Georg Brandes

LUDVIG HOLBERG
ET FESTSKRIFT
(1884)

Udvidet digital udgave

1' udgave – 27.06.2007

BA Forlag

http://bjoerna.dk

ISBN 978-87-90722-44-9

Georg Brandes

Ludvig Holberg – Et Festskrift (1884)

Udvidet digital udgave ved Bjørn Andersen

© BA Forlag, Søborg, København.

1' udgave – Juni 2007

Layout: BA

ISBN 978-87-90722-44-9

Eftertryk eller kopiering kan ske frit til
undervisnings- og privat brug hvis
kilde angives.

Dette gælder også elektronisk udnyttelse.

BA FORLAG

Bjørn Andersen
Valdemars Allé 63
2860 Søborg
post@bjoerna.dk
http://bjoerna.dk

Indholdsfortegnelse

Forord. HolbergTeatret..... 7

1. BRANDES OG BOGEN OM HOLBERG..... 9

Holberg en ener; han dannede heller ikke skole..... 10

Jubelbog?.....10

Holberg og pietisterne.....10

Holberg som historieskriver.....11

Ligestilling.....11

Der er meget at hente hos Brandes.....12

2. LUDVIG HOLBERG / ET FESTSKRIFT..... 14

I • Bergen • Blodets Blanding • Herskende Dyder • Holbergs Ideal • Holbergs dybestliggende Egenskaber • Faderen • Barndommen • Holberg og Ewald • Rejseliv • Udlandets Aandsliv • Bayle. Grotius • Pufendorf • Thomasius og Holberg • Standpunktet i Danmark • Holbergs Standpunkt • Holbergs Mod. Brud med det Hjemlige • Holberg national..... 14

II • Paryktid • Støvlettid • Paryktid • Ingen Selvfølelse • Stammens Sundhed • Monrad • Tidsalderens Følelsesliv • Skrivemaaden • Æreboe • Uforfærdethed • Belønning med Embede • Kaas • Krigerliv • Skaanlund • Lakajvid • Lakajen som Herredsfoged • Seidelin • En Apotekers Dannelsestrin • Ræsonnerer ikke • Rostgaard • Rostgaard contra Holberg..... 30

III • Holberg og Hojer • Plagiatbeskyldning • Hojer og Thomasius • Stadigt Fejdeforhold • Spotten vakt • Metafysiker af Sult • Djævelen • Universitetsdannelsen • Verden er komisk • Universitetet først og især • Satire i Verseform • Stilstand og Raahed • Gejstligheden • Strandretten. Vornedsskabet • Ophidser Menigmand mod Dannelsen • Spirer til Komedierne • Kandestøberen • Gert og Per Degn • Jeppe og Tyboe • Philemon • Vemodig Selvfølelse • Fædre og Sønner • Det Foraarsagtige • Universitetsprogrammet • Oprindeligt Angriber • Latter mest filosofisk • Den komiske Verdensanskuelse.....46

IV • Definitionen af Mennesket • Klassicismen • Klassicismens Karakteropfattelse • Hofdannelsen og Karakterdannelsen • Holberg og Kongerne • Holberg og Særstudiet • Skuespillenes Plan • Det Advokatoriske • Versene og Monologerne • Arts- og Standspræg • De tre Enheder • Klassicismen romansk • Holberg klassisk anlagt • Sprogformen vinder ved Ælde • Heiberg om Holberg • Rokkoko-Stil • Opfattelse af Historieskrivningen • Ikke historisk Kritiker • Ikke Psykolog • Bygger paa Fornuften • Rettroenhedens Indsmeltning • Middelsandheder • Niels Klim • Holberg og Molière • Jeppe paa Bjerget • Holberg og Shakespeare..... 69

V • Selviagttagelse • Selvskildring • Selvmaskering • Selvkarikeren • Jean de France og Erasmus Montanus • Forhold til Kvinden • Jomfru Stoud • Kvindens Talsmand • Holbergs Geniblik • Kloge Fortolkere • Holberg og Rousseau • Skildrer danske og norske Forhold • Rangvæsenet • Undervisningsvæsenet • Lægevæsenet • Holbergs Læger • Bonden • Politiseren • Benytten af Litteraturen • Plautus, Italienerne, Molière • Molière og Holberg • Laan i Ulysses • Ulysses • Uendeligheden i Ulysses • Shakespeareske Stykker • Laan i Montanus • Situationen i Montanus • Ny og gammel Daarskab • Montanus altid og overalt.....93

VI • Teatret aabnes • Fordomme • Pengeløshed • Kampen for Livet • Komediens Ligbegængelse • Præsternes Indflydelse • Kongehusets Sæder • Fader og Søn • Dans og Skuespil. Synd • Forbud mod Skuespil • Psalmedigtning • Tyveaarig Pause i Skuespildigtning • Ingen egenlig Udvikling • Holbergs ringe Anseelse • Ringe Anseelse • Kold Respekt • Tragisk

Skæbne • Samtidens Holdning • Nervøsitet og Pessimisme • Død og Ligfærd • Fire Reaktioner • Udødelighed.....119

3. DANSKE PERSONLIGHEDER: LUDVIG HOLBERG (1887).....139

I - Der er i den nyere Tid talt og skrevet meget mod Genidyrkelse.....140

II - Nitten Aar gammel drager han ud paa sin første Rejse,.....143

III - Følelsen af det Komiske er en særegen Blandingsfølelse,..... 147

IV - Man lærer Holberg grundigere at kende gennem hans Komedier 149

V - Og saa stod Den danske Skueplads der ved Geniets Magtbud.....153

4. BIOGRAFIER FRA »DANSK BIOGRAFISK LEXICON«..... 156

Indledning 156

Et par biografiske »småting«.....157

Holberg-familien (kronologisk).....160

Holberg-familien. Indledning.....160

Slægtstavle 1: Christian Nielssøn Holberg's og Karen Lem's børn.....162

Slægtstavle 2: Efterkommere af Ludvig Hanssøn Munthe, Biskop i Bergen 163

Christian Nielsen Holberg (1625-1686), oberstløjtnant..... 165

Ludvig Munthe Stoud (1649-1705), biskop i Kristiansand 166

Laurids Luja (1668-1732), professor ved Odense Gymnasium..... 167

Ludvig Holberg (1684-1754), forfatter, udgiver..... 168

Caspar Frederik Munthe (1704-1763), filolog..... 179

Fredrich Christian Holberg Arentz (1736-1825), rektor..... 180

Holberg's samtidige (gruppevis, alfabetisk).....182

Holberg's bataljer.....182

Videnskabsfolk, forfattere m.fl.....184

Hans Peder Anchersen (1700-1765), filolog, historiker, jurist..... 184

Laurent Angliviel de la Beaumelle (1726-1773), forfatter.....187

Charlotta Dorothea Biehl (1731-1788), forfatter og oversætter..... 188

Frederik Christian Eilschov (1725-1750), filosof, sprogrenser..... 190

Christian Falster (1690-1752), rektor, satiriker.....194

Hans Gram (1685-1748), historiker 199

Andreas Hojer (1690-1739), historiker, jurist og læge 208

Martin Hübner (1723-1795), naturretsforfatter.....213

Jacob Langebek (1710-1775), historiker, arkivar.....216

Søren Lintrup (1669-1731), rektor, biskop, digter 221

Bolle Willum Luxdorph (1716-1788), jurist, embedsmand.....223
Peder Benzon Mylius (o. 1689-1745), landsdommer, historiker..... 226
Joachim Richard Paulli (-1759), forfatter (bl.a. af skuespil) 227
Erik Pontoppidan (1698-1764), biskop, topograf, forfatter..... 229
Christian Reitzer (1665-1736), jurist, bogsamler.....235
Frederik Rostgaard (1671-1745), filolog, statsmand 237
Henrik de Stampe (1713-1789), jurist, generalprokurør, statsminister..... 242
Peter Frederik Suhm (1728-1798), historiker og forfatter, bogsamler.....248
Christian Thestrup (1689-1750), professor..... 256
Johannes Trellund (1669-1735), feltprovst i Italien, biskop i Viborg..... 257
Christen Lassen Tychonius (1680-1740), præst, forfatter..... 259
Bogtrykkere.....263
Ernst Heinrich Berling (1708-1750), bogtrykker 263
Johan Jørgen Høpffner (1689-1759), bogtrykker.....264
Johannes Laverentzen (o. 1648-1729), bogtrykker.....265
Poul Johs. Phønixberg (o. 1679-1729), bogtrykker.....267
Jacob Preuss (-), bogtrykker.....268
Joachim Wielandt (1690-1730), avisudgiver, bogtrykker 269
Teaterfolk.....271
Holberg's Tordenbrev (1753).....271
Etienne Capion (-1722-), teaterentreprenør.....273
Niels Hjersing Clementin (1721-1776), skuespiller.....274
Marcus Ulsøe Hortulan (1732-1783), skuespiller.....276
Utilia Lenkiewitz – Utilia van Mander (1711-1770), skuespiller..... 277
Materna = Anna Catharina von Passow (1731-1757), skuespiller og forfatter..... 278
René Magnon de Montaigu (1661-1737), teaterdirektør 279
Salomon Poulsen von Qvoten, (-1720-), teaterentreprenør.....280
Julius Henrik von Qvoten, (-1748-), teaterentreprenør.....280
Christopher Pauli Rose (1723-1784), skuespiller.....281
Elisabeth Cathrine Amalie Rose (1738-1793), skuespiller.....283
Carl August Thielo (1702-1763), musiker, teaterdirektør, forfatter 284
Caroline Amalie Thielo (1735-1754), skuespiller.....286
Henrich Wegner (-1743), skuespiller, siden postmester og embedsmand.....287
Andre.....289

Hans Jacob Arnoldt (1669-1758), general, husejer *289*
Abraham Lehn (1701-1757), godsejer.....*290*
Holger Paulli (1644-1714), religiøs fantast.....*294*
Christian greve Rantzau (1683-1771), vicestatholder, stiftamtmand..... *295*
Andreas Reinhardt (-1709-), kobberstikker.....*298*
Henrik VI greve af Reuss (1707-1783), amtmand, overhofmester Sorø Akademi.... *299*
Michael Augustus Røg [Mikkel Røg] (-1709-), medaljør, stempelskærer.....*300*
Rahbek-generationen.....301
Knud Lyne Rahbek (1760-1830), forfatter, udgiver *301*
Brandes-generationen (alfabetisk).....307
Georg Brandes (1842-1927) litteraturkritiker, forfatter.....*307*
Julius Paludan (1843-1926), litteraturhistoriker.....*312*
5. HOLBERG'S EPISTEL 179..... 313
6. FORKLARINGER OG NOTER..... 315
Assessor.....315
Bogformater.....315
Snapsting, omslag 315
Tamperretten.....318
7. INTERNETHENVISNINGER..... 319
Holberg.....319
Brandes.....319
Ordbøger på internettet.....319
8. OM DENNE DIGITALE UDGAVE..... 320
Udgaven må anvendes frit til undervisning og privat brug 320
Om udprintning.....320
Benyttet udgave m.v.....320
Signaturer; rettelser.....320
Følger i en senere udgave 321

I flere noter står: *»Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave* [...]«. Siden dette blev skrevet er der samlet ca. 400 biografier, se nærmere på:

http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007-Biografier-Navneliste.htm

Henvisningerne vil blive justeret i næste udgave.

Forord. HolbergTeatret

Lidt uden for Hans Mickelsen's Kalundborg bor skuespilleren Niels Andersen, der - sammen med dramaturgen Niels Damkjær fra Haderslev - har taget initiativ til HolbergTeatret. Tanken er at teatret skal blive egnsteater et sted i Holberg's Vestsjælland, men teatret findes allerede i det små - og har fx en énmandsudgave af *»Niels Klim«* på programmet. Se nærmere på http://holberg.nu

I 2004 rendte jeg ind i Niels A., som jeg sidst havde mødt i København for *mange* år siden; vi fornyede bekendtskabet og inden længe var jeg indrulleret i Holbergbanden med dét jeg kunne - og ikke kunne.

På ét eller andet tidspunkt vil vi sætte *»Jeppe«* op, men hvilken og hvordan? Som led i vores forberedelser er vi på hver vores måde gået på jagt hos Holberg, men også mange andre steder, og her i januar kom turen til hvad Georg Brandes havde skrevet om stykket i sin Holberg-bog fra 1884.

Hvorfor ikke lave en digital udgave?, tænkte jeg, for det er da en klog og fornøjelig bog, selv om jeg ikke var overbevist om Brandes' læsning af *»Jeppe«*. Det vil sige, for min skyld kan man sætte *»Jeppe«* op på mange forskellige måder[1], det afgørende er om det *virker.* Men hvis man vil diskutere hvad *Holberg* kan have ment med stykket, er det en helt anden ting; så må man gå regulært til værks og holde sig til dét der kan siges med rimelig sikkerhed – herom i en lille bog der kommer senere på året: *»Jeppe på vrangen?«.*

Og her er den så, den digitale udgave af Brandes' bog. Den er suppleret med forskelligt, som er forbundet med Brandes' bog og med hinanden med elektroniske henvisninger. 3' del er en artikel om Holberg som Brandes skrev et par år senere. 4' del er en række artikler fra *»Dansk Biografisk Lexicon«*[2], som skulle gøre det lettere at befolke Holberg-tiden i læserens fantasi. I dén forbindelse har jeg også indsamlet nogle oplysninger på internettet om Holberg's slægt, så at det er nemmere at se relationen til 'den ualmindelig smukke kusine' i Kristiansand, til ridefoged Christian Tostrup, til rektor Frederik Christian Holberg Arentz i Bergen og til Holberg's logerende i Fiolstræde, efter vennen H.P. Anchersen: Caspar Frederik Munthe.

I dette biografiske afsnit er også indlagt artiklen fra Biografisk Lexicon om Brandes - foruden Julius Paludan's Holberg-artikel; Paludan havde skrevet disputats om *»Niels Klim«*, han var flere gange i opposition til Brandes - og han var dén der løb med »Brandes'« professorat i 1892.

---

1 Henrik Lyding skrev i 1984 magisterkonferens om hvordan man har tacklet *»Jeppe«* op gennem historien fra Holberg's tid og frem til 300-året for hans fødsel; den kan downloades fra: http://bjoerna.net/holberg/Jeppe-1985-Lyding.pdf: Mange teaterfolk har opfattet *»Jeppe«* som karakterkomedie, og nogle har set den som en kritik af bøndernes forhold i 1700-tallet, men *»Jeppe«* er ingen af delene, derimod en farce; dens intrige og persontegning følger farcens regler, ikke realismens eller dokumentarismens.

2 1' udgaven fra tiden omkring århundredeskiftet 1900 er brugt, dels af ophavsretlige grunde, dels for at belyse hvad man kunne læse på Brandes' tid.

Sidst i bogen har jeg optrykt en enkelt Holberg-ting, der ikke lå på internettet i forvejen, epistel 179, der handler om nytten af teater og om hvordan man bør se på skuespillerne. Her er det ikke den unge og sprælske Holberg der taler, men samfundsborgeren der er blevet rimeligt godt placeret i Enevældens system.

En særlig tak skal gå til antikvarboghandler Poul Jan Poulsen, Aldus, Vesterbrogade, der i julen 2006 forærede mig Paul Johansen's oversigt over Holberg-udgaver: *»En samling Holberg bøger«* (1984). Den er et uvurderligt hjælpemiddel.

Bjørn Andersen

Februar 2007

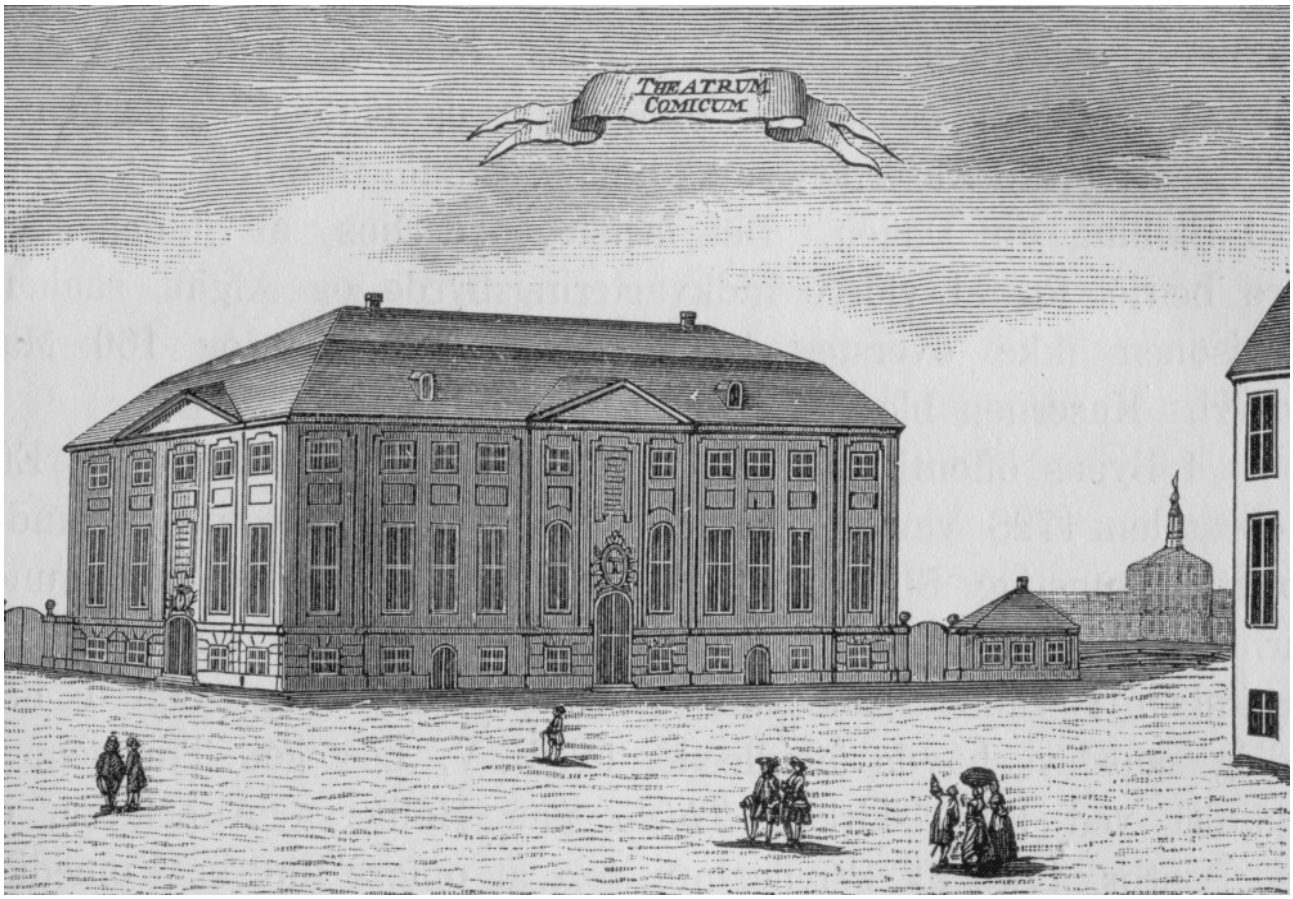

Skuespilhuset på Kongens Nytorv (1748). Illustrationen er skannet fra Carl Bruun: *»Kjøbenhavn. En illustreret Skildring«*, bd. 3, s. 236 (Det Nordiske Forlag, Kbhvn. 1901).

1. BRANDES OG BOGEN OM HOLBERG

Træt og mismodig? Man skulle ikke tro det

Georg Brandes var i 1884, da han udgav bogen om Holberg, træt og mismodig, skriver hans biograf, Jørgen Knudsen.

Man valgte på Københavns Universitet at styre uden om ham, da man skulle til at fejre Holberg's 200 års-dag, hvad enten man fandt Brandes for kontroversiel, eller man ikke så ham som én der var særligt kyndig på Holberg. Til gengæld er Brandes' bog nok det eneste af betydning om Holberg fra dén tid der har overlevet tidens tand[3].

Bogen er karakteristisk for Brandes. Der er ikke tale om en disputats eller om en anden akademisk skriveøvelse, men om et personligt essay hvor vægten er lagt på at placere Holberg i sin tid og på at holde ham op mod både renæssancens Shakespeare[4] og klassicismens Molière. Det lyser ud af bogen at Brandes – som Holberg – vil fortælle en *historie.*

Begge dele er grebet godt an – både historien om »tiden« og historien om klassicisten Holberg. Brandes har fundet nogle gode danske selvbiografier og tegner ved hjælp af dem et billede af tiden i slutningen af 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet; én af dem var skrevet af lakajen Matthias Skaanlund[5], en anden af én af Holberg's bekendte, filologen og statsmanden Frederik Rostgaard[6] - og Brandes viser samtidig hvordan »almindelige« selvbiografier kunne se ud.

Brandes giver ikke hér en systematisk analyse af hverken Shakespeare eller Molière, men trækker nogle af deres værker ind, når de kan bruges til at sætte Holberg's i relief. Jo, Holberg er noget andet end både Shakespeare og Molière, men han står sig godt:

> Men hvor han naaer højst, der har han med Geniets Myndighed og Kraft — uden selv ret at føle eller vide det — sprængt den klassiske Aandsform, forstaaet og fremstilt Menneskenaturen, ikke udskelnende dette eller hint, men med fuld Fantasi, som Shakespeare gør det, og i saa Fald er det, at han overtræffer sit store, romanske Forbillede, Molière.

---

3 Det Kongelige Bibliotek har for få år siden lagt *»Illustreret Tidende«* (1859-1924) på nettet og dermed gjort magasinet bredt tilgængeligt; desuden har man lavet register for 15 årgange. To numre blev i slutningen af 1884 helliget Holberg:

http://illustrerettidende.dk/iti_pub/cv/main/Haefte.xsql?nnoc=iti_pub&p_AargangNr=26&p_HaefteNr=9

og:

http://illustrerettidende.dk/iti_pub/cv/main/Haefte.xsql?nnoc=iti_pub&p_AargangNr=26&p_HaefteNr=10

4 Brandes skrev i 1890'erne et 3 bindsværk om Shakespeare. Den første der satte Holberg og Shakespeare op »mod« hinanden var Knud Lyne Rahbek, se biografisk note s. 301.

5 I bogen kaldet: 'Mathies Skaanlund'.

6 Først var embedsmanden og filologen Rostgaard irriteret på Holberg (fordi Holberg »brugte« Anholt i satirisk form i *»Peder Paars«*), senere opdagede de at have en fælles interesse i at få etableret et dansksproget teater. Se nærmere s. 45 og biografisk artikel s. 237.

Holberg en ener; han dannede heller ikke skole

Brandes' egen situation synes at have præget opfattelsen og analysen af Holberg. Muligvis er det denne egne situation - og Brandes' momentane mismod - der har ført ham til i dén grad at *understrege* at Holberg både var en stor ener - og at han ikke dannede skole. Men sådan *var* det jo: Holberg *gik* enegang; han dannede *ikke* skole[7].

Skulle han for resten dét? Hvad med H.C. Andersen, skulle han også danne skole? Eller Kierkegaard? Det kunne være yndigt hvis man skulle forholde sig til et kompagni småbaroner, en bande »eventyrere« og en eksklusiv samling Kierkegaard'er ... Hvad mening skulle der være ved dét?

Nu er det tit sådan at de mest energiske læsere er andre forfattere - og der *er* danske forfattere, sikkert også norske og islandske, der kan deres Holberg, selv om der nok var en del flere tidligere - men forhåbentlig er der endnu flere, der fra tid til anden har læst Holberg, Andersen, Kierkegaard, ikke for at blive deres epigoner, men for at blive klogere - og måske for at blive godt underholdt.

Hvis man absolut vil genfinde Holberg ét eller andet sted, burde det være ude i »virkeligheden«, på byggepladserne, i supermarkedet, i den almindelige samfundsdebat. Forhåbentlig har Holberg's kritiske tilgang til samfundslivet inspireret andre til *også* at være kritiske, til at tænke selv og til at læse mange forskellige ting.

Jubelbog?

Brandes' bog er ikke en jubelbog, men en ret nøgtern analyse, hvor Holberg ses som dansk-norsk klassicist (der havde sin tid i 1700-tallet), som midlertidigt blev skubbet til side af Klopstock og de andre romantikere[8], men som stod stærkere tilbage, da den romantiske bølge ebbede ud, lige før Brandes' tid.

Holberg's mange fortrin bliver fremhævet, men Brandes påviser også vigtige aspekter som Holberg var noget nær blind for. Der er værker der er fremragende, og værker der ikke lykkedes helt. De tidlige komedier er gode, de senere tørre; *»Niels Klim«* er vellykket, *»Peder Paars«* ikke fuldendt – men dog alligevel et glimrende tilløb til både komedierne og andre af Holberg's værker.

Holberg og pietisterne

Holberg var individualist, men kunne ikke gøre akkurat som han ville; undertiden tog han en konflikt, undertiden måtte han lægge kursen om. Komedierne gik måske nogenlunde, men kun for en tid, så kom økonomien på

7 Måske kan man se Charlotte Dorothea Bihl som en enlig svale, skønt hun også var stærkt optaget af at lancere »konkurrenten« Destouches. Se biografisk artikel s. 188. I tiden talte man desuden om filosoffen Frederik Christian Eilschov som én der kunne være blevet Holberg's efterfølger, se biografisk artikel s. 190 ff.

8 En tilsvarende tanke udtrykkes af K. Kromann i hans biografiske artikel om F.C. Eilschov, se s. 193.

tværs, for der var andre ting at interessere sig for end Holberg's komedier, både stærke mænd og linedansere, og ikke nok med dét – Christian 6 var stærkt pietistisk orienteret; han tålte ikke teater i sit kongerige:

> Pietismen sender hans dramatiske Geni i Forbedringshuset paa tyve Aars lærd Strafarbejde, sætter det i Studerestuens Cellefængsel, fordømmer det til Ensomhed, til Tavshed.

Holberg som historieskriver

Holberg var en overmåde glimrende popularisator, ikke mindst på historieskrivningens område, men han var ikke dén der fordybede sig i kildekritik eller i historisk metode, og mange af de historiske figurer han fortalte om – både i sin Danmarks historie og i Helte- og Heltindehistorierne – beskrev han som om de levede under omstændigheder som de samtidige europæiske. Hér har Brandes en pointe, men det bliver ikke *helt* tydeligt at Holberg i Helte- og Heltindehistorierne ganske vist tager udgangspunkt i Plutarch, men bruger hans model som afsæt til at fortælle noget helt nyt.

Er der problemer med Holberg's beskrivelser, og dét er der, så skal det også fremhæves at Holberg gjorde et seriøst forsøg på at fortælle sine læsere om fjerne kulturer og om betydningsfulde personer, på at udvide perspektivet - og på at flytte det en smule væk fra antikkens Grækenland og Rom. Én af dem Holberg skrev om var Muhammed, og selv om han tog afstand fra ham, er der meget at hente i hans beskrivelse. Vel er den ikke fuldkommen objektiv, men det er tydeligt at Holberg har gjort et alvorligt forsøg på at være det, dén gang omkring 1739.

Ligestilling

Brandes roser Holberg's fremsyn hvad angår kvindernes ligestilling[9] – han var *milevidt* forud for sin tid[10] – men han havde ikke sans for det »feminine«, for slet ikke at tale om det erotiske spil mellem kønnene. Det var godt der blev mindet om Holberg's fremsyn i 1884; det er godt hvis man stadig husker det og læser det.

Thomas Bredsdorff er inde på emnet i sin inspirerende analyse *»Den brogede oplysning«.* Han antyder at Holberg's satiriske form måske har spændt ben for hans synspunkt, for nu ikke at sige hans politik, og at dét var en væsentlig grund til at tingene ikke flyttede sig hurtigere. Måske; det er svært at afgøre. Men jeg tror at »tiden« ikke var til at realisere dét som Holberg gentagne gange lagde op til[11]. Der skulle meget mere til end gode argumenter.

Netop synspunktet om kvindernes ligeberettigelse var, hvad grunden kan have været, ét af de synspunkter som Holberg holdt konsekvent fast ved. Også her var han en ener, for der var i hans forfatterskab ikke tale om en døgnflue, men om et tema, der blev gentaget og gentaget i forskellige former.

---

9 Holberg var ikke alene. Frederik Christian Eilschov havde meget tilsvarende idéer, se referatet af hans idéer om pigernes opdragelse s. 192.

10 Eilschov er inde på noget af det samme, se biografisk artikel s. 190.

11 Dette vil jeg vende tilbage til senere (i: *»Et åbent sind? Om Holberg's tænkning«*).

Der er meget at hente hos Brandes

Selv om Brandes' bog har omkring 125 år på bagen, er der meget information og meget inspiration at hente i den; også selv om man måtte være uenig i analysen – hvad jeg selv er med hensyn til analysen af *»Jeppe«*, men herom ved en senere lejlighed[12].

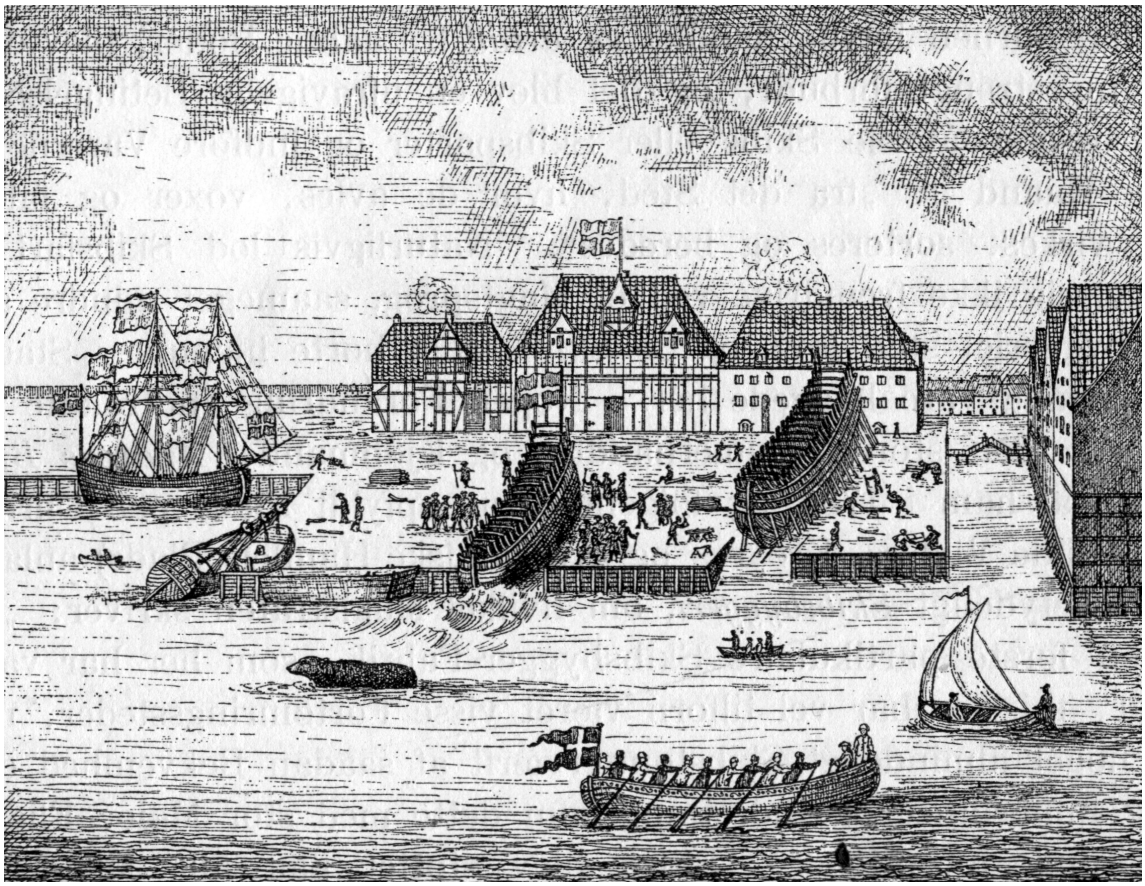

Ikke alt var selvfølgelig *Holberg*, og dog! Her Andreas Bjørn's værft på Christianshavn. Mere om AB i 2' udgave. AB var én af de fire direktører for Teatret! Scanning fra: Carl Bruun: *»Kjøbenhavn. En illustreret Skil-dring«*, bd. 2, s. 722 (P.G. Philipsens Forlag, Kbhvn. 1890).

12 En lille bog om *»Jeppe«* (*»Jeppe på vrangen?«*) vil udkomme senere i 2007. Man kan bruge Brandes' analyse af *»Jeppe«* som udgangspunkt for en god forestilling, men han går for vidt med hensyn til hvad man kan læse ud af den »nøgne« tekst, tror jeg. Det afgørende er dog *ikke* om man spiller »korrekt« efter én eller anden målestok, men om man spiller noget, der virker og som er kunstnerisk overbevisende: *Buddingens Bevis er i Ædelsen*, som Jeppe måske kunne have sagt. ... Det slog mig pludselig at jeg ikke var sikker på hvornår buddingen kom til Danmark – og Jeppe. *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«* kan oplyse at ordet findes i Moth's ordbog (Matthias Moth (ca. 1647-1719)) og i Anna Elisabeth Wigant (1665-1722): *»En høy-fornemme Madames Kaagebog«* fra 1710, 2' oplag 1731. Så, har Jeppe ikke kendt til buddingen hjemme hos sig selv, kunne den være blevet serveret hos baronen? Budding er hentet fra engelsk 'pudding' (og evt. kommet til Danmark via det franske 'pouding'?). Budding er en 'ret der er tilberedt af dej og forskellige tilsætninger; den er kogt i en lukket form'; bruges også om lignende retter lavet af fars og om fromage eller gelé, der bringes til at stivne i en form'.

P.S. Krøyer's tegning af Brandes fra 1875

2. LUDVIG HOLBERG / ET FESTSKRIFT

I • Bergen • Blodets Blanding • Herskende Dyder • Holbergs Ideal • Holbergs dybestliggende Egenskaber • Faderen • Barndommen • Holberg og Ewald • Rejseliv • Udlandets Aandsliv • Bayle. Grotius • Pufendorf • Thomasius og Holberg • Standpunktet i Danmark • Holbergs Standpunkt • Holbergs Mod. Brud med det Hjemlige • Holberg national

De Danske betragter gærne Holberg som dansk, Nordmændene hævder i vore Dage med stedse større Iver, at han var Nordmand. Det bør maaske derfor fremhæves, at den Mand, der har grundlagt Danmarks og Norges moderne Nationalliteratur, den videnskabelige som den poetiske, fødtes i Rigernes mindst nationale By, i en Stad, der var som en europæisk, en international Enklave i disse Lande, Bergen[13]. Den var, siger han, som Noæ Ark, et Tilflugtsted for alle Slags levende Væsener: nære og fjærne strømmede sammen til denne By og smeltede sammen med Indbyggerne; ja saa hyppigt var disse af fremmed dvs: udenbys Afstamning, at faa, som Holberg, kunde nævne blot en af deres fire Oldefædre som indfødt der.

Den Dag idag, da Byens Betydning i Forhold til Nordens øvrige Stæder er saa meget ringere, er Bergenserne bekendte for deres lyse, opvakte Hoveder, deres livlige, modtagelige Væsen, for Flinkhed og Frisind, for Foretagsomhed og Tungefærdighed, og Byen — tiltrods for at ingen Jernbane endnu er ført dertil — bekendt for sit uafbrudte Samkvem med Omverdenen. Paa Holbergs Tid var der vistnok ikke ret mange Byer i Europa, fra hvilke man kunde komme saa let som fra Bergen — et Træk, der er væsenligt for Byens Karakteristik, og som skulde faa sin Betydning for Holbergs.

I ingen Stad i Norden var Befolkningen da mindre udsat for at forstenes i Afspærrethed fra Omverdenen, i ingen Stad var man i ringere Grad Hjemmefødning.

Bergens Beliggenhed i Hesteskoform omkring en dyb Bugt, til alle Sider omringet af mægtige Fjælde, er meget smuk. Man taber i Staden ikke let Vandet og aldrig den omgivende Klippe-Egn af Syne. Klimaet er mildt, saa de samme Havevækster trives her som i Danmark, og man er højt nok imod Nord til at de lyse Sommernætter har en sjælden Dejlighed.

Holberg saa' ikke paa Naturskønhed med samme Blik som vi, men han manglede ikke Sans for den nyttige Virksomheds Skønhed i Naturen. Han kalder Byens Beliggenhed »ikke mindre fornøjelig end bekvem« og fremhæver med Stolthed, at Bugten stundom, især i den muntre Tid af Aaret, naar Nordlands-[14] og Finmarksfarerne kommer i Hobetal, er saa fuld af Skibe og Baade, der ligger Stavn ved Stavn, at man kun med Møje kan komme derigennem: »Et behageligt Syn, sær, naar de, som undertiden skeer, moxen[15]

13 Holberg udgav i 1737 en Bergens Beskrivelse, se nærmere på:
http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesbok&bokid=bgbeskriv

14 Nordlandene = De nordligste dele af Norge.

15 Moxen = næsten, omtrent.

alle paa een Tid komme, hundrede og flere i Tal, seilende paa Vaagen.« Kun i Rotterdam har han set en lignende Vrimmel af Fartøjer og kun i Venedig kan som her større og dybtgaaende Skibe lægge sig for hver Købmands Stuedør. Saa mange Baade ligger idelig og venter paa Fragt, at de fleste Besøg her som i Venedig foretages tilbaads. Man behøver kun at give et Tegn, saa ser man de Bergenske Gondolierer (Fløtmænd) kapro med hinanden for at komme først.

»Intet«, siger Holberg, »kan være mere behageligt end at see sig udi nogle Minutter ligesom bragt fra et Land til et andet; thi saasnart man kommer fra Staden til *Kontoret* [hvor Hanseaterne boede], finder man andre Folk, andre Sæder og hører et andet Sprog.«

Men selve den norske Befolkning var i Datiden af overordenlig blandet Afstamning. Hansestædernes Mænd maatte vel efter Loven ikke gifte sig, men de efterlod naturligvis uægte Afkom. Skotter havde i saa stort Antal nedsat sig i Bergen, at mange fornemme Borgerfolk var af skotsk Oprindelse, ligesom det overhovedet var en Regel, at fremmede Købmænd giftede sig med Borgernes Enker og Døtre. Byen var desuden i høj Grad under Paavirkning fra Udlandet. Stærkest var maaske Indflydelsen fra Holland. Der er, siger Holberg om Bergenserne, »ingen Nation, de mere have udcopieret« end den hollandske og det saavel i Henseende til Sprog som til Tarvelighed og Arbejdsomhed. Han mener saaledes, at de fleste Idrætter og Behændighedskunster blandt Ungdommen stammer fra Holland. Han skildrer det overordenlige Gadeliv i Bergen og bemærker: »At ellers Ungdommen her er saa levende, foraarsages deraf, at mange halvvoxne Drenge have været paa fremmede Steder, sær udi Engeland og Holland, hvor de frie Levemaader ere.«

Paa Grund af Blodets stærke Blanding og Krydsning saa' man, efter Holbergs Udtryk, Bergenserne »meget udi Talemaader, Skik og Sæder at differere fra de andre Norske«. Det livlige Forhold til Udlandet, den stadige Optagen, Tilegnen og Bearbejden af det Fremmede maatte nødvendigvis frembringe et Overmaal af Afveksling og uensartet Liv, højst forskelligt fra det Skue, Kongen af Danmarks Riger ellers frembød.

Paa Holbergs Barndoms Tid skriver en fornem Englænder, der har levet tre Aar i Danmark: »Jeg har aldrig kendt noget Land, hvor Befolkningens Sind mere var af én Kaliber og Art end her. Man finder Ingen med usædvanlige Egenskaber, Ingen, som er udmærket i særegne Studier eller Forretninger, man ser ingen Entusiaster, ingen gale eller vilde Mennesker, ingen mærkværdige Narre eller fantastiske Sværmere. Men en vis Lighed i Forstand hersker imellem dem. Enhver holder sig til den slagne Vej, til det, som gælder for fornuftigt, hvad i dette Land iøvrigt hverken er det skønneste eller det værste, og man skejer hverken ud til højre eller til venstre. Dog vil jeg tilføje denne Bemærkning til deres Ros, at Menigmand i Almindelighed kan skrive og læse.« *(An account of Denmark* 1694.)[16]

16 Robert Molesworth: *»En beskrivelse af DANMARK som det var i året 1692«* (1. udgave på engelsk 1694). Oversat af Svend Lyndrup. Efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977, 2. oplag, Aarhus 1978.

I Bergen fremkaldte Beliggenheden og Racekrydsningen i Forening en høj Grad af Virksomhed. Man havde i den ældste Tid handlet med Storbritanien, senere tillige med Færøerne, Island og Grønland, saa med alle Hansestæderne, saa ogsaa med Holland, tilsidst med Nordlandene[17]. Netop under Holbergs Opvækst steg Byens Handel paa Grund af Privilegier og politiske Forhold til sin største Højde; den besad en Mængde armerede Spaniefarere og Grønlandsfarere, 250 egne Skibe i Alt.

Aktivitet, Arbejdsomhed og Økonomi var de Dyder, som var i Pris. Bergenserne var Folk af faa Komplimenter; det var en Borgersøn besværligere at gøre en langvarig Kur end at foretage en Rejse til Spanien, og de unge Borgerdøtre, der lagde »en særdeles udvortes Modestie for Dagen udi Mandfolks Omgjængelse«, gav tidt ikke Mændene det Ringeste efter i Arbejdsomhed og Duelighed, og saa' ikke som andensteds paa Stand og belevent Væsen, men paa Dygtighed hos en Frier.

Købmændene var i idelig Sysselsættelse og gjorde i Nødsfald med egen Haand Arbejdsmands Gerning; man saa' ikke sjældent fornemme Borgere rulle Tønder paa Bryggerne eller hidse deres Varer op i Pakhusene og maatte derfor ikke tage det saa nøje, om man ikke fik Genhilsen af en Borger; det skete ikke af Hovmod, men af Mangel paa Tid til Vidtløftigheder eller af Mangel paa Agtpaagivenhed for de Forbigaaende. Ja en af de dueligste Borgere i Holbergs Barndom, Jacob Andersen ved Navn, var en saadan Hader af Lediggang, at han, naar han saa' en ørkesløs ung Karl paa Gaden, snappede ham op og flyede ham noget at bestille hos sig.

Føler man ikke, hvorledes de Dyder, der med Tiden skulde blive saa fremtrædende hos Holberg: den store Tarvelighed, Sparsommeligheden, den rastløse Aktivitet dels i Menneskestudiet, dels i Bogstudiet paa Rejser og hjemme, er de, han som Barn havde for Øje, og hvorledes disse Omgivelser har fremelsket hans Foragt for Komplimenter og Baslementer, for Lavsaand, for Pedanteri, for den falske Fornemhed? Blot man ser den Stolthed, med hvilken han fremhæver, at man i den By »kan gaae til Fods og det heel bekvemmeligen, saasom den hele Strandgade er belagt med store flade Sten« og det uden Fare for at blive overstænket, føler man her Latteren spire over den elendigt brolagte Hovedstad med dens Luksus i Karosser og Portechaiser, over Staden, hvor alle lige indtil Haandværksfolk lod sig køre eller bære, og hvor Damer undertiden holdt sig inde i Maaneder og gav Afkald paa god Helbred, Omgang og daglig Tidsfordriv, blot fordi deres Klædedragt forbød dem at gaa til Fods.

Og føler man ikke i Beundringen for hin Jacob Andersen, der trods sin Købmandsstorhed ikke blot selv tog Haand i med, men tvang de ørkesløse Forbigaaende til det Samme — en Spire til det Ideal, der efterhaanden danner sig i Holbergs Sind, Idealet af en stor Arbejder, en stor Mand, en stor Regent?

Kan man tale om hans Idealer, kender man dem? Hos lyriske eller sværmeriske Naturer ligger de gærne lige ved Haanden. Men medens det hos

17 Brandes tænker formentlig på de nordlige dele af Norge.

Holberg er let nok at paapege hvad han ser ned paa og foragter, synes det vanskeligt at paapege Idealer hos ham.

Han beundrer over al Maade en Fyrste som hans Samtidige Peter den Store. Det er fra hans Ungdom af til hans sidste Tid hans ufravigelige Typus paa en stor Mand. Allerede i sit første Skrift *Introduction til de europæiske Rigers Historier* taler han om »den udødelige Ære«, hans Czariske Majestæt har indlagt sig, og i en af sine sidste Epistler (den 533te, først udkommen efter hans Død) siger han, at i ham »vare samlede alle de Qualiteter, som udfordres[18] af dem, hvem Himmelen betjener sig af til at i Værk sætte de største Ting. Thi han var en stor Konge, en stor Lovgiver, en stor Philosophus«. Han har »ved sit vise Regimente, sine herlige Love og eget Exempel« forskyldt saa meget Godt af Russerne, at det var let at forstaa, om de udvalgte ham til Landets Skytsengel. Hvis han havde levet paa en anden Tid, vilde han sikkert »være bleven sat paa Gudernes Liste«.

Denne Czar, der ikke brød sig om Hoflivets Glans og Overdaadighed som hans Samtidige August af Sachsen, ikke heller førte Krig for Krigens Skyld som hans Modstander Karl den Tolvte, men som i Udlandet tilbragte sin Tid med Haandværksfolk og Teknikere »for at lære de Ting, som fattedes udi hans egne Lande« — han er stor, stor paa Grund af den Nytte, han har stiftet; thi (som det hedder i en Holbergsk Epistel) »Intet, uden hvad som nyttigt er, bør kaldes stort«.

Denne Fyrste, der, som Holberg selv, søgte til Brændpunkterne for Tidens Kultur, til Holland og Oxford, ikke holdt sig for god til det groveste Arbejd, intet Herberg vilde modtage i Amsterdam, men valgte sig det lille Hus ved den ostindiske Kaj og tilbragte nogle Timer om Dagen »med Øxe og Biil blandt andre Hollandske Bygningsfolk, hvis Klæder han ogsaa bar« — som skønt opdragen ved et Hof, hvor Hovmod, Pragtsyge og den tykkeste Vankundighed regerede, blev »den ydmygste, tarveligste og udi alle Videnskaber meest forfarene Prins i sin Tid« — det er Holbergs Helt.

Næst ham og ved Siden af ham beundrer Holberg som god Patriot Christian den Fjerde, hvem han paa Grund af beslægtede Egenskaber sammenligner med den store Czar. De Træk, han fremhæver som fælles for dem begge, det er Træk, som man kan kalde fælles for dem og ham selv, og det er betegnende for det gammeldags Solide, det Enfoldige og Usønderrevne i Holbergs Natur, at man finder de dybestliggende Egenskaber i hans eget Væsen, naar man gennemgaar, hvilke Karaktertræk det er, han især beundrer hos sine Helte. Et senere Tidsrums Skribenter har altfor ofte kun været Vrængbilleder af deres egne Idealer.

Begge hine Regenter var virksomme, deres Levned »en Kiede af uafladeligt Arbejd, hvoraf de aldrig trættedes«.

De vilde begge »ikke alene vide, men med egne Øjne see«, hvorledes en Ting blev forrettet. Derfor flakkede Peter den Store adskillige Gange hele Europa igennem »for at see, hvorledes tilgik udi fremmede Lande, og derefter at reformere sit eget«.

18 Udfordres = kræves.

Begge omstøbte deres Lande i en anden Form.

Begge havde de faa Fornødenheder, førte et simpelt og borgerligt Levned »saavel udi Mad og Drikke[19], som udi Klæder«, begge indfandt sig ofte til Fods i private Huse, men glemte derhos ikke ved Lejlighed at vise, de var Konger. Naar »Ære og Fornødenhed det udfordrede«, blev Intet sparet.

Begge forstod tilfulde deres Finanser — som Holberg.

Begge syntes undertiden at beskæftige sig med altfor ringe Sager, underviste simple Haandværkere, ordnede Køkken- og Kælder-Forhold. Man har med Urette lagt dem dette til Last, da Sligt er »Beviis paa et forunderligt stort Begreb og Arbeidsomhed«.

Minder ikke ogsaa dette sidste om Holberg, der stiger ned fra Parnasset for at skrive om det ostindiske Kompagni eller for at forklare Kvægsygens naturlige Oprindelse, da man snart ansaa den for fremkaldt ved en Komet, snart fremstillede den som Straf for Folkets Brøde (Skriftet *De umælende Bæsters billigste Suk over Landets ubændigste Synder).*

Hvorpaa løber altsaa Forherligelsen af Czar Peter ud?

Paa Virksomhed, Fordomsfrihed, Tarvelighed, Civiliseren i stor Stil af et raat og barbarisk Land.

Den store Mand, der ene — ene stor, ene oplyst — civiliserer og gennemmoraliserer et modstræbende Folk — der, som Rydningsmand og Sædemand paa én Gang, forefinder en tidselbevokset Mark og efterlader en frugtbar Ager — der kæmper med Kaos og overvinder det som Vrøvlets fødte Fjende og Besejrer — der gjør lyst med Sværdhug, med klare Tanker, med Svøbeslag, virkelige eller satiriske — det er Manden.

Holberg kalder Peter »en miraculeux Mand«, hvem Gud »paa umiddelbar Vis opvakte for at oplyse en stor Part af Verden«. Og mest forundrer han sig, naar han overvejer, hvad Czaren har skabt og opbygget, hvor før ham Intet var. Peter den Store har opført en mægtig Hovedstad med Højskole[20] og Fæstning og Havn og Flaade, hvor der før ham kun stod nogle Fiskerhytter.

Saaledes har Holberg, hvor der før ham var en øde Egn, skabt en Skueplads, en Fædrelandshistorie og Begyndelsen til en filosofisk, juridisk, økonomisk og almindelig historisk Literatur.

Mange vil studse ved, at Holbergs Ideal ikke var et mildere, et mere elskværdigt — naar man tænker paa denne hans Helt, ser man ham gærne afvekslende svinge Tømmermandens Økse i Holland og, som Sagnet siger, Bøddeløksen mod Strelitzerne i Rusland — men de store Reformatorer som Peter Alexievicz, der straaler i Holbergs Ungdom, eller Frederik den Anden, der vækker hans Alderdoms Begejstring, er sjældent milde og elskværdige. Holberg selv var ingenlunde elskværdig eller mild. I intet bevaret samtidigt Brev omtales han med Hengivenhed eller endog blot Venlighed. Holberg var heller ikke politisk frisindet i den Betydning, hvori man nu tager Ordet, saa han

19 Uglebogsudgaven har: Drikke [?]

20 Højskole = Universitet.

skulde føle sig tilbagestødt af Peters eller Frederiks Despoti. Han var en oplyst Enehersker som de andre, og som de en omfattende Forstand, der civiliserede en Stat og derved formede en Nationalitet.

Dog Jacob Andersen i Bergen har ført os langt bort fra sit Fødested.

Vi maa tilbage til Bergen, den By, hvor Ludvig Holberg den 3die December 1684 kom til Verden som Søn af en bondefødt Officer. Han var det yngste Barn af tolv. Kun et Aar gammel blev han faderløs, kun elleve Aar gammel moderløs; saa tidligt blev den Forældreløses Præg af Ensomhed og Uafhængighed paatrykt hans Sind.

Faderen er mærkværdig. Christen Nielsen[21], der synes at have optaget Tilnavnet Holberg fra en af de tre Gaarde af dette Navn i Thrøndelagen, var en tapper Mand, der fra simpel Soldat svang sig op til Oberstløjtnant, et næsten enestaaende Træk i hin Tid, hvor saa godt som alle Hærens Officerer, hvis de ikke var af adelig Æt, var indvandrede Fremmede: Tyskere, Kurlændere, Polakker, Hollændere, Svenske, Skotter og Irlændere. Han maa have udmærket sig i høj Grad i Kampene om Norge under Gyldenløve.

Fra ham har Sønnen rimeligvis arvet sin Tilbøjelighed til Rejser og Eventyr; thi han havde i sin Ungdom været baade i maltesisk og venetiansk Krigstjeneste og havde af Lyst til at se sig om i Verden gennemvandret Italien paa sin Fod. Sønnen meddeler ikke dette Træk og har maaske ikke kendt det, men det synes, som om den Drift, hvorom det vidner, har ligget ham i Blodet.

Der gik Ry af denne Fader, og Sønnen anfører med Stolthed Udraabet: »Ak, er I Christen Nielsens Søn!«, der blandt Officerer og Menigmand gærne var Indledning til en Opregning af Faderens Dyder. Fra ham har Sønnen rimeligvis havt sin Fantasi og sit Mod: hans Vid synes at stamme fra mødrene Side; han betegner sin Morbroder, Peder Lem[22], som et saare vittigt Hoved og en vidunderligt munter Mand (miræ festivitatis)[23]. Familien var selv efter Faderens Død velhavende, men Bergens Brand i Aaret 1686 ødelagde aldeles dens Velstand.

Saasnart Drengen kunde tale, blev han sat i Byens tyske Skole; Dansk lærte han af Smaadrengene paa Gaden. Efter et Ophold hos en Slægtning i Gudbrandsdalen[24] gik han fra sit tolvte til sit attende Aar i Bergens Latinskole, hvis Rektor Søren Lintrup[25] — senere Universitetsprofessor og som saadan Holbergs Kollega — var en dygtig Latiner og en i Tidens Stil fremragende Teolog, men især en anset akademisk Disputator. Han indførte derfor latinske Disputationer i sin Skole, ja refererede dem selv i et i Lübeck udkommende lærd Tidsskrift, hvor Disciplenes Navne og deres vise Ord om »Naaden og

21 Se biografisk artikel s. 165.

22 Se *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 21 f. Se slægtstavlen s. 163.

23 Uglebogsudgaven har kursiv.

24 Sognepræst Otto Munthe (f. 1659, d. 1733), Fron, Oppland, Norge. Se *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 13 f. Se slægtstavlen s. 164.

25 Se biografisk artikel s. 221.

Forudbestemmelsen« eller lignende Temata stod at læse paa Tryk. Rimeligvis er da allerede i Skoletiden Grunden lagt til den Afsky for det latinske Disputerevæsen, som Holberg atter og atter giver Udtryk, ja bevarer til sin Død.

Den pigeagtigt udseende, spinkle, tidligt modne Dreng viste i Skolen Selvfølelse og Stolthed, taalte intet nok saa ringe Rap af en Lærer, deltog ikke i Kammeraternes Morskab. To Egenskaber, han hele sit Liv igennem beholdt, forraadte han allerede som Dreng: han var hidsig, og han var spotsk.

En ny stor Brand i Bergen drev i Aaret 1702 Holberg til Kjøbenhavn for at blive Student. Han vendte paa Grund af Fattigdom straks tilbage, blev Huslærer paa Voss Præstegaard og viste sig i denne Egenskab saa streng og utaalmodig, at han hurtigt blev sagt op, gik 1703 atter til Kjøbenhavn, tog i Løbet af et Aar baade filosofisk og teologisk Eksamen, men lagde sig ligefuldt meget mere efter Fransk og Italiensk end efter Metafysik og Teologi — drog saa (som Niels Klim) atter tilbage til Bergen, fattig, henvist til at leve af Slægtninges Godgørenhed, blev paany Huslærer, denne Gang hos en Lektor Smith[26] med tyve Børn, men faldt over de Dagbøger, hans Husbond i sin Ungdom paa sine Rejser havde ført, og grebes for første Gang af heftig Rejselyst.

Vi er vante til at tænke os Holberg blot som Forstandens Repræsentant, førende sine senere Leveaars strengt regulerede Liv, uimodtagelig for Eventyrlyst som for Erotik og Begejstring, tørt ironisk, tørt satirisk, pillen og pebersvendeagtig, han er os ikke Digter i samme Forstand, hvori Eftertidens poetiske Forfattere er det.

Det staar med Rette for os som i høj Grad digterisk, naar vi ser, hvorledes Ewald halvhundrede Aar senere alt som Dreng løber fra Kjøbenhavn til Hamborg, gaar i prøjsisk Krigstjeneste, deserterer derfra til de østerrigske Tropper, bliver Trommeslager og Underofficer, deltager i blodige Slag og Stormangreb, ligger for Døden i Prag, bliver bombarderet i Dresden og endelig[27], da han halvanden Aar efter kommer tilbage, endnu ikke har fyldt sit syttende Aar.

Ewald var en romantisk-heroisk Aand, der, naar han summerer Udbyttet af sin Udflugt, i sin Tids Stil nævner det at have set »Bjerge og Feltslag og i tykke Skove ensomt beliggende Munkeklostre« og at have lært at føle »det Underlige, det Store, det Vellystige i Naturen«.

Men er den lidet sentimentale Holberg i ringere Grad Poet, naar han nitten Aar gammel med 60 Daler i Lommen drager ud paa sin første Rejse og en og tyve Aar gammel med 100 Daler i Lommen paa sin anden? Hans Rejseliv varer meget længere end Ewalds og er neppe mindre eventyrligt. Paa sine første tre Rejser med korte Mellemrum bliver han halvsjette Aar borte. Han gaar paa sin Fod fra Amsterdam til Aachen og tilbage, saa fattig, at han tigger sig frem eller synger for Folks Døre for Brødet. Han flakker (tillands paa sin Fod) fra Paris til

26 Se *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 27. Her oversættes 'Niels Smith'/'Nicolaus Smidius' til 'Niels Smed'.

27 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Rom og fra Rom helt tilbage til Amsterdam, lever to Aar i Oxford[28], ét Aar i Paris, ligger dødssyg i Genua, har næsten altid Feber, kæmper med urokket Mod imod Feberen som imod den elendigste Fattigdom, lærer alle Folkeslag og alle Stænder at kende, franske Gejstlige og engelske Studenter, hollandske Skippere og spanske Munke, tyske Lærde og italienske Skuespillere, Tyve paa nært Hold og Sørøvere paa Afstand.

Hans Vandreaar følger ikke paa Læreaarene; hans Læreaar er Vandreaar. Hverken svagt Helbred eller Fattigdom hindrer ham i at opsøge alt, hvad der for ham er seværdigt eller videværdigt. Han underviser i Musik eller Sprog for at kunne blive saalænge som muligt, eller han tager Tjeneste som Mentor; han søger at bøde paa Fattigdommen ved den yderste Sparsomhed og paa Legemssvagheden ved den strengeste, tarveligste Diæt Han er altid sin egen Læge, i Rom endog sin egen Kok. Naar man vil fastholde Billedet af ham, ser man ham slæbes paa Trækskøjte gjennem Provence, Dag og Nat paa Dækket for at spare — eller man ser ham i Middelhavet frysende paa den aabne Feluke, da Raabet lyder »Sørøvere !«, og han staar der »i Slagordenen« bleg med dragen Kaarde, i Forfjamskelsen anraabende den hellige Antonius med samme Andagt som de øvrige og straks efter smilende ad sig selv, aldrig forladt af Lunet, end ikke ved en saadan Lejlighed, og lige saa lidt, da han næppe undsluppen af Faren paa Grund af sin Armod maa gaa fra Civitavecchia til Rom, hvor Vejen dengang vrimlede saaledes af Slanger, at han hverken turde staa stille eller lægge sig ned.

Hvor han bor i Rom,[29] fyldes hele Huset af Komedianter, thi det er efter Jul, og ti eller tolv Skuespillerselskaber er paa én Gang komne til Byen. Holberg bor Dør om Dør med et af dem og lærer saaledes Samtidens Meste dramatiske Kunst — commedia dell'arte — at kende, som han i Paris, naar han saa Molière blive spillet, var bleven Vidne til Datidens højeste dramatiske Kunst.

Han ransager paa sine Rejser Mennesker mere end Bøger, siger han. Og dog lokker Bibliotekerne ham til sig overalt, dog studerer han uafbrudt Samtidens og Oldtidens Forfattere; han synes at kende alle de Ypperste ud og ind.

Hvad er det for en Attraa, der driver ham? Videbegærlighed og Befrielsestrang. Man sporer det allerede, naar man ser, at hans Vej først gaar til Holland; thi i Holland fandt alle Tidsalderens Meste og mest udsatte Tænkere et Fristed og en Bogtrykkerpresse. Hans korte Ophold i Kjøbenhavn — dengang en middelstor, urenlig og spidsborgerlig Hovedstad — og ved Universitetet dér, dengang en Kopi af et af de ringere tyske, hvor Latin, Pedanteri og Ortodoksi var eneraadende, havde givet ham det Indtryk, at her Intet var at lære. Endnu meget senere, i sin *Dannemarks og Norges gejstlige og verdslige Stat* bemærker han, at intet Studium drives med nogen Iver ved Universitetet uden Teologi. »Paa dette *Academie* findes fast ingen uden *Theologi,* saa at de andres Tall strekker sig neppe til et *douzaine,* her af kommer det, at, naar en *Professor Juris, Medicinæ* eller *Philosophiæ* vil læse *publice,* holder han det for en Lykke, at han kand have tre eller fire Tilhørere, da derimod *Theologorum*

28 Holberg tog til England sammen med Christian Brix, som han havde mødt i Kristiansand, se note på s. 168 f.

29 Uglebogsudgaven har ikke komma.

deres *Lectier* og *Collegier* vrimle af Studentere.« Vel læres der Filosofi, »men under det, som vore Studentere kalde *Philosophie,* befattes hverken *Philosophia Moralis* eller *Naturalis,* men allene *Logica* og *Metaphysica,* som de kalde *Introduction* eller Veyviser til *Theologien,* for hvis Skyld mange legge stor Vind derpaa«.

Med andre Ord: man levede i en teologisk Dunstkres, indaandede som Livsluft alt det Støv, som Reformationstidens Kampe havde hvirvlet i Vejret. Den reformatoriske Begejstring var for længe siden død, men den havde efterladt den teologiske Skolastik som sin Arving. Fra først af havde jo Reformation og Humanisme gaaet Haand i Haand; saa havde i Tyskland Reformationen givet sig til at bekæmpe Humanismen. I Danmark havde man glemt Humanismens Eksistens.

Imidlertid havde rundtom i Europa Kampene mellem de forskellige kristne Sekter, mellem Højkirkelige og Puritanere i England, Katoliker og Huguenotter i Frankrig, Gomarianere og Arminianere i Holland, og mellem Lutheranere og Reformerte ikke mindre end mellem Lutheranere og Katolske i Tyskland og Schweiz fremkaldt en stor aandelig Bevægelse, hvis fælles Særkende er, at den langsomt frigør Fornuften fra Aabenbaringens Tryk, Retsvidenskaben fra Teologiens og Staten fra Kirkens. Overfor de oprørende og fornuftstridige Kætterforfølgelser forkynder den Fordragelighedens Bud.

l Frankrig var Frigørelsen hos Montaigne begyndt i Skikkelse af et Verdensbarns Tvivl, i England var den med Herbert og Blount optraadt som »fri Tænkning«, der indsatte Fornuften til Dommer over Sandt og Usandt, i Holland havde Hugo de Groot søgt og fundet Folkerettens Princip i Menneskenaturen, ikke i de ti Bud. l Regelen søger disse Tænkere, skønt de aldrig gaar ud fra Bibelen som Udgangspunkt, at naa tilbage til den gennem at godtgøre deres Resultaters Overensstemmelse med Aabenbaringen, hvis denne blot opfattes »fornuftigt«.

Og nu udvikler den engelske Deisme sig fra Herbert til Locke, den franske Tvivl sig fra Montaigne til Pierre Bayle; i Tyskland drøftes, bekæmpes og gendrives tilsyneladende Bayle af Leibnitz, hvis Theodicée er et Forsøg paa at redde Gudstroen fra Bayle's Kritik, og i Tyskland faar Hugo Grotius Elever som Pufendorf og Thomasius.

Det ligger nær at spørge sig hvad det er, Holberg især har læst i Oxford og hvad han saa ivrigt studerede i Paris og andensteds. Man ser det mindre af hans Levned end af hans tidligste Skrifter. Der er enkelte Navne, som bestandig møder En. Først og fremmest Pierre Bayle's. Intet Navn forekommer maaske saa hyppigt hos ham. Han skildrer yderst levende, hvorledes i Paris Studenterne tidlig om Morgenen stod og ventede udenfor Mazarinbibliotekets Dør, og naar der blev aabnet, styrtede ind omkaps, som gjaldt det om at vinde en Væddeløbspris; thi den der kom først, fik Bayle's Leksikon at læse. Han var selv begærlig nok efter at læse Værket. I Rom narrer han sig det til, skønt det er forbudt, af en uvidende Bibliotekstjener i Minerva-Biblioteket, men maa, da det opdages, senere forgæves udbede sig Tilladelse til at læse Bogen i to forskellige offenlige Bogsamlinger.

Bayle, hvem Ludwig Feuerbach har kaldt »Guerillahøvdingen for alle antidogmatiske Polemikere«, var Voltaires store Forgænger, den levendegjorte Modsigelse mellem Fornuft og Tro, der bestandig stræber at forholde sig med Troen, skarpsindig og spidsfindig, dialektisk, uigendrivelig, ja ubestridelig i sine Angreb, undtagen forsaavidt han dels af Forsigtighed, dels af Tvivlsaand altid stiller Sætning mod Sætning.

Næst ham er maaske Christian Thomasius den fremmede Tænker, der har paavirket Holbergs Ungdom dybest. Han er som alt berørt Hugo Grotius' Discipel. Denne hollandske Tænker var den første som i Modsætning til den tidligere — Bossuet'ske og luthersk teologiske — Lære at Kongerne »er satte af Gud som hans Statholdere paa Jorden, er ligesom Guder og har paa en vis Maade Del i den guddommelige Uafhængighed« udtalte den Sætning, at det er Folket, som fra først af har skabt Fyrsternes Majestæt ved at overdrage dem Magten. Suverænitet er for ham en Bestemmelse, som i egenlig Forstand kun tilkommer Staten som et Hele. Fyrsten har den blot som Statens Organ, saa Fyrstesuveræniteten er afledet af Statssuveræniteten. Derfor falder, naar en Valgfyrste dør eller et arveligt Fyrstehus uddør, den højeste Statsmagt altid tilbage til Folket, fra hvem den udgik.

Til Grotius sluttede sig Samuel Pufendorf, en højst skarpsindig og frisindet tysk Retsfilosof og Historiker, hvem den dygtige svenske Regering tog i sin Tjeneste, som Sverig tidligere under Oxenstjernas Regimente havde ansat og benyttet Grotius. Pufendorf, for hvem det gjaldt om at give Retten et andet Grundlag end det, man havde fundet i Moseloven, og det, man fandt i det blot Hensigtssvarende, finder Rettens sædelige Grundvold i den saakaldte naturlige Religion (Deismen), der efter hans Opfattelse er Statssamfundets kraftigste Baand. Umiddelbart er Staten naturligvis Menneskeværk, skønt den middelbart kan siges at stamme fra Gud. At ville udlede en Forestilling som den om den kongelige Majestæt direkte fra Gud, er for ham fornuftstridigt: »Det er en kras Overtro, at det af Mennesker til Konge frit valgte Menneske efter Valget paa én Gang skulde fyldes med en guddommelig Aand, og at Gud nu paa én Gang skulde nære en ganske særlig Interesse for denne Fyrste, som han ikke nærer for andre Mennesker eller for Folkene.«

Hovedsagen var, at han saa' bort fra Kirkelæren som Hjemmel og blot ad den fornuftige Forsknings Vej vilde finde den naturlige Ret. Hans Modstandere nægtede egenlig ikke Muligheden af, at der gaves en naturlig Religion og en Naturret i Modsætning til Aabenbaring og positiv, skreven Lov; men de var saa overbeviste om Ortodoksiens Tilstrækkelighed og Fornuftens Svaghed og Upaalidelighed, at de med Frygt og Afsky saa en frigjort Videnskab spire frem og udledede den af en for Kristne uværdig Forfængelighed og Hovmod. Herimod gjør Pufendorf denne Betragtning gældende: »En Filosof er en Filosof, om han er Kristen eller Hedning, tysk eller velsk[30], ganske som det er

30 Velsk = Italiensk, undertiden fransk, se: *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«* under 'vælsk'. Se samesteds også 'Valland' og 'Vælskland'. *»Salmonsens Konversationsleksikon«* (2. udgave) skriver: »Valland (oldn.) Frankrig. »Val«, »valsk«, »vælsk« er den Benævnelse, Germanerne fra gammel Tid bruger om deres keltiske Naboer; den overføres ofte ogsaa paa romerske Folk (f. Eks. Italienerne). Bevaret i Ord som Valnød og Valbirk.« Se 'vælsk', 'udenvælsk' (forskellige stavemåder), 'kaudervælsk' og 'vælskbind' i *»ODS / ORDBOG over det*

uvæsenligt for en Musiker, om han bærer Skæg eller ej. Filosofien drager ingen Nytte af sit Maskepi med Teologien; det nærer kun Kivagtigheden. Som Geometrien og Kirurgien ikke er kristelige Videnskaber, saaledes er Logiken det heller ikke. Det nytter ikke noget at jamre over den menneskelige Fornufts Fordærvethed, thi den er af guddommelig Oprindelse og den ædleste Gave. Er den saa fordærvet og usikker, at man ikke kan have Tillid til de logiske Slutninger, saa falder ogsaa Teologiens Lærebygning, der er opført ved Hjælp af disse samme Slutninger.«

Umiddelbart fortsættes Pufendorfs Virksomhed af Holbergs ældre Samtidige, den store tyske Retslærde Christian Thomasius, den første tyske Universitetslærer, der — fra Aaret 1688 — holdt Forelæsninger paa det tyske Sprog, den første Udgiver af et tysk Maanedsskrift og saaledes Grundlægger af den tyske Journalistik, fremdeles Forfatter af et Skrift, der godtgjorde, at Kætteri ikke var nogen strafværdig Forbrydelse, af et andet, der udviklede at Hekseprocesserne beroede paa Overtro og at Heksenes Omgang med Djævlen kun var et Foster af syg Fantasi, endelig[31] Torturens energiske og ufortrødne Bekæmper.

Han havde kort før Holbergs Tid havt et Sammenstød med Danmark. Thi da den danske Hofpræst Hector Gottfried Masius[32] i 1687 havde udgivet et Kongen tilegnet Skrift *Fyrsternes Interesse af den sande Religion,* hvori han fremhævede det for Fyrsterne Fordelagtige i det lutheranske Dogme, at Kongemagten hidrører umiddelbart fra Gud, og skildrede de andre Religionsformer, særlig den reformerte, som mistænkelige og i deres Væsen oprørske, og da Thomasius havde taget til Orde mod den Uanstændighed at anbefale Religionen som medførende timelig Fordel og efterviste dels at Kongemagten umiddelbart grundede sig paa Overdragelse fra Folket, dels at de Reformerte kunde være lige saa gode Undersaatter som Lutheranerne, fik Masius[33] dette Skrift offenlig brændt af Bøddelen i Kjøbenhavn, ja fik endog Kongen af Danmark til at sende Kurfyrsten af Sachsen et Brev, der fordrede Thomasius eksemplarisk afstraffet for hans Modsigen af den danske Hofpræst, et Skridt, der senere drog Thomasius' Afsættelse, Censur og Bortrejse fra Sachsen efter sig.

Det første Skrift, som Thomasius udgav paa Tysk, havde til Gjenstand »paa hvad Maade man i Liv og Vandel bør efterligne Franskmændene«, og i dette tilbød han den studerende Ungdom i Leipzig en Forelæsning over Grundreglerne for »et fornuftigt, klogt og artigt Liv« — det blev den første tyske Forelæsning. Spøgende afviser han i denne Afhandling de i Tyskland gængse Klager over Efterligning af de Franske. Han priser Franskmændene i Modsætning til de tyske Lærde, fordi de ikke blot fordetmeste udgiver deres

---

DANSKE SPROG« eller *»Gyldendals DVD-Leksikon«* (de encyklopædiske artikler)*;* se endvidere 'Wales': »oldeng. Walas, egl. plur. af walh 'kelter'«.

31 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

32 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

33 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Bøger paa deres eget Sprog, men. ogsaa oversætter de gamle og fremmede Literaturer paa Fransk. Han raader til at efterligne dem, »thi de er dog de behændigste Folk og formaar at give alle Sager Liv«. Men, det forstaar sig: »hvem der vil efterligne Alexander, behøver ikke netop at bære Hovedet paa Skraa«. Man burde stræbe at komme Franskmændene nær i honnet (dvs: upedantisk) Videnskab, *beauté d'esprit,* god Smag og Galanteri (dvs: behagelig Form).

Det var efter Thomasius' Eksempel, at Holberg i Mellemtiden mellem sin anden og tredje Rejse i dødelig Pengeforlegenhed ved lærde Opslag indbød Studenterne til at modtage »ikke Sprogundervisning men en Skat af udenlandske Sager« og fik Tilhørere nok, men ingen Penge af dem. Det var til Thomasius, han paa sin Rejse søgte; men han havde den Sorg, at den berømte og beundrede Mand kun talte med ham om den barske Aarstid, den kolde Luft og andre Hverdags-Sager, da han ikke følte Lyst til at indlade sig om vigtigere Genstande med saa ungt et Menneske; maaske bidrog ogsaa dertil, at Holberg som dansk var fra et Land, der havde tilføjet den store Lærde saa mange Krænkelser og hvorfra Forfølgelsen mod ham var bleven indledet.

Imidlertid, Christian Thomasius blev, som Holberg i sit Levned siger, tilligemed Grotius og Pufendorf hans stadige Mønster. Holberg mildner ham, naar han bearbejder ham, for ikke at gentage Ytringer, der nys havde vakt saa højt et Skraal. Han udgiver sit første Skrift, den historiske *Introduction* efter Pufendorfs Metode, sit andet Værk *Introduction til Naturens og Folkerettens Kundskab, uddragen af de fornemste Juristers, besynderlig Grotii, Pufendorfs og Thomasii Skrifter.* Han vil mindre optræde som selvstændig Forfatter end (som det rigtigt er bleven udtrykt af Holm) give den Meddelelsestrang, som altid fylder ham, Luft ved at oplyse sine Landsmænd om Hovedtrækkene i den ny, storartede og rationelle Udvikling af Retsbegreberne, som ude var skabt.

I Danmark var den ny Tids Gæring kun løselig kendt af en seks, syv blandt de lærdeste Mænd. Det Eneste, man begreb af Udlandets aandelige Bevægelser, var det, at de alle skejede ud fra Ortodoksien. Derfor gjorde man ingen Forskel paa Deister og Ateister; ogsaa Deisterne vare Gudsfornægtere, forsaavidt deres Gud ikke var de Rettroendes Bibelgud. Ja man slog Pietisterne i Hartkorn med de andre —ister, forsaavidt man ogsaa ved dem kun havde Øje for deres Afvigen fra den forhærdede Ortodoksi; en Kætter som Thomasius hældede jo til Pietismen. For Navnene Ateister og Pietister havde Skribenterne samme Rædsel. Endnu for Erik Pontoppidan[34] er Ordet Pietist et uhyggeligt, anstødeligt Ord, hvilket han nødig skriver helt ud. Som han ikke skriver »Voltaire«, men »V.«, saaledes ikke gærne »Pietister«, men »P....ster«.

Havde end et Par af Professorerne ved Københavns Universitet holdt latinske Foredrag over Grotius og Pufendorf, saa var disse Mænds Lære dog den store Befolkning ganske ubekendt, forsaavidt man ikke vidste, at den tidligere var bleven lidenskabeligt forkastet i Danmark. Gennem Holberg blev den ny Grundanskuelse gængse, man vænnede sig til Forestillingen om en naturlig Retsfølelse og en til Grund for Bekendelserne liggende naturlig Religion. Læren om at Kongedømmet ikke umiddelbart havde noget guddommeligt Udspring

34 Se biografisk artikel s. 229.

var vel i sit Væsen yderst farlig for Enevoldsmagten i Danmark som andensteds, men hverken Holberg selv eller nogen anden drog Konsekvensen, Holberg ikke, fordi han med sin Forkærlighed for Enevælden, særlig for den oplyste Absolutisme, der var hans Tidsalders og endnu mere den følgendes Ideal af en Statsform, var netop lige saa konservativ i sin særlig politiske Tendens som revolutionært rationel i sin almindelige aandelige Stræben. Den fremmede Kritik af Enevoldsmagtens Grundvold, som han tilegner sig, undergraver ikke denne Grundvold for ham, fordi han har den danske Kongemagt for Øje og det særlig danske Synspunkt for den, at den er den Statsform, som (om end paa Frihedens Bekostning) betyder og sikrer størst Lighed mellem Borgerstand og Adel.

Det er paa det almindeligt aandelige Omraade, at der er et Svælg mellem den unge Holberg og hans Landsmænd. Da han kommer hjem fra sine Rejser med Hovedet fuldt af alle Tidsalderens filosofiske Problemer: hvorvidt denne Verden er den bedst tænkelige eller en ufuldkommen Verden, hvorledes Guds og det Ondes Eksistens lader sig forene, om Ideerne er medfødte eller erhvervede, om Descartes' Hvirvelteori eller Newtons Tyngdelære har Ret, finder han sine Landsmænd sysselsatte med lutter teologisk-skolastiske Spørgsmaal, forsaavidt de ikke ligefrem var nedsunkne i hedensk-kristelig Overtro. Man hævder den lutheranske Nadverlæres Renhed overfor Calvinisterne, man tror paa Signen og Maalen[35], paa Himmelbreve og Djævleforskrivninger, paa Varulve og Djævlebesættelser, paa Maren[36] og de andre Hekse, man disputerer om et Menneske paa naturlig Maade kan forvandles til en Saltstøtte, om Maria har behøvet en Jordemoders Bistand ved Jesu Fødsel, om hun som jomfruelig Moder havde Fødselsveer, om Barnet som guddommeligt Barn græd eller ej, da det blev født, og om Gud, ifald han havde villet, havde kunnet komme til Verden som en Svamp eller en Frø.

Idet han vender hjem fra det attende Aarhundredes Morgenrøde, der kastede sit Lys over Europa, møder han her det danske sekstende Aarhundredes[37] lange Nat. Derfor forstaar han fra først af sit Kald som det at blive en Oplysningsskribent.

Hans Væsen var den klare Forstand, og selv hvor han for sin egen Del har en Rest af Overtro tilbage, som naar han trods sin Overbevisning om, at de allerfleste Spøgelsehistorier er falske, ikke vover at negte Spøgelsers Eksistens, ja er vis paa, selv engang at have set et, — selv dér sporer man skarpt, hvor rationel han er, siden han med Lidenskab og Vid bekæmper den Mening, at det skulde være Djævlen, der spøgede, og forsøger en Art naturfilosofisk Forklaring. (Ep. 379).

---

35 Jf. *»Danske Lov«* 6-1-2: »Dersom nogen befindis med Segnen, Manen, Maalen, Igienvisning, visse Dagis Udvælgelse, Characterers Misbrug, at omgaais, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrut deris Boeslod, og rømme Kongens Riger og Lande.« Se nærmere på:

http://bjoerna.dk/DanskeLov/

36 Maren < (en) Mare, se *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«*.

37 Brandes mener formentlig at Danmark omkring 1700 lå *langt* bagefter andre europæiske lande.

Han har da følt sig, som stod han overfor en Augiasstald af Overtro og Pedanteri, som det gjaldt om at rense. Idet han ledede Udlandets Idéstrøm gennem Hjemmet, var det i Virkeligheden et helt nyt Aarhundrede, som han ledede ind i en Afkrog, hvor Tiden stod stille.

Han maatte gaa sindigt tilværks, saa ungdommeligt stridslysten han end var, og det kan nu paa Afstand tage sig ud, som havde Holberg været en forsigtig eller, som Jens Møller endog har sagt, en frygtsom Mand. Ser man ham i Sammenhæng med sin Tid og sit Land, føler man, hvor dristig han har været, hvor ensom han fra først af har staaet, hvilken sejersvis Selvfølelse der udfordredes til, uden noget bag sig, med Samtidens Dannelse ikke mindre end dens Overtro imod sig og med Censuren over sig, at byde de herskende Fordomme Spidsen.

Mest paafaldende er dog Holbergs Mod og Fortjeneste paa det religiøse Omraade. Hans Kamp for Forskningens Frihed paa den ene Side, Fordragelighed paa den anden, der strækker sig over hele hans Liv, er maaske den værdifuldeste, han har ført.

Overdrivelsen er ikke stor, naar den lidenskabelige Riegels skriver: »Uden Holbergs Paavirkning .... kunde Nationen rent være neddysset i Gudfrygtigheds Tant og havde vist beholdt saare ringe Fornuft til egen Brug .... Holbergs Skrifter holdt dog nogenledes Tænkefriheden vedlige, saa at han ene kunde arbejde mod 2000 Præster og [under Christian den Sjette] mod hele Hoffet, at de ej ganske kvalte al Sjælefrihed.«

Det har ikke manglet paa Klager over, at Holberg tyede ud til Udlandet, brød med det Hjemlige, bragte det Fremmede ind, da han grundlagde vor Literatur.

N. M. Petersen klager: »Det gamle Norden er ikke til for ham; den danske Literatur læser han ikke, og naar han læser den, væmmes han ved den. Naar man har faaet Smag for Bayle, kan man saa læse gamle Bønnebøger; naar man har moret sig med Boileau, kan man saa finde Behag i Søren Povelsen?« Han bebrejder Holberg hans Overseen af de sproglige Begyndelser hos Vedel og Peder Syv, hans Ringeagt for Folkebøger og Folkeviser.

Men hvor kan man fordre eller vente, at Holberg skulde se Andet og Mere i Middelalderen end hans hele Tidsalder saa', hvor kan man undres over, at det Stykke Middelalder, han havde i sin umiddelbare Nærhed, skræmmede ham!

Og det er overhovedet en Overtro, at nogen national Literatur i Europa har udfoldet sig under Afsluttethed fra Omverdenen. Selv det tilsyneladende ubetinget Hjemmefødte her i Norden, de islandske Sagaer, staar (som Ernst Sars har paavist) i Sammenhæng med en stor almeneuropæisk Literaturbevægelse, opstaar under stadig Samfærsel med Udlandet, og begynder som Oversættelser og Bearbejdelser, indtil den boglærde islandske Høvdinge-Præst[38] vinder fuld Originalitet.

Naar man da spørger: var Holberg i sin Ungdoms Drift og Stræben national? saa er Svaret: han var ikke national, han var Nationen. Han er selve det dansk-norske Folk i dets Dannelses-Attraa, selve Datidens dansk-norske

38 Brandes tænker givetvis på Snorri Sturluson.

Ungdom i dens ædleste aandelige Søgen, i dens højeste Udvikling. Folkets ivrigste aandelige Stræben findes i denne Hjærne.

De tidligere store Aander, Tyge Brahe, Ole Rømer, Bartholinerne havde været Fagmænd. Holberg finder ingen Forgænger i indenlandsk Literatur, intet hjemligt Forbillede. Men han var af dem, der stifter Dynastier og ikke har Ahner behov.

Alligevel lever den nationale Fortid i ham: han kender alt som ung sit Lands Historie som faa, behersker den som ingen anden; hans første Skrift fremstiller den som Led i en Europas Historie. I hans Sprogsans og sproglige Stræben lever fremdeles Resultatet af Folkets aandigste Fortidsarbejde. Han, der som Dreng havde talt Tysk og Latin, som Yngling Hollandsk, Engelsk, Fransk og Italiensk, og hvis Sprog med al dets Naturlighed og Liv er urent, undertiden urigtigt, ynder sit Modersmaal, saa uudviklet det end er, som i hin Tid faa Andre: »Det danske Sprog har store Dyder og er synderlig bekvem til Poesie«. Han selv skriver det snart som ingen anden, ingen før, og paa hans særegne digteriske Omraade neppe nogen siden.

Han har endelig[39] den nationale Bevidsthed: Stoltheden over Folkets Bedrifter, Sorgen over dets Skam. Han har sin Stolthed som ivrig Patriot: han anser det for næsten eksempelløst »at en *Nation* saa idelig haver *triumpheret* [til Søes] som Dannemark«. »Hvad Normændenes Tapperhed er angaaende, da tør jeg understaae mig at sige, at deres Lige nu omstunder ikke findes.« Han har skammet sig over den Indskrænkethed, med hvilken hans Samtidige havde stræbt at genne videnskabelige Sandheder ud af Landet; han har lidt under Danmarks Holdning overfor en Mand som Thomasius. Og han har harmet sig over den Mangel paa Selvagtelse hos hans Landsmænd, der fik dem til at fornegte deres Nationalitet. Det har ærgret ham, naar han hos Molesworth[40] maatte læse: »Naar de Danske rejser udenlands, foretrækker de at kalde sig for Holstenere, da de anser det for mere ærefuldt at være født indenfor det tyske Kejserdømmes Grænser end udenfor«. Thi han maatte give den forhadte Englænder Ret; selv skriver han, at »der er mange Danske, som holde det for en Skam, at de ere fødte i Danmark« og det er øjensynligt ikke Løjer hen i Vejret, naar han i *Jean de France* lader Espen ytre, at »Ingen skal sige ham paa, han hører Danmark til, eftersom han er født over ti Mile sønden for Randers og altsaa kan ansee sig som Lem af det hellige Romerske Rige«.

Dog denne nationale Bevidsthed er endda ikke det Vigtigste. Men han er saaledes beskaffen, at hvad der i Udlandet fængsler, interesserer ham, det er det, som gennem ham snart vil tiltrække det hele danske Folk, og omvendt: hvad han lader ligge af det Udenlandske, det er hvad Folket i Datiden er ude af Stand til at optage eller hvad det kan vente med at tilegne sig. Han har i sit eget Indre en sikker Maalestok for hvad der er hans Folks sande Trang og Behov. Men at have denne Sikkerhed i Evnen, det er at være et reformatorisk Geni.

---

39 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

40 Robert Molesworth: *»En beskrivelse af DANMARK som det var i året 1692«* (1. udgave på engelsk 1694). Oversat af Svend Lyndrup. Efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977, 2. oplag, Aarhus 1978.

Og saa sker det endnu Mærkværdigere. I Tidernes Løb vokser hans Myndighed sig saa stor, at han bliver endnu mere national end han i sin Levetid var, fordi Folket danner sig efter ham. Det synes som havde han »vidunderligt truffet dets Smag«. Vist har han paa flere Omraader truffet den, men forøvrigt er det Folke-Individualiteten, som uvilkaarligt indtil et vist Punkt har formet sig efter sin største Lærers Individualitet. Han har erobret alle Samfundsklasser, selv de længst modstræbende; thi han, som blev ringeagtet af sin Tids Pedanter og latterliggjorde dem til Gengæld, bliver ydmygt og smaaligt fortolket af en senere Tids Pedanter. Og han har givet Erstatning for hvad han i Folkets gamle Bogverden oversaa. Han, der vragede Peder Syvs Ordsprog, skænker Folket nye; thi Versene i hans *Paars,* Replikerne i hans Komedier bliver Ordsprog. Han, der kastede Vrag paa Folkebøgerne, hans Skrifter bliver Folkebøger.

Saaledes er det gaaet til, at han, der udgik fra Rigernes mindst nationale By, hvis Vandreaar levedes paa fremmed Grund, og hvis Læreaar gik hen med Studiet af fremmede Bøger, er bleven Landets første klassiske Nationalforfatter.

II • Paryktid • Støvlettid • Paryktid • Ingen Selvfølelse • Stammens Sundhed • Monrad • Tidsalderens Følelsesliv • Skrivemaaden • Æreboe • Uforfærdethed • Belønning med Embede • Kaas • Krigerliv • Skaanlund • Lakajvid • Lakajen som Herredsfoged • Seidelin • En Apotekers Dannelsestrin • Ræsonnerer ikke • Rostgaard • Rostgaard contra Holberg

Holberg staar nutildags for os som en Patriark. Som Grundlægger af vor moderne Kultur og Ophavsmand til Hovedretninger i vort Teater og vor Bogavl er han rykket tilbage i saa stor Fjærnhed, at han for os tager sig ud som en Repræsentant for den naive Oprindeligheds, den uskyldige Djærvheds Periode. Han tilhører for os den Tid, da man nævnede Tingene ved deres Navne i Modsætning til senere Tiders overciviliserede Pænhed. En af de Kierkegaardske Pseudonymer sammenstiller ham i denne Egenskab uden videre med det gamle Testamentes Forfattere: »Man skulde ikke være sky for at bruge de betegnende Udtryk, som baade Bibelen og Holberg bruger«.

Ikke desmindre har Holberg jo i Virkeligheden hjemme i en yderst sen Periode af Verdens-Kulturen, maaske den mest overkultiverede, mest forkunstlede, vi kender, nemlig den, man plejer at betegne som Regentskabstidens. Vor Patriark er en Samtidig af Regenten og Ludvig den Femtende; han fødes samme Aar som Watteau, den forfinede Yndes, den koketteste Elegances Maler, og hans Levetid falder sammen med Marivaux's, som Skuespilforfatter den sarteste Følsomheds og den letteste Aandrigheds Digter, der som ingen anden forstod at anvende Ømhedens og Frivolitetens Halvlys i Repliken.

Norden var imidlertid saa langt tilbage, at Holberg ikke aandeligt kan betragtes som samtidig med disse Mænd. Hans Tidsalder i Danmark er den tidligere Paryktid, den for hvis Kultur og Kunst her som andensteds Frankrig med Ludvig den 14des Hof som Midtpunkt direkte eller paa anden Haand er Forbilledet. Kostymet er bekendt, det var stivt og kostbart, uden Simpelhed. Selv her i Norden gik den højere Middelstand i Fløjl om Vinteren, i Silke om Sommeren. Mændene bar Fløjl, Silke og Kniplinger: Fløjls-Vest og Benklæder, hvide Silkestrømper, Kniplinger om Haanden, broderede Frakker. Dragten var vel egnet for Hoffolk, der bevægede sig paa bonede Gulve i evindelig Selskabelighed, men uendeligt upraktisk for Folk, der ikke skulde repræsentere, men arbejde, og som levede i et Klima og i Stæder, der fordrede Klædninger af en helt anden Art. Det var ikke Skønhedsglæde, men Pragtglæde, man i sin Dragt lagde for Dagen, og selve denne Pragt var en evig Ulempe og Tvang.

Dragten kronedes af Parykken, der med Rette gælder for et Symptom paa den herskende Unatur. Thi hvad kan være unaturligere end at afrage sit eget Haar for at bedække sit Hoved med fremmed!

Parykken havde paa Ludvig den Fjortendes Hoved været majestætisk, en kunstig Løvemanke. Den er i sit Væsen autoritær, i sin Regelmæssighed og tunge Ubevægelighed, der nødvendiggør langsomme, adstadige Legemsbevægelser, et Udtryk for Værdighed og Anstand. Den er dernæst et Tegn paa en kunstlet Kulturs Triumf over Naturens Orden, idet den udjævner Forskellen mellem Ungdom og Alderdom: Pudderets hvide Farve giver Ungdommen et unaturligt og koket Skær af Alder, den uhyre Haarvæxt

Alderdommen et kunstigt Skær af evig Ungdom. Den udvisker endelig[41] Individualiteten, udsletter det Personlige til Bedste for det Selskabelige, det Sociale.

Det forstaar sig, at i Hæren, hvor jo til alle Tider Uniformitetet maa herske, var Reglerne for Haarets Frisering og for Beskaffenheden af Haarpisken, som i Aarhundredets Løb fortrængte Parykkerne, endnu mere tvingende end for de civile Stænder. Ligesom Soldatens Uniform overhovedet var i høj Grad hensigtsstridig og beregnet paa Tilskuestillen — et Hovedstykke var de stive Støvletter, saa pinefuldt trange, at de ødelagde Helbreden — saaledes medtog det for Soldaten lang Tid at opstikke, glatte, runde og pudre Haaret. Til Pudderet medgik der aarlig 45,000 Pund Hvedemel, om hvilket man med Rette mente, at det hensigtsmæssigere kunde anvendes til Tvebakker. De Officerer, der bar Paryk, maatte i Tjenesten ovenikøbet anbringe en Haarpisk ved den, og for Soldaten var Haarpisken baade til Ulejlighed og til Plage; thi den skulde være lang og stiv og maatte derfor med Baand, som det var Soldaten dyrt at anskaffe, vindes om en Staaltraad, saa tyk som en Pibestilk, saa den i høj Grad var til Besvær, naar Soldaten lagde sig til Hvile paa Briksen. (Se det Nøjere hos Rist: *Fra Støvlettiden.*)

Allerede i 1770 var Parykkerne saa udbredte, at en Parykskat, »der strakte sig fra Ekscellenserne til Lakajerne«, kunde fylde godt i den tomme Statskasse og et halvt hundrede Aar efter under Frederik den Femte var omtrent lige saa mange Mennesker sysselsatte med at lave Parykker som med at bage Brød. Vi har i Aviserne fra Holbergs Tid Avertissementer fra Datidens mest bekendte »Peruque-Fabriqueur«, Seigneur Drubin, af hvilke man faar Oplysning om Tidsalderens mangfoldige Parykformer. Der var Allonge-, Abbé-, Demi-Carrée-, Piske-, Pung-, Præste-, Kokarde-, Mélange-, Mirledon-Parykker, for ikke at tale om China- og Ostindiefarer-Parykker uden Pudder i Bukle-Façon. Farverne: hvide, graa, griseille, cendré, blonde, brune, sorte etc., dertil Mellemformer og Mellemfarver. Hr. Drubin foranstalter til høje kongelige Fødselsdage Auktioner paa Parykker. Han indbyder til Subskription paa dem, til »en meget extra avantagieus prænumeration«. Han anpriser en Mirledon-Façon med fire Bukler som ekstraordinær bekvem, modest og desuden »grandest anstændig for Stands-Personer« at betjene sig af, »mere anseenlig og gravitætisk for Charakteriserede end di Myrlidongs med tvende Bukler«. Han fremhæver ikke blot stadig, at hans Parykker alle er af rent Menneskehaar, »naturvoxen kruse naturel Haar«, men han vil som Fædrelandselsker, at Landet skal forsyne sig selv med Parykker og bruger kun indenlandsk Haar. (Stolpe: *Dagspressen i Danmark*).

Hvis han ikke har løjet, saa turde hans Forretning afgive Eksempel paa en af de yderst faa Sfærer, hvor i hin Tid det Nationale skattedes højere end det Fremmede. Dog, han løj naturligvis; thi han var en stor Løgner og Charlatan, samme Hr. Drubin. Men man kan sige, det var i Paryktidens Aand, at det Nationale saa stærkt tilsidesattes. Thi er det at rasere sin egen Nationalitet og klæbe en fremmed i dens Sted ikke Parykstil! Naar Hæren næsten helt forsynedes med fremmede Officerer, naar den kommanderedes paa Tysk, naar

41 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

dens Retspleje var tysk og overhovedet alle dens Anliggender »fra Elben til Vardøhus« afgjordes paa Tysk, naar alle Drenge i de lærde Skoler, alle Studenter og Professorer vænnede sig af med deres Modersmaal for at tale og skrive det latinske Sprog, hvad er det saa andet end Paryk! Naar Holberg latterliggør Tysken hos von Tyboe, Franskheden hos Jean de France, Latinen hos Montanus, saa er det Parykvæsenet, han angriber.

Det var endog Fremmede paafaldende, at det danske Sprog og selve Navnet Dansk var sunket i Foragt i Danmark. Englænderen Molesworth[42] skriver 1694: »Kongen, høje Personer, Adel og mange Borgere taler til dagligt Højtysk, Fransk til Fremmede. Jeg har hørt adskillige høje Embedsmænd prale af, at de ikke kunde tale Dansk«. At det i de forenede Riger særligt var de Danske, hvem det skortede paa Selvagtelse, viser sig, naar han om Norge siger: »Indbyggerne anses af sig selv og andre for at staa højt over de Danske, der af dem haanligt kaldes med Øgenavnet Juter«.

Sproget, som overhovedet sjældent klinger godt i Fremmedes Øren, blev saa forsømmelig udtalt, modtog i den Grad Præget af de Udannedes Skødesløshed, at det fik en klynkende Lyd. Det er ikke blot den strenge Molesworth, som skriver, at »Sproget er meget ildelydende, i dets grædende, klynkende Tonefald ikke uligt det irske«, men Franskmanden Regnard siger omtrent samtidigt: »Der er intet Sprog i Verden mere egnet til at bede om Almisse i end det danske; det lyder bestandig, som de græd«. Sproget udviklede sig ikke, da det hverken brugtes til Poesi eller til Sang eller til almindelig Literatur. Det hedder hos Molesworth: »Faa eller ingen Bøger er skrevne, uden hvad Gejstligheden skriver sammen om Religionen. Ikke saa meget som en Sang eller en Melodi blev til i de tre Aar, jeg opholdt mig der«. Otto Sperling klager 1704 over de danske Bogtrykkere (Tidsalderens Forlæggere), at de overhovedet ikke véd af, der er andet til end Katekismus, Psalmer og Prædikensamlinger. Den gejstlige Produktion var det Eneste, der betalte sig; Hofpræsten Masius[43] fik et Honorar af 1000 Rigsdaler for sin Ligtale over Chr. Gyldenløve. Ligefuldt var det Eneste, der under Frederik den Fjerde udkom med kongelig Understøttelse, Kronings- og Salvingsakten samt Kongeloven. Saaledes forstaas den oftere bemærkede Kendsgerning, at da Abbed Bignon i 1709 ved den danske Professor Weghorsts Hjælp vilde forsyne det kongelige Bibliotek i Paris med danske Bøger, fik han Svaret, at der siden Aarhundredets Begyndelse intet Nyt var udkommet[44].

Det hele Indtryk, en upartisk Fremmed maatte faa af Tilstanden, fremgaar dog fyldigst af den følgende Udtalelse, med hvilken Franskmanden de Vrigny 1707 afslutter en kort Fremstilling af de Danskes Erobringer og Sejrvindinger i Middelalderen: »Men Ætlingerne af disse Erobrere er nutildags undertrykte; de er underkastede et fremmed Folk, siden de har valgt sig Konger af en fremmed

42 Robert Molesworth: *»En beskrivelse af DANMARK som det var i året 1692«* (1. udgave på engelsk 1694). Oversat af Svend Lyndrup. Efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977, 2. oplag, Aarhus 1978.

43 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

44 Måske tænkte Weghorst på danske bøger på latin?

Nationalitet, især siden Huset Oldenburgs Tronbestigelse ... Det tyske Sprog er det, Hoffet taler; man har overladt det Danske til Almuen. Og Navnet Dansk er nutildags betragtet som et Haansord (et le nom de Danois est à présent regardé comme un terme de mépris.)«

Udfylder man nu den Ramme, som alle hine Udtalelser giver, med det Billede, som man gennem de Holbergske Komedier — den nulevende Generations i Regelen eneste Kilde til Kundskab om hin forgangne Slægt — faar af Datidens Mennesker, saa kan man let naa til den Forestilling, at Datiden i Virkeligheden slet ikke har egnet sig til anden digterisk Behandling end den komiske, idet den ikke har frembudt Andet og Mere end et stort Galleri af Stakler og Narre. Det ser ud, som havde slet intet alvorligere Følelsesliv trivedes, som havde man gennemgaaende følt spidsborgerligt, tamt og frygtsomt, og som havde man været ganske lam paa Evnen til at ville.

Det forholder sig ikke saaledes; der var Kraft og Sundhed i Stammen. Der førtes et i al Stilfærdighed bevæget Følelsesliv. Den Slægt, som Leonora Christina havde tilhørt og for hvem Kingo havde sunget, var jo neppe uddød endnu. Og der var megen naturlig Tapperhed og Raadsnarhed hos Militære og Civile. Jacob von Tyboes Tidsalder var jo ogsaa Tordenskjolds. Der var kun ét, som man i Danmark-Norge i Befolkningens brede Lag slet ikke kunde før Holberg: man kunde ikke tænke. løvrigt var Landet rigt paa flinke Folk.

Ikke blot for at give Holbergskikkelsen en Baggrund, men for at kunne kontrollere Digteren, for at vinde Klarhed over, hvilke Sider af Datidens Liv han afspejlede i sit Værk og hvilke han ikke tik med, for at kunne bedømme Ligheden mellem hans Figurer og Virkeligheden og for at have en nogenlunde sikker Fornemmelse af den Skillelinje, hvor Overdrivelsen eller Overgivenheden begynder, maa vi gjøre os selv Rede for det Spørgsmaal: Hvorledes følte man her i Landet paa Holbergs Tid?

Studiet af Tidsalderens Sjæleliv er vanskeligt, da den er saa daarligt skaaren for Tungebaandet. Naar Kongehuset og Hoffet undtages, vides saare lidet. Men det er Undersaatternes Følemaade, hvorom man ønskede at vide Besked. Det bedste Middel til her at vinde Kundskab er at fordybe sig i hvad der findes af Selvbiografier og Levnedsbeskrivelser. Det er i Regelen de mere udprægede Individualiteter indenfor hver Stand, der har et Levned at meddele, saa der er en Sandsynlighed for at man her møder det Typiske i det Individuelle, og naar man selv hos disse ser det Personlige stærkt dækket af det Sociale (»Parykken«), saa faar man et levende Indtryk af Tidsaandens Magt over Individerne i deres Uensartethed.

Hvis vi i de store Grundtræk fastholder det ydre og indre Liv, som førtes af Mænd i de forskelligste Livsstillinger, af en Godsejer og Etatsraad, en praktisk Mand og Notar, en General, en Lakaj, en Apoteker, en Statsmand og Videnskabsmand, saa vil vi gøre Bekendtskab med dygtige, følelsesfulde, foretagsomme, skikkelige og snilde, højst forvovne, roligt heltemodige, meget kundskabsrige Mænd; kun Kritik havde de ikke i Panden.

Etatsraad Johan Monrad, den eneste af disse, der er betydeligt ældre end Holberg, men dog lever til efter dennes tredivte Aar og skriver sine Erindringer

i Slutningen af sit Liv, er en smuk, fornem, velopdragen, mandhaftig Biskopssøn. Efter en lykkelig Barndom i de danske Provinser, et muntert og kækt Ungdomsliv i Kjøbenhavn, hvor han var Chef for et Selskab af »nogle visse de fornemste Folks Børn«, ja kaldtes dette *Société's* Catilina »efter den Catilina til Rom«, deltog han med Tapperhed i Hovedstadens Forsvar mod Carl Gustav, rejste i ikke mindre end ni Aar i Træk paa Kryds og Tværs gennem Europas Hovedlande, kom tilbage, giftede sig og levede som Godsejer i Sjælland og Skaane.

Det er en regelret, noget forfængelig, meget hæderlig Mand med bløde Følelser. Han er korrekt; thi endog det Forbund, han som Yngling stifter, er et Dydsforbund med Mulkter for uhøvisk Tale og med paabudt ridderligt Sværmeri for en Jomfru — en Attraa, der skulde afholde den Paagæld ende fra al Udyd — »ligesom i Romanerne forestilles«. At han er forfængelig, røber sig, naar han ikke blot dvæler ved, at hans Moder og hendes Søster gjaldt for »den Tids deiligste Kvindfolk« og han selv for »et særdeles deiligt Barn«, men gærne fremhæver, hvorledes smukke Damer langt heller vilde sidde hos ham end hos Andre, der dog stræbte at indynde sig hos dem, eller hvilken »*vivacité* og *courage*« han som ung og liden allerede har besiddet o.s.v. Men der er mere Følelse i ham og mere Sans for Følelsen hos andre end man herefter venter.

Først Naturfølelse. I alle Erindringer fra hans Barndom spiller Indtrykkene af Naturskønhed ind. Hans Yndlingsord er »deilig« og han anvender det hyppigst om Haver, Lunde, Skove, Veje. Han har altid et vemodigt Ord, naar skønne Naturomgivelser, der i hin fjærne Tid glædede ham, senere er blevne borthuggede og ødelagte. Han mindes med Velbehag Nyborgs Beliggenhed, da »man ikke kunde see Byen fra den ene Side for lutter Haver og den store Skov, og paa den anden Side for den skjønne Dyrehave«, og i Nyborg erindrer han atter sit »smukke Logement og Kammer til Haven, som det rindende Vand omløb«. Han taler om »de deilige Lunde til Kettinge, hvor jeg altid gik og spadserede« og om »det smukke Hørup, hvor de mange smukke Huse laae bag Gaarden ved Stranden«.

Dernæst Venskabsfølelse. Han har den, om han end beskriver den bedre hos andre end hos sig selv. Han skildrer sit Forhold til en ung Adelsmand Niels Krag, i hvis Forældres Hus han levede som en Art Hovmester og som følte sig saa ilde tilpas i Hjemmet, saa uens med sin Moder og andre Slægtninge, at han »arbeidede paa at gjøre et ret aparte og fortroligt Venskab« med sin ikke meget ældre Lærer. Monrad vil gærne ud af Huset, men kan ikke forlade det, fordi han ikke kan komme fra Niels Krag »thi saasnart denne fornam noget derom, hængte han mig om Halsen, græd, bad og plagede mig saalænge, at jeg ikke vilde forlade ham nu, han havde ikke Ven i Verden, men følges med ham af Landet som de to fortroligste Venner«. Hvad der overtalte Monrad var den unge Mands »fortrolige og fornøielige Omgjængelse, Gudsfrygt og Kjendelse af Verden«. Der gives i hin Tid altid Grunde for Følelsen. Men der er ikke desmindre en vis Varme i selve den stive Motivering: »Jeg profiterede nok saa meget af hans *Conduite* som han af min .... Han var snart lige saa meget min Hovmester som jeg hans, thi hvad han bemærkede hos mig, som var

værd at ændre, det *remonstrerede* han mig paa samme Maade som jeg ham, og han havde en ugemeen Forstand dertil.«

Endelig[45] har han Udtryk for Elskovsfølelsen. Han har rejst og set sig vidt om i Verden, oplevet meget, aldrig bundet sig. Han er bleven 43 Aar gammel og vender hjem. Kvinderne i Danmark behager ham ikke: »Jeg som da nys var kommen ind ad Landet og fra adskjellige fremmede Hoffer, og sidst fra det franske, og der seet nok af de Fruentimmer som prætendere fuldkommen at have Fortrinet for alle i Verden i *esprit* og *savoir vivre,* bekjender, at det fornemste Fruentimmer i Kjøbenhavn kom mig meget selsom for.«

Han er fast besluttet paa aldrig at gifte sig. Da slaar Lynet ned. Han træffer i Skaane den unge Jomfru Mette Sophie Krabbe, om hvis Gudsfrygt, Dyd, *innocence, esprit* og Høflighed han allerede har hørt saa meget: »Hendes Person og Skabning syntes mig den aller *avantageuseste* af alle, jeg havde seet Hendes Maade at klæde sig paa saa riig og saa vel *choiseret,* at jeg havde vel ikke tænkt at finde saadant noget i disse Lande«.

Han besøger hendes Moder og skænker Datteren en liden Guld-Balsambøsse, som Moderen tillader hende at modtage. Han tager Afsked om Morgenen tidligt, da Jomfruen er i sit Kniplings-Natsæt og den røde Fløjls Nathue; thi hun havde ikke faaet Stunder at klæde sig anderledes paa, og »dette Sæt gav hende en usigelig Yndighed«. Han kan ikke beskrive den Admiration og *Estime,* den *Passion* og Længsel for den lille Jomfru, som har betaget ham. Da han i Helsingør drikker paa hendes Sundhed, kan han ikke beherske sin Sindsbevægelse, men gaar hen i en Krog og brister i Graad. Atter her begrunder og forklarer han Følelsen: »Jeg tænkte paa den dydige Sjæl og de mange og uværdige Mennesker, hun vilde blive anfægtet af«.

Han faar Lov at gøre sin Kur. I hendes lille Kammer, hvor Jomfru Helle Lycke var altid tilstede, passerede han »hele Eftermiddagen som om det kunde været en Time«, og naar han var der, saa er det ham, som havde han »udelukt al Verdens Uro og havde fundet Epictets Lysthuus, hvor al Uro og Malice stormede og brusede udenfor og turde ikke komme nærmere«.

Vi finder hos Holberg hverken denne Art af Glæde ved Landskabet eller den levende Venskabsfølelse eller denne naive Erotik. Heller ikke overgaar nogen Kvindeskikkelse hos Holberg i anskuelig Ynde Billedet af den unge fornemme Pige i Kniplingsnegligéen med den røde Fløjls Hue.

Det er dog langt mindre Følelsen selv, som i Monrads erotiske Udbrud interesserer, end Maaden, paa hvilken den ytrer sig i hans Prosa. Det er en Prosa uden Stil; det er Linjer, som kun er nedskrevne for Fortælleren selv eller hans Børn, henkastede for at fastholde en Erindring, men herved har de bevaret en ikke almindelig Friskhed. Medens Holbergs Prosa er den klassiske Aandsretnings i alle Lande, den rationelle Prosa, som skrider frem efter Regel og Plan, fortæller Stykke for Stykke, beviser Led for Led, er veltalende uden Spring og beskrivende uden nogensinde at male, medens Holbergs Prosastil med andre Ord udelukker Drømmen, Synet, Lyriken, Øjebliksindtrykket, findes

45 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

netop dette Udelukkede i hin gamle Elskers stilistisk saa ufuldkomne Optegnelser af sine Minder:

»Jeg erindrer mig især . . . vore Promenader, naar det var nogenlunde godt Vejr, til Kjelby Mølle udenfor Lund, hvor Slaget havde staaet ... til Gjerdingebro, naar Hans Romell var der, naar vi legede Fjærboldt, holdt Bøn om Aftenen, den lille Haand i Døren, *bon soir Monsieur!* Hosebaandet og Tørklædet; og da den Lille var saa syg paa Løibænken, den lille skaanske Pog, og hun havde slaaet sit deilige Haar ned; og dengang jeg tog Afsked ved Frokosten i saadan Confusion og *trouble,* at jeg ikke vidste, hvad jeg gjorde..... Jeg kan vel sige, den Lundegaards Tid og Foraar var den deiligste og fornøieligste Tid af al min Livstid. Den deilige Neglikekrands, mit smukke Kammer, hver Dag prydet med nye Blomster, den deilige Have og den allerkæreste Omgængelse!«

Hvor impressionistisk er det ikke fortalt: »den lille Haand i Døren« o.s.v., hvor hurtigt skifter ikke Billederne, Fjærboldtspillet, Scenen ved Løjbænken, den forvirrede Afsked, de friske Blomster i Kammeret.

Sligt har Holberg ikke følt og ikke beskrevet; det laa ikke for hans Sindelag og ikke for hans Stil. Der er heri et lille svagt Glimt af en Lyrik, som under den klassiske Tidsaands Herredømme overhovedet kun sparsomt bryder frem i Europa og som efter Holberg hertillands først kommer til Orde i et Par Sange af Ambrosius Stub; men saa findes rigtignok til Gengæld i det hele Levned ikke en Tanke og i Grunden ikke heller nogen Personlighed i dette Ords dybere Forstand.

Her er saa en Mand af helt anden Art, Rasmus Æreboe ved Navn, en Skippersøn fra Svendborg. Som fattig Student læser han flittigt uden Varme og Mad, stadigt hungersyg: »Den Hunger, jeg udstod, især de tvende Dage om Ugen, jeg Intet havde at æde, kan Ingen tænke.« Hans Fattigdom er saa stor, at naar han skriver Kollegier[46], maa han af Mangel paa Papir »kline det sammen«, saa der paa en Kvartside[47] kom til at staa mellem 100 og 113 Linjer. Natteskriveriet ødelægger hans Øjne; om Vinteren fryser Blækket for ham i Blækhornet; tidt er Sulten saa stærk, at han maa kaste Bogen og gaa sig en Tur for at forslaa Tankerne. I tre Aar bærer han det samme Sæt Klæder og Uldent, vender selv sine Bukser om Natten, flikker sine Sko, gaar tilsidst paa Hosesokker eller bare Fødder, medens Klæderne falder i Stykker af ham; tilsidst kan han ikke engang gaa i Kirke; saaledes gøres der Nar ad hans Pjalter — indtil han en Dag af en Student paa Valkendorfs Kollegium bliver anmodet om at forsvare dennes Disputats for ham. Kollegiestudenterne var bundne til aarligt at disputere; men denne Student havde Intet bestilt, end ikke selv skrevet Disputatsen. I en stor Disput *(de animo brutorum),* i Stil med dem, der i *Erasmus Montanus* beskrives, en Disput, i hvilken vor Helt har de bedste Kæmper, bl. A. »den berømte Nordrup« imod sig, hvilken sidste fremfører lutter Sofismer, og i hvilken Præses, »som mulig aldrig ret havde læst sin *Logicam*« beder for sig, opløser Æreboe »ved nogle faa og smaa

46 Skrive Kollegier = Nedskrive forelæsninger, evt. i et kollegiehæfte, jf. *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«*, bd. 10, sp. 1048, pkt. 4.2.

47 Se om bogformater s. 315.

Regler« alle de fremførte spidsfindige Fejlslutninger. En begejstret Magister forærer ham i den Anledning Sko og Strømper, og han opnaar saa først en Huslærerplads, derpaa kort efter Tjeneste som Privatsekretær hos Envoyé Just Juel, der stod i Begreb med som ekstraordinær Ambassadør at rejse til Rusland.

Æreboe tager i Hast teologisk Examen og gaar under Sejl. Paa Vejen lærer han sit første Tysk, men kan dog ved Ankomsten til Königsberg endnu ikke forlange et Krus Øl paa dette Sprog. Begyndelsen i verdslige Ting er ham tung, thi Alt, hvad han siger og skriver »smager altfor stærkt af Skolegang og Studenterskab«, saa han ofte med Undseelse maa høre sig kaldet grøn og raa. Men snart viser han sig som i høj Grad dygtig og praktisk.

Da han i November 1709 første Gang ser Czar Peter i Narva, har han allerede lært sig Russisk. Han kører under store Strabadser, medtaget af Frost og Sult, i aaben Slæde til Novgorod, farer frem og tilbage mellem denne By, Moskva og Petersborg under Eventyr paa Eventyr. Det at rejse, selv i Følge med en Gesandt, var jo dengang ikke saa magelig en Sag som nu. Hvilke Scener paa disse Rejser! Der er en Stansning i Novgorod Port, hvor Kommandanten ikke vil lade det danske Selskab faa friske Heste; Æreboe slaar Løjtnanten, der vil drage sin Kaarde, i Ansigtet med sin Hirschfænger, saa han styrter; Vagten iler til, men Gesandten, »der skjød paa en Prik«, staar bag i Slæden med en ladt Pistol i hver Haand og Æreboe, som er en dygtig Bryder, kaster (saa meget lettere, som det var sidst i Russernes store Faste) efterhaanden fem af Modstanderne til Jorden, gør Plads med sin Klinge, befaler Folkene at køre ud af Porten med én Slæde efter den anden og gaar tilsidst ene ud med blottet Kaarde i Haanden »endog med Ord, som jeg ei her vil melde«.

Og dette er kun ét Tilfælde af de talrige, hvor han ved sin Aandsnærværelse og sin Uforfærdethed, ja Dumdristighed frelser sit og manges Liv. Med Udviklingen af hans praktiske Evner følger tilmed Udvidelsen af hans praktiske Kundskabsforraad; han tilegner sig ved flittigt Selvarbejde det tyske, franske og hollandske Sprog.

Det er Krigens Tid og Pestens Tid. Hvert Øjeblik strejfer eller betræder han Krigsskuepladsen i Finland, Polen, Lille Rusland eller Tyrkiet; hvert Øjeblik maa han som Kurér snige sig gjennem Pestkordon'en med Fare for at træfles af en Kugle. Han ser Karl den Tolvtes fangne Hærs Indtog i Moskva og Mazeppas Hoved paa en Stage i Ukraine. I April 1710 iskænker Czaren ham til Belønning for udviste Tjenester med egen Haand fire Glas Champagne, af hvilke han, der skulde tjene som Tolk, bliver saa fortumlet, at han hurtigst fjærner sig.

Neppe hjemkommen maa han foretage en ny Rejse til Rusland for at hente en Del tilbagebleven Bagage; men straks efter Hjemkomsten fra denne anden Expedition stilles der ham et Præstekald i Udsigt, hvis han fordrister sig til at gaa med en aaben Jolle, roet af tolv Mand — andet Fartøj var ikke ledigt — til Rusland med Statsbreve til Czaren. Staaende bag i Jollen Dag og Nat, thi der var ikke Rum til at gaa et Skridt; uden Ild til at koge Mad eller varme en Drik ved, ror han midt imellem de krydsende svenske Orlogsskibe, i Kamp med Uvejr og med det fortvivlede og opsætsige Mandskab, og naaer uden at kunne

gjøre orden Lig Brug af Kompasset, der paa Grund af Jollens Lethed løb rundt saasnart der gik mindste Sø, langs Estlands Kyst til Kronstadt. Han træffer dog først Czaren i Helsingfors, overværer en Træfning mellem Russere og Svenske, og har, da han atter kommer tilbage til Kjøbenhavn, rejst Dag og Nat i tre Maaneder og to Dage i Træk tillands og tilvands omtrent 800 Mile. Han opregner i sin naive (i dette Punkt om Steen Blicher erindrende) Skildring ikke mindre end 24 Tilfælde, i hvilke han har været i overhængende Livsfare.

Man belønnede ham efter Tidens Skik med det første, det bedste Embede, der blev ledigt, skønt han ved Overtagelsen ikke forstod det Ringeste deraf. Han blev Notarius publicus i Kjøbenhavn, passede sit Embede fortrinligt, førte et stille og ærbart Liv. stadig plaget af Fjender og Misundere, levede først i ét »ærligt, kjærligt og oprigtigt« Ægteskab, saa efter sin Hustrus Død i et andet »ærligt, kjærligt og kristeligt« Ægteskab, og blev, da han 59 Aar gammel døde, ledsaget til sit sidste Hvilested af et talrigt Følge.

En smidig, kæk og udholdende Natur. Han har Evne til at lempe sig efter de forskelligste Livsforhold og gøre Fyldest i dem alle. Men han har tillige det rette Tjenestemands- eller Embedsmands-Naturel, det, som efter Suverænitetens Indførelse synes fælles for alle Danske. Som han aldrig lader til at have læst en Bog af anden Grund end for Sprogets Skyld, saaledes tykkes han aldrig at have set sig selv fra andet Synspunkt end det, at han er først Gesandtens, senere Kongens paapasselige Tjener. Det er ejendommeligt for ham som for saa mange Andre paa hin Tid, at han har intet Kald. Han, vælger ikke selv sin Syssel. Og hermed hænger det sammen, at han i Grunden snarere stræber at gjøre sin Stand eller Stilling Ære end at indlægge sig Ære for sin egen Person. Den dristige Eventyrer ender som en stille Jeronimus i Kjøbenhavn. Der var Frøet til en Jeronimus i ham som i saa mange andre af de Dristigste og Bedste.

Vi kan forfølge en beslægtet Dygtighed og Kjækhed forenet med en lignende Indskrænkning hos en Mand af langt højere Stand og i en langt betydeligere Livsstilling.

Som bekendt tog Frederik den Fjerde trods sine egne Krige ikke i Betænkning at fylde sit Skatkammer ved at give danske Hære i fremmed Krigstjeneste. De ved denne Soldaterhandel afhændede danske Tropper vandt jo Navnkundighed ved den Udmærkelse, med hvilken de deltog i den spanske Arvefølgekrig mod de Franske. Vi har en Selvbiografi, forfattet af en tapper dansk Adelsmand, der fra Kadet forfremmedes til General og som fra sit attende Aar deltog i alle de Slag, i hvilke de Danske fægtede med. Hans Navn er Henrik Bjelke Kaas. Hans Fader var Stiftsbefalingsmand i Trondhjem Stift, hans Moder Datter af en Rigens Admiral.

Han begynder i Brabant med at gøre simpel Rytter- og Underofficers-Tjeneste, sover i Telt med Hestedækkenet under sig, Kappen over sig, Sadlen til Hovedpude, lærer saaledes »hvor stor Agtelse den gemene Mand fortiener« og at man ikke maa gøre ham misfornøjet ved Haardhed og Tvang.

I det første store Slag, hvori han kommer, det ved Höchstädt, faar han talrige Saar. Først bliver hans Hest skudt under ham, saa bliver han. mens han ligger paa Jorden, fire Gange overreden af fjendtlige Ryttere, saa faar han paa

ganske nært Hold et Pistolskud i Hovedet »i hvilket man kunde lægge trende Fingre«, taber først ved Slaget af Kuglen Besindelsen, men kommer til sig selv paany. Han finder en Hest, hvis Rytter er skudt, og løber for at gribe den, da den flygter for hans hurtige Tilløb. Endelig[48] faar han den fat: »Men ieg kunde desværre! formedelst min høiere Arm, som var skudt i sønder, ikke komme paa Hesten. leg lagde min venstre Haand under den skudte høiere Arm, lagde den høiere Haand paa Kappen, som var spændt paa Sadelen, gjorde Fingrene krumme i Meening at kunne komme op, men forgiæves. Idet ieg saaledes stod og arbejdede for at komme op paa Hesten kom Generallieutenant Johann Rantzaus Rideknægt (som var blesséred og havde mist sin Hest) løbende og meente, jeg var en Franzos; thi ieg var hannem formedelst det meget Blod, som løb over mit Ansigt, bleven ukiendelig. leg talte da til ham, hvorved han blev forbaused og sagde endelig: ere De der, Kaas? Alle troede, at De var død. leg svarede: endnu lever ieg; hielp mig paa denne Hest. Hvilket han og efterkom«.

Han staar i stor Fare for at der skal gaa Koldbrand i hans Saar, thi den Feltskær, som skal tilse ham, benytter sig i Stedet af hans Tilstand til at stjæle alt hans Guld, endog hans Guldknapper, og løber bort dermed, saa han ligger to Dage uden Pleje. Han bæres hen i et Værtshus i Nærheden, hvor han træffer sin ældre Broder, der er Kaptejn i Garden og som ligger med en Kugle i Underlivet. Den ældre Broder ser til den yngre, sidder ved hans Seng, trøster, da det synes som om hans Arm maa sættes af. Selv dør han kort efter af en for heftig Bevægelse, hvorved Kuglen, han havde i Livet, er sunket.

Henrik Bjelke Kaas kommer sig imidlertid uformodet, deltager i Slagene ved Louvain, Ramélies, Oudenarde, Lille, Malplaquet, og er, da han, 24 Aar gammel, paa Grund af Krigene med Sverig kaldes tilbage, bedækket med Arrene af ikke mindre end fjorten Saar.

Han var tilmed i andre Farer end dem, Slagene frembød. Han taler beskedent, med stille Lune, om de adskillige Rencontres han har havt saavel med Kaarde som med Kugleveksel. Han dvæler særlig ved et fjendtligt Sammenstød, han har havt med en Officer i Deventer i Brabant. Han sad som Cornet ved et Glas Vin, da en fornem Borger med en hollandsk Løjtnant kom til. Da man rejser sig, opfordrer »denne anseelige og skikkelige Borger« Kaas og Løjtnanten til at gaa hjem med og drikke Kaffe og tillige se hans unge smukke Kone. Borgeren lukker Døren op, men i en lang mørk Gang, hvorigennem de kommer, giver Løjtnanten — uvist af hvad Grund — Kaas et Slag med knyttet Næve i Ansigtet. Istedenfor straks at hugge eller stikke ham ned beslutter Kaas først at bevise Manden i Huset den ønskede Høflighed, nemlig at drikke Kaffe og se den smukke unge Kone og senere tage sin Revanche, »hvilket var en temmelig Contenance for at see en smuk Kone«. Først da de ved Midnat paany er komne ud paa Gaden, giver Kaas Løjtnanten et Slag til Gengæld; de drager begge Kaarderne og Kaas hugger ham ned.

Han var ikke blot en tapper og dristig Officer, men en tænksom Taktiker, en yderst human Foresat, og en omhyggelig militær Administrator. Han stiger i Løbet af et langt daadrigt Liv — han naar en Alder af 87 Aar — til de højeste

48 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Æresposter i Landet og har øjensynlig fortjent dem. Vi er med ham saare langt fra Jacob von Tyboe. Men han hører til »de røde Pedanter«. Ikke et eneste Sted fælder han en Dom, hverken til Nogens Fordel eller Skade. Hans Tanker er lutter Almengods; Stilen er, som Biografiens Udgiver rigtig har følt, »underligt farveløs og upersonlig; netop det, der giver Memoiren dens mest ejendommelige Tiltrækningskraft, fattes her«. Men naar, som Udgiveren videre bemærker, »ikke engang Forfatterens egen Personlighed træder os ret klart imøde«, saa beror dette mere paa Tidens Aand og Karakter end paa noget Individuelt i Fremstillingsmaaden. Kaas er upersonlig, fordi Tiden var det; han er først General, saa Menneske.

Det er, som bekendt, ikke blot i Kraft af den gamle Komedies Skik, at Tjenestefolkene, særlig Lakajerne, indtager saa betydelig en Plads hos Holberg. Sønnen i et borgerligt Hus havde sin egen Lakaj. De borgerlige Embedsmænd benyttede Skriverdrengen tillige som Tjener, der saa efterhaanden rykkede op til Fuldmægtig, Kontorchef o.s.v. Ikke sjældent havde altsaa en Kontorchef begyndt med at bære Kappen efter sin Herre — først 1750 kom Paraplyer i Brug — eller med at staa bag paa Vognen; thi at holde Vogn og Heste var dengang forholdsvis mindre dyrt end nutildags; man kunde holde Karet, to Heste, Kusk og Tjenere for 250 Rigsdaler aarligt.

Hvor stor en Rolle Henrik spiller i de Holbergske Komedier, véd Enhver. Det er da ganske morsomt, at vi har Livserindringer af en Henrik, det vil sige af en Lakaj. Mathies Skaanlund er hans Navn. Han bliver Tjener hos Legationssekretær Borch, der atter bliver ansat ved den danske Ambassade i Nimwegen, hvor dengang 24 europæiske Ambassadører og 19 Envoyés holdt Hof. Da den danske Ambassadør, den bekendte Bogsamler og Bogelsker Just Høg afrejser med sit Følge af 72 Personer, faar vi gennem Mathies et Indblik i Datidens Prang og Festligheder, i blodige Stridigheder mellem unge Kavalerer af Ambassaden, i formelige Feltslag, som de spanske og franske Gesandters Folk leverer hinanden i Nimwegens Gader og Gaarde o.s.v. Mathies Skaanlund bliver snart Lakaj hos Høg selv og lærer sig i hans Tjeneste Højtysk, Hollandsk og Fransk, forfremmes saa dernæst til Lakaj hos den kun seksaarige Christian Gyldenløve, Søn af Christian den Femte og Sophie Amalie Moth, ser i denne Egenskab Hofliv og Hoffester paa nært Hold og beskriver ikke blot sine »aarlige skiønne Liberier« og »skønne nye Hatte med brede Sølvgaloner« men ogsaa Dystløb ved Hoffet, »usigelig skiønne og kostbare Carousseller« og sin unge Herres daglige Liv med Fægtemester, Dansemester, Sprogmester, Herpukkenmester, Skrivemester, Ridemester, Fendriksvinger og Exercitsmester i Muskettens og Piquens Behandling.

Han fortæller sin Rejse med den unge Herre til Amsterdam, da samme endnu var et Barn: »Om Eftermiddagen gik min Herre tilfods med sin hele Suite paa Gaderne til Raadhuset, og som han var af en usigelig deilig Skabning, *item* af Alder 8 3/4 Aar, havde en rød Skarlagens baldyret Kjol, Kaarde med Diamanter besat, Allongeparyk med videre, blev der et grueligt Tilløb fra alle Gader og Stræder, som anstødte til Torvet, af gemene Pøbel i mange hundrede Tal i et Øieblik, saa vi næppe kunde komme over Torvet til Raadhuset. Iblandt andet med stor Forundring spurgte de os Domestiker »Watt is datt vor een moyd

Herre?« Jeg, som tilforn sammesteds Sproget var bevant, svarede: »Datt is der jonge Konig van Island«.

Er dette Svar ikke Henriksk?

Skaanlund er trofast, ærlig, sit Herskab yderst hengiven, ret et godt Hoved. Ofte træder midt i den tilstræbte literære Tone Lakaj-Stilen meget morsomt frem. Saaledes naar han fortæller om en pragtfuld Guldpokal, som Ulrik Frederik Gyldenløve, der havde faaet den foræret af Kongen, overgav sin Taffeldækker til Forvaring i et forgyldt Futteral og af Respekt næsten aldrig drak af: »Den kom sjældent frem uden der var store Fremmede eller Ambassadørs, ellers drak jeg mangen Gang af den, naar vi kunde være for os selv«. Herligt er det ogsaa, da han i Naade faar sin Afsked, at høre ham sige — næst Tak for al udvist Velgerning: »En Ting fortryder jeg ei at maatte nyde, det, som En, der tiener ringere Herre i kortere Tid, nyder, deres Kjoleknapper, de har i Liberiet baaret«. Han havde maattet levere Hushovmesteren Sølvknapperne tilbage.

Mere intime Ting, Ytringer af temmelig lakajagtig Glæde Dagen før hans Bryllup og lignende skriver han paa Fransk, galt, men forstaaeligt Fransk, i sin Dagbog. Nu og da træder en vis ærbar Enfoldighed, som slaar paa Overgangen fra det Henrik'ske til det Arv'ske, Læseren imøde. Da Omsorgen for Haarets Pynt rimeligvis for en Del har hvilet paa ham, har han et skarpt Blik for alle Haaret angaaende Ejendommeligheder. Han optegner regelmæssigt om de enkelte, der bære deres eget Haar — Prinsen af Oranien, Kongen af Sverig — at de gør det; selv bærer han som korrekt Lakaj naturligvis Paryk; men korrekt som han føler, er for ham Overdrivelse dog Overdrivelse, og han er forarget over at En og Anden endog lader sig begrave med Paryk: »Jeg seer en Deel lægges i Ligkiste med Paryk, jeg ingenlunde, ja om jeg skulde blive graa, vil jeg ikke have den Mode, men ligge i Ligkiste med mit eget Haar«.

Til Belønning for sine Tjenester gøres han saa uden al Forberedelse, uden mindste Kendskab til norsk Lov, fra Lakaj til Sorenskriver (Herredsfoged) i Norge, erhverver en Odelsgaard og bliver en Embedsmand som andre. Det syntes som om det at have været Lakaj ikke var den sletteste Forskole. Deroppe i Norge træffer saa Skaanlund snart sin gamle Medtjener Erik Madsen, udnævnt til Stiftamtskriver i Throndhjem, og da Gyldenløve foretager sin næste Norgesrejse, ser vi Kongesønnen ikke holde sig for god til at tage ind hos begge sine tidligere Lakajer og lade sig traktere af dem, ikke mindre end af Generaler og Bisper, en Begivenhed, hvis Afslutning Skaanlund meddeler i denne noget indviklede, men yderst underdanige Stil: »29de havde jeg den Naade og tog Afsked med ham, hvor han beviste mig den store Naade, samme at nyde fremdeles«.

En Lakaj af denne Art forekommer hos Holberg flygtigt i *Den honnette Ambition.* Men vi kan her forfølge Henriks Avancement udenfor Komedien.

Ogsaa af en Professionist, men af en saadan, hvis Levevej grænser op til Videnskaben, har vi et Levned. Apotekeren Claus Seidelin fra Nykjøbing paa Falster har nedskrevet sit. De lystige Karikaturer af *Doctores medicinæ* i Holbergs Komedier kan let bibringe Læseren den Forestilling, at de, der i hine

Dage havde med Helbredelseskunsten at gøre, var Ignoranter eller Markskrigere tilhobe. Hans Apoteker Gilbert i *Gert Westphaler* er en Ubetydelighed. Vi lærer her en Apoteker at kende, der tog det saare alvorligt med sit Fag, forberedte sig dertil med en Grundighed, som den man i vore Dage anvender paa det lægevidenskabelige Studium, sad inde med sin Tids Dannelse og havde set og oplevet saa meget, at vistnok faa Borgere i Kjøbenhavn i hine Dage har overtruffet ham. Ikke desmindre aabenbarer han sig i Alt, hvad han meddeler, som den stille ærbare Spidsborger, der i Grunden aldrig har havt en oprindelig Følelse, aldrig tænkt en egen Tanke.

Claus Seidelin har set sig grundigt om i Verden, han har havt Tidsalderens hele Rejselyst og Videbegærlighed. To Aar efter at han er bleven Svend rejser han (1722) til Tyskland for at lære sin Profession, opholder sig et Aarstid under en afskyeligt mistænksom og karrig Principal i Nordhausen i Thüringen, faar saa en Plads i Berlin, besøger der det nysoprettede medicinsk-kirurgiske Kollegium, studerer Kemi og Anatomi, tager Undervisning i Fransk og Fløjtespil, rejser saa dernæst over Strassburg til Bern, hvor han paany faar sig en Stilling ved et Apotek. Fra Bern af foretager han med Venner en anstrengende Fodrejse til Milano og tilbage, senere tilhest og tilvogns Rejsen fra Bern til Paris, hvor han paany med stor Flid hører videnskabelige Forelæsninger over Botanik, Kemi og Medicin uden dog at forsømme sine Dansetimer. Herfra tager han over Calais og Dover til London, hvor han med Udbytte opsøger naturvidenskabelige Autoriteter. Saa rejser han over Holland og Nordtyskland tilbage til Nykjøbing paa Falster. Efter sin seksaarige Fraværelse underkaster han sig i Kjøbenhavn Apoteker-Prøven, holder Aaret derefter Bryllup og tilbringer nu mere end 50 Aar som rolig og velmeriteret Apoteker i sin Fødeby, Nykjøbing.

Der er ingen Tvivl om at denne Mand ikke har været nogen almindelig Plastersmører. Han har været en oprigtigt religiøs, meget musikalsk, naturvidenskabeligt dannet Mand, et alvorligt Gemyt, en god Familiefader. I sin Ungdom optegner han mest hvad han ser og oplever den store Verden angaaende; i hans senere Aar bliver hans egen Familie hans Verden og han noterer Fadderstads og Konfirmation, Giftermaal og Dødsfald i Familien, som skrev han udelukkende for Slægtninge. I Virkeligheden opfatter han imidlertid i sin Ungdom det Mægtige og Verdenshistoriske ligesaa smaaligt og spidsborgerligt som i sin modnere Alder det Private.

Han har det Held, at han i Løbet af sit Livs første Halvdel kommer til at se en forbavsende Mængde fyrstelige Personer paa nært Hold, ikke blot de danske Monarker Christian den Femte med Sophia Amalia, Frederik den Fjerde med hans Dronninger, Christian den Sjette og Sophia Magdalene. Frederik den Femte og hans Louise; men han ser Peter den Store og Kejserinden af Rusland, Kong Friedrich Wilhelm I. af Prøjsen, Kong August af Sachsen, Georg den Første og Georg den Anden af England, Ludvig den Femtende af Frankrig og Dronning Marie Leczinska. Det er skrevet i hans Skæbnes Bog at hvor der er en Hoffest, en kongelig Middagsspisning for Tilskuere, et Fyrstebesøg, en Prinsesses Brudefærd, en Kronings- eller Salvingshøjtidelighed, der er han netop tilstede. Undtagelsesvis kan han slumpe til at give et levende Billede af de mange Fyrster han kommer til at tage i Øjesyn. Efter en Skildring af,

hvorledes Czar Peter pryglede sin Kok bravt igennem paa Slotstrappen i Nykjøbing, fordi der var anrettet til ham paa Slottet, medens han vilde have spist i et Værtshus, beskriver han f. Eks. Czaren saaledes: »Hand saa' ud som en Under*officier*, eller rettere een Bøddel. Hand var høy af Vext, var klædt i een skiden blaaeklædes Kledning med Messing knapper, hafde een stor bred hirschfænger som et Bøddel Sverd ved Siden i et Leder Geheng oven paa Kiolen, store Støvler paa Benene, een liden Fløyels *Cachet* paa hovedet, et maadeligt Knævelbart, og en stor Spanskrørsprygl i haanden, men saae ellers icke ilde ud«. I Reglen nøjes han med yderst detaillerede Opregninger af de Pragtgenstande og Festiviteter, han har set; selv et ordenligt tysk Ligfølge med Procession og Skolebørnssang er ham en Trøst, naar intet bedre Skue tilbyder sig: »Det var meget artigt at see, naar et *honnet* Lig blev begravet«.

Nu og da har han et lille Glimt af Lune. Saaledes hvor han fortæller om den Artighed, der i England blev ham vist af en udmærket Kemiker: »Hand bad mig nogle gange til Bords, da ieg naar ieg blev indført i Spiisestuen altid forefandt hands Kones gamle Moder, hands Kone og 3de smucke voxne Døttre i een Rad, som jeg strax maatte kysse efter Landets Brug fra dend ældste til dend yngste, hvilcket arbeyd ved Begyndelsen ikke var saa behageligt som tilsidst.« Ikke desmindre misbilliger han med ærbart Pedanteri den ungdomskaade Streg, nogle unge Mænd af Parises fine Verden en Dag udførte ved et sluttet Bord i et Hotel: »Da jeg een Dag spiiste der, hendte det sig, at *perucquen* af tieneren i een hast blev nappet mig af hovedet og noget andet sadt paa igien, hvorpaa ieg hastig saae mig tilbage og omkring, og befandt, alle de som spiiste ved Bordet i samme *moment* og *tempo* vare blevne bedeckede med Tyrkiske *Turbaner,* følgelig ieg med, saa ieg nocksom kunde forundre mig over alle disse unge Menneskers Forfængelighed og Narrerier.«

Til Gengæld har han aldrig noget Udbrud af Harme, selv hvor Tilstandene i Danmark kunde give grundet Anledning til det. l hvilken Grad han betragter Nepotismen som selvfølgelig, viser en Passus som denne: »*Mr. Kløcker* sagde til mig *og Stiefken,* hvad meener I vel, at der skal blive af *Worm i* sine Dage, hand har gaaet længe i *Latine Scole,* det kunde hand ikke fatte; siden har han sidt paa sin Faders *Contoir,* det kunde han heller icke begribe; nu har Faderen sendt ham til *Engelland* at see Kongens C*roning,* hvad mon det skulde hielpe ham? Men *Worm* svarede i sin Enfoldighed, lad mig kun først komme hiem igien, saa skal I nock see der skal blive noget af mig. Som sagt saa skeedte, thi da hand et aar derefter neppe var kommet hiem, blev hand strax *Justiz* Raad og *vice* Borgemester i *Kiøbenhafn* førend *Kløcker* og vi andre blev til noget, som vel skeedte for at *soulagere* hans Fader Biskop *Worm* over dend Skade hand hafde taget ved Kiøbenhafns Ildebrand.«

Den skikkelige Seidelin var vant til ikke at ræsonere. Der forekommer ikke et Udbrud af Kritik paa de 150 trykte Sider af hans Levned. Han var oprigtigt taknemmelig for Livet, skønt han hele sit Liv igennem var en Skrantning og ikke blev forskaanet for Familiesorger. Han er taknemmelig for at Gud beskærede ham »een Gudfrygtig, Dydig, Tugtig, yndig, munter og huuslig Egtfelle« og fordi han stedse har vist ham Vejen, han skulde vandre, »og

Leylighed til at *profitere i Professionen«,* samt ledsaget ham »ved sin almagts haand og ved sine hellige Engle«.

Vi staar her ved et for alle Biografierne fælles Træk: den naivt religiøse Livsbetragtning. Etatsraad Monrad takker Gud for dennes Omsorg for ham, før han blev til, at han skulde fødes »af saa sær gudfrygtige, christne og fornemme Forældre«; han finder i sin Sjæl »de ufejlbare visse Tegn paa et prædestineret og udvalgt Guds Barn«; han er oprigtigt taknemmelig for ikke ved Fødselen at være bleven »Hedning, Tyrk, Jøde, Papist eller anden Slags Kjætter eller Vildfarende«. Saaledes begynder ogsaa Rasmus Æreboe sit Levned med at takke den treenige Gud »for al Naade og Barmhjærtighed, som han mig i min Livstid har ladet vederfare fremfor mange tusind Mennesker«. Ogsaa Bjelke forsikrer, at han fra sin spæde Ungdom af har havt de kendellgste Prøver paa den Allerhøjestes Omsorg for ham. Den rent verdslige og verdensmandsagtige Maade, hvorpaa Holberg indleder og meddeler sit Levned, staar i en paafaldende Modsætning hertil.

Af andre Træk, hvori Biografierne kommer overens, maa endnu fremhæves: først den for alle de Skrivende fælles Eventyrlyst og Berejsthed, dernæst den yderst ringe Plads, som Forholdet mellem Kønnene optager, den gennemgaaende Pænhed i Tonen, den tilsyneladende Blufærdighed i Sæder, som alle de paagældende lægger for Dagen; endelig[49] den fuldkomne Interesseløshed for politiske eller sociale end sige literære Reformer, der hos alle er forenet med den underdanigste Kongetroskab.

Det er sandsynligt, at Mænd som disse har været Holbergs bedste Publikum. Var de et Publikum for Holberg?

Man kan indvende, at skønt alle disse Mænd upaatvivleligt var yderst fremmelige indenfor deres Stand, saa var dog ingen af dem højtbegavet. Lad os da forfølge en højtbegavet Mands Liv i hine Dage.

En saadan var Frederik Rostgaard (født 1671)[50].

Af udmærket Æt, rig fra Ungdommen af, uafhængig, lærer han hjemme Alt, hvad Universitetet har at byde paa. Han botaniserer med Ole Borch, dissekerer med Kasper Bartholin, lærer levende Sprog og ridderlige Kunster. Fra sit 19de til sit 28de Aar foretager han en stor Udenlandsrejse, besøger alle Europas vigtigste Universiteter og Bogsamlinger, studerer i Milano, Modena og Rom som i Leyden, Oxford og Paris, erhverver sig Sprogkundskab i et saadant Omfang, at han lærer sig Arabisk, Angelsachsisk, Islandsk og Oldtysk, udvikler sig til en Filolog af Rang, afskriver de berømteste og sjældneste Haandskrifter som det af Minnesangerne fra det 13de Aarhundrede i Paris eller dem af Libanius's Breve, er Poet paa Latin og Dansk, forbereder et Rimleksikon og et dansk Forfatterleksikon, udgiver dansk-latinske Digtere, samler et af Tidens største Biblioteker, veksler Breve med alle Tidens første Lærde, hvem han i Udlandet havde lært at kende — men faar intet eget filologisk eller historisk Arbejde udgivet, end ikke den saa længe lovede Udgave af Libanius, og faar saa at sige intet selvstændigt Skrift færdigt uden et Hefte om den tarvelige

49 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

50 Se biografisk artikel s. 237.

Kunst at affatte Fortegnelse over en Bogsamling (Chr. Bruun: *Frederik Rostgaards Liv og Levned).*

Han var en human og elskværdig Mand og fri for den Indskrænkethed som altfor stor Strænghed i Sæder undertiden har i Følge, thi hans Liv i Paris var ikke strængt; i hans Aand synes man at maatte finde det højeste Frisind, som Tidens Rejselyst og Kundskabstørst i Forening frembringer, og dog er det ham, som umiddelbart efter Udgivelsen af første Bog af *Peder Paars* indgiver den berømte Klage til Kongen med Indstilling om at Autor maatte blive straffet i højeste Maade og Bogen brændt offenlig af Bøddelen, dels paa Grund af den skændige Skildring af de skikkelige Anholtboere — Anholt var Rostgaards[51] Ejendom — dels paa Grund af dens »usømmelige og meget spottelige *expressioner* imod det Kongelige *Universiteet, Rectorem Magnificum,* Biskoppen og andre *Professorer,* ja det som er langt vigtigere, imod vores Christilige *Religion* og Guds hellige oord«. Det er vel bekendt, at Tidens største Lærde, Hans Gram[52], støttede Klagen med en den vedføjet omstændelig Analyse af det »utidige Foster og lastværdige Skrift«.

Videre var man ikke, videre var ikke de Bedste. Ogsaa den dybest gaaende, mangesidigste Kundskab bar Paryk. Ogsaa den højeste Lærdom anvendtes kun som Zirat for de Dannede til Hvedemels-Pudder i Parykken istedenfor til Brød for det menige Folk.

Hvad Under altsaa, at da der med Et dukker en Genius op, som repræsenterer netop det Princip, der hidtil var holdt ude, den udprægede Individualitet som Tanke, som prøvende Kritik, som rensende Satire, som ungdommelig Latter, som frodigt skabende og trodsigt tugtende digterisk Kraft — at da alle Mand føler: nu ruskes der i Parykken, nu flyver den, hvis den ikke holdes fast, og at snart, som Jens Møller skriver, »hans Haand var mod Alle og Alles mod ham«.

51 Se biografisk artikel s. 237, særligt s. 238.

52 Se biografisk artikel s. 199.

III • Holberg og Hojer • Plagiatbeskyldning • Hojer og Thomasius • Stadigt Fejdeforhold • Spotten vakt • Metafysiker af Sult • Djævelen • Universitetsdannelsen • Verden er komisk • Universitetet først og især • Satire i Verseform • Stilstand og Raahed • Gejstligheden • Strandretten. Vornedsskabet • Ophidser Menigmand mod Dannelsen • Spirer til Komedierne • Kandestøberen • Gert og Per Degn • Jeppe og Tyboe • Philemon • Vemodig Selvfølelse • Fædre og Sønner • Det Foraarsagtige • Universitetsprogrammet • Oprindeligt Angriber • Latter mest filosofisk • Den komiske Verdensanskuelse

Man kan temmelig tydeligt forfølge de Udviklingstrin, ad hvilke Holberg fra at være en Historiker og Retsfilosof af underordnet Rang stiger til at blive en Komediedigter af første.

26 Aar gammel optræder han — dengang en ung teologisk Kandidat paa Borchs Kollegium — som Forfatter. Han har i Oxford udkastet og i Kjøbenhavn paa det Reitzerske Bibliotek udført en Udsigt over Verdenshistorien, en lille tyk Bog paa 900 Sider. Den var endda beregnet paa at skulle være større; thi den indbefattede ogsaa en almindelig Geografi, som blev udtaget, da der imellem Udarbejdelsen og Trykningen udkom en anden, fra det Tyske oversat. I Stykkerne om Danmark og Norge er her givet den tidligste Udsigt over vor Statshistorie, som haves paa Dansk.

Bogen har en vis Betydning for Holbergs Levned paa Grund af den Strid og det Fjendskab med den senere navnkundige Historiker og Jurist Andreas Hojer[53], hvortil den gav den første Anledning. I 1718 udgav Hojer, der havde gjort Medicinen til sit tidligste Studium og nylig konkurreret om en Professorplads i dette Fag, sin *Kurzgefasste Dännemarckische Geschichte,* i hvis Indledning han med en ikke helt uberettiget, men noget smagløs Selvfølelse indfører sig selv som de Danskes Læremester i deres eget Lands Historie. Han skildrer deres Uvidenhed heri som saa stor, at man kunde træffe høje militære og civile Standspersoner, der ikke vidste, om Dronning Margarethe havde levet før eller efter Kong Christian den Anden, eller ansaa det for Bagvaskelse, at Kongehuset skulde stamme fra Greverne af Oldenburg. Hans Domme om Danmarks ældre Historieskrivere er affejende, og om Holberg har han den henkastede Sætning: »Det falder mig ind, at den historiske Introduktion, vor Professor Holberg for nogle Aar siden udgav, hører herhen; men paa Grund af dens Korthed og Udeladelsen af de fornødne Bevissteder samt fordi den næsten helt igennem, naar de nyeste Tider undtages, følger Pufendorf, har heller ikke den været fyldestgørende for mit Øjemed«.

Holberg opfattede dette, der utvivlsomt var uretfærdigt nedsættende, men dog ikke videre ondt stiliseret, som en Beskyldning for literært Tyveri, og tog lidenskabeligt til Genmæle. Han havde den bedste Sag af Verden, thi saa varm og aabent tilstaaet som hans Beundring for Pufendorf end var, og saa vist som han havde fulgt dennes Metode, saa var han dog saa langt fra at udskrive ham, at han med Hensyn til Danmark og Norge end ikke havde brugt hans Forskninger (Pufendorf ser Sagerne fra et svensk Synspunkt), men hans Titel stemmede med Pufendorfs, og han havde — hvad der maaske har ledet Hojer[54] paa Vildspor — frivilligt eller ufrivilligt, i alt Fald pudsigt nok, af Pufendorfs

53 Se biografisk artikel s. 208.

54 Se biografisk artikel s. 208.

Dedikation taget en Sætning der indeholdt en Sammenligning, og sat den ind i den Tilegnelse af sin Bog, som han rettede til Kronprinsen, den senere Christian den Sjette. Den lyder:

»Af Deris [de Høyloflige Danske Kongers] Høypriiselige *Exempler* og store Kongl. Dyder kand Eders Kongl. Høyhed opmuntres til desliige *Heroiske Qualiteter,* ligesom *Scipio Africanus,* i det hand stillede sig den *Persiske Monarch Cyri* Manddoms Gierninger for Øyene, den store *Alexander Achillis,* og *Julius Cæsar* igien *Alexandri Magni* udødelige Tapperhed«.

Det var det hele Laan, i Anledning af hvilket Plagiatbeskyldningen første Gang rettes mod Holberg, en Beskyldning, som paa Grund af hans frie Benyttelse af Enkeltheder hos andre Forfattere og Digtere forfølger ham til hans Død. Endnu i 1749 benævnes Holberg i Tidsskriftet *La Spectatrice Danoise* flere Steder Plautiberg paa Grund af hans — ganske ligegyldige og tilladelige — Brug af Situationer og Karakterer hos Plautus; ja Plautiberg betegnes som den »der skriver i alle Stilarter og ikke udmærker sig i nogen, men paa én Gang som Humanist, Filosof, Skønaand, Teolog, Epigrammatiker, Retslærd, Historiker og Moralist beriger sig ved Plagiater«.

Holberg hørte ikke til dem, der tilgiver en Fornærmelse, heller ikke til dem, der lader den uhævnet. Der kan neppe nævnes en eneste offenlig Personlighed, som har krænket ham og som han ikke har ladet føle sin Vrede; han siger selv, at han var »for meget skarp og vedholdende i at *attaquere* dem, som han een Gang var bleven udfordret af«. Han lader vel som om han kun paa Grund af Venners Overtalelse traadte op mod Hojer[55]: »Jeg tog først koldsindig denne Dom; det syntes mig ikke Umagen værd at begynde en Fejde om Ingenting .... Men mine Venner trængte heftig ind paa mig og kaldte min Taushed Ladhed og Frygtsomhed«. Meget har man neppe behøvet at plage Holberg. Tiltrods for hans lyse Lune var som sagt vidtdreven Godmodighed ikke hans Fejl.

Han udgav paa Latin sin *Femte Dissertation om Danske Historieskrivere, som Povl Rytter med sin Defendens Christen Andersen vil underkaste offenlig Prøve paa Regensen,* etc. Efter her først at have gennemhaanet Hojer[56] for hans Uartighed mod de Danske, gaar han løs paa hans Person, behandler ham som indbildsk Fusker, som gal Mand, som forløben Tysker, titulerer ham »vor Medicus Andreas fra Flensborg, der i saadan Hast blev Historieskriver« og spørger: »Sig mig, Domine Andrea, om Du tror, her forhandles om Piller og Klysterer? Du havde gjort bedre i at give os en Fortegnelse over Rektorer og Konrektorer i Flensborg lærde Skole, det havde ligget bedre for dit Kald og dit Talent.« Der er mere Spydighed end Lune i Tonen; kun hist og her forekommer en Vending, en Sammenligning, som røber den vordende Skribent, saaledes naar han om Hojer siger, at denne gærne vil skjule sin Forfængelighed og Daarlighed under et Skin af Beskedenhed, som de plejer at gjøre »hvis Ærlighed er som Kaneltræ, hvoraf Intet duer uden Barken«.

55 Se biografisk artikel s. 208.

56 Se biografisk artikel s. 208.

Hvor ivrig Holberg var efter at komme Hojer[57] tillivs og straffe ham, viste sig især tydeligt, da Hojer Aaret efter gav sig en Blottelse ved Afhandlingen *Diagramma de nuptiis propinquorum jure divino non prohibitis,* i hvilken han dumdristigt negter, at Ægteskaber mellem Personer i første opstigende og nedstigende Linje dvs: mellem Forældre og Børn, er forbudte ved Naturens Lov. En Sætning som denne var ganske i Tidens oppositionelle Dannelses Stil, hvis Hovedøjemed det var at ærgre de gamle teologisk dannede Universitetslærde, »Pedanterne«, ved upedantisk Tænkemaade. Den Haan, som Skolefilosoferne 200 Aar tidligere havde lidt af Humanisterne, blev nu hævnet paa disse samme Humanisters vanslægtede Efterkommere af Fremskridtsmændene, som ud fra den nye, fra Hofferne udgaaende Dannelse saa' dybt ned paa de gammeldags Højskoler. Hojer befandt sig i Kølvandet af ganske samme Strøm, som Holberg fulgte, ja havde her nøjagtigt samme Forbillede. Som Thomasius havde vakt Forargelse ved at betræde Katedret i broget Modedragt med Kaarde (og som hans Hustru paa Grund af sin Luksus i Klædedragt af Pietisten Francke var bleven udelukket fra Nadveren), saaledes havde han ogsaa forarget ved at sætte sin hele kolossale Lærdom ind paa Forfægtelsen af skandaløse Sandheder. Hans Disputats De *concubinatu* gaar ud paa, at Frilleforholdet aldrig før i de sidste Aarhundreder og kun paa Grund af papistiske Beregninger er bleven belagt med Vanære, og hans *Kirkerets-Lære* indeholder i sit sidste Kapitel om Ægteskabssager lutter Tanker og Paastande, der efter Tidens Opfattelse neppe var mindre stridende mod god Teologi end Hojers Paradoks. Slige Tanker vakte og udfordrede Tidens Dannede, omtrent som det nutildags vækker og udæsker, naar i et Drama Spørgsmaalet om Muligheden af brødefri Sødskende-Elskov berøres.

Hojers[58] Bevisførelse gik ud paa, at den positive Morallov, som med Hensyn til det omskrevne Punkt var givet Jøderne, gjaldt dem alene og ikke strakte sig til Menneskeslægten; Tidens Dannelse derimod udledede det skammelige ved slige Ægteskaber mellem Nærbeslægtede af den naturlige Afsky, af Blufærdighed, af den Forvirring, som vilde opstaa mellem Pligterne. (Ægter En sin Moder, bliver de fælles Børn Faderens Brødre og Moderens Børnebørn). Holberg, hvis sunde Fornuft stod paa den Side, hvorhen hans personlige Uvilje drog ham, rettede paa Latin og under Navneskjulet Olaf Pedersen Nordmand et heftigt Angreb paa Hojer. Han beraaber sig paa Grotius og Pufendorf imod ham. Hojer tager fejl, hvis han tror, det er Tegn paa Geni at vige fra den almindelige Mening; det er meget ofte netop et Kendemærke paa Daarskab. Det nytter ikke Hojer at efterabe Thomasius, thi en Thomasius bliver han ikke, om han saa blæser sig op, til han brister, lig Fabelens Frø. Han ligner den tapre Don Quijote de la Mancha, Ridder af den bedrøvelige Skikkelse, idet han fører Krig med hele den lærde Verden. Først gik det ud over Lægerne, saa over Historikerne, nu staar vel snart Astronomerne for Tur; om føje Tid udkommer nok et Paradoks enten om Solens Indbyggere eller om, at Maanen er gjort af en Ost. Og Holberg ender med at overantvorde ham til Teologerne, med en Appel til den teologiske Agtpaagivenhed, som var ganske overflødig; thi

57 Se biografisk artikel s. 208.

58 Se biografisk artikel s. 208.

Teologerne faldt øjeblikkelig over Hojer, ja fordrede ham forvist fra Landet, saa han maatte tilbyde Tilbagekaldelse og krybe til Korset.

Fra den Tid af nævner Holberg aldrig Hojers[59] Navn. Men han glemte ham ikke. Med dyb Bitterhed taler han i sit Levned om Hojers Beskyldning imod ham. Det er Hojer, som er ment, hvor han i sin *Dannemarks og Norges Beskrivelse* taler om de tyske Studenter, der ved overfladiske Kundskaber i Historie og Jurisprudens indsmigrer sig i fornemme Huse og som Hovmestere for adelige Børn begunstiges. I sin *Natur- og Folkeret* imødegaar han ham paany (i Afsnittet om Ægteskab). Da Hojer senere, uden udtrykkelig at nævne Holbergs Navn, ikke blot roser Falsters[60] Satirer paa hans *Paars'es* Bekostning, men beskylder Holberg for at »forsyne Pøbelen med pøbelagtige, ublu[61] Vers« og tillægger ham Ærgerrighed, Misundelse, Fordomsfuldhed og Havesyge, svarer Holberg ham i Fortalen til sine *Fire Skiemtedigte* sagtmodigt: »Den gode Mand haver sin Lyst af at gjøre mig vred, indbildende sig, saasom jeg er noget hidsig, at jeg engang skal forløbe mig mod ham; men han skal ikke faae den Glæde.« Ikke desmindre vender han i sine Epistler tilbage til ham, beskylder ham (i Ep. 293) for Markskrigeri og udvikler (i Ep. 285) udførlig sit Forhold til ham: N. N. besværer sig over det Had, Holberg saa længe har baaret til ham, og et hadefuldt Sind er visselig en Filosof uværdigt, men det er ikke heller Had, det er Afsky, som Holberg nærer til den Paagældende; thi han vil ikke tilføje ham noget Ondt, ønsker ham tvertimod alt Godt, men afskyr ham som han afskyr Forfængelighed, Pral og Hykleri.

Holberg og Hojer[62] var indenfor det samme Slægtled i et enkelt Punkt Rivaler, desuden uensartede ved Karakter og Nationalitet. Holberg var en ensom Natur, ærgerrig i den store Stil, uden Tanke paa at ville gøre Karriere; Hojer var en Stræber, der vilde i Vejret, brugte snart sine Evner til at gøre paafaldende Nytte, snart Skandalen til at gøre Opsigt, snart Smiger til at indynde sig hos de Store, snart Albuerne til at trænge de Mindre til Side. I Frederik den Fjerdes Tid banede Hojer sig Vej ved at slutte sig til Kongens tidligere Medhustru, daværende Dronning Anna Sophias[63] Kres; men den Tone, hvori han omtaler hende og hendes Parti i sit betydeligste historiske Skrift *König Friederich des Vierten glorwürdigstes Leben,* der af ham overraktes den følgende Konge Christian den Sjette, indeholder en sand Fornægtelse af hans Fortid; i denne Bog bærer ogsaa Foredraget og Begivenhedernes Motivering Præget af en Gudfrygtighed, hvoraf der ikke fandtes Spor i Hojers tidligere Skrifter, men som nu stemmede fortræffeligt med Hoftonen og kunde anbefale ham til en Universitetsplads, saa meget mere som den yderst mægtige Hofpræst Bluhme var hans Fætter.

For Holberg har Ungdomsfejden med Hojer[64] (som allerede Holberg selv i sit Levned rigtigt har antydet) den Betydning, at den danner Overgangen til hans

59 Se biografisk artikel s. 208.

60 Se biografisk artikel s. 194.

61 Dvs. 'skamløse', 'frække'.

62 Se biografisk artikel s. 208.

63 Anna Sophie Reventlow.

64 Se biografisk artikel s. 208.

Optræden som Komiker. Han var en ung Lærd; han havde syslet med Filosofi, Historie, Retsvæsen, med lutter alvorlige Spørgsmaal, og havde begyndt deres Behandling i en upedantisk, men rent alvorlig Stil. Saa vækker Hojers Plagiatbeskyldning ham; ved den kommer han for første Gang til at anslaa den polemisk-satiriske Stræng. Han opdager, at han har Braad, og han optræder til sit Forsvar som en satirisk Stridsmand i Prosa. Der er vaagnet noget Spotsk og Krigersk i ham, som vel fra den tidligste Tid af fandtes i hans Naturel, men som endnu ikke var kommet frem Sort paa Hvidt; Fejdeskrifterne mod Hojer svarer i hans Liv til, hvad *English bards and Scotch reviewers* et Aarhundrede senere er i Byrons, og som saa hyppigt hos Satirikere med et drøjt grovt Vid er der ogsaa her mere Grovhed end Vittighed i de allerførste Udbrud. Men samtidigt med, at han for første Gang udtrykker sig satirisk paa Prent, optræder han for første Gang i opdigtede Personers Navn, og vi ser den dramatiske Evne spire samtidigt med, at den satiriske bryder frem.

Hans første Skrift havde aabnet ham Adgang til Universitetet. Han blev i Januar 1714 (altsaa ikke 30 Aar gammel) ansat som ekstraordinær Professor uden Lønning. Straks derefter rejste han for et Stipendium af 100 Daler aarlig til Udlandet, og da han to Aar efter kom hjem, levede han et Par Aar i stor Nød; han søgte og fik tarvelige Understøttelser, der vare bestemte for fattige Studerende, saaledes i Februar 1717 en Hjælp af 43 Daler af Borchs Kollegiums Kassebeholdning; i December samme Aar maatte han endog modtage 20 Daler af Trinitatis Kirkes Fattigespenge,

Kun en Uge efter var han imidlertid saa heldig at komme ud af Næringssorgen, idet han (18. December 1717) blev udnævnt til virkelig Professor, rigtignok foreløbig i Metafysiken, den Videnskab, han i lige Grad afskyede og ringeagtede som unyttigt Grubleri over Genstande, hvorom Intet kunde vides. Men det var Lærestolen i Metafysik, som var ledig, og han havde kun Valget mellem Sult og Metafysik.

Holbergs Ord om den Sorg, Metafysikens Venner følte ved hans Ansættelse, om den pligtskyldige Lovtale, han holdt over denne Videnskab, hvilken af dens Forfægtere blev kaldt dens Ligtale, er bekendte og tidtnok anførte. Men lad os stille os Situationen levende for Øje. Holberg er hurtigt kommet under Vejr med Manglerne ved Datidens og muligt alle Tiders Universitetsforedrag. Tidligt har uden Tvivl den Overbevisning dannet sig hos ham, som han i *Moralske Tanker* udtrykker i de Ord, at »de daglige *Lectiones publicæ* ere til liden eller ingen Nytte, efterdi nogle faa Personer frequentere de samme, heller af Curiositet og for at gjøre sig kiendt af Lærerne, end for at undervises«. Endnu tidligere har han rimeligvis næret den Anskuelse, som han udtaler i *Heltes Historier,* at en Sokratisk Samtale vilde være langt at foretrække for de paabudne akademiske Disputationer, hvilke han endog i et senere Skrift henviser til Abekattenes Land. Og det er visselig udenfor al Tvivl, at hans Foragt for Metafysiken var endnu langt mere levende i disse unge Aar, da han selv var hed og heftigt bevæget af den ny Tids Dannelse, end da han som halvgammel Mand i *Niels Klim* lod Beboerne af hans Idealstat, Potu, udtrykkeligt behandle Metafysikerne (og overhovedet alle Dyrkere af Videnskaben om det Overjordiske) med Aareladning og derefter lod dem

hensætte i Hospitaler og Forbedringshuse. Han har kunnet sige til Eleverne, som Mefistofeles hos Goethe siger det henimod Aarhundredets Slutning:

. . . vor allen andern Sachen
Müsst Ihr Euch an die Metaphysik machen!
Da seht, dass Ihr tiefsinnig fasst
Was in des Menschen Hirn nicht passt.
Für was drein geht, und nicht drein geht
Ein prächtig Wort zu Diensten steht.

Der staar han da altsaa med sin Afsky for Forelæsninger og Disputationer i Almindelighed og for Metafysik i Særdeleshed, holdende Foredrag og ledende Disputere-Øvelser paa Latin over Metafysiken, overværende Debat om saa barbarisk spidsfindige Spørgsmaal som *De differentia inter accidens prædicabile & prædicamentale* eller *De tribus durationibus & ubietatibus in uno infinitatis puncto* (virkelige Disputatser fra lidt tidligere Tid 1705 og 1708), selv drøftende Sjælens Natur, Englenes Egenskaber, Guddommens Væsen baade i og for sig og i Forhold til Djævlen. Han maa vise, hvorledes den guddommelige og menneskelige Natur i Kristus indgaar en *Personalunion* og forklare, hvorledes selv Djævelen, da alt Væsen er godt, maa betragtes som væsenlig god. *(Rudimenta Metaphysicæ.* Havniæ 1710.)

Djævlen var jo i hin Tids Danmark endnu en Virkelighed i Videnskaben foruden at være stadigt forekommende i det daglige Liv. Endnu i Aaret 1700 var den berømte Bekæmper af Hekseprocesserne, Hollænderen Balthasar Bekker i Anledning af sine Angreb paa den berygtede og skrækkelige Retssag om Kjøge Huskors i den nye Udgave af Bogen om samme Sag bleven kaldt »Helvedis Afskum« og hans Skrift mod Huskorset »atheistiske Griller og Phantasier«. Holberg fortæller selv, at han paa Universitetet fandt en Forskrivning, i hvilken en ung Student afstod Fanden sin Sjæl mod en Sum af 100,000 Rigsdaler aarlig. Han indvilligede i at dysse Sagen ned, der kunde være bleven farlig nok, men som senere i Erindringen kun aflokker ham den skemtsomme Bemærkning, at Fanden rimeligvis dengang ikke har været »*per Cassa*« siden han ikke tog mod Obligationen (Ep. 92). Endnu flere Aar senere, i 1720, blev i en lignende Anledning holdt Bøn fra alle Prædikestole i Kjøbenhavn, og atter to Aar efter blev en saadan Forskrivning højtidelig brændt af Profossen paa Gaden udenfor Garnisons Kirke.

Hver anden Dag holder Holberg af egen Drift, »især for at lokke den fornemme Ungdom (Juventutem Patriciam) til Forelæsningerne«, som det hedder i Lektionsprogrammet, Foredrag om det gamle Grækenlands og Roms Historie, men hver anden Dag maa han bide i Metafysikens sure Æble. Og medens der nu i Holbergs Høresal drøftes den rene Metafysik, disputeres ved Siden af i de filosofiske og filologiske Auditorier snart om en Glose, snart om en Partikel, snart om Æmner saa specielle som »Den rhodiske Kolos« eller »Kong Darius's seglbesatte Vogne«, snart om arkæologiske og etnografiske Enkeltheder, behandlede i aandløs Isolerthed, som Spørgsmaalene om Grækernes Sandaler eller Romernes Ringe og Halsbaand, eller Problemerne, hvor Homer blev født,

og hvorledes Aristoteles døde. Og henne paa Borchs Kollegium afholdes fire Disputationer efter hinanden over et Tema som »Kristi Tornekrone«, og fire andre over Æmnet »Merkurs Heroldstav«. *(Wielandske Lærde Tidender.)*

Al Skolastiken havde en bred teologisk Grundvold: Verdenshistorien var i Kraft af Daniels Spaadom om de fire Dyr inddelt i fire Monarkiers Historie, saa den hele nyere Historie blev en Fortsættelse af Romerrigets; Sprogvidenskaben udledede Sprogenes Forskellighed fra den bibelske Taarnbygning og gik ud fra, at »det Adamitiske eller Hebræiske« var det fælles Stamsprog; det var et omtvistet Punkt, om Adam eller hans nærmeste Efterkommere havde opfundet Bogstavskriften; men om at Musikens Historie begyndte med Jubal var der ingen Uenighed. (Skavlan: *Holberg som Komedieforfatter.)*

Der staar han da, den stakkels Professor i Metafysik imod sin Vilje, og docerer for at tjene Livets Ophold Ting, hvorpaa han ikke tror, og hvorved han Intet kan tænke, medens foran ham nogle faa sortkjolede Studiosi skriver Visdommen ned og lærer den udenad, og medens i Høresalene rundt om det lærde Korps med hellig Alvorlighed forfægter, forklarer, slutter og beviser det rene Intet.

Er Situationen ikke ironisk, mefistofelisk eller tragikomisk?

Er det et Under, om Ironien nu bliver Grundstemningen i denne Sjæl, et Under, om Smilet, det tilbagetrængte Smil, vil frem og lejre sig om disse Læber, eller er det ikke fuldt naturligt, at den ny Professor faar et eget Syn paa dette Lærdomstempel, det Land, hvori det er et aandeligt Midtpunkt, og denne hele Verden?

Den er komisk, er den, denne Verden, det ser han nu.

Da han var ung og videbegærlig og eventyrlysten og frihedselskende som en Yngling er det, da var Verden saa *stor.* Der var uendeligt at se og at lære; det gjaldt at komme rundt. Og lille, tynd og spinkel som han var, smuttede han ud, kom igennem overalt og helskindet hjem.

Da han saa var kommen tilbage og skulde til at fortjene sit Brød, men intet Livsophold fandt; da han med alvorlig og samvittighedsfuld Flid havde udført sine tidligste Arbejder, og det første Angreb rettedes paa ham, da lærte han, at Verden var *trang,* at det var de fleste ligegyldigt, om han naaede frem eller gik tilgrunde, men at der var Andre, som vilde fortrænge ham fra hans Plads, berøve ham Agtelse og Fremtid, og han griber til Polemik og Satire som Forsvarsvaaben.

Men næsten samtidigt, netop som han er kommen i Havn, er bleven et Medlem af denne Universitas, et lille Led i noget Stort og Fornemt, Embedsmand, neddykket i en Atmosfære af Pedanteri, Lærer i det Meningsløse for de Tanketomme, opdager han, at denne Verden er *komisk.* Han ser den for første Gang under det Latterliges Synsvinkel.

Først og fremmest ser han den Verden, i hvilken han virker, saaledes. Om Formiddagen maa han paa Embedsvegne med højtidelige Miner overvære en Disputation mellem Studenter og Magistre. Men neppe hjemkommen hævner

han sig ved at gribe et Blad Papir og lette sit Hjærte. Kunde vi se ham over Skuldren, vilde vi læse:

Man saae den hele Sal af Syllogismer bæve,
Nu saae man udstrakt Haand, nu saae man knyttet Næve:
Den salte Svede af de lærde Pander rand,
Sær strømmeviis paa en bedaget gammel Mand,
Som paa Cathedra stoed. Man Græsk-Latinske Pile
Med Iver mod ham skiød.

Det Spørgsmaal, der uddebateres, er om Venus i den trojanske Krig blev saaret i den højre Haand, i venstre Arm eller i Laaret. Og vi læser videre om den Overraskelse, som Gudinden Avind selv maatte føle ved at se en gammel skaldet Mand

Med slig Haardnakkethed sin Mening at forfægte,
At stride for en Ting, som var ey værd en Hægte.

Det er et Blad af første Bog af *Peder Paars.*

Holberg var neppe ene om at se Universitetets Tilstand som den var; men indenfor det selv holdt man tæt sammen: Professorerne havde i en 20 til 30 Aars Tid været indbyrdes besvogrede og fordelte i Regelen de akademiske Stipendier mellem deres egne Børn. Alt dette fik endda være, som det var; Hovedaarsagen til Universitetets Slethed var dog den, som en af de Mænd, der besad Tidens Hofdannelse og Verdensdannelse, Christian a Møinichen i Aaret 1725 i en Indberetning til Dronning Anna Sophie betegner med de følgende kraftige Ord: Men dette, som *Publicum* lider under, og gjør voris *Academie* hos fremmede og andre Stæders *Academier,* der sandelig iche med half saa gode *beneficia* ere forsiuvnede som dette, forachtit og for voris Ungdom unyttig er dette: Voris Herrer *Professores* beflitter dem intet paa at lære Ungdommen det som disse tiders fornødne Videnskaber udfordrer, men bliver ved det Gamle og dem for over 100de Aar siden foreskrevne *Methode,* som da var got, men siden Videnskaber og Menniskerne self tiid efter anden meere og meere rafineris, bør Lærerne og dertil anføre Ungdommen, om de ellers skal *passere* for Mennisker og begaa sig iblant andre Mennisker; som for Exempel om een *Militaire Person* nu skulle anføris effter dend Maade, som i Keiser *Carls* tider var brugelig, hvor lidet vilde det nytte ham! her læsis aldrig paa voris *Academie* nogit, som kand opvæche Gemytterne til een ærekiær *Ambition* eller *Industrie,* de hører aldrig et ord nævne om Tidernis eller Fædrenelandets *historier,* ingen *Politica* eller *Moralia* bliver her nogensinde *tracterit* men endeel Skolemester Gloser og sandelig det, børn burde vide førend de komme af Skolerne, er det Eneste her handlis af nogle faa, som læser«. *(Danske Samlinger* III.)

Dog for Holberg med hans vide Blik er det gaaet op, at dette Universitets golde, stagnerede Liv kun er et Billede i det Mindre af det hele Liv, som føres i

Danmark. Som det er fat med denne Højskoles Videnskabelighed, saaledes er det fat med hele Folkets Dannelse. Hvad betyder al denne Lærdom for Folket, der i Sygdomstilfælde tyr til Signekærlinger, i Retstrætter tyr til Lovtrækkere og som oplyses af overtroiske Præster, plyndres af Fogder og faar sin Poesi og Musik gennem Degne?

Hvilken Skolegang, hvor Barnet, endnu før Ammen ret har faaet Afsked, overgives til en Skolemester, der garver dets fine Hud med Ris og Ferle, mens han pløjer og harver dets Hjærne for at udsaa Gloser i Skæppevis! Hvilken Rettergang, hvor den Bestikkelse, Dommeren selv er for klog til at modtage, i al Mag indkasseres af hans Frue! Hvilken Kirkegang den, hvor Manden søger Kirken baade til Froprædiken, Højmesse og Aftensang, stadigt bedende om Forladelse for de samme Synder, han mellem hver Gudstjeneste begaar paany! Hvilket Land overhovedet, hvor man har slaaet sig til Ro ved lutter forældede Skikke, Sæder, Meninger og Begreber, som man uden Hovedbrud holder sig til, og i Kraft af hvilke man møder alt Nyt og usædvanligt med Uvilje!

Jeg fød i Norge er, er Paarses Lands-Mand ey.

Lysten til at latterliggøre Omgivelserne vokser ham over Hovedet.

Han var bleven henved 35 Aar gammel og havde aldrig skrevet Vers, ja han gabede over Digte. Han havde dyrket den latinske Poesi som et nødvendigt Onde, for Sprogets Skyld, for at lære Latin, som syge Folk tager Mikstur, fordi Lægen siger, det er sundt. Nu, da han søger sig en satirisk Form og da poetiske Satirer netop er paa Moden, da han ogsaa selv har Juvenal og Boileau til daglig Læsning, begynder han med til Penneprøve — efter Juvenals blodige sjette Satire som Forbillede — at skrive sin uskyldige og lidt tamme Advarsel til en Olding mod at gifte sig, og giver sig derefter dristigt i Lag med et stort komisk Digt i episk Heltestil.

For ikke at faa de Samtidige paa Halsen skyder han Tiden over hundrede Aar tilbage og indskrænker Handlingens Skueplads til den mindste, ringest befolkede danske Ø, han kan finde.

Men dette Anholt, det er det Rhodus, hvorpaa han kan danse; det er Danmark, set gennem Spottens omvendte Kikkert.

Vistnok fik Digtet Form af en Parodi paa de fortællende Heltedigte; det var en Kunstart, Tiden yndede, og som med Rette for stedse er forladt, eftersom den søger det Komiske ikke i Karaktererne og Situationerne, men i deres Forhold til noget Fremmed, Uvedkommende, der bringes til, Gude-Maskineriet i græsk og romersk Heltedigtning; vistnok har det moret Holberg at sætte den filologiske Dannelse i Raseri ved at drive Gæk med dens Klenodier Homer og Vergil — i Samtiden var jo den over Aarhundreder sig strækkende Strid om den antike eller den moderne Kulturs større Værd brudt ud mellem Perrault og Boileau som *Querelle des anciens et des modernes,* og der kan ingen Tvivl være om, at han i sit stille Sind sympatiserede med den moderne Kundskabs Talsmænd.

Dog Hovedsagen er ikke dette parodierende Forhold til en fremmed Kultur, men Satiren over det hjemlige Civilisationstrin. Det ramte i vide Krese, naar det om Anholt hedder:

Vor Troe er reen og puur, som den var paa de Tider,
Kong Dan ved Roret sad; vor gode Fogd ey lider,
At noget Svermerie paa Øen Fremgang faaer.
.....
Hans Forsæt ikkun er, den gamle, rene Troe
At holde udi Hævd, at man i Fred og Roe
Kan leve paa vor Øe. Han af *Antiquiteter*
En Elsker er; han kand ey lide ny Propheter.

Og til Stilstanden paa Anholt svarer Brutaliteten sammesteds. Kun er det at mærke, at det var ikke blot paa Anholts Kyster, der var Strandret; nej, langs hele Vesterhavets Kyst, hvor Beboerne i gamle Dage havde myrdet de Strandende, ja om Nætterne lokket dem i Land med Blus for at dræbe dem og nyde Vraget uhindret, der plyndrede man dem nu. Derfor har det en ikke ringe Rækkevidde, naar det hos Holberg med overgiven Haan slaas fast, at i det Punkt er alle Anholtboerne ens, som naar det om de tre Mænd, der med Vold havde røvet Alt fra en Skibbrudden og givet ham dybe Knivstik i Ansigtet og over hele Kroppen, hedder, at de Aaret forud dømtes til

At være Tremarks-Mænd, dog skulde Dommen være
Dem ey til *Præjuditz* paa gode Navn og Ære,
Men hver at agtes for saa god og ærlig Mand
Som andre Bønder, der besidde dette Land.

Men Holberg føler det godt og siger det rent ud, at det er Øvrighedens Skyld, naar Menigmand er sunket saa dybt. Af den burleske Skemt dukker pludselig Alvoren op, hvor Paars paa maadelige Vers, men med ikke ringe Eftertryk siger:

Hvor andres Skade og Ulykke eftertragtes,
Der troer jeg, Lov og Ret kun meget ringe agtes,
Hvor Foged, Præst og Degn kuns eget Gavn anseer,
Der hos gemene Mand kand ikke ventes meer.

Dog det Alvorlige glider straks paany over i det Burleske. I dette sit første komiske Værk har Holberg en Dristighed, som han, klog af Erfaring, aldrig senere fandt igen, den at angribe Gejstligheden. Præsten paa Anholt er en Mand, som kan mere end sit Fadervor. Han forstaar at klemme Offer og Begravelsespenge af sine Bønder og er ikke altfor samvittighedsfuld i de Midler, han anvender; han bruger deres Spøgelsefrygt, som han ikke deler, til at vække en indbringende Gudsfrygt hos dem. Naar Helhesten besøger dem,

Dødninger kniber dem, Maren[65] rider dem, saa er Aarsagen den, at de har aflagt deres Sjælesørger altfor knapt.

Da han en Dag erfarer Christen Holcks Frækhed at tilrane sig seks Tønder Korinther fra et Skib, der ladet med Korinther drev iland, siger han, for paa én Gang at hævde sit Ry for at kunne udfinde det Dulgte og samtidigt forfærde Ransmanden, i sin Prædiken disse Ord:

Det gik ey før saa til i gammel Tiid og Dage,
At man fra Præst og Fogd, hvad tilkom, torde tage.
I de Corinthiers det siette det jo staaer. —
Den gode Christen Holck stod som et slagtet Faar.

Til denne Satire over Prædikenerne slutter sig det endnu langt dristigere og lystigere Sted, hvor Kokken skal henrettes for sin slette Færd under Paarses Kamp mod Strandrøverne, men der ikke findes Nogen, som kan forberede ham til Døden, og saa en halvstuderet Person blandt Røverne tilbyder at berette ham. Skæmten er her saa kaad, at man, dersom der var blevet passet mindre godt paa, havde kunnet overse Satiren, den dækker:

Omsider gav sig an en halv studeret Røver,
Han sagde: Synder! hør, du dig ey meer bedrøver.
Jeg for vor Præst Hr. Niels har præket meget tidt;
Det falder mig heel let, jeg agter det kun lidt.

Med Spotten over det gejstlige Væsen staar Spotten over det retslige Uvæsen i nær Forbindelse. Er det ikke en fortræffelig Satire over det Forsvar, man i hine Tider (og senere) undte den Anklagede, naar han i Digtet først bliver dømt, saa faar Tilladelse til at sige hvad han kan til sin Redning:

Til hannem Peder Paars, vor President, sig vendte,
Og sagde overlydt: Niels Hanssen, fordum Kok!
Man her besluttet har, dit Hoved paa en Blok
At hugge af. Dog maa du dig først frit forsvare:
Vi ingen nægte sligt, som er i saadan Fare.

Paa mange Steder er Overgivenheden nu vel saa ung og vild, at Satiren drukner i den. Saaledes, naar de Indfødte paa Anholt med Kenderblikke iagttager den forsøgte Henrettelse af Kokken og da de har Færdigheden i at nedhugge Skibbrudne, udler Paarses Profos som en Fusker. Eller naar det hedder sig, at den tidligere Præst vel tog fire Mark for Barnedaab, hvad der var to Mark over Taksten, men forsaavidt var i sin Ret, som han næsten regelmæssig gik glip af sine Begravelsespenge:

65 Maren < (en) Mare, se *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«*.

To Mark mig tilladt er for Børne-Daab at tage,
To for Begravelse. Nu kommer faa af Dage
Paa sotte seng; thi de fast alle bliver hengt,
Derfore jeg min Ret kand tage ufortenkt.

Eller naar Maaden, paa hvilken Fogden som Rettens Haandhæver tager sin Fordel i Agt, beskrives med disse Ord:

Han fra forfulgte Folk kun Penge tog, ey Ære,
De kand sig, sagde han, med Gud og Æren nære.

Men man kan aldrig tro Freden. Thi selv paa de Steder, hvor Digteren fjerner sig stærkest fra det Sandsynlige, ja fra Virkeligheden, fremkommer — midt i en Situation, der kun har Mening som parodisk, og lagte i Munden paa en Mand, hvis Væsen blot er Latterlighed — Ytringer saa skærende, at man ved deres Ironi næsten mindes Swift. Saaledes hvor Peder Paars har opstillet sit Mandskab i Slagorden og Peer Skriver som Høvedsmand holder Tale til Folkene paa højre Fløj for at indgyde dem Mod til at trodse Slagets Farer. Hans Ord sprænger Skedevand ikke blot paa Øvrigheden, men i Ansigtet paa selve Landets Regering;

I usle Vornede! Hvad Nytte eller Gavn,
Hvad Fordeel er for jer, at I paa Eders Stavn
Af Sult og Armod døer? Nu kand I med stor Ære
Opoffre eders Liv. I drives jo som Mære
Til Arbeyd af jer Fogd, jer Herskab og jer Præst;
Ey nogen Dag er fri, ey Søndag eller Fest,
Og om I skulde døe i denne Krag og Feyde,
Jer Tilstand ikke meer jer nogen skal bebreyde.
I dog ved Døden kun kand Fængslet blive qvit.
Her ingen Rifogd er, jeg taler derfor frit.

Det nyttede heller ikke Holberg det mindste, at han formelt havde lagt Handlingen tilbage til tre Aar før Kalmarkrigen. I den det Rostgaardske[66] Klageskrift af Gram[67] vedføjede Analyse er alle de ufrivillige Anakronismer omhyggeligt fremdragne og sammenstillede: at der tales om Eugenius, om Kjøge Huskors, om Vingaards Curtius-Oversættelse; at Embedsmændene fører Titler som Præsident, Auditør, Adjutant; at Genstande som Pudehynder, Kalemankes-Veste, Røgtobak, Lanter-Spil fremstilles som brugte og kendte af Menigmand, hvad altsammen røber en langt senere Tidsalder.

Holbergs Holdning overfor det filologiske Pindehuggeri blev godt forstaaet og er i Anklagen opfattet og fremstilt, som havde han vendt sine slette Vaaben mod Dannelsen. Klagen fremhæver »Hans onde *intention* med *literatura,* og aabenbare forsæt at vilde have *ridiculeret* og udryddet af Skolerne de bedste

66 Se biografisk artikel s. 237.

67 Se biografisk artikel s. 199.

gamle Skribenter i det *latinske* og Grædske Sprog (hvori hand selv viser sig meget uerfaren) særdeles *Homerum* og *Virgilium,* hvilke sandeligen ikke (disværre!) tygges nu om Dage saa længe paa i Skolen som skee burde — som dog *Auctor* klager«. Løjerne med Universitetsprofessorerne betegnes som formastelig Haan over de »høylovligste« Kongers akademiske Fundatser, ja giver Anledning til dette personlige Udfald: »Vist nok maa hand selv være en meget slet og ælendig Karl i det slags, som han beteer sig saa overmaade vred paa«.

Dog hvad der især havde opbragt Tidens Lærde, det var at Holberg syntes dem at ophidse Menigmand mod Dannelsen. Derfor hedder det i Klagen:

»Det som meget *satyrice* fortælles om en Disputatz og paafølgende liderlige og urimelige Slagsmaal paa *Universitetet* (saadant der knap skal gives noget Exempel eller lighed til i Christenheden; thi aldrig er nogenstæds sligt passeret) kand af Bispens Skæg [de protestantiske Biskopper for Sjælland bar Skæg indtil 1710] bevises ikke at henhøre til andet *Universitet* end det kiøbenhavnske; og om Auctor med slig en skammelig Historie ikke søger at vil give den gemene Mand en ham selv behagelig *idée* om vores *Universitet* og lærde Sager, maae enhver dømme; Gemene Mand, som veed lidet af sligt, og burde snarere styrkes i gode og *avantageuse* tanker *de re literaria*, end som med saa skammelige og allerusandfærdigste Digt forføres, faaer her nok til deres *curiosité«.* (Chr. Bruun: *Peder Paars.)*

Peder Paars ligger for os som den første Frugt af Holbergs digteriske Evne, sildigt moden og saftrig.

Og Ordet Frugt, dette Billed, der saa ofte anvendes urigtigt om Aandens Frembringelser, passer netop paa dette Værk; thi Frugten er jo ikke blot Resultat, ikke blot noget færdigt, der afslutter en Udvikling, men den indeholder Kærnehuset med talrige nye Vækster i Spiren. Saaledes indeholder *Paars,* denne første Frembringelse af et komisk Geni, Spirerne til en hel Række af de Værker, der fulgte.

Det har med Rette vakt Forbavselse, at Holberg i kun tre knappe Aar, fra Begyndelsen af 1722 til Slutningen af 1724 har forfattet alle de nogle og tyve Skuespil, der har baaret og vil bære hans Navn til Efterverdenen; det er en Produktivitet — mindst syv Komedier om Aaret — der er enestaaende i nordisk Literatur« dobbelt mærkelig[68] hos en Mand, der skriver mellem sit 37te og sit 40de Aar. Man nærmer sig til Forstaaelsen af denne Kendsgærning, naar man ser, hvorledes de Skikkelser, Situationer, Repliker, der snart i Komedierne skulde fremtræde lyslevende for Samtidens. Øjne, ligger sammentrængte her i bugnende Fylde, paa Nippet til at sprænge det Fortælleformens Hylster, i hvilke de er svøbte.

Det er her næsten alt, lige fra Indfald og Vendinger (som »der höllische Gott Plutarchus« eller »Han døde, det er sandt, men Febren ham forlod«) indtil Grundrids til Karaktertyper. Fattes, end Henrikskikkelsen, saa findes dog allerede det første Udkast til Pernillefiguren i den drøje Marthe, om hvem det hedder:

68 Betyder 'bemærkelsesværdig'.

I Underfundighed hun havde ey sin Lige,
Hun deri eftergav ey nogen Fruer-Pige;.....
Sliig vittig Kokke-Tøs man ey skal kunde faae,
Om man fra Anholts Land til Lessøe vilde gaae.

og om hvem det siges, nøjagtigt som senere om Pernille, at havde hun studeret, vilde hun have drevet det videre end nogen Mand.

Mest overraskende er det dog at møde ikke blot slige abstrakte Udkast, men hist og her en Haandfuld Vers, fra hvilke saa en, saa en anden af Komediernes mest bekendte Personligheder synes at rejse sit Hoved.

Hvor Talen er om dem, der har fundet Paarses Slagorden mangelfuld, hedder det:

Men hvilken General vel findes i et Land,
Fra slige Domme som befriet være kand?
Hvad er vel meer gemeent, end Pøblen høre raabe:
O hvilken General! o hvilken ussel Taabe!
O havde han sin Sag lidt bedre haft i Agt,
Han havde kundet slaae den heele store Magt! —
Saa tale hører man hver Dag en Skrædder, Skinder,
En Snidker, Timmermand, en Maler, Børstenbinder.
Eugenius kand selv ey holde noget Slag,
En Fisker-Kierling jo paa Torvet i den Hag
Tør sige offentlig, han sig forløbet haver.
Der er fast ingen Snak, mig mere Hjertet gnaver.

Og hvor Fogdens Krigskunst kritiseres, er samme Klagemaal udtrykt i andre Ord:

Enhver vil Statsmand være
Hver Bonde, Handverksmand en General kan lære ....
Der er fast intet Skrid en General kand giøre
En Handverksmand jo veed det bedre at udføre ....
Hos Pøblen derfor man kand kalde Raserie,
At ville dømme om Regiering, Politie.

Det er tydeligt nok, at her ligger hele Æmnet til *Den politiske Kandestøber* som i en Nød. Selve Karakteren er let skitseret i denne Haandværksmand, der vil lære Generalerne at vinde Slag. Men mere endnu: selve Hovedsituationen er udkastet længere hen i Digtet. I Christen Storcks Hus lærer vi et formeligt *Collegium politicum* at kende:

Man hørde selsom Snak:
mit Folk var reent af Lave;
Een med en Keyser holdt, en anden med en Pave,
Een vilde slutte Fred, en anden var for Kriig,

Een Fienden med Magt, en anden slog med Sviig.
— — — — Een Bispen slog af Munster
Een Førsten udaf Cøln, een Greven udaf Mentz,
Nu var man udi Aars, nu Randers, nu Florentz.

Tyske Jochum læser højt af Aviserne: *Man schreibet von Paris* og giver sin bekendte Oversættelse deraf, da Kollegiet forstyrres af Christen med Krabadsken ganske som i Komedien af Geske.

Eller man læse disse Vers:

Jeg havde denne Nat vel ligget i hans Huus,
Og ikke gaaet hjem i Uveyr, Regn og Sluus,
Hvis til Ulykke ey var kommen Gert Westphaler,
Som om en Glose tit i sexten Timer taler.
Han om sin Reyse nys fra Haderslev til Kiel
Sex Timer vævede, og kom dog kun en Miil.
Jeg slumred, vogned tit, han holdt alt ved at præke,
saa Præstekonen ham af Stuen maatte trække,
Thi det alt Midnat var. Han agted det ey stort,
I Gaarden prækede indtil den store Port ....
Han er i Herredet vor allerstørste Plage
Og mægtig er med Snak at tage Folk af Dage ....
Han visse Timer har om visse Ting at præke ....
I Morgen Mandag er, hvad Snak da bringes for,
saa Enden dog ud paa de 7 Churførster gaaer.
Om een kun sige vil, man efter Salt-Mad tørster,
saa Talen dreyer han dog paa de 7 Churførster.

Her er Gert Westphalers Rolle anlagt, ikke blot i Almindelighed som den evigt snaksomme Barber, men med selve sine Hoved-Anekdoter.

Og man finder her Karakterer, som først bliver udførte i Skuespil, der ikke hører til Holbergs ældste Sæt, Per Degns f. Eks.:

Man ellers kand Per Degn til største Ære sige,
At han sit Amt forstaaer, og deri faa har Lige;
Hans For-Mand, som dog vel sig deri kunde snoe,
Naar han kun fik et Lam, da denne faaer en Koe,
Han mesterligen veed paa Psalmer Taxt at sette,
Naar han kun lidet faaer, saa siunger han de slette.
Jeg mindes, at en Mand, hvis ældste Søn var død,
Per Degn paa Klingen gik, og hannem hæftig brød.
Han gav ham kun en Mark; han havde ikke Kræfter
At give meer. Heel vel, du Psalmer faaer derefter,
Han sagde. Bonden da ham svarede: Jeg veed,
At saadant hielper ey min Søn til Salighed.
Peer blev da hæftig vred, og beed sig udi Tommen.
Der ingen salig er, før han i Grav er kommen ....
Da Bonden blev forskrækt, tog op et to Marks-Stykke . . .
Saa snild var han.

Dette er jo vel langtfra ikke den hele Karakter, Men vi finder forskellige andre Træk til den spredte rundt om hos andre Personer, som naar det f. Eks. hedder om Peer Ruus:

Han havde ogsaa lært en Hob latinske Gloser,
Han vidste paa det Sprog at nævne Buxer, Hoser,
Bryst, Pande, Hage, Kind, Hals, Hoved, Huud og Haar,
Tand, Øye, Næse, Mund, Arm, Hænder, Fødder, Laar ....
Grammatica han dog ey havde faaet fat,
Han lod sig nøye med at læse sin Donat.
Sin Credo kunde han som andre sine Lige,
Skiønt han det ey forstod, men det vil intet sige.

Og Per Degn er ikke den eneste Skikkelse af *Erasmus Montanus,* som vi allerede møder her, ogsaa den lærde Student Per Iversen omtales og Hververen Niels Korporal optræder i Embedsgerning.

Er det fremdeles ikke som en første Skitse til en af de mest bekendte og pudsige Situationer i *Jeppe paa Bjerget,* naar det om Kokken hedder:

Niels faldt paa Jorden ned
Som død, men gandske heel .....
————— det var dem ikke let
Med Ord og Trudsler at faae Kokken af de Tanker,
Han jo var død. I Mænd! mig intet mere anker,
Han sagde, end at I vil giøre mig Fortred
I andet Liv. I er ey meer min Øvrighed ....
I bilder mig ey ind, at jeg nok er i Live,
En Kriigs-Ret har mig dømt; en Kriigs-Ret kand mig give
Alleene Liv igien.

Flygtigt viser sig Profilen af v. Tyboe som Gert Lieutenant.

thi han ey holder Stand
I noget Feldt-Slag, men bag Busken smukt sig skiuler,
Ved første Salve han sig seer om Flugt og Huler.

Tydeligt ses Diderich Menschen-Skræk *en face i* Korporalens Lignelse:

Hans fæle Ansigt og hans martialske Mine,
Hans stolte Gang, hvormed man saae ham ind at trine,
Fast en Achilles selv indjage kunde Skrek,
Ey Attila saae ud i Feldt-Slag mere frek ....
Han ryster sin Peruque, man tænker, hvert et Haar
Medusæ Slanger er, som paa hans Axle gaaer.

Meget hyppigt er endelig[69] Situationer og satiriske Udfald i Komedierne allerede anlagte her. Slagsmaalet mellem Hestedoktoren og den gamle Gunild er en tydelig Parallel til det mellem Barberen og Signekællingen i *Barselstuen,* Udfaldene mod Projektmagere forbereder dem, som fra *Niels Klim* gaar over i *Republiquen*, de talrige Scener, hvor en Person holder en anden for Genganger, knæler og beder for sig, indvarsler tilsvarende i *Mascarade, Uden Hoved og Hale* (hvor gamle Gunild kommer igen), og i *Abracadabra.*

Dog interessantest er det maaske, at vi allerede her i Omrids har det Skuespil, som paa en Maade sammenfatter Holbergs hele Stilling til sin Samtid, *Det lykkelige Skibbrud.* Den Forbitrelse og Miskendelse, som første Bog af *Peder Paars* havde fremkaldt, vakte en vis pessimistisk Stemning hos Holberg, den Stemning, han lidt senere gav Udtryk i disse Ord: »Som de fleeste Mennesker udi Verden ere enten onde eller uriimelige, saa finde og de fleeste ikke deres Regning ved, at der ere *Satyrici* til i Verden, som male dem af med rette Farve«. Derfor stiger i sidste Bog hans egen ideale Skikkelse som den forfulgte Stadssatyrikus, den senere Philemon, op af Digtet. Der sidder han ved Værtens Bord som »en bleg og mager Mand«, der aldrig drikker sig nogen Rus:

Han sad og smilede af denne drukne Tale
Gav Agt paa al den Snak fra Hovedet til Hale.
Han meget ærbar var, dog kunde man tit see,
At han sig barede med Møye for at lee.

Værten fremhæver hans Værd paa Rosiflengius' Bekostning:

Han kunde skrive som Jens Busk og andre flere
Til Folks Berømmelse og giøre Sort til Hvit
Og derfor Gaver faae. Hans Svoger siger tit:
Min kiære Broder! giør ey flere slige Skrifter,
Skriv heller Folk til Roes.

Hvorfor priser han ikke Gert Løjtnant, der ifjor kom hjem fra den tyske Fejde, hvorfor lovsynger han ikke Mads Degn, der saa gærne ser sit Navn paa Tryk og hvis Hustru er saa frugtbar, hvorfor gør han ikke et Vers til Ære for den lærde Skolemester, der aarligt udgiver saa skønne Bøger? Han kan ikke overvinde sig dertil. Ikke Trusler, ikke Pinebænk vilde kunne bringe ham til at sige andet om den navnkundige Skolemester, end at han er en Generalpedant. Ja -

Om én Landsthings-Dom mig tvang at sige andet,
Jeg skulde heller mig begive ud af Landet,
Ja viske i et Hul, som Midæ Hof-Balbeer:
Skolmester er Pedant, jeg tør ey sige meer.

69 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Paars spørger naivt, hvad Løn Den vel nyder, der har denne vanskelige Bestilling; der maa jo dog falde en Hoben for at skrive om og gaa meget af al Slags i Svang der i Staden.

Ham svarte Værten da: Hans visse Løn er liden;
Men han lidt Extra faaer om Aaret undertiden:
I Fior han i mit Huus en banked Trøye fik,
Det andet Aar det og ey bedre med ham gik.
Af een og anden han maa udstaae mange Plager;
Alen Øvrigheden ham dog tit i Forsvar tager.
For nogle Maaneder han slet medhandlet blev,
Et hesligt Skandskrift da en anden mod ham skrev;
Man siger, at der nok et andet er i Gierde.
Men slige Skrifter kun er plumpe og u-lærde;
Thi Folk, som skiønsom er, ret elsker samme Mand
Og holder, at han er fornøden i vort Land.

Ganske i samme Aand, dog uden den stærke Fremhæven af den tilsigtede eller stiftede Nytte, forsvarer Holberg i sin *Critique* over Peder Paars sig mod de Angreb, hvormed Misundelse og Galdesyge forbitrer hans Liv, med Paaberaabelse af den uimodstaaelige digteriske Drift. Han véd ret vel, at han ikke kan undgaa Fortræd af hvad han skriver, men han kan ikke ændre det:

min *Musa* er for kaad,
Den i Bevægelse tidt sætter saa mit Blod,
At jeg ey sove kand, før jeg i Pennen fører Alt
Galskab, Giekkerie, alt hvad jeg seer og hører.
Ved mindste Leylighed min *Musa* siger: Skriv,
Her er *Materie,* gak hen, Afridsning giv!
Jeg ofte siger ney med en Catonisk Mine;
Det hielper ey, thi jeg omdrives som *Machine.*
Jeg *disputerer* tidt, jeg bander, og seer suur;
Den leer, og siger: du ey ændrer din Natur.

I dette Digt kommer tilmed en finere Følsomhed end man ellers er vant til at møde hos Holberg, en virkelig poetisk Vemod frem i denne melankolske Slutningsvending:

Maaskee, i Graven naar forraadnet er hans Krop,
Maaskee, naar ved hans Død all Avind holder op,
Man slaaer paa anden Streng, i anden Tone spiller,
Men seer med Øyne det, man nu ej seer med Briller.
Lad være, Lærdom ey er skiulet derudi,
Lad være, at det er kun simpel *Phantasie:*
Et kunstigt Arbeyd, skiønt det er af ingen Nytte,
Med lærde Skrifter dog en Kiender ey vil bytte.
.....
Een skaffer Landet Ret, en anden skaffer Ære,
Een sig af Lærdom, een af Geist sig viiser rig,
Een klog, skarpsindig er; een er guddommelig.

Det vilde imidlertid være urigtigt at lægge stærk Vægt paa denne vemodige Tone og dette Udbrud af en berettiget Selvfølelses. Patos. Philemon-Stemningen er ikke den herskende. Grundstemningen er endnu næsten udelukkende Ungdommens Overgivenhed som Bærer af Mandens Vid. Skønt *Paars* paa alle Punkter indleder og forbereder Komedierne, er der den Grundforskel mellem Synspunkterne i Digtet og i *Den danske Skueplads,* at Holberg her har kæmpet sig frem til fuld Upartiskhed og retter sine satiriske Hug ligeligt mod den yngre og ældre Slægt, medens, han hist endnu samler sin hele aandelige Kraft til Angreb paa den ældre. *Peder Paars* er direkte Satire mod det, som bestaar, og tager intetsomhelst polemisk Hensyn til det, som vokser op. Der er en Ungdom heri, som er højst ualmindelig i Tiden, næsten lige saa ualmindelig som Geniet. Hos den saa langt ringere begavede samtidige Satiriker Christian Falster[70] findes intet Tilsvarende; hans moralske Gennemheglinger gaar fra først af ligeligt ud over begge Slægtled.

Der var jo nemlig to Slægtled, som stod haardt mod hinanden: Fædrene med deres gravitetiske Anstand og spidsborgerlige Despoti, med Professorhovmoden, Rangsygen, Overtroen, Fordommene, Skinhelligheden, Forbitrelsen paa alt Nyt — og Sønnerne med deres Modedaarskaber, deres Pariserindringer, deres Forlystelsessyge, deres Studentervittigheder og deres til Skue stillede og for Omslag meget udsatte Vantro.

I de Holbergske Komedier gaar det (som allerede C. W. Smith meget rigtigt har vist) temmelig ligeligt ud over begge Slægtled, om end Sympatien i Regelen er paa de Yngres Side, idet de har en uimodstaaeligt veltalende Talsmand i Henrik, en højst forslagen Beskytterinde i Pernille. Men i *Peder Paars* er Holberg endnu for ung til at føle Kald og Drift til Latterliggøren af den Generation, der maatte synes hans naturlige Forbundsfælle. Her forekommer ingen Jean de France, ingen Erasmus Montanus, ikke engang en maskeradebesøgende Leander. Hele Angrebets Energi er her rettet mod Vedtægtens dyriske Raahed, mod den i sit Fedt nedsyltede Dumhed, mod det hæderkronede Pedanteris Vissenhed og Tørhed, mod alt det Smaastadsagtige, som Landets Isolerthed fra Omverdenen havde havt i Følge.

Deraf det Foraarsagtige ved *Peder Paars* trods alt det Stive og Kunstlede, Kedelige og Gammeldags, som Formen nuomstunder frembyder. Deraf ogsaa den kaade Overgivenhed, hvormed Holberg i disse første Aar stundom sprænger den stive Aleksandriner-Form, som i *Gratulations-Verset* til Hans Mikkelsens Ære. Hvor er han ung i disse Halvvejs-Vers, der spotter den affekterede Pænhed! Det er, som saa' man den gladeste Satyr slaa Kolbøtter, naar man læser dette Selvforsvar:

70 Se biografisk artikel s. 194.

Man roser Flatterie, skiønt sligt en Kokke-Pige,
Skiønt en Skoemager, en Lakey med Gunst at sige,
Og med Permission en Bødker giøre kand,
Ja, reverenter talt, en Kudsk, en Kieldermand.
Hvis Autor spillede paa den Strenge,
Da er jeg vis paa, og jeg turde vedde om hvor høyt det var, ja mig end
lade derpaa henge,
Med beste Skialdre han i Classe var sat,
Da derimod enhver, indtil de Tøse, som selge 3 Snørebaand for 1 Skilling, har ham dygtig fat.
Saa gik det *Boileau,* saa gik det og *Molière,*
saa *Juvenalis* jo i sin Tid, Læser kiere!
Saa og *Lucilius,* som gik den samme Vey;
Mon nogen vel gaar fri, siig mig? ach ney! ach ney!

Vi har da nu set, hvorledes Holberg i *Peder Paars* under Skin af at parodiere Vergil hudfletter den hjemlige Kultur, og vi har set, hvorledes den senere Dramatikers Skikkelser løser sig ud fra den episke Baggrund: Bremenfeld og Jeppe, Per Degn og Gert og Tyboe, tilsidst det spøgefulde Selvportræt, hin Stadssatyrikus, der er Udkastet til det idealiserede Billede i *Det lykkelige Skibbrud.* Der er vel langt fra Czar Peter til Philemon; men store Tugtemestere er de begge.

I sit Digt *Den Jydske Feyde* har Holberg givet et afskrækkende Billed af Gudinden Pedanteria. Det var, som vi saa', da han for at undgaa Fattigvæsenet indgik sit Fornuft- og Tvangsgiftermaal med hende, at han første Gang følte som Komiker.

Satiren over Universitetet er Udgangspunktet i *Peder Paars.* Det lader sig ikke blot slutte deraf, at Slagsmaalet med Bøgerne under Disputationen i første Bogs tredje Sang som det eneste Sted, der indeholder en direkte Efterligning af Boileau's *Le lutrin,* maa være det først udkastede; thi Holberg begynder stedse med Efterligning; men ogsaa deraf, at Holberg umiddelbart efter at have endt sit Heltedigt, saa at sige i samme Fart, skriver det Universitetsprogram i Anledning af Baccalaureigradens Uddeling, der skulde være udkommet den 7. Juni 1720, men som efter at være forelagt Konsistorium blev undertrykt og erstattet med et andet af Gram[71], Datidens Madvig.

Det blev undertrykt som daarlig skrevet, men i Virkeligheden, fordi dets Indhold var Ironi, en ironisk Trøst til Universitetet i Anledning af de metafysiske Studiers Forfald. Der havde det Aar kun meldt sig femten Kandidater til Eksamen: »vort Universitet, der aarlig plejer at frembringe saa mange Kandidater, at det kappes med de frugtbareste, er i disse Aar indskrumpet ved en uventet Tørke.« Holberg skildrer Sorgen derover i denne burleske Stil: »herover raaber alle, at der bør indstiftes Bededage, ser op til Himlen, klynker og klager; ikke faa hyler og jamrer, roser de henfarne Dage og bebuder Barbariets Tider og den lærde Verdens Undergang . . . Ikke blot Paladser, men borgerlige Huse, Torve og faste Borge genlyder daglig af disse Klager, disse Suk . . . Nogle mener jo, at Grader og Værdigheder er Universitetets Livsaander.« Han forklarer saa, at den Aftagen af Kandidater,

71 Se biografisk artikel s. 199.

som nu iagttages ved den danske Højskole, ikke er ejendommelig for den, men de filosofiske Professorer gør overhovedet nu kun maadelig Lykke. Tidens Strøm er skiftet; »Den Mangel, vi lider under, er ikke os egen, men fælles for vort og andre, *særlig aldrende,* Samfund«. Han vender sig saa til de Unge med den næsten overgivne Vending, at jo færre de er, des mere Ære for dem; thi ligesom Varer, naar der er altfor stor Overflod paa dem, falder i Pris, saaledes o.s.v.

Graden skulde tildeles Kandidaterne af den høj ærværdige og højlærde S. Lintrup[72] — Holbergs gamle, forhadte Rektor. Taleren glemmer ham ikke; han fremhæver, hvad det vil sige, at enhver af Kandidaternes Fortjeneste skal foredrages af denne berømte Mand, »hvem vore Muser erkender for deres Fosterfader og ved hvis Bortgang fra Universitetet de lider et ubodeligt Tab«. Ja han slutter med Vendingen: »og er dette Kransen paa dette Aars Kandidaters Lykke, at de faar den mest veltalende Lovpriser.« Intet Under, at Talen blev undertrykt[*].

Holberg fremstaar oprindeligt i sine Digtninge mindre som Fremstiller end som Angriber. Han havde, da han udgav første Bog af *Peder Paars* ingen klar Plan for Værket som Helhed, og Følgen blev, at det ikke fik nogen virkelig Enhed eller Sammenhæng. Straks i Begyndelsen udslyngede han det Vigtigste af, hvad Spydigt han havde at sige om danske Tilstande. Da Forbitrelsen, som mødte ham, viste sig uventet stor, sakkede hans Interesse af, og kun den Yndest, Digtet ligefuldt fandt hos den brede Befolkning, bevægede ham til at fortsætte, skønt han »altid haver staaet færdig ved mindste Erindring og Nik at afbryde det«. Dog har han »ikke misbrugt Publicums Faveur«, tvertimod. »De fleeste have holdet for, at jeg udi min Continuation haver heller svækket end skiærpet Satiren, hvilket og er sandt.« Han ikke blot svækkede Satiren, men fjerde Bog optages næsten helt af Selvforsvar. Bogen gik i Stykker under hans Hænder, og han holdt op midt i, uden, som han havde lovet, at føre Peder Paars til sin Kæreste og tilbage.

Det er betegnende, at dette Holbergs første Angreb paa hjemlige Tilstande udmunder i Selvforsvar. Saasnart han forsøgte at bruge Offensiven, saa' han sig vist tilbage til at værge sig selv.

Han erfarede det paany, da hans Universitetsprogram blev undertrykt. Han gjorde samme Erfaring som Satiredigter. Næppe havde han faaet *Peder Paars* fra Haanden, før han med den Selvtillid, der betegner ham, og med sin stadige Drift til at forsøge sig i alle Kunstarter, hvori andre havde udmærket sig, gav sig til at skrive en Række af Satirer. Ogsaa paa dette Omraade tog han fra først af Boileau til Mønster og begyndte med umiddelbar Efterligning. Hans første Satire har ikke blot samme Æmne som Boileau's ottende, men følger

72 Se biografisk artikel s. 221.

* En ren Misforstaaelse ligger til Grund for det Udfald mod Riegels, som findes hos N. M. Petersen, hvor han omtaler dette Program: »Riegels, der besudler alt, hvad han rører ved, siger, at man for ret at forstaa Holberg, maa erindre, at han dette Aar var Decanus, og naar der kun meldte sig femten til Graden, blev der kun en ringe Sum til Deling.« Riegels vil simpelthen forklare Holbergs Udsagn, at Professorerne ved ikke at gøre sig Flid med Studenterne vilde handle mod deres egen pekuniære Interesse, saa Skylden, ligger hos den forældede Videnskab, ikke hos dem.

denne i Begyndelsen Skridt for Skridt. Boileau havde vist, at Mennesket er værre, frygteligere end Dyrene; Holberg føjer til, at det ovenikøbet er latterligt. Hurtigt kommer da hans eget Væsen til sin Ret, og vi kender ham igen i de dristige Angreb paa Overtro, Pedanteri og Intolerance. Han skriver her mod Overtroen Vers som disse:

End om en *Cicero* nu opstod fra de Døde
Og en *Procession* i Spanien skulde møde
Og saae, at man tilbad et lidet Stykke Brød,
Paa vore vegne han af Blusel jo blev rod . . .
Man gjorde Guder før af graae Steen, Planke, Fiel,
Nu mere kunstig man dem giør af Hvedemeel.

eller som disse:

Hver Tanker om sig har, en Orm, en ussel Stakkel
Sig bilder ind, at der for hans Skyld skeer Mirakel . . .
For ussel Maddik Gud Naturens Love bryder.
Om Miden paa en Ost af Hovmod vilde troe,
At heele Jord for ham var skabt, man ham beloe . . .
Slig Daarlighed var stor, dog vor ey overgik.

Men tidligt mærkede Holberg, at denne Form for Angrebet hverken laa godt for ham eller ret slog an. Han manede sig selv spøgende til Forsigtighed:

Men *Musa!* gaa et Trin tilbage, styr din Iver
Hvo saadan Bylde rør, den jo forhadet bliver . . .
Brug heller andet Sværd, du kiender jo din Skiebne,
Søg Kirker, Skoler ey imod dig at bevæbne.

Og tydeligt er det, at han ikke blot af sin Erfaring, men al sit hele digteriske Naturel dreves ind paa Fremstilling istedenfor Angreb, dreves til Skuespillet, bort fra Satiren.

Det er imidlertid interessant at se, hvorledes han her paa Tærskelen til sin Optræden som Komediedigter stræber at gøre sig Rede for sin poetiske Verdensanskuelse. Spørgsmaalet i den første Satire er det, om man bør græde eller le, naar man betragter Menneskelivet, og Svaret falder ud til, at skønt Mennesket i Brutalitet og Grusomhed staar under Dyret, og ved sin Overtro, Undertro, Krigsgalskab og Utaalsomhed vel maa indgyde Rædsel, er, naar alt kommer til alt, Latter mere filosofisk end Graad.

Saa skiller da intet mere uden et Forhæng, der netop vil til at hæve sig, den store Digter fra Skuet af den indre Scene, hans Indbildningskraft ufrivilligt befolker. Snart brister Sløret for Sjælens Øje, snart lyder de lystige, larmende Stemmer paa den aabne Gade; Spidsborgerne breder sig, Narrene boltrer sig, Viddet lyser og funkler og spørger, om der endnu er Fornuft, sund Sans, lyst og godt Humør i Landet, og Latteren svarer først fra En, saa fra en Anden, saa med rungende, stigende Latterkor sit befriende, jublende Ja.

Den stille og ensomme, lunt smilende Universitetsprofessor, Geniet, som ingen kunde gøre en Pedant af, han ser og hører det Altsammen forud. Der sidder han i sit tarvelige Logis paa Kjøbmagergade »udi Sukkerbagerboden næst op til David Skolemesters Gaard«, men hans Aand stiger og svæver lig en Glente med udbredte Vinger over Staden, over Landet, rede til at slaa ned. Han er en enlig og ingen kvindekær Mand; men han har sin Muse, og hun sin vingede Hest; ingen Pegasus, som den Filologerne har travlt med; der er ikke Staldrum til nogen Pegasus hos ham. Hans Muses Pegasus det er Solstraalen, der falder ind gennem Ruden. Et Spring, og det overgivne Pigebarn sidder til Hest paa Solstraalen, og hendes hvide Gevandt spiller i alle Regnbuens Farver under den lystige Himmelfart. Stig lette Muse! til du rører Aristofanes' skyede Himmel med din Haand, bank paa Elysiums Porte og hils paa Plautus og Molière, og lad dig saa atter synke til du har den hjemlige Virkeligheds faste Grund under dine Fødder, se dig om overalt, gennemsku Menneskene med dit kloge, skarpe Blik og nævn saa, kraftig og djærv og usnerpet som du er, Alt med det rette Navn for din Digter!

IV • Definitionen af Mennesket • Klassicismen • Klassicismens Karakteropfattelse • Hofdannelsen og Karakterdannelsen • Holberg og Kongerne • Holberg og Særstudiet • Skuespillenes Plan • Det Advokatoriske • Versene og Monologerne • Arts- og Standspræg • De tre Enheder • Klassicismen romansk • Holberg klassisk anlagt • Sprogformen vinder ved Ælde • Heiberg om Holberg • Rokkoko-Stil • Opfattelse af Historieskrivningen • Ikke historisk Kritiker • Ikke Psykolog • Bygger paa Fornuften • Rettroenhedens Indsmeltning • Middelsandheder • Niels Klim • Holberg og Molière • Jeppe paa Bjerget • Holberg og Shakespeare

Apologien for Sangeren Tigellius, Holbergs anden Satire, behandler en Sag, der fra Digterens første Ungdom af sysselsætter ham, men vedbliver at staa for ham som en Gaade: menneskelige Karakterers Foranderlighed, den Rigdom af Modsætninger og Selvmodsigelser, af hvilken Menneskevæsenet synes at bestaa, hele Folkeslags Svajen mellem Barbari og forkunstlet Kultur, Overtro og Vantro, og de enkelte Personligheders Vekslen mellem Flid og Ladhed, Indesluttethed og Meddelsomhed, Hovmod og Jævnhed. Hvert Øjeblik, hedder det i Satiren, møder man en Proteus. Sangeren Tigellius, der hos Horats er et Mønster paa Omskiftelighed, er saa lidet en Undtagelse, at var der Vinduer for Hjerterne, vilde man finde lidt Tigelliansk i ethvert Menneske. Og han ender med denne Karakteristik af det menneskelige Væsen:

Naar andre vi belee, vi selv os ikkun laste.
Det store Medium man ingen holde seer,
Thi i hvert Menneske en selsom Chaos er
Af Frygt, Formastelse, Koldsindighed og Iver,
Som vor Machine hen i Precipicer driver.
Af Daarskab, Gravitet, Bravoure, Coujonerie,
Af Vantroe, Overtroe, af Lyst, Misanthropie,
Af Skiødesløshed, af for stor Accuratesse
Af Ladhed, Flygtighed, af Høihed og Bassesse
Af Attraae og Foragt, af Rundhed, Gierrighed
Af Ild og lis, af Hevn og Medynk, Krig og Fred.

Hvad er da Menneskets Definition? spørger han, og han svarer, idet han i den sidste Linje sammentrænger Digtets Idé:

Det er et Dyr som man kand ikke definere.

Ingen, der med et levende Indtryk af de Holbergske Komediers bekendteste Figurer støder paa denne Skildring og den citerede Slutningskarakteristik af Menneskevæsenet, kan undgaa at studse ved hvor lidet Definitionen passer. Hvorledes? Den politiske Kandestøber, Jacob von Tyboe, Jean de France, den Stundesløse, den meget talende Barber — det skulde være Væsener, man ikke kan definere; De defineres jo uophørligt af deres Omgivelser; de definerer sig selv saa at sige allerede i Navnet. De er af ét Stykke og ens fra først til sidst.

Vil vi dvæle ved digteriske Skikkelser, der er rige paa indre Modsigelser, saa søger vi i vor Tanke til Shakespeare og Goethe, til Hamlet eller Faust, men ikke til Holberg og hans Hovedpersoner.

Vi ser endog, at naar Holberg udtrykkelig lægger an paa at fremstille en saadan selvmodsigende, omskiftelig og af tilsyneladende uforligelige Egenskaber bestaaende Karakter, som allerede i hans andet Stykke *Den Vægelsindede*[73]*,* saa mislykkes det ganske for ham. Madammen har vel syv Sind over en Dørtærskel, men man ser, især i det første Udkast, slet ikke, hvad der afstedkommer Forandringerne. Der staar blot »Imidlertid faar hun anden Humør« eller lignende; Bevæggrunden fattes og dermed Baandet, der skulde sammenholde de stridige Egenskaber og Handlinger. Man ser ikke ned i noget Personlighedens Dyb.

Hvis *Den Vægelsindede,* som det let kan tænkes, skønt det andet i Rækken, er Holbergs først anlagte Stykke, da kunde det se ud, som havde han fra først af forsøgt med sin Aand at omspænde et videre Omraade end det, han egenlig magtede, saa havde opgivet Forsøget og senere i Reglen havde indskrænket sig til simplere Opgaver. Rimeligere er det dog, at han ikke selv har følt det Utilstrækkelige i Karaktertegningen her, men har opfattet Lunefuldheden blot som en urimelig Uro i Stil med Stundesløshed. Uvilkaarligt har han lettet sig sin Opgave ved at simplificere.

Hvad betyder dette? Hvad er Aarsagen dertil?

Aarsagen er hans aandelige Øjes, hans Livssyns Beskaffenhed. Han ser, som man i Europa paa hans Tid saa'. Hans Blik paa Menneskene og hans Menneskefremstilling er betinget af Tidsalderens herskende Aandsform, Klassicismen.

Den klassiske Aandsretning er den, som begynder, da ved Renæssancens Ophør de vældige Temperamenters Tid er forbi. og som slutter, da omkring det nittende Aarhundredes Begyndelse Troen paa det Ubevidstes Magt i Modsætning til den ræsonnerende Tænkens Betydning vender tilbage. Den klassiske Aand er en Forstand, der tror paa den personlige Fornuft; den personlige Fornuft styrer Verdensaltet som Gud og behersker i Menneskeverdenen Lidenskaberne som Dyd. I Videnskaben er den den literære Kulturs, i Kunst og Poesi Smagens, Politurens Herredømme. Den opfatter hvad der ligger umiddelbart bag den som Barbariets, det Ubehøvledes Tidsalder, og samtidigt med at den prædiker Fornuft for Menneskene vil den give Sproget Glans. Derfor siger Holberg:

Jeg skriver eene ey for at moralisere
For Folk ey eene, men for Sproget at polere.[74]

---

73 Se omtalen af den vægelsindede danske bibliotekar, Bormann, der var ansat hos Abbé de Bignon i Paris, i *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, bd. 1, s. 107 ff.

74 Citatet stammer fra *»Skjemtedigte. Critiqve over Peder Paars, tredie Satire«.* Men der er sket en lille justering ift både Rahbek's Holberg-udgave fra begyndelsen af 1800-tallet og ift Liebenberg's udgave fra 1866 (som Brandes formentlig har benyttet). Hos Rabek indgår satiren i bd. 7, hvor citatet findes på s. 472:

Jeg skriver ene ej for at moralisere,
For Folk ej ene, men og Sproget at polere

Forud for denne Aandsform gaar i de store Hovedlande den Tid, der faar sit Præg ved de sprudlende Naturgenier, ved Mænd som Boccaccio, Luther og Shakespeare; dens egne store Navne er Molière, Boileau og Racine, Pope og Addison; den naaer sit Højdepunkt i Frankrig med Voltaire, i Tyskland med Lessing. Den opstaar, da hos de herskende Nationer i Kraft af den stegne Kultur den digteriske Indbildningskraft søger sin Styrke, sin Støtte, sin Begrænsning, sine Idealer i det inderligste Forbund med en lys, klar, verdensdannet Forstand; den udaander, da Herder og Goethe i Tyskland, Chateaubriand i Frankrig, Burns og Wordsworth i England, Ewald og Oehlenschläger i Danmark indvarsler en ny Tid.

Som almindelig Regel gælder det, at Menneskeaanden, stillet Ansigt til Ansigt med Naturen og Menneskene, har en dobbelt Virksomhed at udføre, først den at modtage saa rigt og alsidigt et Indtryk som muligt, dernæst at bearbejde dette Indtryk, sønderdele det og efter Evne ordne og udtrykke, de Forestillinger, det har fremkaldt.

Paa forskellige Udviklingstrin er Menneskeheden stærkere i den ene Virksomhed end i den anden, de forskellige Racer og Tidsaldre har ligeledes her en ulige Styrke. Den klassiske Aand har større Evne til at ordne Forestillingerne og udvikle dem i logisk Sammenhæng end til at faa et fuldt og samlet Indtryk og gengive dette ved kunstneriske Midler, der spotter al Logik, men virker enten ubegribeligt malende eller næsten magisk ved deres Klang.

Renæssancedigteren Shakespeare har det fuldstændige, alsidige Indtryk af Hamlets Karakter; den er god og grusom, besluttet og handlesvag, genial og tungsindig til Grænsen af Vanvid, gennemdannet og brutal, planlæggende og planløs, og han fremstiller Skikkelsen uden at ræsonnere over den, uden noget Forsøg paa at forklare den; Hamlet er gaadefuld som Livet selv.

Holberg er Digter nok til at modtage et dybt og varigt Indtryk af selv det flygtigst Sete og Iagttagne; i hans Hjærne har ophobet sig Tusinder af Virkelighedsbilleder; han véd paa en Prik, hvorledes en jysk Proprietær tænker og taler, og den vesterjyske Dialekt ligger i hans Øre; han kan tegne danske Bønder, Haandværkere, Borgerfolk og Skolemestre, Lakajer og Adelsfruer, saa Ligheden er slaaende og intet væsenligt Træk synes glemt eller udeladt. Men agter man nøjere paa hans Fremgangsmaade ved Hovedfigurerne, opdager man, at han som klassisk Digter udstykker Indtrykket, af det fuldstændige, stereoskopisk sete Billede hyppigst kun faar fat paa en enkelt Hovedegenskab som Stundesløshed, Snaksomhed eller Praleri, former hele den iagttagne Karakter om denne Egenskab og nu stiller Skikkelsen i en Krydsild af Ræsonnementer over dens paafaldende Ejendommelighed, hvis Oprindelse vi ikke medoplever, men som bliver sig lig Komedien igennem.

Klassicismen opstaar paa et Tidspunkt, da i Europas ledende Lande Kongedømmet vinder en helt ny Glans og Magt, idet det enten som i Frankrig

---

Se Julius Paludan's anvendelse af citatet s. 177. Liebenberg-udgaven af satiren kan findes elektronisk på »Kalliope«, hvor citatet findes henimod slutningen (linie 429-430), se:

http://www.kalliope.org/digt.pl?longdid=holberg2002112628

under Ludvig den Fjortende bliver Enevælde efter at have knækket Rigets Adel og draget den fra dens Godser til Hoffet, eller som i England under Karl den Anden genindføres efter Overvindelsen af en Republik. Denne Aandsform udgaar fra Frankrig og bliver Europas Mønster samtidigt med, at den franske Kongemagt bliver Mønster for Europa.

Som Kunstform er den oprindeligt et Produkt af Digterens Forhold til det nye Publikum, som dannes af en Hofadel, der er velopdragen og ørkesløs, og der kaster sig over den Sysselsættelse at samtale, da den ingen anden Sysselsættelse har. De Mænd og Kvinder, der — hvad Stand de end ved Fødselen tilhører — har modtaget Hofdannelsen, finder en hidtil ukendt Fornøjelse i at samtale, idet de nyder deres eget og de Andres Herredømme over det saa nyligt endnu stive og upolerede Sprog. De underholder sig med Smag og Lethed om alle de alvorlige eller skemtefulde Æmner, der kan interessere Mænd og Kvinder af det gode Selskab, som ingen Fagkundskaber har. Det bliver Opgaven for den, som er Fagmand, at meddele sine Tanker og sin Viden uden at afskrække ved aandløse Enkeltheder eller for den fine Verden uforstaaelige Kunstudtryk. Hofdannelsen ser ned paa Universitetsdannelsen med den dybeste Foragt. Det er betegnende, at Tidens alsidigste Lærde og maaske mest typiske Tænker Leibniz (1646—1716), der havde fuldendt sin Dannelse, saavel den literære som den videnskabelige, ved Hofferne og i Paris, hvilken By han lovprisende benævner »Galanteriets Hovedstad«, ofte taler med ufordulgt Ringeagt om Universiteterne; han tænker for højt om sig selv og sin Opgave til at kunne nøjes med en Professors Stilling. Han kalder Universiteterne munkeagtige Anstalter, der sysler med tomme Griller, og undrer sig over, at ansete Mænd, naar de optræder som Skribenter, hellere vil aflægge Prøver paa deres Lærdom end paa deres Erfaring og Dømmekraft. Hofferne var hans Tilholdssteder; han ønskede oftere, skønt forgæves, ud fra dem at foretage en Universitetsreform; han søgte ved Hjælp af sine fornemme Forbindelser at grunde Videnskabsakademier efter Forbilledet af det franske baade i Berlin og Wien og Petersburg; saa fjærnt stod han, skønt tysk, den tyske Professorverden, at han hverken i sine Skrifter indlod sig med den eller rettede sine Skrifter til den, men til filosofiske Dronninger og Fyrster.

Fra nu af er da ikke mere den Højlærde (som Scaliger f. Eks.) den afgørende Dommer over hvad der er rigtigt eller smukt eller smagfuldt, men Hoffets Smag er afgørende; det kommer an paa, hvad Manden med Livserfaring og Verdensdannelse mener, »den honette Mand«, som man siger i Frankrig, »smukke Folks Barn«, som Holberg vilde sige. Clitandre eller Philinte hos Molière, Leonard hos Holberg er den fornuftige Dommer, der fortrænger »Pedanten«, Dyrkeren af det lærde Særstudium, som Klassicismen ser ned paa.

Ogsaa i Danmark staar den klassiske Aandsretnings Triumf med Holberg i Sammenhæng med Oprettelsen af det enevældige Kongedømme. Hans hele Virksomhed kan, som det oftere, men i en anden Forbindelse er blevet bemærket, betragtes som »et af de Fænomener, der er fremgaaede af Suverænitetens Indførelse«. Kun at den stakkels store Skribent savnede al

Understøttelse fra Kongernes Side. Frederik den Fjerde lignede ikke Ludvig den Fjortende i dennes Forhold til Literaturen; han havde ikke stort andet af ham end de mange officielle Elskerinder, kun at han, som mere borgerlig anlagt, plejede at ægte dem til venstre Haand. Grevinderne Velo, Viereck, Schindel og Anna Sophie var hans Montespan, La Vallière, Fontanges og Maintenon. Han havde som Personlighed noget af Frederik den Syvendes Væsen, var afholdt og mødte Overbærenhed som han. I Christian den Sjettes Tidsalder, som fulgte, var Vilkaarene endnu ugunstigere for Literaturen; strænge Sæder var det offenlige Løsen; Hoffet afsluttede sig fra Folket; Kongen arbejdede, sparede, byggede og bad. Efter Hof- og Embedskresenes regelløse, men livlige Fysiognomi under Frederik den Fjerde var den fuldstændige Fysiognomiløshed indtraadt; Psalmedigtningen blomstrede, Underholdningsliteraturen trængtes tilbage, Holberg maatte som Digter forstumme. Da det endelig[75] med Frederik den Femtes Tronbestigelse paany klarede op for ham, var han en gammel Mand. Og dog kom han selv nu ikke Kongen nærmere. Medens det forskønnende Sagn for at illustrere Ludvig den Fjortendes Velvilje mod Molière lod ham spise til Middag sammen med Digteren alene, formente Frederik den Femte, den med saa store Forventninger hilsede oplyste Monark, som bekendt den alderstegne Holberg at spise ved samme Bord som han ved selve den Fest, der gaves Kongen i Anledning af det soranske Akademis Oprettelse for Holbergs Penge[76].

Men ikke desmindre: Holberg støtter sig til Kongehus og Hof. Det var kun ved Hjælp af meget højtstaaende Mænd, det lykkedes at faa den danske Skueplads oprettet. Det skyldtes en Mand, hvis Kærlighed til Sproget og Literaturen forholdsvis hurtigt fik ham til at opgive sin Uvilje mod Holberg, Frederik Rostgaard[77], Præsident for det danske Kancelli, gift med en uægte Datter af Grev Konrad Reventlow, den — indtil 1721 — illegitime Dronnings Fader, og Ulrich v. Holstein, Storkansler og Universitetspatron, gift med den samme Dronnings Halvsøster. Holberg siger det selv, at det var nogle af »de fornemste Mænd her af Staden«, at det var »endog Folk af første Rang, som det ingen let Sag var at vise Haardnakkethed imod«, der opfordrede ham til at skrive Komedier og støttede ham i hans Bestræbelser for at skabe et dansk Teater. Deres Bifald ønskede han sig, ikke de Lærdes; de havde den moralske og sproglige Politur, som fattedes hans Kaldsfæller.

Her falder et nyt Lys paa det Holbergske Had til Pedanter, dette Had, der er saa paafaldende, at Franskmanden Legrelle, den af alle Fremmede som vel kender Holberg nøjest, ikke har kunnet tro det følt, men har antaget Krigen mod Pedanteriet i Komedierne for pur Efterabelse af Molière. Han fremhæver, at det altid er Pedanteriet, som under de forskelligste Former for Holberg betegner Højdepunktet af det Latterlige. Han indrømmer, at det i hine Dage var epidemisk i Kjøbenhavn som det et Aarhundrede forud havde været i

75 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

76 Hvad der ligger i denne historie er jeg ikke helt klar over, men vil undersøge det nærmere ved lejlighed. Se i øvrigt Julius Paludan om dette emne s. 176. Der *var* et arrangement på Sorø i forbindelse med Kongens besøg. *Måske* var der en særlig soupér for Kongen og hans gehejmekonseil i ét rum, og et samtidigt arrangement for Akademiet i et andet?

77 Se biografisk artikel s. 237.

Frankrig. »Men«, siger han, »jeg kan ikke tro, at der paa Holbergs Tid ikke var andet Latterligt i Kjøbenhavn end de indbildt Lærde og den Forfængelighed, med hvilken deres Uvidenhed blærede sig. Det Latterlige er aldrig noget, hvorpaa et lille Antal bestemte Professioner har Eneret«. (Legrelle: *Holberg considéré comme imitateur de Molière).*

Holberg ringeagter ganske i Klassicismens Aand det videnskabelige Særstudium. Hans evige Angreb paa Datidens Lærde og Videnskabsmænd er befriende, fortræffelige, men urigtigt formede. Han bebrejder dem atter og atter, hele sit Liv igennem, at de Æmner, hvormed de sysler, er for særlige, for smaa — de Gamles Tøfler, Hvoraf Mygs og Fluers Summen kommer o.s.v. — men for Videnskaben er Intet smaat. Det er paa Behandlingsmaaden, det alene kommer an. Intet Æmne er saa stort, at det jo ved en aandløs Behandlingsmaaade kan blive usigelig fattigt og tomt — i vore Dage omspænder gerne Dumrianerne Verdenshistorien i hver Afhandling — og der er intet saa smaat, at det ikke, aandfuldt opfattet, kan aabne Indsigt i det Store, det Uendelige, i Lov og Lovsammenhæng. Det har Holberg i sin Egenskab af udpræget Klassiker ikke begrebet. Det Almene er den klassiske Aands Krongods, derfor ogsaa hans. Sysselsættelsen med det blot eller helt Specielle bliver for ham let Pedanteri. Ved anden Udgave af sin Danmarks Historie lader han Grams[78] værdifulde Specialforskninger, der var udkomne efter den første, ganske ubenyttede.

Den klassiske Aand er ogsaa hos ham i første Linje Evnen til al tale, til at udtrykke sig med Klarhed og Fynd, Fremstillingens, Foredragets Kunst — det Oratoriske med ét Ord.

Talekunstneren fornemmes tydeligt selv i hans Skuespil, Først i Stykkernes regelrette simple Plan, der er anlagt som en Bevisførelse og ender med et *quod erat demonstrandum,* idet Slutningsverset uddrager Moralen, Resultatet. Hans Metode er hyppigt denne: En Hovedfigur skildres, der er komisk gennem en vis Vildfarelse, Indbildning eller Fejl; paa Grund af denne er han til Hinder for to Eiskendes Forening enten som Fader (Herman v. Kremen, Vielgeschrey, Ranudo) eller som Medbejler (Jean de France, Gert Westphaler). Ved en opspunden Forvikling, der er beregnet paa den Paagældendes svage Side, hidføres nu Foreningen af de Elskende og oplades den Vildfarendes Øjne. Kun sjældent hidføres Forviklingen ved Omstændighedernes Magt *(Den Vægelsindede, Hexeri, Uden Hoved og Hale, Mascarade)* i Regelen smeddes udtrykkelig en Plan, og i den egenlig *moralske* Holbergske Komedie løber det Hele ud paa en (frugtende eller ikke frugtende) Lære til den taabelige Hovedperson. Stundom findes der intet saadant Formaal; saaledes ikke i *Den ellevte Junii,* hvor den Bedragne, Rænkernes Offer, ikke er stort bedre end Redragerne, ikke heller i *Den pantsatte Bondedreng,* hvor Komiken ligger i Rænkernes Redskab, medens deres Ofre hverken er interessante eller forbedres, allermindst i *Julestuen,* hvor Lystigheden er saa fri. Det er altsaa ikke det moralske Øjemed, som dybest inde bestemmer og behersker Stykkernes Plan, men den klassisk-oratoriske Aandsform, der hos Holberg er saa stiv, at den bøjer Handlingen aldeles efter Digterens oprindelige

78 Se biografisk artikel s. 199.

Bestemmelse, uden at Menneskenaturens Bevægelighed nogensinde gør en Streg i Regningen, og som derfor ufravigeligt fører Intrigen gennem den lystigste Forvirring til den fra de første Scener af forudsete eller planlagte Løsning.

Det Oratoriske i Klassicismen træder dernæst frem i den Ejendommelighed, at Hovedpersonerne altid taler fortræffeligt for sig. Det gælder ikke i stærkere Forstand om en Helt og Heltinde hos Corneille, at de er Mestere i Talens Kunst, end det gælder om en Tjener og en Tjenestepige, en Henrik og Pernille hos Holberg. De er skaarne for Tungebaandet, som var de Advokater. I Virkeligheden er de ogsaa Advokater, nemlig for den sunde Sans, deres Talen til sig selv er ikke sjældent en hel Holbergsk Epistel og Samtalen nærmer sig paa de afgørende Steder til et oratorisk Dystløb.

Tag t. Eks. Troels' store Indledningsmonolog i *Barselstuen.* Det fortræffelige Indfald med Listen, »saa lang som det hele Theatrum«, hvorpaa alle de 93 Koners Navne findes, hvem Barnets Fødsel skal meddeles, er ikke oprindeligt Holbergs, kun tillæmpet af ham. Denne Liste, det er oprindeligt Leporellolisten, som aabner det italienske Teaters *Il Convitato di Pietra.* Men fraset Navneremsen er Monologen, paa hvilken først den ypperlige Fremførelsesscene følger, en ægte Holbergsk Afhandling, en Kapucinerprædiken i Fornuftens Navn med Indledning, Stigen og Højdepunkt: Brylluppernes, Begravelsernes, Barselstuernes Uskik behandles i Orden, Urimelighederne oplyses paa en ligesaa veltalende som overgiven Maade gennem Forklaringer, Sammenligninger o.s.v. Overgangene fra Led til Led er saa lidet uvilkaarlige som f. Eks. denne: »Vil jeg begive mig fra Bryllupper til Begravelser, da finder jeg lige saa meget Galskab ved de sidste, som ved de første . . . Fornuften siger . . . , men Moden siger . . . etc.«

Tag Gusmans store Enetale i *Melampe (*I,5), hvor han med en halv Snes efter hinanden opregnede Beviser — Oversætning, Undersætning og Ergo — godtgør, at han er større end Prins Paris.

Læs Sparenborgs Monolog i det oprindelige Udkast til *Den Vægelsindede* (II, 1), den er i hele sin Bygning en Holbergsk Epistel om Drikkepenge, med Slutningskæde, oplysende Anekdoter, gennemført Kritik og Forbedringsforslag.

Eller man tænke paa Henriks berømte Forsvar for Maskerader, paa den Strøm af Bevisgrunde, Indvendinger og Paradokser, han har til sin Raadighed overfor Jeronimus, (»han kunde blive en perfect Lakej-Prokurator«) paa det Liv og det Vid, hvormed han i samme Stykke overfor Leander spiller Tamperretten[79], afvekslende er Jomfruens Prokurator og den unge Mands; man tænke overhovedet paa alle de Steder, hvor Samtalen hos Holberg faar Karakter af en Proces, af en akademisk eller juridisk Disputation. Man mindes f. Eks. fra *Kandestøberen* Advokaternes Ordstrid og de to Hattemageres Ansøgninger i Anledning af Retstrætten imellem dem, fra *Jeppe* Doktorernes (fra Bidermann[80] hentede) vidtløftige Fortællinger med dertil sig knyttende Bevisførelse og hele

79 Se s. 318.

80 Bidermann, se om Gunnar Sivertsen's disputats på: http://bjoerna.dk/Holberg/Gunnar-Sivertsen-061206.pdf [uddrag fra Bjørn Andersen: *»Jeppe på vrangen?«*, se note på s. 12].

Domsakten med Anklagerens og Forsvarerens Indlæg, fra *Melampe* Monologen, hvor Sganarel antager sig ført som Spion for en Ret med Dommer og Pinebænk, fra *Erasmus* Disputen mellem Helten og Per Degn, fra *Det lykkelige Skibbrud* hele femte Akt med alle de kendte Komediefigurer for Skranken.

Repliken er da altid veltalende, hvor komisk den end er.

Sproglig talt vil dette sige, at Ordet hos Holberg aldrig bliver drevet ud paa de Grænse-Omraader, hvor det forvandler sig til Tone eller Farve, til Musik eller Maleri. Højst betegnende er i den Henseende dette Vers af fjerde Bogs første Sang i *Peder Paars:*

I smukke *Tanker* Vers alleene kun bestaaer.

Holbergs egne Vers er hyppigt slette, altid stive; det er Vers, der er gjorte forstandsmæssigt, som paa Maskine. Hvor det som i hans forfejlede *Metamorphosls* er hans Hensigt at tilvejebringe en rørende eller højtidelig Virkning med dem, bliver Resultatet kedsommeligt eller parodisk. Man føler det vel, at hvert Blad med Vers »koster ham moxen[81] en dygtig Hovedpine og 12 Skilling udi Caffe«. Stemning og Lyrik er som fordampet af denne Poesi; den nøgne Aleksandriner staar tilbage.

Derfor finder vi heller aldrig hos Holberg en Monolog, som er Sjælens stille Hvisken med sig selv. Selve Monologen er bygget, som en Tale, direkte Meddelelse til Tilskueren. »Vil nogen vide mit Navn, saa heeder jeg med Permission at sige Oldfux. Vil nogen vide min Haandtering, da er jeg en Snyltegiæst til Tieneste ... Vil nogen vide, hvem jeg er troe, svarer jeg: ingen, uden Monsr. Leonard. Vil nogen vide, hvorfor jeg er ham troe, saa studser jeg og bliver skamfuld o.s.v.«; ja undertiden anvendes Monologen som et Middel, hvorved Skuespillets øvrige Personer, upaaagtet lyttende, faar noget at vide (Saaledes i *Barselstuen*, i *Melampe*, i *Det lykkelige Skibbrud).*

De, der ikke er veltalende af Naturen, som Tyendet, er det af Opdragelse eller Livsstilling, som Barbererne, Pudsenmagerne, Doktorerne, Advokaterne, Pedanterne.

Med dette Hang til det Alment-Oratoriske hænger den Omstændighed sammen, at Personerne ikke alle og ikke altid er fuldt virkelige. Holberg har el skarpere Blik for Arts- og Stands-Egenskaberne end for den Enkeltes. Han har den klassiske Digters Greb paa at opfatte og betone en Alders, en Stillings, en Professions, en Lasts eller Latterligheds Artspræg; han formaar med dristig Kunstnerhaand at gribe og isolere den bestemmende Egenskab og lade den gennemtrænge alt, men han faar sjældnere Livets hele spillende Mangfoldighed hos den Enkelte med. Det er en Mangel, som den klassiske Aandsretning i alle Lande har medført.

Som vi i det franske Sørgespil stadigt møder Karaktertyper, Tyrannen, den Fortrolige o.s.v., Personligheder, hvis Væsen næsten udtømmes af en eller

81 Moxen = næsten, omtrent.

anden afgørende Lidenskab eller Vane som Ærgerrighed eller Troskab, saadan træffer vi ogsaa i den klassiske Komedie, der dog ganske anderledes og anderledes bevidst gaar ud paa at give et Billede af Tidsalderen og Virkeligheden, Figurer som den strænge, indskrænkede Fader, den formanende Onkel, den Gerrige, Spilleren, den giftesyge gamle Jomfru, Personer, hvis Væsen lader sig føre tilbage til ganske faa Bestemmelser.

Saaledes ogsaa hos Holberg. Ikke sjældent er Karakterens Gennemformning ufuldstændig, Pralhansens Type eller Spradebassens Type træder frem som en Hjerneskal under Huden. Det væsenlige, almene er i Hovedfiguren undertiden betonet for drøjt. Paa tilsvarende Maade er i Bifigurerne undertiden Særpræget helt formummet i Standsuniformen. Holbergs Advokater, Læger, Poeter, Officerer er kun Masker. Skarpest træder denne Mangel hos Holberg i hans yngre Aar maaske frem i *Uden Hoved og Hale,* hvor paa en højst ensformig, aldeles symmetrisk Maade Roland og Leander betegner Overtro og Vantro for med ét at bytte Roller, medens Ovidius uden nogen personlig Ejendommelighed altid balancerende, betegner Middelvejen. Vi føler denne Mangel i Regelen tydeligst, hvor en enkelt Person træder frem som Digterens Talerør og giver en lille moralsk Afhandling eller Deklamation til bedste (Baronen i *Jeppe,* Løjtnanten i *Montanus*).

Shakespeare giver os gerne en levende Forestilling om sine Personers Ydre og legemlige Ejendommelighed: Hotspur stammer, Falstaff er et Kødbjerg og utænkelig uden sin Fedme. Som Klassiker overlader Holberg det til Skuespillerne at gøre hans Personer svære eller magre, brune eller blonde. Der forekommer ikke nogen Tyksak hos ham; og naar hans Poeter maa tænkes magre, saa er dette Standspræget, ikke noget Særkende for Enkeltmand.

Hermed hænger Navnegivningen hos Holberg, som hos andre Klassikere, sammen. Personerne har som bekendt ikke ret noget Egennavn. De hedder Leander og Leonora, Jeronimus og Magdelone, selv hvor Navneligheden dækker over betydelige Karakterforskelligheder. Jeronimus er i *Julestuen* en Købstadspidsborger, i *Montanus* en Landmand over Bondestanden, i *Det lykkelige Skibbrud* Overhoved for et stort Handelshus, i *Henrik og Pernille* en adelig Godsejer, i *Den honnette Ambition* en svag og rangsyg Nar, i *Pernilles korte Frøikenstand* en pengebegærlig Hykler; men alle disse Roller har ligefuldt et vist, meget tydeligt Fællespræg, og dette har slaaet Holberg saa stærkt, at han ikke — som en moderne Digter vilde gøre — har gjort sig Ulejlighed med at finde et uigennemsigtigt Navn, hvis Klang paa en malende Maade svarede til det Indtryk, han ønskede at fremkalde. Hans Navne er ikke sjældent i Klassicismens Aand definerende; men malende er de aldrig. Og betegnende nok — overalt hvor Holberg har omarbejdet sine Skuespil, der har han udslettet de tidligere, særegne Navne og ligesom under et Tryk af den herskende Aandsform indsat de faste Artsnavne. Han begynder med Navne som Antonius, Engelke, Elsebet; men de viger snart for de staaende Navne paa Elsker og Elskerinde. I *Gert Westphaler* hed den unge Pige oprindeligt Marie, først senere Leonora; i *Den Vægelsindede* hed Leonora oprindeligt Terentia og Henrik Torben.

Men denne Ejendommelighed hænger det sammen, at Holberg i Klassicismens Aand ikke blot udmærker sig ved Handlingens Enkelthed og Overskuelighed — dens Enhed som det kaldtes — men efter Evne beflitter sig paa at iagttage de af de franske Æstetikere, formentlig efter Aristoteles, opstillede Regler for Tidens og Stedets Enhed. Det har undret, at man i Frankrig i Klassicismens Tidsalder kunde anse noget for Pligt i Kunsten, blot fordi Aristoteles ansaa det for rigtigt; det synes end forunderligere at man vilkaarligt paalagde sig en tredobbelt Tvang og ved Misforstaaelse udstyrede den med en falsk Hjemmel. Men man læste ud af Aristoteles, hvad der var i Ens egen Aandsforms Medfør. Af den altfor stærke Tro paa det Fællesmenneskelige afhang det, at man saavidt muligt ikke betegnede det Sted, hvor Handlingen foregik. Omgivelserne ansaas for ligegyldige, formede ikke Mennesket, opfattedes uvirkeligt. Og Regelen om, at Handlingen helt igennem burde foregaa paa samme Sted, førte naturligt til, at Stedet ikke blev nøjere betegnet, at dets Enhed blev opnaaet paa Bekostning af dets Bestemthed. Holberg sætter sig nu og da, hvor han ikke kan andet, ud over Reglen, som i *Jeppe;* men han hylder den, og han strækker sig saa langt som muligt for at undgaa Overtrædelse af den, ja længere end muligt, hvor han som i *Henrik og Pernille* lader en Junker og en Frøken i et Anfald af Skinsyge tilkaste hinanden Portræter, Tobaksdaaser, et Par Ørenringe, en Stok med Guldknap paa aaben Gade. Undertiden er Scenen saa ubestemt, at man har været i Tvivl om i hvad Land Handlingen foregaar *(Pernilles korte Frøikenstand)*; undertiden er Betegnelsen saa humoristisk almen som denne Notits foran *Melampe: »Scena* er en aaben Plads ved Pandolfi Grav«. Og skjønt Holberg ikke sjældent, som i *Jeppe* og i *Kilde-Reysen,* overtræder den Tid af knappe 24 Timer, i hvilke efter Reglen Handlingen skulde presses ind, saa er det af *Ulysses von Ilhacia* tydeligt, at næsten ingen af de i den tyske Komedie forekommende, sjæleligt umulige Træk har stødt ham og oprørt hans kunstneriske Samvittighed i den Grad, som Handlingens Udstrækning over en hel Aarrække og det stadige Sceneskifte. Livets Uorden, dets Formløshed og brogede Mangfoldighed, som Shakespeare fryder sig over og boltrer sig i, er i Gengivelsen den klassiske Dramatiker imod, ganske ligesom den logisk uforklarlige Helhed, den fuldstændige Organisme af Egenskaber og Særegenheder, i Regelen unddrager sig hans Opfattelse.

Den klassiske Aandsform har som bekendt i de romanske Lande faaet sit ypperste Udtryk. Det er ingen Tilfældighed, at Englands Poesi naaer sin højeste Udvikling umiddelbart før den indtræder, og Tysklands sin umiddelbart efter dens Overvindelse. Den romanske Aand er nemlig dybest inde klassisk anlagt, og derfor ser vi ogsaa i Ludvig den Fjortendes Tidsalder i Frankrig (hos os hos Holberg og Falster[82]) de Kunstformer træde frem, der netop var de herskende i det gamle Rom og nøje stemte med dettes Væsen, Satiren og den burleske Komedie[*]. Til Holberg naaer Kunstformerne saavel for Satirens som for Komediens Vedkommende fra Rom over Frankrig. (Juvenal og Horats — Boileau — Holberg; Plautus og Terents — Molière — Holberg.)

82 Se biografisk artikel s. 194.

* Se om Satirens Betydning som romansk Kunstform Hegels Æstetik, anden Del: *Die römische Welt als Boden der Satyre.*

Dog den klassiske Aandsform er i den moderne Tid særlig fransk, stemmer egenlig kun nøjagtig med den franske Nationalkarakter, til hvis inderste Væsen hører Evnen til at bevæge sig i Forstandsslutninger og Evnen til at bringe Talens Kunst til dens højeste Fuldkommenhed. Naar en Folkekarakter i Tidernes Løb møder en herskende Aandsform, som er af den Beskaffenhed, at Folket i den kan udfolde sine ejendommeligste Evner, saa opnaar dets Kunst sit højeste Udtryk. Derfor ser vi Frankrig paa Ludvig den Fjortendes og Femtendes Tid aandelig underkaste sig hele Europa; den franske Tragedie er Mønster selv i England og i Italien; Molière og hans langt ringere Efterfølgere som Destouches[83], behersker Europas Teatre, og i Voltaire endelig[84] faar — efter at Holberg har kulmineret — den franske Nationalaand og Europas Aand i hine Tider sin største Repræsentant, der omdanner Roman, Tragedie, satirisk Epos, videnskabelig Afhandling, filosofisk Epistel, Historieskrivning og Ordbog helt til sine Organer.

Vort Land er det eneste ikke-romanske Land, hvis dramatiske Poesi naaer sin højeste Blomstring i den klassiske Periode. Vi var kunstnerisk ikke komne med i Renæssancen, vi eksisterede dengang endnu ikke aandelig som Folk; nu frembringer vi vor Literaturs største Geni under Klassicismen, skønt dens Væsen utvivlsomt er i Strid med vor germanske Race- og nordiske Folkekarakter.

Dette er saa paafaldende, at man kunde fristes til at tro Race- eller Folkekarakteren urigtigt bestemt; men ad tusinde Veje og ved mangfoldige Undersøgelser og Sammenligninger er det fastslaaet, hvor fremmed Klassicismen i Virkeligheden er for vor Folkeaand. Hvor lidet Folkeaanden svarede til hin Tidsaand røber sig ogsaa i den Kendsgerning, som aldrig er bleven fyldestgørende forklaret, at Holberg kommer til at staa fuldstændig alene, uden nogensomhelst Skole. Man siger vel ofte paa lignende Maade om Molière, at han ingen Skole dannede, men man tænker derved udelukkende paa en Skole af tilnærmelsesvis jævnbyrdige dramatiske Talenter; iøvrigt har Molière Efterfølgere og Lærlinge nok. Holberg staar hos os, forsaavidt sligt overhovedet lader sig sige om en aandelig Magthaver, som en ganske isoleret Skikkelse.

Aarsagen synes da udelukkende den, at der i denne Aands rent personlige Beskaffenhed var givet Anlæg, som kun i Klassicismens Luftlag kunde komme til deres Ret. Denne Aand følte sig undtagelsesvis hjemme i denne Atmosfære som i sit Element.

Holbergs dybeste Væsen var Forstand. Fra den skød hans Indbildningskraft ud. Hans genfremstillende Fantasi var Forstaaelsens; han anskuede, fordi han forstod. Men hans Indbildningskraft var atter ganske rettet paa det komiske. Hans fri Fantasi havde sit Hovedafløb i dristige Overdrivelser. Den væsenlig eller udelukkende Forstandige kan som Digter kun blive Komiker, og det er velbekendt og med god Grund hyppigt fremhævet, stærkest og rigtigst maaske af Heiberg og Legrelle, at Holberg som Digter ikke blot ingen Styrke havde

83 Se biografisk artikel om Charlotta Dorothea Biehl s. 188.

84 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

udenfor det komiske, men end ikke havde Evnen til Anerkendelse af de ikke-komiske Digtarters Retsgrund. Da Klassicismen er Forstands-Herredømme, og da det komiske i det borgerlige Skuespil er Forstandssiden af Poesien, saa passede Holbergs og Tidsaandens Væsen godt for hinanden. Havde den danske Digter besiddet blot det ringeste Hang til Lyrik, var der Fare for, at et Led af hans aandelige Organisme i hine Dage kunde være blevet amputeret. Havde han havt et udpræget Hang til Patos, laa Faren nær, at han havde skrevet nu ulæselige Tragedier i *Melampes* Stil. Sproget og Kulturen stod i Norden altfor langt tilbage til, at patetisk eller tragisk anlagte Aandsfrembringelser havde kunnet vinde en Form, der ikke straks efter vilde have vist sig forældet. Men Holberg behøvede ikke at ofre eller miste noget. Intet Anlæg hos ham visnede af Mangel paa Næring. Det fri og djærve Lune, det lystige og vittige Humør, den komiske Fantasi alene kunde dengang kunstnerisk trives, led kun lidet under Tidsaandens Sneverhed, angrebes ikke af Sprogets ringe Udvikling. Ja, lige omvendt, Sprogets Uudviklethed giver for den følgende Tid hans Værker større komisk Kraft. Medens det skønne og store, som er nedlagt i en gammeldags Sprogform, lider under Formens Ufuldkommenhed, faar Rustpletter, alt som Aarene gaar, har det komiske hos Holberg en Forbundsfælle i Tiden, suger som Vinen Kræfter af Aarene. De Holbergske Komediers Sprogform har i Løbet af halvandet Aarhundrede vundet den Tiltrækning, som gamle Malerier vinder ved den Patina, hvortil deres Farver i Aarhundredernes Løb sammensmelter. Naar Ewald synger: »Udrust dig, Helt fra Golgatha — løft høit dit røde Skjold! — thi Synd og Skræk, Du seer det *ja* — angribe mig med Vold« saa er det enkelte forældede Ord som en Plet paa Billedet; men naar Holberg skriver *Lig-Torner* og *Leiekudsker,* er han for os morsommere, end han har anet. Og han er ikke blot mere morsom. Han er mere elskværdig. Han faar Egenskaber, som Naturen havde nægtet ham, f. Eks. en ganske særegen Ynde. Klikker Udtrykket for ham, naar han vil gengive det naive i en ung Piges Tale, saa laaner Tiden Udtrykket en ny Naivetet. Blot en Titulatur som *Monsieur,* blot en Form som *fornemme* for *fornem* giver for os hele Stilen Karakter, bar noget sirligt og gratiøst, en gammeldags, men klædelig Rokkoko-Anstand, der kommer Værket tilgode, og til hvilken man paa den alvorlige Poesis Omraade næppe kan finde andet tilsvarende end den Tiltrækning, som de gamle Folkevisers nu tabte Ordformer har vundet ved de langt flere Aarhundreder, der er gaaede hen over dem. Den alvorlige Poesi fra det attende Aarhundrede er langtfra gammel nok endnu til at kunne have nogen Ærværdighed ved sin Alder. Dens Sprogform afskrækker som en Klædedragt, der nylig er gaaet af Mode. Selve hin Sprogets mangelfulde Tilstand, der gjorde den alvorlige Digtning Afbræk, blev ved det Held, Geniet har, en Vinding for Holberg.

Født et Aarhundrede senere, i Romantikens Tidsalder, med dette store, men snevre poetiske Talent, et Talent, der var saa rigt paa Forstandsvid, og hvis storstilede Fantasi var saaledes rettet paa Virkeligheden, men som til den Grad manglede Følelse og Erotik, vilde han have savnet Livsbetingelser, havde i ethvert Tilfælde ikke naaet til fuld Udfoldelse af sine Evner. Nu havde han den Lykke, at selve hans Begrænsning blev hans Styrke. Man har tidligere ikke forstaaet dette Forhold. Heiberg siger i sine forøvrigt baade fine og

omhyggeligt affattede Paragrafer om Holberg (Afhandlingen: *Dansk skøn Literatur):*

»Holberg, der som Literator og Skribent i Almindelighed kom i rette Tid, kom derimod for tidligt som Komiker; thi den komiske Digtekunst forudsætter [i Heibergs æstetiske System] de andre Digtarter .... Det besynderlige Fænomen af Holbergs igennem mere end et Aarhundrede næsten usynlige Indflydelse paa Literaturen (medens Molière dannede en hel Skole af komiske Digtere) maa forklares af den allerede tilforn gjorte Bemærkning, at Holberg kom for tidligt i vor Literatur, ligesom de fleste mærkelige[85] Epoker i samme er komne til urette Tid [!]. Et umiddelbart Geni som Oehlenschläger skulde være fremstaaet paa Holbergs Tid, og et reflekterende som Holberg paa Oehlenschlägers.«

Ja vist, dersom Heiberg havde lavet Historien! I saa Fald var rigtignok begge gaaede til Grunde, Oehlenschläger var bleven en blot Deklamator, Holberg var aldrig bleven Digter; men hvilken Foragt for Naturvidenskaben, hvilken Mangel paa Indsigt i al Udviklings Betingelser og hvilken Ringeagt for Historien i disse dybsindige Ord, hvor det, at Heiberg ikke forstaar det skete, er omsat til en Dadel deraf! Historien maa have grebet fejl, siden Tidsordenen ikke stemmer med Gangen i det Hegel-Heibergske System.

Lad os da nu se, hvorledes den klassiske Aandsform mødes med Holbergs særegne Væsen og optager det i sig.

Den afstedkommer hans Styrke og Svaghed som Historieskriver. Da hans Væsen er den dømmende og sluttende Forstand, letter det ham Forstaaelsen af alt almenmenneskeligt, men han mangler som Klassiker ganske den smidige Deltagen, der bringer Historikeren til at leve sig ind i fjærne Landes og Tiders Følemaade og gøre sit eget Sjæleliv til Et med fremmede Folkeslags og Personligheders. Han er som Historiker forbavsende lidt Sjælekyndig og Digter.

Efter den historiske Gisning, til hvilken han slutter sig, er Odin, »gemeenligen kaldet Odin Vallfaudr«, den første nordiske Monark; den Religion, han stifter, gaar ud paa at gøre Folket stridbart. Og aldeles i den klassiske Forstandstros Aand fortsætter Holberg: »Derfore bildte han dem ind, at ingen efter Døden kunde komme ind udi de lyksaliges Boliger, med mindre han døde udi Feltslag med sine Fiender.«

Selvfølgelig har den barbariske Tid kun ringe Interesse for Holberg; hele Historien fra Kong Skjold til Christiern den Første optager i hans *Dannemarks Riges Historie* ikke saa megen Plads som Kong Frederik den Tredje alene. Og som ægte Klassiker savner han al Evne til at give Læseren Indtrykket af en nordisk Oldtidsskikkelse. Han tegner den i det 18de Aarhundredes Kostyme. Hvor han meddeler Saxos Beretning om Harald Blaatands Drab ved Palnatoke, siger han, at saadan Gerning »ikke troeligt kunde bedrives af en Mand, der udi sin Tiid passerede for en Nordisk Philosophus«. Han betegner Einar Tambeskælver som Svend Estridsens »gamle Norske Minister«. Han føler ingen Trang til at omdanne sin Stil efter den Tidsalder, han skildrer, eller de Personligheder, han lader tale. For at vise, med hvilken Orden Goterne gik i

85 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

Krig under deres Konge Theodorich, anfører han følgende Tale af denne Konge til hans Mænd: *Marscherer frem som Folk, der opofrer sig til det gemene Bedste, og tilføyer dem ingen Vold, til hvis Forsvar I blive skikkede* — en Gotisk Hærbefaling i Rokkoko-Stil. De gamle Tiders udvortes Opfattelse af et Lands Omvendelse til en Religion fremtræder hos ham snarere som en Følge af enkelte Personers tilfældige Tænkemaade eller Fremgangsmaade, end som Udtryk for en Samfundstilstand. Han gaar ikke ind i de Kongers Følemaade, der indfører Kristendommen med Magt, hans Fremstilling tilstræber ikke at gengive barbarisk Energi; det for ham Pudserlige i Modsigelsen: med Ild og Sværd at ville kristne et Land, farver hans Stil og gør den let skemtende, hvor den burde være stor. Saaledes hedder det om Olaf Trygvesøn, at han »meget cavallierement« tog sig for i en Hast at lade sit hele Rige kristne: »men derudi blev aldeeles ikke Apostlenes Fodspor fuldte, ey heller de Regler, som Christi Lærdom byder at i agt tage, nemlig at forplante Troen ved Lærdom, Levnet og kraftige Persvasioner; thi Kongen selv, saasom han *en passant* var bleven Christen, saa holdt han ikke nødigt at bruge mange Conferencer og megen Vidtløftighed, men reysede fra en Province til en anden, spurdte Folk med Kaarden i Haanden, om de vilde være Christne, hvilket sandeligen er vel den meest compendieuse Maade at omvende Folk paa, men ikke at omvende dem vel og forsvarligen«.

Herpaa beror det, at Sagnkonger og Oldtidskonger hos ham fremtræder som Konger i moderne Forstand. Alle hans Konger ligner hinanden som Kongerne i Kortspil. Valdemarus den Anden, Victoriosus er ham en Konge af samme Grundbeskaffenhed som de samtidige. Herpaa beror ogsaa hans Mangel paa Evne til at give et sandt Billede af Middelalderen. Middelalderen var katolsk, og han ser den i det Lys, hvori den kommer til at staa for ham som rationalistisk Protestant, der nærer særlig Afsky for Katolicismen. Han tvivler ikke paa, at Paverne og Prælaterne har været bevidste Bedragere, og han er med sin forstandige Forkærlighed for Middelvejen, »det store Medium«, kold overfor Middelalderens Lidenskab og Begejstring.

Holberg havde de højeste Forestillinger om en Historikers Kald og Værdighed — »en Historie er et af de vanskeligste Verk, nogen kan foretage sig« — og han betegner, som bekendt, et gennemgribende Fremskridt i den danske Historieskrivning. Paa en Tid, hvor tørre Aarbøger paa den ene Side, vidtløftige Opregninger af Enkelthederne i Kronings- og Begravelses-Ceremonier paa den anden hertillands endnu kunde gælde for Historie, slog han igennem med sin høje klassiske Aandsdannelse, sin gennemforstandige Synsmaade, sin Overskuelighed og sin Fortællekunst.

Han gendriver da ogsaa ivrigt den Paastand, at Hukommelse og Læsning skulde være nok til at danne Historikeren; der udfordres[86] endnu »Skiønsomhed og Reflexioner«. Det gælder dernæst om Saglighed; beundringsværdig er den Historiker, af hvis Værk man hverken kan se, hvilket Folk han har tilhørt, eller af hvad Religionsbekendelse han var. Historikeren maa intet indføre, som er det, han fortæller, uvedkommende, ikke heller pynte for stærkt paa Stilen. Englænderne finder Smag »udi uordentlige og forvirrede

86 Udfordres = kræves.

Skuespil«; men, hedder det ægte klassisk, »Historiens største Zirath er Simplicitet«. Historiens Hovedformaal er ikke at fornøje, men at undervise »og at være et Speil, hvorudi man af forbigangne Ting kan see og dømme om tilkommende«. *(Betænkning over Historier.)*

I to Hovedpunkter viser Holberg i sin Egenskab af Historieskriver sig da som en udpræget Repræsentant for Klassicismen.

For det første i sit Forhold til Materialet, han benytter.

Den strenge, fagvidenskabelige Kritik af Kilderne er ikke hans Sag. Tydelige Modsigelser eller aabenbar Ensidighed hos de Forfattere, der ligger til Grund for hans Fremstilling, fremkalder ganske vist hans Kritik, og han overgaar andre klassiske Historikere, som Voltaire, overordenligt ved sin Samvittighedsfuldhed; men han har ikke med pinlig Skarphed stillet sig det Spørgsmaal: Hvad er Sandhed i det fra Fortiden Overleverede, og hvor finder jeg den, hvis den fattes? Hans Lyst var ikke den underjordiske Enkeltkritik af det givne, men den lyse Fremstilling af et interessant og tankevækkende Indhold. Han var af Naturel ikke en Lærd, men en Skribent, af Aandsretning ikke en Særkyndig, men en Overblikkets Mand; derfor ser vi, at hvor han og Gram[87] naaer til de samme Hovedresultater, der naaer de dem »hver ad sin Vej, Gram ad Kundskabens og Kritikens, Holberg ad Betragtningens og Dommens«, og derfor ser vi Holberg, efter at Gram har sat Tidsskel ved at indføre den egenlige historiske Kritik i Danmark, ikke blot, som alt berørt, lade Grams Forskninger ubenyttede ved den nye Udgave af sin Danmarkshistorie, men overhovedet vende sig bort fra det Felt, hvor der nu var brudt nye Baner, han ikke kunde slaa ind paa, opgive sine historiske Forelæsninger og forlade Danmarks Historie for andre Omraader, hvor Fordringerne var mindre trange, og han kunde bevæge sig med større Frihed. (C. Paludan-Müller: *Dansk Historiografi i det 18de Aarhundrede.)*

For det andet er Holberg afgjort Klassiker i sin historiske Fremstillingsmaade. Det gælder, mener han, især om »at udføre det, som man skriver, udi en simpel og tilligemed ziirlig og fyndig Stiil«. Hans afgørende Evne er, som de samtidige Historikeres i Udlandet, den at fortælle og forklare. Han fortæller klart og flydende (dog ikke uden Gentagelser) med det Formaal at give Læseren en forstandig Underholdning; han forklarer omhyggeligt, lidenskabsløst, med en sund, om end noget for let tilfredsstillet Trang til at gøre sig Rede og give Grunde.

Hvad der fattes er paa den ene Side Sanselighed, paa den anden Side Sjæl: Hvad han meddeler, er klart, men aldrig anskueligt, giver intet Billede. Man ser ikke det for sig, som siges at ske; Fortælleren er ingen Maler. Og paa den anden Side: Da han jo kun fordi Begivenhederne er ham Hovedsagen saa overvejende bliver Fortæller og Forklarer af det Almentanvendelige, saa optræder Personlighederne i hans Historie kun for Begivenhedernes Skyld, og er der end Liv og Handling nok, saa er der i Grunden ingen Sjæle. Stilens Beskaffenhed medfører, at den aldrig har et af de Ord, der pludselig, blinkvis,

87 Se biografisk artikel s. 199.

aabner En Indblikket i en Menneskesjæl. At Historien væsenligt er Sjæleskildring, det er en Tanke, som er Holberg og hans Tidsalder fremmed.

Meget tydelig bliver Begrænsningen, hvor der tilsyneladende netop er lagt an paa Sjælekundskab som i *Heltinde-Historier.* Laa det Heroiske som saadant ikke godt for Holbergs Talent, saa laa det særligt Kvindelige det endnu mindre. Der er derfor ikke den svageste Duft af Kvindelighed over dette Skrift. Selv hvor Holberg er det Kvindelige ganske nær, griber han det ikke, fordi han mangler Øje derfor. Om Modsigelserne i de store Kvinders Væsen bemærker han ikke, at de er feminine, de vækker blot hans komiske Sans. Efter saaledes til sin Skildring af den engelske Dronning Elisabeths Storhed at have knyttet en lille Række Anekdoter, der røber hendes forfængelige Behagelyst og rent kvindelige Koketteri, slutter han til Læsernes Overraskelse: »Man seer heraf, at denne Dronning havde noget som var *comique.«* Man studser formelig ved Ordet.

I *Helte-Historier* træder den klassiske Synsmaade dog maaske klarest og mest afstikkende frem. Heltene fremstilles, ikke uden Tvang, efter Plutarchs Mønster parrede to og to. Men Plutarch havde et Grundlag for sine Sammenligninger; han paralleliserede bestandig en Oldtids-Græker med en Oldtids-Romer. Holberg derimod sammenstiller Stormogulen Akebar og Czar Peter den Store, Zoroaster og Muhammed etc. som var de ensartede Størrelser. Oldtids-Skikkelser og Personligheder fra det 18de Aarhundrede, Tatarer, Persere, Tyrker, Russere, Meksikanere og Peruvianere skildres i samme livlige, underholdende, forstandige og klare Stil: de tager sig alle ens ud. Holberg har sat dem i Scene, som den franske Tragedie paa hans Tid satte sine Persere og Meksikanere i Scene, med Hjelm og Kaarde, i det væsenlige klædte som de Samtidige, og tænkende som de.

Han fremstiller dem saadan, fordi han forestiller sig dem saadan. I Grunden er hans egen Tid den eneste, han forstaar, ligesom hans eget Land og dets Konger — trods al hans Stræben efter at naa historisk Upartiskhed — uvilkaarligt staar for ham i et langt bedre Lys end alle andre. Danmark er, siger han, fra Christiern den Førstes Tid »bleven regieret af lutter Fredericis og Christianis, og ligesom samme Konger alle have haft eens Navn, saa have de ogsaa alle lignet hinanden udi Dyder, saa at man i begge Henseender kand holde den Oldenborgske Konge-Stamme som den Merkværdigste og Anseeligste udi Historien«. »Den eneste Plet,« tilføjer han, »er Christiani 2. Regimente«. Christian den Anden holdt jo ingenlunde »det store Medium«. — Det er, som om selve Navnenes Enshed har tiltalt Holbergs klassiske Instinkt; de skifter som Leonard og Jeronimus i Komedien, alle har de en vis Jævnhøjde af Evner, alle holder de en vis Middelvej, uden Afbrydelse af nogen, Landet rystende, Lidenskab, Storhed eller Galskab, alene med Undtagelse af hin Enes Regering, der danner en Plet.

Et Aarhundrede senere vilde Holberg ikke have udfyldt en saadan Plads som Historiker. Nu kunde han lade sig lede af sin naturlige Skønsomhed, sin store Gave til at fortælle, sit Hang til at oplyse og moralisere ogsaa paa dette Omraade, og kom ved sin Dømmekraft og sin Takt til at bryde den danske Historieskrivning Vej.

Den historiske Følelses Begrænsning og den skelnende Forstands Overvægt bestemmer hos Holberg som hos næsten alle Tidsalderens Hovedforfattere Synspunktet for Religion og Moral.

Udgangspunktet er, at man bør bygge paa Fornuft, ikke paa Autoritet. Men man tror paa Fornuften i den Mening, at man er overbevist om, den lader sig finde som Kærne i alt det historisk Tilblevne: den har været der oprindeligt, men er senere bleven forvansket ved Tilsætninger. Der er heri en Arv fra Reformatorernes Religionsopfattelse. Ligesom Reformatorerne mener Deisterne, at det overfor Kristendommen gælder om at bringe den tilbage til en ældre, oprindelig Renhed, kun at de har et andet Blik paa, hvad Læren i dens Renhed har været. Den sande Religion er for dem forvansket af Præsterne, ligesom de usande Religioner er opdigtede af Præsterne ved bevidst Bedrag. Tidsalderens Fejden imod disse genfindes hos Holberg, hvor han tør føre sin Krig; den kommer, som vi saa', til Orde i *Peder Paars;* men den Forsigtighed, Digtets Modtagelse og desuden Censuren indprentede Holberg, faar sit Udtryk i, at der i Komedierne ikke forekommer en eneste Gejstlig; derimod bryder Polemiken frem paany saavel i *Niels Klim,* der fører den ad Omveje og paa Latin, som i *Kirkehistorien,* hvis Paverække for ham kun er en Række af magtkære Rænkesmedde.

De forskellige Forfattere i Tiden, der alle erklærer Fornuften for øverste Dommer — »Tro er det samme som at vide« (Holberg) — stanser nu paa forskellige Trin: nogle, særligt Englændere og Franske, bryder aabenbart med Kristendommen, andre, som Tyskerne og Holberg, stræber at bringe den i Overensstemmelse med Fornuften; men alle stanser paa et vist Punkt deres udrensende Behandling af det Overleverede. Forstanden, der er fast overbevist om ved Indsmeltning af Rettroenheden at kunne vinde den filosofiske Sandheds rene Guld, kaster den oldsemitiske Religion, som Alkymisten sit arabiske Pulver, paa Panden, og finder, naar den stanser Forsøget, et billedligt Nedslag, som den kalder Gud, men som i Virkeligheden slet ikke er andet end det utydelige Spejlbillede af selve den Forstand, der foretager Smeltningen og som genfinder sig selv paa Pandens Bund. Uden denne Gud kan Forstanden ikke faa begyndt, men naar den er begyndt, griber han ikke mere ind.

Taine har med Rette sammenlignet denne klassiske Gud som Rest af Religionen med det klassiske Vers, Aleksandrineren, der som Rest af Poesien blev tilbage, da den klassiske Forstand indsmeltede Lyrik og Heltedigt: »Som Aleksandrineren tager denne Gud sig godt ud, forstaas uden Vanskelighed, er i stadig Ligevægt, har ingen Flugt eller Kraft i sig, sætter ingen af dem, der sysler med ham, i nogen Sindsbevægelse og ligesom Aleksandrinerverset er han ikke Foster af nogen poetisk eller profetisk Ildhu, men af den kolde, ræsonnerende Forstand.« *(Hist. de la litt. anglaise IV).* Holbergs Gud ligner Holbergs Vers. Kun er der det at mærke, at han, alt som Aarene gaar og de hjemlige Forhold udøver deres daglige, uafbrudte Indflydelse paa ham, fjærner sig forsaavidt fra sin Ungdoms Standpunkt, som han betoner Pligten til at tro Religionens uudgrundelige Hemmeligheder og stiller sig paa Aabenbaringstroens Side overfor dens engelske Angribere.

Ganske som der nu under de falske Troesbekendelser findes en sand, naturlig Religion — Gud, Frihed, Straf og Belønning efter Døden — ganske saaledes findes der under de givne borgerlige og politiske Love en Naturret, som det gælder om at udfinde og som bliver tilbage, naar alt det Forældede bortsmeltes, saaledes som det f. Eks. sker i Holbergs *Natur- og Folkeret.* I Religionen er Kærnen Moralen. Religion uden Moral er ingen Religion, men »Moral uden Religion er altid Moral«. Og Moralen er atter Fornuft. Som det hedder i *Natur- og Folkeret:* »Fornuft er Samvittighedens eneste Grundlag«.

Denne Gud er da lige langt fra den gammelhebraiske Stormgud og Lovgud og fra den moderne tyske Poesis og Filosofis Verdensguddom. Denne Moral stiger ikke til noget Kantsk kategorisk Imperativ eller til noget kristeligt Paradoks. Denne Fornuft stormer ikke Himlen, indlader sig ikke med de højeste, vanskeligste Overvejelser. Denne Fornuft-Moral eller moraliserende Fornuft lever og aander, aander sundt og frit, her paa Jorden; den er hyggelig og borgerlig, alvorlig uden at være overvættes streng, skemtsom og mange Gange vittig i sit Udtryk, vel skikket til at lære en Nation af jævne Borgerfolk og Haandværksfolk Levevisdom. Den nøjes med Middelsandhederne og passer særlig godt for den Middelstand, hvis Frigørelse var gaaet forud for Holbergs Tid, og hvis Digter og Lærer han blev.

Tidt synes de Genstande, der ligger til Grund for Komedierne, næsten for underordnede, saaledes f. Eks. Æmnerne i *Barselstuen* og *Den Stundesløse,* men det sprudlende Lune og den mangesidige og skarpe Iagttagelse gør Fremstillingen og Læren lige uforglemmelige. Undertiden kan de Genstande, som de *Moralske Tanker* behandler, synes altfor middels, altfor nærliggende; vi véd, at man ikke bør gifte sig altfor gammel, at man hverken bør være en Laps eller unødigt trodse Moden, at man hellere bør udmærke sig ved Fortjenester end ved en Rang, at Venskab ikke bør være Sammenrottelse o.s.v., men Afhandlingen om Ægteskab i *Moralske Tanker* er ligefuldt saa sundt tænkt, saa mesterligt skreven, saa vittig i sin Bevisførelse, saa digterisk overgiven i sit skønhedsdyrkende Slutningsforslag om de smukke Pigers Bevarelse i ugift Stand til *Ziir* for Staden, at ingen nok saa dyb Tanke kunde udøve større Tiltrækning eller indpræge sig stærkere end denne en Verdensmands Bekendelse, og Afhandlingerne om den falske Gudsfrygt, der nu synes os saa selvfølgelige, har engang været dristige og er vittige endnu.

Vi nulevende maa overhovedet overfor Holberg aldrig glemme, at hvad der nu er for sandt til at siges, engang har været højst urimeligt, og at det er Holberg, der har havt Mod til at tage vore sædelige og kunstneriske Livssandheder op som urimelige og holde Pinen ud, indtil de blev Selvfølgeligheder. Han stod overfor et Publikum, hvem han maatte give sin Satire ind med Skeer og banke sin Moral ind i Hovedet. Og intet kunde ligge bedre for hans Evner end Kamp for Udbredelsen af hans og Tidsalderens Moraltro og Fornufttro.

Den klassiske Aandsform tager i Frankrig og England alle Kunstarter i sin Tjeneste for paa en smagfuld og tiltalende Maade at formane. Den gør Fremstillingsmaader, der hidtil har staaet udenfor Skønliteraturen, literære, som den moralske Afhandling, Epistlen, Fablen. Men Holberg har netop (i Modsætning til Molière, hvis Aarhundrede han har bag sig, men ligesom

Voltaire) Publicistens Drift til at forsøge sig i de forskelligste Kunstformer. Fabelen mislykkes for ham, fordi han mangler Naivetet og er altfor tynget af belærende Hensigt, men han viser sine Landsmænd, at moralfilosofiske Overvejelser kan bringes til at udgøre en lærerig Morskabsbog.

Den klassiske Aandsform omdanner endelig[88] Romanen, som den paatrykker alle andre Kunstarter sit Stempel; den gør Romanen filosofisk, allegorisk, som vi i England især træffer den hos Swift, i Frankrig især hos Voltaire, og det er paa Grundlag af en hel Overlevering og i Tidsaandens Medfør, at Holberg skriver *Niels Klim.* For at komme de nedarvede Fordomme tillivs uden direkte at komme i Kast med de Samfundsmagter, der bar dem, sidestille man disse Fordomme med andre (som næredes i Persien, paa Sirius eller under Jorden) og hvis Herredømme dér var ligesaa uanfægtet. Idet man overfor den gængse Sæd og Skik, det herskende Religions- og Rets-System, udviklede andre Folkeslags Levevis, andre Kloders Synsmaade, Mennesketræers eller Abemenneskers Samfundsindretning, gjorde man det, som i Hjemmet gjaldt for det ubetinget Tilbørlige, relativt og lod et ironisk Lys falde hen derover. Fortræffeligt laa denne Kampmaade for Holberg, hvis Fantasi stadig var ledet af Frigørelsesdriften, hvis Lune, selv naar det blev sluppet løs i Overgivenhed, altid blev holdt i Line af Forstanden, og for hvem det, især da Tiderne blev trykkende, var en Fristelse at filosofere ad en ny Omvej. Kunstformen er nutildags forældet, men *Niels Klim* ikke desmindre — skønt noget ufrisk — et af Holbergs bedst lykkede Skrifter.

Paa alle disse talrige Omraader ser vi da Holbergs Aand forefinde den klassiske Aandsform færdig og parat for ham og ser denne Aand smutte i denne Form som i sin naturlige Dragt, en Vaabendragt, der aldrig trykker den — og ved denne lykkelige Overensstemmelse rustes denne Aand, saa den bliver den herskende i sit Lands Kultur.

Det er ikke for meget sagt, at det klassiske Panser aldrig trykker ham. Imidlertid, det kan blive ham for snevert, og da ser vi ham kaste det. Det er jo fra første Færd af en Vaabendragt for romanske Folk. Molière bærer den med uendelig Gratie, lige ledigt til Kamp og Fest. Den lykkelige! Lykkelig i al sin Ulykke! Han var ved Kilden. Han forefandt omkring sig Verdens første Hof, Tidens ypperste og sletteste Selskab, havde Europas højest og finest udviklede Sprog til sin Raadighed og beherskede det fuldendt. Han fandt desuden med sit rige Sind Udtryk for den dybe Følelse, den ædle Harme, for Sværmeri og Elskov ikke mindre end for Lune og Vid. Han kunde naa op til Alcestes ophøjede Menneskeforagt, hvor Holberg maatte blive staaende ved Philemons ærbare Selvforsvar; han kunde skildre Tartuffe i al hans uhyggelige Storhed, hvor Holberg maatte nøjes med at male den lille visne Hykler Jeronimus i *Pernilles korte Frøikenstand.* Selv om Holberg i Følelsens Dybde og Inderlighed, i Erotikens Glød og Duft havde kunnet maale sig med Molière, maatte han dog i Udtrykkets Finhed og Ynde staa langt tilbage for ham, stillet, som han var, i et halvciviliseret Land med et uudviklet Sprog. I Lune og Overgivenhed derimod maaler han sig med ham (man tænke paa *Ulysses von*

88 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Ithacia), i Dybde er han stundom hans Ligemand; men der er et Punkt, hvor han overgaar ham.

Vi saa', hvorledes Holberg i Forsvaret for Tigellius stiller det Spørgsmaal, hvorledes det gaar til at helt uensartede Egenskaber kan forenes i et og samme Menneske, og hvorledes han i Den *Vægelsindede* famler med Opgaven at forene alle Sider, selv de indbyrdes modsigende, af en menneskelig Karakter, men ogsaa at han hurtigt i Klassicismens Aand og paa Molières Vis tyr til at bygge Karakteren over en enkelt, herskende Egenskab, i hvilken alt gaar op.

Og dog — stundom er det, som om Racetilbøjeligheden i ham gjorde Modstand imod denne romanske Synsmaade og Fremgangsmaade, der er simplere, men mindre omfattende og mindre tilfredsstillende, og vi møder da hos ham den fuldstændige Iagttagelse og den fuldstændige Fantasi, som vi aldrig træffer paa hos Molière. I sine Skuespils Anlæg, i Sceneføringen fjerner Holberg sig aldrig fra det klassiske Mønster, men vel i Karaktermaleriet. Det er, hvor han naaer allerhøjst, i *Erasmus Montanus,* tydeligst i *Jeppe paa Bierget.* Her er det som om Nordboen i ham, man fristes til at sige Nederlænderen i ham, Manden fra den halvt nederlandske Hansestad deroppe i Norge, havde kastet det romanske Seglas, som den fremmede Kultur har trykket ham ihænde. Her er Alsidigheden naaet.

Tænk paa Jeppe! Alt det, vi vil vide, naar vi ønsker at lære et Menneske at kende og meget mere end vi plejer at vide om de Mennesker, vi ellers kender i Virkeligheden eller træffer paa Scenen, erfarer vi om Jeppe. Ethvert Spørgsmaal besvares. Hvad Slags Menneske er han, og hvorledes er han bleven den, han er? Hvilket er hans Sindelag, hvilke Laster og hvilke Dyder har han? Hvormegen Vilje kan han opbyde, har han Forstand og hvad Slags Forstand? Hvilken er hans herskende Lidenskab? For hvilke Fornøjelser er han modtagelig, og hvilket er hans Ideal af Lykke? Hvad er hans Forfængelighed eller hans svage Side, hvor stikker Narren og den Gale i ham? Paa hvilke Punkter er han indskrænket og hvilke er hans Fordomme? Hvad har han lært, læst og oplevet? Hvad er den faste Kærne i ham, der bliver sig selv lig under alle Omskiftelser, og hvilke af hans Egenskaber er simple Frembringelser af de Omstændigheder, under hvilke han lever, og forandres med dem? Hvad er hans Religion, og hvad er hans Filosofi dvs: hvad Forestilling har han om Liv og Død, om Gud og Verden, om et andet Liv, og hvad Indtryk har han faaet af de Menneskers Færd, med hvilke han er kommen i Berøring? Hvorledes lever han, og med hvilket Sind vil han dø? Paa ethvert af disse Spørgsmaal giver Stykket et Svar, og ethvert af disse Svar staar i saa nøje Forbindelse med de andre, at det kan formes ud fra dem. Her er da én Jeppe, der er underholdende for Børn og Tjenestefolk, men desuden en anden, der er interessant for Sjæleforskeren, for Statsmanden, for Bondevennen, for Officeren, for Historikeren og for Lægen.

Tag Jeppe, som han staar der i første Akt, kuet indtil Sløvhed, Træl af Herremanden, Ridefogden og Konen, krænket og haanet af hende og Degnen, modløs overfor sin kvindelige Plageaand, retløs overfor sine mandlige Despoter, udskældt og pryglet, fordi han drikker, og drikkende for at glemme

Skældsord og Prygl! Se ham udjaget af Huset i den tidlige Morgen for at gaa en lang Vej i urimelig kort Tid, fastende, uden i sit Hjem at have faaet en Draabe eller en Bid! Forstaar man, at han tyer til Jacob Skomager, og at han har gjort det Dag ud, Dag ind? Er det ikke en kun altfor naturlig Ting? Brændevinen er hans Andenstedsnærværelse, er det samme for ham, som Musik og Poesi er for os. Under Rusen dukker hans Erindringer op, han mindes sin Soldatertid, sit Tysk og sine Campagner, og skønt disse vistnok ikke har været saa særdeles hæderfulde, er det Felttog, han har at opvise, øjensynlig hans stolteste Erindring; han finder ikke heller noget hæderfuldere Ord at lægge Præsten i Munden ved hans Baare end det saa usigelig komiske, at han levede og døde som Soldat. Ti Aar af sit Liv har han staaet under *Malicien* og tre Gange saa længe under sin Hustrus end værre Malice, altid har han maattet døje og slide, intet har han lært. Det er let at spore, hvad han kender til: han henter sine Lignelser fra Stalden og fra Bibelen og er sikrere i sin Brug af de første end af de sidste; af boglig Lærdom har han saa meget inde, at han paa urette Sted kan anbringe nogle Navne af Bibelen, Folkeviserne og Holger Danskes Krønike (Abraham og Eva, Liden Kirsten og Hr. Peder, Abner og Roland). Han har én Ven, den brave Moons Christoffersen, der giver ham gode Raad, som han ikke følger, og en anden endnu bedre og meget nyttigere Ven, den brogede Hest, der spiller en Hovedrolle i hans Forestillingskres; tre Gange kommer han tilbage til den; han elsker den, som hans Forfædre i Oldtiden elskede dens Ahner. Han har altid været fattig som en Kirkerotte; derfor véd han, hvad Penge er værd, derfor bliver han saa gerrig og havesyg, naar han tror at være kommen i Besiddelse af dem, derfor krummer han sig og kysser paa Haanden for fire Rigsdaler, saa snart han faar dem, og slaar med Nakken og rasler med Lommen, saa snart han har dem. Det er troligt, at det brogede Øg endda har havt bedre Dage end han.

Det er naturligt, at den, der arbejder som en Hest, fornøjer sig som en Hund. Til den raa Forestilling om Arbejdet svarer den raa Forestilling om Morskaben. Hvad Under da, at Jeppe som Baron æder og drikker uden Maade, indsuger Magtens og Hævnens Sødme og vil berede Ridefogden den samme Skæbne, som Degnen har beredet ham. Hvad anden Forestilling kan han have om Lykken end den, at den bestaar i at have en god Seng, fine Klæder, megen Mad, sød Vin i Overflødighed, mange Tjenere og en Tjenerinde. En Grad højere: en udmærket god Seng, udsøgt gode Klæder osv., det er ikke mere Lykken, det er Saligheden. Med god Grund antager derfor Jeppe, da man har leget Himmelspræt med ham, at han er bleven kastet lige ind i Himlen. Han véd, for hvilken Pris den kan vindes. Det er Retskaffenhed, Skikkelighed, det kommer an paa. Hvori bestaar da Skikkeligheden, hvem kommer ikke uforskyldt i Himmerig? Det gør den, der end ikke efterlader sig »een Skillings Restantz hos Herskabet«. Alt staar i Sammenhæng. Til Begrebet om den højeste Dyd svarer Begrebet om den højeste Lykke. Den ene Forestilling er ligesaa drøj, haandgribelig og legemlig som den anden. »Et eiegodt Gemyt« er Jeppe; men det er i sin Orden, at hans Lyksalighed varer saa kort; thi den evige Lyksalighed har han ikke fortjent, han glemmer altfor let de Forpligtelser til Landgilde og Offer, som Fæstebrevet paalægger ham, og hvad der er et ægte dansk Almuetræk, han agter ikke en Ed for mere end Fæstebrevet,

snarere for mindre, han vil med Glæde »giøre sin høyeste Eed paa, at alt det var Løgn, som han svor paa tilforn«. Han har ikke mere Ærefrygt for Retten end for al anden Øvrighed. Ligesom en Herremand for ham er en af ubekendte Myndigheder indsat Magthaver, hvis Hverv det er at plyndre Bønderne for deres surt erhvervede Skillinger, selv bestjaalet og bedraget af dem, der besørger Plyndringen for ham; ligesom en Præst er en Mand, hvis fornemste Dyd er en vældig Talestemme, med hvilken han kan meddele Bønderne Troen, og ligesom en Degn først da er en ret og lærd Degn, naar han besidder en høj og skinger Sangstemme, formedelst hvilken han kan »tage Troen fra« de andre Degne, saaledes ere Dommere og Prokuratorer en Flok sortklædte, latinskpludrende, bestikkelige Kæltringer. Han tvivler ikke paa, at det rette religiøse Hjærtesuk er dette: »Gud bevare vore Venner, og Skam faae alle vore U-venner!« Jeppe kender Livet og Menneskene, han har sin egen, ikke i mindste Maade bitre, men mørke Livsfilosofi. Han er klog, fin og mistroisk. Hvilken ægte dansk Bonde-Egenskab er ikke atter denne Mistro! Livet har lært ham den, og han har Brug for den for at leve; derfor er den saa indgroet i ham. Aldrig lykkes det at overliste den, selv naar han er allermest skuffet og vildledt med Hensyn til sine ydre Forhold. Jeppe har Hjærte, hvem tvivler derom, ja saa meget, at enhver Paastand om Holbergs egen Mangel paa Hjærte tager sig taabelig ud for den, der har Jeppe for Øje; men Jeppe er besindig, lun, sjællandsk nok, til at Hjærtet ikke løber af med ham. Hver Gang man tror: nu bliver han rørt, nu taber han sit Fodfæste og sin sikre Forstandsoverlegenhed over alle de Spidsborgere der tumler med ham, overraskes man paa den behageligste Maade ved, at han øjeblikkelig er sig selv igen. Hans Enfoldighed er et Bytte for deres Kundskab og Dannelse, hans Følelse er et Legetøj for deres Erfaring; men han beholder stedse Hovedet frit, og hans Forstand befrier uafladeligt Følelsen. Han brister ganske vist i Graad, da hans Defensor forsvarer ham, han tilbyder ham med et »Gud velsigne din Mund« sin Skraatobak og synes smeltet af Taknemmelighed; men da den anden viser ham tilbage med de Ord, at han ikke taler for Skænk og Gave, er det langt fra, at han bliver yderligere bevæget; han siger tørt: »Om Forladelse, Hr. Procurator, jeg havde ikke tænkt, at I Folk vare saa ærlige.« Paa lignende Maade, da Dommeren dømmer ham til Live igen: Jeppe er bevæget, man venter Tak og Hjærteudgydelse. »Tak os,« siger Dommeren, »at vi har været dig saa naadige at dømme dig til Livet igen.« »Hvis I havde ikke selv hengt mig op,« svarer Jeppe, »vilde jeg gierne have takket jer, for I løsede mig neer igien.« Denne mistroiske Kløgt er hans Skjold: det er paa den, at i hans Baronstand Bønner og Smigrerier, »Complementer og Baslementer« preller af; han er mindre modtagelig for dem, end rimeligvis Baronen selv har været.

Det er dette Jeppes gode Hoved og sunde Vid, der altid bliver sig selv ligt, i hvilket, som Hauch har sagt, Folkestammens Sejghed og Livskraft midt under Fornedrelsen spores. I første Akt ytrer det sig som Skælmeri, som Bondevittighed, som overgivent Drankerlune; men fra det Øjeblik af, da Jeppe i anden Akt vaagner som Baron, faar hans stakkels Hoved saadanne teoretiske og praktiske Opgaver at løse, at al dets medfødte Skarpsindighed udæskes og tages i Beslag. Under overordenlige Forhold udvikles som bekendt overordenlige Kræfter, og intet er her morsommere end at se, hvorledes denne

stakkels uslebne Forstand, hvem pludselig Kæmpeproblemer bliver forelagte, tumler med disse efter bedste Evne og fægter med sin sunde, men utilstrækkelige Logik mod alle disse Vanskeligheder, som en David imod en Goliath. Det er jo nemlig intet ringere end de højeste oversanselige Opgaver, som lægges for Jeppe. Det er Spørgsmaalet om Jeg og Ikke-Jeg. Er alt dette, han ser, en udvortes Virkelighed, eller er det et Billede af hans Fantasi? »Drømmer jeg, eller er jeg vaagen?« spørger han. Denne Knude, som det er umuligt at løse ved Grundsætninger og Beviser, naar den umiddelbare Sans er bleven vaklende og ikke kan hugge den over, denne Knude er det, han forsøger paa at trævle op. Han véd ikke, at hans Tankegang bestandig bevæger sig i en Kres og ikke kan komme af Pletten: han føler paa sin Tand, han kniber i sin Arm for at faa Vished, og glemmer, at ogsaa Fornemmeisen kan være indbildt og drømt. — Drømmer jeg, eller er jeg vaagen? Er jeg levende eller død? »Er det Jeg, eller er det ikke Jeg?« Disse er Spørgsmaalene; han kommer som en dygtig Tænker saa vidt, at han tvivler, om han virkelig er sig selv. Denne er den mest skrigende, videstgaaende og derfor mest komiske Modsigelse af alle; her er Modsigelsen, paa hvilken det komiske beror, spændt saa stærkt, som den kan spændes uden at blive til Vanviddets egen. Jeppe staar her paa Afsindets Rand, ligesom den Stundesløse, hvor han udraaber: »Jeg er Alexander Magnus.« Situationen er derfor her en uudtømmelig Kilde til Latter. Hvormegen Snildhed Jeppe end udvikler, hvor sundt han end tænker, det lykkes ham dog ikke at tilintetgøre, men kun efterhaanden at fjerne Tvivlen. Men den lader ham ikke Ro, næste Dag vender den i skærpet Form tilbage. Nedtaget af Galgen maa Jeppe opkaste sig det Spørgsmaal, om han er levende eller død, om han er et Menneske eller et Spøgelse, en Aand, en Genganger? Han kan ikke faa det i sit Hoved, at han er levende endnu, han er uimodtagelig for Dommerens Tankegøgl, og han kan til Slutning kun berolige sig med den snilde Gisning, at »maaskee, naar man henger levende Folk op, saa døer de, men naar man henger døde Folk, saa lever de op igien«. Han har en Trang til idetmindste formelt at bringe Orden i sine Begreber. Ordenen er kun saa som saa, men Trangen dertil gjør hans Hoved Ære.

Anden Akt er en overjordisk Komedie, vi ser i den, hvorledes Jeppe vil bære sig ad efter sin Død; fjerde Akt er et Sørgespil, i hvilket vi lære, med hvilke Tanker han vil forlade Livet. I dette Stykkes bagvendte Verden kommer Opstandelsen først og Døden bagefter. Jeppe har al Grund til at antage sig for død, for uretfærdigt myrdet. Skulde noget imidlertid bringe os til at tilgive Baronen hans utilgivelige Barbari, da skulde det være den Kundskab, det meddeler os om Maaden, paa hvilken Jeppe vil dø. Han er ikke modig overfor Nille og var i sin Ungdom ikke modig før Slaget; men han er ikke bange for Døden, han har ikke Livet at takke for saa meget. Vant som han er til at give Afkald, resignerer han ogsaa let overfor Dødstanken. I første Øjeblik synker han paa Knæ under den, saa rejser han sig med en Bøn til Dommeren. Denne Gang er det ikke »Davids Psaltkar«, han tyer til, som da han havde Døden for Øje som Mulighed. Nu da den er ham vis, falder den vedtagne Fromhed bort af sig selv, Brændevinsflasken træder istedenfor Psalmebogen som den eneste prøvede og paalidelige Trøster; hans Tanke bliver ved Jorden. Og da saa de tre Snapse er drukne, da han erfarer, at der er ingen Pardon, og at Dommen alt er

fuldbyrdet, vender han sig med en Kærlighed, der har overlevet Fromheden og var stærkere end den, i sit stille Sind til sin hele jordiske Kres, siger Farvel og »Tak for godt Compagnie« til sine Børn, sin brogede Hest, sin tro Hund og alle sine Kreaturer.

Saaledes fremstiller da Stykket under de mest burleske Løjer en sammensat og tillige typisk Karakter og et helt Menneskeliv fra Vuggen til Graven.

Resultatet er altsaa dette: den klassiske Aand, hvilken Holberg forefinder som herskende i Europa, en Aand, der er hans Tids, men ikke hans Folks (hvorfor han ingen Skole stifter), passer mærkværdigt for hans Personlighed med dens Hang til Forstand og Forstandsvid, dens digteriske Kraft paa det satiriske og komiske Omraade alene, dens Evne til Tankebevægelse uden Flugt — men med den sunde Sanses stadige Ligevægt — og med dens Tilbøjelighed til Fornuftreligion og Fornuftmoral. Den forsyner ham i Versekunst, Satire og komisk Heltepoesi, i Skuespildigtning, Historieskrivning og Visdomslære med en hel Række færdige Aandsformer, Fantasiformer, Tankeformer, Skriftformer, i hvilke det falder ham let og naturligt at udmønte sit ejendommelige Væsen. Men hvor han naaer højst, der har han med Geniets Myndighed og Kraft — uden selv ret at føle eller vide det — sprængt den klassiske Aandsform, forstaaet og fremstilt Menneskenaturen, ikke udskelnende dette eller hint, men med fuld Fantasi, som Shakespeare gør det, og i saa Fald er det, at han overtræffer sit store, romanske Forbillede, Molière.

V • Selviagttagelse • Selvskildring • Selvmaskering • Selvkarikeren • Jean de France og Erasmus Montanus • Forhold til Kvinden • Jomfru Stoud • Kvindens Talsmand • Holbergs Geniblik • Kloge Fortolkere • Holberg og Rousseau • Skildrer danske og norske Forhold • Rangvæsenet • Undervisningsvæsenet • Lægevæsenet • Holbergs Læger • Bonden • Politiseren • Benytten af Litteraturen • Plautus, Italienerne, Molière • Molière og Holberg • Laan i Ulysses • Ulysses • Uendeligheden i Ulysses • Shakespeareske Stykker • Laan i Montanus • Situationen i Montanus • Ny og gammel Daarskab • Montanus altid og overalt

Skønt Holberg i sit Levned taler, som om han pludselig midt i Aaret 1722 »fik i Sinde« at skrive Komedier, tyder dog baade Fortalen til den samlede *Paars* fra 1720 og til Skemtedigtene fra Januar 1722 paa, at han har syslet med Tanken om at skrive »moralske Comoedier«; thi han forsvarer dem, der skriver slige, i samme Aandedrag som sig selv.

Vi har allerede bemærket den rivende Hast, med hvilken han nu i ikke tre Aar skriver over en Snes Stykker af sine Skuespils første Hold.

Hvilke Kilder tyede han til under denne uhyre og den senere, roligere Kunstfrembringen?

Der gives efter Sagens Natur kun tre: den indre Iagttagelse, Iagttagelsen af Omverdenen, og den trykte Literatur.

Det er klart, at de to første Kilder ikke blot fuldstændiggør, men forudsætter hinanden og det særlig for den komiske Digter. Vi forstaar de Andre gennem os selv og os selv igennem de Andre. Vi finder i os selv hvad de Andre skjuler for os og opdager hos de Andre, hvad vi skjuler for os selv. Hertil kommer saa endelig[89] det gennem Bøger Tilegnede.

Hvad nu den første Kilde angaar, den indre Iagttagelse, der fører til Selvskildring, en Kilde, der for mange moderne Digteres Vedkommende strømmer saa rigeligt, at man bestandig genfinder dem selv i deres Æmner og deres Helte, saa synes denne Kilde at maatte nyde særlig sparsomt her. Holberg staar saa fuldkomment over og udenfor sit dramatiske Livsværk; hans Galleri er et Galleri af Narre, af ubetydelige eller indbildske Tosser, over hvis Laster og Fagter man ler.

Imidlertid har han jo kun gennem sig selv forstaaet dem. Og det er paafaldende, hvor tidligt han fremhæver, at han først og fremmest selv er sin Satires Genstand. Hvor han i sine *Skiemtedigte* hævder, at han »skyder udi Flæng«, ikke sigter paa nogen bestemt Person, gør han en Undtagelse med sig selv: det eneste Væsen, over hvilket han satiriserer personligt, det er hans eget Jeg:

Saa tidt jeg *Tempo* seer, jeg med mig selv *raillerer.*

Og med en overlegen Aands dybe Beskedenhed aflægger han i Fortalen til disse Digte Tilstaaelsen:

89 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

»Jeg finder hos mig selv mange Feyl, og de Dyder, man tillegger mig, lidet solide. Jeg lever indgetogent og regulier, fordi jeg kand ikke leve vellystig, ligesom den, der aldrig spillede, fordi han aldrig havde Penge. Jeg drikker ikkun Vand, fordi jeg taaler ikke at drikke Viin. Jeg philosopherer, naar jeg haver liden Helbrede; er kied af Verden, naar hun er kied af mig: saa at min Philosophie og mine Dyder ingensteds have hiemme. *Jeg finder der imod hos mig adskillige solide Feyl, som man kunde giøre smukke Comedier over.«*

Det er Ord, som antyder, at hvor store Vanskeligheder end den betydelige Tidsafstand og Tarveligheden af vor Kundskab til Holbergs Liv og Levned lægger i Vejen for en Tilbageførelse af hans Aandsfrembringelser til hans Personlighed — saa er denne Vej dog ikke spærret.

Enhver Kender af Holbergs *Breve til en berømt Mand* har bemærket, at selvoplevede Smaatræk gaar igen i hans Skrifter. Naar i *Peder Paars* en af Personerne fortæller, hvorledes han som uskyldig Vejfarende nær var bleven sat fast af en Fændrik, blot fordi han gik tilfods i sit eget Fædreland uden Pas, saa sigter dette til en Begivenhed, der var hændt Holberg selv; naar Troels i *Barselstuen* i sin Spøgelseangst læser en Bordbøn istedenfor et Fadervor, saa er dette en Erindring fra Holbergs Barndom o.s.v. Men ogsaa for hele Karakterer i Lystspillene maa det humoristiske Udgangspunkt søges hos Digteren selv.

Det Eksempel, der først frembyder sig, er naturligvis Philemons.

Da Shakespeare afsluttede sit Digterliv, fordi hans Fantasi længtes efter Hvile, skrev han *Stormen* og afbildede sig selv og sin Genius i Skikkelse af Prospero og Ariel, af den mægtige Magus, der er Elementernes og Aandernes Herre, og den urolige, legende, lynsnare, altformaaende Luftaand, der higer og brænder efter at blive udløst af sin Tjeneste, og som endnu paa Tjenestens sidste Dag smægter efter Frihed og jubler imod den. Da Holberg havde naaet Højdepunktet af sin Bane, saa' han sig tilbage og skrev *Det lykkelige Skibbrud;* han gjorde, som man plejer at gøre, naar man bygger: han satte Kransen paa Huset, førend Taget var færdigt og Arbejdet endt. Han optræder ikke som en mægtig Aandebesværger, han nøjes med den sanddru Satirikers og Moralists beskedne Rolle. Han selv vil ingen anden Hvile og Fred have end den: som Skribent at kunne leve i Ro for Dumrianers og Kæltringers Plagerier; den eneste Frihed, hans Genius forlanger, er Albufrihed. Philemon er ung og hed, forøvrigt uegennyttig, opofrende, højtbegavet, Lastens Beskæmmer, Dydens Mønster og Sandhedens Martyr. Det er næsten for meget af det gode. Rundt omkring ham, for Skranken med ham, et Kor af Narre og Tosser af begge Køn, der vil have ham dømt, fordi de paastaar, at han har sigtet til dem i sine Skrifter, og som slutter, at han maa have sigtet, siden han har ramt. Ligeoverfor ham Rosiflengius, det vil sige Kryberi, smudsig Begærlighed efter Penge, lav Nederdrægtighed. Det er næsten for meget af det slette. Punkt for Punkt, Træk for Træk, ved Hjælp af Gentagelser, af overflødige Eksempler, af oplysende Scener som den med Oldfux og den med den fulde Mand den omstændeligste, bredeste Udmalen af Modsætningen mellem Rosiflengius' og Philemons Karakter og Færd, til Ære for den sidste. Det er som en Sang, der synges helt ud gennem alle Versene, fordi Tilhøreren er dum og ude af Stand

til at forstaa en halvkvædet Vise. Skikkelsen bliver saa overrost, at den af lutter Fejlfrihed mangler Liv.

Langt virkningsfuldere er det i Komedierne, naar Holberg legemliggør sig som Henrik, ingensteds virkningsfuldere end i *Mascarade,* dette Stykke, som han i 1724 skrev samtidigt med at den Forordning forberedtes, der forbød Maskerader. Holberg har her selv trukket i Liberiet for tilgavns at ruske i de gamle Parykker, og saaledes kostymeret sender han i Stykkets Hovedscene — der drejer sig om Henriks Forsvar for Maskerader og har Form af en Retsstrid mellem Alderdom og Ungdom, som Overgivenheden vinder for de Unge — Bevisgrunde af højst forskellig Styrke i Ilden. Som Skolastikerne, der satte en Ære i at kunne hitte bestandig ny, bestandig flere Grunde og Beviser for den Sag, de førte, og som Erasmus Montanus, der har gaaet i Skole hos dem, skyer Henrik hverken Spidsfindigheder eller forbløffende Paastande; men da han er Broder til Jacob Berg lige saa vel som til Erasmus Montanus, er hans Lune gennemgaaende grundet paa den sunde Sans; det er den rene Forstand, som i hans Kamp mod Gammelmandsgnavenheden slaar om sig med Vittigheder til Højre og Venstre, og kun nu og da giver den frie Lystighed i ham sig til at synge en Dityrambe, som naar han i et kritisk Øjeblik fremfører til sin Undskyldning, at Karlen fra Frankfurt, der forførte ham, »spiller stærkt paa Instrumenter«. Er hans Indvendinger noget for dybe og for fine, ligger det i, at han har Holberg selv til Sufflør. Lad os høre Suffløren! Han siger saaledes: Mennesket gennemgaar som Naturbarn adskillige Naturbørnesygdomme, Hang til Nattelystighed, Dans o.s.v.; raser Ungdommen ikke ud, gør den Alderdommen balstyrig; er Alderdommen rolig, saa er det, fordi den har raset ud. Ærbarheden er ganske vist al Ære værd, og vi er rede til at vise den al mulig Respekt; Ulykken er, at vi aldrig har truffet den — hos Magdelone er den Fornøjelsessygens Maske, hos Jeronimus Uformuenhedens Uniform. Hvor bor Dyden? Paa gamle Folks Tunger. Men Glæden er en Virkelighed, hvor flygtig den end er; den henriver til Lystighed, til Maskespil, til Dans, vender op og ned paa Alt, gør Nat til Dag og Tjeneren til sin Herres Lige; den er moralsk, den er ædelmodig, den er gavnlig, den er sund, den er nødvendig; thi Ungdom er en Sag, som gør visse Fejl til en Nødvendighed, og Alderdommen et Væsen, som gør visse Nødvendigheder til Dyd. —

Dog, det er for at genfinde Holberg i den digtede Skikkelse ikke nødvendigt at indskrænke sig til Figurer, han bruger som Talerør, vi kan eksempelvis tage de to værste Narre, der i *Den danske Skueplads* repræsenterer den yngre Slægt: Jean de France og Erasmus Montanus.

Naturligvis ligger den idiotiske Gæk Hans Frandsen som saadan Holbergs Personlighed saare fjærnt. Men det er allerede paafaldende, at medens Komedien udmunder i denne Moral:

Mig sjæles, Naboe, at det er herefter mere sikker,
Vi gifter tilig Sønner her, end dem af Landet skikker ....
See andre Nationer an, hvor Ungdom bliver hiemme;
Her eene strax af Landet man skal ud for Dansk at glemme,

saa havde Holbergs eget Liv ingenlunde svaret til Moralen. Han var rejst ud, saasnart han blot havde havt den knappeste Rejseskilling samlet, havde

ingenlunde tænkt paa at gifte sig tidligt og ingen Rejselyst ofret derfor. Og hvad mere er, han siger selv, at han, hver Gang han kom hjem fra en Udenlandsrejse, halvvejs havde glemt sit Modersmaal — føjer endda til: »thi man kand let glemme det, som man aldrig har forstaae! tilgavns«. Man huske ogsaa, hvor overfladisk hans Ungdomskundskab havde været til det Franske, og det tilmed, medens han indbildte sig, ja gav sig ud for at være særligt kyndig deri. Man tør i denne Sammenhæng minde om den saa ofte oprippede Anekdot, at han ved sin Ankomst til Paris maatte vandre fra Gade til Gade, da han søgte *Logis,* for det Første fordi han indbildte sig at Udtrykket i denne Mening var fransk, dernæst fordi han udtalte det Lucie, saa man troede, han søgte efter en Pige; og ved denne Lejlighed maatte da han, der ansaa sig for en Mester i det Franske og der i Aaringer havde ernæret sig som Lærer i dette Sprog, af et fransk Kvindemenneskes Mund høre Dommen over sin Sprogfærdighed i disse djærve Ord: »Han taler Fransk som et tysk Hors«. Endnu nogle Maaneder senere, da han vilde købe et Værk af den gamle Historiker Du Chesne udtalte han Navnet saaledes, at man opsøgte en Lukian (Lucien) til ham.

Der er da i Jeans tidlige Udenlandsrejse ligesom i hans Overtro paa sit Fransk et tydeligt Lighedspunkt. Naar Jean i sin fjottede Begejstring for det fremmede »vil bringe Papa til at aflægge sin gamle Spids-Borgerdragt« og indføre nye Moder, saa er Fjottetheden Hans Frandsens, men et Glimt af Begejstringen Holbergs.

Det i Digterens Sjæleliv liggende personlige Udgangspunkt for *Jean de France* falder ganske sammen med Udgangspunktet for *Erasmus Montanus.*

Man kender fra Holbergs Levnedsbeskrivelse hans Ungdomsophold i Christianssand. Han gjaldt for et Vidunder af Lærdom; det hed sig, at han kunde tale Fransk, Italiensk, Polsk, Russisk og Tyrkisk; daglig voksede Antallet af dem, der vilde lære Sprog af ham, saa han fik sin Gæld betalt og kom paa grøn Gren.

Men en slem Streg i hans Regning gør en hollandsk Købmand, der ankommer efter at have spillet Fallit i sit Fædreland og som for en ringe Betaling tilbyder Undervisning i Fransk, hvorpaa Holberg hidtil havde havt Eneret. Det hedder i Levnedsbeskrivelsen: »Da jeg nu hørte, han talte temmelig barbarisk, havde jeg Lyst til straks at binde an med ham«. Der blev da af begge Parters Elever berammet Tid og Sted: »Vi mødtes og fægtede, men skiltes med lige Fordel: jeg skød med fransk-norske Kugler, han svarte med fransk-hollandske, saa jeg tror, der aldrig er holdt værre Hus med det franske Sprog«. De havde, siger Holberg, begge Vanskelighed ved at tale, naar de var ved deres fulde fem; men deres indbyrdes Hidsighed vrævlede dem ind i et langt værre Vildrede, hvorved Sprogbummerternes Antal tog betydelig til.

Man har her øjensynligt noget af Hovedsituationen i *Erasmus Montanus:* de uvidende Elever som Vidner til og Dommere over Ordstriden, i hvilken der paa det fremmede Sprog spørges *Goddag* og svares *Økseskaft.*

Atter ligger det nær at betone Afstanden mellem Holberg og den drengeagtigt trættekære, rethaveriske Erasmus Montanus. Men man agte paa, hvad han

selv fortæller om netop dette Ungdomsophold i Christianssand. Han havde faaet fat i en lille Bog, hvori en unævnt Forfatter med 60 Beviser godtgjorde den Paastand, at Kvinderne ikke er Mennesker. Det har enten været et af de sædvanlige skolastiske Indlæg i Spørgsmaalet om Kvinderettighederne, eller, som man har ment, et 1575 i Leipzig udkommet Skrift, hvis Hensigt var at latterliggøre en vis Art Bibelfortolkning ved at vise, at man med de nye Fortolkningsmetoder kunde godtgøre Alt. Dets Indhold var Bevisgrunde af den Art, som vi genfinder i Hans Mikkelsens Epistel foran Holbergs femte Satire. Dette Fjas morede Holberg, som var meget for alt Nyt: »Altsaa, som jeg kom lige fra at have læst det, og jeg havde Alting i frisk Minde, udspredte jeg dette Kætteri rundt om i Byen, først ganske sagtmodigt for at forslaa Tiden, siden ikke ulidenskabeligt, alt eftersom Modsigernes Nidkærhed tog til.«

Det lader sig vel næppe nægte, at der i dette Rethaveri til Bedste for en i Kaadhed udslynget og kun i Spøg forsvarlig Paastand er et Glimt af noget Montanus'sk, især da dette selvfølgelig var lige saa langt fra at være Holbergs virkelige Mening om Kvinderne som Montanus' Paastand, at man har Lov til at slaa sine gamle Forældre, er fra at være hans. Og der er noget i Situationen, som minder om Rasmus Bergs overfor Moderen og Degnen, da det tilsidst gik saa vidt, at en Tjenestepige paa Gaden pegede paa Holberg og sagde: »Der gaar han, som siger, at vi ikke kan komme i Paradis.«

Paa dette Punkt aabner sig imidlertid et nyt Spørgsmaal, berørende Holbergs personlige Liv i Sammenhæng med hans Digtning, nemlig Spørgsmaalet om hans Forhold til Kvinden. I Almindelighed udtrykkes det paa den Maade, at man spørger, om han nogensinde har elsket eller dog været forelsket. Udgangspunktet for Besvarelsen har i Reglen været den tørre og matte Farve, der ligger over Kærlighedsscenerne i hans Skuespil, det Vedtægtsmæssige og Upersonlige i det erotiske Forholds Behandling. Paafaldende er det først og fremmest, at endog den Understrøm af frisk og ungdommelig Sanselighed, som altid findes hos de gamle latinske Komediers Elskere og Elskerinder, fuldstændig fattes. Paafaldende er dernæst den dogmatiske Maade, paa hvilken Kærlighedsfølelsen er taget som noget ganske Usammensat og aldrig, som hos Molière saa tit, parret med modstridende Lidenskaber. Paafaldende har det endelig[90] været for enhver Iagttager, hvor ganske Holbergs unge Kvindeskikkelser, endog naar de er vakrest, er blottede for Ynde. Selv en Monrad, der næppe formaar at føre Pennen, giver, som vi saa', et mere indtagende Billede end han. Det ser ud, som havde han aldeles ingen personlige Erfaringer havt at tage til, som havde han aldrig selv følt det unge Hjærtes overstrømmende Ømhed, den tidlige Ungdoms erotiske Begejstring og erotiske Skuffelser, Angsten for at forsmaas, Henrykkelsen ved at tro eller vide sig elsket. Hvor han efter Molières Mønster vil fremstille Skinsygens Kvaler, gaar han rent mekanisk tilværks og bliver plump eller grotesk.

Det finere Kvindelige findes ikke hos hans Kvinder, end mindre det dæmonisk Kvindelige, der havde kunnet give den Vægelsindede en Gratie og forklare hendes Væsen. De blandt hans Kvinder, der er elskværdigst og betydeligst, som den kønne, unge, vittigt forstandige Barselkone eller den fintfølende

90 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Pernille, der som Frøken vil vedblive at betragte sit forrige til Tyende nedsatte Herskab som sin Søster — mangler dog Ynde og er uden al Erotik. Holberg tager netop overfor dem Ægteskabet saa udvortes som en Forsørgelse, at han giver denne nydelige Barselkone sin dummeste gamle Jeronimus til Mand og denne sin fineste Pernille sin afskyeligste gamle Jeronimus til Ægtefælle endda som en Art Løn for hendes Troskab og Bravhed. Undertiden som i *Uden Hoved og Hale* er Kærlighedsforholdet saa grovt behandlet, at den kvindelige Genstand skifter med Elskerens Trosbekendelse: saasnart Leander bliver hellig, ophører han at elske Eleonore og lover sig bort til Gunilds Datter; da han ser, han er bedragen, vender han tilbage til sin første Kæreste igen.

At Sligt ikke tyder paa nogen rig erotisk Erfaring, er utvivlsomt. Som bekendt forekommer blandt Holbergs egne Udtalelser ikke det Ringeste om nogen lykkelig eller ulykkelig Kærlighed, kun siger han med en djærvere Vending end Skik og Brug nu tilsteder, at han i den Alder, hvori han egnede sig til Giftermaal, ikke kunde ernære en Kone, og nu, da han kan det, ikke mere egner sig dertil.

Man har da med ikke ringe Spidsfindighed søgt Vidnesbyrd om en Ungdomskærlighed i hans Skrifter. Man har anført disse Linjer af Fjerde Satires Slutning:

Jeg eengang Lyst bekom at see i Tærning-Bog
Jeg vilde, arme Giek, for Tiden være klog,
Jeg vilde deraf see i Ægteskab min Lykke,
Men traf i Bogen paa et meget hesligt Stykke.

Man har i disse Ord fundet Antydning »af en oplevet poetisk [!] Situation, der mod Forventning fik en højst ubehagelig, prosaisk Opløsning«. (C. W. Smith: Om *Holbergs Levned.*) Men kun ved at udrives af al Sammenhæng og opfattes symbolsk kan Versene tyde paa sligt. Holberg taler her slet ikke i sit eget Navn, og Meningen er den ganske bogstavelige, at den Talende har slaaet op i en Varselbog og der har fundet afskrækkende Vers. De citeres endog og lyder:

Du meener, at du faaer en Jomfru og en Dame,
Men vogt dig for et Dyr, som hedder Maren Amme.

Det andet Sted, hvori man, om muligt endnu mere barokt, har fundet en Tilstaaelse, er Henriks Ord i *Den ellevte Junii:* »Ej Snak, en ung Person paa 22 Aar skulde ingen Kiærlighed føle«, idet man har gjort opmærksom paa den Omstændighed, at Tallet minder om Holbergs egen Alder, dengang han var i Christianssand, det eneste Sted, hvor han giver tilkende, at han har bevæget sig mellem Damer. (L. Daae: *Optegnelser til Holbergs Biografi.)* Man synes ikke at have agtet paa den Betydning, Ordet *Kærlighed* har paa det anførte Sted sidst i Stykkets første Akt: den lavest mulige. At Holberg, hvor Talen er om Studenstrups sandsynlige Forlibelse i Paradisværtens Lucretia, skulde have indført Erindringen om en Ungdomskærlighed, han i saa høj Grad holdt i Ære,

at han ellers aldrig nævner den, er det ubetinget urimeligt at antage. Noget Paalideligt lader sig efter Sagens Natur ikke fastslaa. Men et Fingerpeg findes dog — som Daae har paavist — etsteds, ikke ved hvad Holberg siger, men ved hvad han fortier.

Netop det Sted, vi gik ud fra, hvor han fortæller om den Forargelse, hans Paradoks om Kvindekønnet afstedkom i Christianssand, er her af Interesse[91]. Han skriver: »Ivrigst mod denne Sætning var den nys afdøde Biskops[92] Sønner dér i Byen, og da de havde en ualmindelig smuk Søster hjemme, som de fandt ganske særdeles værdig til at anses for et Menneske, saa stred de som for Hus og Hjem.«

Hvad Holberg her fortier, er at denne Strid fandt Sted i hans eget Hjem i Christianssand, idet Biskoppens Sønner var hans Fættere, i hvis gæstfri Hus han boede, samt at den unge Pige[93] *haud vulgaris formæ, civitate humana dignissima* var hans egen kødelige Kusine, hvem han daglig saa' og omgikkes. Da nu desuden det Sagn bestandig har holdt sig, at Holberg i sin Ungdom i Christianssand har været forelsket, da fremdeles den af Sagnet urigtigt udpegede Genstand, Jens Bircherods Datter (dengang kun elleveaarig) var en Bispedatter ligesom Jomfru Stoud, og da Holberg endelig[94] med en ganske enestaaende Varme dvæler ved sine Christianssandske Minder, idet han siger: »De unge Damer der i Byen forekom mig at kunne hævde den første Rang mellem det ganske Norges Jomfruer saavel i Henseende til Dannelse og god Tone som ved fint Væsen og Aandens Evner« — saa ligger den Antagelse yderst nær, at hans »ualmindelig smukke« Kusine har havt en Hovedlod i denne Ros.

Han har da heller ikke længe nænnet at fraskrive hende Borgerretten som Menneske. Han opgav jo — modsat Erasmus Montanus, der rigtignok havde Ret — hurtigt sin Paastand, blev senere i Christianssand en bestandig Lovtaler over det smukke Køn og spredte ikke blot saaledes lykkeligt Stormen imod sig, men det faldt ham, som han selv fortæller, ovenikøbet, da han forstod nogen Musik »ikke vanskeligt at blive gode Venner endog med de fornemste Jomfruer der paa Stedet«.

---

91 Se nærmere om opholdet i Kristiansand hos Holberg selv (*»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 39 ff.) og i F.J. Billeskov Jansen's kommentar i *»Ludvig Holbergs Memoirer«*, 2' udgave, Schønberg, København 1963, s. 265 f.

92 Ludvig Munthe Stoud, se slægtstavlen s. 163 og biografisk artikel s. 166. Ludvig Munthe Stoud var først gift med Maren May med hvem han fik Cathrine Munthe Stoud og Otto Stoud med; efter Maren May's død i 1677 giftede Ludvig Munthe Stoud sig med Sophie von Angel som han fik seks børn med, bl.a. Sophia Stoud (f. 1686). Det er formentlig Sophia der er 'den unge Pige'; Hun blev i 1707 gift med lægen Christopher de Hemmer og slog sig øjensynlig ned i Ribe.

93 En ældre kusine var Cathrine Munthe Stoud (f. 1676), se slægtstavlen s. 164. Hun blev gift med Lauritz Luja (Lars Luja), der blev professor i filosofi i Odense, se biografisk artikel s. 167. Om Holberg nogensinde har truffet Cathrine Munthe Stoud eller Lauritz Luja vides ikke. Se også s. 158.

94 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Lidenskabelig har imidlertid Følelsen næppe været og Betydning for Holbergs Liv og Digtning har den ikke havt. Men det være som det vil — hvad enten Holberg i sin Ungdom har ydet en enkelt Kvinde en varmere Hyldest eller ikke, saa meget er vist, at han hele sit Liv igennem vedblev rent forstandsmæssigt, som hans Væsen medførte det, at være en haardnakket og vidtgaaende Talsmand for det kvindelige Køn.

Allerede i *Peder Paars* (Tredje Bogs første Sang) hævder han i spøgende Tone Hyppigheden af Kvindens aandelige Overlegenhed over Manden og Urimeligheden af hendes Udelukkelse fra Bestillinger og Sysselsættelser; i *Zille Hans Datters Forsvars-Skrift for Quinde-Kiønnet* hæver han sig til et helt moderne Standpunkt.

Hvo Vingerne paa Fuglen skiær,
Ubillig Fuglen laster,
Og, hvi han ikke flyver meer,
Forgiæves forekaster.
Et Træ tit har kun Grene, Bark,
Men vil ey frugtbar blive;
Hvis det var sat paa anden Mark,
Det vilde Frugter give.

Han fordrer Kvinden fuldt sideordnet med Manden, og det med en Følgestrenghed ud fra Forudsætninger, han betragter som givne, der endog gaar ud over Datidens Kvindefrigøreres, som i Almindelighed indrømmede en Gradsforskel mellem Mandens og Kvindens aandelige Anlæg. Efter Holberg er Kønnene af Naturen ens udstyrede, og Forskellen beror udelukkende paa Opdragelsen og Samfundets hele Ordning, der har trængt Kvinden ud af den Stilling, som tilkom hende.

Holberg var jo ingen Fysiolog, men en Rationalist, og man kan ikke vente hos ham at finde nogen naturvidenskabelig Drøftelse af Kønsforskellens Betydning. Men hans Anskuelse er utvivlsom. Hvor han i *Natur- og Folkeret* nødes til at tage Hensyn til de teologiske Indvendinger, skriver han:

»Nu følger at efterse, hvoraf Manden haver bekommet Herredømmet over sin Hustru, og hvorvidt det strækker sig. Saadant Herredømme kommer alene af Guds Indstiftelse (1 Mos. 3.16), hvor Kvinden udtrykkelig befales at være sin Mand underdanig .... hvorudover de fare meget vildt, som paastaae, at saadant Herredømme kommer af Naturen«.

Med et dybt Buk gaar han saaledes de teologiske Bevisgrunde forbi og holder sig til Kvindekønnets naturlige Ligeberettigelse. (Se iøvrigt hans Levned, Epistlerne 199 og 518, i Heltindehistorierne Sammenligningen Zenobia og Catharina Alexievna og Stederne i Niels Klim).

En Følelsessag er dette for Holberg ingenlunde. Det var visselig heller ikke Indtrykket af danske Kvinders høje Aandsevner, som her ledede ham. Den Morskab, han havde af Dameselskab, har intet at gøre med hans Agtelse for Kvindens Aandsgaver; denne Morskab var ham kun en Adspredelse; thi han

forklarer den selv af, at »der forefalder Intet uden jævn Snak, som ingen Meditation behøver«; des større Anerkendelse fortjener Holbergs Standpunkt, des mere hensynsløs Beundring aftvinger hans Geniblik. Ikke som en Elsker af Kvindekønnet, ikke heller fordi han havde en enkelt Kvinde meget at takke for, ikke ad en kritikløs Begejstrings Vej; med Blik for det menneskelige, ikke for det kvindeligste i Kvinden, har Holberg, fordi hans Væsen var en genial Forstand, forudset og forfægtet den største og skæbnesvangreste Samfundsomvæltning, som den fjærne Fremtid har i sit Skød.

Hvor stort dette er, det føler man ret, naar man betænker, at hans Grundanskuelse har ligget halvandethundrede Aar hen i dansk Literatur, inden den for Alvor genoptoges.

Heiberg taler 1830 om de Tilfælde, hvor Holberg »satiriserer over Menneskehedens store Interesser uden at have fattet disse i deres Idé« og henregner hertil »hans Paradokser om Fruentimmernes Rettigheder«. Dietrichson skriver 1860, at Zille Hansdotters Indlæg bør opfattes som »en Satire paa Kvindelærdom og en Parodi paa Forsvarsskrifterne derfor«. Dette er allerede højst betegnende (om end næsten utroligt) som Bevis paa, hvorledes man i den Aarrække, der gaar umiddelbart forud for vor Tid, i Danmark og Norge læste sine indskrænkede Yndlingsmeninger ud af alle de store, klassiske Forfattere, selv af dem, der med rene Ord havde haanet netop disse Yndlingsmeninger. Men endnu morsommere i deres Uskyld er dog C. W. Smith's Udtalelser. Han skriver: »At Holberg hører til de Forfattere, der vil have Kvindekønnet emanciperet, er en egen Kuriositet .... Da han som lærd Pebersvend aldrig havde havt Lejlighed til selv at erfare, i hvilken Kres og i hvilke Forhold Kvindens aandelige Rigdom udfolder sig allerskønnest, saa var han kommen paa den Idé, at Piger, naar de havde Hoveder, burde sættes til Studeringer ganske paa samme Maade som Drenge, og at Fruentimmer burde have lige Adgang til de offenlige Embeder med Mandfolk«. Ja man kan, tilføjer Smith, der var stolt af at kaldes Holbergianer og indbildte sig at være det, i Holbergs videnskabelige Skrifter finde Beviser for »at det virkelig var hans alvorlige Mening«. Man behøver ikke at gaa til hans videnskabelige Skrifter for at se det. Alene Zille Hans Dotters Forsvarsskrift indeholder ethvert Forsvar og Angreb, som Stuart Mill i vort Aarhundrede har fremført, og indtager ganske det Mill'ske Standpunkt.

Er det da end ikke muligt, nøjagtigt at erfare, hvad Selviagttagelse har lært Holberg om Forholdet mellem Mand og Kvinde, saa er det dog ikke vanskeligt at se, hvorledes hans personlige Iagttagelse i Forening med hans Studier har lagt Grunden til hans høje Værdsættelse af det andet Køn, og hvorledes hans aandelige Beskaffenhed og Holdning bringer ham til netop at behandle Kvinden som han gør det.

Allerede naar man agter paa hans Skildring af de unge Borgerdøtre i Bergen, der med deres »særdeles Modestie i Omgængelse med Mænd,« ikke gav Mændene det ringeste efter i Dygtighed og Forstand, skimter man Leonora-Skikkelsen. Disse unge Kvinder satte ingen Pris paa Galanteri. Holberg lider dette Træk hos dem; thi heller ikke han sætter Pris derpaa. Intet kunde ligge ham med hans uromantiske Naturel fjernere end Ridderlighedsforholdet til

Kvinden med dets hele Følge af galante Sæder og Talemaader. Han finder i Galanteriet en Fornærmelse mod Kvinden, forsaavidt det i sit Tegnsprog erklærer hende for et skrøbeligt og betydningsløst Væsen; ja han dadler en Mand, der, da han i Selskab havde listet sig til at kysse en Dame og faaet et Ørefigen til Svar, trykkede den Haand, der havde slaaet ham, til sine Læber. Holberg bekender rent ud, at hvis saadant var hændet ham, han da »havde *saluteret* den gode Jomfrue paa samme Maade igien«, det vil sige, havde gengældt Ørefignet, og ikke af Hævngerrighed, men for at vise sin Respekt for Kvinden som Ligemand. Man ser, han ikke skyr nogen Konsekvens. Hans Anskuelse er nøgtern, men urokkelig og følgerigtig: Kvinden er af Naturen lige saa vel begavet som Manden. Han har set ligesaa kloge Kvinder som Mænd, set Kvinder, der var langt klogere end deres Mænd eller Fædre, og har forarget sig saa dybt over deres Afhængighed og nødtvungne Uvidenhed, at han atter og atter kommer tilbage til den Uretfærdighed, som begaas imod dem. I Mønsterstaten Potu *(Niels Klim)* har Kvinderne Adgang til alle de samme Embeder og Stillinger som Mændene; en ung Jomfru har Forsædet i Retten og er berømt for sine vise Domme. Klim studser i første Øjeblik derved, men finder det hurtigt mindre forunderligt i Kraft af en Overvejelse, der øjensynlig er Holbergs eget Udgangspunkt: »Jeg tænkte: Hvad om Byfogdens Kone i *Bergen* sad i Retten istedenfor hendes Mand? . . . Vor Lovkyndighed vilde vinde derved, og Retfærdigheden maaske ikke saa ofte blive slaaet i Ansigtet.« Dog det er saa langt fra, at Holberg ved denne Kvindens Frigørelse vil have hende løsrevet fra hendes naturlige Kald, at han lige omvendt — mer end 20 Aar før Rousseau — optræder som Naturens Talsmand overfor den unaturlige Mode eller Vane, der skilte det spæde Barn fra Moderen. Rahagna beklæder i Potu en Storskatmesters høje Stilling, men ammer ikke desmindre selv sit Barn og afviser en Indsigelse med Ordene: »Tror Du da, at Naturen har givet Kvinderne Bryster alene til Prydelse og ikke til Børnenes Næring?«

Fra dette Holbergs særegne Stade i Opfattelsen baade af Kvindens naturlige Kald og hendes aandige Ret, et Stade, der ligger saa højt over hans Samtids i Norden, falder et nyt og skønnere Lys hen over et Værk som hans *Adskillige Heltinders og navnkundige Damers sammenlignede Historier.* Det er en mandig Fordomsfriheds og en ren Beundrings Værk. Og det er interessant, at Holberg her i sit Følelsesliv og i sit Øjemed har et Berøringspunkt med det syttende Aarhundredes største Kvinde i Danmark, Leonora Christina, der har efterladt et betydeligt Brudstykke af et lignende Arbejde: *Heltinders Pryd.*

Redegørelsen for Holbergs Forhold til Kvinden førte med Nødvendighed fra Undersøgelsen af Holbergs Selviagttagelse som Grundlag for hans Frembringelser over til Spørgsmaalet, om hvorledes disse bygger paa Iagttagelse af Omverdenen.

For en Snes Aar siden var den Paastand endnu mulig i dansk Bladstil, at Holbergs Komedier var mente som Vittighedsspil, ikke som Virkelighedsskildring. Nutildags er der neppe mere nogen, som tror det. Komedierne ere Virkelighedsbilleder i saa høj Grad, som det var deres Digter muligt at gøre dem til det.

Selvfølgelig er det ikke altid danske Forhold, der har staaet Holberg for Øje; han havde jo indtil sit 25de Aar neppe tilbragt mere end et Aarstid i Danmark (en Maaned i 1702, en halv Snes Maaneder 1703—4 og en Maaned i 1708). Det var først som Huslærer for Gehejmeraad Geddes Sønner og som Student paa Borchs, Kollegium, at han kunde begynde at lære Kjøbenhavn og Provinsialisterne der, Sjælland med dets Bondebefolkning, overhovedet dansk Stadliv og Landliv grundigt at kende. Først fra 1709 kan det danske Familieliv, der i hans Skuespil næsten bestandig er Skildringens Genstand, have aabnet sig for ham. Der kan derfor ikke være Tvivl om at han, selv hvor Scenen foregaar i Kjøbenhavn (endsige i Ebeltoft eller Thisted, hvor han aldrig havde været) hyppigt har tæret paa Barndoms- og Ungdoms-Erindringer fra Norge. Skavlan har med megen Skarpsindighed eftervist saadanne Minder hist og her, endog i det fantastiske *Melampe.* At Holberg aldrig forlagde Scenen til sit Fødeland, beroede øjensynligt paa Forholdet til den Tilskuerkres, for hvilken han nødvendigvis stedligt maatte tillæmpe sine personlige Indtryk, ganske som han tillæmpede Plautus og Molière for den; at han stundom henlægger Scener til fremmede Lande (som *Den politiske Kandestøber* til Hamborg, *Don Ranudo* til Spanien) strider ikke mod dette Princip; det skete i første Tilfælde dels for at formindske Usandsynligheden, dels af Forsigtighed, for at Satiren ikke skulde blive udlagt om indenbys Personer, der ikke var mente; i andet Tilfælde for at Satiren ikke skulde kunne siges rettet mod den indenlandske Stand, der netop var ment.

Men Holbergs Hovedkilde er dog, som enhver Prøvelse viser, danske, særlig kjøbenhavnske Forhold, og her er hans Indsigt, hans Skarpblik forbavsende. Hans Skuespil gengiver med et Camera obscura's Nøjagtighed Ydersiden af det gamle Kjøbenhavn, og han synes at have kendt den hele Middelstand og Almue saa godt, at man formelig undres ved ikke at finde en eneste Repræsentant for de enkelte forbigaaede Klasser, ingen Præst, ikke én Matros fra Nyboder, ingen Søofficer. Hans omfattende Kendskab imponerer, men hvad der især er beundringsværdigt, det er, at han, trods en saa indtrængende Forstaaelse, har formaaet at afvinde alle disse borgerlige og dagligdags Forhold deres komiske Side. Der er i ham en Grundsum af frejdig Lystighed, som løfter alt det narartige eller ulykkelige eller afskyelige ud af det hæsliges og over i det latterliges Kres. Han mister ikke Humøret, hverken af Ærgrelse eller af Medlidenhed; han ler.

For at begynde med det ringeste: det forstaar sig af sig selv, at han ikke blev betagen af den Højtidelighed, hvormed der i Samfundet omkring ham fra de højste Steder af og nedefter helt igennem toges paa det dumme. Ingen Samfundsmagt var vel dummere end Rangvæsenet. Siden den danske Adels Fald var Rangsygen kommen op og blev omhyggelig plejet fra oven af ved den Alvor, med hvilken Rangen blev ordnet og omordnet, under Christian den Femte og Frederik den Fjerde fire Gange i 40 Aar. Ved Rangforordningen af 1671 var der ikke taget Hensyn til Universitetsprofessorer; men da de ansete Medicinere Thomas Bartholin og Wilhelm Worm et Par Aar efter ved et Bryllup maatte vige Fordansen til et Par unge Mænd, der nylig havde hørt Forelæsninger hos dem, indgav de en Ansøgning om Rang. Griffenfeld afslog Ansøgningen. 1679 opnaaede imidlertid Professorerne med Hustruer og Børn

»alle de samme Privilegier, Herligheder og Benaadninger som Kongens egne Betjente og Andre af Adel«. Deres indbyrdes Rang skulde bestemmes ved Tjenestealderen. I Kongebrevets Bevæggrunde anføres, at »Ære og Værdighed bør saa uadskillige Dyden at følge som Skyggen Legemet«. Imidlertid var Sagen ikke hermed i Orden. Der opstod det interessante Spørgsmaal, hvem der skulde have Forrangen, naar en Professor i et af de højere Fakulteter — det teologiske stod højest — havde været kortere Tid i Tjeneste end en af et lavere Fakultets Professorer. Ogsaa dette blev ordnet ved Reskript. Det kan da ikke undre, at man under Christian den Sjette for Rangskatten kunde opbygge Frue Kirkes Taarn, stifte Videnskabernes Akademi o.s.v. I en Indberetning fra den franske Gesandt, de Chamilly, til hans Regering fra Aaret 1728 hedder det — utvivlsomt uden al Ironi —: »Kongen af Danmark har været heldig i et Foretagende, som ikke er lykkedes nogen anden Fyrste i Europa, nemlig at faa alle sine Undersaatters Rang fastsat.«.

Hvor let tager ikke Holberg paa dette vigtige! Han skrev *Den honnette Ambition* derom; han spøger dermed rundt om i sine Skrifter (se f. Eks. Ep. 383).

Naar man fremdeles føler sig hensat i en munter Stemning ved Holbergs Billeder af Studenteruvæsenet, saa glemmer man let over de burleske Figurers Pudsighed den triste Virkelighed, som laa bagved, det sørgelige Opdragelsesvæsen, der afstedkom saadanne Resultater.

Man tænke imidlertid paa den Skoleopdragelse, de Stakler fik! Vi ler af Skolemesterens Uvidenhed i *Julestuen,* af Per Degns i *Montanus;* men man forstaar den, naar man har set Prøver af Tidens Skolebøger. Man læse denne Mundsmag paa Begrebsbestemmelserne i en lille, af en Universitetsprofessor til Skolebrug udarbejdet *Logica* fra det syttende Aarhundrede, som efter al Sandsynlighed endnu i hele den første Tredjedel af det attende var i Brug:

»*Substantia,* et Væsen, er en værendes Ting, som haver Understændighed ved sig selv, og ikke lider, at »det siges mere eller mindre at være til; men opholder Tilfald, udi hvilket adskillige Slavg[95] siges at være disparater — adskillige at ligne — og ikke contrarier — tvertimod hverandre.«

»*Prædicamenter* er den Befattelse paa Notioner (Kiendelser), som ere adskilte hver for sig; men, at de Unge, som lære, kunde fatte den des rettere, sjuntes det godt at hedndrage[96] de øverste *Genera* og Arter for de andre Ting til de logiske Elementers og Begyndelsens Selskab, hvilke der kaldes *Prædicamenta* d. e. synderlige Fremsagn, hos *Ciceronem Attributiones* d. e. Tillæggelser.«

»Et Væsen, som tyndest forekommer, kaldes Aand, hvor heden der høre Engle og Sjæle. Og det, som er tættere, et Legom.«

Det var endda en Skolebog paa Dansk. Og for at lære sligt maa i mange Skoler Drengene staa op om Sommeren Kl. 4, om Vinteren Kl. 5. Kl. 7 Formiddag og Kl. 3 Eftermiddag drives de saa alle i Kirke. De er underkastede et fuldstændigt

95 »Slavg« er hvad der står (også i Uglebogsudgaven).

96 »hedndrage« er hvad der står (også i Uglebogsudgaven), formentlig menes: 'henføre'. Nedenfor bruges et tilsvarende udtryk: 'hvor heden der høre', formentlig i betydningen: 'hvor til hører'.

Prygleherredømme, der er sat i System i en Lovgivning, som bestaar af fire Afdelinger, og hvis første Afdeling hedder *Jus virgarum.* Heri er den hele Rettergangsorden for den umaadelige Banken og Pisken nøje fastsat og ikke mindre Reglerne for Risningen paa de bare Skuldre hver Torsdag Morgen, naar Synderne »staar Skoleret«.

I en Skolefundats fra Frederik den Fjerdes Tid hedder det: »Hvis Nogen *in Gymnasio* findes forsømmelig eller uskikkelig eller og nogen Time forsømmer, da maa den Professor, som hans Flid eller Udyd forfarer, lade sætte hannem paa Vand og Brød . . . efter Forseelsens Beskaffenhed og *Iteration.«* (R. Nyerup: *De latinske Skoler i Danmark og Norge*).

Naar man sætter sig ind i disse Forhold, stemmes man snarere til Medfølelse med de arme Væsener, der var saadanne Undervisningsanstalters Ofre, end til Kritik af deres Indskrænkethed og Pedanteri eller til Forargelse over deres Taabelighed og indbildske Væsen. Og dog var det umuligt paa en mere slaaende Maade, end Holberg har gjort det, gennem denne Undervisnings Resultater at afsløre dens Beskaffenhed — og dog har han af dette Menneskestof uddraget saa lystige og lattervækkende Skikkelser, som sin Skolemester, sin Stygotius, sin Per, sin Rosiflengius, sine Jurister, Filosofer og Læger.

Man dvæle et Øjeblik ved Lægerne. Det er allerede antydet, at Holbergs Fremstilling af Lægestanden er til et vist Punkt Vedtægt: Det er tildels Doktoren fra Maskekomedien og fra Molière, som gaar igen. Holberg selv forsøger (af Forsigtighed) at gøre Skildringen til blot fri Fantasi. Han skriver: »Alle Doctor-Comoedier ere urimelige her i Landet, hvor den Medicinske Nation er et fornemme Folk, der aldeeles ikke er befænget med de Lyder, som findes hos de smaa omløbende Medici paa endeel andre Steder«. (Fortaler til *Comoedier*).

Han mente det ikke, og det er hævet over al Tvivl, at Lægevidenskaben paa hans Tid i Danmark stod meget lavt; i Norge var der saa godt som ingen Læger. I Danmark var den egenlig medicinske Praksis ved et Forbud (af 1672) mod at give indvortes Medikamenter til andre end eksaminerede Læger dem forbeholdt; derimod var den kirurgiske Praksis overladt Bartskærerne (Barbererne), som udgjorde et Lav, dog saaledes, at større og vanskeligere Operationer i Almindelighed besørgedes af omrejsende Operatører, der gjorde Fyldest som »Oculister, Sten- og Bruch-Snidere«.

Hvor stor Uvidenheden var, viser Forordningen af 1672 der bestemmer, at Bartskærerne maa give »Decocta, der af dem bruges mod franzøske Pokker«; den i hin Tid saaledes benævnte Sygdom maa altsaa være bleven betragtet som udvendig, siden dens Behandling overlodes Barbererne, skønt det antoges for nødvendigt at bruge indvendige Midler imod den. Hvorledes Forholdene var ved Hæren, der havde en øverste Feltmedicus, men hvis Læger forøvrigt var Feltskærere, der toges af Bartskærernes Klasse, kan maaske sluttes af en Beretning fra Slutningen af det 17de Aarhundrede om en saaret Anfører, der maatte ride fire Mil, før han kunde komme i Kirurgens Hænder.

Indfandt der sig Farsot, kom der f. Eks. Pest, da forfremmedes alle Barbererne til Læger og ethvert Forbud mod deres Virksomhed faldt bort. Det var saa meget nødvendigere, som Lægerne i hine Tider ikke ansaa sig for moralsk forpligtede til at blive i en af smitsomme Sygdomme angrebet By. Endogsaa Loven fritog dem derfor. I en ikke senere ophævet Forordning af 1619 siges det med rene Ord, og endnu 1666 siger Thomas Bartholin i en latinsk Bog om de Danskes Huslægevæsen udtrykkelig: »Da Lægerne, naar Pest eller andre smitsomme Sygdomme grasserer, ikke er forpligtede til at besøge de Syge . . . foreskriver de en vis Kur og visse Lægemidler, saa at Almuen ogsaa uden Læge kan hjælpe sig selv.« Da i 1710 den ene af Universitetets to medicinske Professorer, Frankenau, flygtede fra Byen ved Pestens Komme, fulgte han kun det Eksempel, der var givet ham af hans Formænd ved lignende Lejligheder (som af Morsianus 1546, af Peter Capitanus 1553, af Ole Worm 1619 og 1637, af Thomas Bartholin 1654). Der fandtes paa Pestens Tid i Kjøbenhavn i alt kun 16 Læger, og deraf blev kun de 5 paa deres Post. De 21 Amtsbarberere gjorde da Tjeneste som »Pestmestre«.

Hvorledes de Syges Selvbehandling, som Bartholin i sin Bog taler om, overhovedet og særlig under disse fortvivlede Forhold kunde være, bliver dobbelt indlysende, naar man betænker, at de trykte Anvisninger, de skulde følge, var givne af Læger, der aldrig selv havde iagttaget, mindre behandlet nogen Pestsyg. Og man var paa dette Tidspunkt, altsaa i Holbergs Ungdom, ikke videre i Indsigt, end at man, af Angst for, at Peststoffet ved Luftskilte skulde indføres i Husene, fordrede, at Vinduerne stedse skulde være lukte i de smalle Gader, i taaget og regnfuldt Vejr og om Natten. Ja en af Datidens flinkeste og modigste Læger, som under Farsoten efter Evne gjorde Nytte, I. G. Bøtticher, henviser, hvor han taler om Pestens Aarsager, til de af Biskop Brochmann angivne seks: Foragt for Guds Ord, Forsømmelighed i Retsplejen, Misbrug af Nadveren o.s.v.

De medicinske Universitetsstudier dreves ved at høre Forelæsninger, disputere og deklamere; Studier ved Sygesengen var ukendte, saa Kundskaben hos dem, der vidste mest, kunde ikke være dyb. Desuden var der en evig Kappestrid mellem Lægerne og Barbererne og atter mellem disse to Klasser i Forening og den Sværm af Kvaksalvere, Landstrygere, omflakkende Markskrigere, kloge Koner og Piger, der oversvømmede Landet, skadede Lægernes Praksis og bragte den hele Stand i Vanry. Skarpretterne havde, paa Grund af deres Færdighed i Menneske-Tranchering, stort Ry som Kirurger og stærkt Tilløb som Læger. Endnu i 1736 anfører Bødlen i Kjøbenhavn Frants Mühlhausen i sin Ansøgning om at maatte praktisere i Lægekunsten, at det »paa alle andre Steder er Skarprettere tilladt«. Intet Under at en samtidig Læge klager: »Mordere er kun forskellige fra disse *Medicastri et Empirici cujuscunque generis* derved, at Morderne dræber Mennesker udenfor Murene *violente modo,* Kvaksalverne indenfor Murene paa en hemmelig Maade.«

Bartholin siger i sin nysnævnte Bog: »Jeg kender intet Sted i Europa, hvor sande Læger i den Grad ringeagtes og Kvaksalvere i den Grad skattes som i Kjøbenhavn«, og Bøtticher skriver 1736 (i en Klage til Magistraten over Kvaksalverne): »Man maa blues ved den Tilstaaelse, at Lægevidenskaben her

til Lands saa yderlig foragtes og har faaet et saa uopretteligt Stød, da den dog, hvis den fremmes, beskyttes og vedbørligen agtes, bør regnes for en af de sikreste Støtter for det offenlige Vel. Det fortjener i Sandhed den lydeligste Paatale, og vidt er det kommet, naar enhver Apoteker, enhver Feltskær, Bader, Skæggeskraber, ja hvad der er det besynderligste og græsseligste, enhver Skarpretter giver sig, med den mest opblæste Stolthed, den taabeligste Selvtillid og tykkeste Uvidenhed, Navn af Læge og paa en lige saa uforskammet som fræk Maade bruger sin Segl paa Lægernes Ager [!], og vandrer knejsende og opblæst over Dyngerne af de ved ham dræbte Lig«. Repliken egner sig mærkværdigt til at anbringes i en Komedie, hvis den da ikke vilde blive kritiseret som usandsynlig. Holberg har visselig ikke lagt nogen Doctor medicinæ noget mere komisk i Munden. (Ingerslev: *Danmarks Læger;* Mansa: *Pesten 1710—11;* Herholdt og Mansa: *Samlinger.)*

Imidlertid er de anførte Træk tilstrækkelige til at vise, hvorledes Holberg, som selv havde den Respekt for Doktorerne, at han aldrig vilde have nogen Læge, har løftet Forhold op i Latterhimlen, som har deres meget nedslaaende Side. Omvendt har han paa dette Omraade, som nu og da paa andre, set Forhold og Personligheder udelukkende fra den komiske Side, der havde fortjent en bedre Medfart. Det beror paa, at skønt han som Personlighed af Grundsætning er al aandløs Vanes ubønhørlige Fjende, kan han i sin Egenskab af Komiker ikke lade være med nu og da at støtte den gamle Vane mod det berettigede nye. Til alle Tider er den komiske Digter for at faa Latteren paa sin Side i høj Grad fristet til at tage den i Øjeblikket raadende Anskuelses Parti; Fremtidssagen er som saadan i Strid med alt vedtaget, urimelig, altsaa halvvejs komisk. De Strenge, paa hvilke dens Talsmænd slaar, giver Fremtidsmusik. Allerede Aristofanes tog derfor det Bestaaende i Forsvar; Holberg gør det til et vist Punkt i *Kandestøberen,* i *Jeppe* o.s.v. Ved en enkelt Lejlighed gør han det ogsaa i sin Skildring af Læger.

Datidens mest bekendte Læge, Johannes de Buchwald, havde fra simpel Barbersvend ved Evner og Studier svunget sig op til Livlæge hos Frederik den Fjerde, Doktor i Medicinen, øverste Feltmedikus og (ved Konkurrence) til Professor ved Kjøbenhavns Universitet, i hvilken Stilling han indlagde sig store Fortjenester af den danske Kirurgi. Det vakte Forargelse ved Universitetet, at en tidligere Barbersvend uden videnskabelig Fordannelse skulde optages som de fine Professorers Embedsbroder. Man saa' mindre paa hans Duelighed end paa hans uslebne Væsen, og sikkert har Professorfruerne ikke mindre end deres Mænd rynket paa Næsen af hele Familien Buchwald; thi den ny Professor havde, medens han endnu var Barbersvend, giftet sig med en fattig Slægtning og var med hende bleven Fader til 12 Børn. Der er ingen Tvivl om, at det er sin Kollega Johannes de Buchwald, hvem Holberg latterliggør som Jens Blok i *Peder Paars* (1ste Bogs femte, 2dens anden og tredje Sang). Man har her, i den Holberg ikke ganske værdige Spot over Doktoren, der ikke kunde Latin, et Udtryk for Universitetsprofessorernes Misstemning.

Til Gengæld har Holberg i Doktorscenerne i *Barselstuen* sat hin Tids hele Lægevæsen et Mindesmærke af høj og uforgængelig Komik, og da Slagsmaalet mellem Jens Blok og Gunild, der er bygget over en Anekdote om Johannes de

Buchwald og en Jordemoder, gaar igen i det saa langt vittigere og lystigere Sammenstød mellem Doktoren, Barberen og Signekællingen i *Barselstuen,* saa kan man ligesom følge, hvorledes det ungdommeligt uretfærdige Vrængbillede af den dygtige Opkomling omdannes til det mesterlige Maleri af den datidige Gennemsnitslæge i dennes hele Komik.

Noget af det sørgeligste i Danmarks Samfundsforhold var Bondens Stilling i hine Dage. da han pintes med Ægter og Hoveri, straffedes af sine Foresatte med at udleveres til Krigstjeneste, i denne plagedes med barbariske Mishandlinger og i Regelen forfaldt. Han kunde af sin Herre behandles ganske som et Stykke Kvæg, sælges eller byttes bort. Han var en Handelsvare; man solgte en Bondekarl for en lukket Vogn. Selv Fremmede rørtes til Medlidenhed. Molesworth[97] skriver: »Saasnart Bonden faar en Rigsdaler, giver han den hastigt ud til Brændevin af Frygt for at Fogden, hvis Slave han er, skal høre om det og tage den fra ham.« Selv om de nyeste Forskninger har Ret, der frikender Frederik den Fjerde fra at have indført Stavnsbaandet, saa beviser de dog kun, at Regeringens Hensigt var en bedre end man hidtil har troet, ikke, at Bonden i Virkeligheden var heldigere stillet. Tvertimod, de viser, hvor dyb hans Afhængighed af Ridefogderne var.

En Samtidig, Provsten Jørgen Sorterup, har i et Skrift *Præstigiæ oeconomiæ ruralis* givet et slaaende Billede af Forholdet mellem Bonden og Fogden. Vi ser her, hvorledes Bønderne for at beholde Forvalterens Yndest maa forrette alt hans Arbejde for ham, fra Pløjning og Harvning indtil Høstarbejde og Købstadsrejser, hvorledes de for intet eller saa godt som intet maa modtage hans Kør og Svin paa Græs, desuden aldrig tør nægte ham hvad han kaster sine Øjne paa, en god Kalv, en fed Gris, en Kylling o.s.v. Sætter Herren en Inspektør til at passe paa Fogden, saa slutter disse blot Forbund, og udsuger Bønderne og bedrager Herremanden med forenede Kræfter. Skal der betales Skatte-, Landgilde- og Laane-Korn, maa man altid regne en fjerde Afgift til, nemlig Fogedkornet. Siden afskriver Fogden saa Husbonden 5 Tønder af 100 for daarligt Maal, skønt han omvendt paa 20 Tønder har afpint Bønderne 5 over Maalet. Ganske andet Maal falder der om Foraaret, naar Bønderne trænger til Sædekorn og maa laane paa Gaarden. Saa faar de det Korn, der er saa slet, at Fogden ikke tror, Købmanden vil købe det, og Tønden stryges tilgavns. Skal det betales tilbage, maa Bonden bringe godt Korn og Topmaal og endda gengælde Fogdens Godhed med en lille Foræring, et Lam, en fed Gaas o.s.v.

Maaden, hvorpaa Udskrivningen ledes eller Landgilden og ubetalte Skatter inddrives hos den, forarmede Bonde, svarer hertil. Det er tydeligt, at disse Forhold i Datiden ikke turde bringes paa Scenen for ramme Alvor. Senere hen, i Aarhundredets Slutning, blev de fremstilte i Samtaleform (Martsfeld: *Forrige Tiders Forvalterkneb)* paa en tør og lidet digterisk, men sanddru Maade. Man faar her et nedslaaende Indtryk af Bondens Plageaanders Grusomhed og Kæltringestreger; men det brænder sig ikke ind i Erindringen, ukunstnerisk

97 Robert Molesworth: *»En beskrivelse af DANMARK som det var i året 1692«* (1. udgave på engelsk 1694). Oversat af Svend Lyndrup. Efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977, 2. oplag, Aarhus 1978.

som det er. Martsfeld har selv følt Harme, men at meddele Læseren sin Indignation har han ikke formaaet.

Holberg skriver derimod *Jeppe paa Bjerget,* lægger den dybeste Fortrolighed med Bondens sørgelige Forhold for Dagen, og bliver hverken begrædelig eller bitter. Intet af det tunge og sørgelige er oversprunget, og hans Skuespil er overgivent som en Fastelavnsleg.

Man tage endelig[98] Æmnet for *Den politiske Kandestøber.*

Med de første Kaffe- og Thehuse (i Kjøbenhavn omtales de fra 1689) kom Aviserne og det politiske Ordskifte i Mode. Værtshusscenerne i de ældste Udkast til *Kandestøberen* og *Gert Westphaler* viser, at Menigmand søgte til Ølstuerne som til en Slags politiske Klubber, og paa Holbergs Tid gennemtrængte overhovedet en levende Interesse for Politik det danske Folk. Da det var aldeles udespærret fra Delagtighed i Statsstyrelsen, fik den politiske Interesse et Afløb i Sysselsættelse med Verdensbegivenhederne og de fremmede Staters indre Forhold. End ikke Landbefolkningen, hvis sunde Fornuft Holberg roser paa Byernes Bekostning, holdt sig fri for denne Art Politiseren. Kældersvenden i en Landkro underholdt ham med den østerlandske Politik.

Vi Nutidsmennesker har vanskeligt ved ganske uden Medfølelse at betragte disse Udannede, i hvem der ubevidst rørte sig en Følelse af Samhørighed med det store Hele, af Fællesskabet i de almenmenneskelige Interesser; vi kan ikke heller dele Holbergs Foragt for deres Aviser, der trods alle Ufuldkommenheder var de eneste Budbringere om hvad der foregik i den store Verden, som naaede indenfor deres snevre Syns- og Virkekres. (Stolpe: *Dagspressen i Danmark).*

Men Sagen har jo ogsaa sin komiske Side, og med sikkert Blik har Holberg i sin Kunsts Interesse taget Sigte paa det Burleske i Anmasselsen, med hvilken der i slige Sammenkomster dømtes og fordømtes, og han skriver sit første, fortræffelige Lystspil om disse »gemene Folk, der sidder paa Værtshusene ved et Krus Øl og sætter i Rette baade Borgmestere og Generaler.« Livet er alvorligt, Kunsten lys.

Saaledes ser vi da Holberg uden at imponeres, forarges, sørge, klage, fortabe sig i Føleri eller røres i Kraft af det prægtige Lunes Uforfærdethed og friske Kulde forvandle alt, hvad han rører ved, til Komik.

Foruden den indre og ydre Iagttagelse har Holberg endnu den tredje Kilde til sine Kunstfrembringelser, den hele tidligere trykte Literatur.

Og saa righoldig er denne Kilde, at den til sine Tider har kunnet tage sig ud som den eneste eller dog mest betydelige. Han har laant saa meget fra andre, at det, han selv har opfundet, har kunnet synes forsvindende i Sammenligning. Har Forskerne nu og da forvekslet tilfældige Ligheder med Efterligning, saa er det paa den anden Side utvivlsomt, at Listen paa hans Laan endnu ikke er lang nok.

98 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Denne stærke Benyttelse af Literaturen er betegnende for det 17de og 18de Aarhundredes digteriske Aandsfostre og blev fremmet ved den flyvende Fart, med hvilken Holberg som Komediedigter arbejdede. Naar Støbningen foregik, kastede han Elementer, hentede allestedsfra, i Formen for at faa den fyldt. Men iøvrigt klinger de Angreb, der af den Grund er blevne rettede paa Holbergs Digterværd og Oprindelighed, kun som et Ekko af dem, alle Verdens største Digtere har været Genstand for, fra Oldtidens Komikere af til Shakespeare, Corneille, Molière. Shakespeare blev jo af en bitter Forgænger kaldt »en Krage, pyntet med vore Kjær«, Corneille blev med Hentydning til sit Navn benævnet »Corneille déplumée«, den plukkede Allike, og opfordret til at give hvert Ord af sin Cid[99] tilbage, og Molière beskyldtes for »en abeagtig Efterligning, hvortil kun han var i Stand«. Hovedsagen er imidlertid, at det bedste fremmede Indfald i en Stympers Hænder bliver til Ingenting, og at kun den store Begavelse formaar at sammensmelte det med sine egne.

Ikke blot har Holberg som alle Digtere mange Gange taget Stoffet til sine Komedier (og det næsten indtil alle Enkeltheder) fra Literaturen (som *Jeppe* og *Den pantsatte Bondedreng* fra Bidermanns *Utopia*[100]*, Kandestøberen* fra Addisons *Den politiske Tapetmager*). Men han har rundt omkring fra tilegnet sig Figurer og Samtalevendinger. Han har fra den romerske Komedie, særlig fra Plautus, taget en Mængde teatralske Ejendommeligheder, en enkelt Gang næsten et helt Stykke *(Abracadabra* er en Bearbejdelse af *Mostellaria, Diderich Menschen-Skræk* en Efterligning af *Pseudolus* og *Curculio, Jacob von Tyboe* stærkt paavirket baade af Terentius' *Eunuchus,* af hans *Heautontimorumenos* og af Plautus' *Miles gloriosus,* der ogsaa gaar igen i *Den ellevte Junii);* dog er det dybest inde og mest i sin dramatiske Stil, at han stemmer overens med Plautus; den djærve danske Professor var aandsbeslægtet med den geniale og drøje romerske Poet. I Viddets Folkelighed ligner Holberg ham.

Fra Maskekomedien, særligt fra Gherardis *Théàtre Italien* har Holberg laant en Vrimmel af vittige Enkeltheder, lattervækkende Teaterfif, Motiver til Prologer og Indskud, Løjer, Sprogblandinger, symmetrisk Replikskifte og Fremhæven ved Gentagelser, parodiske og urimelige Træk, Overdrivelser som Tyboes, at han maa holde Folk til at laste sin Figur for at have Fred for Kvindernes Efterstræbelser o.s.v.

Men ligesom det var Molière, der havde banet Holberg Vejen til Plautus, og som han sikkert kun gennem Molière blev opmærksom paa Muligheden af at benytte og fortsætte Romeren, saaledes var det Italienske Teater, Holberg lærte at kende, allerede halvt forfransket og stærkt paavirket af Frankrigs store Komiker, ligesom ogsaa han, som Holberg selv fremhæver (Ep. 506) havde givet Eksemplet ved Benyttelsen af Italienerne. Det er da ogsaa Molière, der trods alt, hvad man har sagt, (Rob. Prutz af national Uvilje mod Frankrig, N. M. Petersen paa Grund af utilstrækkelig Indsigt) er Holbergs afgørende og direkte Forbillede som Skuespildigter. Ja man kan uden Overdrivelse sige, at Molière for Holberg er *Digteren,* det virkeliggjorte Ideal af en Digter. Han, som

99 *»Le Cid«*.

100 Bidermann, se: om Gunnar Sivertsen's disputats på: http://bjoerna.dk/Holberg/Gunnar-Sivertsen-061206.pdf [foreløbig henvisning].

ikke ødsler med Ordet *stor,* kalder ham stadigt »den store Comicus«, »den store Comoedie-Skriver«, »denne store Mand«. Vil han bestyrke sin Mening om Teatersager, tilføjer han: »Anderledes vilde Molière ikke dømme herom«; han »*præfererer* Molières Kiendelse for det heele Parisiske Universitets Betænkning«; han for sin Del vilde »betro ham baade geistlige og verdslige Embeder«; »et helt *Seculum* kand neppe bringe til Veye saadan Geist som Molière«; i de 2000 Aar, der er gaaede hen mellem Plautus og ham, er intet værdifuldt Lystspil frembragt; han har »bragt for Lyset det begravne Artificium« og skrevet Komedier efter de Gamles Plan, men har overgaaet dem, saa han kan regnes »iblandt de sidste Tiders store *Philosophos«.* Holberg kalder ham sin Vejviser og siger om sine egne »Originaler«, at de er »forfattede efter hans Plan«; hans højeste Stolthed er, at han af fremmede Kendere er bleven sat ved Siden af Molière. (Epistlerne rundtom, Indledning til *Moralske Tanker.)*

Der var et aandeligt Slægtskab imellem dem. Vel var Afstanden stor fra Madeleine Béjarts og de Bries og mange andres Elsker til ham, der aldrig synes at have havt en Kærlighedshistorie og aldrig at være bleven elsket, fra den ulykkelige og skinsyge Ægtemand til den lidenskabsløse Pebersvend, fra Komedianten og Teaterdirektøren til den stille Poet og Lærde, fra Kongens Kammertjener, den oversete Hofmand, til Studereværelsets Mand — men de var frifødte Aander begge, frit opdragne Aander begge, Molière havde studeret Gassendi og oversat Lucretius, som Holberg havde studeret Bayle og bearbejdet Thomasius, de var begge de vittigste Mænd og mest dramatisk begavede Personligheder i deres Land, begge en ny Tids Talsmænd, begge Ligevægts-Naturer, Fjender af al Overskriden af Maalet som af al i Stilstand forraadnende Vane.

Som Molière, men mere udelukkende end han, skildrer Holberg Familielivet; i Stykkernes Plan og Figurernes Gruppering følger han ham i Regelen som Lærlingen sin Mester. Tag eksempelvis *Den Stundesløse.* Skuespillet er formet over *Le malade imaginaire,* Pernille svarer paa det nøjeste til Toinette; ja saa ligefrem har Molières Lystspil her været Forbillede, at Holberg i Originaludgaven er kommen til at lade Leanders Farbroder Corfitz tale om sin Brodersøn *Thomas* (Diafoirus), istedenfor om *Peder* (Erichsen Bogholder).

Fra alle de Literaturer, med hvilken Holberg var bekendt, har han laant, saaledes fra den spanske. Moreto's *Den pæne Hr. Diego* synes det nærmeste Forbillede for *Jean de France,* der desuden minder om Træk hos den plattyske Digter Lauremberg og Englænderen Wycherley. En Roman af Quevedo, en anden af Jeronimo de Alcalá, en tredie, der er anonym, *Lazarillo de Tarmes* har afgivet Træk til *Don Ranudo* som desuden for Enkeltheders Vedkommende har et dansk Forbillede i Wilhelm Helts *Irus*. En Novelle af Cervantes har paavirket *Henrik og Pernille,* et Mellemspil af samme Digter maaske *Gert Westphaler.* (Emil Gigas: *Literatur og Historie).*

Naar man ser bort fra hvad Holberg fremdeles skylder den Molièreske Skole i Frankrig: Dancourt, Boursault, Dufresny (med Hensyn til *Julestuen, Barselstuen, Pernilles korte Frøikenstand),* eller sin danske Forgænger Skeel i hele Formningen, saa iagttager vi tre mægtige Strømme med deres Bifloder,

udgaaende fra Plautus, Maskekomedien og Molière, der udmunder i den danske Skueplads.

Lad os i et Eksempel se, hvorledes Holberg literært benytter.

Hans *Ulysses von Ithacia* er et rent fantastisk Værk, en Parodi af den Art, som meget hyppigt gaves af Italienerne i Paris paa Holbergs Tid. At den parodierer den tyske Komedie i Kjøbenhavn er bekendt. Den fortsætter *Melampe,* gentager paa en Maade *Peder Paars'es* Satire i en højere, mere vellykket Form; thi som Heltedigtet driver Skuespillet Skelmeri med de homeriske Digte, særlig Odysseen, og har i sine to Hovedpersoner den fra Cervantes stammende Modsætning mellem en Don Quijote- og en Pansa-Figur i Helten og hans Tjener.

Fra Livet har Holberg her ikke direkte kunnet hente noget. Hans Laan er rent literære, nemlig disse:

Prologen Paris' Dom er et gammelt, fra Lukians tyvende Gudesamtale stammende Motiv, der gaar igen i Middelalderen og hos Italienerne, og som hos os allerede forekommer i Christiern Hansens Skuespil 1531 endog med Paris' Betingelse for Dommen: »Man kand ikke dømme om Nogens Skiønhed udaf Ansigtighed allene«, en Vending, der forøvrigt ogsaa senere findes i Englænderen Congreve's *Paris' Dom.*

I Italienernes *Ulisse et Circé* forekommer dette Replikskifte:

Pierrot: Hvordan, Mezzetin, i Operaen siger man ikke noget uden at synge det?
Mezzetin: Nej, ikke engang hvis man spurgte, hvad Klokken er. Man vilde f. Eks. synge: Hvad er Klokken, Margot, hvad er Klokken? Den er tolv, Frue, den er tolv.

Hos Holberg er Satiren over Operaen varieret i Trojanerens bekendte, tremulerende: »Hør Claus, træk mig mine Støvle--er paa«.

I *L'Empereur de la Lune* siger Harlekin til Doktoren, som hos Holberg Chilian til Bonden: »Er du fra denne By eller Byen fra dig?« — en Replik, som det iøvrigt ikke var værd at gaa saa langt for at hente; men her haves ogsaa i Stykkets sidste Scene Forbilledet for en af Hovedscenerne i *Ulysses,* den mellem Chilian og Marcolfus med det berømte Omkvæd »Ligesaa hos os»:

Harlekin (som Maanekejser): Mine Undersaatter er næsten fejlfri; de ledes udelukkende af Hensyn til deres Fordel og af Ærgerrighed.

Colombine: Ganske som hos os.

Harlekin: Enhver forsøger efter bedste Evne at gøre sig tilgode paa Næstens Bekostning; den største Dyd her er den at være rig.

Doktoren: Ganske som hos os.

Harlekin: Vi bruger ingen Bødler. Istedenfor at lade Forbryderne omkomme i et Kvarters Tid paa en offenlig Plads, sender vi dem til Lægerne, der slaar dem ihjel paa en ligesaa grusom Maade som gjorde de det af med en Patient.

Colombine: Hvad for noget, Herre, altsaa ogsaa hos Dem slaar Lægerne Folk ihjel? Det er ganske som hos os.

Isabella: Og findes her Skønaander?

Harlekin: Her er Kilden. I mere end 70 Aar har man arbejdet paa en Ordbog, og om 200 Aar vil den endnu ikke være færdig.

Colombine: Ganske som hos os.

Isabella: Og Dommerne lader sig ikke bestikke i dette Rige?

Harlekin: Kvinderne søger at gøre Indtryk paa dem, her som. andensteds. Man giver dem undertiden nogle Foræringer. Men paa det nær gaar alt tilbørligt til.

Doktoren: Det er ganske som hos os. o.s.v. o.s.v.

Heller ikke til den ypperlige Slutningsscene, hvor Jøderne trækker Maskeradedragten af Ulysses, savnes et Forbillede i *Theàtre Italien.*

I *Protée* findes følgende Scene:

Harlekin (ser Marskandiseren): Jeg tænker, den Marskandiser, som har laant mig Klæderne, kommer for at plage mig om Penge. Jeg vil blive ved at høre mig i min Rolle: Rom har lært mig og mine Lige Standhaftighed. O! hvis man gik tilbage til Byens ældste Tid . . .

Marskandiseren: Hvis De vilde give mig de seks Daler, De skylder mig, var det mig yderst kært.

Harlekin (patetisk): Kender en romersk Kejser Dalere? Du tager fejl, min Kære, jeg ved ikke mere, hvad Dalere er. Du trætter mig med din taabelige Snak. Min Storskatmester skal betale dig i Cæsard'orer.

Marskandiseren: Jeg bryder mig Pokker om Jere Cæsard'orer, Herre. Jeg vil ha'e betalt i god fransk Mynt. (Han gaar løs paa Harlekin og river hans Vams af ham).

Harlekin: Hvorledes? Mens jeg sidder paa selve min Trone, vover en Slyngel af en Marskandiser at forhaane sin Kejser! Gardister, griber ham!

Marskandiseren: I kan selv være en Slyngel. Det var en net Kejser.
(Giver sig til at le og gaar).

Men alt dette er Materialet. Af Stykkets egenlige Styrke har intet af Forbillederne det ringeste.

Medens alle Holbergs øvrige Skuespil efter deres Beskaffenhed har en begrænset Genstand, noget snævert, endeligt[101] i deres Æmne, har dette ene Stykke en uendelig Genstand. Det foregaar i en anden, højere Verden end de andre, er gennemstrømmet af et friere, digterisk Pust.

101 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

De andre Stykker fremstiller en Side af Livet, ikke det hele Liv, undertiden endda kun en Side af en Karakter, ikke den hele Karakter. De skemter med Stundesløshed, eller Barselstuer, eller Udenlandsrejser, eller Maskerader. De handler om, hvorvidt Leander skal faa Leonora eller ikke. Tidt er Synspunktet snævert, for ikke at komme udenfor en vis komisk Kres. Tag et af de bedste, *Don Ranudo,* hvor Holberg saa haardhændet, man kunde maaske endogsaa sige haardhjertet, haaner den gamle danske Adel, der efter Statskupet sad lammet paa sine Gaarde. Vel sandt, Ranudo er latterlig med sin Uvilje til at arbejde og med Stoltheden af sine Forfædre, men Holberg har i uvillig Hensigt tildigtet umulige eller unødvendige Træk: Den, der er saa stolt, at han hellere sulter end skaffer sig Rigdom ved at lade sin Datter indgaa et ulige Ægteskab, vil ikke samtidig rane Ost og Brød fra en Bonde.

I Mogens Skeels lille, morsomme Stykke fra Renæssance-Tiden *Grevens og Friherrens Komedie* (udg. af S. Birket Smith) koger den gamle Adels Harme over dens Fald og over de nybagte Adelsmænds Udsmykning med meningsløse Titler paa dens Bekostning; her syder Haanen over de udannede Grever og Friherrer, der skaber sig fornemme uden at være det. Synet er ogsaa her begrænset, men man føler, at den Foragt, der inspirerede Stykket, ikke savnede Grund og Ret. *Don Ranudos* Satire er dybere, men der er ingen højsindet Forstaaelse af Adelsstoltheden deri. Det er ikke *blot* latterligt, at en Mand ikke vil lade nogen sin Fattigdom vide, men skjuler den for alles Blik, ikke *blot* latterligt, at der er noget — lad det være en Fordom — som han sætter over Velstand. Der er her i Latteren noget saarende, omtrent som naar i *Jeppe* den raa Baron tilsidst staar med Palmer i Hænderne som Moralens Bærer, medens den stakkels Jeppe, der er saa langt mere værd end han, driver af med Skamme, slukøret som en vaad Hund.

Der er noget endeligt, begrænset i Kunstværker som disse, I *Ulysses* derimod er selve Stykkets Livsluft den frie Uendelighed. Her er, som Prutz har sagt, »Poesiens Fevogn ikke brugt som Pakkepost for nogen Moral«. Vi er ligesom vendte tilbage til den komiske Poesis største Tider.

Det var et Fald, da denne Poesi fra under Aristofanes at have tumlet frit og stort med Statens og Kunstens, Politikens og det offenlige Livs højeste Interesser, hos Menander og Terents sank til kun at dreje sig i Privatlivets lave Krese om husligt Kævl, forlibte unge Par, listige Slaver, narrede Fædre, en uformodet Arv eller Genkendelse.

Ikke da Holberg i sin Alderdom gav sig til ligefrem at efterligne Aristofanes (*Plutus),* men her er han naaet i Højde med Verdens største komiske Digter.

Her er intet Smaatskaaret eller smaaligt Samlet. Nej, Pelion er taarnet paa Ossa, Bjerge af Latterligheder dyngede ovenpaa hverandre til de ruller ned igen under drønende Larm. Der er virkelig Renæssance-Kunst, mindende om Genfødelsestidens største Mestere, Rabelais, Cervantes, Shakespeare, i Behandlingen af dette klassisk-bibelsk-romantiske Stof, denne »Holofernes, Greve af Bethulien«, denne »Nilus af Podolien, som boer i et Sølvslot«, et Stof som jo Shakespeare paa sin Vis med lignende Frihed har behandlet i *Troilus og Cressida.*

Dog kun ved Stoffet og den respektstridige Stilling til homeriske Helte og Heltinder svarer *Ulysses* til *Troilus.* Dybere set er *Ulysses* i Holbergs Livs værk hvad *Sommernatsdrømmen* er i den store engelske Digters. Det er tilsyneladende her kun Forstanden, der driver Gæk med Folkepoesiens gamle Fantasier (denne Penelope, der aldrig bliver ældre, der er ung og dejlig til 60 Aar) som med det samtidige Teaters Lohenstein'ske Unatur og Svulst; men denne Forstand er selv bleven helt fantastisk i sin Overstadighed. *Ulysses* er Holbergs virkelige, eneste Lyrik, en Komikers Lyrik, en Højsang af den vildeste Overgivenhed til sund Fornufts Ære.

Dette er den forkerte Verden, ikke den hverdags, og gennem den forkerte skimtes den virkelige, set ovenfra, i Fugleperspektiv; og vi ser ovenfra ikke blot det smaa, Kjøbenhavn med dets Gader, (der altid er rene i Juli Maaned, ellers drukner man i Skarn; dog det er kun de elleve Maaneder af Aaret, og de gaar snart), men det store, Menneskelivet. Er det ikke vort Liv, dette, hvor vi pludselig besinder os, at et Tidsrum er gaaet som en Dag, at vi er blevne ti Aar ældre, ser, at vort Haar og Skæg er blevet hvidt, og hvor dette er os som en Forklædning, en Maskering af vort Væsen? Humorens lette Spil minder os her om selve Livets Hast.

Og saa svinger vi os da op til hin Kunstens Skemt med sig selv, sit eget Væsen, i denne evige Leg med Illusionen, der sættes og brydes, som Tieck tog op igen paa Romantikens Tid for at bygge en hel Lære om Digter-Ironi derover, og som over ham vendte tilbage til os igen i Ungdomsværker af Heiberg og andre. Andensteds ler Holberg; her jubler han. Andensteds slaar han Gækken løs; her ser vi i et Mummespil Slægtens hele Latterlighed, Krig for ingenting, Forelskelsens Indbildninger, Overtroens Hokuspokus, den menneskelige Naragtighed i højeste Vælde.

Til *Ulysses von Ithacia* lader efter Sagens Natur kun literære Kilder sig eftervise. Vi maa søge et Stykke, hvor saavel den indre Iagttagelse, som Studiet af Omverdenen og Benyttelsen af ældre Literatur har sat sig paaviselige Spor.

Et saadant Stykke er *Erasmus Montanus,* det dybeste af alle Holbergs Skuespil og det, hvori han er aller oprindeligst.

Han har i ubestemte Omrids den ungdommelige Paradoksforfægter fra sin Optræden i Christianssand som stødende det kvindelige Køn ud af Menneskeheden. Han har den komiske Ordstrid i et fremmed Sprog, talt slet af begge Parter for et uvidende Dommerpublikum. Han har Minderne om den skrækkelige Opdragelse under Søren Lintrup[102], Virkelighedsiagttagelserne af Studenterlivet i Kjøbenhavn og af Disputereøvelserne paa Borchs Kollegium og Universitetet, Per Iversen o.s.v.

Hermed krystalliserer sig saa Bestanddele fra de forskelligste Landes poetiske Literaturer.

Fra Aristofanes' *Skyerne,* det Stykke, i hvilket den unge Mand lærer at disputere hos Sokrates, tog han Indfaldet med hvorledes det hævner sig paa

102 Se biografisk artikel s. 221.

den gamle dumme Fader at have sendt Sønnen i Disputerelære, idet denne beviser Faderen sin Ret til at give ham de i Barndommen modtagne Prygl tilbage. Dette foranlediger Afgørelsen hos Holberg som hos Aristofanes, om end paa en finere Maade.

Fra et lidt tidligere engelsk Stykke, Farquhar's *Den rekrutterende Officer,* som Holberg har kendt (thi han nævner det i *Peder Paars)* tog han det iøvrigt temmelig kummerlige Indfald med Niels Korporal og Løjtnantens Hververi.

Til Jesper Ridefogeds Opfattelse af Maanen har han rimeligvis Motivet fra Scenen mellem Doktoren og Pierrot i Italienernes *L'Empereur de la lune,* hvor Pierrot siger: »Jeg er da ikke saa dum at jeg skulde tro, Maanen er en Klode, Maanen, som ikke er større end en Æggekage lavet af otte Æg.«

Til Per Degn havde han allerede fra *Peder Paars* Elementer:

Forbedringen af Kaldet, Priserne paa Psalmer. Fra Molières *Doktoren mod sin Vilje* tog han Indfaldet med Per Degns morsomme Latin:

Sganarelle: Forstaar De Latin?

Géronte: Aldeles ikke

Sganarelle (rejser sig i pludselig Glæde): De forstaar ikke Latin?

Géronte: Nej!

Sganarelle: Cabricias, arci thuram, catalamus, singulariter, nominativo, hæc musa, Musen*, bonus, bonaf bonum. Deus sanctus, est-ne oratio latinas? Etiam,* Jo. *Quare?* Hvorfor? *Quia substantivo et adjectivum, concordat in generi, numerum, et casus.*

Laanet er utvivlsomt, thi de sidste Ord, som er gaaede over i Per Degns Replik, er et fordrejet Citat af en fransk Skolebog fra Molières Tid, som Per Degn umuligt kunde kende.

Men ogsaa her er disse mange Smaalaan kun Stene til Bygningen. Lad os nu se, hvorledes den rejser sig, og hvad det er som gør, at den staar gennem Tiderne og vil staa i uoverskuelig Tid.

Holberg sender den udlærte Bonde-Student hjem i hans Landsby — det er hele Grundideen. Men hvilken Forstyrrelse er ikke Følgen! Hvilket Møde det med den hjemlige Dannelses Repræsentant, Per Degn! Hvilket Sammenstød det mellem denne galende Hane og denne opblæste Kalkun!

Situationen er saa betydelig, fordi den ikke er kunstig, men naturnødvendig.

Hvor naturlig end hos Holberg ellers den komiske Karakter maa siges at være, saa er den komiske Situation dog kunstig, et usandsynligt Forsøg. Det foretages med Hovedpersonen for at vise, hvad der bor i ham. Jeppe gøres kunstigt til Baron, Herman kunstigt til Borgmester og saadan altid. Det er lidt lavet og lidt tomt.

At derimod Repræsentanten for den unge Kultur og Repræsentanten for den gamle Dannelse støder sammen, det er en nødvendig Situation, og nødvendig

er dens Konsekvens, at Omgivelserne giver Repræsentanten for den gamle Dannelse Ret.

Man tage alle de andre Par hos Holberg, Peder Paars og Per Ruus, Storpraleren og Snyltegæsten, Philemon og Rosiflengius, de belyser hinanden som Paralleler eller som Modsætninger, men de fordrer ikke hinanden, er ikke uadskillelige. Men uadskillelige som Komplement-Farver er disse to Karakterer i denne Situation.

Og nu det Mestergreb, med hvilket Kampens Genstand er samlet i Spørgsmaalet om Jordens Form — der angiver en ny Verdensanskuelse som med et Stikord. Og ikke unaturligt; tvertimod. I Bøger, som dengang endnu læstes, taltes om Himlen som en fast Hvælving eller en Række Hvælvinger over hinanden. Man gør sig overhovedet ikke nutildags nogen klar Forestilling om den Naivetet og Usikkerhed, der i hine Overtroens og Bibeltroens Tider raadede paa det naturvidenskabelige Omraade. Den nærmeste Fortids store Naturforskere havde forbavsende Huller i deres Kundskab. Saavel Thomas Bartholin som Ole Worm var overbeviste om, at en Kvinde virkelig havde født et Æg, som fuldstændig lignede et Hønseæg, fordi dette var bevidnet af flere tilstedeværende Mænd og Kvinder, hvis Troværdighed var sikret saavel ved deres borgerlige Stilling, som ved deres Karakter, og fordi Ægget var tilstede og blev opbevaret i Worms Samling. Ole Borch troede paa Alkymien og Guldmagerkunsten, og det var ham, der som stor Beundrer af Guldmageren Burrhi anbefalede ham til Indkaldelse i Danmark. (Panum: *Universitetsprogram 1880).* Himmerich, Københavns Borger- og Politimester paa Holbergs Tid, udgav 1726 et Droningen tilegnet *Compendium philosophicum* i hvilket han udvikler Theophrastus Paracelsus' Lære, og bl. a. forklarer, hvorledes den Gud underlagte *Spiritus Universalis* foraarsager, at det bliver Nat: »Saa foraarsager og samme *Spiritus* saavel som dend afvigede Sol paa følgende Maade Natten: Dend udi Luften befindtlig *Sulphur* og *Mercurius extenderer* sig ved *Resolution* af en *Spiritu Salis* og det sær *subtil* meere nedad mod Jorden, hvor *Sal Aeris* er grovere, end op ad, dog en Tiid meget meere end en anden, ligesom meget eller lidet udaf de kolde Deele af *Mercurio* af Stiernerne ved forommeldte *Spiritum Universalem* i Luften er bleven influeret o.s.v.« Endnu 1764 skriver Suhm[103] sit »Forsøg til et Udkast af Videnskabers og Konsters Historie *fra Jordens Dannelse af og til Syndfloden«,* hundrede Sider i Oktav[104]. Og Holberg selv var jo ikke videre end at han afviste Newtons Lære om den almindelige Tiltrækning, det naturvidenskabelige Grundlag for den hele moderne Kultur, og holdt sig til Descartes' Hvirvelteori.

Det er klart, at hint Forhold mellem nyt og gammelt, ny og gammel Daarskab, er altomfattende, almengyldigt. Altid vil der komme et Punkt, hvor den gamle Dannelse i sin Stillestaaen bliver en Karikatur, og hvor den nye med sine ungdommelige Overdrivelse faar et Præg af Markskrigeri. Ignorant — Charlatan — det er de evige Skældsord, som veksles.

---

103 Se biografisk artikel s. 248.

104 Se om bogformater s. 315.

Tag Holbergs øvrige kendteste Figurer: Kandestøberen naaer ikke ned til det dybeste i Menesket, behandler en ringe Fejl, hører Datiden til; Jean de France har vel forsaavidt blivende Værd, som en større Kultur i Reglen vil udøve en blændende og fordummende Virkning paa Kyllingehjerner i et lille Land; men flyt Skikkelsen til Frankrig og den passer ikke mere; ikke at tale om, at Situationen med Madame la Flêche er altfor lavet.

Flyt derimod *Erasmus Montanus* til Frankrig eller Rusland; Komedien er lige mulig, lige sand. Flyt den tilbage i Fortiden eller fremad i Fremtiden, den bliver lige træffende. Det beror paa, at ikke blot de Skikkelser, den fremstiller, er aldeles ejendommelige, levende Mennesker, men Forholdet imellem dem er et evigt Forhold. Aldrig har Holberg i nogen Situation hævet sig til en saadan Højde. Man er som paa et højt Punkt, fra hvilket man ser ud over alle Lande og alle Tider.

Situationen er ikke blot en Situation af Privatlivet; det er en verdenshistorisk Situation. Stykket spilles daglig til alle Tider og i alle Lande. Det skænker os et Indblik i de Love, efter hvilke Menneskehedens Udviklingsgang under ældre og yngre Slægtleds Daarskab gaar for sig.

Naturligvis er den følsomme Opfattelse forkastelig, efter hvilken Erasmus er det Nyes Martyr; han er det endnu mindre end Don Quijote f. Eks. blot er den ædle Entusiast. De er Narre beggeto. Erasmus er en latterlig ung Person, der i Hovedsagen har Ret; Per Degn er en latterlig gammel Person, der i Hovedsagen har Uret — netop hvad Fremskridtets og Konservatismens Repræsentanter i Regelen er. Bevidst har Holberg kun villet fremstille Narren i Erasmus. Derfor lader han ham ogsaa falde saa brat, ganske ligesom han lader Jeppe falde — til Bedste for en bevidst og indskrænket moraliserende Stræben i Kunsten.

Men Holberg som digterisk Geni staar ikke paa samme Standpunkt som Holberg i Egenskab af Moralist. Geniet har ikke spurgt ham, hvad han bevidst vilde gøre ud af Stykket; det har revet ham med sig i uimodstaaelig Flugt. Holberg frembragte ikke som Digter med forstandig Bevidsthed. Mærk Marthes Replik i *Jean de France:* »Det gaaer med mig som med dem, der skriver Comoedier; medens de skriver paa Comoedien, falder dem af sig selv ind, hvordan den skal udføres.«

Idet Holberg da her, som sædvanligt i moraliserende Hensigt, bearbejdede gamle, personlige Erindringer, brogede Indtryk fra Omverdenen, forskelligartede Laan fra græsk, engelsk, italiensk og fransk Literatur, kom han ubevidst til at afsløre sin hele, rige, indre Erfaring om, hvorledes, hvor tragikomisk, paa Dannelsens Omraade Slægt staar mod Slægt — og fordi hans Erfaring, hans Digteraand var saa dyb, blev Stykket vor Bogverdens dybeste Kunstværk.

VI • Teatret aabnes • Fordomme • Pengeløshed • Kampen for Livet • Komediens Ligbegængelse • Præsternes Indflydelse • Kongehusets Sæder • Fader og Søn • Dans og Skuespil. Synd • Forbud mod Skuespil • Psalmedigtning • Tyveaarig Pause i Skuespildigtning • Ingen egenlig Udvikling • Holbergs ringe Anseelse • Ringe Anseelse • Kold Respekt • Tragisk Skæbne • Samtidens Holdning • Nervøsitet og Pessimisme • Død og Ligfærd • Fire Reaktioner • Udødelighed

Til en saadan Højde svang i sine rigeste og mest frigjorte poetiske Stemninger en Mand sig op, hvis Liv som dramatisk Digter bestod af Opofrelser, Halvsejre og Nederlag. Faa store Mænd har havt saa meget at overvinde som han. Mangeartet Modstand mødte ham; men værre end Modstanden var den Ligegyldighed for hans bedste Stræben, der fulgte af Folkets lave Dannelsestrin, da han var ung, af dets snerpede og slette Smag, da han var gammel.

Hans Digterliv som Dramatiker er en Kæde af Genvordigheder.

Den 23. September 1722 var det danske Teater i Lille Grønnegade blevet aabnet. Dets Forhistorie er den, at da Hoffet i Aaret 1721 indkaldte et tysk Operaselskab under en vis Kaysers Ledelse fra Hamborg og samtidigt gav den franske »Hof-Komedie« Afsked, blev adskillige af dennes Medlemmer boende her i Landet, deriblandt Étienne Capion[105], der foruden at være Skuespiller tillige som »Hoff- og Stabs-Traiteur« havde fulgt Hæren i den svenske Krig. Lige fra Aaret 1718 havde han, som fra først af ledede et Marionetteater, ansøgt om Skuespilprivilegier, der kunde hindre fremmede Komedianter, Liniedansere etc. i at konkurrere med ham; han opnaaede ikke strax en saadan Eneret, indførte ligefuldt tyske Skuespillere og Skuespillerinder og gav tysk Komedie, men med saa ringe Vinding, at han sank i Gæld og i 1721 paany anraabte om Regeringens Beskyttelse, da han »imod ald forhaabning« fandt, at andre Selskaber fik samme Ret som han »saavelsom ogsaa den saakaldte Stercke mand at præsentere sin Force med viidere, hvilket haver foraarsaget icke liden, men temmelig stor skade og forlis«. Saa fik han da i Maj 1721 Privilegiet, som tillod ham alene og hvem han meddelte Tilladelse, at give »Comoedier og Spil« af hvadsomhelst Art. For det Teater, han straks begyndte at bygge, tilstodes der ham dernæst Frihed for Grundskat og Indkvartering i femten Aar. Men han byggede uden Kapital, og da Teatret stod færdigt, var han endnu langt dybere i Gæld end før.

I Sommeren 1722 søgte saa en Landsmand af ham, en anden i Kjøbenhavn efterladt fransk Skuespiller, der viser sig som en smidig, elskværdig Pariser med det store Aarhundredes hele Belevenhed og Velopdragenhed, om end uden synderlig boglig Dannelse, ogsaa han fattig som en Kirkerotte, om Tilladelse til at oprette en Skueplads i det danske Sprog. Montaigu[106] havde øjensynlig truffet Aftale med Capion[107] og var med sine Erfaringer andensteds fra falden paa den Idé, om muligt ved Oprettelsen af et nationalt Teater at komme ud af sin Næringssorg. At han skulde have havt nogen dansk Nationalfølelse, er det urimeligt at antage, han formaaede end ikke at skrive

105 Se biografisk artikel s. 273.

106 Se biografisk artikel s. 279.

107 Se biografisk artikel s. 273.

Dansk; men der er noget sundt og stort i den Begrundelse, han giver sin franske Ansøgning til Kongen. Med et Henblik paa den nylig sluttede Fred med Sverig skriver han: »Teatres Oprettelse har næsten hos alle Folkeslag fulgt Rigernes mest blomstrende Tidsalder, og den Fred, som Deres Majestæt nylig har skænket sit Folk efter en lang Krigs Sejre har forekommet mig at betegne det bedste Tidspunkt, man kunde vælge«. Han fik Bevillingen og efter at det ved fornyet Ansøgning var lykkedes at stanse den stærke Mands, al Interesse optagende, Forestillinger, som ulovligt fandt Sted for Folk i en Have, han ejede udenfor Nørreport, blev den fremtidsrige Plan gennemført. Den danske Skueplads aabnedes med Molières *Den Gerrige.*

De to erfarne Skuespilleres dristige Foretagende fik en dobbelt og mægtig Hjælp, først fra det højest dannede Hofselskabs Side, idet Grevinde Christine Reventlow, Dronningens Søster, Storkansleren Grev Ulrich v. Holsteins Hustru, en dansksindet og meget evnerig Dame, beskyttede Forsøget og hædrede Skuespillet med sin Nærværelse, ligesom hendes Svoger Frederik Rostgaard[108] anvendte sin Indflydelse til Fordel for det, ja skrev den nette Prolog, hvormed Teatret blev aabnet — og dernæst, idet Holberg traadte til og straks til en Begyndelse forærede Skuespillerne sine fem første Stykker.

Der var imidlertid nok at kæmpe imod.

Først og fremmest var der Fordomme at overvinde, navnlig de, som Gejstligheden og Universitetet nærede og i Folket underholdt om den Skade, den Kristne ved at se Skuespil tog paa sin Sjæl, og om det uværdige og uanstændige i som Gøgler at optræde paa Scenen. Det vakte Forargelse, at en Universitetslærer skrev Komedier og at Studenter spillede dem. Gram[109] ytrede, at det ikke sømmede sig for en Professor at give sig af med saa letfærdige Ting og at Holberg, hvis han ikke holdt op dermed, burde forvises fra Universitetet til Teatret. To Regensianere, der var optraadte paa den danske Skueplads, fik Advarsel om, at dersom de ikke inden tre Dage var udflyttede fra Regensen, blev de bortviste fra Universitetet. Den ene forlod straks Regensen, den anden, som prøvede paa at trodse, blev kastet ud og desuden bortvist. En Student paa Walkendorfs Kollegium, der var optraadt, Jens Høberg ved Navn, blev til Straf for dette sit »usømmelig førte Levned« sat ud af Kollegiet, og appellerede forgæves hos Conseillet, skønt Rostgaard[110] gik i Forbøn for ham. I et Digt fra ham til Rostgaard hedder det betegnende:

Hvad hår jeg Stymper gjort? Har jeg mod Himlen syndet?
Har jeg om rette Gud urette Troe forkyndet?
Mon jeg utroeskab har min Naadig Konge giort?
Har jeg mod fædreland vel syndet alt for stort? ....
Se disse store fejl mig siunis blir fremstillet
I det jeg (Ringeste) *Comoedier* har spillet . . . ,
Jeg har jo derved ej fra Gud mig villet bøje
Til Uretfærdighed o.s.v., o.s.v.

108 Se biografisk artikel s. 237.

109 Se biografisk artikel s. 199.

110 Se biografisk artikel s. 237.

Holberg selv maatte som Medlem af Konsistorium underkaste sig den Ydmygelse at deltage i Universitetets Fremfærd mod de stakkels Studenter, der havde spillet i hans Stykker.

Da det danske Teater saaledes ikke var noget anset Sted, vilde Kongehuset ikke opmuntre det med et Besøg. Aandsfri nok til at bryde med en saa taabelig Fordom var Kongen ikke. Og da han en enkelt Gang, i Januar 1723, viste de danske Skuespillere den Naade at lade dem optræde for sig paa Slottet, var de danske Skuespil ikke fine nok til at forestilles for Majestæterne. Man fordrede to franske Stykker spillede i Oversættelse.

Hertil kom nu de økonomiske Vanskeligheder. Regeringen, der var langt fra at opfatte det som Pligt at yde det vordende Nationalteater en kraftig Understøttelse, trykkede det spæde Foretagende ved dumme Bestemmelser. Allerede 6. Nov. 1722 fik Capion[111] Befaling til i Fattigafgift at betale 10 Procent af sin Bruttoindtægt. I en underdanig Skrivelse maatte saa han og Montaigu[112] forestille Hans Majestæt Umuligheden heraf for den danske Komedie, og Afgiften blev nedsat. Det nyttede imidlertid kun lidet; thi i December 1722 allerede saa den stakkels Capion, der havde kostet 5000 Rdlr. paa Komediehuset og endda optaget 4,500 Dalers Vekselgæld, sig ude af Stand til at efterkomme sine Forpligtelser. I Juli 1723 blev han bragt i Slutteriet, og Montaigu maatte »som Præses for Comoedierne« overtage Ledelsen.

Hovedindtægten var ikke Teaterbesøget, men hvad Huset indbragte, naar det udlejedes til Maskerader; imidlertid bortfaldt denne Indtægt, da disse »formedelst Misbrug og eendeel Geistliges Nidkierhed« (som det hedder i et samtidigt Aktstykke) blev forbudte. En Anmodning om, at Hans Majestæt vilde staa Teatret bi ved naadigt »at forære Comedie huuset de Slottets Theatro tilhørende Maskiner, saasom dog samme ellers af sig selv inden faa Aar ganske vil vorde ruinerede, og nu ere til ingen Nøtte, efterdi Hans Maj^{t} ingen Bande hverken af Comedianter eller Operister underholder«, mødte ingen Velvilje. I April 1724 var Montaigu[113] paa sin Side ved at opgive Ævred, saa stort Afbræk foraarsagede en Linedansertrup, der var kommen overens med Capion[114], Teatret.

Lige i Begyndelsen bevirkede Nyheden af at se Skuespil paa Dansk et ikke ringe Tilløb. Som det hedder hos Holberg:

I første Aar, som vi en gylden Tid kan kalde,
Vi frygted for at see vort Galleri nedfalde.

Men Glæden var kort:

111 Se biografisk artikel s. 273.

112 Se biografisk artikel s. 279.

113 Se biografisk artikel s. 279.

114 Se biografisk artikel s. 273.

Det andet Aar var knapt, dog fik vi stundom lidt,
Den tredje Vinter vi fremslæbet paa Credit.

I en Prolog fra Juli 1724 tales allerede om, at man rimeligvis snart maa lukke. I Vinteren 1724—25 levede Teatret mest af Holbergs *Melampe,* idet Publikum græd paa de højtravende Steder. Det var Tidens Stil at røres ved Tab af Skødehunde. Rostgaard[115] havde skrevet Vers »Madame Rostgaards smukke og dydige Hund Manille til Ære og Amindelse«, ja en rimet Gravskrift over »den rare Mynde Melampus, som tjente i Gehejmeraadinde Harboes Gaard«. Tilskuerne tog Hunderovet tragisk.

I 1726 maatte Teatret en Tid lang lukke. Da man tog fat paany, stræbte man ved alle Slags Lokkemidler at komme Publikums Smag imøde; det vilde især se Dans, og man opførte Dans mellem Akterne, ja indlagde undertiden Dans i Stykkerne som i Holbergs *Den ellevte Junii* og *Den politiske Kandestøber.* Heller ikke det udøvede imidlertid Tiltrækningskraft nok; saa stor var Ringeagten for Landets eget Sprog paa Scenen, og i 1726 greb de danske Aktører da til den ydmygende Udvej at spille paa Fransk.

Endelig[116], den 25. Februar 1727 var Teatret nødt til endegyldigt at lukke. Holberg skrev til Slutningsforestillingen *Den danske Comoedies Liigbegiængelse,* fuld af vemodig Skemt:

Mademoiselle Hjort: Men hvad skal jeg nu tage mig fore, efterdi Comoedien er til Ende?

Henrich: Dersom I har nogen Capital, vil jeg raade jer til at leve af jer Rente, men saasom I har ingen, kommer I til at tiene.

Mademoiselle Hjort: Hvor skal jeg vel faa Tieneste? Vi har jo lagt os ud med alle Folk, Officiers, Doctores, Advocater, Kandestøbere, Marquiser, Baroner, Barberer.

Henrich: Det er min Troe sandt. Jeg har ikke tordt lade mig engang barbere, siden vi spillede den Comoedie om Mester Geert.

Efter at Ligfølget er skredet i højtideligt Optog over Teatret, skildrer til Slutning Thalia den elendige Tilstand, i hvilken Skuespillerne har tilbragt den sidste Tid:

Da Hunger nogle drev til Jylland, Fyen, Norge,
Da truede Tyon ey Draabe Viin at borge:
Hos Kræmmer, Handværks-Mand, hos Bager, Brygger, Kok,
En Streg ey meere var at faae paa Karvestok . , .
I saadan Tilstand vi til denne Tiid har levet.
Imellem Slutterie og Raadhuus vi har svævet,
Indtil Comoedien sin Død og Helsot fik,
I Dag all Verdens Gang af hverdags Feber gik.

115 Se biografisk artikel s. 237.

116 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

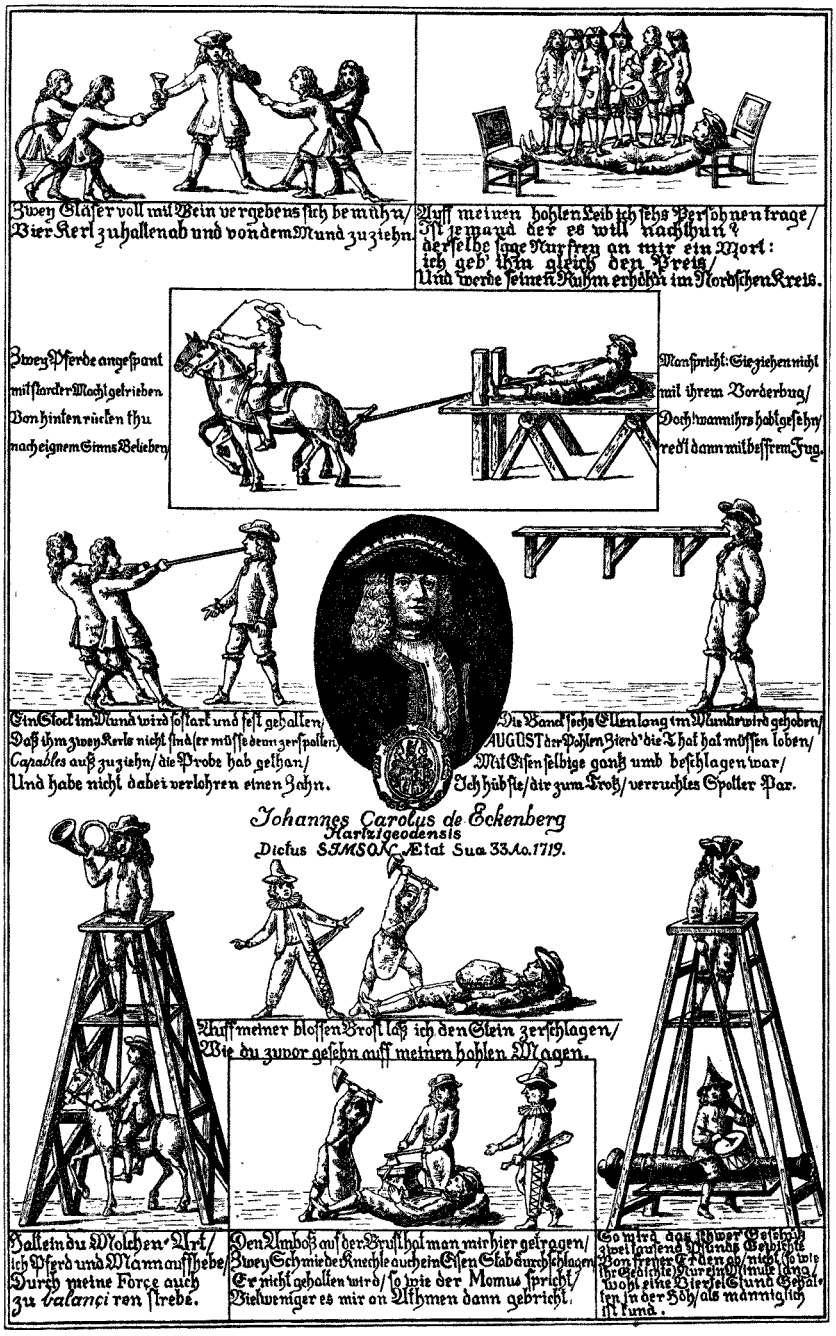

Johan Carl v. Eckenbergs Kunster. Efter samtidige Afbildninger.

Johan Carl v. Eckenbergs [Ekenberg's] Kunster. Illustrationen er skannet fra Carl Bruun: *»Kjøbenhavn. En illustreret Skildring«*, bd. 2, s. 577 (P.G. Philipsens Forlag, Kbhvn. 1890). Bogen findes elektronisk på: http://www.eremit.dk/ebog/bkh/2/bkh2_5.html Den elektroniske udgave må bruges frit til undervisningsbrug, se: http://www.eremit.dk/

Foruden de første fem Stykker havde Holberg i 1724 foræret Skuespillerne sine ti næste, Nogle havde gjort mindre, andre større Lykke, men selve denne store Lykke var jo kortvarig, og deltes med den stærke Mand Hr. von Ekenberg og den flinke Linedanser Bredo, det danske Teaters overlegne Medbejlere. Det kjøbenhavnske Folk lod uden ringeste Følelse af Ansvar sin Digter i Stikken. Paa al Penge-Fordel havde han jo ved sin uegennyttige Fremgangsmaade givet Afkald, og kan det nu end paa Afstand se ud, som blev han rigelig lønnet med Æren, saa var og blev det lavere stillede Publikum i Virkeligheden ubetinget ligegyldigt og det saakaldt finere Publikum ringeagtede de indfødte Stykker. En vis lidet tilfredsstillende Yndest maa Holberg vel have vundet i enkelte Krese; men den kunde i Længden ikke veje op mod de fordomsfuldes Ringeagt, de formentlig eller virkelig angrebnes Had, Ydmygelserne, Tidstabet, Kraftspildet og det nedslaaende i Følelsen af at have sat en næsten overmenneskelig Frembringelseskraft ind paa et Foretagende, der led Nederlag paa Nederlag og aldrig syntes at rejse sig uden for at falde des dybere igen.

Han stræbte at rette sit angrebne Helbred ved en Udenlandsrejse, og da Teatret i 1728, med en lille Understøttelse fra Hoffet mod af og til at give Forestillinger paa Slottet, gjorde et nyt Forsøg, holdt han sig for saa vidt tilbage fra ligefrem Medvirkning, som han ingen Del tog i Stykkernes Iscenesætning og heller ikke straks begyndte at skrive Skuespil paany; derimod skænkede han atter Teatret de Lystspil, han havde færdige (deriblandt *Erasmus Montanus, Don Ranudo, Det lykkelige Skibbrud,* seks i Alt), af hvilke dog intet kom til Opførelse. Atter klager Montaigu[117] bittert til Cancelliet over det Afbræk, som andre Seværdigheder gør Teatret. Man har givet en lille Vanskabning (un petit Monstre) Tilladelse til at lade sig se for Penge; man har forskrevet to franske Skuespillere og en Skuespillerinde fra Sverig, de spiller Gherardi's Farcer og tager den Smule Næring fra de Danske. Disse boede desuden nu kun til Leje, og Ejeren, en General Arnold[118], plagede dem stærkt med Hensyn til Leje-Afgiften, som de aldrig formaaede at erlægge til rette Tid. Kongen tog dog 8. Oktober deres Parti.

Men dèr holdt man, da 20. Oktober 1728 Kjøbenhavns Ildebrand indtraf, og Skuespillene stansede af sig selv. Som altid offenlige Ulykker gav denne Brand Gejstligheden Vind i Sejlene. Præsterne forlangte straks, at den lille Sum (1500 Daler), som Kongen havde bevilliget i Tilskud til Teatret, skulde anvendes til fromme Øjemed; fra alle Prækestole udlagdes Branden som Straf for Folkets Synd, og nye Ulykker spaaedes, hvis Skuepladsen blev aabnet paany.

Den stakkels Montaigu[119] skriver 27. December til sin Beskytter Poul Løvenørn:

»Julefesten har været en Anledning for disse Herrer [Præsterne] til at forbyde og forbande alle Julestuer; der er faldet nogen Sne, en ny Anledning til at skrige op mod Kanerne, der kun ventede paa ny Sne for at kunne tages i Brug. Alle Mennesker trækker paa Skuldrene og dog vover ingen at modsige dem.

117 Se biografisk artikel s. 279.

118 Se biografisk artikel s. 289.

119 Se biografisk artikel s. 279.

Selv Grev Holstein [Kongens Svoger], der havde bestilt sig en Kane i den Hensigt at have Fornøjelse af den i Vinter, har maattet bestille sin Kane af; saadan er det Liv, man her fører; man taler derimod om forskellige Ordninger, ved Hjælp af hvilke man vil lette Byens Genopførelse; man havde begyndt paa at gaa rundt til Indbyggerne for at opfordre dem til selv at bestemme, hvad de frivilligt vilde bidrage, men det synes opgivet o.s.v.«

Snart var den kirkelige Indflydelse almægtig.

Da Frederik den Fjerde i 1730 døde, vidste man, at der under den nye Konges Regering ikke kunde tænkes paa Skuespil.

Holberg havde ikke den afdøde Konge stort at takke. Kongen havde vel taget *Peder Paars* i Forsvar, men med den Tilføjelse, at den bedre havde været uskreven, og i Slutningen af hans Regeringstid, den i hvilken Holbergs Virksomhed falder, var den offenlige Tone i Landet bleven stedse mere andægtig. Der var et Tilbageslag heri; thi i Begyndelsen af hans Herskerperiode havde den moralske Opfattelse i de bestemmende Kredse været meget fri. Der findes et fransk Brev (af 20. Oktober 1703) fra den prøjsiske Gesandt ved det danske Hof, Grev Viereck, til hans Minister, som i denne Henseende er et Aktstykke. Efter at have omtalt de Rygter om Kongen af Danmark og hans egen yngste Datter, der er udbredte over hele Tyskland, meddeler han, at efter de tusinde Anmodninger, som Frederik den Fjerde havde rettet til hans Datter om at leve i ægteskabeligt Samkvem med ham, kunde hun ikke staa imod »og Ægteskabet blev da sluttet paa Slottet i Nærværelse af adskillige fornemme Ministre og Kongens Geheimeraader«. Vel var Kongen allerede forud gift, og det var let at forestille sig hvad de Bagtalere sagde, der bedømte hans og hans Datters Handlemaade »ifølge Præsternes Bibelfortolkninger og Kønnets herskende Mening.« »Men da der ikke i den hellige Skrift findes et eneste Ord om, at en Konge eller suveræn Fyrste ikke skulde have Frihed til at leve i et ægteskabeligt Venskab [!] med mere end én Person, især naar han har vægtige Grunde dertil, og da de Gejstlige forsvarer deres Sag snarere med Stivnakkethed og tvungne Fortolkninger end med klare og solide Beviser, saa o.s.v.« Han slutter: »Deres Ekscellence vilde naadigst stemme Hans Maj. Kongen [af Prøjsen] til at optage denne Begivenhed med min Datter godt; den er hændet uden lignende Eksempel og ved Guds besynderlige og synlige Forsyn og Tilskikkelse.«

Fattes end heller ikke her den gudelige Tone, saa er Stilen og Meningen dog i ingen Henseende Kirketroens. Men den ved Hoffet raadende Aand udviklede sig under Frederik den Fjerde paa en lignende Maade som den i Frankrig under Ludvig den Fjortende; man havnede i Underkastelse under de gejstlige Raadgivere.

Efterfølgeren Christian den Sjette var en Personlighed af en helt anden Type, ensom og kold af Naturel, samvittighedsfuldt arbejdsom, hvor Faderen havde været doven, holdende sine Undersaatter i Afstand, medens Faderen havde udmærket sig ved al Slaphedens Huldsalighed, ja endog ganske ligegyldig for Folkeyndest, og hvad enten nu hans Privatliv var lige saa strængt som hans Lære, eller det Rygte, der tillægger ham et Kærlighedsforhold til hans

Dronnings Søster, Enke-Markgrevinden, har Ret, i ethvert Tilfælde var han af Overbevisning en alvorlig, højkirkelig Kristen i Tidens Stil. Hans Stilling som Kronprins havde maattet gøre ham særlig stræng over for Alt, hvad der virkeligt eller efter Tidsalderens Forestilling indeholdt et Brud paa den kristelige Sædelære; thi han havde lidt bitter Ydmygelse som Søn og Fyrste, naar han saa' sin Moder krænket og tilsidesat for Medhustruen, der trods Vielserne først til venstre, saa til højre Haand aldrig blev andet for ham end, som han skriver, »Min Faders Maitresse«. Han havde med en Skæbne, der minder om Hamlets, maattet se sin Faders nye Bryllup efter Moderens Død fejres med en saadan Hast, at Retterne fra Begravelsesfestlighederne havde kunnet anrettes kolde paa Brudebordet; thi Dronning Louise begravedes den 2. April 1721 i Roskilde og allerede den 4. højtideligholdtes Brylluppet med Anna Sophie i Kjøbenhavn, saa Hoffolkene og Ministrene, der først kom tilbage til Byen samme Dag, endog efter Befaling havde havt deres stadselige Bryllupsklæder paa under Sørgekapperne.

Som Kongen var anlagt og med de Erfaringer, han havde gjort, maatte hans Indflydelse paa Landets aandelige Liv blive et Hofpræsteherredømmes. Saa samvittighedsfuld var han med Hensyn til, hvad der kunde være Synd, at vi ser ham i 1735 skrive til den berømte tyske Pietist Grev Zinzendorf for at spørge sig for, om han kan og tør gøre Selskaber ved Hoffet: »Det er vist, at vi lever som Eneboere. Folk beklager sig over, at de ikke faar Kongen og Dronningen at se, og jeg véd intet andet Middel til at se Folk hyppigere end ved store Selskaber; jeg ser heller ikke, at der er noget ondt deri; det kan ikke vel være anderledes ved Hofferne, og det er saaledes ved alle andre Hoffer; kun ikke her«.

Men var Kongen nu end tvivlraadig, om det var en kristen Monark tilladt at tilsige til Selskab, saa nærede han langt mindre Tvivl angaaende Komediers Utilladelighed. I August 1731 havde den utrættelige Montaigu[120] i Forening med Skuespillerne Pilloi og Landé indgivet en Ansøgning om i Kjøbenhavn at turde opføre »en complet dansk Comoedie foruden de smukkeste og divertissanteste af de franske og italienske Theatris«. Da han ingen Understøttelse opnaaede, henvendte Skuespillerne sig i et rørende Bønskrift til Holbergs Velynder, Gehejmekonferensraad, Grev Christian Rantzau[121] (Rostgaard[122] var jo forlængst styrtet og Anna Sophies Slægtninge ligesaa). Kongen indhentede Betænkning hos sin Sjælesørger, Hofpræsten Bluhme.

Bluhme svarede med en Afhandling, der godtgør, at Hovedhensigten med al »Scherz und Narrentheidigung in denen Comoedien« ikke er at bibringe Mennesker god Moral og Dydslære, men at sætte dem i Latterlune, og det tilstræber de danske Skuespil mest ved saa grove og usømmelige Udtryk, at hvem der kun har Gnist af Ærbarhed i Hjærtet, maa væmmes derved. Naar Komedierne ikke drejer sig om hedenske Fabler, men om bibelske Historier, nedværdiger de alligevel blot deres Genstand. Skuespillerne er løst Pak; man bør give de Fattige de Penge, som ødsles paa dem. Men endnu værre end de

120 Se biografisk artikel s. 279.

121 Se biografisk artikel s. 295.

122 Se biografisk artikel s. 237.

almindelige teaterbesøgende er de, der forsvarer Komedierne, raader og opmuntrer store Herrer til at staa sig bi ved Teatres Oprettelse, selv skriver og forfærdiger forargelige Komedier, samler en Bande Pak til at udføre dem, bygger dem Huse, skaffer Penge til dem o.s.v.

Afhandlingen er ligeud myntet paa Rantzau[123] og Holberg. Havde den tyske Hofpræst nu udtalt sig mod Skuespil, saa skrev den danske, Pontoppidan[124] (paa Tysk) sin Dialog: Ny Undersøgelse af det gamle Spørgsmaal, om Dans er Synd:

At Legemsøvelse i sig selv er uskyldig, beviser intet; en Tyv kan jo dog ikke undskylde sine Haandgreb med, at Gud selv har skænket hans Haand dens Bevægelighed. Den kristne skal træde i Kristi Fodspor. . Men kan han gøre det hoppende og dansende; er han vel under Dansen sindet som Kristus? Dansen vækker den kødelige Lyst. Og, som den ærværdige Dr. Müller i sin *Apostoliske Slutnings-Kiæde* rigtigt siger: Dans tager tidt en skrækkelig Ende. Om Arons Guldkalv dansede 23,000 Mand sig ihjel; Herodias' Datter dansede Hovedet af Jobannes den Døber; og naar Sømændene hopper og springer, følger i Reglen et stort Uvejr derpaa. At lade sine Børn lære Dans, er selv at ofre dem til Baal.

1736, samme Aar som Konfirmationen indførtes, blev Pontoppidans[125] tankedræbende Katekismus indført i alle Skoler over hele Riget. Endog Islænderne, ja Afrikanerne og Asiaterne i de danske Kolonier fik denne aandelige Næring budt.

Leg, Spil, Komedie, Klubgang, Dans blev straffet som enkelt Synd, hvis de blev begaaede om Hverdagen, som dobbelt Synd, hvis de øvedes paa Helligdage. Komedier var særligt forbudne Løverdag, Søndag og Helligdage. Et almindeligt Forbud mod indenlandske Skuespil var vel ikke straks blevet givet; det var unødigt, da der intet Teater fandtes; *Tidernes Adstadighed,* som Holberg i sit Levned kalder det, var Hindring nok. Men da en Bande Linedansere og Komedianter ved Snapstinget i Viborg[126] havde gjort deres Kunster paa en Søndag, udkom Forordningen af 21. Marts 1738, i hvilken Christian den Sjette strengelig befaler »at ingen Comoediantspillere, Linedansere, Taskenspillere eller de, som holde de saakaldte Lykkepotter, sig herefter udi Danmark og Norge maa indfinde, for deres Spil og Eksercitier der nogensteds at forestille og øve.« Pontoppidan[127] indførte denne Forordning i sin Katekismus. Men hvor ivrig Kongen personlig allerede tidligere var for at faa Skuespillere drevne ud af Landet viser et, Frederiksborg 30. Aug. 1735 dateret, tysk Brev fra ham til Schulin, i hvilket det hedder: »I Glückstadt skal der være Comoediantere, som trækker Folk Pengene ud af Lommen; det var heldigt, om det blev Magistraten befalet at skaffe saadanne bort; *thi der kommer dog intet godt ud deraf.«*

Det vilde være urimeligt i moralsk Henseende at lægge Kongen og hans Hofpræster noget til Last i Anledning af denne Iver, som retfærdiggør Frederik

123 Se biografisk artikel s. 295.

124 Se biografisk artikel s. 229.

125 Se biografisk artikel s. 229.

126 Se s. 315.

127 Se biografisk artikel s. 229.

den Stores Spot, at i Danmark stræbte man under Frederik den Fjerde at indtage Sverig, under Christian den Sjette at erobre Himlen. Hvad disse Mænd drev, var i deres Øjne praktisk Kristendom, og der var mere Følgestrenghed og Sandhed i deres kraftige og velmente Stræben end i senere Tiders Tingen med Verdsligheden. Endog naar de, saa fromladent de end selv var sindede, i deres højkirkelige Iver forfulgte Pietisterne, var det af nidkær Vrede paa alle Særtroende, for Statskirkens Enheds Skyld.

Men for Folkets Moral var Virkningen fordærvelig; det blev Skik at hykle Gudsfrygt for at komme frem; og for Folkets højere aandelige, særlig den skønliterære Kultur maatte Virkningen være dødbringende.

Det eneste, der trivedes, var Psalmeliteratur. Man samlede paa Psalmer, særlig tyske, man oversatte Psalmer og skrev selv nye. H. A. Brorson er som Oversætter og Digter Tidsrummets betegnende literære Skikkelse.

Paa Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn opbevares en Samling af tyske Psalmer, bestaaende af 33,712 aandelige Sange, alfabetisk ordnede i 5—600 Bind, forærede Biblioteket af Prinsesse Charlotte Amalie, Christian den Sjettes Søster. De samledes for hende af en eneste Mand, G. E. von Franckenau, f. 1676, der fra 1696 af havde en Stilling ved det tyske Kancelli i Kjøbenhavn og der som kongelig dansk Legationsråder var ansat ved Hofferne i Wien, Paris og Prag. Hvorledes Aanden paa de ledende Steder var, det faar man en Forestilling om, naar man ser den danske Diplomat tilbringe sin Fritid med at samle kristelige Sange og med at sætte Salomons Ordsprog paa Rim for at tilegne sin Prinsesse Bogen. Meget morsomt hedder det i Wetzels *Analecta hymnica* fra 1752 om Charlotte Amalias Samling: »und melden die Malebarischen Nachrichten, dass die neuen Herren Missionarii Anno 1736 solche mit Verwunderung betrachtet haben.«

Saa uhyre i Omfang var den ældre Psalmeliteratur. Nu fulgte en ny Springflod af Andagtsbøger, Prædikensamlinger og Postiller.

At nu Kongens Smag og religiøse Principer hidførte den dramatiske Poesis fuldstændige Forfald i Danmark, det var, som Christian den Sjettes Beundrer, Jens Møller, selv tilstaar »saa meget mere *ubelejligt,* som Danmark dengang just ejede sit største komiske Geni, og Holberg endnu da (1730) var i den Alder, at han kunde have frembragt mangt et udødeligt Lystspil«. At Kong Christian personlig ikke led Holberg, er klart, skønt — eller da — hans Navn ikke nævnes en eneste Gang i Kongens trykte Breve. Ulykken er ikke dette, men at han ikke havde den fjærneste Anelse om den Mands Betydning for Samtid og Eftertid, hvis bedste Virksomhed han lamslog.

Komediehuset i Lille Grønnegade var 1733 bleven sat til Auktion og solgt til den højstbydende. Skuespillerne, der som de i Bønskriftet til Rantzau[128] siger, »havde opnaaet den Armod, som følger Næringsvejen«, splittedes og søgte forskellige borgerlige Erhverv. Montaigu[129] blev Sprogmester hos Gehejmeraad Løvenørn, Landé blev Parthaver i en Kortfabrik o.s.v.

128 Se biografisk artikel s. 295.

129 Se biografisk artikel s. 279.

Da efter Christian den Sjettes Død Skuepladsen i Aaret 1747 blev genoprettet, var Pilloi den eneste, der var tilbage og kunde lede i det tidligere Spor. Da havde Teatret været lukket i henved 19 Aar, Holberg selv i fulde 20 Aar været fjærnet fra al Berøring med det og derved fra al dramatisk Digtning. Thi uden en Skueplads falder ingen ægte Dramatiker paa at skrive.

Holberg nødes i denne Tid til udelukkende at sysle med lærde Studier, han udgiver Danmarkshistorien, Kirkehistorien, Helte- og Heltinde-Historierne, Oversættelsen af Herodian, Bergens Beskrivelse, desuden — men paa Latin — Niels Klim.

Det kan vel se ud, som om han frivilligt vendte sin Virksomhed som dramatisk Digter Ryggen; han drev jo sine historiske og andre Studier med Lyst og han havde jo allerede før 1730 ophørt med den rastløse dramatiske Produktion. Man har da ogsaa til Forsvar for hans Samtid snart hævdet, at han allerede havde udtømt de Æmner, Tidsalderen og Landet bød ham, snart at han tidligt havde naaet et Højdepunkt og for Fremtiden kun kunde gentage sig selv. Med samme Logik vilde man, hvis Londons Teatre var blevne lukkede af Puritanerne efter at Shakespeare havde frembragt *Hamlet* kunne bevise, at han ligefuldt fra nu af kun vilde have skrevet ringere Ting. Men det visse af Sagen er, at Holberg allerede før 1730 var grundig tvungen til at slaa alle Tanker paa Teatret af Hovedet, og ikke mindre tydeligt er det, at han, efter i det af ham skabte Teaters Tjeneste at have vist en Uegennyttighed uden Mage og have udfoldet en digterisk Virksomhed uden Lige, først trak sig tilbage fra Skuespildigtningen i Mismod, da han saa' sin bedste Stræben frugtesløs overfor Folkets Sløvhed og de herskende Klassers dumme Ringeagt.

Hvor inderlig han følte sig knyttet til den danske Skueplads, det lader sig bevise. Thi saasnart Teatret aabnes paany, vender Holberg tilbage til dramatisk Frembringen. Desværre, hans Kraft som Digter var brudt. Han kunde nu, da han næsten havde glemt Latteren, kun skrive sin Alderdoms svage, halvallegoriske Stykker, nemlig — foruden en Bearbejdelse og en daarlig Farce — *Sganarels Reyse til det philosophiske Land, Plutus, Philosophus udi egen Indbildning* og *Republiquen.*

Der er noget Enestaaende i dette. Man skal lede om Magen i noget Land. Man tænke sammenlignelsesvis paa Molières Kampe for at bringe *Tartuffe* paa Scenen eller Beaumarchais' aarelange, energiske Stræben for at faa *Figaros Bryllup* opført. Der er heri noget, som anspænder en Poet, noget Begejstrende, Elektriserende. Men dette: At skænke et Folk en Literatur, et Teater, aabne sin ypperste egenlige Virksomhed, 37 Aar gammel, og maatte fejre dens Ligbegængelse kun fire Aar senere, efter at Sørgeklokkerne endda i Grunden har ringet hele Tiden med Undtagelse af det første halve Aar! Har nogensinde en aandløs Regering og et umodent Folk i Forening tilredet et blomstrende Geni, endsige Landets Hovedskribent, værre? Andre store Digtere har havt at kæmpe med Armod, med Fjender; har rent udvortes taget lidt langt mere og ganske anderledes ondt. Men hvor finder man et Sidestykke til dette? Han har skrevet Landets første læselige Digt, indfører saa — ligesom lejlighedsvis, blot fordi nogle Skuespillere opfører en Bygning — en i Landet helt ny Kunstart, skriver til en Begyndelse en Snes Mesterværker, staar i sin kraftigste Alder,

nogle og, fyrretyve Aar gammel, og man skærer tyve Aar ud af hans Liv som dramatisk Forfatter — tyve Aar. Pietismen sender hans dramatiske Geni i Forbedringshuset paa tyve Aars lærd Strafarbejde, sætter det i Studerestuens Cellefængsel, fordømmer det til Ensomhed, til Tavshed.

Det sygner da ogsaa hen; men saa levedygtig, saa trængende til Meddelelse er denne Genius, at da den kommer ud af det ensomme Fængsel, svækket som en hvidhaaret Fange, vender den sig med Instinktets usvigelige Sikkerhed paany til Teatret, og med sin rystende Oldingehaand udkaster Holberg de sidste Figurer og Scener for det.

Der er en Ejendommelighed, som man skulde tro maatte slaa Enhver, der blot gennemblader Holbergs Teater, men som kun synes at have været én enkelt Forsker (Legrelle) paafaldende. Det er den, at der ingen egenlig Udvikling kan spores i disse Skuespil. Digteren ses ikke, som moderne Digtere ofte, at vokse fra Arbejd til Arbejd. *Den politiske Kandestøber* er fuldt saa dygtig og vittig som *Don Ranudo.* Vistnok har Holberg ikke sjældent omarbejdet med Kritik, rimeligvis har han lært meget ved Prøverne og forandret noget efter dem, og formodenlig har han paany gennemarbejdet de Stykker, han kalder færdige i 1723 og dog først udgiver 1731 (som *Montanus)* eller 1745 (som *Ranudo).* Men af det haardnakkede, uforfærdet selvkritiske Arbejd, med hvilket en Molière kæmper sig op til stedse højere Fuldkommenhed, findes ikke Spor.

Det er naturligt nok; thi alle disse Stykker er improviserede i én Flugt, næsten samtidigt — og saa følger denne Pause paa en Snes Aar. Som om det danske Folk havde havt Raad til at miste tyve Aars dramatiske Produktion af en Holberg! Sandelig, skulde Datidens Danmark staa Eftertidens til Regnskab for, hvordan det har imødekommet og plejet det skandinaviske Nordens største komiske Dramatikers Geni, vilde dets Ansvar ikke blive let.

Hvorledes er nu i disse Aar Holbergs Stilling, hans Anseelse?

Hos de Lærde ikke stor. Han gjaldt hverken for lærd eller for grundig, og man holdt sig op over at han ved Udgivelsen af sit Levned havde sysselsat Læseverdenen med sin Person.

Man ser det af forskellige Breve fra samtidige.

I Anledning af en, forøvrigt lidet forstandig, offenlig Skrivelse, i hvilken Holberg (under Navn af *Holger Danske)* havde imødegaaet en af ham som af Gram[130], Falster[131] og andre iltre Patrioter aldeles misforstaaet Udtalelse om danske Lærde af den ansete hollandske Filolog Burman, skriver Gram 1728 (paa Latin) til den hamborgske Filolog Fabricius:

»De spørger mig i Deres sidste Brev om Holger Danske. Den, der under dette Navn har villet skjule sig (hvilket maaske er det eneste vittige i den hele Epistel) er Ludvig Holberg, Prof. Eloquentiæ ved vort Universitet . . . der nu ogsaa synes at ville gøre sig bekendt for Udlændinge ved sit i disse Dage udgivne Brev til en berømt Mand. Dets Indhold er Forfatterens Levnedsløb . . ., i hvilket han i en efter hans egen Forestilling morsom og vittig Form (thi han

130 Se biografisk artikel s. 199.

131 Se biografisk artikel s. 194.

har meget høje Tanker om sig selv) gennemgaar Alt, hvad der er hændet ham hjemme og ude. Med dette Skrift har han gjort sine Dadlere og Fjender (hvis han ellers, som han saa meget klager over, har nogen) en overmaade stor Fornøjelse, idet han har givet dem den rigeligste Lejlighed til at le paa hans Bekostning — i den Grad dynger han Ros op over sig selv og sine Komedier og Satirer; i den Grad fortaber han sig i Smaahistorier og Anekdoter, der vel undertiden er snurrige, men lige saa ofte flove og dumme, og saa fuld er hans forresten ikke uslebne Stil af Sprogfejl og Bommerter, af hvilke han har rettet nogle, men langt fra ikke alle under Rubriken Trykfejl o.s.v.«

Man ser, at Holberg i Grams[132] Øjne dengang ikke var langt fra at være en forfængelig Vindmager. Til Gengæld var Gram dengang i Holbergs Øjne kun Pedanten, der havde angivet *Paars* for Statsraadet; og Grams Fornavn var Skyld i, at Erasmus Montanus oprindelig hed Johannes, at Skolemesteren i *Det lykkelige Skibbrud,* der beskylder Philemon for at have sigtet til ham personlig, hedder ligedan og at *Ulysses* slutter med Forsikringen om at ville hedde Johannes, hvis nogen kan opvise en bedre tysk Komedie.

Men Gram[133] staar ikke ene med sin Opfattelse. Man træffer samme haanlige Tone i Breve fra D. M. Stub fra Aarene 1731—34:

»Prof. Holbergs Beskrivelse over Danmark og Norge har jeg nylig giennemlæst (saasom her ellers ingen Bøger er at see), men jeg maa derhos tilstaae, at jeg deraf ej er bleven lærdere end tilforn; thi hans Historische Capitler ere meget ufuldkomne og troede jeg snart at sige, at da jeg gick i mine første studenter aar paa det runde taarn[134], vidste jeg snart mere deraf end hand har skrevet. Hans gamle Sager ere saa taabelige, at dersom vores gode Arnas Magnussen[135] endnu var i live, troer jeg vist han toeg sin død over at læse dem. Da jeg kom til det 12. Cap. som skal være Historia Juris Danici, tenckte jeg at finde noget, men da jeg ret eftersaa det, fornam, at det ikkun er en Smule Dansk translation af mine Latinske Disput., jeg holdt i Ehlers Colleg. *de Lege et Legislatoribus Danicis,* og at deri fast ej et ord er forandret, saa al hand endog har beholdt de *errores,* hvilke jeg i de 2de første Disputat som en ung Student begik . . . paa saadan Maade kand jeg og giøre bøger; hand burde have satt for ved Capit. Udsat af Latinen paa Dansk ved L. H. o.s.v.«

I samme Aand bedømmer Stub anden Del af Holbergs Danmarkshistorie, og man ser af Brevene, at Gram[136] ganske har stemmet i med, (Disse Breve og Aktstykkerne til Teatrets Historie i *Danske Samlinger* I—III. Om Christian den Sjette se Jens Møllers *Mnemosyne* II—IV samt Det skandinav. Littselskabs Skrifter 23de Bind.) Imidlertid Holbergs Historie-Forskning nærmede Gram til ham og ham til Gram. Og under Pietismens strenge Regimente saa denne sig henskudt paa samme Side som Holberg.

132 Se biografisk artikel s. 199.

133 Se biografisk artikel s. 199.

134 Universitetsbiblioteket lå på kirkeloftet.

135 Arní Magnússon (på latin: Arnas Magnæus). 1663-1730. Indsamlede mange islandske håndskrifter. En del gik til ved branden i 1728, resten blev testamenteret til Københavns Universitet og dannede grundlaget for Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling.

136 Se biografisk artikel s. 199.

I et Brev fra Gram[137] til Rantzau[138] af 1734 hedder det: »Det er Skade, at Assessor[139] Holberg maae ikke faae Forlov til, eller tør vove det paa egen Haand, at skrive os enten nogen Comedie eller *Argus*[*] om disse Tider: thi da skulde man vel under anden Haand [!], fournere ham Et og Andet og deriblandt ogsaa noget om disse nye apostoliske Folks Bodkamp« og i et andet, ligeledes til Rantzau rettet Brev fra 1741 hedder det i Anledning af Hofpræsterne Bluhme's og Pontoppidans[140] mislykkede Forsøg paa at faa *Niels Klim* forbudt: »Men baade *Klimius* og dens Auctor bleve til Lykke staaende paa deres fire Been, og kunde, naar den Omgang og samtlige *Causæ instrumentelles* og *occasionales* skulde aabenbares, give en ligesaa artig *Historiam arcanam* at læse, som de, man har om visse Skrifter, der lykkeligen, *malgré tous les artifices et toutes les intrigues des Jésuites,* ere slupne igjennem i det hellige Officio til Rom.«

At Holberg var mistænkt som Fritænker kan ses af Henrik Gerners *Merkværdigheder* (Kap. 19 Om Fritænkere): »Denne brave og lærde Mand havde en Deel faaet Mistanke til o.s.v.« Kongens Uvilje mod Holberg viste sig i Smaating. Da Gram[141] første Gang foreslog ham til Medlem af Videnskabernes Selskab, faldt han igennem. Man røbede sin Unaade i Tidens Stil ved Ikke-Tildelen af Titler. Holberg havde i 1746 været Professor i 32 Aar og var endnu ikke engang Justitsraad, medens hans samtidige var Etatsraader.

Og det bør vel erindres, at da Frederik den Femte Aaret efter gjorde Holberg til Baron, saa skete det ingenlunde for at belønne hans Fortjenester, men for at betrygge Staten hans Jordegodser under Navn af et Baroni.

Imidlertid, det kunde jo ikke være andet end at hans Anseelse i det lange Tidsrum, i hvilket han som Dramatiker tav, maatte stige stærkt. Han var og blev jo Nationens eneste store Skribent, dens Lærer og Opdrager, en af dens største Borgere paa en Tid, hvor der var saa faa fremragende Mænd.

Men hans Sejr i den offenlige Mening var ingen Triumf, var en kold og aftvungen Anerkendelse.

Da Teatret i 1747 aabnedes paany, var det med *Den politiske Kandestøber* og efter Samraad med Holberg; hans Navn nævnes endog i Fundatsen; ja det danske Teaters Rival v. Quoten, en Søn af den i *Ulysses* spottede, ser sig nødsaget til ogsaa at spille ham. Med denne Sejr var kun øjeblikkelig; den havde ingen Følge.

Den tragiske Skæbne bliver hans, at neppe har han som Aandslivets store Reformator ført sin haarde Kamp mod Fortiden til Ende, neppe er Forbitrelsen imod ham som den altfor Ungdommelige, den Kaade, den Oprørske og Flygtige, i Hendøen, før der med Forargelsens Raab blander sig en yngre

137 Se biografisk artikel s. 199.

138 Se biografisk artikel s. 295.

139 Se om assessor'er s. 315.

* Se om det svenske Tidsskrift *Argus* Karl Johan Warburgs lærerige Skrift: Olof Dalin.

140 Se biografisk artikel s. 229.

141 Se biografisk artikel s. 199.

Slægts Skraal, at han er forældet, forældet og aflægs, ikke passer mere for Tiden.

Med Forbauselse erfor Holberg, da den danske Skueplads genaabnedes, at hans Komedier nu gjaldt for altfor plumpe og gammeldags for Folk, der gjorde sig til af fin Smag: »Saasom vor *Nation* udi mange Ting er bleven ukiendelig, saa er den og paa en Tiid af tive Aar bleven herudi.« Tidligere havde han ikke kunnet andet end »fatte Tanker« om de af ham forfattede *Originaler;* nu saa han dem vragede af Folk, der tilsyneladende kun vurderede Dekorationer og Dragter, kun ønskede at se Dans og høre Sang, men som fremfor alt vilde se en streng Sømmelighed iagttaget paa Scenen, høre deres fine Standsfæller tale og som »stødte sig over at see Henric udi Kandestøber-Comoedien at fremtrine paa Skue-Pladsen med ukiemmet Haar og blotte Hænder«. (Ep. 360).

Derfor er Holbergs sidste Epistler helt fulde af bitre Klager. Man »kaster vore Originaler bag Ryggen«; man foretrækker »ilde sammenhængende Markskriger-Stykker«. De sidste Ord, vi har fra hans Pen, er hans Smertes bitre Suk: »Der spørges ikke mere, om et Skue-Spil er vel eller ilde udarbejdet, men om det endes med Sang og Dantz .... Enhver Skribent kan nu *agere Comoedie*-Skriver, og ingen frygter at se sit Arbeide spildt, ihvor mavert, elendigt og ilde sammenhængende det end er o.s.v.« (Den 539te, sidste Epistel, trykt efter hans Død.)

Han føler, at han gælder intet mere.

Nogen Uret havde han, og der er noget af en gammel Mands Bitterhed i hans Klager. Thi hans Skuespil saavel som Molières opførtes hyppigt, og intet af hvad der efter hans Tid var frembragt i Europa af dramatiske Arbejder syntes ham af Værd. Men han havde mere Ret. Smagsretningen havde drejet sig i Frankrig I Mellemtiden mellem Molière og Voltaire og drejede sig pligtskyldigst ogsaa hos os.

Holberg blev tvungen til at komme den imøde for om muligt at bevare sit Publikum. Det var et sørgeligt Syn, som naar en Skønhed, der ser sig forladt af sine gamle Beundrere for uværdige, sminkede Kvinders Skyld, selv begynder at lægge Sminke paa sine blegnede Kinder.

Han tog i *Ranudo,* i *Plutus* alt muligt Hensyn til Smagen for Vaudeville-Sang, Dans, Optog, Præsentationer. Se f. Eks. *Plutus* II 5, 6:

Processionen giøres 3 Gange om Theatret efter musikalsk Tact. Ved hver Gang standses lidt, og synges Vivat Plutus! og det med Trommers og Trompeters Lyd. Endelig[142] naar 3die Tour har endt, dandse 3 konstige Dandsere. Diogenes, som udi en Krog dette seer, giør imidlertid Grimacer og efteraber dem. Endelig henter han en Krabask, hvormed han prygler dem, og driver dem ud, De skraale klageligen. — Diogenes dandser meget naragtig med sine Træsko efter en sørgelig Melodie og en Sækkepibe eller Lire. Midt udi Dandsen indkommer Plutus, og da holder Spillet op. Men Diogenes bliver ved at dandse.

Visselig har Holbergs Hjerte blødt derved.

142 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Og intet nyttede. Han var i stadig Kamp og under en dobbelt Ild.

Paa den ene Side kunde han ikke kappes med de overgivne franske Enaktslystspil, der i Oversættelse gaves som Tilgift til Hovedstykket: »En *Merlin Dragon,* en Forhexet Skaal, et *Oracle, Vulcani* Kiep etc.« hvilke hver for sig indbragte langt mer end »10 sindrige og moralske Stykker«. Faa den anden Side havde han den værste Fjende, de fine Folks Kunstsmag, deres Kærlighed til den nyere franske Komedie, til Destouches[143] især, mod hvem Holberg i sine sidste Leveaar stedse kriger, disse »kolde Samtaler« uden Handling, uden Liv og Lystighed paa Scenen, der danner Overgangen til det rørende borgerlige Skuepil. Holberg saa' skarpt og rigtigt disse Digteres Mathed i Sammenligning med Molière og ham, men deres Stjerne var i Opgang, hans i Dalen. Man vendte sig med Ringeagt fra Drøjhederne i hans komiske Stil; Damerne vilde ikke se hans Stykker.

Hvad der dog især bidrog til at støde Holberg fra Tronen var den under Christian den Sjette paany begyndte Indvandring af Tyskere og med dem indbrydende tyske Smag. Da det danske Teater 1747 blev genoprettet, kom det som en Afgørelse af Hoffets Vaklen mellem at aabne et fransk og et tysk Teater. Selv Holbergs Elev, Tyskeren J. E. Schlegel, tænkte paa at gøre Skuepladsen tysk, Og allerede i et Brev fra 1746 skriver Schlegel til Bodmer om Holberg, at han her i Kjøbenhavn »langtfra er det, som hans Oversættere og Efterlignere udgiver ham for, og at han, hvad Komedierne angaar, kun finder sine Beundrere hos det Slags Folk, blandt hvem han har samlet sit Stof til dem.«

Tonen overfor ham var vel tilsyneladende ærbødig, men i Virkeligheden alt andet. Hans Ophøjelse i Adelsstanden skadede ham naturligvis — ikke helt med Urette — i Manges Omdømme. Og han, den store Mester i at have Latteren paa sin Side, maatte finde sig i under en Proces, han som Godsejer førte med en bedragerisk Ridefoged, at faa Spotterne over sig. Holberg vilde ikke lade nogen møde for sig, det var hans Princip. Fogden derimod gav andre Fuldmagt. Men da disse Fuldmægtige ogsaa havde været Ridefogder, var de Holberg særligt gramme. I et samtidigt Brev hedder det: »Da Sagen skulde for Højesteret, paatog sig Lausen Fogdens Sag, og da han ikke heller var Holberg noget godt skyldig, som saa ofte havde gennemhæglet denne Profession, især i hans Dannemarks og Norges Beskrivelse, glemte Lausen ikke at benytte sig af Comodien Jeppe paa Bjerget, der som Baron examinerede sin Ridefoged, der skulde hænges, og da denne spurgte, hvad ondt han havde gjort, svarede: Est du ikke Ridefoged og spørger endda?... du, som har støbte Sølvknapper etc. Slutningen blev, at Holberg tabte Sagen med alle *honores,* og ved denne Lejlighed forefaldt adskillige Allusioner til hans Barons Værdighed.« *(Norsk hist. Tidsskr. III).*

I Beaumelles[144] sladderagtige franske Tidsskrift *La Spectatrice danoise* kom særlig det fine Selskabs Dom over ham til Orde. Saa tidt han benævnes Holberg, bæres den officielle Ærbødighed for ham til Skue; naar han derimod

143 Se biografisk artikel om Charlotta Dorothea Biehl s. 188.

144 Se biografisk artikel s. 187.

betitles Plautiberg, hedder det om ham, at han »nedsætter andres og især fremmedes Værker, fordi hans egne ikke mere bliver rost, takket være den gode Smag«.

Suhm[145], hvem Holberg havde givet mangen Haandsrækning og der, saalænge Holberg lever, i sine Skrifter omtaler ham med skyldig Respekt, om end paa langt nær ikke med den Varme og Begejstring, med hvilken han omfatter Gram[146], repræsenterer allerede den ny og slettere Smagsretning, Holberg havde sagt ham, at hans dramatiske Forsøg »ei duede meget« og Suhm frygtede øjensynlig Holbergs Kritik; i hans efterladte Papirer findes den Notits, at hans »Comoedier og Samtaler« ikke maa udgives, saalænge Holberg lever. Men saasnart Holberg er død, slaar hans Tone om. I en Sammenligning, han har anstillet mellem Holberg og Voltaire, i hvilken den sidstes Sprogbehandling nedsættes som ikke bringende noget Nyt, hedder det: »Vel sandt, at vort Sprog har ei heller Holberg meget at takke, naar nogle Vendinger og visse Ordsprog, hans Comoedier skabte, undtages«. Saaledes taler en Samtidig, en Lærling, en middelmaadig Skribent om Den, som formede vort Skriftsprog til Prosa. Ogsaa Suhm klager over, at Holberg i sine Komedier alene fremstiller simple Folk og ikke har givet os »en eneste fin Karakter«.

Det kan da ikke undre, at Middelstanden i Kjøbenhavn (som Rahbek[147] fortæller) i 1770 var utilfreds med, at et Stykke som *Den politiske Kandestøber* fandtes værdigt til Opførelse ved den svenske Kronprinses Besøg, eller at Rosenstand-Goiske[148] [149] i 1772 skriver: »Den Sygdom at foragte Holberg, den sande Comedies Skaber, er bleven næsten almindelig blandt vore Landsmænd«.

Naar man har sat sig ind i dette Tidsaandens Væsen, saa ser man Holbergs Oldingeskikkelse i et skønnere Lys end den har staaet for Samtiden.

Den sygelige Mand, hvis altid svage Helbred var bleven rystet ved den Nød og de Savn, han i sin tidlige Ungdom havde udstaaet, og som kun holdt sig i Live og arbejdskraftig ved den strengeste Diæt og den yderste Regelmæssighed i alle Vaner, følte sig ensom Ansigt til Ansigt med det Folk, for hvilket han havde virket saa meget. Han led af evindelig Hovedpine; han havde hektiske Anfald, der tilsidst gik over til Svindsot, og hans Sindstilstand heldede til sygelig Sørgmodighed. Deraf hans uelskværdige Væsen mod Fremmede, der ikke udelukkede den største Jævnhed i Omgang med de nærmere Bekendte, og hans afvisende Gnavenhed i Forholdet til de yngre Skribenter, der som Jørgen Riis f. Eks. stræbte at fortsætte hans publicistiske Virksomhed. Hans Isolerthed forklarer alt. Denne ensomme Særling, der som Professor sælger sine Bøger fra sit Hjem for senere som Baron at ligge under i Processer med sine Fogder — der er saa nervøs, at han farer sammen, blot en Dør slaas i eller en Hund

145 Se biografisk artikel s. 248.

146 Se biografisk artikel s. 199.

147 Se biografisk artikel s. 301. Dette er det eneste sted hvor Brandes henviser til Rahbek (i det mindste ved navns nævnelse).

148 1' og 2' udgave har 'Gøiske'.

149 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Slå op under 'Goiske'.

glammer, som ikke kan sove for Vægterraabene, som kun kan arbejde i dybeste Stilhed, som er saa pirrelig og heftig, at en Student, der uformodet træder ind til ham, ikke er ganske tryg for Overfusning, og saa utilgængelig, at han »endog lader Danebrogs-Riddere og Raader, ja Ambassadeurer« atter og atter gaa forgæves — han er et Geni, som et utaknemmeligt Folk har vendt Ryggen.

Hans Skæbne undte ham ikke Nydelsen af den Sejr, han som Reformator og Digter havde vundet; Sejren forvandlede sig til Forladthed under Hænderne paa ham.

Hans Livsanskuelse havde altid havt et tungsindigt Anstrøg. Ti Aar før sin Død skrev han (i *Moralske Tanker):* »De gode Dage, jeg haver haft i Verden, ere let talte. Den største Part af mit Liv er henbragt i Bekymring, Sygdom og Afsmag udi alt det, som Verden kalder Got. Hvis andre kan tælle flere gode Dage, skal det være mig kiært; thi endskiønt man er udi stedsevarende Lidelse, bør man ikke misunde andre deres korte Fornøielser«.

Hans sidste Leveaar var særligt sørgelige. Han følte sine Evner og sin Modtagelighed tage af. Musiken havde tidligere været ham, ligesom en anden af Tidens store Reformatorer, Frederik den Anden, en Kilde til Glæde; han selv spillede Violin som Frederik Fløjte; han kunde atter og atter røres til Taarer af det samme Musikstykke. Nu hørte han ligegyldig paa den skønneste Musik. Han vedblev til det sidste at lære, lærte sig grundigere Græsk og lærte sig fra nyt af Islandsk. Men han var bleven glemsom og læste sin egen Danmarkshistorie næsten som var den et Værk af en anden.

Holberg døde den 28. Januar 1754. Intet Udbrud af Følelse i Kjøbenhavn ved hans Død. Teatret tog intet Hensyn til dette Dødsfald; der blev end ikke fremsagt et Par Verslinjer i den Anledning fra den Skueplads, der skyldte ham sin Eksistens. Selv om efter Tidens Opfattelse Teatret ikke var det passende Sted for en Sørgefest, saa havde den danske Skueplads dog ret vel kunnet mindes Holberg. Der var ingen Sørgefest, fordi der ingen Sorg var.

Liget førtes fra Kjøbenhavn til Sorø for at bisættes der. Som det hedder i et Brev til Suhm[150]: »Baron Holbergs Lig blev hentet herfra af fire sjællandske Øg; de tvende Bønder udgjorde Comitaten [Følget].«. Da ni Dage derefter en ung Skuespillerinde, Jomfrue Thielo[151] døde, (rigtignok under oprørende Omstændigheder, myrdet af hendes Elsker, den russiske Gesandt) kom derimod hele Kjøbenhavn i Bevægelse. Studenterne bar hende til Graven, og et stort Ligfølge af alle Stænder bar Vidnesbyrd om Byens Savn.

Fem Aar efter Holberg Død skriver Tyge Rothe[152] i sine *Tanker om Kiærlighed til Fædrelandet* om ham:

---

150 Se biografisk artikel s. 248.

151 Se biografisk artikel s. 286.

152 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Carl Henrik Koch har en artikel om Rothe i sin *»Dansk Oplysningsfilosofi«* (i serien: *»Den Danske Filosofis Historie«*), Gyldendal, København 2003, s. 257 ff.

Han søgte intet uden sine Landsmænds beste, han fandt dennem sovende, og vakte dennem op ... Var han bleven fød i og opdragen i videnskabernes, i konsternes og smagens tempel, da var han bleven større, men han var ikke bleven vores . . . Holberg døde, og hans Landsmænd tiede; ingen sagde de fremmede hvor stoert et tab vi leed; man kunde tænke, at vi end ikke erkiendte tabet. Jeg blues ved at siige det: de Danske nævne alt hans Navn med Ligegyldighed.«

Den første Reaktion, der ramte Holberg, det var Pænheds-Reaktionen, der med Destouches'[153] Navn som Løsen skyllede hen over hans Navn og gærne i Forbigaaende vilde vaske hans Værker rene, renskrive dem, som det hed.

Saa følger den højpatetiske Reaktion, der med Klopstocks Navn til Løsen gennem Ewald blev herskende i vor Literatur. Intet kunde være mere uholbergsk end det Klopstockske Væsen, fra hvilket Wessel udløste os og Holberg.

Saa fulgte den egenlige Oplysningstids Reaktion, der med Nytten til Feltraab og ikke findende Nytte i Komedier, fornægtede Fantasien og forkastede Holbergs Overdrivelser, hans *Ulysses* etc. Birchner har hos os en Rem af Huden, og Luxdorph[154] er Retningens danske Repræsentant.

Fra denne Reaktion imod Holberg, fordi han var for meget Digter, befriede den indbrydende Romantik os, men kun som ny Reaktion imod Holberg, fordi han ikke var Digter nok. Holberg havde fulgt fransk Smag; man deltog i det tyske Stormløb mod »Paryktiden«. Man fandt den bedste Poesi i Visen om Axel Thordsøn og Skøn Valborg, som Holberg med Urette havde ladet haant om; Folkebøgerne og Ammestuernes Legender, hvis Overtro han i sin Tids Aand havde bekæmpet, kom til Ære. Ingemann er antiholbergsk, Hauch ligeledes, Heiberg er det i *Alferne,* hvis Aand er den i *Ulysses* stik modsat. Oprigtigst er Grundtvig, der paa mange Steder beklager Holbergs Indflydelse, men især, at han »udødeliggjorde en Samtidens Narreverden istedenfor at genvække Fortidens Helte-Old«, ja han lægger ham endog i 1810 etsteds Landets politiske Nederlag til Last.

Er Holbergs Digterskib imidlertid kommen uskadt igennem alle disse Brændinger, saa har det gode Udsigter for Fremtiden.

I det nærværende Øjeblik glider det ikke mod Strømmen, men med den. Ved sin stærke, fordomsfrit prøvende Aand, sin Naturtroskab og sin i vor hele Literatur enestaaende Virkelighedsskildring er Holberg i Øjeblikket den af alle store Skikkelser i vor Kultur, som den nulevende Slægt føler sig dybest og i flest Henseender forpligtet.

Dog paa Øjeblikket kommer det ikke an; ogsaa dets Sympatier og Bestræbelser vil svinde for nye, vi ikke kender. Men det er i vore Dage gaaet op for de Bedste, at, som Middelalderens Folkeviser ligger bag vor Lyrik, saaledes er Holbergs Digtning den eneste faste Grund, paa hvilken vor

153 Se biografisk artikel om Charlotta Dorothea Biehl s. 188.

154 Se biografisk artikel s. 223.

dramatiske Literatur kan bygge videre, og der bygges, siden Romantiken blev styrtet, paa den.

Vi er nutildags mindre raske end vore Fædre var til at tale om et udødeligt Navn i Literaturen. Vi har set, at et Ry kan være stort i Samtiden, glansløst for Eftertiden, og vi véd, at en Menneskealder er den Evighed, der er de fleste Digterværker forundt. Vi kender ogsaa den Art Ry, der vedbliver at hænge ved Navnet, skønt Værkerne ikke mere læses. Men med Holberg er Prøven gjort. Saavidt de skandinaviske Sprog tales, er han i vore Dage mere kendt og læst end nogensinde tilforn. I Tyskland, hvor han paa Gottscheds Tid beherskede alle Teatre, er hans Berømmelse fastslaaet; thi Lessing, den nyere tyske Literaturs Grundlægger, benytter og fortsætter ham umiddelbart *(Der junge Gelehrte* er paavirket af *Montanus, Die alte Jungfer* af *Den Stundesløse, Der Misogyn* af *Den politiske Kandestøber, Der Freigeist* af *Jean de France).* Europa og Amerika over gaar nutildags hans Ry. Det er med Navnkundighed som med Rigdom, det er de første hundredtusind (af Dage eller Kroner), som det kommer an paa. Er man derover, saa er Resten meget lettere. For Holbergs Navnkundighed i den fjerneste Fremtid er der da ingen Grund til at ængstes. Han er over det Værste. Naar Talen er om literær Udødelighed, saa er det de første tohundrede Aar, hvorom det gælder.

3. DANSKE PERSONLIGHEDER: LUDVIG HOLBERG (1887)

Jubeludgaven af Holbergs Komedier indeholder, rigt forsiret som den er, det Klenodie, som er vor dyreste nationale Fortidsarv. Det burde komme dertil, som nu er sket, at Ludvig Holbergs Komedier blev den smukkeste danske Bog. Det, som her foreligger samlet og billedsmykket, det er jo nemlig hvad den Mand, som grundlagde Danmarks og Norges Literatur, har frembragt i sine lyseste Øjeblikke, i de Timer af sit Liv, hvor han fuldest var sig selv. Det er Blomsten af den store Ensommes[155] Eksistens.

Intet Værk giver en fyldigere Forestilling om, hvad disse to Lande skylder ham og om hvad de gennem ham skylder hinanden. Danmark er og bliver dybt i Gæld til Norge, fordi han saa Lyset i Bergens By som norske Forældres Barn. Norge staar i neppe mindre dyb Gæld til Danmark, fordi det gav ham Betingelserne for at kunne virke, særligt Muligheden til at udfolde sine digteriske Anlæg i Skuespillets Form.

Men begge Lande skylder dog ham uendelig meget mere end han skylder dem. Der fødtes dem i ham en Herre og Mester. Ludvig Holberg er den første Mand, der aandelig har underkastet sig Danmark og Norge.

155 *»Den store ensomme«* blev titlen på Lars Roar Langslet's Holberg-biografi.

I - Der er i den nyere Tid talt og skrevet meget mod Genidyrkelse

Man har fundet, at Kritikens opløsende Undersøgelser af Geniet befriede for Taknemmelighedens Byrde imod det, idet de tilbageførte meget i ethvert Værk til andre Ophavsmænd end Værkets. Man har ment Geniet forringet, formindsket ved at være hvad man har kaldt sin Tidsalders Produkt og sit Folkeslags Udtryk. Man har troet de store Mænds Indflydelse overvurderet. Alt vilde være naaet ogsaa uden dem, kun langsommere.

Hertil kommer undertiden, især blandt Demokratiets Talsmænd og Tilhængere, den Anskuelse, at Menneskeheden ikke behøver ledende Aander, ja er bedst stillet uden dem, den Tro med andre Ord, at de lader sig erstatte ved Sammenlægning af megen jævn Dygtighed og megen begavet Middelmaadighed.

Men dette Hang til aandelig Udvisning af Geniet som skræmmende, der tilskyndes ved Studiet af Naturvidenskaben og iøvrigt faar sin Næring af den simple og fine Misundelse, udspringer fra en falsk Grundsynsmaade.

Den Opfattelse af Literatur og Kunst, efter hvilken det er fra Masserne, fra Hoben, at Ideer og Syner, naar de føres længst tilbage, udgaar — en Opfattelse, som er formet af Taine, der, skønt i politisk Henseende udpræget Aristokrat, i dette Punkt er mærkeligt[156] demokratisk sindet — har sin Rod i et altfor længe næret Sansebedrag. En Idé, en Kunstform, en omdannende Tanke spirer aldrig i Hoben. Selv Middelalderens Folkesange gik ikke ud fra »Folket«. Ideen opstaar hos den enkelte Mand, der rager op over Hoben og drager den til sig. Han skaber sig langsomt en Kres blandt de mest opvakte, særlig blandt dem, der er anlagte som han, men har samme Anlæg i ringere Grad. Dog den første Bevægelse udgaar altid fra den store Personlighed, aldrig fra et Publikum eller en Befolkning.

Det er nærmest Forholdene i Oldtiden, hvilke Europas Dannede i Reglen lærer at kende før de moderne, der har vildledt Tænkerne i vore Dage. I Oldtiden, da Samfærdselsmidlerne var svagt udviklede og Folkeslagene levede mere for sig selv, betød Afstamningen og de Omgivelser, som var givne med Fødelandet, næsten alt. I den nyere Tid er det anderledes. En Oldtidsliteratur som den græske er nødvendigvis helt bestemt ved Karakteren af det Folk, i hvis Midte den opstod, af den simple Grund, at Forfatterne var uberørte af nogen anden Nation. Saaledes bliver da Grækenlands Literatur et sammentrængt Udtryk for dets Kultur, givet af nogle repræsentative Mænd. I den nyere Tid udtrykker en Literatur i Reglen kun forsaavidt et Folks Karakter og Egenskaber, som Folket har formaaet at beundre den og tilegne sig den. Men man kan ingenlunde altid være sikker paa, at den store, efterhaanden anerkendte Forfatter oprindeligt har været et Udtryk for sit Folks Egenskaber. Undertiden viser hans Storhed sig netop stærkest i, at han omformer Folkets Egenskaber efter sine, idet han langsomt tiltvingende sig Beundring paavirker Sindene ad utallige Veje.

Holberg er et Eksempel i største Stil. Han er ikke et Udtryk for den nationale Kultur; den var, da han vaagnede som Personlighed, saare ringe, laa tilbage for Europas, kunde ingen tilstrækkelig Næring byde en lærelysten Aand, end

156 Betyder 'bemærkelsesværdigt'.

sige en cæsarisk. Han stod fremmed for den i alle de Former, hvori den traadte ham imøde, han manglede Sansen for den, ja ringeagtede den i Folkevisernes og Folkebøgernes naive Skikkelse; han afskyede den, hvor den ytrede sig i Pedanteriets og den lærde Skolastiks bevidste og fordringsfulde Form.

Hvorledes danner han sig da? Som i den nyere Tid saa mangen anden fri og betydelig Aand. Ved Berøringen med andre frie og betydelige Aander, tyndt spredte i Europa, som de var, hvem han søgte i deres Bøger eller hvis Indflydelse han i fremmede Lande indaandede med Luften. Hans lærde Dannelse er almen, stammende fra mange Menneskeracer og Folk; hans kunstneriske Dannelse er nærmest romansk.

Han staar ene i sin Tid. Og bliver ikke desmindre det folkeligste Navn i de to Landes Literatur, den almindeligst anerkendte Mester. I et Tidsrum af halvandet hundrede Aar har han erobret alle Samfundsklasser i to Folkeslag. Danske og norske Folke-Ejendommeligheder har til et vist Punkt formet sig efter hans.

Han var jo nemlig helt anderledes artet end de andre Nordboer i hans Tid. Der var ingen som han, og han genkaldte intet Tidligere i disse Lande. Hans Betydning beror for en stor Del herpaa.

Thi der er én stor Fare, som stadig truer de moderne Samfund, én aandelig Pest, som stadigt udbreder sig mere og mere; denne Fare, denne Pest er, at alle bliver éns, at indenfor den Kres, som et Land eller en Kaste udgør, alle forstaar hverandre og ikke forstaar andet end hverandre, saa de alle efterhaanden bliver Gennemsnitsmennesker med det mest Mulige tilfælles, Forestillinger og Fordomme tilfælles, smaa Laster, ringe Dyder, uhyre Middelmaadighed tilfælles.

Til Menneskehedens store Velgørere hører de Mænd, der med Held har søgt at stemme for den Strømning, som i den nyere Tids Liv med saa rivende Kraft og Fart fører mod det sædvanlige og ensartede. Kort Tid før Holberg havde Englænderen Molesworth[157] brændemærket Danmark med de Ord, at han i dette Land ikke fandt noget Menneske med usædvanlige Egenskaber. Holberg er den store Sten, som af Danmarks gode Skæbne blev kastet midt ud i Strømmen og som stemmede for den. Han skildrede sin Samtid som den var, med dens Dumheder og Skrøbeligheder, dens Domme og Fordomme, gav dens Tværsnit og Gennemsnit, dens Middelmaal og Middelmaadighed i stærke Træk, dristigt, i højt Relief. Han var saa uensartet med den, at dens Hverdagsfysiognomi blev ham en munter Karikatur.

Og hans Hensigt var ikke den blot at more som Skildrer, nej han vilde optugte Racen som Moralist.

Holberg er den store Opdrætter af de nordiske Folk. Han overtog denne Hjord og stræbte at gøre Mennesker af den. Han virkede ved at give den kraftig Næring og satiriske Piskeslag, ved at rense Luften for Overtro og Vejene for dumme Skranker. Andre blidere Aander har stræbt at opelske en ny og bedre

157 Robert Molesworth: *»En beskrivelse af DANMARK som det var i året 1692«* (1. udgave på engelsk 1694). Oversat af Svend Lyndrup. Efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977, 2. oplag, Aarhus 1978.

Slægt, Holberg forsøgte at optugte Slægten. Han er dens store, ensomme, lattermilde Tugtemester.

Holberg er den oplyste Enevælde i Danmark-Norge.

Der gives to Arter af frembringende Aander: de avlende og de fødende, de rent mandlige, hvis inderste Væsen lægger sig for Dagen i Befrugtning af andre Aander, og de mere kvindelige, hvis Evne og Hverv det er, under Befrugtning af Tidsalderens Ideer, at udforme disse i kunstnerisk Form, i en Skikkelseverden. De fleste moderne Digtere er af den sidste Art; de forholder sig modtagende til Ideerne; til Gengæld forholder de sig frembringende til næsten ethvert lille Træk af Udformningen. Med Holberg er det anderledes; han er i lige saa høj Grad en avlende som en fødende Aand. Han, som var anlagt til en Hersker og Herre over andres Sind, har tænkt og villet fuldt saa meget som han har digtet og drømt. Han har staaet mere frembringende end Digtere plejer med Hensyn til Ideer, og samtidigt mere modtagende, end det nuomstunder er Skik og Brug overfor Enkeltheder i Formen.

Ypperlige og samvittighedsfulde Forskere har med megen Iver sammensøgt alt, hvad der i ældre og nyere Literatur har tjent Holberg som Komedieforfatter til Mønster og Forbillede. Medens man i Holbergs Samtid undertiden uforstandigt lod ham høre ilde for denne Benytten og Omformen af en ældre Tids Novellestof og dramatiske Elementer, er man i den nyere Tid ikke langt fra at regne ham den til Ære. Alligevel har man ladet sig føre ikke lidt for vidt af sin Jagtiver under den fortsatte Jagen efter Holbergske Laan. Den svageste Lighed er bleven udledet fra Efterligning; i den tilfældigste Overensstemmelse har man set et Bevis for, at Holberg har havt et enkelt bestemt Forbillede; selv i saadanne Træk, som med Nødvendighed bliver fælles for forskellige Bearbejdere af et beslægtet Æmne, har man fundet talende Vidnesbyrd. Uden at paalægge det naturlige Indtryk Tvang vil imidlertid neppe Nogen, som man har gjort det, finde *Mascarade* paavirket af Regnards *Le joueur,* eller Molières *Le Misanthrope* efterlignet først i *Den Vægelsindede,* senere i *Philosophus udi egen Indbildning.*

Dette udelukker jo ikke, at Holberg som Digter staar i stor Gæld til ældre Tiders Opfindsomhed. Til Gengæld er han da, som alt berørt, i langt ringere Grad end de fleste andre Poeter et Udtryk for Ideer, til hvilke han forholder sig blot modtagende. Han vilde ikke nøjes med at være sin Tidsalders Spejl. Han var ikke tilfreds med i sin Kunst paa Kunstens Vis at fastholde en flygtig Tidsforekomst i et blivende Billed.

Nej, han vilde opklække, opdrætte denne Menneskehjord saaledes, at han forbedrede Stammen, han vilde optugte denne Flok af Daarer, opfostre denne Befolkning af Børn, saa Daarerne bluedes og Børnene blev modne Mænd og Kvinder. Han er Folkeopdrageren blandt vore store Mænd.

II - Nitten Aar gammel drager han ud paa sin første Rejse,

en og tyve Aar gammel paa sin anden. Paa sine første tre med korte Mellemrum foretagne Rejser bliver han borte i halvsjette Aar. Raad til disse Udenlandsfarter har han ikke, men han hjælper sig som han kan, rejser tilsøs eller tilfods, fægter sig frem som en fattig Svend eller synger for Folks Døre eller slaar sig igennem ved Undervisning i Musik (Violinspil) og Sprog eller paatager sig en Hovmesters Rolle. Saaledes ser han Holland, England, Tyskland, Frankrig, Italien, levende yderst sparsomt af Nødvendighed og yderst diætetisk af forstandigt Hensyn til sit ømtaalige Helbred. Han oplever Rejse-Æventyr i Mængde, lærer Mennesker af alle Samfundsklasser og alle Nationer at kende, og studerer i de store fremmede Biblioteker, ledet af Driften til grundigt at udrense af sit Sind det Støv, hvormed hans norske Skoledannelse og kjøbenhavnske Universitetskultur havde fyldt det.

Han optræder først som populariserende Historiker og Retsfilosof, bliver saa Professor i Metafysik og Forfatter til *Peder Paars.* Og med rivende Hast følger nu i Aarene 1722—24 mere end en Snes ypperlige Skuespil. Det er som om den paatænkte og 23. September 1722 iværksatte Aabning af en dansk Nationalscene havde lukket Sluser op for en overstrømmende Produktionstrang hos Holberg. Fra sit 37te til sit 40de Aar maa han have levet i Frembringelsens saa godt som uafbrudte Febertilstand, neppe fornemmende sit eget Legem, med en Følelse af stedse fornyet Klarhed i Hjernen, der nu og da er steget til en Art indre Illumination. Trods alle Holbergs Genvordigheder med Teatret, der kæmpede den haarde og udsigtsløse Kamp mod Opgivelse af sit Bo, trods alle de Ærgrelser, han i sin Egenskab af Professor maatte udstaa, fordi han gav sig af med saa letsindig en Gerning som den at skrive Skuespil for Scenen, trods Ydmygelsen ved som Medlem af Konsistorium at maatte deltage i Universitetets dumme og grusomme Fremfærd mod de stakkels Studenter, der var optraadte paa Teatrets Brædder, og trods de virkeligt eller formentligt i Komedierne Angrebnes Had, maa dette have været et lyksaligt Tidsrum i hans Liv, efter al menneskelig Sandsynlighed dets lykkeligste Periode.

Det er ikke let at danne sig en Forestilling om, hvorledes det saa ud i denne Sjæl paa den Tid, da Holberg saa at sige paa én Gang skabte Henrik lyslevende i en bergensisk Gadeguts Lignelse af gamle Komediefigurers Muld og dannede Pernille, Kvinden efter hans Hjerte, af et af hans Ribben, at hun kunde være ham en Medhjælp — da han fremdeles gav Kandestøberen hans Ærgerrighed og Mester Gert hans Ordstrøm, formede de to store Bussemænd von Tyboe og Menschen-Skræk, malte den sjællandske Bonde i Jeppe og den jydske i Studenstrup og klippede de udødelige Skyggebilleder Ulysses og Chilian ud. Men sikkert nok har der været Fest i hans Indre, Og næsten samtidigt giver han det kjøbenhavnske Publikum sine prægtige, støjende Vinterbilleder fra Provins og Hovedstad i *Jule-Stue* og *Mascarade* og sine lette, lystige Sommerbilleder fra Byen og Skoven i *Den ellevte Junii* og *Kilde-Reysen.* Og medens han slaar Gækken løs med vild Overgivenhed i sine Skolemestres og Degnes værdigt vigtige Alvor, nedlægger han sit hele Dybsind i Udformningen af Erasmus Montanus' evige Situation og tager med sikker

Selvfølelse Hævn over sine Fjender i *Det lykkelige Skibbrud,* hans Selvforsvar og hans Kunsts Forherligelse.

Havde man straks derefter kranset ham offenlig og baaret ham i Triumf, det havde været en ringe Løn og en afmægtig Tak for hvad han i disse Aar skænkede sine Landsmænd. Men af Triumfer har Holberg ingen at opvise, og Kranse fik han først, da han laa i sin Grav.

Naar det med Sandhed maa siges, at Holberg er vor største Digter, saa maa ingen derfor vente at finde et nyt og dybt Syn paa Livet og Døden i hans Skuespil. Han har jo holdt sig strengt indenfor sit Talents Begrænsning; han har aldrig søgt at skrive noget ikke-komisk Drama, og han har overalt i Karakterer, Livsforhold og Situationer set ufarlige, forholdsvis uskadelige Fornuftstridigheder. Hvad han end fører frem, han tager det fra den lystige Side. Livet fremtræder i disse Komedier som den *Skueplads,* hvor der er tykt med Narre, dels elskværdige, dels skikkelige, dels Fjols, og hvor der er en evindelig Stimen af Tosser, der kommer tiltorvs, Taaber, der plager sig selv og andre. Gække, der giver deres Daarskab til Pris, tomme Pralhanse og braadløse Løgnere, dumme Skolefukser, urimelige Særlinge, pudsige Fraadsere og end pudserligere Fyldebøtter, Kedsommelige, hvis Kedsomhed morer, smaa Hyklere og plumpe, let narrede Slyngler, uvidende, overtroiske Stakler, tykpandede Bedsteborgere og Matroner, giftesyge gamle Piger, Karikaturer, der blærer sig, naive gode Hoveder, forlibt eller fornøjelsessyg Ungdom af begge Køn og saa Pudsenmagere og Skelmer og Skalke.

Livet, det er disse Menneskers Ytren og Udfolden af deres Væsen, det er deres Handlinger og Hændelser, deres Ønsker og forskelligartede Attraa, deres Planer og Formaal, deres Tiltrækning til hinanden, Uvilje mod hinanden og Skaktræk mod hverandre. Døden forekommer ikke. Den saa lidt som alvorlig Ulykke, Sygdom eller Sorg, dyb alvorlig Lidenskab eller alvorlig Forbrydelse eller tragikomisk Begejstring eller Kamp for Livet eller rent aandelig Stræben efter Dannelse, og Indsigt eller stærke Følelsers Spil eller en kraftig endsige mægtig Viljes Attraa efter Magt og Herredømme. Og her er forholdsvis lidet af anden Stemning end det gode Humørs, yderst sjældent et Stænk af Vemod, kun en enkelt Gang et Glimt af det Rørende. Og her er saa at sige aldrig blot et Spor af Naturstemning. Hverken Aarstid eller Dagstid spiller nogen anden Rolle end en rent ydre. Den aabne Gade, hvor Handlingen saa ofte foregaar, er et uvirkeligt Sceneri. Aldrig overraskes Personerne af noget Uvejr, aldrig spores Regn eller Sne, aldrig falder der en Solstraale eller Maanestraale ind gennem Ruden i Stuen. Tales der engang om Regn, er det for al belyse Montanus' Latterlighed, at han af lærd Uagtsomhed lader sig gennembløde uden at udbede sig sin Kappe. Livet her er borgerligt Familieliv eller Skuespillerliv eller Skribentliv, hvad som helst, men det er opfattet i den franske Klassicismes Aand og er derfor aldrig Liv i og med Naturen.

Dette Liv, i hvilket Døden ikke griber ind og hvorfra alvorlig Nød og Sygdom, alvorlig Lidenskab og Brøde er banlyst, er nu saaledes indrettet, at det, der for Digteren staar som Retfærdighed, altid sker Fyldest. Der gives maaske ikke nogen mere lyst seende Komiker end Holberg. Han synes, saa nedslaaet han personligt kunde være, at betragte det lyse Syn som Digterens Kald og Pligt.

Det gaar altid ud over dem, der fortjener Nederlaget. Og selv naar det ikke netop er Dyden, der sejrer *(Jule-Stue, Den pantsatte Bondedreng),* saa faar den Narrede dog kun hvad han for sin Indskrænkethed eller Lettroenhed havde fortjent. Den saakaldte poetiske Retfærdighed haandhæves altid nidkært.

Det ligger nu allerede i den Holbergske Komedies Væsen som Kunstart. Den gaar i lige Linje ud paa at vække Latter. Men Latteren, som er over Lapsen eller Sladderhanken eller Hykleren, er allerede en Straf; Stokkepryglene, den uundgaaelige Gaaen Glip af Pigebarnet eller den spanske Kappe er kun en simpel Fortsættelse af Latterstraffen, der følgerigtigt faar det naive Publikums Lattersalver til at stige endnu en Grad. Den Nydelse, Holberg til syvende og sidst vil berede sin Tilskuer, er den berettigede Skadefryds.

Den Verden, der udbredes for vore Øjne, er da en saadan, hvor uendelig Ufornuft tumler sig frit, men over hvilken der herskende svæver en Fornuft, som altid til Slutning gør det af med Ufornuften, eller — i mindre høj Stil — gør Kaal paa Naragtigheden og klarer Ærterne.

Og Læserens eller Tilskuerens Grundfornøjelse er saa den, at paa Grund af Stykkernes Bygning denne overlegne Fornuft hele Tiden igennem synes at have forlagt sit Herskersæde til hans egen Hjerne. Uafbrudt appellerer Holberg til Læserens Overlegenhedsfølelse overfor den fremførte Karakter eller den stedfindende Situation. Ansigt til Ansigt med denne Komik sidder Tilskueren uafbrudt og nyder sig selv, tykkes sig bedre forstandigere, indsigtsfuldere, finere end de komiske Helte og Heltinder, og nyder enten især denne sin *Væren-bedre* eller (som overfor *Ulysses von Ithacia* med dens Tidsregningsfejl og Urimeligheder) udelukkende sin *Bedreviden* og sin renere Smag, der er en Følge af den.

Holbergs umaadelige Folkeyndest beror for en ikke ringe Del paa, at der i Grunden ikke gives nogen for friske Hjerner og for Dannelsens Gennemsnitsmennesker mere indsmigrende Art Skuespil end en saadan rent komisk Kunst som hans. Naar det med Rette maa hedde, at Holberg som Aand har opdraget, optugtet sit Folk, saa bør det ogsaa paa den anden Side fremhæves, hvor uendeligt indsmigrende hans Undervisning og hele Formen for hans Henvendelse til Læser og Tilskuer er. Han hører ikke til de Skribenter, ikke til de Digtere, der gaar ud paa, at Læseren skal føle sit Intet, eller som morer sig med at lade deres Overlegenhed over ham fremtræde eller ane. Tvertimod, han henvender sig uafbrudt til *den* sunde Sans, som han er aldeles sikker paa at finde hos *Spectatores,* og synes altid mellem Linjerne at sige til Læseren: Du og jeg, vi to, vi ler af disse Tosser.

Kun ved Komediernes allerførste Fremtræden kunde det hænde, at en og anden af Publikum, en eller anden Pedant som Tychonius[158], til hvem vel endda ligefrem var sigtet, kunde føle sig personligt ramt og latterliggjort. Straks derefter var det umuligt. Selv den, der havde en Rem af Huden, selv den, der var en Smule forfalden til politisk Kandestøberi eller som ikke kunde sige sig fri for Jean-de-Franceriet, nød som Tilskuer sin uendelige Overlegenhed over Herman von Bremen eller Hans Frandsen og blev dog naturnødvendigt efter

158 Se biografisk artikel s. 259.

igennem Komediens Forstørrelsesglas at have set det lystige Vrængbillede af sin Svaghed, ledet til at skjule, tilbagetrænge eller vel endog tilsidst helt aflægge Fejlen. Og hvad Stykkerne ikke formaaede i en Hast at udrette overfor den Enkelte, det udvirkede de langsomt ved deres stille, stadige Indflydelse overfor Slægtled efter Slægtled.

Adskillige af Holbergs afgjort moraliserende Skuespil hører til hans ypperste. Men digterisk staar han højest, hvor han hæver sig op over Bestræbelsen for at opdrage, hinsides Bekymringen for Godt og Ondt, Tilladt og Forbudt, til det Overmoralske. Derfor er han saa guddommelig i *Ulysses,* derfor er han saa stor i de to herlige Kulturbilleder, den dristige *Jule-Stue* og den sprudlende rige *Barselstue.* Kunstnerisk betragtede, som dramatisk Arkitektur, staar disse to Mesterværker vel kun lavt, men i poetisk Henseende er de uovertrufne. Den Iagttagelsesgave, den overdaadige Evne til Karakteristik, den ligeglade Lystighed og den overmodige Vittighed, som findes i disse to Figurgallerier fra en svunden Fortids Skik og Brug, stiller dem ikke langt under *Montanus* og højt over adskillige regelret anlagte og fejlfrit gennemførte opdragende Komedier som f. Eks. *Det arabiske Pulver* eller *Uden Hoved og Hale.*

III - Følelsen af det Komiske er en særegen Blandingsfølelse,

fremkaldt ved at en og samme Genstand paa én Gang fremkalder en Følelse af Lyst og en Følelse af Ulyst, en behagelig og en ubehagelig Følelse, paa en saadan Maade, at disse to Følelser ikke er hinanden meget ulige i Styrke, og at den behagelige beholder Overhaand, styrket eller krydret ved det overvundne Ubehag.

Hvor Holberg ikke blot morede sin Samtid, men morer endnu den Dag idag, dèr staar Lyst- og Ulystfølelserne, som det Komiske hos ham vækker, i det rette indbyrdes Forhold. Naar han med visse Stykker eller visse Enkeltheder overhovedet ikke mere kan vække Latter eller f. Eks. ikke længere morer de finere eller de efter Vedtægten opdragne Naturer (Damerne, de unge Piger), saa beror det paa, at i disse Tilfælde, idetmindste overfor disse Tilskuere, det indre Spil i Komiken, Kappestriden imellem Følelserne, er falden bort, saa Ulystfølelsen som herskende ene er bleven tilbage.

Her et Par Eksempler paa det Blivende og det Forgængelige i hans Komik:

Jeppe paa Bjergets Drukkenskab fremkalder vel forsaavidt en Ulystfølelse hos Tilskueren som al Drukkenskab er et udviklet Menneske imod; den er imidlertid ikke blot uskadelig, ufarlig — Betingelsen for at den komiske Virkning overhovet kan opstaa — men den er højst underholdende. Fuldskaben gør ikke alene Jeppe stedse mere utilregnelig, den gør ham vittig, skelmsk, humoristisk; den giver baade hans Naivetet og hans gode Hoveds mildhed et Højtryk og en forøget Virkekraft. Tilskueren faar neppe Lejlighed til at finde Drukkenbolten uskøn, før han finder ham morsom. Og alt hvad Jeppe siger, selv det urimeligste, der som urimeligt mishager, er tillige, set fra en vis Side eller dog fra hans Standpunkt, saa bifaldsværdigt, at det besnærer. Naar han skildrer sig som den uvirksomme Tumleplads for sine Lemmers indbyrdes Krig, forsikrer at Maven og Benene vil til Kroen, men Ryggen til Byen, saa synes denne kun skrømtvis barnlige Forklaring af Kampen mellem Lyst og Frygt afvekslende umulig og uantagelig, dumt Vrøvl og fiffig Vending, Skaberi og Sindbilled, Deliriumssnak og god Spas, alt dette i et Blinks hurtige Skifte, indtil Indtrykket af det Komiske opstaar og bliver som en varig, rytmisk afbrudt Følelse af Velbehag, der giver sig Udslag i Latter. Og saaledes i større Stil overfor hele Karakterer. Per Degn morer uafbrudt, fordi hans naive Selvtilfredshed er saa solid, at den altid i første Øjeblik giver hans Ord en vis Vægt. Nogle Sekunder idetmindste lykkes det ham ved den formelle Sammenhæng imellem hans Forestillinger og Tanker at smitte os med sin selvsikre Synsmaade og paadutte os sin Opfattelse som mulig; saa kaster vi den ud af vor Bevidsthed med et Latterstød; den vender tilbage til ny Beskuelse som begribelig og fornuftig ud fra Degnens Idékres, som beslægtet med Vendinger, vi kender og er vante til fra vore Omgivelsers Tankegang, og stødes saa atter tilbage med stødvis tilbagevendende Latteranfald. Det gaar til som naar Bjørnen med Hovedet tilbagestøder den Træklods, der hænger i en Snor foran Honningstedet: Træklodsen faar sit Puf, Honningen nydes, Klodsen kommer igen, stødes atter bort - kun at Klods og Honning her skifter anderledes lynsnart end i Fablen, og at det bliver Honningen ikke Klodsen, der gør Udslaget tilsidst.

I de afgørende Situationer i *Erasmus Montanus* beror Morskaben saaledes paa, at det Mishag, som Hovedpersonens pedantiske Vigtigmageri opvækker, dels taber sig i Fornøjelsen over Jacobs naive Gennemhuggen af hans Bevisførelse, dels i Nydelsen af Degnens ufortrødne og uforfærdede Overbyden af hans forbløffende Sætninger med langt vildere Meningsløsheder, der overfor denne Tilhørerkres faar og beholder Ret.

Den Straf over Erasmus, som ligger heri, og som i sin Rigdom paa indre Modsigelser sætter et saa stort Apparat af Ulyst- og Lystfølelser i Svingning — denne Straf er Straf nok og den eneste nøjagtigt passende. Stokkepryglene derimod er ikke mere noget for os, fordi der intet Spil, ingen Kappestrid er i de Følelser, de fremkalder. Det keder os at se Fyren faa Prygl, og Pryglenes Raahed giver ham netop den Ret, som Digteren har villet, at han ikke skulde have.

Det er denne Fremtræden af Ulystfølelsen, som nu og da skader Holbergs Komedier hos Efterverdenen. Undertiden er han allerede selv kommen til at tage det Plumpe for det Vittige (vi kan f. Eks. ikke mere le af de grove latinske Skældsord, som Petronius i *Jacob von Tyboe* sælger Peer for Hædersvers); ofte beror Tilskuerens Kulde paa, at hans Nervesystem er mere forfinet end de oprindelige Tilhøreres var. Et og andet forekommer os barnligt eller flovt, der engang var i Jævnhøjde med Publikums Forudsætninger eller vel endog et godt Stykke over Jævnhøjden. Herved er Intet at gøre, Fejlen er i dette Tilfælde ikke Holbergs og ikke vor. Skylden ligger hos Tidsomstændighederne, op over hvilke selv ypperlige Kunstværker aldrig løftes helt. Hvad der derimod udelukkende er den moderne Læsers eller Læserindes Fejl, det er den Mangel paa Dannelse, som stødes ved den dristige Skemt: Snerperiet, som forarges, Raaheden, der keder sig ved et Frisprog uden Slibrighed, endelig[159] Farveblindheden for en Storhed, der ikke er iført vor Tids dæmpede, farveløse Dragt, men bærer det begyndende 18de Aarhundredes brogede, os saa fjerne Kostyme.

159 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

end gennem alle hans øvrige Skrifter tilsammen. Vi indvies i hans Opfattelse af, hvad det tilbørlige Forhold er til alle Livsmagter (Politik, Religion, Poesi), og erfarer, hvorledes han forestiller sig de forskellige menneskelige Sindsbevægelser og Drifter i Virksomhed og indbyrdes Strid.

Den, der f. Eks. vil skaffe sig et Indblik i hans Syn paa Politiken, faar det gennem *Kandestøberen,* der med saa meget Lune forkynder Nytten af politisk Særkundskab, og i *Jeppe paa Bjerget*, hvis Hensigt er at advare mod en Venden op og ned paa Samfundets Orden og Skik, for hvilken der iøvrigt visselig den Gang ingen Fare var, og hvis Moral er lidt ilde anbragt, fordi den stakkels Jeppe intet Øjeblik selv har tænkt paa at sætte den syvkuglede Baronkrone paa sit Hoved.

Det er vel især Haandværkeren og Bonden, i hvis Hænder Holberg finder det umuligt at lægge Magten, men *Don Ranudo* viser, at Tanken om Adelsaristokrati laa ham lige saa fjern. Hans Politik er et tro og ligefremt Udslag af Borgerstandens Frigørelse fra ethvert Adelstryk og for dens altfor tillidsfulde Overdragen af Enevoldsmagten til Kongen.

Det er især i *Uden Hoved og Hale, i Hekseri eller blind Allarm* og i *Det arabiske Pulver* at man finder Holbergs Forhold til Religionen, til Tro og Overtro udtalt. Det første Stykke har han lagt an som en Forherligelse af den rette Midte mellem Hanget til at tro alt Overnaturligt og til at benegte alt. Han viser, hvorledes Tilbøjeligheden til Overtro i sin Lidenskabelighed er udsat for Misbrug af Bedragere, og, naar Bedrageriet opdages, atter udsat for pludselige Omslag til den modsatte Yderlighed, og han fremstiller gennem et andet Eksempel, hvorledes den principielle Vantro, der ikke er Udtryk for en tilkæmpet Overbevisning, men for en vis med alle Vanskeligheder let færdig Frivolitet, ligeledes staar paa yderst svage Fødder og kan forvandle sig til den vankundigste Dumfromhed. Han lægger sin egen Synsmaade, det, der for ham staar som Fornuftstandpunktet, en Tvivlen, der ikke vover sig til paa Forhaand at benegte, i Munden paa den desværre kedelige Person Ovidius. Det er her endnu mindre lykkedes ham at gøre sit Kontrafej paa Scenen interessant end i *Det lykkelige Skibbrud,* hvor Philemon dog har langt mere menneskeligt ved sig. Men naar man husker, at Holberg, skønt aldeles vantro overfor de fleste Spøgelsehistorier, ikke ubetinget vovede at negte Spøgelsers Eksistens, ja endog selv troede at have set et, forstaar man, at der er mere af hans eget Væsen i den blodløse Ovidius end man skulde tro. *Hekseri eller blind Allarm*, et uendelig meget bedre Skuespil, er helt og holdent et lystigt Indlæg for Teatret mod Overtroen som Kulturens og Kunstens Hovedfjende i hans Tid.

Holbergs Opfattelse af Poesiens, særlig Skuespillets Væsen ligger klart for Dagen i *Det lykkelige Skibbrud* og i *Ulysses,* og kommer noget uklarere frem i *Melampe.* Han hævder især den sandhedskærlige Satires sædelige Kald, og overøser i lige Grad med sin Spot den affekterede Tragediepatos og Spektakel-fantastiken med dens Tilsidesættelse af Virkelighedens Orden og Klassicismens Regler.

I den Dyreverden, som ligger til Grund for den menneskelige og over hvilken den er bygget, er Sulten og Kønskærligheden de to store Grunddrifter. I Samfundet, som vi i vort Aarhundrede kender det, er Begærligheden efter Penge, Nydelsessygen og Attraaen efter Anseelse og Magt Grunddrifterne, vi møder, og som giver Anledning til det store Flertal af komiske og tragiske, rørende og afskyelige Skuespil, hvortil vi i vort Liv bliver Vidne.

Holberg ser ikke Samfundet saadan. Rimeligvis var det i hans Tid forsaavidt heller ikke saadan, som Kapløbet var uendelig meget mindre anstrengt. Attraaen efter Penge spiller en forholdsvis ringe Rolle i hans Komediers Verden. Den besjæler den ene smudsige Slyngel Rosiflengius, den gamle Hykler Jeronimus i *Pernilles korte Frøikenstand* og en hel Del fattige Lerbeutler og Oldfukser, Den er ikke Henrik fremmed (mindst Kandestøberdrengen), skønt den ikke en Gang hos Henrik som smidig Lakaj er fremtrædende. Hos Polidor, den eneste, der gaar op i Kærlighed til Guldet, taber den sig som saadan i Haabet om en magisk Almagt i Kraft af Alkymi.

Da det er ægte danske Naturer, som Holberg stedse skildrer det vil sige svage og sprøde, der for Vilje kun har Stædighed og for Lidenskab kun Forfængelighed, er Livet hos ham i hans Skuespil ikke Attraa efter Magt. Kun Kandestøberen sukker efter Magt, og selv for ham er dens Opnaaelse næsten helt en Forfængelighedssag.

Langt dybere Indtryk har Holberg øjensynlig modtaget af Kønskærlighedens Betydning som Drivhjul i Verdensmaskineriet. Ikke blot har han — vistnok tildels af Hensyn til en ham uundværlig dramatisk Vedtægt — næsten allevegne gjort to Elskendes Attraa efter Forening til Midtpunktet i sit Skuespil; men hans Stykker er saa gennemtrukne med djærve og drøje Hentydninger til det Kønslige, at man ser, hans Fantasi har været opfyldt deraf, ja overfyldt dermed. Saa vanskeligt det er ham at gengive en finere eller rigere og dybere Erotik, saa vel bevandret viser han sig i Alt, hvad der vedrører den Kærlighed mellem de to Køn, som er paa Tapetet, hvor Tjenestepiger og Gaardskarle, Tyende og Bønder, Smaaborgere og Haandværkere, Proprietærer og Skuespillere, Pudsenmagere og Skøger og gamle Kærlinger fører Ordet frit; han bruger med fuld Dristighed og Hensynsløshed Sproget fra Datidens Gader og Dagligstuer, ja fra dens Borgestuer og Køkkener; ikke saaledes, at man nogensinde faar Indtrykket af, at han selv har været en stærkt sanselig Natur — han er det saa lidet som en ømt erotisk — men saaledes, at man føler den humoristiske Iagttager, der véd Besked, og som, selv i sit Tankeliv ude af Spillet, ser ned paa den hele besynderlige Færd med højst aarvaagent Blik for dens komiske Sider, altid rede til et Smil og en Spøg.

Meget lærerigt er det nu at se, med hvilken Bestemthed Holberg, som først henad sit fyrretyvende Aar begynder at skrive Skuespil, i den store Retsstrid mellem Ungdommens Drifter, dens forelskede Hang og dens Fornøjelsessyge paa den ene Side, og saa Alderdommens Strenghed, dens formanende og prækende Afmagt, og dens Alvor, der former sig som Vrantenhed, paa den anden, overalt og haardnakket paa ethvert Punkt tager Ungdommens Parti. Hør Leonard i *Mascarade:*

»Han vil nok blive ærbar, Svoger. Vi har jo været ligedan i vor Ungdom, og ikke vendet Verden Ryggen, førend den vendte os Ryggen. Dersom vi bleve ligesaa friske og muntre igien, som vi var for 20 Aar siden, gik vi paa Mascarade igien; naar vi forfølger vore Børn for de Vellyster, som vi selv udi vor Ungdom har øvet, men nu ved Alderen ere blevne ubequemme til, lader det, som vi giør det af puur Misundelse. Det lader for os, ligesom een, der har Liig-Torner, og derfor fordømmer Dantzen«.

En moderne nordisk Digter, der skrev i Holbergs Alder, vilde i Regelen tænke og tale hverken som hans Henrik eller som hans Leonard, men som hans Jeronimus, hvor denne er værdigst. Men Holberg staar højt over dette sit Kreatur. Man læse i *Diderich Menschen-Skræk* Scenen mellem Jeronimus og Henrik.

Henrich.
Maa en Far ikke glæde sig ved, at hans Søn træder i hans Fodspor? Har ikke Hr. Jeronimus selv fortalt, at han var ganske gal af Kierlighed til et fornemme Fruentimmer udenlands?

Jeronimus
løfter sin Stok.
Tør din Hund hebreyde mig, at ...

Henrich.
Det være langt fra. Jeg siger saadant til Hr. Jeronimusses Berømmelse; thi jeg vil ikke give 4 Skilling for et ungt Menneske, der ingen Kierlighed har.

Jeronimus.
Kierlighed og Kierlighed er to Ting . . . Jeg har selv løbet gal i min Ungdom, jeg bekiender min Feyl; men jeg har begrædt mine Synder, og giort Poenitentze derfor.

Henrich.
Monsr. Leander vil ogsaa giøre Poenitentze, naar han bliver gammel.

Det er da regelmæssigt gennem den ældre overbærende Borger eller gennem den livlige opvakte Tjener, at Holberg lægger sin Overbevisning om Livsglædens Ret for Dagen. Sjældent eller aldrig derimod har han formaaet at lade Naiveteten i dens guddommelige Simpelhed, og Renhed blotte Vedtægt og Hykleri. Den falske Barnlighed maa hos ham (som hos La Fontaine) stadigt erstatte den virkelige. Jacob i *Erasmus Montanus* kommer denne nærmest, men selv han er dog yderst snild og bevidst. Holberg, der undertiden — som i *Jule-Stuen* — indfører Børn paa Scenen, har ikke vidst at drage en nærliggende Fordel af deres Ukunstlethed. Paa dette Punkt sporer man Pebersvenden, der ingen stadige, daglige Iagttagelser har havt at ty til. Børnene hos ham gentager tankeløst og pudsigt deres Skolemesters stakkels Lærdom, men af Uskyldens Urforstand, der tidt, saa sikkert som ubevidst, træffer Hovedet paa Sømmet, har Forstandens store digteriske Repræsentant ikke vidst at gøre Brug.

Hvad der især er den moderne Læser paafaldende hos ham, er dog dette: Ikke af Mennesker, der i rastløs og komisk Kappestrid styrte afsted efter Penge og Penges Værd, efter grove og fine Nydelser, efter varigere eller tlygtigere

Lykke, efter Anseelse og Magt — har Holberg set Verden fyldt. Men af Mennesker, der næsten alle og gennemgaaende vil gælde for andet og mere end de er, eller der af Dumhed (som Per Degn) eller af Særhed (som Vielgeschrey) bærer sig galt og urimeligt ad. Nogle vil blot *synes,* som Jean de France, Jacob von Tyboe, Don Ranudo eller Jeronimus i *Den honnette Ambition,* Andre er uvidende Stakler, som ikke forstaar de Situationer, hvori de bringes (Kandestøberen, Jeppe), atter andre er Særlinge, som den Vægelsindede eller Guldmageren, eller de har en Mani som Gert Westphaler eller en fiks Idé som den indbildte Hanrej i Barselstuen. Med andre Ord: det er de intellektuelle Fejl, de logiske Urimeligheder, som Holbergs Øje og Sind er modtagelige for. Det er hvad han fortrinsvis ser i Verdensaltet. Verden synes ham ikke lidenskabelig, ikke slet, ikke god, ikke stor og sublim, ikke heller frygtelig og' skrækindjagende, men urimelig og snurrig, et Herberg for Daarer, derfor Latteren værd. Latterlig er den. At give den til Pris for Latteren, det er da at sætte den rette Pris paa den og betale den med dens egen Mønt:

O du Verden af stædige Tykpander og indbildske Tossefaar og pudserlige Fløse og fjottet vigtige Pedanter i Sort og i Rødt, op paa Brædderne skal du! En Dans skal du danse, som du vil undres over — efter den enlige Fedelspillers Bue!

Ja efter hans Strengeleg skal du danse, du Landsmand — o du Nar! Du Hans og du Per! du Rasmus og du Ranudo! Og du hulde Landsmandinde, hvad du nu hedder, du Ingeborg Blytækkers, du Anne Kandestøbers, du Arianche Bogtrykkers, du Else Skolemesters og I Øllegaarde og I Dorther, o I charmante Tobenede! I skal komme til at krænge jert Indvendigste ud, saa Alle og Enhver kan se alt det Intet, der er jert eneste Indhold!

En Latterbølge, bred og mægtig som en Vandflod, skal jævnt og stilfærdigt men uimodstaaeligt glide hen over Landet, skylle jer, dykke jer, bade jer, rense jer, og overalt afsætte sit skarpe Salt.

V - Og saa stod *Den danske Skueplads* der ved Geniets Magtbud.

Og Folket kom og undredes og lo og vrededes, forstod hist og her lidt, gik glad og glemsomt bort, betragtede det danske Teater som et Morskabslokale af mindre fin Art, evnede end ikke et Opsving til den Tanke, at Publikum havde en Pligt, imod det, Pligt til at understøtte det og holde det opret, og saa' det med Ligegyldighed vakle paa Fallittens Rand, atter og atter lukkes for en Tid, endelig[160] efter kun fire Aars Tilværelse bukke under.

Hvor inderligt Holberg end følte sig knyttet til den danske Skueplads, han maatte som dramatisk Digter forstumme.

I Mellemtiden mellem Holbergs første og sidste Periode af Skuespildigtning hengav Digteren, som tidligt var bleven forflyttet fra sin metafysiske Lærestol til en historisk, sig nu næsten udelukkende til videnskabelige Studier, virkede som Forfatter af historiske, populærfilosofiske og journalistiske Arbejder og skrev, dog paa Latin, det ene dristige Digterværk *Niels Klim.*

Niels Klim minder ved den Uvilje, den fremkaldte, og ved den Maade, hvorpaa den foregriber en Gruppe af Holbergs dramatiske Frembringelser (den sidste) om den Betydning, *Peder Paars* har for Holbergs Ungdomsdigtning. Som i sin Tid Rostgaard[161] og Gram[162] havde stræbt at undertrykke *Peder Paars, s*aaledes ivrede nu Hofpræsterne Bluhme og Pontoppidan[163] for at faa *Niels Klim* forbudt. Heldigvis for Holberg strandede den sidste Bestræbelse som den første. Og som *Peder Paars* allerede indeholder Omrids til Kandestøberen, Gert Westphaler, Per Degn og Spirer til Pernille, Diderich Menschen-Skræk, Philemon, saaledes foranlediger *Niels Klim* dels direkte, dels gennem de Studier af Lukian og andre, som Holberg foretog i Anledning af denne Roman, enten den hele Plan eller dog talrige Enkeltheder i hans Alderdoms Skuespil: *Philosophus udi egen Indbildning, Sganarels Reyse til det philosophiske Land, Republiqven* og *Plutus.*

Det er, da Teatret efter Frederik den Femtes Tronbestigelse i 1747 aabnes paany, at Holberg skænker Scenen det sidste Kuld af sine Aandsbørn, blege Gammelmandsbørn i Sammenligning med de yngre Aars sundhedssprudlende Afkom.

Den Lykke, de gjorde, var neppe stor, men selv fra hans Ungdoms Værker havde Modesmagen vendt sig. Det enfoldigt forfinede Publikum opfattede Forholdet, som havde Holberg overlevet sig selv paa dette Tidspunkt, da Udviklingen manglede et halvt hundred Aar i at være naaet til den Højde, hvorfra man har begyndt tilfulde at forstaa ham.

Selvfølgelig maa der i hine Aar have været Mange, der med Interesse læste hans Bøger. Ellers vilde deres forholdsvis stærke Salg ikke kunne forklares. Men medens hans Skrifter var paa Veje til at blive Folkebøger, nød han hverken hos Verdens Børn eller hos de Lærde og Skriftkloge den Anseelse, han

160 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

161 Se biografisk artikel s. 237.

162 Se biografisk artikel s. 199.

163 Se biografisk artikel s. 229.

saa rigeligt fortjente, endsige det høje Ry, der nu saa længe efter hans Død omstraaler hans Navn.

Han havde alt i en temmelig ung Alder udgivet sit Levned under Form af *Tre Epistler til en berømt Mand,* skrevne paa livligt men ikke fuldendt Latin. Man holdt sig baade op over Smaafejl i Latinen og over at han sysselsatte Læseverdenen med sin private Person, bebrejdede ham Selvros og beskyldte ham for at ville røre Hjerterne ved Klager over sine Fjender.

Han havde dernæst, med sit Hang til at omspænde saa mange Fag som muligt og til overalt at meddele en Oversigt, af og til i sine Skrifter, saaledes i sit statistisk-topografiske Værk *Danmarks og Norges Beskrivelse,* taget det vel let med det Historiske, særligt med Oldtidsforholdene, saa Beskyldningen mod ham for overhovedet at mangle Grundighed laa nær.

Han var endelig[164] paa Grund af sin Uvilje mod Autoritetstro og formedelst sin Tro paa Fornuften som Kærnen baade i Religion og i Moral ilde lidt som Fritænker, og dette desmere jo højere den religiøse Reaktion steg.

Han havde allerede for længere Tid siden nedlagt sit Professorat. Den skarpt kritiske Metode, som Gram[165] havde indført i Historieforskningen, formaaede han ikke at tilegne sig; hans Blik var rettet paa det Almene, det Hele; Nøjagtighedsbestræbelsen i det Smaa, ja Smaalige, for hvilken der ingen Forskel gaves paa vigtige og ligegyldige Sandheder, var ikke hans Sag. Han havde i sin Tid virket mere som Lærer og Skribent end som Gransker og Lærd, mere ved det klarende Overblik end ved den redegørende Indtrængen; derfor gik han, saa snart han saa' sig over fløjet i den historiske Enkelthedskritik, bort fra Danmarkshistorien og ombyttede sin Professorstilling med et Kvæstor-Embede.

Han var en dygtig Finansmand — i egne som i fremmede Anliggender. Han var den første og er vel endnu den eneste danske Skribent, der har vundet sig en Formue ved sine Skrifter. Han anlagde den i Jordegods, købte sig en Landejendom, Tersløsegaarden, hvor han tilbragte sine Somre, lod sig i sit 63de Aar af Kong Frederik den Femte ophøje til Baron og skænkede testamentarisk sin hele Kapital i Jordejendom og rede Penge til det nye Sorø Akademi, dog saaledes at Akademiet allerede mens han var i Live skulde nyde godt af Summens Renter. Saaledes var han paa alle Maader og til det Yderste en Velgører for Land og Folk.

Han synes ved at have ansøgt om Ophøjelse til Baronistanden at have fulgt den samme ærgerrige Drift, der hele hans Liv igennem bragte ham til at prøve sig frem i de forskelligste Fag, ivrig for at udmærke sig paa hvilketsomhelst indenfor hans Rækkevidde liggende Omraade, hvor nogen Anden havde udmærket sig. Han har villet være Baron for ogsaa paa rent ydre Maade at faa det slaaet fast, at han ved egen Kraft og Kløgt havde hævet sig fra en uanselig Stilling og Fattigmandsvilkaar til en Højde, der ragede op over den lærde Stands Jævnmaal hertillands. Han har villet, man skulde se den skønne Literatur adlet i hans Person; det har tilfredsstillet ham som en Hævn over

164 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

165 Se biografisk artikel s. 199.

Teatrets Foragtere og Fjender. Hans store Mester Molière havde man behandlet som en hjemløs Zigøjner; man havde nægtet ham en hæderlig Grav. Han skulde vise dem, at en Komedieskriver kunde sikre sig Rang med dem, der førte Vaaben og adeligt Skjold. En blot Titel vilde ikke have fristet ham; men da han allerede var Friherre af Gavn, det vil sige besad fuldt saa meget Jordegods, som udkrævedes til et Baroni, saa vilde han ogsaa være det af Navn.

Hvad som heri har undret og stødt adskillige Fintfølende, er mindre at Holberg var forfængelig nok til at attraa Titlen, end at han ikke var for stolt til at bryde sig om den. Det er ligesom lidt pinligt, at han ansaa en saadan Værdighed for egnet til Belønning for Fortjenester som hans. Det er imidlertid ganske urimeligt at lægge en anden Maalestok an paa Holberg i hine Dage end man anlægger paa Goethe, Schiller, Victor Hugo, saa lang Tid derefter endda. Faa har fundet det besynderligt, at Goethe og Schiller lod sig adle; næppe flere har taget Hugo det ilde op, at han lod sig gøre til Pair af Frankrig.

Og interessant er det at se, hvorledes Holberg i det Vaaben, han ønsker sig givet, har gjort sin Digtervirksomhed (ikke sin Forfattervirksomhed som lærd Skribent) gældende som sin væsentlige Adkomst til Adelsrang og har villet henlede Opmærksomheden paa sin norske Afstamning. Granen betyder øjensynligt Norge, som Lyren Poesien, medens det hule Bjerg selvfølgelig hentyder til Navnet.

Sine sidste Leveaar tilbragte han i streng Indesluttethed, efter Evne afspærrende sig fra den Verden, hvis Taknemmelighed og Troskab han havde lært at kende, iagttagende samme Tarvelighed og øvende samme Flid, der havde betegnet ham som Yngling.

Han døde i sit 70de Aar, efter Midnat den 28de Januar 1754. Faa var de, som forstod, at det var Danmarks og Norges største Mand, som nu laa Lig, og færre var de, som følte noget derved.

Omtrent 25 Aar senere lod Sorø Akademi i Stadens Kirke over Holbergs Kiste opsætte det Mindesmærke, Wiedewelt havde udført. Flere Statuer af ham er senere blevne rejste. Men det bedste eksisterende Mindesmærke over ham er det, han har sat sig selv i *Den danske Skueplads.*

Man kan paa dette Værk tillæmpe et Ord, der er blevet sagt i et andet Sprog om et andet Værk: I enhver Dansk eller Norsk, der lærer at læse, vinder Holbergs Komedier en Læser mer.

4. BIOGRAFIER FRA »DANSK BIOGRAFISK LEXICON«

Fra DBL's 1. udgave[166]

Indledning

Brandes har ikke læst i *»Dansk Biografisk Lexicon«*[167], da han skrev sin bog om Holberg eller sin artikel om ham i *»Danske Personligheder«*, for artiklerne i Lexicon fremkom først i de følgende år, fra 1887 til 1905; de aftrykkes her for at supplere billedet af Holberg's tid, men også af Brandes' - hvordan skrev man biografier den gang? Hvad vidste man?

Der er udvalgt artikler om personer, som Holberg har været i forbindelse med og som har spillet en betydelig rolle for ham; flere af dem er selv sagt personer som Brandes har omtalt i sin bog (fx Hans Gram, Andreas Hojer, Søren Lintrup og Frederik Rostgaard), men også enkelte andre er taget med – fx Carl August Thielo der bl.a. komponerede musik til nogle af Holberg's stykker, men som Holberg kritiserede temmelig kraftigt i sin epistel 179, omend ikke med navns nævnelse[168].

Nogle af de omtalte var Holberg's bogtrykkere (Berling, Høpffner, Phønixberg og Wielandt). Men havde han også en direkte eller indirekte forbindelse til Villads Jersin (undertiden stavet: Willads Jersin), der var virksom i København[169] i begyndelsen af 1700-tallet? Jeg ved det ikke og har desværre ikke mange oplysninger om ham at gå videre med[170]. Én af Holberg's første bøger var 'Natur- og Folkeretten', der blev udgivet med ringe held af Johan Kruse og trykt af Ove Lynnov i 1715 – ingen af dem har jeg oplysninger om[171].

166 Konsultér evt. den 3' og seneste udgave af DBL (1979-1984), se desuden: http://www.litteraturpriser.dk/hbog/dble.htm, hvor de tre udgaver af DBL sammenholdes navn for navn. Artiklerne i *»Gyldendals DVD-Leksikon«* (de encyklopædiske artikler) er generelt alt for kortfattede. Biografierne nedenfor bygger på scanninger der er udført af det fortrinlige Runeberg Projekt (se: http://runeberg.org/dbl/). OCR-behandlingen har jeg selv foretaget ved hjælp af Abbyy Fine Reader.

167 Artiklerne er søgt gengivet uden ændringer (de første ord eller linjer er dog i flere tilfælde justeret en smule af redaktionelle grunde). I de originale artikler kan man sidst i dem finde henvisninger til baggrundslitteratur.

168 Se epistlen s. 313 f.

169 Kort over København 1728 – og oplysninger om branden dét år - kan ses på:

http://da.wikipedia.org/wiki/Københavns_brand_1728

170 Jersin udgav i 1709 en oversættelse fra tysk med titlen *»Sandfærdige Beskrivelse om de tre Mægtigste Tørckiske Keysere, og derhos Arrigste Tyranner: nemlig Amurath den Anden, den Ottende Keyser. Mahumeth den Anden, Amurathis Søn. Item Solymannus den Tolfte Tørckiske Keyser ... : Derhos de tre Berømmeligste Krigs-Heldtis Historier, som udi de Tider her i Christenheden haver levet, nemlig Johannes Corvinus Hunniades, Kongens udaf Ungerns General og Feldt-Herre, Georgius Castriotus eller Scanderberg Første udi Epiro og Albanien, Saaog Nicolaus Grefve af Serini ... ; Af det Tydske Sprog paa Danske udsat«.* Oversætteren er ikke angivet, endsige kendt, men var dygtig. Pt. ved jeg ikke om Holberg kendte denne udgivelse, men det er muligt.

171 Bogen blev solgt hos Johan Kruse i København. Ifølge oplysninger fra Holberg selv gik denne 1' udgave ikke særlig godt; senere udgaver derimod *rigtig* godt – en medvirkende årsag var indførelsen af en ny juridisk uddannelse på akademisk niveau og af en særlig dansk

Artiklerne om Abraham Lehn og P.B. Mylius har en særlig anledning der har med »Jeppe« og Bidermann at gøre, se sidst i Lehn-opslaget[172].

Endelig er artiklerne om Holberg, Brandes og Paludan taget med. Julius Paludan fordi det er ham der har skrevet DBL-artiklen om Holberg; Paludan skrev i øvrigt disputats om *»Niels Klim«* i 1878 og var flere gang i fejde med *Brandes*.

Holberg's konger, Frederik IV, Christian VI og Frederik V, og dronninger har jeg udeladt i denne omgang, de vil følge i en senere udgave.

Ved en senere lejlighed vil jeg samle flere biografiske artikler, også vedrørende personer, der *ikke* har haft med Holberg at gøre, men som havde betydning på hans tid. Blandt personer jeg har kig på er Holberg's professorkolleger på Københavns Universitet, de første professorer på Sorø Akademi, flere af de samtidige digtere – som fx Brorson – fremtrædende arkitekter som Thurah og Eigtved og nogle af de fremtrædende kirkefolk som fx Johs. Bluhme.

Et par biografiske »småting«

Inddragelsen af biografiske oplysninger fra *Biografisk Lexicon,* fra internettet og fra forskellige artikler i *Holberg Årbogen* (1920-1925) har ført til et par »småting«:

1. Holberg efterlod sit løsøre til sin søstersøns datter, Frederikke Lovise Tostrup. Frederikke Lovise blev gift i 1752 med en premierløjtnant Christian Valentin Frawen. Det er vist af C. Behrend at Frawen tidligere havde haft Holberg som privatpræceptor[173], og at denne Frawen var nært beslægtet med præsten Johan Frauen. Johan Frauen var af norsk afstamning og var i sine unge dage pietistisk orienteret. Han blev sognepræst og senere kongelig konfessionarius efter Søren Lintrup[174], men tog så afstand fra pietistiske »overdrivelser«, blev afskediget og kom i unåde. Johan Frauen var sandsynligvis Christian Valentin Frawen's farbror, ikke hans far (som det står flere steder på internettet)[175]

---

juridiske eksamen for ustuderede, begge blev indført i 1736. Nærmere herom kan læses i Ditlev Tamm m.fl.: *»Juraen på Københavns Universitet 1479-1979«*, Københavns Universitet 2005, bl.a. s. 71 ff.

1' udgaven af Holberg's 'Naturret' blev trykt i 1.000 eksemplarer, men kun 300 blev solgt – over 10 år. Titelbladet er afbildet i *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, ved F.J. Billeskov Jansen, bd. 1, Rosenkilde og Bagger, København 1969, over for s. 112. Se også *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 205-209.

172 Se s. 290.

173 En privatpræceptor var nærmest en tutor, en personlig vejleder i den første tid på universitetet. Jf. C. Behrend: *»Holberg som privatpræceptor«* i: *»Holberg Aarbog«* 1922, s. 158 ff. Listen går fra 1718 til 1742.

174 Se biografisk artikel s. 221.

175 Fejlen blev allerede opdaget af Th. A. Müller: *»Minder om Holberg«* i: *»Holberg Aarbog«* 1920, særligt s. 80 ff., men nu kan Müller understøttes yderligere. Hvis Frawen skulle have været søn af Frauen, ville der være noget galt med hensyn til moder & kone. Han kan – af

2. Paul Johansen's idé om at Holberg skulle have været ejer af det ene af de to eksemplarer af Bidermann's *»Utopia«*, som findes på Det Kongelige Bibliotek, må anses for at være særdeles tvivlsom. Tilsvarende gælder den dermed forbundne idé om at Abraham Lehn skulle have haft Holberg som lærer (via en fælles bekendt, P.B. Mygind). Der er sket en skrivefejl; P.B. Mygind hedder rettelig P.B. Mylius, og det var *ham* der førte Lehn til studentereksamen. Mylius må formodes selv at have kunnet dén latin der var nødvendig for at undervise i den, og i betragtning af at latinen spillede så stor en rolle i eksamen, er det ikke sandsynligt at han har afgivet denne del af undervisningen til Holberg[176]. [Siden dette blev skrevet er der fundet yderligere oplysninger, se nærmere på: http://bjoerna.dk/Holberg/Holbergs-Bidermann-eksemplar.htm]
3. Caspar Frederik Munthe der efterfulgte H. P. Anchersen som lejer hos Holberg i Fiolstræde var ikke hvem som helst. Han var (som Langslet lige akkurat skriver i *»Den store ensomme«*) en slægtning; Holberg og Munthe havde fælles oldemor[177]. I nogle år – formodes det – fik Holberg maden leveret fra Munthe's husholdning. Det »nye« er at Munthe hørte til kredsen omkring Hans Gram. Gram kritiserede ganske vist Holberg i forbindelse med udgivelsen af *»Peder Paars«* (men vidste muligvis ikke at det var Holberg der var forfatteren), senere stod de på ret god fod med hinanden.
4. Vennen Christian Brix blev – efter hans og Holberg's rejse til England – amanuensis på Det Kongelige Bibliotek, hvorefter han rejste til Norge for at blive kapellan dér og for at blive gift med sin forgængers enke. Hvorfor? Fordi han – formentlig – blev tilkaldt af sin storesøster. Hun var et par år før blevet gift med præsten i byen, og præsten var far til enken[178]. Om Holberg og Brix traf hinanden efter Englandsrejsen er vel tænkeligt, men der vides intet om det.
5. I de latinske levnedsbreve fortælles om en smuk jomfru i Kristiansand[179]. Der er almindelig enighed om at der må være tale om Sophia Stoud[180]. Der er dukket en »ny« kusine op under opstillingen af slægtstavlerne, ikke én der kan fortrænge Sophia Stoud, men en lidt ældre - Cathrine Munthe Stoud (1676-1722). Så vidt jeg ved har Holberg ikke omtalt hverken hende eller hendes mand - Lauritz Luja[181] – nogetsteds. Måske har de aldrig truffet hinanden, men man har nok kendt til hinanden; i

---

kronologiske grunde – ikke have været søn af dén Anna Juul der er noteret som Frauen's (eneste?) kone.

176 Se nærmere på s. 290.

177 Se slægtstavlen s. 164 og oplysninger i Oluf Nielsen: *»Kjøbenhavn paa Holbergs Tid«*, se s. 185.

178 Formodningen beror på en kombination af oplysninger på internettet om de to familier, Brix og Tønder. Se nærmere i en note på s. 168.

179 Brandes omtaler hende, se s. 99.

180 Se slægtstavlen s. 164.

181 Se biografisk artikel s. 167. Om der kan findes noget interessant om Holberg ad dette spor, ved jeg ikke.

Odense kendte man til Holberg's forfatterskab og måske vidste man at han var »familie«. Tilsvarende har Holberg nok i Kristiansand hørt tale om Cathrine Munthe Stoud i Odense. Luja's skole dimitterede adskillige til universitetet[182] [183].

6. Endelig er der dukket en »ting« op der ikke har noget med Holberg at gøre. Det fremgår af den biografiske artikel om skuespillerinden Materna (Anna Catharina von Passow)[184] at hun ved sin død i 1757 efterlod sig en næsten færdig oversættelse af Cervantes' *»Don Quixote«*. Nu er spørgsmålet om Charlotta Dorothea Biehl[185] kan have overtaget oversættelsen og benyttet sig af den i forbindelse med sin egen oversættelse, der udkom i 1776-1777? Jeg véd det ikke, men Biehl kendte i det mindste Materna's 'efterfølger' skuespillerinden Elisabeth Rose, og Biehl havde en del kontakt med teatermiljøet eftersom hun selv oversatte Destouches og selv skrev teaterting.

   Tilføjelse 20.2.2007: Marianne Alenius, der tidligere har udgivet Biehl's selvbiografi, mener ikke at Biehl har kendt Passow's oversættelse. Hun skriver om Biehl's Cervantes-oversættelse i et festskrift til Erland Kolding Nielsen (under udgivelse).

182 Frederik Christian Eilschov blev – efter undervisning hjemme - dimitteret af skolens rektor i 1741, flere år efter Luja's død i 1732.

183 Se biografisk artikel s. 190.

184 Se biografisk artikel s. 278.

185 Se biografisk artikel s. 188.

Holberg-familien (kronologisk)

Holberg-familien. Indledning

Ludvig Holberg havde på mødrene side en stor familie, der – i én retning - kan spores langt tilbage til ridderslægten Munte fra Gent, Oost-Vlaanderen, Belgien, og i en anden retning til familien Svaning fra Ribe; en anden efterkommer af denne familie er biskop Hans Svane, der spillede en betydelig rolle ved Enevældens indførelse i 1660.

På fædrene side kan man derimod ikke komme særlig langt tilbage, i det mindste ikke med sikkerhed.

Da først faderen (1686), nogle år efter moderen (1695) døde, var der forskellige slægtninge, der – efter tur – tog sig af den unge Holberg, således præsten Otto Munthe[186] og senere morbroderen, Peder Pedersen Lem, der selv døde i 1703.

Holberg interesserede sig også senere i sit liv for sin fødeby, Bergen – i 1737 udgav han en 'Bergens Beskrivelse' (på basis af allerede indsamlet materiale)[187] - men han vendte ikke tilbage til byen eller til andre steder i Norge efter at han i 1706 rejste til England.

Han havde *nogen* kontakt med slægtninge. Søstersønnen Christian Tostrup[188] hjalp ham i forbindelse med købet af Brorupgaard i 1740, og måske hjalp han selv Tostrup til at blive universitetsridefoged, men Tostrup døde allerede i 1744. Tostrup's datter – Frederikke Lovise Tostrup – arvede Holberg's løsøre[189]. Det var ikke Holberg der holdt Frederikke Lovise's bryllup med Christian Frawen i 1752[190], men tilsyneladende præsten i Gerlev[191].

---

186 Se slægtstavlen s. 164.

187 Se: http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesbok&bokid=bgbeskriv

188 Se slægtstavlen s. 163. De testamentariske bestemmelser findes i *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, ved F.J. Billeskov Jansen, bd. 12, Rosenkilde og Bagger, København 1969, s. 353 ff., se også:

http://www.adl.dk/adl_pub/vaerker/cv/e_vaerk/e_vaerk.xsql?ff_id=5&id=5345&hist=fmH&nnoc=adl_pub

189 Se Th. A. Müller: *»Minder om Holberg«* i: *»Holberg Aarbog«* 1920, s. 80 ff.

190 Holberg har øjensynlig været privatpræceptor for Frawen i 1735, jf. listen i C. Behrend: *»Holberg som privatpræceptor«* i: *»Holberg Aarbog«* 1922, s. 158 ff. Listen går fra 1718 til 1742. En privatpræceptor var nærmest en tutor, en personlig vejleder i den første tid på universitetet.

191 Årsagen er måske at brudgommen, officeren Christian Valentin Frawen (1717-1760), havde en vis tilknytning til Gerlev, for han har formentlig været på besøg dér som barn (eller .

Hans farbror – Johan Frauen [Frawen] – var født i Trondheim i 1688; efter nogle år i udlandet og i København blev han i 1721 præst i Gerlev-Draaby i Hornsherred, men i 1733 blev han tvunget væk af Hoffet, måske af Kongen selv. I to år – fra 1731 (hvor han efterfulgte Søren Lintrup, se biografisk artikel s. 221) til 1733 - var han kongelig konfessionarius. Først havde han været pietistisk orienteret, siden havde han vendt sig mod dem, eller de mest 'vilde' af dem. Efter sin tid i Gerlev boede Johan Frauen i Helsingør til sin død i december 1736; han måtte ikke indfinde sig i København. Johan Frauen kan findes i *»Dansk Biografisk Lexikon«*. Oplysninger kan i øvrigt findes i Th. A. Müller: *»Minder om Holberg«* i: *»Holberg Aarbog«* 1920, særligt s. 80 ff.

Müller mener at Christian Frawen var søn af toldinspektør Marcus Haggæus Frauen og ikke af Johan Frauen (som der er flere der stadig tror). Müller har formentlig ret, selv om der er en mindre fejl i hans artikel. Han skriver (s. 82) at Christian Frawen's søster – Elisabeth – blev gift samme år som han selv; hun blev gift med Poul Egede i Trinitatis 10 år før, fik en datter i 1748 og døde 9 dage efter Christian's bryllup i 1752.

Hvad der i øvrigt kan tale imod formodningen - om at Christian skulle være søn af Johan - er at Johan så må have været gift med en anden – som der, mig bekendt, ikke kendes til - før han kom til Gerlev i 1721 (hvor han nemlig giftede sig med sin forgængers enke, Anna Juul). Eftersom Christian Frawen blev immatrikuleret i 1735, må han være født nogle år før 1721-1722, fx i 1717-1718, og altså før Gerlev.

Holberg vidste at en lillebror til Christian Tostrup, Hans Ulrik Tostrup (1712-1776), der boede i Norge, var »svag«[192]; han var enten vanfør fra fødslen eller havde i ret ung alder fået et slagtilfælde, der havde lammet hans højre side, og derfor sendte Holberg ham 30 rigsdaler[193] om året; efter Tostrup's død vedblev Sorø Akademi – *formodes* det – med at sende pengene til Hans Ulrik's kone frem til hendes død i 1813[194].

Da kollegaen H.P. Anchersen[195] flyttede ud af sin lejlighed hos Holberg i Fiolstræde i 1749, var der en anden kollega, professor Caspar Fredrik Munthe[196], der overtog lejemålet. Munthe og Holberg var beslægtede, for Ludvig Munthe og Ingeborg Friis var oldeforældre for dem begge. Både Anchersen og Munthe leverede maden til Holberg; det var først i sine sidste dage, formodes det, at han etablerede egen husholdning og hver uge skrev sedler om hvad han ønskede at få at spise.

Holberg har åbenbart haft besøg af Fredrich Christian Holberg Arentz[197], men hvordan dét er forløbet vides ikke; måske håbede Arentz på lidt hjælp, måske havde hans familie i Norge bedt ham se indenfor? - Arentz selv ville ikke tale om det.

Om Holberg's familieforhold kan i øvrigt læses i Lars Roar Langslet's biografi: *»Den store ensomme«*[198].

192 Holberg's udtryk.

193 På omtrent samme tid fik Carl August Thielo 46 Rdl. Om året for at være organist ved Kastelskirken i København, se biografisk artikel s. 284.

194 Se Francis Bull's artikel i *»Holberg Aarbog«* 1921, s. 279-280.

195 Se biografisk artikel s. 184.

196 Se slægtstavlen s. 164 og biografisk artikel s. 179.

197 Se slægtstavlen s. 180 og biografisk artikel s. 163.

198 Den danske udgave fra 2002 kan anbefales, da der citeres direkte fra kilderne. Bagest kildeoversigt, tidstavle og værkliste.

Slægtstavle 1: Christian Nielssøn Holberg's og Karen Lem's børn

1-**Karen Lem**
  født: 1647
  død: 1695, Bergen, Norge
 +**Oberstløjtnant Christian Nielssøn Holberg**
  født: 1625
  død: 29-3-1686, [Bergen, Norge]
  forældre: Tolder Niels Christenssøn og Sofie Jørgensdatter
|---2-Abel Holberg
| født: [1672?]
| død: 1732 - efterkommere
|---2-Sofie Holberg
| født: [1674]
| død: [1734] - efterkommere
|---2-Henrik Jørgen Holberg
| født: [1674?]
| død: 8-12-1675 - døde som barn
|---2-Edel Holberg
| født: 2-9-1678
| død: 1744 - efterkommere
|---2-Peder Holberg
| født: 24-9-1681, Bergen, Norge
| død: 1729 - ugift? efterkommere?
|---2-Frederik Christian Holberg
| født: 24-3-1683
| død: 1747 - efterkommere
|---2-Ludvig Holberg
  født: 3-12-1684, Bergen, Norge
  død: 28-1-1754, København, Danmark – ingen efterkommere

- - -

Noter og kilder:

Begge tavler: Tallene til venstre for personerne angiver 'generation'.

Efterkommere af Ludvig H. Munthe: Kun personer der er *direkte* relevante for relationen til Ludvig Holberg er medtaget.

Kilder: Egen database, der er opbygget vha oplysninger på nettet. Det er *ikke* hensigten at udbygge databasen væsentligt, i det mindste kun for så vidt det har betydning for de mest direkte familierelationer.

Om familien Munthe: http://genealogy.munthe.net/database/g0004407.html#I5085.

Om familien Paludan: http://www.nose.dk/Norge/paludan.html

Om familien Stoud: http://www.nose.dk/Norge/stoud.html

Om Holberg's far: http://home.no.net/pgjendem/artikler/pg_nytt_holberg.htm. Der er forskellige synspunkter om Christen Nielssøn Holberg's oprindelse.

Nogle oplysninger er usikre og evt. i modstrid med andre oplysninger; i så fald er dén oplysning jeg formoder er mest rigtige angivet først, evt. varianter er sat i kantet parentes.

Slægtstavle 2: Efterkommere af Ludvig Hanssøn Munthe, Biskop i Bergen

1-Biskop/Bergen Ludvig Hanssøn Munthe
  født: 2-8-1593, Tikøb, Danmark
  død: 12-3-1649, Bergen, Norge
 +Ingeborg Sørensdatter Friis
  født: 1605
  død: som manden: 12-3-1649, Bergen, Norge
|---2-Abigail Ludvigsdatter Munthe
| født: 1628, Borrby, Malmøhus, Sverige
| død: 1676
| +Mag. Peder Nilsen Lem
| født: 10-8-1617
| død: 1663
| forældre: Niels Lem og Mette Pedersdatter
| |---3-Karen Lem
| | født: 1647
| | død: 1695, Bergen, Norge
| | +**Oberstløjtnant Christian Nielssøn Holberg**
| | født: 1625
| | død: 29-3-1686, [Bergen, Norge]
| | |---4-Sofie Holberg
| | | født: [1674]
| | | død: [1734]
| | | +Sognepræst Nicolai Jacobsen Tostrup
| | | født: ?
| | | forældre: Jacob Fredriksen Tostrup og Mette [?]
| | | |---5-**Ridefoged Christian Tostrup**
| | | | født: 1704
| | | | død: 1744
| | |---4-Frederik Christian Holberg
| | | født: 24-3-1683
| | | død: 1747
| | | +Karen Krog
| | | født: ?
| | | død: 1744, Bergen, Norge
| | | forældre: Truels Christian Krog og Maren Thøgersdatter Hoffmann
| | | |---5-Cathrine Frederikke Holberg
| | | | født: 1715, Eid [?], Nordfjord, Norge
| | | | død: 1-12-1738, Askvoll, Norge
| | | | +Biskop i Bergen Frederik Arentz
| | | | født: 1699 [1702?]
| | | | død: 1779
| | | | |---6-**Rektor for Bergen Katedralskole. Frederik Christian Holberg Arentz**
| | | | | født: 28-9-1736, Askvoll, Norge
| | | | | død: 31-12-1825, Bergen, Norge
| | |---4-**Ludvig Holberg**
| | | født: 3-12-1684, Bergen, Norge
| | | død: 28-1-1754, København, Danmark
| |---3-LB I,21 **Købmand, jordgodsejer Peder Pedersen Lem**
| | født: 1660
| | død: 1703, Bergen, Norge - skifte 20.1.1703

|---2-Anna Munthe
| født: 1639
| død: 1715
| +Iver Anderssøn
| født: 1630
| død: 1683
| forældre: Anders Iverssøn og Inger Jacobsdatter Falch
| |---3-Ludvig Munthe
| født: 1666, Gjermundsnaes, Vestnes, Møre og Romsdal, Norge
| død: 21-6-1735, Molde, Møre og Romsdal, Norge
| +Anna Kaasbøl
| født: 1681, Trondheim, Sør-Trøndelag, Norge
| død: 10-1751, Tingvoll, Møre og Romsdal, Norge
| |---4-**Professor Caspar Frederik Munthe**
| født: 31-10-1704, Møre og Romsdal, Norge
| død: 10-12-1763, København, Danmark
| + Thyra Sophie Kølichen
| + Mille Johanne Kaasbøll
|---2-Catharina Munthe
| født: 1628, Borrby, Malmøhus, Sverige
| død: 1674, (Aker, Norge)
| +Otto Stoud
| født: 17-5-1620, Bergen, Norge
| død: 1657, Bergen, Norge
| |---3-LB I,39f, Biskop/Kristiansand Ludvig Stoud
| født: 25-4-1649, Bergen, Norge
| død: 28-8-1705, Kristiansand, VA, Norge
| +Maren May
| død: 28-7-1677, Odense, Danmark
| |---4-Cathrine Munthe Stoud
| | født: 18-7-1676
| | død: 26-5-1722
| |---4-Sogneprest Otto Stoud
| født: 28-7-1677, Odense, Danmark
| død: 1-1-1731, København, Danmark
| +Sophie von Angel
| født: 1646
| død: 1716
| |---4-LB I,41 **Sophia Stoud**
| | født: 1686
| | død: 1714
|---2-Birgitte Munthe
  født: 26-6-1634, Borrby, Malmøhus, Sverige
  død: 23-4-1708, Flahammer, Luster, Sogn og Fjordane, Norge
  +Fogd Christian d.e. Morgenstierne
  født: 3-1-1619, Flahammer, Luster, Sogn og Fjordane, Norge
  død: 12-11-1679, Flahammer, Luster, Sogn og Fjordane, Norge
  |---3-LB I,13 **Provst Otto Munthe**
  født: 1659, Flahammer, Luster, Sogn og Fjordane, Norge
  død: 23-7-1733, Fron, Oppland, Norge

Christian Nielsen Holberg (1625-1686), oberstløjtnant

Af H.J. Huitfeldt-Kaas [199]

Christian Nielsen Holberg er uden Tvivl født paa en Gaard af dette Navn i Throndhjems Stift (maaske Holberg i Skogn), tjente først som Soldat, blev under Hannibalsfejden[200], senest i Maj 1645, Sergent og allerede i Avg. s. A. Fændrik ved throndhjemske Regiment. 1653 blev han Lieutenant ved akershusiske og kort efter ved bergenhusiske Regiment og erholdt som saadan, formentlig s. A., Tilladelse til med Bibehold af sin Gage at foretage en Udenlandsrejse til sin videre militære Uddannelse. Han vides at have staaet i maltesisk og venetiansk Tjeneste (i Juni 1656 var han i Venedig) samt at have gjennemvandret hele Italien. Formodentlig er han vendt hjem i Anledning af Krigen med Sverige og bleven udnævnt til Kapitajn ved søndenfjordske Kompagni, hvilket han var i Sept. 1658. Han deltog med Berømmelse i Throndhjems Tilbageerobring i dette Aar og var i Begyndelsen af 1660 tilstede under Svenskernes Belejring af Halden, hvor hans Folk lede meget af Feltsygdomme, og hvorfra han vendte hjem i April 1660. Allerede i Maj s. A. blev han Major og i 1667 Oberstlieutenant. Som saadan deltog han i Indfaldet i Sverige 1676 under Statholder U. F. Gyldenløve, af hvem han var meget yndet. Han boede baade før og siden i Bergen, hvor han undertiden fungerede som Vicekommandant paa Bergenhus. 1679 erholdt han Afsked med Pension, men fik under et Ophold i Kiøbenhavn i 1684 paa Ansøgning — under Tilbud om Opgivelse af sin Fordring paa resterende Gage — Inspektion over Bøndernes Armatur i Bergenhus Amt, uden at han dog erholdt den ligeledes ansøgte Karakter som Oberst. Han afgik ved Døden i Bergen 29. Marts 1686, efterladende en Del Formue, der dog for største Delen gik tabt ved Bergens Brand i Sept. s. A. Hans Hustru, Karen Lem (d. 1695), var en Datter af Mag. Peder Nielsen L., Lector theol. i Bergen og Sognepræst til Fane, samt dennes Hustru, Abel Ludvigsdatter Munthe. Af deres 12 Børn levede ved Faderens Død de 6, blandt hvilke [...] Ludvig H. var det yngste.

199 Se slægtstavlen s. 163.

200 Krig i 1644-1645 i området på grænsen mellem Norge og Sverige4. Har navn efter den danske statholder, Hannibal Sehested.

Ludvig Munthe Stoud (1649-1705), biskop i Kristiansand

Af D. Thrap

Ludvig Munthe Stoud var født i Bergen 25. April 1649 af Forældrene Otto Rasmussen S., den første Sognepræst til Nykirken (f. 1620 , d. 1657), og Cathrine Munthe (f. 1628, d. 1674 som Enke efter Generaltoldforvalter Herman Garmann, hendes 3. Mand, V, 574). Han deponerede fra Bergens Skole 1667, fik Attestats 1669, drog s. A. udenlands og studerede i Holland, England og Frankrig. Han blev immatrikuleret i Leiden 1669. Han vendte hjem 1672 og blev 1673 Magister. S. A. blev han Vicepastor i Holbæk og 1676 Stiftsprovst og Sognepræst til St. Knuds Kirke i Odense, hvorfra han 1699 kaldedes til Biskop i Christianssand, hvor han døde 28. Avg. 1705. Han har kun udgivet et Par Ligprædikener af det i hin Tid almindelige Slags med Vidnesbyrd om den gamle Orthodoxi, som han tilhørte. I Odense stod han i et venskabeligt Forhold til Kingo, med hvem han vistnok i et og alt har stemt sammen. Om hans Virksomhed som Biskop fortæller Bloch i »Fynske Gejstligheds Hist.«, at han med Iver og Nidkjærhed søgte at udrydde Levninger af papistiske og hedenske Vederstyggeligheder. Bloch udtaler sig ikke nærmere herom, men det maa være i Sætersdalen, han har haft dette Arbejde, der kan have været haardt nok med det stridbare Folkefærd. Biskoppen naaede ikke sit Maal, da der endnu 1780 fandtes et »Afgudsbillede«, der blev foræret Biskop Spidberg. Han var en heftig Mand, og naar han indlod sig paa ovennævnte Arbejde, kan det da være rimeligt, at Ærgrelser have forkortet hans Liv. Han var ellers bekjendt for sin ualmindelige Legemshøjde. Gift 1. (1673) i Holbæk med Maren May (d. 1677), Datter af Mag. Søren Nielsen M., Sognepræst i Holbæk (d. 1679), og Cathrine Pedersdatter Motzfeldt, Søster til Griffenfelds Moder; 2. (1678) med Sophie v. Angel (f. 1646, d. 1716, begravet i Odense 10. Sept.), Datter af Raadmand Peter Otto v. A. og Sophie Jørgensdatter Altewelt.

Laurids Luja (1668-1732), professor ved Odense Gymnasium

Af G.L. Wad

Luja var Søn af Konsistorial[201], Dr. med. Christian Henrik L. og Abigael, Biskop Laurids Jacobsen Hindsholms Datter, er født i Odense 21. Avg. 1668, blev fra Gymnasiet 1686 sendt til Universitetet, tog 1688 theolog. Attestats, tilbragte 1689—90 i Udlandet, mest hos sin fædrene Slægt i Leipzig, hvor han foruden at dyrke Filosofi og Theologi studerede baade nye og gamle Sprog, opnaaede 1692, efter ved offentlig Disputats paa Universitetet at have aflagt Prøve paa sin Lærdom, et Embede som Professor philosophiae et matheseos ved Odense Gymnasium og arbejdede ved dette til sin Død, 20. Okt. 1732. Med sin Hustru, Cathrine f. Stoud[202] (døbt 23. Juli 1676, gift 19. Okt. 1697[203], d. 26. Maj 1722), Datter af Stiftsprovst, siden Biskop, Ludvig S. og Maren May, havde han flere Døtre, af hvilke Marie Sophie blev Stammoder til Præsteslægten Balslev. 2 af L.s smaa latinske Skrifter indeholde historiske Meddelelser om Odense Gymnasium, St. Knuds Kirke m. m.

201 Se om assessor'er s. 315.

202 Se slægtstavlen s. 164.

203 Hendes far blev biskop i Kristiansand et par år efter brylluppet.

Ludvig Holberg (1684-1754), forfatter, udgiver

Af J. Paludan[204] [205]

Holberg er født i Bergen 3. Dec. 1684. Hans Fader, [nedennævnte] Oberstlieutenant Christian Nielsen H.[206], døde 2 Aar efter Ludvigs, den yngste Søns, Fødsel. Samtidig mistede Familien sin Velstand ved Bergens Ildebrand; men Moderen [Karen Lem] evnede dog at give sine mange Børn en god Opdragelse. Efter hendes Død (1695) blev H. som Officerssøn først bestemt til Militærstanden og sendt til en Slægtning, der var Præst i Gudbrandsdalen[207]. Kort efter kom han dog tilbage til Bergen, hvor hans Morbroder Peder Lem[208] tog ham i Huset, og han gjennemgik Latinskolen under den senere Professor Søren Lintrups[209] Rektorat. Skolen hørte til Tidens bedre, og H. afgik vistnok vel forberedt til Kjøbenhavns Universitet 1702, men maatte strax efter tage Huslærerplads hos en Provst paa Voss, hvor han ogsaa øvede sig i at prædike. Stillingen egnede sig dog ikke for ham; 1703 drog han atter til Kjøbenhavn og tog i Løbet af et Aar filosofisk og theologisk Examen, foruden at han lagde sig efter nyere Sprog; men derefter maatte han paa ny tjene som Huslærer, denne Gang hos Lektor Smith i Bergen, hvis Rejsedagbøger vakte H.s egen Rejselyst. Han skrabede en lille Sum sammen og afrejste endnu i Aaret 1704 til Holland, som stod i livlig Handelsforbindelse med Bergen. Rejsen var dog uoverlagt; H.s Penge slap snart op, og hans Haab om at kunne leve af Sproginformationer[210] slog fejl, ligesom hans meget ungdommelige Ydre udsatte ham for ubehagelige Misforstaaelser. For sit Helbred tog han til Badene i Aachen og til Fods tilbage til Holland; men Pengetrang nødte ham til at føre en Art Vagabondliv, hvorpaa han i sin Levnedsbeskrivelse aabenbart ikke vil nærmere ind. Efter et Aars Fraværelse naaede han med Nød og næppe hjem, dog ikke til Bergen, hvor han frygtede sine Slægtninges Kritik, men til Christianssand [Kristiansand]. I denne By manglede han heller ikke Forbindelser; han ernærede sig som Sproglærer og havde her sin muntreste Ungdomsperiode, hvor end ikke en Forelskelse synes at have manglet[211]. Men H. havde aabenbart Uro i Blodet; efter mindre end et Aar slog han Følge med en Student Brix[212] og gik til Søs til England, hvor han tilbragte Aarene 1706—8, især

204 Se biografisk artikel s. 312.

205 Se slægtstavlen s. 163.

206 Se biografisk artikel s. 165.

207 Sognepræst Otto Munthe (f. 1659, d. 1733), Fron, Oppland, Norge. Se *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 13 f. Se slægtstavlen s. 164.

208 Se slægtstavlen s. 163.

209 Se biografisk artikel s. 221.

210 Dvs. 'leve af at undervise i sprog'.

211 Der tænkes formentlig på Sophia Stoud, f. 1686.

212 Holberg mødte formentlig Christian Lauridsen Brix i 1705, tidligt under sit Kristiansandophold. Brix (1685-1748) havde taget teologisk attestats i 1704, året efter Holberg. Brix' far - Laurits Pedersen Brix - havde været førsteborgmester i Trondheim, men var død i 1699, hans mor - Anne Gregersdatter – levede endnu.

Efter hjemkomsten fra England blev Brix amanuensis ved Det Kgl. Bibliotek (1709-1720), derefter blev han residerende kapellan i Meldalen, Trondheim Stift, hvor han giftede sig med enken til den forrige kapellan Ellen Olufsdatter Tønder [Ellen Olsdatter Tønder] (f. 1698) og fik 2 børn med hende. Brix døde i 1748.

Ellen Olufsdatter var ældste datter af sognepræsten i Meldalen (SØ for Trondheim), Mag. Ole Olsen Tønder (1663-1725) i dennes første ægteskab med Elisabeth Melchiorsdatter Meldal. Oluf Tønder blev gift 2' gang i 1717 med Christian Brix' storesøster Margrethe Christine Brix (1684-1764). Oluf Tønder og Margrethe Brix har nok kaldt på Christian Brix, da Ellen Olufsdatter blev enke o. 1720; så kunne man løse flere problemer på én gang.

Christian Brix's lillebror – Fredrich Brix (f. 1695) – blev i 1722 [1725] gift med Ellen Olufsdatter's lillesøster, Elisabeth Olufsdatter Tønder; de fik ejendom i Steinkjer, NØ for Trondheim. Jf.: F.J. Billeskov Jansen's kommentar i *»Ludvig Holbergs Memoirer«*, 2' udgave, Schønberg, København 1963, s. 270 og på følgende internetadresser:

ved Universitetet i Oxford. Her befandt han sig i det hele vel, underviste i Fransk og Musik og lærte den filosofiske Empirisme saa vel som den engelske Parlamentarisme at kjende, uden dog at hylde noget af disse Systemer, maaske til Dels fordi Aanden ved selve Universitetet var konservativ. Imidlertid førtes hans Studier her i mere moderne Retning, end det var almindeligt hjemme. Ved Hjælp af det vel forsynede Bibliothek paabegyndte han sin 1711 udgivne »Introduktion til de evropæiske Rigers Historie«, den første Udsigt over Verdenshistorien paa Dansk, anlagt efter Pufendorfs Methode og 1713 forøget med et ufuldendt »Anhang« om Rigernes indre Forfatning.

1708 rejste H. til Kjøbenhavn og gjensaa fra nu af ikke mere sit Fødeland Norge. I Steden for at gaa Embedsvejen forsøgte han at gjøre Erfaringerne fra sine Rejser frugtbringende ved at holde private Forelæsninger, men da dette ikke indbragte noget, maatte han snart efter som Hovmester for en Søn af Professor Vinding[213] gjøre en lille Rejse til Dresden og Leipzig, hvor han dog følte sig langt mindre tiltalt af den tyske Videnskabelighed end tidligere af den engelske. Efter Hjemkomsten blev han atter Huslærer, hos Admiral F. E. Gjedde (VI, 29), men fik kort efter Borchs Kollegium[214] og opgav da Pladsen[215] for udelukkende at vie sig især til historiske Studier. Samtidig synes han ved Fodvandringer at have erhvervet sig den Kundskab til Sæder og Befolkning i Danmark, som han i sine senere Skrifter lægger for Dagen. I Steden for de Alumnerne paalagte Disputationer, hvis Ørkesløshed H. under sit Ophold i Udlandet havde lært at indse, holdt han i de 5 Aar, han laa paa Kollegiet, 4 Taler eller Foredrag, som des værre ere tabte, men hvis Æmner vise Retningen af hans Interesser: om Rejser, om Historieskrivning, om Musik og om Sprogstudium. Foruden de ovenfor nævnte Skrifter forfattede han her sin utrykte »Introduktion til det forrige Seculi danske Historie«, som han senere delvis benyttede i Danmarks Historie og Beskrivelse. Haandskriftets Tilegnelse til Kongen skaffede ham 1714 Udnævnelse til extraordinær Professor, en Exspektancestilling uden Forpligtelser og uden Løn, som imidlertid nødte ham til at fraflytte Kollegiet. Alligevel fandt mange Udnævnelsen utilbørlig, fordi H. aldrig havde disputeret paa Latin eller erhvervet det officielle Lærdomsmærke: Magistergraden.

H. stod nu foreløbig atter uden Subsistensmidler, men opnaaede et lille Stipendium, med hvilket han i Foraaret 1714 tiltraadte sin 4. og længste Udenlandsrejse. Denne, som han for en stor Del gjorde til Fods, gik over Holland og Belgien til Paris, hvor han levede i 1 1/2 Aar, først et ensomt Studereliv, senere i livlig Omgang, ogsaa med Landsmænd, hvoraf mange vare Konvertiter, saa at Religionsdisputer spillede en stor Rolle. Her gjorde H. Bekjendtskab med nyere fransk Litteratur, deriblandt med Skepticismens Hovedarsenal, Bayles berømte »Dictionnaire«. Men ved Siden af Bøgerne ses dog Livet og de fremmede Nationers Sæder at have tildraget sig en Hovedpart af hans Interesse. Trods de smaa Midler kunde han ikke modstaa Lysten til at udstrække sin Rejse til Italien. 1715 gik han til Fods eller i Trækskøjte, til Dels i temmelig blandet Selskab, gjennem hele Frankrig til Marseille og til Søs til Genua, hvor han ensom og forladt var Døden nær af Feber. Endelig naaede han til Rom og tilbragte Vinteren 1715—16 især med at bese Staden og dens Mindesmærker, medens den katholske Intolerance vanskeliggjorde ham Brugen af Bibliothekerne. Naturen synes H. som hele Samtiden ikke at have haft meget Øje for; derimod har sikkert Bekjendtskabet med den italienske Folkekomedie, ligesom tidligere med det franske Theater, haft Betydning for hans senere Virksomhed. Næste Foraar vandrede han over Florents, Bologna, Turin og Lyon til Paris igjen, stadig plaget af Feber, som først i Amsterdam paa en mærkelig[216] Maade blev fordreven ved Musik.

---

http://www.tuxen.info/coldevin/doennes_slaegtsregister.htm

http://www.nose.dk/Norge/toender.html

http://www.nermo.org/slekt/d0012/g0000038.html#I9303

213 Sønnen hed Andreas Vinding, faderen var filologen professor Poul Vinding (1658-1712), der igen var søn af Rasmus Vinding, én af fædrene til *»Danske Lov af 1683«*.

214 Dvs. 'kost og logi på kollegiet'.

215 Som huslærer.

216 Dvs. 'på en bemærkelsesværdig måde'.

Over Hamborg kom han hjem 1716, aabenbart trods Sygdom og Nød stærkt udviklet ved sine Rejser; men med Hensyn til Udkommet var han lige nær. Han maatte leve af Understøttelser for fattige Studenter og udgav (allerede 1715?)[217] sin paa Borchs Kollegium skrevne »Introduktion til Natur- og Folkeretten«, hvor han først i Danmark hævder moderne, verdslig filosofiske Retsgrundsætninger over for de theologiske, og en national Retsvidenskab, støttet paa dansk og norsk Lov, mod Romerretten. Original er H. naturligvis ikke paa dette ham fjærnere liggende Omraade; det er de nyere Retsfilosofers, Grotius', Pufendorfs og Thomasius', Anskuelser, han i populær Form overfører paa Modersmaalet. Foreløbig indbragte Skriftet ham ikke meget, skjønt det senere fandt stor Afsætning. Imidlertid blev der 1717 et Professorat ledigt, som H. efter Tidens Skik tiltraadte, uden Hensyn til at Faget, Metafysik, var det, der laa hans Studier og Interesser allerfjærnest og blev drevet i den mest gammeldags, skolastisk spidsfindige Aand. Hans Tiltrædelsestale, »snarere en Ligtale end en Lovtale« over Metafysikken, synes at have vakt Anstød, men er tabt, og naturligvis udrettede han intet i denne Stilling, som han allerede 1720 ombyttede med Professoratet i (latinsk) Veltalenhed. 1719 blev han indviklet i en temmelig bitter og personlig Polemik med den senere bekjendte Jurist og Historiker Andreas Hojer[218] (S. 508), der i Fortalen til sin »Dännemarkische Geschichte« paa forskjellig Maade havde saaret den danske Nationalfølelse og bl. a. antydet, at H.s »Introduktion til de evropæiske Rigers Historie« var Plagiat af Pufendorf. H.s Angreb paa ham under den berygtede, i Anledning af den thistedske Besættelsessag[219] relegerede Student Poul Rytters[220] Navn saa vel som et følgende Stridsskrift, da Hojer havde givet sig en Blottelse ved at forsvare Ægteskab i forbudne Grader[221], vare imidlertid lovlig nærgaaende og billigedes ingenlunde af alle; men for H. selv synes de at have faaet Betydning ved at gjøre ham klar over sit Talent til Satireskrivning. Omtrent samtidig gav han, der indtil sit 35. Aar aldrig havde syslet med Poesi, sig til at bearbejde Juvenals 6. Satire paa danske Vers, og endnu samme Aar, 1719, udgav han Begyndelsen af »En sandfærdig ny Vise om Peder Paars«. Med rette har han selv fremhævet, at dette komiske Epos førte den danske Skjønlitteratur ind i den moderne, almenevropæiske Bevægelse; thi havde denne end i et Hundredaar været kjendt og efterlignet hos os, saa blev den først nu virkelig selvstændig og nationalt tilegnet. I det H. her følger Tassonis og Boileaus Spor, giver han med det samme i den kalundborgske Kræmmers[222] Rejsebeskrivelse et af den frodigste Komik gjennemstrømmet satirisk Billede af hele Aandslivets og Kulturens forældede Tilstand her hjemme, et Galleri af skarpt opfattede og glimrende tegnede Tidstyper, der indeholde Spiren til Karaktererne i mange af hans Komedier og gjøre os den forbavsende Frugtbarhed forklarlig, ved hvilken han senere paa nogle faa Aar evnede at skabe en dansk Nationalskueplads. Særlig rettes Angrebet mod det ufrugtbare Lærdomspedanteri, som altid var H. en Pest, og som allerede snærtes ved Digtets i og for sig dristige ydre Anlæg som Parodi paa de forgudede klassiske Epikere og deres Kommentatorer. Den forlorne Pathos i dens kostelige Modsætning til Æmnets Filistrøsitet bliver i alt Fald for

217 Parentsen stammer fra DBL.

218 Se biografisk artikel s. 208.

219 Sagen drejede sig om de anklager en præst, Ole Bjørn, i 1696 havde rejst mod folk i Thisted for at udøve heksekunst. Sagen blev behandlet i flere instanser og med meget forskelligt resultat, en særlig domstol i Aalborg gav flere af de implicerede kvinder dødsstraf og fradømte præsten sit embede. Sagen blev anket til Højesteret, som gav de implicerede meget mildere domme (nok nærmest for at have afgivet falske udsagn), men skærpede dommen over præsten; han fik livsvarigt fængsel, men blev landsforvist året efter; herefter han til Sverige og Tyskland, hvor han endte sine dage. Han skal have opsøgt Frederik IV, da denne passerede Dresden, for at opnå en form for understøttelse, hvilket han ikke fik. Den ansvarlige biskop, Jens Bircherod, og forskellige embedsmænd blev idømt pengebøder; Bircherod's var anselig: 1.000 Rdl. Jf. *»Historisk Årbog for Thisted amt«* 1924, s. 58-68, DBL's artikel om Bircherod og *»Illustreret Dansk Litteraturhiustorie«*:

http://runeberg.org/ildalihi/1/0394.html

220 Povl Rytter var student og (så vidt vides) skoleholder i Thisted; han blev relegeret fra – dvs. smidt ud af – Københavns Universitet for sin andel i besættelsessagen.

221 Hojer fandt at der burde kunne indgås ægteskab mellem visse nærtbeslægtede.

222 Altså beretningen om Peder Paars, 'velfornem Kremmer' fra Kalundborg.

Eftertiden endnu mere slaaende ved det højtidelige alexandrinske Versemaal, og selv bortset fra Satirens dybe og omfattende Sigte indeholder Digtet en Fylde af enkelte komiske Træk og Replikker, der strax maatte gjøre det til en yndet Folkelæsning og lader det straale i lige frisk Liv ned til vore Dage. At det paa den anden Side maatte vække stort Anstød, var naturligt. Satiren er aldrig velset af dem, den gaar ud over, særlig i en Tid, der endnu ikke var udviklet nok til at skjelne mellem almindelig Satire og personligt Skandskrift. Mange følte sig med rette eller urette ramte, og Psevdonymet »Hans Mikkelsen« var kun et gjennemsigtigt Slør over det uhørte, at det var en Universitetsprofessor, der gav sig af med den Slags Poesi. Det er bekjendt, hvor grovt H.s Kollega Hans Gram[223] misforstod Digtet, hvorledes Hojer her fandt Lejlighed til at sige H. Tak for sidst, og hvorledes Øen Anholts Ejer, den indflydelsesrige Fr. Rostgaard[224], endog vilde have ham draget til Ansvar, saa at kun Kong Frederik IV's sunde Sans reddede Forfatteren. Ligesom Ængstelsen over disse Angreb spores i de sidste, svagere Bøger af »Peder Paars«, bidrog den vel til at give hans næste poetiske Arbejde, de »Fire Skjæmtedigte« (1722), dets mere gammeldags Præg af generelt moraliserende Satire i Laurembergs, Vilh. Helts og Falsters[225] Aand, skjønt H. ved Siden af Klassikerne ogsaa her tager Boileau til Forbillede. De forskjellige Fortaler og »Kritikken over P. Paars« søge at retlede Samtidens Opfattelse af Satirens Væsen og Berettigelse; de øvrige Digte rettes dels mod menneskelige Daarskaber i Almindelighed, dels mod Vægelsind, som H. senere og mindre overlegent behandlede i dramatisk Form, dels mod Gammelmandsægteskaber i den ovennævnte Efterligning af Juvenals Satire mod Kvindekjønnet, medens H. i »Sille Hansdotters Forsvarsskrift« for dette Kjøn udvikler sine egne, for den Tid lidt besynderlige Pebersvendedoktriner om Kvindens Natur og Bestemmelse.

Endnu i samme Aar begyndte H. sit Livs Storværk, Grundlæggelsen af den danske Skueplads. Hidtil var der hos os kun spillet Skolekomedier, tyske Haupt- und Staatsactionen og fransk Hofkomedie. Da denne maatte vige for tysk Opera, og Theatermaleren Capion[226] havde faaet Privilegium paa at lade opføre Komedier, mente ansete Patrioter, hvoriblandt H.s tidligere Modstander Rostgaard[227], at man burde benytte Lejligheden til at fremkalde Skuespil i Modersmaalet. Tanken faldt ganske naturlig paa H., som maaske allerede den Gang var begyndt at sysle med dramatisk Digtning, og efter nogen Betænkning overlod han den imidlertid dannede danske Trup sin »Politiske Kandestøber«, som opførtes sidst i Sept. 1722 og inden Aarets Udgang fulgtes af »Den vægelsindede«, »Jean de France«, »Jeppe« og »Gert Westfaler«, som opførtes afvexlende med Oversættelser, især af Molière, og i det hele bleve optagne med Bifald, om det end kun var faa, der fattede, hvilket Skridt Danmark hermed havde gjort ind paa den moderne Kulturs Bane. Det var imidlertid kun Foretagendets Nyhed, som trak; snart vakte ogsaa her Satiren Anstød i alle Stænder; Hoffet holdt sig efter Datidens Etikette borte, og med det de fornemme; Universitetet vilde ikke taale, at Truppen rekruteredes af Studenter, og Fallitten hang stadig over Nationaltheatrets Hoved. Forgjæves indledede H. 1. Tome af sine Komedier (1723) med et Forsvar for Skuespil og Skuespillere; forgjæves skjænkede han i Aarenes Løb Theatret i alt nogle og tyve Komedier, som dog ikke alle opførtes: karakteristisk nok vare de, der for en Tid gjenvakte Publikums Interesse, »Den 11. Juni«, paa Grund af de burleske Optrin, og Parodien »Melampe«, som Folk misforstode og bleve rørte over. Men i Febr. 1727 kunde Theatret ikke holdes oppe længer og maatte slutte med »Den danske Komedies Ligbegængelse«. Under den kortvarige Gjenaabning 1728 kom ingen Holbergske Stykker til Opførelse, hvorpaa Kjøbenhavns Ildebrand i Okt. og Tronskiftet 1730, der bragte den pietistiske Aandsretning til Magten, for lange Tider gjorde Ende paa alt Komediespil i Danmark.

H. selv var træt af de idelige Bryderier med Skuespillerne og med Publikum. Allerede i Sommeren 1725 tiltraadte han en Rekreationsrejse til Badene i Aachen, men betænkte sig undervejs, og efter at være gaaet over Land til Holland tog han til Paris. Skjønt han her mødte Dyrtid og alskens Optrækkeri og i det hele nu, i sit 41. Aar, havde mindre let ved at finde sig i

223 Se biografisk artikel s. 199.

224 Se biografisk artikel s. 237.

225 Se biografisk artikel s. 194.

226 Se biografisk artikel s. 273

227 Se biografisk artikel s. 237.

en Rejses Besværligheder, befandt han sig dog aandelig og legemlig vel i denne Stad med dens store Bibliotheker og berømte lærde, hvem han nu kunde omgaas mere paa lige Fod. Han lægger Mærke til, hvor meget den religiøse Interesse er aftagen under Ludvig XV's Regering, og maa tillige sande, at den litterære Smag havde vendt sig bort fra hans eget klassiske Mønster, Molière. Man lagde nu mest Vægt paa Dans, Sang og Udstyr og vilde ikke mere se længere Stykker eller Almuesfolk paa Scenen. H. havde oversat et Par af sine Komedier paa Fransk og indsendte »Den politiske Kandestøber« til de italienske Komedianter, som rivaliserede med de franske. Men de holdt sig helst til Harlekinader og sendte Stykket tilbage med en høflig Undskyldning: man frygtede ogsaa her for personlige Udtydninger. Rimeligvis har der dog ligget noget andet bagved: H. har lige saa lidt som andre Digtere, der have næret den Ærgjerrighed at ville skrive for fremmede Nationer, ret betænkt, hvor meget af sin Saft og Kraft et Digterværk taber ved at overflyttes paa et fremmed Sprog, mere, jo stærkere nationalt udpræget det er, og mest, naar det tilhører en lille Nation, hvis Aandsliv end ikke i sine Hovedtræk kan forudsættes alment bekjendt og forstaaet. — Et andet Forsøg, som han gjorde 1746 med at lade sine Komedier oversætte paa Fransk, lykkedes ikke bedre.

Paa Tilbagerejsen gjennem Holland og Friesland i Foraaret 1726 mødte H. ikke faa Ubehageligheder, og dette blev hans sidste Udenlandsrejse. S. A. udgav han »Metamorphosis eller Forvandlinger«, en Travesti af Ovid, hvori Dyr forvandles til Mennesker af tilsvarende Naturejendommelighed. Det er altsaa en moralsk Satire i parodierende Tone, hvilken imidlertid her som oftere jævnlig slaar Klik for H. Alexandrinerne virke noget trættende, og de personlige Udtydninger udebleve som sædvanlig ikke. Kort efter foranledigede en Strid med den lærde Stiftsprovst Tychonius[228] i Viborg, hvis Navn H. tilfældig, som det synes, havde givet Pedanten i »Jacob v. Thyboe«, Satiren »Den jyske Fejde«, ligesom en Udtalelse af den hollandske Filolog Burman, hvilken H.s let pirrelige Patriotisme opfattede som et Angreb paa dansk Videnskabelighed, affødte det latinske Stridsskrift »Holger Danskes Brev til Burman«, der ogsaa fremkom paa Dansk, men misbilligedes bl. a. af Gram[229].

Imidlertid følte H. med Alderen mere og mere sin »poetiske Raptus« svinde og vendte sig atter til videnskabelig Virksomhed. Dette er aabenbart ikke alene eller nærmest en Følge af ydre Forhold, af Theatrets uheldige Skæbne og endelige Lukning eller af den mørke Tidsaand under Christian VI. Allerede før havde han følt sig træt og delvis udtømt, og han afslutter tydelig nok en Periode af sit Liv, da han sidst i 1727 skriver sin første »Epistola ad virum perillustrem«, Begyndelsen til de lunefulde[230] og ejendommelige[231] Memoirer, hvori han paa lige saa ejendommelig Latin giver os et Indblik i sit Liv og sin Karakter. Dette 1. Brev offentliggjordes mod hans Vilje af den unævnte Adressat[232], hvem man har søgt i næsten alle de fremragende Personligheder, til hvilke H. har staaet i nærmere Forhold: Rostgaard[233], Stiftamtmand Reitzer[234] o. a. I nyeste Tid er man i Henhold til en endelig opdaget Meddelelse fra Rostgaard til Langebek[235] standset ved den senere Statholder i Norge, Grev Chr. Rantzau[236], som ligeledes var Falsters[237] Mæcen, og med hvem H. ogsaa ellers vides at have korresponderet[238]. Efter at H. i 1728 havde givet Bevis for sine mangesidige Interesser i et Par Piecer om Handels- og Industriforhold, »Samtaler hinsides Elben«, udkom 1729 hans »Danmarks og Norges Beskrivelse«, ikke nogen egentlig Topografi eller Statistik, men en kulturhistorisk Skildring af

228 Se biografisk artikel s. 259.

229 Se biografisk artikel s. 199.

230 Lunefuld betyder nærmest: fuld af lune (og ikke: humørskiftende).

231 Nærmest: karakteristiske eller måske: særegne.

232 Næppe af denne (som formentlig var en fiktiv person).

233 Se biografisk artikel s. 237.

234 Se biografisk artikel s. 235.

235 Se biografisk artikel s. 216.

236 Se biografisk artikel s. 295.

237 Se biografisk artikel s. 194.

238 Formentlig er Holberg's adressat i levnedsbrevene og epistlerne en fiktiv person, som er en følge af hans genrevalg.

Folkekarakteren og Institutionernes Udvikling. Næste Aar ændredes hans Stilling ved Universitetet paa en Maade, der maatte opfordre ham til mere at vie Videnskaben sin Tid, i det han overtog Lærestolen i Historie i Steden for den i klassiske Sprog. Til egentlig Universitetslærer egnede H. sig imidlertid lige saa lidt som tidligere til Privatlærer. Hans Personlighed har næppe haft noget vindende for Ungdommen, og den Maade, hvorpaa Undervisningen meddeltes, ansaa han for ufrugtbar, ikke blot Disputereøvelserne, men ogsaa Forelæsningerne, ligesom han ikke vides at have haft det mundtlige Ord særlig i sin Magt[239]. Han klager over, at Theologien var den herskende Videnskab, medens ingen brød sig om Jura og Statsvidenskaberne, som han havde søgt at fremdrage. Den praktiske Filosofi og Moralen forsømtes for Logik og Metafysik, og i Sprogstudiet var pedantisk Syslen med »Skolemestergloser« Hovedsagen. Allerede 1720 i et latinsk Program, som hans Kolleger fik undertrykt, forklarer han Universitetets ringe Frekvens af dets forældede Methoder, og lignende Grundsætninger kom ved Slutningen af hans Universitetsvirksomhed til Orde i hans Rektortale 1736. Som Lærer i Historie samlede han næppe heller mange Tilhørere, og da efter 7 Aars Forløb hans økonomiske og praktiske Sans bragte ham til at overtage Universitetskvæsturen[240], blev han fri for at holde Forelæsninger, men beholdt Titel og Sæde som Professor og Assessor consistorii[241].

Det var altsaa som Skribent, H. gjorde sig fortjent af Videnskaben, vistnok[242] ikke, som hans Kollega Gram[243], ved at grave sig ned i den og bringe nye Fund for Dagen, men snarere ved sin Lydhørhed for Tidens Strømninger og Tanker, sin fransk uddannede Evne til at tilegne sig dem personlig og sætte dem i Omløb langt ud over de lærdes Kreds. Dette viser sig ikke blot i hans for den Tid fortjenstlige latinske Skolelærebøger i Historie og Geografi (1733) og i de historiske og politiske Haandbøger, han alt havde udgivet, men langt mere i hans Manddoms selvstændigere Værker, hvor han i en her hidtil ukjendt Grad anvendte Modersmaalet i videnskabelig Fremstilling og formaaede at give denne et individuelt Præg og en tillokkende, almenforstaaelig Form, der stillede sig i den mest slaaende Modsætning til Pedanteriets Exklusivitet. Det var i denne Henseende mere end som Digter, han dannede Skole: efter Universitetets og Undervisningens tidsmæssige Reform (1732 og 39) træder en hel Kreds af yngre Mænd i hans Fodspor ved at lægge Vægten paa let og underholdende Stil, optage Tidsinteresserne til videnskabelig Drøftelse og drage hele det dannede Publikum med ind i denne.

Af sin første officielle Optræden i den nye Stilling havde H. nærmest Ubehageligheder som af sine fleste Universitetstaler, i det hans varme Mindeord over den afdøde Kong Frederik IV ikke faldt i god Jord under den forandrede Stemning ved Hoffet og først efter Christian VI's Død kunde trykkes. Desto heldigere var han med sit næste Arbejde, »Danmarks Riges Historie« (til og med Frederik III, 1732—35). Her udførte H. et Værk, som alle vore tidligere Historikere vare strandede paa. Det kan da naturligvis ikke være anlagt med en Vedels Udførlighed eller en Grams[244] kritiske Grundighed, om end navnlig den nyere Tid er behandlet efter Førstehaands Kilder. Men det er heller ikke som hos Huitfeldt en blot Stofsamling; H. er den første, der hos os hævder Historieskrivningen som Fremstillingens Kunst og sætter det som Kritikkens Opgave ikke blot at prøve, men at vælge og ordne sit Stof. I det han lægger Hovedvægten paa Rigets indre Udvikling og fortæller med sit ejendommelige[245] Lune og sin Evne til at karakterisere Tider og Personer, lykkes det ham at give vort Folk den første almenlæselige og almeninteressante Fremstilling af dets eget Levnedsløb paa Modersmaalet. Med sædvanlig Lethed i Arbejdet frembragte H. nu i hurtig Rækkefølge andre historiske

239 Se her hvad Holberg skriver om sine unge år i *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 113 ff.

240 Som kvæstor var Holberg ansvarlig for driften af Universitetets mange ejendomme og fæstegårde; indtægterne gik bl.a. til universitetets lønninger. Se s. 178.

241 Se om assessor'er s. 315.

242 Betyder her nok nærmest: sandt nok.

243 Se biografisk artikel s. 199.

244 Se biografisk artikel s. 199.

245 Nærmest: karakteristiske eller måske: særegne.

Værker, alle mindre udmærkede ved Fremdragelse af nye Kjendsgjerninger end ved den livfulde Stil og det nye Lys, hvori det allerede bekjendte stilles: Beskrivelsen af hans Fødeby Bergen (1737), »Almindelig Kirkehistorie« (1738—40), hvor han rigtignok som hele Samtiden viser sig at mangle Blik for Middelalderens historiske Ret[246] og af en let forstaaelig Forsigtighed standser ved Reformationen, men hvor hans Domme[247] ellers røbe Frisind og en for den Tid sjælden Upartiskhed. Hertil slutter sig 1742 »Den jødiske Historie«, medens han i »Berømmelige Mænds og Heltes sammenlignede Historier« (1739) og »Heltindehistorier« (1745) fulgte Plutarchs Mønster i Sammenstilling af historiske Biografier til gjensidig Belysning og moraliserende Behandling. Skjønt han i det første Værk jævnlig vælger noget fjærnt liggende Æmner, og skjønt hans Karakterskildringers psykologiske Dybde ikke altid svarer til det stilistiske Liv, hørte disse Skrifter til hans mest læste. Hans Omtale af Dronning Christina bragte ham i Polemik med Tyskeren Arckenholtz. — Af hans historiske Smaaskrifter skal her kun fremhæves Indledningen til Oversættelsen af den græske Historiker Herodian (1746), om Aarsagerne til Roms Fremvæxt, hvor han behandler et ogsaa af Montesquieu fremdraget Æmne. I nogle af Epistlerne polemiserede han ogsaa mod dennes »Esprit des lois« og udgav 1753 begge Afhandlinger paa Fransk, et Bevis paa den levende Interesse, hvormed han endnu i sin Alderdom fulgte Dagens Spørgsmaal i Udlandet.

I disse Aar samlede og fortsatte H. en Del af sine Smaaskrifter: 1737 og 43 i »Opuscula Latina« de selvbiografiske Breve, som snart bleve oversatte paa Dansk, tillige med Epigrammer m. m.; 1746 i »Mindre poetiske Skrifter«, Metamorfoserne, Skjæmtedigtene og Smaasatirer, hvoraf kun »Det daphniske Blodbad«, en mod Hykleriet rettet ubetydelig Fabel, var utrykt. Imidlertid lagde han ikke ganske Digtekunsten paa Hylden; han havde vistnok alt i adskillige Aar syslet med »Niels Klims underjordiske Rejse«, før han paa Grund af de vanskelige Forhold her hjemme udgav den i Leipzig 1741, anonymt og paa Latin; men næste Aar blev den oversat. Atter her valgte H. en i Danmark saa godt som ukjendt, men i Udlandet meget yndet Form for sin Satire: Prosaromanens, særlig den vidunderlige[248] Rejseromans. Den lange Række af opdigtede og fantastiske Rejsebeskrivelser begynder allerede i Oldtiden (Lucian), men havde især siden Renæssancen fulgt og populariseret de store geografiske og naturvidenskabelige Opdagelser og tjente ofte tillige som en gjennemsigtig Indklædning for dristig Samfundssatire og utopiske Reformforslag. Den kulminerede i Defoes »Robinson« (1719), Montesquieus »Lettres Persanes« (1721) og Swifts »Gulliver« (1726), hvilke alle i Forbindelse med mange mindre betydende Fiktioner af samme Art have paavirket »Niels Klim« og givet Romanen dens noget aforistiske Form. Ligesom i »P. Paars« udvider det vedkjendte polemiske Sigte — her mod Rejsebeskrivernes Løgne, hist mod den episke Pathos — sig til en omfattende social og moralsk Satire, og det ikke blot over danske, men over almenevropæiske Daarligheder (franske Sæder og Moder). Viddet er rigtignok ikke saa frodigt som i H.s Ungdomsværk, den poetiske Ramme er mere søgt og den moralske Hensigt mere haandgribelig. Paa den anden Side griber Satiren fuldt saa dristig ind i Tidens brændende Spørgsmaal, især de religiøse, og Forargelsen udeblev heller ikke. Men denne Gang havde den allerede højt ansete Forfatter den offentlige Mening paa sin Side, og Pietisterne vovede ikke at sætte nogen Forfølgelse i Scene.

I det H. i »Niels Klim« søger at bryde alle Fordomme og al Vanebetragtning ved at stille de tilvante Forhold paa Hovedet og belyse dem gjennem deres Modsætning, snart gjennem Idealet, snart gjennem Karikaturen, danner Bogen en Overgang til de kort efter udgivne »Moralske Tanker« (1744), hvis Maal ligeledes er at vække til Eftertanke ved at opstille Paradoxer og uvante Synsmaader efter Montaignes og Erasmus' Mønster. Som Filosof er H. mere en livlig end en dyb Tænker; han hævder den praktiske Filosofi mod Spekulationen og stiller snarere Problemerne, end han løser dem. H. knyttede de moralske Tanker som nærmere Forklaring til et Udvalg af sine latinske Epigrammer og fortsatte dem senere, endnu tvangløsere og mere tilfældig, i Brevform med Indblanding af rene Bagateller og personlige

246 Måske menes at man, inkl. Holberg, havde svært ved at forstå hvorfor Middelalderen var en »naturlig« fase i historien? (Evt., men jeg tvivler, at man havde svært ved at forstå retsforholdene?)

247 I betydningen: 'Vurderinger'.

248 Betyder måske den fantasifulde eller den fiktive rejseromans?

Forhold, i »Epistlerne« (I—IV, 1748—50; V efter hans Død 1754). Medens Filosofien tidligere i et barbarisk Latin og inden for det fastslaaede aristoteliske Skema havde bevæget sig i Kreds om tørre, abstrakte Begreber, tog den her ganske socratisk, i let, spøgende Samtaleform paa Modersmaalet, sit Udgangspunkt fra rent dagligdags Fænomener og førte derved langt dybere ind i Forstaaelsen af Livet og Menneskene; men det er intet Under, at Tiden stod noget desorienteret over for denne pludselige Overgang: det gamle *var* Trivialitet, det nye syntes at være det. Det var atter her den engelske og franske Videnskabelighed, der med H. afløste den tyske, og fra Renæssancefilosofien naar hans Blik gjennem Grotius og Bayle, Locke og Spinoza — der have paavirket ham i Methoden og i Enkeltheder, men hvis religiøse Standpunkt han bekæmper — ned til Malebranches Modifikation af Cartesianismen, til la Bruyères populære Moraliseren og den spirende fransk-materialistiske Retning. Skjønt H. i moderne Aand arbejder paa at verdsliggjøre Livsanskuelsen og lægger Vægten paa Livet over for Læren, Moralen over for Dogmet, vender hans Filosoferen dog stadig tilbage til de religiøse Spørgsmaal, som endnu vare Tidens store Livsinteresse. Selv er han vel nærmest Rationalist, men ingenlunde indifferent; han hævder Tænkningen og den religiøse Kritik deres Ret og fordrer fremfor alt Tolerance. Den fremmede Fritænkning gjør han bekjendt, men billiger den ikke og føler sig navnlig frastødt af dens yderliggaaende Former. I det hele er han aldrig afgjort Oppositionsmand, men paa alle Omraader besindig Reformator, religiøst, politisk og socialt. I det han saaledes forsigtig beredte den gryende Tidsaand Vejen, vakte han stor Opsigt og øvede betydelig Indflydelse uden egentlig at bryde Tænkningen nye Baner eller blive Filosof af Fag.

Efter Christian VI's Død tabte Pietismen sin Magt, og et lysere Livssyn blev herskende, som bl. a. medførte Gjenaabningen af den danske Skueplads 1747. H., som hilste denne Forandring med Glæde, bistod ogsaa de nye Skuespillere med sin Erfaring og førte i nogle Aar et privat Tilsyn med Theatret, uden dog at ville indtræde i dets Bestyrelse; i Virkeligheden havde han ogsaa kun Ærgrelse af Skuespillernes indre Strid og idelige Pengenød. »Den politiske Kandestøber« var det første Stykke, der opførtes; men det mærkedes snart, at Smagen var bleven forfinet og fordrede franske Konversationsstykker. De 6 Komedier, H. nu skrev i sin Alderdom, hævede heller ikke hans Ry. Han vendte sig bort fra Virkelighedsskildringen til en allegoriserende og filosoferende Retning, hvor han blev mat og blodløs (»Plutus«, »Sganarels Rejse«, »Philosophus udi egen Indbildning«, »Abracadabra«, »Republikken«, »Den forvandlede Brudgom«; den sidste opførtes ikke før 1882). Her spores undertiden aristophanisk Indflydelse, medens hans Blomstringstids klassiske Mønstre vare Terents og især Plautus. Disse Forbilleder har han imidlertid til fælles med Molière, som jo ubetinget har haft størst Indflydelse paa hans Digtning. Er Molière end den dybere Aand, der trænger mere til Bunds i Sjæleskildringen, saa ejer H. til Gjengjæld et umiddelbarere og mere ægte folkeligt Lune, der gjør ham til alle Klassers Digter, ikke blot de dannedes. Medens Molière lader sine sammensatte Karakterer udvikle sig for vore Øjne, skaber H. snarere Typer i den italienske Maskekomedies Spor; men han varierer disse Typer ganske anderledes rigt og individuelt end Italienerne, efter Tid, Sted og personlige Forhold, saa at de dog til sidst blive hans og hans Folks egentligste Ejendom. En saa frugtbar Digter som H. maa nødvendigvis laane sine Motiver, og næsten hele Evropas Litteratur har i saa Henseende ydet ham Tribut, endog det kluntede tyske Drama (i »Jacob v. Thyboe« og »Ulysses«). Æmnerne har han taget overalt, hvor han fandt dem, og Komediernes Digtform er den fransk-klassiske, som han først gjorde os bekjendt med, uden dog at lade sin Genialitet indsnævre ved pedantisk Overholdelse af dens Regler, over for hvilke Komedien som Virkeligheds- og Samtidsskildring jo altid maa stille sig friere. Den omhyggelige franske Teknik har H. aldrig tilegnet sig; Handlingen er hos ham underordnet og ofte forsømt; det er gjennem Situationer og Replikker, at hans Vid udfolder sig i den rigeste Komik; derigjennem giver han et Billede af sin Tids hele Liv og Færden, dens Brydninger mellem gammelt og nyt, saa livagtigt og slaaende, at det aldrig forældes, saa ejendommeligt, at han trods sine Laan er en blandt alle Tiders originaleste og nationaleste Digtere, saa omfattende og indgaaende, at Oehlenschläger har kunnet sige: »Hvis Kjøbenhavn var forgaaet paa H.s Tid og kun hans Komedier blevne reddede, vilde vi gjennem dem have en lige saa klar Forestilling om Datidens hele Liv, som Udgravningerne give os af Livet i Pompeji.«

H.s sidste og svageste Alderdomsværk var »Moralske Fabler« (1751) i Prosa, til Dels kun moralske Exempler og Historier. Hans betydelige Indtægter, bl. a. som Forlægger af sine egne

Skrifter, i Forbindelse med hans tarvelige Levemaade og økonomiske Sans tillode ham 1740 at kjøbe Godset Brorup, 1745 Tersløse og Ødemark. Disse store Ejendomme styrede han med Dygtighed og fandt meget Behag i Landlivet om Sommeren. Da der blev Tale om Gjenoprettelsen af Christian IV's 1665 nedlagte Akademi i Sorø, besluttede H. i fuld Overensstemmelse med nogle af sit Livs Grundtanker at skjænke Akademiet sine Godser tillige med sit Bibliothek og en Del Kapitalformue til Fremme af en friere og modernere Videnskabelighed end den, der trivedes ved Universitetet, og tillige i det Haab derved at modvirke Ungdommens skadelige Udenlandsrejser. I denne Anledning oprettedes hans Godser til et Baroni 1747, kort før Akademiets Indvielse. At Fortællingerne om den Tilsidesættelse, der ved den Lejlighed skulde være vist mod H.s Ønsker og Person, i alt Fald ere i høj Grad overdrevne, er nylig gjort sandsynligt[249]. Gaven fuldbyrdedes dog først 1751, og faa Aar efter døde H. efter længere Tids Svagelighed af Brystsyge, 28. Jan. 1754, og blev begravet i Sorø.

Der har endog i vore Dage vist sig Tendens til at uddanne en Legende om, at vor store Digter henlevede sin meste Tid under Fattigdom, Forfølgelse og Miskjendelse. Sandheden er tvært imod, at hans ydre Stilling i største Delen af hans Liv var glimrende. Sin Ungdoms Pengenød synes han at have baaret med let Sind; i sit 30. Aar blev han extraordinær, i sit 33. virkelig Professor, og hans praktiske Forretningsdygtighed gjorde ham det muligt, hvad der før og vel ogsaa siden var ukjendt i Danmark, temmelig hurtig at samle endog betydelig Formue ved Skribentvirksomhed. 1740 blev han Godsejer; 1747 fulgte hans for en Videnskabsmand ganske usædvanlige Ophøjelse til Baron[250], og i sin Ligtale over ham kunde Professor Lysholm endog sammenligne ham med Sorøs første Stifter, Absalon. At hans Satire i Forbindelse med hans vanskelige Sind skabte ham Uvenner, er kun naturligt, ligesom det er en Selvfølge, at det Væld af nye Ideer, der brød ind med ham, ikke strax blev fuldt vurderet og hans populære Videnskabelighed ikke forstaaet af de gammeldags lærde. Men allerede hans første Optræden modtoges dog ogsaa med varm Anerkjendelse, og paa sin ældre Alder var han beundret baade i Ind- og Udlandet. Ingen anden dansk Forfatter havde den Gang set sine Værker udkomme i saa mange Oplag, og ingen er lige til vore Dage bleven oversat paa saa mange Sprog, maaske med Undtagelse af H. C. Andersen. Om Forfølgelse kan der højst være Tale ved »P. Paars« og »N. Klim«, og det blev ikke til mere end nogle Ubehageligheder, som enhver Banebryder maa være forberedt paa. Snarere undres Baden o. a. med rette paa, at hans dristige Udtalelser, f. Ex. i »Moralske Tanker«, gik saa uanfægtede hen, og at han saa godt som ikke generedes af Censur, hvad der vel maa tilskrives hans Stilling i det filosofiske Fakultet, der selv øvede Censuren.

Noget andet er, at H. næppe hverken i Livet eller i Døden vakte nogen varm personlig Sympathi. Grundtonen i hans Værker er den mest ægte »festivitas«, men som Menneske var han, i alt Fald i Manddoms- og Alderdomsaarene, en saare pirrelig Hypokondrist, hvis Særhed var fremkaldt af legemlig Svaghed og næret ved hans ugifte Stand. Det var af eget Valg og Tilbøjelighed, at H. stod som en ensom Mand, ligegyldig for sin Familie og uden selskabelig Trang, til sidst egentlig kun knyttet til andre gjennem sin Kjærlighed til Musikken. Disse Livsvaner havde ogsaa en Grund i hans unægtelige Paaholdenhed, især i Smaating, medens han ikke skyede Ofre for store Almenformaals Skyld. Ikke blot ved at skjænke hele sin Formue til Sorø og til Udstyrslegater viste han sig som en »nyttig Borger«, men maaske endnu mere ved den storartede Gave af sit bedste aandelige Eje, Komedierne, til den danske Skueplads og ved de Præmier, ved hvilke han i Aarene 1738—40, rigtignok med ringe Resultat, søgte at fremkalde smukke danske Vers. I sin Alderdom klager han selv over aftagende Popularitet, som han tilskriver Misstemningen over, at han, den honnette Ambitions afsagte Fjende, havde ladet sig baronisere og efterladt sit Gods til et *adeligt* Akademi. Men N. M. Petersen henviser med større Ret til, at H. nu var udtømt, og at Tiden var løbet ham forbi, hvor meget han end fordum havde været forud for den.

---

249 Paludan er formentlig i polemik med Brandes, jf. s. 73.

250 Holberg blev ikke baron pga sine videnskabelige bedrifter, men fordi han havde samlet en stor formue, ikke havde andre nære arvinger, fordi han var indstillet på at testamentere sin formue til et stort formål – og fordi Kongen havde brug for at kunne finansiere etableringen af et nyt Sorø Akademi med midler »udefra« og var indstillet på at betale »prisen«, som bl.a. var at ophøje Holberg til friherre.

Naturligvis maa det indrømmes, at H.s digteriske Syn har sin væsentlige Begrænsning. Lige fra Reformationen ned gjennem Oplysningsperioden var Nyttebetragtningen herskende i vor Litteratur; Renæssancens og siden den franske Klassicismes Bestræbelse for at hævde Poesien som sit eget Maal trængte aldrig igjennem hos os, og i denne Henseende var H. sin Tids Barn. Som det 17. Aarhundredes Digtere skriver han

»for Folk ej ene, men for Sproget at polere«,[251]

dvs. i Belæringens og Sprogopdyrkningens Tjeneste. Digtningen er ham én blandt flere Maader at moralisere paa; Komedierne regner han blandt sine moralske Skrifter; de »have tvende Sigter, som er at forlyste og undervise tillige«, det gamle »utile dulci«. Den poetiske Form betragter han som noget tilfældigt, Forgyldning paa den moralske Pille, og særlig i den bundne Stil ser han en Tvang, der kun fører til Svulst og Uklarhed; selv var han jo ingen stor Versifikator. Derfor kan han heller ikke ret finde sig i den franske Tragedie. Han er Forstandsdigter uden Sans for lyrisk Sving, Erotik eller Naturstemning; han hylder efter Tidens franske Smag Regelen, ikke Fantasien i dens Frihed. Men heldigvis rive Inspirationen og Lunet ham ofte med sig langt ud over de Grænser, hans Theori vilde afstikke. Saaledes allerede, naar han først af alle lærte sit Folk at sondre mellem Lærdom og Aand, at tillægge Æmnets smagfulde og underholdende Behandling selvstændigt Værd. Men uden ret at klare sig det aner han ogsaa noget højere, guddommeligt bag Formen og Nyttevirkningen i Poesien:

»Et kunstigt Arbejd, skjønt det er af ingen Nytte,
med lærde Skrifter dog en Kjender ej vil bytte«,

og:

»En sig af Lærdom, en af Gejst sig viser rig,
en klog, skarpsindig er, en er guddommelig!«

Det gjælder om H., mere maaske end om nogen enkelt Forfatter i noget andet Land, at han har skabt en Nationallitteratur og et helt læsende Publikum:

»Før var der knap skrevet paa Dansk en Bog, som ret kunde Hjærterne hue.«

Han frembragte her hjemme, om ikke af intet saa dog af højst ubetydelige Spirer, alle Poesiens Hovedgrene, undtagen Lyrikken, og derhos en populær, især historisk og filosofisk, Videnskabelighed. Men dette Storværk, var kun muligt ved at bringe Fædrelandet i frugtbar aandelig Vexelvirkning med det øvrige Evropa, ved i rigt Maal at benytte fremmede Ideer og fremmede litterære Former. Thi i vort eget Aandsliv var der den Gang ingen Kim til ny Udvikling, i alt Fald ingen, som endnu vare modne, og det Aandsliv, som havde udviklet sig uden om os siden Renæssancen, kjendte vi kun paa anden Haand, gjennem Tyskernes uselvstændige og plumpe Efterligning. Først H. fører os til Kilderne, ind under fransk og engelsk Indflydelse, og det med saadanne Kæmpeskridt, at han i vor Litteratur repræsenterer paa en Gang Renæssancens Fuldendelse, den franske Klassicisme og Oplysningstidens Begyndelse, de 3 store Faser, som den evropæiske litterære Bevægelse havde gjennemløbet fra det 16. til først i det 18. Aarhundrede, i 3 Generationers Levetid og gjennem mangfoldige Forfatteres Arbejder. Fra H. af kan den danske Litteratur fortsætte sin Gang Haand i Haand med, om end lidt bag efter, det øvrige Evropas.

---

251 Se ovenfor - s. 70 - hvordan Brandes bruger samme citat, desuden henvisningen til Rahbek's Holberg-udgave af *»Skjemtedigte«* og til »Kalliope«'s gengivelse af Liebenberg's. Det kunne se ud til at Paludan har hentet citatet fra Brandes' bog (og ændret et par 'ee' til 'e'), ikke fra hverken Rahbek eller Liebenberg; der er også andre steder i Paludan's tekst, hvor han synes at trække på eller polemisere mod Brandes. Brandes' bog nævnes ét sted, i den afsluttende liste over 'henvisninger' (som jeg ikke har trykt med, men som er nem at finde på http://runeberg.org/dbl/).

For saa vidt fortsatte og uddybede H. dog kun et allerede indslaaet Spor, som han især dyrkede den moraliserende Forstandsdigtning og her kunde slutte sig til noget af det bedste og livskraftigste i vor gamle Litteratur. Hvor meget han end skylder Molière, er han dog aandelig langt mindre beslægtet med Franskmandens ætsende Vid end med det godmodige Lune hos vor egen Fortids Satirikere, og med dem har han ofte baade Syn og Æmner til fælles, især paa sine ældre Dage, da han stod betænkelig over for den af ham selv vakte Bevægelse og vendte sin Satire mod alt det fremmede, forlorne Væsen. Ej heller var *det* det nye hos ham, at han uddannede Litteratur og Modersmaal efter udenlandske Mønstre: Indførelsen af det øvrige Evropas Ideer og Litteraturformer var begyndt over Tyskland 100 Aar før, med Arrebo, men Tilegnelsen var raa og ufordøjet. Forgængerne lode sig overvælde af den fremmede Kultur og vilde snøre dansk Aandsliv ind i dens Former i Steden for at lempe den efter vort Behov. Derfor trængte de aldrig ned i Folket, og deres Virksomhed blev uden Resultat. Først H. forstod, at Opgaven ikke var at lave os selv om paa evropæisk, men at omsætte de fremmede Tanker, ikke blot i vort Sprog, men i vor Aand. National i Sind, om ikke i Dannelse, vidste han at bringe en Nationallitteratur ud af den udvortes Efterligning, en populær Videnskab ud af den til enkelte Kredse indskrænkede Lærdom, at sprede Ideerne gjennem alle Folkets Lag ved let og smagfuld Fremstilling. Dette er hans ejendommelige[252] Fortjeneste, der har Værd for alle Tider, og som i hans egen Tid gjør ham til Hovedfiguren, i hvem Fortid og Fremtid mødes, i hvem næsten alle Videnskabens og Litteraturens Grene samles og faa deres Fuldendelse, hvem alle andre Forfattere enten forberede eller fortsætte, i alt Fald paa det populærvidenskabelige Omraade.

- - -

Tilføjelse

Holberg var kvæstor (forretningsfører) for Universitetet fra 1737 og frem til april 1751[253]. Hans professorkolleger var – med et par undtagelser - godt tilfredse med ham, men i 1751 ville den daværende rektor, teologen Poul Holm, se regnskaberne. Der var, viste det sig, ikke noget særligt at kritisere, men Holberg blev voldsomt irriteret over mistanken og bad om at måtte nedlægge hvervet; de fleste af hans kolleger ønskede at han skulle fortsætte og opfordrede ham til det, men forgæves, Holberg fandt en anden: professor og universitetssekretær Henrik Stampe[254], der derefter valgtes og som bestred hvervet helt frem til 1784[255].

252 Betyder nærmest: særegne eller: uovertrufne.

253 Se også s. 173.

254 Se biografisk artikel s. 242.

255 Oplysningerne stammer i det væsentlige fra *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 169 ff..

Caspar Frederik Munthe (1704-1763), filolog

Af M. Cl. Gertz[256]

Caspar Munthe fødtes i Romsdalen i Norge 31. Okt. 1704 som Søn af Ludvig Iversen M., Tolder paa Molde, og Anna f. Kaasbøll. Fra Throndhjems Skole kom han 1723 til Universitetet i Kiøbenhavn, blev Alumnus paa Borchs Kollegium og tog 1735 Magistergraden. 1731 blev han ansat ved Frue Skole i Kiøbenhavn som Hører og steg til Vicerektor 1740; 1747 blev han designeret og 1748 virkelig beskikket til Professor i det græske Sprog ved Universitetet, men virkede samtidig ved Skolen til 1759; 1762 udnævntes han til Justitsraad og døde 10. Dec. 1763. Han var først gift med en Datter af Kapellan Kølichen ved Frue Kirke, siden med en Datter af Sognepræst Kaasbøll ved Helliggejstes Kirke. Foruden ved nogle »Observationes« til det nye Testamente, som han søgte at oplyse ved Sammenstillinger med Herodot og Diodor, samt en Række »Disputationes de historia Græcæ lingvæ« (i Smag med Falsters[257] »Idea historiæ litt. Romanorum«) er han navnlig bekjendt ved den paa Dansk skrevne Lærebog i »det græske Sprogs Grammatik« (1744), som længe benyttedes i Skolerne.

- - -

Tilføjelse

Munthe var en fjernere slægtning til Ludvig Holberg (hvad de formentlig begge vidste); Ludvig Munthe og Ingeborg Friis var oldeforældre for dem begge. Munthe samarbejde med Hans Gram[258] - og flyttede ind hos Holberg i Fiolstræde efter H.P. Anchersen[259].

Munthe's far var Ludvig Iversen Munthe (1666-1735), *hans* mor var Anna Munthe (1639-1715).

Holberg's mor var Karen Lem (1647-1695), *hendes* mor var Abigail Ludvigsdatter Munthe (1628-1676).

Anna Munthe og Abigail Munthe var søstre; begge var døtre af Ludvig Munthe (1593-1649) og Ingeborg Friis (1605-1649).

256 Se slægtstavlen s. 164.

257 Se biografisk artikel s. 194.

258 Se biografisk artikel s. 199.

259 Se biografisk artikel s. 184.

Fredrich Christian Holberg Arentz (1736-1825), rektor

Af D. Thrap [260]

Arentz var født paa Askevold 28. Sept. 1736, Søn af [...] Biskop [i Bergen] Fr. A. i hans 1. Ægteskab[261]. Han blev undervist hjemme af Johan Plate Brun (død som Sognepræst til Nykirken i Bergen) og af ham dimitteret 1751. Efter Examen philos. rejste han 1752 hjem, blev Informator for 2 Brødre og studerede selv Theologi, saa han 1756 kunde dimittere sine Elever, følge dem til Universitetet og selv tage theologisk Examen med bedste Karakter. Han lagde op hele det gamle Testamente og aflagde saaledes strax i sin Ungdom Vidnesbyrd om den Jærnflid, der udmærkede ham i hele hans lange Liv. Da Faderen var velstaaende, kunde han nu blive 2 Aar i Kjøbenhavn og drive paa filosofiske og mathematiske Studier, for hvilke sidste han havde stor Interesse. Han drev det saa vidt heri, at han fik Tilbud om at følge som »Mathematicus« med det lærde Selskab, Frederik V lod rejse til Arabien, men da dette ikke skulde drage afsted før om et Par Aar, rejste han til Leiden, hvor han 1758—59 studerede Mathematik under Muschenbrock. Da han nu skulde vende tilbage til Kjøbenhavn, fik han høre, at Faderen var bleven Enkemand[262], og drog derfor til Hjemmet uden at tænke mere paa den arabiske Rejse, hvor Niebuhr kom til at indtage hans Plads. Inderlig gjennemtrængt af Faderhusets Fromhed havde han visselig tænkt paa at blive Præst, men tidlig opgivet denne Tanke, da det, den eneste Gang han prædikede, viste sig, at han havde den største Møje ved at memorere. Han maatte saaledes nu ofre sig til Skolen og blev 1760 konstitueret som Lektor i Mathematik og Fysik ved det nyoprettede Seminarium Fredericianum i Bergen. Han fik kongelig Udnævnelse 1762 og blev 1769 tillige Konrektor ved Kathedralskolen, hvis Rektor han blev 1781. I denne Stilling virkede han uafbrudt, til han 22. Marts 1825 fik Afsked med fuld Gage i Pension og Tilladelse til fremdeles at blive boende i Skolebygningen, hvor han døde 31. Dec. 1825.

A. var en Broderdattersøn af Holberg og var maaske den længst levende af alle, der vare komne i Berørelse med ham. Ved sit Besøg hos Grandonkelen var han ikke bleven vel modtagen og talte ikke gjærne derom[263]. I sin Faders Præstegaard havde han truffet sammen med Pontoppidan[264], der visselig har sat mere Pris paa den fromme Yngling med de rige Kundskaber og den polyhistoriske Tilbøjelighed. Det var ogsaa under denne berømmelige Biskop, han blev ført ind i en Skolegjerning, han skulde vedblive i henved 65 Aar. I denne Tid dimitterede han o. 300 Disciple, af hvilke mange bleve fremragende Mænd. Norge har maaske ikke ejet en Mand, der i den Grad som A. levede i og for sin Skolegjerning. Lærdom, Bestemthed, Kjærlighed og et afgjort Lærertalent vare i sjælden Grad forenede hos ham, og han maatte derfor vinde megen Paaskjønnelse og blive hædret og elsket af alle. Nogen Modgang paa sin lange Embedsbane havde han ikke, med mindre man hertil vil regne en Avisfejde, hvori han sigtedes for Partiskhed ved Besættelsen af Pladserne i Seminarium Fredericianum af en tidligere Elev (L. Rottwitt), der fik bøde haardt for sin kaade Optræden. Han blev tidlig gammel, og allerede fra Begyndelsen af dette Aarhundrede høres der om, at hans Godmodighed og svækkede Hørelse foranledigede Spektakler hos Eleverne, der dog alle som en elskede ham som en Fader. Tidlig var han ogsaa bleven svagelig, men holdt sig fri for Sygdom ved en næsten asketisk Levemaade. Han havde en eneste Gang i sit Liv »smagt paa« et Glas Brændevin, og Kaffe kjendte han kun af Navn. Hans Liv gled hen i fuldkommen Stilhed, og da han kaldtes bort, havde han i en Aarrække ikke været uden for Skolebygningen uden ved nogle festlige Anledninger — f. Ex. Holbergs-Jubilæet 1822 — da han maatte ud og modtage Vidnesbyrd om Højagtelsen hos den Befolkning, hvis største Del kun vidste, at han var til, og ansaa ham for et rent Vidunder af Lærdom.

Med al sin mangeartede Lærdom blev A. ingen Videnskabsmand. Han havde Lyst til at skrive, men den Iver, hvormed han tog sin Skolegjerning, levnede ham ikke den fornødne Tid. Nogle

260 Se slægtstavlen s. 163.

261 Med Cathrine Frederikke Holberg, Ludvig Holberg's brordatter.

262 Efter sin 2' kone, Drude Frimann.

263 Arentz kan ikke have været ret gammel, o. de 17 år.

264 Erik Pontoppidan, se biografisk artikel s. 229.

Afhandlinger af mathematisk, fysisk og filosofisk (mod Kant) Indhold lod han Tid efter anden trykke i forskjellige Tidsskrifter. At han ikke manglede Skarpsindighed, viste han ved en Proces, han maatte føre som Executor testamenti efter en Broder. Han skrev her selv sine Indlæg og vandt Sagen for Højesteret. Han blev 1806 Professor, 1774 Medlem af det throndhjemske og 1775 af det kjøbenhavnske Videnskabsselskab. Han var en Velstandsmand og oprettede ved Testamente 3 Legater: 1. til Universitetsstipendier, 2. til Selskabet for Norges Vel, 3. til fattige i Bergen. Hans Disciple stiftede paa hans 89. Aars Fødselsdag et Legat til hans Minde. Han var gift 1. i 1764 med Christiane Meldahl (f. 16. Nov. 1743 , d. 1. Avg. 1765), Datter af Jørgen Evensen M., Sognepræst til Fane, og Christiane f. Bergmann, 2. 1767 med Ingeborg Maria Frørup (f. 1739 , d. 1775), Datter af Hans F., Sognepræst til Graven (Ulvik), og Marie Margrete f. Stabel, 3. 1777 med Bolette Rebekka Meldahl (f. 2. Avg. 1747 , d. 7. Sept. 1819), Søster til hans første Hustru. Han havde 14 Børn, af hvilke 5 Sønner, der alle efter hans udtrykkelige Vilje bleve Præster, og 3 Døtre, der alle bleve gifte. En talrig Efterslægt er der efter dem.

Holberg's samtidige (gruppevis, alfabetisk)

Holberg's bataljer

Holberg var – undertiden – temmelig ilter og indviklede sig i mange bataljer. Nogle med folk fra de højere cirkler, nogle med folk lige i nærheden. Der var andre der var i bataljer, ikke mindst en del præster[265], men Holberg havde nok flere bataljer end folk flest, og han lagde ikke fingrene imellem. Nedenfor en foreløbig (alfabetisk) oversigt over dem Holberg sloges med, som han var *efter* eller som var *efter* Holberg. Nogle af bataljerne var mere alvorlige, nogle kun overfladiske, men de fleste synes at være temmelig karakteristiske for Holberg:

- Christian Falster, se s. 195.
- Sognepræsten i Havrebjerg, Joachim Gynther, se: http://bjoerna.net/havrebjerg/
- Rektor Poul Holm (om Holberg's varetagelse af opgaven som kvæstor, dvs. forretningsfører, for universitetet), se s. 178 og s. 173. Holberg blev efterfulgt af Henrik de Stampe[266].
- Horrebow, se s. 186.
- Andreas Hojer, se Brandes s. 46 ff. og s. 208 ff.
- Joachim Richard Paulli, se s. 227.
- Præsterne Pontoppidan (se s. 229 ff) og Bluhme om *»Niels Klim«*, se Brandes s. 132.
- Frederik Rostgaard og dermed også Hans Gram. Anledningen var *»Peder Paars«*. Begge kom han senere på fornuftig eller god fod med. Se s. 237 og s. 199.
- Degnen i Havrebjerg, Frederic Africanus Svane, se: http://bjoerna.net/havrebjerg/
- Christian Thestrup, se s. 256.
- Christen Lassen Tychonius, se s. 259 ff., særligt s. 260. Se Brandes s. 145 f.
- Ridefogeden på Brorupgård ved Havrebjerg, Lars Winderslef, se: http://bjoerna.dk/Holberg/Breve.htm - [267]
- Bogtrykkere der optrykte Holberg's værker uden aftale og honorar, fx Poul Johs. Phønixberg, se s. 267 - og Joachim Wielandt, se s. 269.
- Nogle af skuespillerne (1753), se nedenfor, s. 271 f.

---

265 Blandt præsterne kan nævnes Johan Frauen, Peter Nicolai Holst Og Christen Lassen Tychonius (som alle nævnes i denne udgave), men der var *adskillige* andre. Nogle var under Christian VI *for* pietistiske, andre for lidt. På det litterært-filologiske område kan nævnes Søren Lintrup, der i sin ungdom måtte i universitetets fængsel for uærbødighed, se s. 221, Christian Falster, der var efter Andreas Strubel, se s. 196, og Langebek der var efter Erik Pontoppidan, se s. 217. Og det var for resten ikke kun Holberg der var efter Andreas Hojer.

266 Stampe er af eftertiden blevet rost for stor juridisk indsigt og for en klar fremstillingsform, se s. 242 ff. Han lagde stor vægt på magtdelingslæren, her adskillelsen af den udøvende og den dømmende magt.

267 F.J. Billeskov Jansen har gengivet en side (i Holberg's håndskrift) om sagen mod Winderslef, se: *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, bd. 12, Rosenkilde og Bagger, København 1971, på plancherne mellem s. 104 og 105.

Videnskabsfolk, forfattere m.fl.

Hans Peder Anchersen (1700-1765), filolog, historiker, jurist

Af Chr. Bruun

Anchersen er født 4. Okt. 1700 i Bork Præstegaard i Ribe Stift og var en Broder til [Læge Ancher Anchersen, 1702-1760]. Han blev Student 1716, 1717 tog han Exam. philos., blev Baccalaureus og Alumnus paa Valkendorfs Kollegium, 1719 blev han Dekanus paa Klosteret, rejste 1723—26 udenlands (i Tyskland) med en Borgersøn, blev 1726 Magister og Hovmester for Etatsraad Axel Billes tre Sønner, med hvilke han laa to Aar i Halle; besøgte derefter Paris, England, Nederlandene; efter sin Hjemkomst 1730 holdt han private Kollegier over Verdenshistorie, Geografi og Veltalenhed. 1732 blev han Konrektor ved Kathedralskolen i Kjøbenhavn, 1733 tillige Universitetsbibliothekar; han læste over Veltalenhed for Prof. Th. Bartholin, over Historie og Geografi for Prof. Holberg. 1736 blev han Professor og Assessor[268] i Konsistoriet, samme Aar Dr. juris, 1737 Professor eloqventiæ[269]. Han var to Gange Rector magn., ni Gange Dekanus. 1752 blev han virkelig Justitsraad. Han døde 22. April 1765. Han blev 1737 gift med Catharine Wiel, Enke efter Raadmand Herman Høyer.

A. var en meget lærd Mand i sine Fag, klassisk Filologi og de nordiske Landes Historie og indre Forhold i Middelalderen. Han var derhos en meget flittig Mand, om end hans Skrifter ikke alle udmærke sig ved deres Omfang, de fleste vare Disputatser, af hvilke han har udgivet 56. En Disputats: »Observationes de solduriis«, udkom i 12 Afdelinger i Aarene 1734—40, en anden: »Horatii Carmina sæcularia ad laudem Phoebi et Dianæ«, udkom i 13 Afdelinger i Aarene 1749—60. Nogle af hans Disputatser bleve udgivne i Bremen 1775 som »Opuscula minora collecta«; 4 Disputatser fra 1741—45 om Fejltagelser, som fremmede have begaaet ved at behandle Fædrelandets Geografi, udkom samlede som Bog 1747. Af hans andre Skrifter (heriblandt Universitetsprogrammer, akademiske Taler) maa fremhæves: »Herthedal ved Leyre i Siæland og det gamle Danemark 150 for og efter Christi Fødsel« (1745), som 1747 udkom paa Latin i ny Bearbejdelse: »Vallis Herthæ Deæ et Origines Danicæ ex Græcis et Latinis Autoribus descr. et illustr.«, men hvoraf kun første Bind blev udgivet, samt det første Universitetsprogram i Modersmaalet ved Kjøbenhavns Universitet: »Indbydelse til at høre en Forelæsning om en Hofmesters Pligter« (1754, Fol.). A. indtager en smuk, om ikke nogen fremragende Plads blandt de danske Lærde i det 18. Aarhundrede; han omtales som en Mand med et godt Hjærte og som meget godgjørende; han besad en udmærket Hukommelse, han kunde Virgil udenad, men ogsaa danske Kæmpeviser; naar han reciterede Visen om Axel Thorsen, stode Taarerne ham i Øjnene.

- - -

268 Se om assessor'er s. 315.

269 Denne lærestol (i latin) havde Holberg fra 1720 til 1730.

Tilføjelse

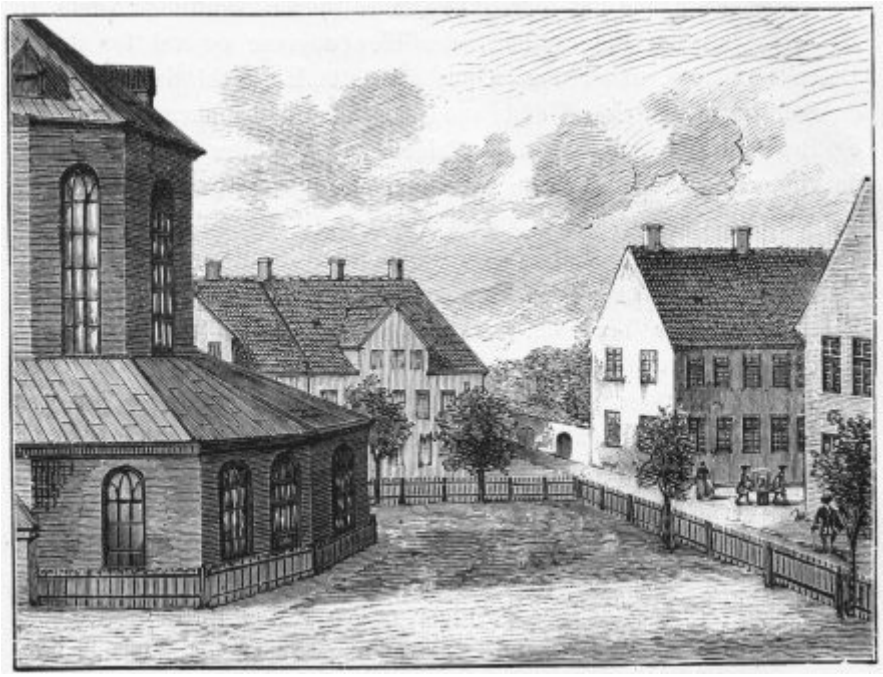

Holbergs Professorbolig i Fiolstræde. Efter et Maleri i Oldnordisk Museum. Illustration i Oluf Nielsen (1838-1896): *»Kjøbenhavn paa Holbergs Tid«* (København, 1884). Billedet er scannet af http://eremit.dk. Billedet er næppe helt korrekt, se artikel herom i »Holberg Aarbog« 1923.

Anchersen var én af Holberg's få gode venner; en tid var han Holberg's hjælpelærer i geografi og historie; han boede til leje hos ham i Fiolstræde fra 1740 til 1749[270] – og skrev inskriptionen til Holberg's grav i Sorø[271].

---

270 Se herom hos Oluf Nielsen: »1740 rykkede Holberg op til at faa Professorresidensen paa Hjørnet af Fiolstræde og Kannikestræde, hvor nu Stiftsprovstens Bolig er. Denne Ejendom strakte sig langt højere op i Fiolstræde end nu og saaledes, at Nr. 16 og 18 i Lille Fiolstræde, der da var en samlet Ejendom og tilhørte en Klejnsmed, var det eneste Hus paa samme Side af Gaden som Professorboligen; hele denne Side af Fiolstræde indtil Hjørnehuset var altsaa Holbergs Have. Stueetagen i Huset lejede han ud til Professor Hans Peder Anchersen, der var gift, men var en rolig Lejer uden Børn. Det er karakteristisk, at Anchersen i Mandtallet til Kop- og Karosskatten 1743 opføres med en Tjener, som Gaardskarl, 2 Piger og en Karos, medens Holberg kun nævnes med en Karos og uden noget som helst Tjenerskab. Han har altsaa ejheller her ført Husholdning, men hans Lejer har ved sit Tyende sørget for hans Tarv. Anchersen boede her til 1749, derefter Professor Kaspar Frederik Munthe. Af et Syn over Huset efter Holbergs Død 7) ses det, at han havde et Værelse til Gaarden paa 4 Fag og 2 Fag til Fiolstræde, med malede Tapeter, et Værelse med 2 Fag til Fiolstræde og 3 Fag til Kannikestræde, betrukket med rødt og grønt vatret Silketøj, Vindovn med 15 Messingknapper og Messingplade, en Stue paa 3 Fag til Kannikestræde med malede Tapeter og dobbelte Vinduer; denne var vel hans Studereværelse, thi ved Siden af var hans Bibliothek med 3 Fag til Kannikestræde, Voxdugsbetræk paa Væggene og perlefarvet Panel. Der var altsaa 4 Fag til Fiolstræde, 9 Fag til Kannikestræde«.

Efter: Oluf Nielsen: »Kjøbenhavn paa Holbergs Tid« (1884):
http://www.eremit.dk/ebog/kht/kht_1.html

271 Inskriptionen er optrykt i K.L. Rahbek's udvalg af Holberg-skrifter i 21 bd. (bd. 21, s. 584-586) og i Billeskov Jansen's udgave af Holberg's Epistler (bd. V, s. XIV-XV).

Efter Anchersen boede Caspar Frederik Munthe og dennes kone i Holberg's hus i Fiolstræde[272].

Anchersen har været officiel censor for nogle af Holberg's værker, således *»Moralske Tanker«* (1744) og *»Epistler«* tomus I (1748). Han omtales – ganske perifært – i denne egenskab i Billeskov Jansen's udgave af Holberg's Epistler (bd. VII, s. 500).

Blandt dem der i øvrigt har været **censorer på Holberg's værker** er P. Horrebow[273] (Bergens Beskrivelse) og J.F. Ramus[274] (Heltehistorier).

272 Se biografisk artikel s. 179.

273 P. Horrebow - såvel som hans søn Christian H. - var astronomer. Horrebow og Holberg havde været på kant med hinanden, men ikke så længe før Holberg's død strakte Horrebow hånden ud til forsoning, jf. Th. A. Müller: *»Minder om Holberg«* i: *»Holberg Aarbog«* 1920, s. 87.

274 Joachim Frederik Ramus, professor i matematik på Københavns Universitet. Stammede fra Trondheim. Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Laurent Angliviel de la Beaumelle (1726-1773), forfatter

Af P. Stolpe

Beaumelle[275] var Søn af den reformerte Kjøbmand Jean Angliviel og den katholske Suzanne d'Arnal, er født 28. Jan. 1726 i Valleranges i Languedoc og opdraget i Jesuiterkollegiet i Alais. 1745 drog han til Genf, rimeligvis for at studere reformert Theologi, for hvilken Lære han altid bevarede stor Hengivenhed. Som Hovmester for Overjægermester Grams[276] Sønner kom han i April 1747 til Kjøbenhavn, hvor han fra Sept. 1748 til April 1750 udgav Ugebladet »La Spectatrice danoise ou l'Aspasie moderne«. Dets Indhold er meget uensartet — fra religiøse Afhandlinger til slibrige Smaafortællinger —, men det behandler sine Æmner med en Frihed og Lethed i Stilen, som her var ukjendt. Det vakte Anstød, vistnok ved sine Angreb paa danske Misbrug og Uskikke, f. Ex. Lakajforfremmelsen, Rangsygen, ved Fremhæven af Litteraturens og Smagens lave Standpunkt i Danmark, ved sin demokratiske Bitterhed over for Adelen og den Friheds- og Lighedsaand, som det bar til Skue. Med Holberg, hvem B. aabenlyst smigrede, mens han saarede ham i maskerede Udfald, stødte han sammen ved Ytringer om den danske Skueplads. Ved Grev A. G. Moltkes Indflydelse udnævntes han 28. Marts 1750 til Professor i fransk Sprog. Efter en Rejse til Paris begyndte han i Jan. 1751 Forelæsninger paa Charlottenborg for en adelig Kreds, men dristige politiske Udtalelser i hans s. A. udgivne »Mes pensées« — et Værk, hvori fine og træffende Reflexioner staa ved Siden af højst ubetydelige — fremkaldte Klager til Kongen; han fjærnedes med en Rejsepenge og gik til Berlin (1751). Men en hensynsløs Ytring i »Mes pensées« gjorde Voltaire til hans uforsonlige Fjende. Dennes Had forfulgte ham hele Livet, tvang ham til at forlade Berlin (1752) og bragte ham to Gange i Bastillen (1753, 1756—57), hvorefter han forvistes til Languedoc, og det forbødes ham at lade noget trykke. Kampen med Voltaire gav hans Liv en skjæv Retning. Den sled ham op i en ufrugtbar Polemik, hvori han i Vid staar ved Siden af, i Maadehold overgaar sin store Modstander (»Réponse au Supplement du siècle de Louis XIV«, 1754). I Toulouse optraadte han som varm Forsvarer af den ulykkelige reformerte Familie Calas. 23. Marts 1764 ægtede han Enken Rose Victoire Nicol, f. de Lavaysse. Uagtet Voltaire ved lumpne Angivelser hos Ministrene søgte at bringe ham i Ulykke, hævedes hans Forvisning 1770, han fik en Ansættelse ved det kgl. Bibliothek i Paris, men døde allerede 17. Nov. 1773. Af hans mangeartede Skrifter mærkes: Romanen »l'Asiatique tolerant« (1750), et Forsvar for Toleransen; »Suite de la Défense de l'esprit des lois« (1751), et Forsvarsskrift for Montesquieu; »Pensées de Sénèque« (1752), Text og Oversættelse; »Memoires pour servir à l'histoire de Mdm. de Maintenon« (1755—56). Mellem hans mange efterladte Haandskrifter nævnes en ufuldendt dansk-historisk Roman.

---

275 Claude Lauriol har i 2003 skrevet artiklen *»La Beaumelle et l'éducation: un précepteur français à Copenhague«,* se:

http://www.blackwell-synergy.com/links/doi/10.1034/j.1600-0730.2003.580101.x/abs

276 Overjægermester Gram er *muligvis* Friedrich von Gram (1664-1741), der stammede fra Brandenburg. Men i så fald må der være tale om nogle meget »sene« sønner. Friedrich von Gram blev amtmand i Nordsjælland og var bl.a. involveret i kampen mod sandflugten i Tisvilde. I 1730 blev han også overjægermester. *»Dansk Biografisk Lexicon«* fortæller om én søn, Friedrich Carl von Gram (1702-1782), der blev amtmand efter faderen i 1741, men vist ikke overjægermester. Måske er det *hans* sønner der tales om?

Charlotta Dorothea Biehl (1731-1788), forfatter og oversætter

Af H. Schwanenflügel[277]

Biehl var Skuespilforfatterinde og Oversætterinde. Hun fødtes 2. Juni 1731 i Kjøbenhavn. Hendes Fader var Christian Æmilius B., Sekretær ved Det kgl. Billedhugger- og Bygningsakademi paa Charlottenborg i Kjøbenhavn, hendes Moder Sophie Hedevig f. Brøer. Hendes Morfader, Præsident B., var en alvorlig, religiøs Mand, der ledede sin lille Datterdatters Opdragelse og Udvikling med Ømhed og Omsorg. Tidlig ytrede hendes Læselyst sig. Hendes Morfader havde foræret hende flere religiøse Skrifter samt Holbergs Komedier, Peder Paars og Danmarks Historie, og hun fejede alt sit kostbare Dukketøj ud af sit Skab og satte sine Bøger derind. For at forstaa de græske og latinske Udtryk hos Holberg tiggede hun Bedstefaderen om at maatte lære disse Sprog, hvad han til hendes uendelige Glæde lovede hende.

Efter Morfaderens Død gjorde Faderen alt for at hindre hende i Tilfredsstillelsen af hendes Læselyst. Men det hjalp ikke: hun sprættede Foret op paa sine Skjørter og skjulte Bøgerne deri (man erindre, at de var de store Fiskebensskjørters Tid); naar Moderen gik ud af Stuen, kastede hun Synaalen og satte sig til at læse under Syrammen; ved Vintertid læste hun paa sit fugtige Kammer til langt ud paa Natten, eller hun listede sig til smaat Brænde og læste ved Kakkelovnsluen. — Aaret 1750 gjorde Epoke i hendes Liv: franske Skuespillere optraadte paa Charlottenborg; hun havde fri Entré, hendes Interesse for Skuespil blev vakt, og hun lærte sig Fransk for at forstaa Aktørerne. Konferensraad Bornemann, som hun havde stiftet Bekjendtskab med, lærte hende Prosodiens Regler, og da hun til hans Tilfredshed havde oversat Destouches »l'Amoureuse«, opmuntrede han hende til at fortsætte med flere Forsøg af samme Art, et Raad, hun ogsaa tog til Følge. — Men nu fik hun Lyst til selv at skrive Skuespil efter Destouches Mønster, og Saaledes fremkom: »Den kjærlige Mand«, Komedie i 5 Akter (1764), »Den kjærlige Datter«, der vandt de skjønne Videnskabers Selskabs Pris 1766, og »Den forelskede Ven« (1765), der ved sin komiske Skikkelse v. Pralendorf vakte flere Militæres Mishag og nødte Forfatterinden til at paakalde Politiets og Kommandantens Assistance i Theatret. — Destouche var Tidens Modedigter, og Sansen for hans Dramer fordrev en Tid Holberg fra den danske Scene; men medens han i sit Fødeland Frankrig ved sine moralskrørende Komedier danner en naturlig Modsætning til den franske slibrige Roman, havde hans Skolar her hjemme intet saadant Modstykke. C. B.s Skuespil gjorde da ogsaa kun kortvarig Lykke. Hendes bedste Komedie, »Den listige Optrækkerske« (1765), kunde ikke vinde Smagsdommeren Luxdorphs[278] Bifald, fordi den ikke endte med en lærerig Moral. — Blivende Værd turde hendes Oversættelser af Cervantes' »Don Quixote« (1776—77; ny Udg. 1865—69)[279] og Noveller have, hvortil hun har anvendt Holbergske Udtryk og Vendinger. — I

---

277 Se også biografisk artikel på:

http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/138/origin/170/query/Biehl/

Se evt. ADL's opslag om Biehl på:

http://adl.dk/adl_pub/forfatter/e_forfatter/e_forfatter.xsql?ff_id=73&nnoc=adl_pub

Marianne Alenius har udgivet Biehl's selvbiografi - *»Mit ubetydelige Levnets Løb«* - på Museum Tusculanums Forlag, København 1986. Bogen er forsynet med indledning og kommentar. Året efter kom Alenius' *»Brev til eftertiden. Om Charlotta Dorothea Biehls selvbiografi og andre breve«*, på samme forlag.

ADL, Alenius og flere andre skriver 'Charlotta' (som Biehl selv gjorde på sin selvbiografi) - og således også her. Andetsteds (som i *Biografisk Lexicon* skrives hun 'Charlotte').

Charlotte Dorothea Bihl kastrerer Ludvig Holberg – se Cornelius Høyer's akvarel i F.J. Billeskov Jansen *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, bd. 2, Rosenkilde og Bagger, København 1969, planche og tekst mellem s. 56 og 57. Billeskov Jansen skriver bl.a.: *»[Billedet] er ogsaa tydet saaledes, at Jomfru Bihl's egne Komedier var at opfatte som kastrerede Holberg-Komedier«.*

278 Se biografisk artikel s. 223.

279 Jomfru Materna efterlod sig ved sin død i 1757 en næsten færdig oversættelse af samme værk, se biografisk artikel s. 278. Måske har Biehl overtaget og bearbejdet Materna's manuskript, jeg ved det ikke, men Biehl kendte i det mindste Materna's 'efterfølger' skuespillerinden Elisabeth Rose, se biografisk artikel s. 283. Se også tilføjelse s. 159.

vor Tid have hendes udgivne »Historiske Breve« (Histor. Tidsskr. 3. R. 4. Bd.), hvori hun fortæller sin Samtids Hofkrønnike, ligesom hendes Beretning om Regeringsforandringen 14. April 1784 (smstds. 5. Bd.), vakt en vis Opsigt: hendes Meddelelser ere langt fra paalidelige, men dog uundværlige i vor historiske Litteratur paa Grund af flere karakteristiske Oplysninger, som man forgjæves vil søge andensteds.

C. B. havde i sin Ungdom en ulykkelig Kjærlighed, hvorfor hun afslog flere Bejleres Tilbud; thi det var hendes Mening, »at en Kones Pligter vare overmaade vigtige, og at intet uden inderlig Kjærlighed kunde gjøre dem behagelige«. Hendes sidste Aar vare ikke forskaanede for Næringssorger, som Kronprinsens Understøttelse vel kunde lindre, men ikke helt afhjælpe. At hendes ældre Dage dog ikke bleve hende endnu ubehageligere, dertil bidrog vistnok ikke lidet den bekjendte Mæcen Johan Bülows Venskab og smaa Opmærksomheder. Hun døde 17. Maj 1788.

Trods sine let paaviselige litterære Mangler er hun dog hin Periodes interessanteste danske Forfatterindeskikkelse.

Frederik Christian Eilschov (1725-1750), filosof, sprogrenser

Af K. Kroman[280]

Eilschov fødtes 13. Febr. 1725 i Rynkeby paa Fyn, hvor hans Fader, Laurids Christian E. (f. i Odense 29. Dec. 1695, d. 31. Marts 1764), var Sognepræst. Moderen var Cathrine f. Munderlow (f. 1690). Uden at have gaaet i nogen offentlig Skole blev E. 1741 Student (dimitteret af Odense Skoles Rektor)[281] og 1742 Baccalaureus, lagde sig navnlig efter Filosofi, men erhvervede sig samtidig en omfattende Viden paa forskjellige andre Omraader, udgav allerede i sit 18. Aar »En kort Anvisning til at eftertænke, indrettet efter de ustuderedes Begreb« (1743), tog 3 Aar senere Magistergraden (1746), fik [plads på] Borchs Kollegium (1747)[282], holdt der offentlige Forelæsninger over forskjellige filosofiske Æmner og udsendte samtidig, Slag i Slag, det ene filosofiske Arbejde efter det andet, vandt betydelig Tilslutning, vakte stort Røre og store Forventninger, men bortreves af Døden allerede efter en 4aarig Virksomhed, kun 25 Aar gammel, 15. Okt. 1750.

Han var et mærkeligt[283] Stjærneskud paa vor Litteraturs Himmel. Ligesom Holberg sætter han sig ingen ringere Opgave end den at opdrage sit Folk, og det vil for ham som for Holberg først og fremmest sige: at rationalisere det. Men som han er forskjellig fra Holberg i Anlæg og Tilbøjeligheder, vælger han ogsaa andre Midler og Veje og peger til Dels paa andre Maal end denne. Det er for E. Livet og Videnskaben, der først og fremmest maa bringes i langt inderligere Forening end hidtil. Livet skal ordnes og højnes ved Videnskabens Indflydelse, og omvendt skal Videnskabens Maal og Veje bestemmes ved Livets virkelige Krav. Hidtil har der været en Kløft mellem begge: »Man maa leve, som man vil, naar man ikkun tror, som man skal«, har bl. a. været Løsenet. »Nu derimod har Fornuften sat sig i sin rette Frihed; nu har den gjennem mange forudfattede Meninger, uanset Præsternes Myndighed og Religionens Tvang, besteget sin Trone. Hvad gjør den der? Den regerer Mennesket efter nye og magelige Love.«

Men skal Videnskaben magte denne sin Opgave, maa den være Filosofi eller i det mindste ledes ved Filosofi. Den bliver ellers let falsk Overfladiskhed eller tom, uvæsentlig Lærdom. Det er ikke nok at have Smag; man maa ogsaa have Hjærne; og det er ikke nok at være grundig; man maa ogsaa kunne skjelne mellem Grundighed paa rette og paa urette Sted. At lære alle Londons Gader udenad kan være priseligt nok, men vel at mærke: kun saafremt man bor der. At endog Mænd som Holberg have kunnet staa halv ligegyldige eller afvisende over for Filosofien — selv efter at Leibniz har levet —, forbavser ham. Thi at der er en endog overordentlig værdifuld Kjærne bag Skallerne, er dog let nok at se. Han vil ingenlunde uden videre forkaste Aabenbaringen og Aabenbaringstheologien; men man maa begynde filosofisk, begynde med den naturlige Theologi for ret at forstaa den aabenbarede, for at kunne skjelne rettelig mellem Tro og Overtro. »Et Menneske synder; en Oxe eller et Faar skal lide; bliver dermed den Skyld og Straf borttagen, som hviler over Synderen selv? Det kommer mig for, som om man vilde frelses fra Tandpine ved at lægge et Plaster paa sin Albue eller holde det for rimeligt, at en andens Aareladelse kunde hemme min Sygdom.« Og paa samme Maade med

280 Carl Henrik Koch har en artikel om Eilschov i sin *»Dansk Oplysningsfilosofi«* (i serien: *»Den Danske Filosofis Historie«*), Gyldendal, København 2003, s. 231-255, se også s. 28 f. og s. 52. Eilschov er omtalt i kommentarbindene til F.J. Billeskov Jansen's udgave af Holberg's Epistler, nemlig bd. VI, s. 70 og 160 (FJBJ skriver at H næppe har læst E's bemærkninger i *»Philosophiske Breve«* 1748 om en kritik H har skrevet af Fénelon) og i bd. VII, s. 376-378 (ad Ep. 451 om purisme), s. 381 (do.) og s. 430 hvor der *muligvis* hentydes til *»Philosophiske Breve«* 1748.

281 Holberg var privatpræceptor for Andreas Eilschou fra Odense i 1738, næppe for den yngre Frederik Christian E. Andreas E. var søn af købmand Anders Lauritsen Eilschou. Se listen i C. Behrend: *»Holberg som privatpræceptor«* i: *»Holberg Aarbog«* 1922, s. 158 ff. Listen går fra 1718 til 1742. En privatpræceptor var nærmest en tutor, en personlig vejleder i den første tid på universitetet.

282 Holberg blev efor for Borch's i 1749 og har formentlig mødt Eilschov både dér og på universitetet.

283 Dvs. 'bemærkelsesværdigt'.

den verdslige Videnskab: »Dersom Filologien og de saakaldte smukke Videnskaber læres eller forhandles uden Filosofi, gjøre de Folk til Pedanter«. Væsentligt og uvæsentligt glide i ét for dem, og de komme til at anse de gamles Tøfler, Skjorter og andre Lapperier for Ting af Vigtighed.

Og som Videnskabens Indhold maa være noget væsentligt, maa dens Form være almenfattelig. Thi det er Videnskabens Opgave at gaa ud over Akademiernes snævre Grænser, ud iblandt Folk i den vide Verden, til almindelig Nytte. Selv Kvinden skal ingenlunde være udelukket fra at lære noget virkeligt. Ogsaa Fremstillingsformen maa derfor holdes fri for alt Pedanteri; Saaledes maa f. Ex. Wolfs »mathematiske« Formalisme forkastes. Ja, der er end intet i Vejen for at lade Skjæmt og Alvor følges ad. »Det er muligt paa én Gang baade at tænke ret og at tale net.« Men første og væsentligste Betingelse for, at dette Krav til Fremstillingsformen kan blive opfyldt, er den, at vi gaa til »vor Fru Moders Maal«. Det er i Virkeligheden »baade overflødigt nok til at lære alle fornødne Videnskaber paa, saa og saa sirligt, fyndigt og veltalende, at vi ej alene saa godt som andre kan fremsætte den tørre Sandhed, men endog udpynte den med alle de Sirater, som Talekunsten udkræver«. Ja ikke blot er det muligt og for Formaalets Skyld nødvendigt at gaa til Modersmaalet; men ogsaa af indre Grunde bør det gjøres. Thi baade for Forfatter og Læser »er intet tjenligere til at skille Avner fra Kornet, Ting fra Ord, Visdom fra Sladder end at foredrage sine Tanker og filosofiske Lærdomme paa et Sprog, som alle forstaa«. I et Land, hvor alle lærde tale Latin, kan man let af sig selv eller andre blive anset for lærd, blot fordi man ogsaa taler Sproget, ligesom mangen en Taabe har bildt sig ind at være Filosof, blot fordi han havde Kappen og Skjægget. Det nytter ikke at undskylde sig med, at Modersmaalet vel kan bruges til forskjellige andre Ting, men ingenlunde til noget saa højt og vanskeligt som Filosofi; thi al Vanskelighed her forsvinder netop, naar man klæder Tankerne i det hjemlige Sprog. »Ingen filosofisk Sandhed har nødig at frygte for Lyset, og dens indvortes Dejlighed behager aldrig Tilskueren mere, end naar den omgives af en udvortes Klarhed.« Selv alle de fremmede Kunstord ere overflødige og skulle afløses af danske. For at ingen skal undskylde sig med, at dette er umuligt, giver E. selv i sin latinske Disputats: »Cogitationes de scientiis vernacula lingva docendis cum specimine terminologiæ vernaculæ« (1747) en betydelig Række saadanne danske Kunstord, hvoraf adskillige helt vare skabte af ham selv, og af hvilke de fleste virkelig efterhaanden ere gaaede over i Sproget, saaledes — for at nævne et Par enkelte Exempler — Sædelighed, Sindsbevægelse, Sandsynlighed, Lærestol, Høresal osv. Og han lader det ikke blive ved Theorien alene; men lige fra først af handler han derefter. Allerede i den lille Tænkelære fra 1743 og ligesaa i ethvert af hans senere Skrifter forefinde vi et ualmindelig rent og klart Sprog. At gaa fra Holberg til E. er i saa Henseende næsten som at komme fra et Mosehul til en Skovbæk. Datidens urimelig mange Fremmedord ere hos E. som blæste bort, og den tunge Sætnings- og Periodebygning, enhver kjender fra Holbergs Prosa, forsvinder hos E. saa at sige med synlig Hastighed. Den behersker endnu hans første Arbejder; men i flere af de sidste er Stilen saa let og livlig som i en Bog fra i Gaar. Uden at være egentlig Sprogforsker bliver E. som Sprogrenser og Stilist derfor ligefrem af banebrydende Betydning.

Naturligvis skal hin Opdragelse helst begynde allerede i Ungdommen; men det vil da være nødvendigt, at Skolerne blive stærkt forbedrede. Det næsten eneraadende Sprogpiskeri tjener kun til at overvælde Hukommelsen og opdrager slet ikke Tanken, endsige Karakteren. For en stor Del bør det derfor ombyttes med Dyrkelsen af Filosofien, ved hvilket Udtryk E. forstaar ikke blot Tænkelære, Sjælelære o. dsl., men efter Datidens sædvanlige Sprogbrug ogsaa samtlige theoretiske Naturfag (s. 2. Del af »Fruentimmerfilos.«). Men skulle disse Fag ret øve deres Virkning, maa man ikke atter her gjøre alt til en Hukommelsessag og lade Eleverne lære Smaabøger paa Ramse, medens hverken Lærerne eller de selv forstaa noget deraf, og til Forebyggelse heraf vilde det være heldigt, om man i Steden for Klasselærere (»Lektiehørerne«, der hver havde sin Klasse i *alle* Fag) indførte Faglærere, som virkelig havde Kjærlighed til deres Fag og forstode langt mere deraf, end de skulde meddele Eleverne. Afskaffede man saa end videre den pedantiske Skoletugt og indførte et friere og ædlere Forhold mellem Lærer og Elev, og sørgede man saa vidt muligt for, at kun de, der virkelig havde Evne og Anlæg, kom til at studere, vilde man se et ganske anderledes rigt Udbytte af Skolegangen end nu.

Men ikke blot Drengenes, ogsaa Pigernes Opdragelse skulde være en helt anden. Nu om Stunder lære de kun alt, hvad der kan gjøre dem skikkede til at behage: at synge, danse, tale Fransk — for at kunne besvare Komplimenter og læse daarlige Romaner, osv. Dette er selvfølgelig højst urigtigt. De vilde ikke i mindste Maade sætte deres Elskværdighed til ved at lære noget virkeligt, og da de aandelige Evner allernærmest ere ens hos de to Kjøn, vilde der intet være i Vejen for væsentlig at opdrage dem ens. End ikke den egentlig videnskabelige Vej bør forbeholdes Mændene. E. vilde langt foretrække at se en Kvinde med et venligt og indtagende Væsen paa en akademisk Lærestol fremfor »en bleg Mand med forlæste Øjne og Parykken paa det ene Øre«. Kvindens medfødte Ynde, mener han, vilde sikkert virke med til, at Foredraget gjennemgaaende blev klart og behageligt, og en ikke ringe Mængde Pedanteri vilde sikkert ved hendes Medvirken snart forsvinde fra den lærde Verden. »Havde jeg levet paa de lykkelige Tider, da en Theano, en Aspasia, en Diotime vare Læremesterinder i de alvorligste Videnskaber, hvor skulde jeg ikke have ført mig deres Undervisning til Nytte!« Kun i én Henseende ønsker han ikke Pigebørnenes Opdragelse indrettet efter Drengenes, i alt Fald som denne foreløbig er: de skulle ikke som disse med Tilsidesættelse af Modersmaalet overfyldes med de gamle Sprog. Vi bør i saa Henseende lære af Grækerne, der holdt deres Modersmaal i Ære og ingenlunde opdroge deres Ungdom paa Ægyptisk.

Adskillige af disse Tanker findes allerede udtalte eller antydede i E.s første større Værk: »Filosofiske, historiske og økonomiske Skrifter«, der udkom 1746—47 med en Fortale af Kofod Ancher[284] og en Tilegnelse til Gram[285]. Dette Arbejde har endnu et noget tungt og tørt Præg over sig og er fuldt af lærde Anmærkninger og Henvisninger. Snart har E. sikkert selv følt dette, og kort efter behandler han derfor til Dels de samme Æmner paa ny i sine »Filosofiske Breve« (1748). Baade Stil og Behandlingsmaade ere her lettere og elegantere. Det er vel nærmest de Leibniz-Wolfske Grundtanker, hvorover alt er bygget; men E. gjennemfører dem med en usædvanlig Klarhed og betydelig Selvstændighed. En Afhandling om Dyrene giver ham Anledning til at fremkomme med et varmt Indlæg for en mildere og hensynsfuldere Behandling af disse. Til en Afhandling om Pythagoras knytter han de første Antydninger af sine Skoletanker. I en Oversættelse af Fontenelles »En tretiens sur la pluralité des mondes« (»Fontenelles Samtaler om flere end én Verden«, 1748) og i sit »Forsøg til en Fruentimmerfilosofi eller alvorlige og lystige Samtaler med et Fruentimmer om det, der er nyttigt og fornøjeligt i alle Filosofiens Parter« (1749) udvikler han dem videre, og det er disse indstrøede Bemærkninger, der karakterisere ham bedst og for Nutiden frembyde den største Interesse. E. har end videre oversat et Stykke af Seneca (»Om den fyrstelige Naade«, 1747), et Udtog af Boccalinus (»Betænkning over de 7 vises Tanker om Verdens Forbedring«, 1747) og Voltaires »Zadig« (1750). Desuden har han leveret forskjellige mindre Afhandlinger og Tidsskriftsartikler, til Dels som Gjensvar paa Angreb fra forskjellige Sider.

Thi saadanne Angreb udebleve naturligvis ikke. Selv Holberg saa jo med Ængstelse paa Sprogrensningsbevægelsen i og uden for Landet og indvender lejlighedsvis (Epistel 451) mod E., at det ikke gaar an at sige »Høresal«, da dette Ord ogsaa kan betegne »et stort Værelse, hvorudi man forvarer Hør og Hamp«. Mod E.s Sprogrensningsforsøg optraadte ogsaa den norske Digter Peder Christopher Stenersen med sine »Kritiske Betænkninger over Mag. Eilschovs Prøve paa en dansk Kunstordbog« (1748) foruden et Par andre. E. tager til Gjenmæle i et sprudlende livligt lille Arbejde: »Gjensvar paa de Kritiske Betænkninger«, forfattet »en galop» og forsynet med Mottoet: »Du sollst dich nicht verblüffen lassen«.

(Om Stridens Enkeltheder se N. M. Petersen, Den dsk. Lit. Hist., 2. Udg., IV, 272 ff.) Endnu stærkere blev han dog angrebet for sine Ytringer om Skolerne. Det var 6. Lektiehører ved Frue Skole i Kiøbenhavn Jacob Høyer, der her gik i Spidsen og i et langt latinsk Indlæg (1749) temmelig forvirret og næsten som med en ond Samvittighed søgte at frede om det bestaaende. E. imødegaar ham med en let Overlegenhed i sit »Brev til en god Ven i Provinsen« (1749), paaviser her, hvor lidt Modstanderen har forstaaet ham, og hvor vedholdende han skyder ved Siden af, og fremhæver, hvorledes han (E.) blot i al Almindelighed har ivret mod

284 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

285 Se biografisk artikel s. 199.

Ufrugtbarhed, Tyranni og Pedanteri i Undervisningen; har nogen følt sig truffen, maa det derfor blive vedkommendes egen Sag.

Men ogsaa af endnu ringere Mænd blev E. angrebet. Hans Ungdom, hans kjække og frodige Forfattervirksomhed, den Lykke, han gjorde, skabte ham selvfølgelig en Mængde Misundere, og havde man intet andet at anke over, saa angreb man netop denne Ungdom, Kjækhed og Frodighed. Fra Myndighedernes Side gjordes der intet for ham, og først, da det en skjønne Dag hed: Mag. E. er død! lød der klagende Røster over det unge dristige Geni, maaske »en anden Holberg«, ja maaske »en større«, der saa brat var revet bort, endnu før man ret havde faaet Tid til at skjønne dets Værd.

»En anden Holberg« var E. nu dog næppe blevet, og Nationen trængte da heller ikke først og fremmest til en saadan Gjentagelse. Men tager man ret i Betragtning, at hele denne sunde, kjække og righoldige Forfattervirksomhed skrev sig fra en 25aarig Yngling, og lægger man dernæst Mærke til, hvorledes der spores Fremskridt i Form som i Indholdsfylde saa at sige fra Bog til Bog, saa fristes man unægtelig til den Formodning, at havde det været ham beskaaret at opnaa Holbergs Livsalder, da vilde han sikkert have bygget saaledes med paa den frembrydende Oplysningstids Aandsværk, at dette havde faaet langt rigere og mægtigere Former ogsaa holdbare, at det efterfølgende Bølgeslag i Slægtens Udvikling ikke som nu næsten fuldstændig havde formaaet atter at skylle alt over Ende, hvad der var naaet af sandt og godt paa de Omraader, hin Tid skjænkede sine varmeste Interesser.

Christian Falster (1690-1752), rektor, satiriker

1' artikel af J. Paludan[286]

Filolog og Digter, er født 1. Jan. 1690 i Branderslev paa Laaland [Lolland], hvor Faderen, Christen F., som allerede døde 1695, den Gang var Præst. Moderen, Marie Pedersdatter Staal, holdt F. i Skole i Nykjøbing, hvorfra han 1708 blev Student, men kun for næste Aar at vende tilbage til Skolen som Hører og Kantor. 1712 kaldtes han til Konrektor i Ribe, blev 2 Aar efter Magister og vandt efterhaanden Ry som Filolog og Skolemand, i det han bragte den forfaldne Skole i en fortrinlig Orden og styrede den med en paa den Tid sjælden Blanding af Fasthed og Humanitet. Efter 1723 at være bleven Rektor fik han opført en ny Skolebygning, samlet et Bibliothek osv., og han forlod aldrig sin Skole, men afslog baade 1719 og 1732 Tilbud om Ansættelse ved Universitetet, fordi kun Theologien der var i nogen Anseelse, og han ikke vilde nødes til at skifte Fag for at opnaa højere Lønning. Heller ikke vilde han overtage det rigt aflagte Rektorat ved Roskilde Skole, som næsten var i Opløsning. Hans eget Embede var imidlertid meget ringe, og kun med Møje opnaaede han at faa Konrektoratets Lønning slaaet sammen dermed; Traditionen om, at hans egen Biskop, Lejlighedsdigteren Laurids Thura, her skulde have modarbejdet ham, synes dog ugrundet.

1717 havde F. indgaaet et lykkeligt, men barnløst Ægteskab med Datteren af Handelsmand Jens Baggesen i Ribe, Margrethe B., som overlevede ham i 37[287] Aar og døde 1789, 97 Aar gammel. Den joviale og nøjsomme Mand følte sig tilfreds med sin beskedne Stilling og sit virksomme Liv i Ribe, hvor han udfyldte sin Fritid med Musik og livlig Selskabelighed, men tillige ved Siden af sin Skolegjerning udfoldede en betydelig videnskabelig og digterisk Produktion samt underholdt omfattende Forbindelser med ansete Mænd inden- og udenlands, bl. a. med den hollandske Filolog Havercamp, hvorom hans store, til Dels utrykte Brevsamling bærer Vidne. Skjønt han selv aldrig rejste, nød han Ry i Udlandet og udgav de fleste af sine filologiske Skrifter i Tyskland og Holland. Paafaldende tidlig standsede imidlertid hans litterære Virksomhed, og i de sidste 20 Aar før sin Død (af Vattersot, 24. Okt. 1752) skrev og udgav han saa godt som intet. Det er ikke ganske klart, om Grunden hertil nærmest er at søge i Skuffelsen over, at hans filologiske Hovedværk ingen Forlægger kunde finde, eller i Trykket af den under Christian VI raadende pietistiske Stemning, mod hvilken F.s i Satirerne og »Amoenitates philologicæ« udtalte frie Meninger stødte stærkt an, og som nu trængte ind ved hans egen Skole og voldte ham Bryderi. Der er Spor af, at han har været mindre vel set paa højere Steder; saaledes blev der i 1732 nægtet ham Tilladelse til at gjøre en Udenlandsrejse. Man har vel næppe syntes om hans gjentagne Afslag af al Forfremmelse, og paa den anden Side var han i sin egen Virkekreds en myndig og selvbevidst Mand, der oftere kom i Strid med sin umiddelbare foresatte, Thuras Efterfølger Biskop Anchersen, og derved tildrog sig forskjellige Ubehageligheder.

I digterisk Evne staar F. vistnok lige saa langt tilbage for sin store samtidige, Holberg, som han i Lærdom overgaar ham; men hvad der i Tidens Litteratur giver ham Plads umiddelbart efter hin, er en den Gang sjælden Aandfuldhed og Frisindethed, der præger ej blot Satirerne, men ogsaa flere af de filologiske Skrifter, især »Amoenitates«, som i mange Henseender kan sammenstilles med Holbergs Epistler. F.s Digtning udgik aabenbart fra hans filologiske Studier; allerede som Hører i Nykjøbing oversatte han paa Vers Ovids Klagebreve, der dog først udkom 1719, sandsynligvis omtrent samtidig med den rimede Bearbejdelse af Juvenals 14. Satire, om Børnetugt (findes nu kun i en Udg. 1731). Denne førte ham atter til selvstændige Forsøg i samme Digtart, formodentlig siden 1720. Hans fleste Satirer udkom 1721—22, enkelte 1730—39 (42?), alle trykte enkeltvis og anonymt, saa at det har haft sine Vanskeligheder at fastslaa Omfanget af F.s danske Forfatterskab. Satirerne ere: »Disse Tiders onde Optugtelse«, »Daarers alamodiske Leveregler«, »Den daarlige Udenlandsrejse«, »Den utidige Rangsyge«, »Den uforsvarlige Rekommendation«, »Det daarlige Giftermaal«, »Betænkning om Frieri og Giftermaal« (der dog mere har Præg af et temmelig udtværet Læredigt end af Satire), »Gjerrigheds Afmaling«, »Verden som et Dolhus«, »Den latinske Skriverstue« og »Om falske

286 Se evt. ADL's opslag om Falster på:
http://www.adl.dk/adl_pub/forfatter/e_forfatter/e_forfatter.xsql?ff_id=54&nnoc=

287 En formentlig trykfejl [47] er rettet.

Venner«, hvilken sidste F. indsendte som Besvarelse af Holbergs 3. Prisopgave 1739. De modtoges med stort Bifald og oplevede næsten alle i kort Tid flere, indtil 5 Oplag. Andr. Hojer[288] i »Nova lit.«[289] 1721 og Alb. Thura i »Idea hist. lit. Danorum« 1723 roste nogle af de første som uskyldige og frie for personlige Hentydninger, aabenbart paa Holbergs Bekostning. Holberg selv indrømmer i Fortalen til Skjæmtedigtene gjærne dette, men hævder paa den anden Side, at ingen kan undgaa Beskyldning for at sigte paa Personer, naar han vil satirisere i Karakterskildringer og under danske brugelige Navne. Han approberer ingenlunde »Juvenals eller deslige Poeters Morosité, der dræbe Folk med gammel Postilmorale og locis communibus«, nemlig Ivren mod nye Moder i Dragt og Levemaade og mod de Fejl, som gaa i Svang blandt rige og fornemme Folk, og som Mængden derfor gjærne ser gjennemheglede.

Holberg betegner her tydelig nok F. som Repræsentant for den ældre, generelt moraliserende Satire, rettet mod Fejl og Laster i al Almindelighed og mod de nye Moder og Noder, til Forsvar for gammeldags Tugt og Ærbarhed. Virkelig er det ogsaa denne ældre, nationale Retning, der for sidste Gang blomstrer op i F., netop samtidig med at hans Bysbarn, Præsidenten i Ribe Carsten Worm, 1718—27 indførte nyevropæiske Mønstre ved Oversættelsen af Boileaus Satirer, og at Holberg begyndte den selvstændigere Tilegnelse af disse Mønstre med »Peder Paars« 1719 og Skjæmtedigtene 1722. Holberg stiller sig altsaa, modsat af F., væsentlig paa det nyes, den indtrængende almenevropæiske Kulturs Side, og med rette kan han fremhæve sin Satire som mere individualiserende Virkelighedsdigtning og derfor lettere udsat for at vække Uvilje. F. fulgte som vore ældre Satirikere ingen andre fremmede Forbilleder end Klassikerne, især Juvenal, og naar han af og til minder om Lauremberg og andre tyske Digtere, især sin lidt ældre samtidige Benj. Neukirch, maa Grunden nærmest søges i de fælles Mønstre og de fælles Æmner. Men den gammeldags Satire optraadte hos ham i forædlet Form, hverken plump eller kjedelig, skjønt han nok har noget af dens snaksomme Vidtløftighed. Besidder han end ikke Holbergs slagfærdige Vid, og kan man, især i Begyndelsen af hans Virksomhed, ikke frikjende ham for en noget Juvenalsk »Morosité« og Bitterhed, saa savner han dog hverken Lune eller Evne til psykologisk Karakterskildring. Ogsaa han vælger sine Æmner i Samtidens Liv og har dem derfor ofte til fælles med Holberg, om han end udfører dem mindre livfuldt realistisk. I formel Henseende er F.s Tilbagevenden til det ældre, den Bordingske firfodede Jambe, ubetinget at foretrække for Holbergs Alexandrinere, hvor disse ikke ligefrem ere anlagte paa at virke parodisk som i »Peder Paars«.

F.s talrige Lejlighedsvers hæve sig derimod ikke over Samtidens Gjennemsnitsmaal, hvad enten han i »Castrum doloris« besynger hele »Kong Frederik IV's højst priselige Regering«, eller han ansøger paa Vers, lykønsker kongelige og andre højt staaende Personer til Fødsels- og Mærkedage eller ledsager dem til deres sidste Hvilested. Kun den Del af Lejlighedsdigtene, der knytter sig til hans egen Livsgjerning, rimede Taler og Taksigelser ved Skolehøjtider, har nogen personlig og biografisk Interesse, især maaske hans »Brudevers til sit eget Bryllup med Riber Domskole« ved Rektorindsættelsen 1723.

2' artikel af M. Cl. Gertz

Som *klassisk* (og aldeles overvejende *latinsk) Filolog* hører Christian Falster sikkert til de ypperste Dyrkere af denne Videnskab, vort Land har frembragt, og deltager med Hæder i de forskjellige Arbejder paa dens Omraade, som vare oppe paa den Tid. I sit første Skrift: »Supplementum lingvæ Latinæ« (1717) gik han videre i den samme lexikalsk-grammatiske Retning med Bestræbelse for Latinitetens Befrielse fra Barbarismer, som O. Borch havde indført her i Landet (s. II, 504); han behandlede heri o. 5.000 latinske Ord, der enten aldeles manglede i det 1710 udgivne og da meget ansete »Lexicon Fabro-Cellarianum«* eller trængte til bedre Kildeangivelser. Dette Værk, hvis Indhold for det meste er gaaet over i de nuværende

288 Se biografisk artikel s. 208.

289 Se biografisk artikel om Joachim Wielandt s. 269.

* Basilius Fabers 1571 udgivne »Thesaurus eruditionis scholasticæ«, som senere gjentagne Gange blev udgivet paa ny med mange Tilsætninger af forskjellige Filologer, særlig af Christopher Keller.

større latinske Ordbøger, vidner om F.s udbredte og nøjagtige Læsning af de latinske Forfattere, særlig fra Tiden efter Augustus, og om hans fortrolige Kjendskab med den filologiske Litteratur, som var fremkommen siden Renæssancens Tid, i Regelen ogsaa om god Kritik. I Anledning af denne Bog kom han strax ind i en litterær Fejde; thi samme Aar leverede den tyske Magister Andreas Stubel en ny Udgave af det ovennævnte Lexikon, og i sin Fortale hertil priste han i høje Toner sine egne Fortjenester af Værkets Forbedring, hvorimod han udtalte sig, om end ikke nedsættende, saa dog temmelig kølig anerkjendende om F.s nys udkomne Skrift, uagtet han havde benyttet, ja ligefrem plagieret det i et til sin Udgave føjet Tillæg. Med rette følte F. sig fornærmet herover og skrev da, rigtignok mest paa andres Opfordring, endnu 1717 sine »Animadversiones epistolicæ« som Stridsskrift mod Stubel. At F. heri paaviste, baade hvor liden Grund Stubel havde til at prale af sit eget Arbejde, og hvor frækt han havde plagieret ham selv, var fuldt berettiget; men nægtes kan det dog ikke, at Polemikken baade paa sine Steder er noget smaalig og tillige, i en mærkelig[290] Modstrid med Indledningsordene, ufornødent bidsk, og F. var da ogsaa selv senere misfornøjet med, at han havde ladet sig rive saaledes hen; han iagttager ogsaa ellers altid sine ofte udtalte Grundsætninger om Overholdelse af en mild og human Tone i videnskabelige Stridigheder.

I sine følgende Skrifter kommer F. mere ind paa Filologiens historiske Side og slutter sig her særlig til den berømte Hamborger-Professor Joh. Alb. Fabricius' litteraturhistorisk-bibliografiske Studieretning. Her maa først nævnes hans »Qvæstiones Romanæ sive Idea historiæ litterariæ Romanorum« (1718); det er ikke en latinsk Litteraturhistorie, som Titelen kunde antyde, men snarere en Indledning til en saadan, omhandlende væsentlig de dels i Sproget, dels i visse ydre Forhold liggende Betingelser for den latinske Litteraturs Fremkomst: han taler om det latinske Sprogs Udviklingshistorie, dets Forhold til Græsk og begge Sprogs Udbredelse, om Romernes Alfabet og Skrift, om deres hele lavere og højere Undervisningsvæsen, deres Bibliotheker og Boghandel, deres Studierejser til Udlandet m. m., og endelig gives der en Udsigt over deres litterære Virksomhed i de forskjellige Grene af Videnskaben (Theologi, Filosofi, Historie osv., dog ikke Medicinen). Alt afgjøres ganske kort, og det er vistnok mere Forfatterens Mening at sammenstille Kildestederne end at give en derpaa bygget kritisk Fremstilling af Gjenstanden. Værket har langt mere Interesse ved den Plan, han har lagt for det, og det Syn for Betydningen af de der behandlede Spørgsmaal, som lægger sig for Dagen deri, end ved Udførelsen i Enkelthederne, mod hvilken der kan være meget at indvende; thi dels er Materialsamlingen temmelig ufuldstændig, hvad der kommer deraf, at F. aldeles overvejende har hentet sit Materiale fra Kejsertidens græske og latinske Litteratur, hvori han aabenbart er mest hjemme, dels har han ingenlunde kunnet frigjøre sig for den mærkelige[291] Kritikløshed, der er saa karakteristisk for de store filologiske Kompilatorarbejder, som tilhøre denne og den nærmest forudgaaende Tid. I sit paafølgende Skrift, »Cogitationes variæ philologicæ tripartitæ« (1719), forsvarer han i 1. Del Studiet af den klassiske Filologi mod dem, der mente, at Syslen med de hedenske Værker ikke var passende for kristne Mennesker, og paaviser, hvorledes dette Studium ogsaa har sin store Betydning som Tjenerinde for den daværende »Videnskabernes Dronning«, Theologien, et Æmne, hvortil han oftere vender tilbage; i 2. Del taler han om forskjellige filologiske Værker, hvortil der er megen Trang, og yder Bidrag til dem, navnlig til et latinsk Lexikon og til en »historia litteraria Græca«, i det han opstiller et Skema for denne, der omtrent svarer til den ovennævnte Bog om den romerske Litteratur; endelig taler han om forskjellige Spørgsmaal vedrørende den filologiske Methode, om de Fordringer, der maa stilles til en god Udgave af klassiske Oldtidsværker (hvorved han især bekæmper den da gængse Udgivermaner, fornemmelig hos Hollænderne, som fyldte Udgaverne og Kommentarerne med Variantsamlinger), om Latinens Udtale, Orthografi og Etymologi m. m.; der findes her mange interessante og lærerige Bemærkninger. 1722 udgav han, nærmest som et Slags Supplement til Fabricius' »Bibliotheca Latina«, sine »Memoriæ obscuræ«, en Omarbejdelse med store Udvidelser af et med samme Titel forsynet Anhang (fra 1719) til hans »Qvæstiones Romanæ«; i lexikalsk Orden omtaler han her i 1. Del en Række latinske Forfattere, mest fra den senere Tid, hvis Værker ere tabte eller lidet kjendte, i 2. Del en Række romerske Personligheder, der uden at være optraadte i Litteraturen dog have udmærket sig ved Begavelse og litterær Dannelse, i 3. Del en Række latinske Litteraturværker,

290 Betyder 'bemærkelsesværdig'.

291 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

hvis Forfattere ere ubekjendte, eller som vare Samlerværker, i 4. Del en Række Byer i Romerriget, som have været berømte som Lærdomssæder. Om den her foreliggende Materialsamling kan det samme siges, som ovenfor er sagt om den i hans »Qvæstiones Romanæ«.

En Hovedkilde, hvorfra han henter sine Notitser, er den romerske Forfatter Aulus Gellius (o. 130—75 eft. Chr.); dennes Værk »Noctes Atticæ« satte han umaadelig højt og gjorde det til Gjenstand for et meget ivrigt Specialstudium. Alt, hvad han havde samlet til den kritisk-exegetiske Behandling af dette Værk, havde han nedlagt i et overmaade omfangsrigt Arbejde, som han betitlede »Noctes Ripenses«, og hele den filologiske Verden var meget spændt paa dets Komme; men han naaede aldrig at faa det udgivet. Som Prøve paa det udgav han 1721 »Vigilia prima noctium Ripensium«, det eneste af alle hans latinske filologiske Arbejder som fandt en dansk Forlægger, medens han ellers maatte gaa til Tyskland og Holland; han behandlede heri de bevarede Kapiteloverskrifter til den ellers tabte 8. Bog af Gellius, paaviste deres Ægthed og opstillede Formodninger om Kapitlernes Indhold samt leverede en Prøve paa et Speciallexikon til Gellius. Til selve Hovedværket havde han haabet at finde en hollandsk eller tysk Forlægger, men da det kom til Stykket, turde ingen paatage sig Udgivelsen af det bindstærke Værk; hvad han har faaet endelig udført af det, findes nu som Manuskript paa Universitetsbibliotheket, til hvilket han nogle Aar før sin Død skjænkede alle sine Samlinger, og udgjør 2 tykke sammenbundne Foliobind, i hvilke han i lexikalsk Form har nedskrevet alle sine Bemærkninger til de latinske Partier af Gellius, medens der intet særligt findes om de græske; det vil utvivlsomt være en rig Fundgrube for enhver, der vil studere Gellius, men er næppe nogen Sinde endnu blevet benyttet. Kun et Par Prøver deraf udkom i hans »Amoenitates philologicæ«, nemlig i 2. Bind en »libellus commentarius de vita et rebus Auli Gellii«, vistnok et Sammendrag af de for Hovedværket bestemte Prolegomena, som ellers ikke findes, for øvrigt et lidet betydende Arbejde, samt i 3. Bind hans »Admonitiones ad interpretes A. Gellii«, hvori han leverer en Række kritiske og exegetiske Bemærkninger til udvalgte Steder af alle Gellius' Bøger (mest, som han siger, for at faa offentliggjort nogle kritiske Bidrag, der vare sendte ham af en Tysker, D. W. Triller, hvis Bidrag for øvrigt ere værdiløse, medens der er ikke lidet godt i F.s egne).

F. s mest berømte latinske Værk er hans »Amoenitates philologicæ«, som udkom i Amsterdam i 3 Bind 1729—32; han havde selv givet Værket den beskedne og til Indholdet mere svarende Titel »Sermones«, men den hollandske Forlægger (eller F.s Ven Siegbert Havercamp, Professor i Leiden) satte den anden, mere prangende Titel i Steden derfor. Med den klassiske Filologi har dette Værk paa nogle Kapitler nær intet andet at gjøre, end at det (des værre!) er skrevet paa Latin, hvilket Sprog F. skrev mesterlig , om end just ikke med den Renhed, som nu kræves, og at der stadig søges Paralleler for de deri behandlede Spørgsmaal fra de klassiske Skribenter, atter her særlig dem fra den senere Oldtid. Ellers indeholder Værket en rig Fylde af Betragtninger over religiøse og moralske, litterære og sociale Spørgsmaal m. m., sædvanlig under Form af Referater af Samtaler, som Forfatteren har ført med forskjellige Personer, med hvem hans Omgangsliv førte ham sammen, eller været Vidne til. Disse Samtaler vise os Forfatteren som en særlig i religiøs Henseende strængt konservativ Mand, derhos som en overordentlig human, grundig gjennemdannet og aandrig Personlighed, og de yde overmaade rige Bidrag til at kaste Lys saa vel over Forfatterens egne personlige Forhold som over det hele aandelige Liv i hans Samtid. Det vil sikkert være en vanskelig Opgave at oversætte dem paa Dansk, naturligvis i den Form, F. ventelig selv vilde have givet dem i dette Sprog, men det er lige saa sikkert, at der burde gjøres Forsøg derpaa; man vilde da, om det lykkedes, kunne skaffe den danske Litteratur et værdigt Sidestykke til Holbergs Epistler; indtil videre maa man nøjes med de yderst sparsomme Uddrag i N. M. Petersens Litteraturhistorie.

Endnu skal blot nævnes F.s Udgave af Juvenals 14. Satire med den dertil knyttede Oversættelse paa Dansk i moderne Vers og hans smukke Oversættelse paa Dansk i Alexandrinere af Ovids »Tristia« (jvfr. ovfr. S. 74).

- - -

Tilføjelse:

Falster var en god bekendt af Hans Gram[292] og blev støttet af grev Rantzau[293].

292 Se biografisk artikel s. 199.

293 Se biografisk artikel s. 295.

Hans Gram (1685-1748), historiker

1' artikel af H.F. Rørdam

Filolog og Historiker, var født 28. Okt. 1685 i Bjærgby, 1 Mil nord for Hjørring, hvor hans Fader, Niels Hansen G., var Præst fra 1676 til sin Død 1712. Moderen, der hed Anne Christensdatter Mule, døde først 1731. Begge Forældrene tilhørte Slægter, der havde deres Hjem i Vendsyssel. De havde 9 Børn. Et Par af Sønnerne blev Præster, deriblandt den dygtige *Laurids G.* (f. 1701 , d. 1775), der begyndte sin Embedsbane som Subrektor i Ribe og endte som Præst i Stege og Provst paa Møen, og fra hvis Haand der bl. a. foreligger en (utrykt) latinsk Biografi af hans berømte Broder, der havde været som en Fader for ham.

I sin første Levetid var H. G. et meget svagt Barn, om hvilket man ikke ventede, at det skulde leve. Men siden kom han dog til Kræfter og udviklede sig godt. Da Faderens Embedsindtægter vare smaa, underviste han selv Sønnen, der allerede tidlig viste en sjælden Begavelse. Navnlig udmærkede han sig ved en utrolig sikker Hukommelse, et fortrinligt Sprogtalent og en energisk Flid. Faderen, der selv var en dygtig Filolog, fandt i Sønnen en overordentlig lærenem Discipel. 1703 dimitterede han ham til Universitetet, og allerede ved den første Prøve vakte H. G. en Formodning om, hvad den lærde Verden i Tiden kunde vente af ham. Som Privatist var han sat nederst i sit Hold, ukjendt stod han der, fattig klædt og uanselig; men da han i Græsk opgav hele Homer og Callimachus, udbrød den examinerende Professor (Poul Vinding[294]): »Hvad, du have læst og forstaa Callimachus!« Og end mere forøgedes Forundringen, da han næsten fandt sin Overmand i den 18-aarige Depositorus[295]. Samme Dag indbød han ham til sit Bord, som om han anede, at G. i Tiden skulde afløse ham selv som Lærer i Græsk ved Universitetet. Og efter denne gode Begyndelse blev det ikke vanskeligt for G. at vinde Velyndere blandt Professorerne, da hans Flid og Begavelse vare parrede med et beskedent og tiltalende Væsen. Snart aabnede Regensen sig for ham, og de værste Bekymringer for Fremtiden vare saaledes ryddede af Vejen. Universitetet var for øvrigt den Gang ikke i nogen blomstrende Tilstand. Frederik IV's Tid var lige saa lidt som hans Forgængers gunstig for Litteratur og Videnskabelighed. Men da Lavmaalet var naaet, begyndte lidt efter lidt Gjenrejsningen. Holberg, der blev Student Aaret før G. og udnævntes til Professor samme Dag som han, blev Skaber af en ny Litteratur, og G. blev Grundlægger af en ny Videnskabelighed. Da han forstod selv at bane sig Vej til Kilderne og ved sit overordentlige Sprogtalent ikke blot var i Stand til at tilegne sig den klassiske Oldtids Viden til Fuldkommenhed, men ogsaa at trænge ind i de fleste nyere Kultursprog, blandt hvilke navnlig Fransk i Tiden blev ham som et nyt Modersmaal, saa savnede han mindre den kyndige og omhyggelige Vejledning end de fleste andre studerende, der ikke i den Grad som han vare selvhjulpne. Mange Aar efter, da G. for længst var en af Universitetets Fædre, udtalte han: »Et ungt Menneske med god Begavelse og gode Skolekundskaber kan virkelig ved egen Flid og gode Bøgers Læsning (efter Raadførelse med vedkommende Professor) komme lige saa vidt som baade ved offentlige Forelæsninger og private Kollegier, og herpaa kunde vises og navngives mange Exempler, hvis Sagen i nogen Maade var tvivlsom.« At G. har talt ud af Erfaringer, han selv i sin Ungdom har gjort, er højst sandsynligt. Og da han allerede som ung Student viste den ham egne[296] Villighed til at meddele af sit selverhvervede Forraad, blev han meget afholdt af sine medstuderende, medens de kyndigste af dem betragtede ham som den, der snart vilde overstraale dem alle. En af G.s Venner fra hine Dage var Chr. Falster[297], med hvem han bevarede Forbindelsen Livet igjennem.

Allerede fra 1704, da G. havde taget Philosophicum, finde vi ham deltagende i de akademiske Disputatser over filologiske Æmner; og saadanne Øvelser gave ham den første Anledning til at betræde Forfatterbanen, hvorved han kom i Forbindelse med den berømte hamborgske Filolog Joh. Alb. Fabricius, hvem han senere ydede væsentlige litterære Tjenester. Tidlig blev han

294 Filologen professor Poul Vinding (1658-1712). Poul Vinding var søn af Rasmus Vinding, der var én af fædrene til *»Danske Lov af 1683«*. Holberg havde i 1708 et kortvarig job for Vinding-familien, se s. 169.

295 Dvs. 'den 18-årige eksaminand'.

296 Dvs. 'karakteristiske'.

297 Se biografisk artikel s. 194.

ogsaa kjendt med Fr. Rostgaard[298], til hvem han siden var knyttet i 40 Aar, og med den lærde Søren Lintrup[299], i hvis »Societas indagantium« han indtraadte. Selv nævner han Biskop Jens Bircherod i Aalborg (d. 1708) som den, der først gav ham Lyst til historiske Undersøgelser. 1705 tog G. den da brugelige[300] Bakkalavrgrad, og Aaret efter blev han Alumnus paa Elers' Kollegium. Den Plads, han fik, var bestemt for en Mathematiker; men skjønt det egentlig ikke var hans Fag, og O. Rømer skal have ytret sig tvivlende, om han kunde udfylde Pladsen, viste han dog snart ved nogle Afhandlinger vedrørende Oldtidens Mathematik, at han ikke gjorde den ham viste Tillid til Skamme. For øvrigt vare Theologi og Filologi hans Hovedstudier. I hans Hjem næredes det Ønske, at han skulde blive Præst; men skjønt intet vilde have været ham lettere end at tage theologisk Attestats med Ære, underkastede han sig dog aldrig denne Prøve, som ellers den Gang toges af de fleste studerende, selv om de just ikke havde den gejstlige Stand for Øje. Derimod erhvervede han 1708 Magistergraden og ernærede sig nu i nogle Aar dels ved Undervisning, dels som Korrektør i Assessor[301] Lauerentzens Bogtrykkeri[302], hvilken sidstnævnte Virksomhed han fortsatte ogsaa længe efter, at han var kommen i Embede. I øvrigt studerede han videre med den ham egne Utrættelighed og erhvervede det rige Fond af Kundskaber i forskjellig Retning, der i Tiden gjorde ham til »Danmarks lærdeste Mand«.

I Pestens Tid 1711, da saa mange flygtede, forblev G. i Kjøbenhavn og bestyrede paa Lauerentzens Vegne det kgl. privilegerede Bogtrykkeri[303]; og da Konrektoren ved Frue Skole var bortreven af den frygtelige Epidemi, overdrog Biskop Worm G. det ledige Embede, som ganske passede for ham, da han havde baade Lyst og Gaver til at vejlede Ungdommen. Senere optog den store Bogsamler Professor juris Chr. Reitzer[304] ham i sit Hus. G. havde vistnok allerede tidligere benyttet Reitzers udmærkede Bibliothek; men nu fik han endnu bedre Lejlighed til at fordybe sig deri og blev som en Søn i Huset. Reitzer har ved en given Lejlighed paa denne Tid karakteriseret G. som »et ærligt og dydigt Menneske, et ypperligt Hoved, som var lærd og foruden Hebraisk, Græsk og Latin forstod de fleste evropæiske Sprog, ja endog var bekvem til verdslige Sager og af den Færdighed, at han i i Time kunde gjøre det, som mange andre skulde være ganske Dage om«.

29. Jan. 1714 blev G. beskikket til Professor i det græske Sprog ved Universitetet[305]. Da han[306] imidlertid indtil videre ikke fik nogen Løn som Professor, maatte han være glad ved, at han tillige kunde betjene Konrektoratet. I Spøg plejede han derfor at sige, at Professoren maatte dø af Sult, dersom Konrektoren ikke kom ham til Hjælp. Ved sin overordentlige Arbejdskraft blev det ham ikke vanskeligt til fulde at røgte begge Embeder og dog vinde Tid til egne Studier og til den Brevvexling med lærde hjemme og ude, der Aar for Aar antog større Omfang. Han var god at spørge; thi sædvanlig havde han Svaret paa rede Haand, i ethvert Tilfælde sparede han ingen Møje for at give de forlangte Oplysninger.

22. Dec. 1718 indgik G. Ægteskab med en bemidlet Enke, Anne Cathrine Sylvers, tidligere gift med Hans Hansen, Grynmaaler ved det kgl. Provianthus. Hun var 10 Aar ældre end G. og havde 4 Børn. Da hun døde efter nogle Maaneders Forløb (begravet 15. Maj 1719 i sit 44. Aar), skal G. have taget sig hendes Død meget nær. Siden forblev han ugift; »jeg har været der og kommer der ikke mere«, skrev han til en Ven. For sine Stifbørn blev han en kjærlig Fader, og skjønt en af dem, den begavede Idealist og Pietist Peter Nicolai Holst[307], »det 18.

298 Se biografisk artikel s. 237.

299 Se biografisk artikel s. 221.

300 Dvs. 'brugte'.

301 Se om assessor'er s. 315.

302 Se biografisk artikel s. 265.

303 Se biografisk artikel s. 265.

304 Se biografisk artikel s. 235.

305 Gram havde (som Holberg) fået lovning på et professorat, når et sådant blev ledigt.

306 Som Holberg.

307 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Aarhundredes Søren Kierkegaard«, der en Tid var Kapellan ved Trinitatis Kirke, forvoldte sin Stiffader mange Bryderier ved sin fanatiske Optræden, der bevirkede hans Afsættelse, saa slog G. dog ikke Haanden af ham, men viste ham fremdeles faderlig Godhed, saa langt han end var fra at dele hans Anskuelser.

Da G.s Formuestilstand var bleven forbedret ved hans Ægteskab, opgav han 1719 Konrektoratet. Han faar det Vidnesbyrd, at han havde været en mild og sagtmodig Lærer, der havde vist megen Godhed mod Disciplene; de flittige havde han opmuntret ved Belønninger, og de fattige havde han understøttet af sin egen Lomme. Han havde derhos lagt en sjælden Gave for Dagen til at meddele Disciplene netop saa meget, som de kunde modtage, og at gjøre dem alting forstaaeligt.

Efter at G. havde opgivet Skolen, var han i nogle Aar Universitetets Notarius eller Sekretær og har som saadan forfattet en Del Programmer og lignende akademiske Aktstykker. Der foreligger en Række Disputatser af ham (1722—33) over den græske Oversættelse af det gamle Testamente, som almindelig kaldes Septuaginta, og dens Anvendelse i det nye Testamente. Heri imødegaar han navnlig den overdrevne Forestilling, som visse, især katholske, Theologer havde om denne Oversættelses Værd. I en Tilhørers (C. F. Munthes)[308] Opskrift foreligger en Forelæsning fra 1724—25 af G. over det 1. Aarhundredes Kirkehistorie, der udmærker sig lige saa meget ved Grundighed som ved Klarhed i Fremstillingen. G.s Velynder Fr. Rostgaard[309] tænkte paa at udgive O. Worms store Brevsamling, der indeholder saa rigt et Materiale til Lærdoms- og Litterærhistorien i det 17. Aarhundrede, men da han 1725 var bleven styrtet fra sin høje Embedsstilling og havde forladt Hovedstaden, overlod han Arbejdet til G., som ogsaa fuldendte det. Værket var saa godt som færdigt fra Pressen, da den ødelæggende Ildebrand 1728 fortærede en stor Del af Oplaget. Da G.s egen Bolig ogsaa brændte ved denne Lejlighed, viste det sig ret, hvor afholdt han var af Studenterne, i det en Del af dem som et frivilligt Brandkorps stillede sig til hans Raadighed, hvorved det lykkedes ham af sin store Bogsamling dog at redde de indbundne Bøger, medens de uindbundne og den største Del af hans Papirer gik op i Luerne.

Efter Branden, da G. var husvild, tilbød Gehejmeraad Chr. Ludvig v. Plessen[310] ham Bolig i sit Palais. Men dette Ophold i v. Plessens Hus blev uden Tvivl af afgjørende Betydning for G.s senere Liv. Her blev han nemlig nøje kjendt med flere af de Mænd, som senere fik Statens Styrelse i deres Hænder, navnlig, foruden ovennævnte Gehejmeraad, hans Broder Overkammerherre Carl Adolf v. Plessen samt Iver Rosenkrantz[311], Mænd, der alle forstode at vurdere hans dybe Lærdom og hans Indsigt i mange Haande Ting, og som fik ham kjær paa Grund af hans elskværdige Væsen og urbane Omgangstone, der paa en tiltalende Maade forenede Alvor og Humor. Da Regeringsskiftet var foregaaet i Okt. 1730 ved Frederik IV's Død og Christian VI's Tronbestigelse, og da ovennævnte Stormænd vare komne i Spidsen for Ministeriet, blev G. da ogsaa strax udset til nye og betydningsfulde Opgaver. Med Bibehold af Stillingen ved Universitetet udnævntes han nemlig 17. Nov. s. A. til kgl. Historiograf, Arkivsekretær og kgl. Bibliothekar, og i Anledning af Christian VI's forestaaende Kroning beskikkedes han 25. Maj 1731 til Gehejmearkivar og fik s. A. Titel af Justitsraad.

Hver af de nævnte Opgaver var stor nok for én Mand; men ingen vil dog kunne sige med rette, at G. forsømte noget af det, han havde paataget sig. Hans Arbejdskraft var lige saa stor som hans Flid. Hans akademiske Forretninger gik deres vante Gang. Han var Efor for Borchs Kollegium og Værge for Trinitatis Kirke, deltog i Afholdelsen af Examiner og i Konsistoriums Forhandlinger, hvor hans store Anseelse gav hans Stemme særlig Vægt. Dog synes det, at han i sine Forelæsninger mindre optog nye Æmner end tidligere. Lektionskatalogerne vise nemlig, at han fra 1733 af stadig, ved Siden af de græske Profanforfattere, har læst over Ny Testamente, i det han vel nærmest har haft den sproglige Side af samme for Øje. Fra 1740 af,

308 Caspar Frederik Munthe, se biografisk artikel s. 179.

309 Se biografisk artikel s. 237.

310 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

311 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

da han var bleven Universitetets Senior, besørgede C. F. Munthe[312] som Vikar hans Forelæsninger. 1732—33, ligesom ogsaa 1744—45, beklædte G. Rektoratet ved Universitetet. Hans »rolige og sagtmodige« Færd gjorde ham særlig skikket til denne Æresplads. Da Universitetet trængte til en Reform, blev der under Forsæde af Statsminister Iver Rosenkrantz[313] nedsat en Kommission for at overveje Sagen. I denne var Biskop Chr. Worm og G. de vigtigste Medlemmer, særlig den sidste, og den nye Universitetsfundats af 31. Marts 1732, som blev Resultatet af Forhandlingerne, kan for en ikke ringe Del betragtes som G.s Værk.

I det hele satte Christian VI stor Pris paa G. og benyttede ham meget. Undertiden besøgte Kongen, uden Ledsagelse af andre, ham i Bibliotheket eller Arkivet, og naar G. da havde noget paa Hjærtet, særlig naar der var litterære Foretagender, som skulde fremmes, benyttede han slige Lejligheder til at sætte Kongen ind i Sagerne og vinde hans Deltagelse for dem. Den Anseelse og Yndest, G. nød hos de store i Landet, kom ogsaa paa forskjellig Maade Videnskaben til gode, selv om vi nu synes, at for meget af hans kostbare Tid gik tabt ved den Selskabelighed, hvori han blev inddraget af dem. Det var nemlig de fornemme meget kjært at pryde deres Saloner med denne hjemme og ude lige anerkjendte lærde, der vidste alt og talte alle Sprog, der, skjønt han aldrig havde sat Foden uden for Fædrelandet, kunde underholde en Franskmand om Versailles med en Sagkundskab, der maatte sætte enhver i Forbavselse, og som var saa fortrolig med alle Tiders Historie, som om han havde færdedes paa Begivenhedernes Skueplads. Fremmede Statssendebud, der kom til Kjøbenhavn, søgte derfor hans Selskab, og med nogle af dem vedligeholdt han Forbindelsen, efter at de havde forladt Landet. Herved og ikke mindre ved den udbredte Brevvexling, G. førte med en stor Del af Evropas berømteste lærde, kastedes en Glans tilbage paa hans Fædreland, for hvis Ære han altid var rede til at træde i Skranken, hvad navnlig ses af hans Skrift mod Mosheim og hans Brevvexling med den kejserlige Gesandt Grev H. v. Bünau, der selv var en lærd Historiker.

Man har med Føje bemærket, at den Indflydelse, G. havde paa Adelen her hjemme, bidrog til, at der strømmede en Interesse for Historie og Videnskab ind i de højeste Kredse, som man ikke havde kjendt i lang Tid. At være Mæcen, at anlægge Bibliotheker og Samlinger af Natur- og Kunstgjenstande agtedes for noget, der ligesom hørte med til den høje Stilling i Samfundet. Breve som de, G. vexlede med Statholderen i Norge Grev Christian Rantzau[314], med Overkammerherre C. A. v. Plessen[315] o. a., vise noksom, hvor stor Tillid man havde til ham, og hvor megen Vægt man tillagde hans Mening, særlig i hvad der angik Uddannelsen af unge Adelsmænd, hvorfor en samtidig træffende har sagt, at han var en Slags General-Hovmester for de store Herrers Børn.

Sin Virksomhed i Arkivet og Bibliotheket omfattede G. med megen Interesse. Allerede 1731 lagde han Grunden til den Samling af Afskrifter af Diplomer til Fædrelandets Historie, der siden fortsattes af hans Discipel og Efterfølger J. Langebek[316], og som sædvanlig efter denne kaldes Langebeks Diplomatarium. I en Mængde Afskrifter gjenkjende vi G.s egen Haand, og »hans Rødkridt« spores alle Vegne i Arkivet. Bibliotheket fik under ham ikke blot forskjellige betydningsfulde Forøgelser, men kom ogsaa, takket være G.s overordentlige Hjælpsomhed, Videnskaben langt mere til gode, end Tilfældet havde været nogen Sinde tidligere. En Række fremmede lærde fik af ham Understøttelse til Udgaver, særlig af Klassikerne; saaledes J. A. Fabricius til hans »Bibliotheca græca«, Duker til Thucydides, J. Chff. Wolff til »Anecdota græca«, Havercamp til Josephus, Drakenborch til Livius, Breytinger til Septuaginta o. fl.

I de forskjellige Kommissioner, hvortil G. kaldtes, ydede han altid dygtigt Arbejde. Saaledes i den vedrørende de latinske Skolers Reform, der førte til Udstedelsen af Forordningen af 17. April 1739, hvorved mange Smaaskoler nedlagdes, og de øvrige udrustedes med større Midler,

312 Se biografisk artikel s. 179.

313 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

314 Se biografisk artikel s. 295.

315 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

316 Se biografisk artikel s. 216.

ligesom Undervisningen reformeredes. Det fremhæves, at G. hindrede en alt for overdreven Reduktion af Skoler, og at han beskjærmede de fattiges Adgang til Stipendier. — I den Kommission, der (1739 ff.) havde til Formaal at revidere den danske Bibeltext, var G. egentlig den, der trak Læsset, som hans endnu bevarede Udkast vise. Det laa ham alvorlig paa Hjærte, at de bibelske Bøger bleve gjengivne i et saa rent dansk Sprog som muligt; men de endeløse Forhandlinger i Kommissionen trykkede ham dog i ikke ringe Grad, da hans kostbare Tid derved bortødsledes, uden at et tilsvarende Udbytte opnaaedes. Af mest Betydning for Videnskaberne blev hans Sæde i den saakaldte Medaillekommission (1739 ff.), der havde til Formaal at beskrive den kongl. Mønt- og Medaillesamling; thi vel kom Værket ikke paa den Tid til Udførelse, men det gav Anledning til, at G. 1742 indkom til Kongen med et Forslag til Oprettelse af et Selskab for Fædrelandets Antikviteter og Historie efter det svenske Antikvitetskollegiums Mønster. Planen modtog nogle Ændringer og førte da til Oprettelsen af det kgl. danske Videnskabernes Selskab, i det Samfundets Opgave udvidedes til at omfatte ogsaa andre Videnskaber end Oldstudiet og Historien. Selskabet begyndte sin Virksomhed 1743, og Gehejmeraad J. L. Holstein[317] blev dets første Præsident; men Sjælen i Samfundet var i dets første Periode G., som hans Afhandlinger i 1.—5. Bind af Selskabets Skrifter noksom vise. Ogsaa med Hensyn til et andet litterært Selskab, der, til Forskjel fra det mere omfattende Videnskabernes Selskab, sædvanlig kaldtes »det lille«, nemlig »det danske Selskab til den nordiske Histories og Sprogs Forbedring« (stiftet 1745), har G. ikke ringe Fortjeneste, skjønt det er hans Discipel J. Langebek[318], der har Æren af dets Stiftelse og blev dets første Forstander.

Ligesom de ovennævnte Kommissioner optoge meget af G.s Tid, saaledes ogsaa de Opgaver, der offentlig og privat stilledes ham. Selv ytrede han en Gang (1734): »Stundum maa jeg lade mig bruge til det, hvoraf jeg noget har lært, stundum til andet, hvoraf jeg aldrig i mine Dage har tænkt paa det ringeste at lære«. Ved det sidste kunde man mulig tænke paa de Handelsaffærer paa Ostindien og Kina, i hvilke G. i en Række Aar var impliceret, vistnok mere for at føje sine fornemme Venner, som han maatte holde a jour med Sagernes Gang, end efter eget Initiativ. — G.s Breve til Rostgaard[319], Grev Chr. Rantzau[320] o. a. vise noksom, hvor megen Tid han anvendte i sine Venners Tjeneste, ofte i aldeles illitterære Sager. De Hverv, der paalagdes ham af Regeringsavtoriteter, plejede dog at staa i nærmere Forhold til hans egentlige Kald, om de end kunde være besværlige nok, som da Kongen 1734 forlangte hans Betænkning om den af en Tysker givne Forklaring af Indskriften paa det ved Møgeltønder fundne Guldhorn, eller da Udenrigsminister Schulin[321] 1741 forlangte og fik Oplysninger om Fiskeriet og den fremmede Nationer forbudne Handel paa Island, Færøerne og Norge.

Ikke faa af G.s Skrifter have deres Oprindelse fra Opfordringer eller Spørgsmaal, der ere udgaaede til ham fra andre; og da han ikke synes at have haft nogen stærk Selvdrift i Retning af Offentliggjørelse af sine Studier, kan man sige, at disse Tilskyndelser udenfra have været betydningsfulde, i det Efterslægten derved delagtiggjordes i det uhyre Kundskabsforraad, som G. sad inde med, men som vel ellers unyttet vilde være gaaet med ham i Graven. Dette gjælder saaledes hans Deltagelse i Udgivelsen af Slanges »Christian IV's Historie«. Konferensraad N. Slange havde udarbejdet ét saadant Værk; men da han var en meget gammel Mand, og Værket led af adskillige Mangler, gav Christian VI o. 1733 G. det Hverv at gjennemgaa Skriftet inden Trykningen og at paase, at der intet fandtes i samme, der stred imod Sandheden eller kunde være krænkende for Christian IV. Det var et saare møjsomt Hverv for G., især paa Grund af det ejendommelige Forhold, hvori han var stillet til Slange, hvorved det ikke blev muligt for ham at røre sig frit før efter dennes Død (1737). Med Hensyn til den nævnte Historie, som først udkom 1749, efter at ogsaa G. var gaaet bort, var Forholdet derfor dette: Historien før 1613 er væsentlig Slanges Arbejde, fra 1613—29 har G. bidraget

317 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

318 Se biografisk artikel s. 216.

319 Se biografisk artikel s. 237.

320 Se biografisk artikel s. 295.

321 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

betydeligt til at udfylde Manglerne, og fra 1629—48 har han haft fri Haand over det foreliggende Manuskript.

En noget lignende Stilling indtog G. ogsaa til den florentinske Udgave af Meursius' »Historia Danica«. Johs. Lamius, en italiensk Videnskabsmand, vilde foranstalte en samlet Udgave af Johs. Meursius' lærde Værker og henvendte sig derfor her til Landet for at faa Bistand. G. paaviste da, at Meursius' »Hist. Dan.« var et Andenhaandsarbejde uden videnskabeligt Værd; men da Lamius alligevel vilde have den med i Udgaven, paatog han sig det uhyre Arbejde i Form af Noter under Texten at rette, supplere og forbedre den foreliggende Historie, saa at den 9. Del af Meursii »Opera« (udk. 1746) fra at være et Værk, der kun havde Værd i stilistisk Henseende, blev et af de vigtigste Kildeskrifter til Danmarks ældre Historie. Tillige forsynede han den italienske Udgiver med Afskrifter af en stor Samling Breve fra og til Meursius, der blev trykt i Værkets 11. Del. G.s »Commentatio de ficta Henrici Aucupis expeditione Danica«, der udkom i et Tidsskrift i Leipzig, er en udvidet Bearbejdelse af en af de kritiske Undersøgelser, som Meursius' Historie gav Anledning til. Naar G. 1737 udgav Niels Krags hidtil utrykte »Annales Christiani III«, ledsaget af forskjellige andre Bidrag til samme Konges Historie, saa var Meursius paa en Maade ogsaa Anledning dertil. Det var nemlig G. om at gjøre at vise, at Krag var den egentlige Forfatter af Christian III's Historie, som Meursius ved nogle Ændringer, mest af stilistisk Art, havde gjort til sit Værk. Tillige forøgede han Arbejdets Værd i høj Grad ved en lang og meget instruktiv Indledning, der ikke uden Føje af C. Paludan-Müller betegnes som den første Prøve paa og Mønster af en historisk Kildekritik i vor Litteratur. — Da Videnskabernes Selskab 1744 foranstaltede Udgivelsen af Johs. Møllers store Litteraturlexikon, »Cimbria literata«, forsynede G. ogsaa dette Værk med en udførlig og fortrinlig Fortale, hvori han bl. a. fremstillede sine Grundsætninger med Hensyn til den historiske Kritik. — Ogsaa Udgaven af A. Bordings poetiske Skrifter (1735) har G. Fortjeneste af og har i en længere Fortale udtalt sig om den nævnte Digter og hans Arbejders Værd.

Da G. 1745 nedlagde Rektoratet ved Universitetet, holdt han en lang og i litterærhistorisk Henseende meget indholdsrig Tale, »De origine et statu rei litterariæ in Dania et Norvegia usqve ad fundatam Universitatem Hafniensem«, der blev trykt i »Dän. Bibl.« VII. Derimod fik han aldrig et andet Arbejde af lignende Art, nemlig en Udsigt over Historieskrivningen i Danmark, fuldendt. Kun hans Udkast til Skriftets Grundlinjer er bevaret (»Scr. rer. Dan.« I, Præfatio). Heller ikke den Samling af Kildeskrifter til Fædrelandets Historie, som han allerede 1718 syslede med, naaede væsentlig ud over Planernes og Overvejelsernes Omraade. Derimod gav Stiftelsen af Videnskabernes Selskab ham Anledning til at udarbejde en Række interessante Afhandlinger over Æmner vedrørende Danmarks Historie og Sprog. Blandt disse Afhandlinger, »der endnu ere Mønstre paa historisk Kritik og kritisk Sproggranskning«, kan nævnes: »Om det Aar, da Knud den store rejste til Rom«, »Om Krudtets Opfindelse og Brug i Danmark«, »Om Christian II's Religionsreformation«, »Om Theophrastus Paracelsus har været i Danmark«, »Om Christian II's Medfølgere ud af Danmark«, »Forbedringer til Kong Valdemar Christoffersens Historie«, »Om Christian II's Datter Christine« samt »Om Ordene Skrifte og Skriftemaal«, »Om Ordet Dimmeluge«, »Om Hærmand eller Herremand«, »Om Ordet Arildstid«, »Prøve af danske Ord og Talemaader af det angelsaxiske Sprog forklarede«.

Overskue vi hele G.s historiske Forfatter- og Udgivervirksomhed, hvortil endnu kunde føjes en ufuldendt Udgave af Knytlinga Saga med latinsk Oversættelse, saa se vi, at den tilhørte Tiden efter 1730, da G. som kgl. Historiograf og Arkivar havde faaet et bestemt Kald i historisk Retning. Saa godt som alle Skrifterne fremkom efter ydre Foranledning. Dog er det G.s uforglemmelige Betydning, at ved ham begyndte den historiske Kritik at uddanne sig i Danmark. »Al tidligere Kritik var tilfældig, fremtvungen af Kildernes indbyrdes Modsigelse eller alt for aabenbare Ensidighed. Nu viser G., at det overalt gjælder om ikke at gjentage blindt hen, hvad der alt er sagt, men at prøve, hvad der siges, af hvem det siges, at afveje Kildernes Troværdighed og overalt nøje at klare sig, om det angivne er muligt, om det er sandsynligt og rimeligt eller endelig bevist. Kun gjennem saadanne Særstudier kunne vi — sagde han — komme til et Fremskridt i den historiske Videnskab som det, hvortil man er naaet i Tyskland og Frankrig.«

I April 1746 blev G. udnævnt til Etatsraad. Nogle Maaneder efter døde Christian VI. G. havde haft Øje for Manglerne i denne Konges Regeringsførelse. Han havde følt det Tryk, der i flere

Henseender havde hvilet paa Folket. I et Brev til en Ven havde han ytret: »Her er mere end paa noget andet Sted Hold paa Folkets Mund og Pen«. G. var visselig en oprigtig Kristen, men efter gammel Stil; det pietistiske Væsen var ham derfor imod, saa venligt hans Forhold end var til enkelte af denne Retnings fremtrædende Mænd, f. Ex. Professor J. F. Reuss[322], der tillidsfuldt raadførte sig med G. om theologiske Spørgsmaal. Modsætningen til den da herskende Retning havde bragt G. nærmere til hans Kollega Holberg, hvis tidligere Optræden i »Peder Paars« og Komedierne havde været ham imod, men hvem G. efterhaanden kom til at betragte som en Mand, der var vel skikket til at revse Overdrivelserne og Latterlighederne i Tiden, og som derfor havde hans Sympathi. Kjendeligt er det ogsaa, hvor meget G. interesserede sig for de naturvidenskabelige Undersøgelser, som begyndte at vinde Indgang. »Han staar derfor som Overgang fra den gamle Tid til den nye, der begge have Del i ham.« En saa omfattende Lærdom som den, G. besad, er nu en Umulighed paa Grund af Videnskabernes Fremskriden og deraf følgende Deling. Hans overlegne Kundskaber i Forhold til hans samtidige gave hans Arbejder den afgjørende Sikkerhed, der karakteriserer dem, og skaffede hans Kritik Indgang. Der er noget vederhæftigt ved G.s Stil, særlig naar han skriver Latin. Man mærker, at det er en Mand, der har fast Grund under Fødderne og derfor træder sikkert, hvor han færdes.

G. skulde ikke længe overleve Regeringsskiftet. Efter i mange Aar at have kunnet glæde sig ved en uforstyrret Sundhed og en ualmindelig Arbejdskraft faldt han i sit 63. Aar i en Sygdom, som han selv ansaa for dødelig. Han var dog ikke sengeliggende, men arbejdede indtil faa Timer før sin Død. Men da han om Aftenen vilde se paa Uret, mærkede han, at Synet svigtede ham; »derefter lagde han sig paa Sengen, laa nogle Timer stille og talte med sin Gud og forlod saa denne Verden som en mæt Gjæst« 19. Febr. 1748. Hans Minde hædredes ved et meget talrigt Ligfølge. Videnskabernes Selskab lod slaa en Erindringsmedaille, og Hjelmstjerne[323] holdt en Lovtale over ham i dette Selskab. — Meget efterlod han ufuldendt; men han kunde dog med Sandhed sige: Jeg har arbejdet uafladelig, ufortrøden; Tiden kunde jeg ikke forlænge. Mænd, som han havde uddannet, traadte i hans Spor og optoge den Traad, der ved hans Død var bristet.

I mange Aar havde G. ført fælles Husholdning med Lægen Jens Bing[324] (s. II, 272), hvis noget skarpe Væsen og raske Domme vare en Slags Forfriskelse for G. i hans Hviletimer. Morsomt er det at læse G.s Ytringer om, at han ikke turde lade Bing mærke noget til sit Kvaksalveri med det Tjærevand[325], som han og gamle Jørgen Fyrbøder i Arkivet i Smug tilberedte, og som han selv drak og anbefalede sine fornemme Venner. P. F. Suhm[326], der i sin Ungdom havde kjendt G. og af denne ligesom var indviet til Historikerkaldet, siger om ham, at han ingen Fejl havde uden nogen Hastighed. En anden samtidig har sagt om ham: Han blev til sidst noget gnaven af det meget Arbejde. Det er vel altsaa sandt — G. indrømmede det selv —, men lige saa vist er det, at han for øvrigt var en ualmindelig ædelt tænkende og tiltalende Personlighed, en Mand, der ikke søgte sit eget, gjærne vilde hjælpe andre og altid bedømte sig selv og sine Evner med den største Beskedenhed. Fædrelandet vil bevare hans Navn som et af de store fra Fortiden.

2' artikel af M. Cl. Gertz

— De trykte Arbejder til den klassiske og fortrinsvis da den *græske Filologi,* som foreligge fra H. Grams Haand, ere hverken mange i Antal eller store i Omfang; alle have de Form af Disputationer, som han har skrevet dels som Alumnus paa Elers' Kollegium, dels som Professor

322 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

323 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

324 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

325 Tjærevandskur, se Holberg's Epistel nr. 71, der udkom i 1748.

326 Se biografisk artikel s. 248. Jens Bing stammede fra Trondheim og boede på Borchs Kollegium (en kort tid samtidig med Holberg).

ved Universitetet. Paa Kollegiet var han kommen ind i en Plads, der egentlig skulde tilfalde en mathematisk studerende; hermed hænger det sammen, at hans Disputationer fra Kollegietiden for største Delen dreje sig om Æmner, der staa i nærmere eller fjærnere Berøring med de mathematiske Videnskaber. Den mærkeligste[327] af disse Afhandlinger er Skriftet »De origine geometriæ apud Ægyptios« fra 1706. Han bekæmper deri den paa de Tider almindelig antagne Mening, at Geometrien først skulde være fremkommen i Ægypten paa Sesostris' Tid og have sit Udspring fra Nødvendigheden af en Grænseregulering af Markerne, naar Nilens Oversvømmelser havde udslettet Grænseskjellene, og han viser med rette, at det er en blot og bar Gisning af Herodot, ikke nogen positiv Efterretning hos ham, hvorpaa man har grundet denne Anskuelse; i Overensstemmelse med andre Steder hos de gamle Forfattere vil han hævde Geometrien en langt større Ælde og henføre dens Oprindelse til den mythiske ægyptiske Hermes (Theuth eller Thoth), og saa falder han paa den besynderlige Idé at ville bevise, navnlig ved Hjælp af Steder hos meget sene jødiske eller kristelige græske Forfattere, at denne Thoth snarest maa være identisk med Bibelens Abraham. Mere egentlig filologisk Karakter har en anden Afhandling fra 1710: »Observationes ad Arati Phænomena«, en exegetisk-kritisk Kommentar til dette astronomiske Læredigt. Af hans Universitetsarbejder er det betydeligste vistnok hans »Historia deorum ex Xenophonte» (1716), i hvilket han i Tilknytning til de Navne paa Guder og Heroer, der findes i Xenophons Værker, giver en paa visse Punkter meget udførlig og indgaaende, paa andre mere knapt holdt Udvikling af de mythologiske Forestillinger, der samle sig om disse Navne; i et Tillæg dertil yder han en ret anselig Række Bidrag til den da meget mangelfulde græske Lexikografi, væsentlig hentede fra Læsningen af Xenophon. Værket, som egentlig kun er 1. Afsnit af et paatænkt større Arbejde, »Antiqvitates Xenophonteæ«, der dog aldrig kom til Udførelse, vidner om stor Belæsthed i den græske Litteratur og om nøje Bekjendtskab med de foreliggende Arbejder af ældre Filologer; mod disse retter han oftere en berigtigende og supplerende Kritik, men over for selve Oldtidsforfatterne optræder han mere som notitssamlende end som kritiserende, naar undtages, at han paa enkelte Steder ikke uden Held forsøger sig i Verbalkritik. Enkelte ret værdifulde Bidrag til Thucydides' Exegese og Kritik foreligge i hans »Castigationes ad scholia in Thucydidem«, 2 Disputationer fra 1721—22; de ere ogsaa benyttede af senere Udgivere, f. Ex. K. W. Krüger. Til sidst maa omtales hans »Notitia veterum Græcæ lingvæ autorum contractior«, 2 Disputationer fra 1729—32, en kortfattet græsk Litteraturhistorie, der (til Dels i kronologisk Orden) omhandler de bevarede og nogle enkelte af de tabte græske Forfattere fra Homer til Aristoteles; efter Angivelsen paa Titelbladet har Skriftet nærmest været bestemt til at danne Grundlaget for udførligere Forelæsninger over den græske Litteraturhistorie. Værket er udarbejdet i Smag med O. Borchs latinske Litteraturhistorie (s. II, 505), men af ringere Værd; den alt for ensidige Fremhævelse af Forfatternes stilistiske Ejendommeligheder, medens andre og vigtigere Karaktermærker for deres Forfattervirksomhed forbigaas eller dog ikke komme fuldt til deres Ret, er her ikke paa sin Plads, og i de biografiske og bibliografiske Bemærkninger følges den da antagne Overlevering temmelig godtroende. — Om G.s filologiske Arbejder i det hele kan man vel udtale den Dom, at de vistnok for deres Tid have været meget dygtige og godt kunne gjøre det forstaaeligt, at han har vundet Ry for at være en meget lærd og grundig Filolog; men de bære dog saa Stærkt Præget af den Tids Arbejdsbetingelser og Arbejdsmethode, at de, bortset fra visse Enkeltheder, ikke kunne have megen Betydning for Nutiden. En Totalanskuelse af den græske Oldtid kommer ingensteds til Orde hos ham. Hans latinske Sprog er i de ældre Skrifter tungt og knudret, i de senere betydelig bedre, men dog aldrig rigtig elegant.

For Skolerne har han virket ved Udgivelsen af sin »Nucleus Latinitatis«, hvis dette Værk da virkelig skyldes ham; thi efter Worms Udtalelse i hans Litteraturlexikon synes der at have hersket nogen Tvivl derom, og vist er det, at det ikke bærer hans Navn paa Titelbladet. Men det har dog almindelig gaaet for at være af ham, og det var fra dets første Fremkomst i 1722 den mest brugte latinsk-danske (og ved det tilføjede Register ogsaa dansk-latinske) Ordbog i Skolerne, lige indtil Jacob Badens Ordbøger (s. I, 404) afløste det.

- - -

327 Betyder 'den mest bemærkelsesværdige'.

Tilføjelse:

Nogle af Gram's samarbejdspartnere, medarbejdere eller elever:

Caspar Frederik Munthe, se biografisk artikel s. 179.

Frederik Christian Eilschov, se biografisk artikel s. 190.

Jacob Langebek, se biografisk artikel s. 216.

Frederik Rostgaard, se biografisk artikel s. 237.

Peter Frederik Suhm, se biografisk artikel s. 248.

Andreas Hojer (1690-1739), historiker, jurist og læge

1' artikel af H.F. Rørdam

Historiker, Jurist, administrativ Embedsmand, var født 18. Maj 1690 i Karlum i Nærheden af Tønder, hvor hans Fader, Johan Hojer (d. 1726) var Præst; Moderen var en født Fabricius. Paa Fædrene- som paa Mødreneside var han knyttet til vidt udbredte sønderjyske Præsteslægter. Efter at have lagt en god Grund, navnlig i Sprog og Historie, dels hjemme under Faderens Vejledning, dels hos sin Morbroder, den lærde Præst Vilhad Fabricius i Løjt, afgik Hojer 1706 til Pædagogiet i Halle. Fra Hjemmet af var han af Faderen vænnet til Arbejdsomhed og selvstændig Tænkning, noget, der blev af største Betydning for hans følgende Liv. I Besiddelse af et hurtigt Hoved og stor Flid gjorde han derfor raske Fremskridt. 1707 gik han over til Universitetet i Halle og gav sig til at studere Medicin, som han selv siger, af Helbredshensyn, da han fra Barndommen af havde været noget svagelig. Men skjønt han i den berømte Stahl og hans Discipel Alberti fandt Lærere efter sit Sind, der indviede ham i »den praktiske Medicin«, kunde den Sysselsættelse med Menneskets legemlige Natur, som Lægevidenskaben førte ham ind paa, dog ingenlunde tilfredsstille hans søgende Aand; samtidig studerede han derfor ogsaa Moral, Historie, Natur- og Statsret, og i Professor Christian Thomasius fandt han en Vejleder til rationel Betragtning af Livet i Staten og Folket, som bidrog til at udvikle den ham iboende Drift til at gjøre sig uafhængig af videnskabelige Avtoriteter og at se med egne Øjne. I Pietismen saa han ogsaa en Forbundsfælle i Kampen mod den da endnu herskende orthodox-lutherske Theologi, af hvilken han følte sig frastødt, vistnok fordi han allerede fra Hjemmet var paavirket af den konfessionelt-indifferente, ethiske Retning, der i sin Tid havde haft en kraftig Talsmand i Sønderjyden Georg Calixt i Helmstedt (III, 338).

Udbruddet af den nordiske Krig 1709 bragte imidlertid Forstyrrelse i Hojers Studieplan. Af økonomiske Grunde maatte han tænke paa at begive sig hjem. Dog fik han Lejlighed til et Ophold ved Universitetet i Wittenberg. Fra Hjemmet gjorde han forskjellige Rejser, altid med et aabent Øje for det politiske og sociale Livs forskjellige Forhold og baade hjemme og ude sysselsat med Studier af forskjellig Art. 1713 kom han til Kjøbenhavn, som han for øvrigt ogsaa tidligere synes at have besøgt, og i Juni 1714 blev han immatrikuleret ved Universitetet. Som ved et Tilfælde blev han af Gehejmeraad J. G. Holstein [328] antaget til Lærer for hans 2 yngre Sønner, og derved knyttedes han for bestandig til Danmark, hvis Historie og Sprog han, skjønt tysk dannet og levende i et tysk talende Hus, kom til at omfatte med en Kjærlighed, der er saa meget mærkeligere[329], som han var født gottorpsk Undersaat. Ved Flid og Duelighed og sin i den inderste Grund brave og retsindige Tænkemaade vandt Hojer snart en Yndest og Agtelse i det Holsteinske Hus, der senere blev af stor Betydning for ham som Værn mod de heftige Angreb, som hans noget fremfusende og selvbevidste Brud med tilvante Synsmaader udsatte ham for. Hojer var nemlig en ung Mand, der, følende sig i Besiddelse af betydelige Evner i forskjellig Retning og rig paa reformatoriske Ideer, havde Lyst til at gjøre sig gjældende og at komme frem. Et Forsøg, han 1717 gjorde paa at blive Professor i Medicin ved Kjøbenhavns Universitet, mislykkedes, da Kongens Livlæge, Justitsraad, Dr. med. Johs. de Buchwald (III, 225), der af Alder kunde være Hojers Fader, sejrede i Konkurrencen, som rimeligt kunde findes. Hojer vandt dog ved denne Konkurrence Adkomst til at praktisere som Læge, skjønt han ikke havde taget Doktorgraden. Kort efter rejste han til Universitetet i Helmstedt med sine adelige Elever. Her stiftede han nøje Bekjendtskab med flere af Tidens videnskabelige Celebriteter. Men efter et Aars Tids Forløb kom han atter tilbage til Kjøbenhavn, i Haab om at faa en Ansættelse i Statens Tjeneste. Det gik imidlertid ikke saa let, navnlig fordi han samtidig kom i to slemme litterære Fejder, som nær havde forstyrret hans Fremtidsudsigter.

Til Brug for de unge Holsteiner havde Hojer nemlig forfattet sin »Kurtzgefasste dännemarkische Geschichte« (Flensb. 1718), et Skrift, der i flere Henseender viser Forfatterens fortræffelige Evner og sunde Dom over historiske Personer og Begivenheder, men hvori han tillige om forskjellige Forhold havde udtalt sig med en da uvant Dristighed, der

328 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

329 Betyder 'bemærkelsesværdigere'.

fremkaldte megen Harme og paadrog ham langvarige Ubehageligheder. Navnlig optraadte Holberg (under »Poul Rytters« Navn[330]) meget skarpt og haanlig imod ham, da han havde følt sig personlig krænket ved Hojers Udtalelse om et af hans Skrifter. Endnu større Forargelse vakte Hojers naturretlige Afhandling »De nuptiis propinqvorum«, der udkom 1718 i Tyskland. Thi da adskillige vovede Paastande i dette Skrift kunde fortolkes, som om Forfatteren gjorde sig til Forsvarer af Ægteskab mellem de allernærmeste blodsbeslægtede, saa opstod der en sand Storm imod ham baade hjemme og ude. Ved sin rolige Holdning og sin ufortrødne Besvarelse af alle Indvendinger lykkedes det dog Hojer endelig at faa Stormen til at lægge sig. Dog vilde han vel næppe have naaet dette Resultat, hvis formaaende Venner ikke havde taget ham under deres Vinger, og hvis han ikke selv med en god Samvittigheds uforstyrrelige Ro midt under Stormen havde arbejdet videre og ved en Række til Kongen og Kronprins Christian rettede finansielle, statsøkonomiske og historiske Skrifter og Afhandlinger — trykt blev kun »Continuatio annalium Alberti Stadensis« (1720) — havde vidst at bibringe de højeste Myndigheder den Anskuelse, at han, trods sine Særmeninger, var en brugbar og talentfuld Mand.

Imidlertid havde Hojer, for at leve, praktiseret som Læge. Tillige var han, om end uden at navngive sig for Offentligheden, traadt i Forbindelse med Bogtrykker Jochum Wielandt[331] om Redaktionen af Nyheds- og Litteraturblade (»Extrait des nouvelles« og »Novalitteraria«), hvorved Hojer, som altid, lagde Talent for Dagen, men ogsaa ved uforbeholdne Ytringer vakte en saadan Opposition, at han maatte standse. Hans gjentagne Forsøg paa at blive Professor i Medicin mislykkedes, hvilket af kyndige beklages, da han uden Tvivl vilde have kunnet tilføre det medicinske Fakultet en betydelig Kraft og nye Impulser; heller ikke fik han paa denne Tid sit Ønske om Ansættelse ved det kgl. Bibliothek opfyldt. Derimod blev han, støttet af den bekjendte Hans Nobel[332], 1721 Sekretær i den af Regeringen nedsatte norske Matrikkelkommission og Aaret efter kongelig Historiograf.

Den Formodning er udtalt, at Hojer skyldte Dronning Anna Sophies Gunst, at han blev Historiograf; men om det end var saa, er Hojer dog meget langt fra at være en almindelig Lykkejæger. Tvært imod se vi, at han ved Siden af sine Forretninger i Matrikkel-kommissionen, der en Tid førte ham til Norge, varetog Historiograf-embedet med overordentlig Energi. Hans Opgave var nærmest at fortsætte de af Amthor[333] (I, 197) paabegyndte tyske Aarbøger over Kong Frederik IV's Regeringshistorie, og han sparede ingen Møje for at skaffe de fornødne Kilder tilstede. Navnlig foretog han 1723 omfattende Arkivundersøgelser i Hertugdømmerne, og naar han havde faaet det nødvendige Materiale tilvejebragt, gik det rask fremad med Udarbejdelsen, saa der i Løbet af 8 Aar fra hans Haand forelaa en Række skrevne Foliobind, hvori Kong Frederiks Regeringsaarbøger vare førte til 1711.

I Dec. 1724 ophævedes den norske Matrikkelkommission uden at have naaet sit Maal, da der var rejst en stærk Uvilje imod den paatænkte Omregulering af Matrikkelvæsenet. For Hojer blev Sagen dog ikke uden Betydning, ikke blot fordi han havde faaet Lejlighed til at lægge sin Forretningsdygtighed for Dagen og var bleven godt kjendt med norske Forhold, men ogsaa fordi han var kommen i nøje Forbindelse med indflydelsesrige Mænd, særlig Overhofmarskal og Præses i Kommercekollegiet C. F. Holstein[334] og Biskop B. Deichman[335] i Christiania. Da Hojer, vistnok efter den sidstnævntes Forslag, blev udset til at indtræde som Sekretær i »den gehejme Kommission«, som nedsattes, samtidig med at den ovennævnte Matrikkelkommission opløstes, med det Hverv at undersøge, hvorvidt flere højtstaaende Embedsmænd, som Rygtet

330 Povl Rytter, se s. 170.

331 Se biografisk artikel s. 269.

332 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

333 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

334 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

335 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

gik, havde taget imod Bestikkelse (s. IV, 236), var han dog saa forstandig at frabede sig dette odiøse[336] Hverv. Imidlertid var han ikke ledig. Hans store historiske Arbejde, der stadig skred fremad, var dog ikke Sysselsættelse nok for ham. Rig paa Reformideer, som han var, indgav han fra Tid til anden til Regeringen forskjellige Forslag, som vel ikke alle vare af lige Værd, men som dog viste, hvor varmt han interesserede sig for Statens og Samfundets Vel, og hvor nøje han var inde i mangfoldige offentlige Forhold. Regeringen gjorde da ogsaa Brug af hans Indsigt. Med Forbigaaelse af mindre vigtige Sager kan saaledes nævnes, at Hojer i Okt. 1726 beordredes til at indtræde i en Kommission, der skulde undersøge det ostindiske Kompagnis Tilstand og Udsigter. Kort efter blev han Medlem af en Møntkommission og udnævntes samtidig til Justitsraad. Da han havde syslet en Del med Handelsspørgsmaal og navnlig interesserede sig for den danske Stats Frigjørelse for Hamborgs Handelssupremati, var det ham uden Tvivl kjært 1729 at blive udnævnt til Kommitteret i Politi- og Kommercekollegiet. Omtrent samtidig fik han et længe næret Ønske opfyldt, i det han beskikkedes til adjungeret og succederende Bibliothekar ved det kgl. Bibliothek (Formanden[337] døde 27. Juni 1730), en Opgave, som i høj Grad interesserede ham, hvorfor han ogsaa i den korte Tid, han havde dette Hverv, viste stor Iver for Bogsamlingens Ordning og Fremvæxt.

Hojer stod saaledes i en udstrakt Virksomhed som Historiograf, Bibliothekar og Kollegieembedsmand, da Frederik IV's Død (Okt. 1730) medførte en brat Standsning i alt dette. Hojer betragtedes nemlig af Efterfølgeren, Christian VI, som knyttet til Dronning Anna Sophies Parti, hvorfor han kort efter Tronskiftet mistede alle sine offentlige Hverv, i det der dog tillagdes ham en anstændig Pension. Her viste sig imidlertid den mærkelige[338] Elasticitet, der var Hojers Karakter egen. Det var meget langt fra ham at trække sig surmulende tilbage. Rig paa Udveje, som han var, søgte han strax at vinde sig en Position hos den nye Regering. Han indgav 1731 et Udkast til en værdig Skildring af Christian VI's Salvingshøjtid, og da han efter at have mistet Historiografstillingen ikke længere havde den Opgave at fortsætte de vidtløftige Aarbøger over Frederik IV's Regering, benyttede han sit Otium til at forfatte en sammentrængt, overordentlig indholdsrig og velskreven Skildring af denne Konges Historie, som han i Haandskrift overrakte Christian VI med en Tilegnelse, dat. 31. Marts 1732.

Dette Værk, »König Friedrich des IV glorwürdigstes Leben«, der viser os Hojer som en af vore mest fremragende Historieskrivere, var næppe bestemt for Offentligheden, i alt Fald kunde det ikke komme for Lyset, med mindre Christian VI selv tog Initiativet i saa Henseende. Skriftet blev da ogsaa henliggende utrykt i mange Aar. I »Fortsetzung der Allgem. Welthistorie« XXXIII (Halle 1770) blev vel den allerstørste Del deraf trykt, men uden at Forfatterens Navn kom til sin Ret. Først 1829 blev det hele som selvstændigt Skrift udgivet af N. Falck, skjønt ingenlunde saa korrekt, som ønskeligt var.

Saa udmærket et Vidnesbyrd dette Historieværk end aflagde om Hojers Evner og Dygtighed, blev det dog næppe det, der gjenerhvervede ham den Tillid og Yndest, han i tidligere Tid havde nydt paa de højeste Steder, men dels personlig Forbindelse med Mænd som J. L. Holstein[339] og J. B. Bluhme[340], som Christian VI satte højt, dels et fortræffeligt handelspolitisk Skrift, Hojer 1734 anonymt udgav under Danmarks længe verserende Strid med Hamborg. Thi fra nu af gik det atter i en rivende Fart med hans Forfremmelse fra den ene Embedsstilling til den anden, eller rettere: han blev i den Grad overvældet med offentlige Hverv, at vi ikke kunne fatte, hvorledes én Mands Kræfter kunde forslaa til alt dette. Først maa dog omtales, at han 1734 paa meget gunstige Vilkaar forpagtede den inddragne, forhenværende hertugeliggottorpske Hovedgaard Satrupholm i Angel med tilhørende skjønne og udstrakte Gods, deriblandt flere store Avlsgaarde. 15. Avg. s. A. beskikkedes han til Medlem af Overretten paa

336 Betyder nok nærmest 'ubehagelige' eller snarere et hverv man ville blive angrebet for, ikke 'moralsk forkastelige og angribelige'.

337 Dvs. 'forgængeren'.

338 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

339 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

340 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Gottorp og den lokale Regering, og saaledes havde han vundet en anselig og indflydelsesrig Stilling midt iblandt sine nærmeste Venner og Frænder, der saa op til ham som Slægtens berømte Mand. Og dog lød han, da Kongen, just som han havde sat sig til rette i sin Hjemstavn, kaldte ham bort fra alt dette tilbage til Kjøbenhavn, hvor han vidste, at mange betragtede ham som en fremmed, der vilde trænge sig ind i noget, der ikke kom ham ved. 3. Dec. 1734 udnævntes han til Professor i Natur-, Folke- og Statsret ved Universitetet og 14 Dage efter tillige til Medlem af Missionskollegiet, Direktør for Waisenhuset og Sekretær i ovennævnte Kollegium, hvortil senere lagdes det, som det synes, underordnede, i ethvert Tilfælde brydsomme Hverv som Inspektør ved Waisenhuset med tilhørende vidtløftige Administration og Korrespondance.

20. Jan. 1736 blev Hojer ved kgl. Bulle[341] kreeret til Dr. juris. S. A. fik han Sæde i Kancellikollegiet og Højesteret og blev Generalprokurør. 1737 udnævntes han til Medlem af det nyoprettede General-Kirkeinspektionskollegium og blev Etatsraad — alt med Bibehold af de Embeder, han tidligere havde. Kun for Sekretariatet i Missionskollegiet og for Inspektoratet i Waisenhuset slap han fri 1738. Ogsaa var han desuden Medlem af en Række vigtige og omfattende kgl. Kommissioner vedrørende Kirke-, Skole-, Rets- og Medicinalvæsen, ligesom han flere Gange med Held var Regeringens Advokat i vanskelige Sager over for Udlandet. I næsten alt, hvad Hojer havde at gjøre med, var det ham, der maatte trække Læsset; særlig spillede han en vigtig Rolle i Kirkeinspektionskollegiet, hvis Virksomhed afspejler hans energiske, men noget urolige og til Pietismen hældende Aandsretning. Overalt arbejdede Hojer paa Indførelse af Tilstande, som han ansaa for Forbedringer, og som, om end ganske vist ikke altid saa dog i de fleste Tilfælde, ogsaa vare det. Navnlig kan det fremhæves, at det laa ham paa Sinde at skaffe det danske Folkesprog i Sønderjylland bedre Vilkaar, end det hidtil havde haft og efter hans Død fik.

Men »hvorledes skulde denne overmaade flittige Mand vel kunne mage det saa, at Dagen bestod af mere end 24 Timer« Det kunde kun ske ved et forøget Forbrug af Oljen i Livslampen. Ofte følte Hojer sig derfor yderlig svag, men han vilde ikke give efter; saa snart det blev lidt bedre, tog han fat med fornyet Kraft. Men under en Rejse i Slesvig overvældede Sygdommen ham, og 28. Avg. 1739 døde han i Byen Slesvig, endnu ikke 50 Aar gammel.

1735 havde Hojer ægtet Elsabe Margrethe f. Ambders, en Præstedatter fra Burkal i Mellemslesvig, Enke efter Andreas Nissen, Ejer af »Frigodset« Store Tønde i Hostrup Sogn. Hun overlevede Hojer i mangfoldige Aar. Da han kort før sin Død havde faaet Forpagtningen af Satrupholm og Gods fornyet paa sin og sin Hustrus Levetid, sad Etatsraadinde Hojer siden i over 30 Aar som en mægtig Frue paa Ahlefeldternes gamle Borg, indtil Regeringen endelig 1770 tingede hende ud for at udparcellere Godset.

Hojer var en stor Bogven, og skjønt hans Samlinger et Par Gange bleve forstyrrede ved Ild, sidst ved Hovedstadens Brand 1728, efterlod han dog et stort Bibliothek, hvori der navnlig fandtes mange Haandskrifter til Fædrelandets, særlig Slesvigs, Historie og Retsforfatning. — Saa længe Hojer levede, var der mange, der følte sig trykkede af hans rastløse Energi eller krænkedes ved, at han skulde med til næsten alt, hvad der paa Statens Omraade skulde udrettes. Da han var ung, sagdes der om ham, at han var en forvoven Karl, begjærlig efter nyt. Fra hans ældre Aar er Biskop P. Herslebs[342] Dom om ham bekjendt, at han var »en klog og skarpsindig, men derhos meget farlig og entreprenant Mand«. Da han ikke mere gik nogen i Vejen, kom hans Fortjenester efterhaanden til deres Ret, og det blev mere og mere erkjendt, hvilken sjælden Forening af udmærkede Evner, Virkelyst og kraftigt Initiativ denne Mand havde besiddet ved Siden af Egenskaber, der vidnede om en retsindig og gudhengiven Karakter samt en ualmindelig Embedstroskab.

341 Dvs. 'ved kongelig bestemmelse'.

342 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

2' artikel af Julius Lassen

A. Hojers egentlige *juridiske Forfattervirksomhed* begynder med hans Professur. I 1735 og 1736 fremkom Dissertationerne »De eo, qvod jure belli licet in minores« og »Idea jurisconsulti Danici« (overs. og udg. af Sommer 1737). Dette sidste Værk, der var beregnet paa at udgjøre 13 Kapitler, hvoraf kun de 3 første udkom, indeholder Programmet for Hojers Virksomhed som retslærd. I 3. Kapitel udtaler han: »Efter Naturens og den guddommelige Rets Kundskab bør en Jurist hos os for alle Ting gjøre sig den danske og norske Ret vel bekjendt og deraf retteligen danne sig en ret Sammenhæng af vores indenlandske Lovkyndighed«, og det bemærkes endog, at »den romerske Ret intet hjælper til at lære den danske Jurisprudens, men snarere hindrer et rent og akkurat Begreb deraf og indvikler den i alle Haande af den romerske Ret laante unyttige Spidsfindigheder og Fiktioner«. Endelig var det gaaet op for en retskyndig med fremragende Evner — hvad allerede Holberg havde udtalt —, at en videnskabelig Behandling af det nationale Lovstof maatte være Retsvidenskabens Opgave, og i denne Opfattelse støttedes Hojer af Mænd som I. Rosenkrantz[343] og H. Gram[344]. Ved Gjennemførelsen af dette sit Program blev Hojer, som det tidlig erkjendtes, den dansk-norske Retsvidenskabs Stifter[345]. Hans Kollegier over den danske og norske Proces (udg. af Hagerup 1742, af Hedegaard 1764, 1769) og forskjellige utrykte Forelæsninger — særlig omtaler Eftertiden hans exegetiske Forelæsninger over Lovens 1. Bog, Kap. 1—9 —, til Dels ogsaa hans Forelæsninger over Jus publicum (»Statsret for Danmark, Norge og Fyrstendømmerne«, overs. og udg. af Bredsdorff 1783) ere i den af ham anviste Retning banebrydende og overraskende ved en for Tiden usædvanlig Friskhed, Klarhed og naturlig Skarpsindighed. Det er ikke at undres over, at saadanne Arbejder fremkaldte Disciple som Kofod Ancker[346] og Stampe[347]. Hojers Interesse for Retsvidenskaben antages ogsaa at have fundet Udslag i væsentlig Medvirken til den for Retsplejen saa betydningsfulde Reform af det juridiske Studium, som gjennemførtes ved Forordningen af 10. Febr. 1736, der indførte deri fuldstændige juridiske Embedsexamen og som Nødhjælp den juridiske Examen for ustuderede.

- - -

Tilføjelser

Hojer bidrog til tidsskriftet *»Nova literaria«*, som blev udgivet af Joachim Wielandt[348].

Hojer's efterfølger som juridisk professor blev ovennævnte Peder Koefoed Anker[349]. Henrik Stampe[350], der konkurrerede med ham, blev i stedet professor i filosofi. Senere blev han hhv. generalprokurør og juridisk professor.

---

343 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

344 Se biografisk artikel s. 199.

345 Heri ligger en opfattelse af at den hidtidige retsvidenskab i Danmark og Norge hvilede på et ikke-nordisk grundlag. Praktisk ret havde derimod rødder langt tilbage i Dansk og Norsk retspleje, således i Middelalderens landsskabslove og senere i *»Danske Lov af 1683«* og i den tilsvarende *»Norske Lov af 1687«*. Se nærmere på: http://bjoerna.dk/DanskeLov/

346 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

347 Se biografisk artikel s. 242.

348 Se biografisk artikel om denne s. 269.

349 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

350 Se biografisk artikel s. 242.

Martin Hübner (1723-1795), naturretsforfatter

1' artikel af C. Nyrop[351]

Hübner er født i Hannover, men kom tidlig til Danmark, hvor han blev opdragen. 1741 blev han Student fra Frederiksborg Skole, noget efter Informator for Grev Chr. Holstein[352] (Ledreborg) og 1751 Professor designatus ved Kjøbenhavns Universitet. Da han var den 5. i Rækken af designerede Professorer, besluttede han at benytte Tiden til Studier i Udlandet, og 1752 rejste han udenlands med det Lassenske Stipendium[353] for 3 Aar. Han vilde studere Statslære, Handel og Industri[354]. Rejsen, paa hvilken han besøgte Tyskland, Schweits, Holland, England og Frankrig, kom imidlertid til at vare ikke 3, men 7 Aar og belyses udførlig i en Række Breve fra ham til Statsminister J. L. Holstein[355], der opbevares i Ledreborgs Manuskriptsamling. Paa denne i pekuniær Henseende ofte trange Rejse udviklede han sig som folkeretlig Forfatter (s. ndfr.). I Paris omgikkes han fortrolig med de betydeligste lærde, saasom Buffon, d'Alembert, Fontenelle[356] osv., og Frankrigs Udenrigsminister søgte at faa ham til at gaa til England for at indlede Forhandlinger om en Separatfred. 1759 blev han kaldt hjem af Bernstorff[357], der ønskede, at han skulde bistaa den danske Gesandt i London i Varetagelsen af de danske søfarendes Interesser i Sagerne angaaende de af England kaprede Skibe. Før i Marts 1761 kom han dog ikke afsted, men paa et kort Besøg i Paris nær blev han nu ogsaa i London til 1764, hvor han til Gavn for danske Interesser bl. a. fremkaldte Skriftet »The present state of Denmark«.

Ved Universitetet blev han paa denne Tid virkelig Professor, men skjønt han 2 Gange holdt Taler ved dets Reformationsfest (1760 og 1769), var Rector magnificus i 1772 og var ivrig for Bevarelsen af det Lilliendalske Legat ved det, fik det ikke megen Glæde af ham. Han var aktuel Professor i o. 30 Aar og anmeldte stadig i dem Forelæsninger over Kameralvidenskaberne[358],

---

351 Holberg fik besøg af Hübner 19.5.1752, dvs. lige før dennes lange udlandsfærd, se: Th. A. Müller: *»Minder om Holberg«* i: *»Holberg Aarbog«* 1920, s. 88-89 (se også professor Axel Nielsen's notits i årbogen for 1924). Måske var det kun en høflighedsvisit (Holberg skrev en hilsen i Hübner's stambog), men de har muligvis talt med hinanden ved tidligere lejligheder også. Hübner er, så vidt jeg véd, ikke omtalt i Epistlerne. Holberg's hilsen er en standardhilsen - for den ligner de tre andre man kender – og lyder: *»Nobillissimo et doctiss. Possessori peregere eunti felicem abitum et reditum apprecatur. Hafn, die 19 Maij 1752, L. Holberg«.*

352 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

353 Måske er der tale om et stipendium der blev indstiftet af Peder Lassen (1606-1681) og hans kone, Magdalene Pedersdatter. Lassen var juridisk licentiat fra universitetet i Basel og blandt dem der deltog i arbejdet med at skrive *»Danske Lov«*. Se nærmere på:

http://bjoerna.dk/DanskeLov/

354 Betyder nærmest 'udvindings- og fremstillingsvirksomhed'.

355 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

356 Som den jævnaldrende Eilschov også interesserede sig for, se den biografiske artikel s. 190.

357 J.H.E. Bernstorff. Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

358 En økonomisk-politisk tankegang der forsøger at tænke over udviklingen af erhvervsøkonomien og statsøkonomien under ét. Er udsprunget af merkantilistisk tankegang. *»Salmonsens Konversations Leksikon«* (2. udg.) skriver: »Kameralvidenskab, de Kundskaber, som Kameralforvaltnmgen har Brug for. Udtrykket stammer fra Tyskland, hvor det kom i alm. Brug i Beg. af 18. Aarh, til Betegnelse af al den Viden, en god 'Røgtelse' af »Kammeret« kræver; Kammeret (Camera), opr. den Embedsmandsstab, der bestyrede Fyrstens Privatkasse, gled efterhaanden, alt som med de stigende Udgifter Fyrstens halvt private Husholdning antog en mere offentlig Karakter, over til at omfatte de Institutioner, Kollegier o. l. (Rentekammer etc.), der var knyttede til Statskassens Forvaltning; idet Kameralforvaltningens Genstand saaledes var Domæner, Regaler, Skatter o. a.

men skal aldrig have holdt en Forelæsning. Studenterne »brændte af Længsel« efter at høre ham, men hans Helbredstilstand nævntes stadig som Hindring. Uvirksom synes han dog heller ikke at have været. Imellem Sorø Akademis Manuskripter findes Betænkninger fra ham til Kronprins Frederik angaaende Politilove for Kjøbenhavn, Kornmagasiner m. m., og en af ham 1768 udgiven Afhandling om Statens Indtægter viser, at han har været en fordomsfri og frisindet Tænker, der dog — Samtiden roser ham herfor — ikke skilte »Statens og Fædrelandets Interesser fra Fyrstens«. Praktisk Nytte kom han til at gjøre i det kgl. danske Landhusholdningsselskab.

Allerede 1761 havde han fra London tilskrevet Bernstorff om det der existerende Society of arts som en god Støtte for det økonomiske Liv, og 1765 saa det ud, som om han skulde faa dannet et lignende Selskab her hjemme, hvad dog Frederik V's Død bragte til at strande. Da Landhusholdningsselskabet stiftedes 1769, blev han Vicepræsident i det, og denne Post beklædte han til 1774. Det virkede den Gang fuldt saa meget for Industrien[359] som for Agerbruget. 1765 udnævntes han til Kommitteret i Rentekammeret, men denne Udnævnelse gjaldt kun paa Papiret. 1762 var han bleven Justitsraad, 1770 Etatsraad og 1774 Konferensraad. Han var Medlem af det norske Videnskabernes Selskab, af Videnskabernes Selskab i London og af Académie des inscriptions et belles lettres i Paris. Han døde 27. April 1795.

2' artikel af P. Vedel

— M. Hübner er den eneste danske Forfatter, der har vundet et varigt Navn i den *folkeretlige* Litteratur. Endnu stedse citeres han som en betydelig Avtoritet, og selv hans engelske Modstandere erkjende, at han har leveret det dygtigste Forsvar for den nevtrale Handels Ret i Krigstid. Hans Forgængere — H. Grotius, Heineccius og Bynkershoek — havde væsentlig holdt

---

Statsindtægter, maatte der af dens Embedsmænd fordres Kendskab til Landbrug, Skovbrug, Bjergværksdrift o. a. Næringsveje, i det hele en indgaaende Forstaaelse af de enkelte Indtægtskilders Natur; alt det skulde K. uddanne Embedsmændene i. Forfattere som Seckendorff og v. Schroder i Slutn. af 17. Aarh. docerede i Virkeligheden en saadan Videnskab; 1727 oprettede Fr. Vilhelm I i Halle og Frankfurt a. d. O. Lærestole i Økonomi og K.; i Kaiserslautern opstod der endog en selvstændig kameralistisk Højskole, — Begrebet K. er i øvrigt ikke fast afgrænset, flytter Grænser med de toneangivende Videnskabsmænds og de forsk. Tidskravs Skiften. Zincke definerer det, i sin Lærebog fra 1755 om K., som den Videnskab, der maa til for at lære alle Næringsforhold at kende, og som derfor kan anvise Veje til at lade Landets Erhverv blomstre; den bestaar da af Teknologi, »Politividenskab«, hvilket nærmest vil sige Forvaltning, Økonomik og Finansvidenskab ell. K. i snæver Forstand; Justi [se nedenfor i denne note] drager Statslære med ind i K.'s Omraade. Rau's Skrift om K. (1828) bidrager til at rede denne Videnskabs højst uensartede Bestanddele ud fra hinanden; af dens praktiske Lære udvikler sig den egl. Nationaløkonomi, idet Synspunktet efterhaanden forflyttes fra den regerende Fyrstes til hele det økonomiske Samfunds Stade. — I Danmark ansattes 1770 en Professor (Fabricius) i Økonomi og K. ved Universitetet; Pontoppidan definerer K. som Forvaltningslære; ogsaa Sorø Akademi varetog de kameralistiske Interesser (jfr. Schytte, »Om Staternes indvortes Regering«); i Slutn. af 18, Aarh. var der Tale om at indføre en kameralistisk Eksamen, en 1833 nedsat kommission fik samme Tanke til nærmere Overvejelse; den K., der her foresvævede Administrationen, var nærmest knyttet til »Kammervæsen« (jfr. Mandix, »Om det danske Kammervæsen« [1820]) endnu den gammeldags med Statsøkonomi og Polyteknik vævede ind i hinanden; det sidste Fag blev imidlertid udskilt, da der ved kgl. Resol. af 1848 oprettedes.en statsvidenskabelig Eksamen ved Kbhvn's Universitet. Udtrykket K. er i øvrigt nu næsten ganske ilde af Kurs og falder, naar det bruges, i alt væsentligt sammen med Statsvidenskab.«.

Johann Heinrich Gottlob von Justi var professor i Tyskland og et par år – 1757-1758 koloniinspektør i Danmark; han rådgav også mht den jyske hede og vedr. etableringen af Ejderkanalen; han anses for at være en betydningsfuld forløber for Adam Smith, se: http://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Heinrich_Gottlob_von_Justi.

359 Betyder nærmest 'udvindings- og fremstillingsvirksomheden'.

sig til »consolato del mare«, som erklærede nevtralt Gods i fjendtligt Skib for frit, men fjendtligt Gods i nevtralt Skib for god Prise. I Søkrigene mellem England og Frankrig hævdede den engelske Regering disse Regler, som de engelske Kapere anvendte med en saadan Vilkaarlighed, at den nevtrale Skibsfart, navnlig i Syvaarskrigen, næsten led lige saa meget derunder som den fjendtlige. Allerede i sit første betydelige Arbejde, »Essai sur l'histoire du droit naturel« (London 1758), havde H. kort fremsat sine afvigende Anskuelser, og han begrundede dem nærmere i sit berømte Værk: »De la saisie des bâtiments neutres«, som udkom i Haag 1759. Hans Udgangspunkt er, at Krigen ikke berører de nevtrales Retsstilling, uden for saa vidt de selv ved at erklære sig nevtrale have paalagt sig den Pligt ikke at yde nogen af de krigsførende direkte og umiddelbare Midler til Krigens Førelse. Deraf følger for dem Forpligtelsen til ikke at anløbe en blokeret eller belejret Plads og til ikke at føre Krigskontrabande til noget af de krigsførende Lande. Derimod kan nevtralt Gods i fjendtligt Skib lige saa lidt erklæres for god Prise, som nevtralt Gods i Fjendens Land kan konfiskeres, og fjendtligt Gods kan lige saa lidt borttages i nevtralt Skib, som nogen krigsførende har Ret til at trænge ind paa nevtralt Landterritorium og bemægtige sig det derværende fjendtlige Gods, thi det nevtrale Skib er nevtralt Territorium, saa længe det befinder sig paa aaben Sø. De krigsførendes Visitationsret omfatter derfor kun Ret til ved Undersøgelse af Skibspapirerne at forsikre sig om, at Skibet virkelig tilhører en nevtral Stat, og at det ikke fører Krigskontrabande. Endelig hævder han i Princippet og tvært imod den saakaldte Rule of 1756 de nevtrales Ret til at benytte sig af den Frihed, som en af de krigsførende Magter maatte tilstaa dem til under Krigen at handle paa dens Kolonier eller drive Kystfart, medens saadan Frihed ikke gaves dem i Fredstid.

Næppe havde H. opstillet disse klare og rationelle Grundsætninger, før alle Publicister med Undtagelse af de engelske sluttede sig dertil. Ogsaa Regeringerne, atter naturligvis med Undtagelse af England, antoge i Almindelighed disse Sætninger, og de bevæbnede Nevtralitetsakter af 1780 og 1800 proklamerede dem. Men det var dog først ved Pariser-Deklarationen af 16. April 1856, at de to Sætninger, som H. havde været den første til at begrunde, at nevtralt Skib dækker fjendtligt Gods, og at nevtralt Gods er frit paa fjendtligt Skib, bleve positiv Folkeret.

I de to nævnte Værker havde H. vist sig ikke blot som en overordentlig lærd og kundskabsrig Mand, men ogsaa som en meget selvstændig og skarpsindig Tænker. Hans Stil er klar, hans Fremstilling strængt logisk og fri for alt lærd Pedanteri og Lyst til at udkramme unyttig Lærdom, og han bevæger sig i det franske Sprog med en indfødts Lethed.

Det er et besynderligt Fænomen, at H. efter en saa glimrende Debut i den følgende Del af sit Liv forholdt sig tavs, og det saa meget mere, som han i en Række Breve, han fra Udlandet skrev til Bernstorff, viser sig lige saa selvstændig og kyndig i statsøkonomiske som i folkeretlige Spørgsmaal. Kun i 1766 ved sin Indtrædelse i Konsistorium udgav han en latinsk Dissertation »om Statens Indtægter«, der paa hans sædvanlige klare Maade giver en summarisk Oversigt over denne Del af Finansøkonomien. Det synes, at han beskæftigede sig med at skrive sine politiske Erindringer, men de saa ikke Dagens Lys og ere desto værre vistnok tabte. Derimod har man tillagt ham Forfatterskabet til en overordentlig heftig Pamflet mod England og den engelske Regering, der under Titelen »Le politique Danois« udkom anonymt i Kjøbenhavn 1756 og senere oftere er udgivet, saaledes ogsaa i Frankrig under Napoleon 1805 med en noget forandret Titel. Han fralagde sig strax i Aviserne at være Forfatteren, men 1760, da han skulde gaa til England som Kommissær, nægtede desuagtet den engelske Regering at modtage ham, indtil det lykkedes ham at overtyde den engelske Gesandt om sin Uskyldighed. Ikke desto mindre anføres han endnu i senere Tider som Forfatter, i det man formodentlig støtter sig paa en Antydning af den lidet paalidelige Fréron. Saa meget er imidlertid vist, at Bernstorff[360], hvem H. forelagde sine politiske Skrifter, før de kom ud (dette var saaledes Tilfældet med »De la saisie« og med et Memorandum om Spanien, til hvis Udgivelse Bernstorff ikke vilde give sit Samtykke), ikke antog ham for Forfatteren. Men det bedste Bevis er Skriftets lidenskabelige og overfladiske Tone, der er saa forskjellig fra H.s Stil, og navnlig dets Indhold, som til Dels forfægter andre Principper end dem, H. antog.

360 J.H.E. Bernstorff. Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Jacob Langebek (1710-1775), historiker, arkivar

Af H.F. Rørdam

Langebek tilhørte en gammel Præsteslægt, hvis Tilnavn skrev sig fra Langebæk Præstegaard i Kallehave Sogn, hvor Stamfaderen, M. Jacob Andersen[361], og dennes Søn og Efterfølger, M. Anders Jacobsen Langebek, levede i Christian IV's Tid. I Skjoldborg i Thy var L. født 23. Jan. 1710. Her var hans Fader, Frederik L., Præst (d. 1727); Moderen hed Else f. Skytte (d. 1726). En Maaned før sin Død var Faderen indtraadt i nyt Ægteskab, med Sabine Marie Stoltzig, der siden ægtede Eftermanden i Kaldet, Hr. Oluf Kamp. Indtil sit 16. Aar undervistes L. hjemme, men allerede da var hans Sans bleven aabnet for Minderne fra Fortiden, eller rettere, en ham medfødt Lyst til at granske Fædrenes Spor var kommen til Gjennembrud. Gamle Kirker med deres Ligstene og Mindesmærker, Slotte og Herregaarde, gamle Voldsteder, Kæmpehøje og Stendysser, Sagn og Saga, Saxe og Huitfeldt, kort alt, hvad der smagte af Oldtiden, fængslede hans Opmærksomhed i en overordentlig Grad. I Nykjøbing Skole paa Mors, som han derefter besøgte i 3 Aar, havde han den Lykke at nyde Undervisning af en Rektor (M. Vilhelm Rogert), der af samtidige skildres som en baade i Henseende til Lærdom, Karakter og Dygtighed udmærket Lærer. Da L. i Juli 1728 afgik til Universitetet, var han derfor vel funderet i de Kundskaber, Skolen havde ydet ham Adgang til, særlig i det latinske Sprog; men han var meget fattig, saa godt som forældreløs. Kun ved den største Nøjsomhed og Flid kunde han vente at komme frem i Verden. Men ingen af disse Egenskaber fattedes ham, og derhos besad han en overordentlig Arbejdskraft, en klar Forstand, en stærk Hukommelse, en brav Karakter og et gudfrygtigt Sind — dog uden Tilbøjelighed til de religiøse Overdrivelser, der i hans Studieaar bemægtigede sig ikke faa af hans ældre og yngre samtidige.

Formodentlig har L., da Hovedstadens Brand i Efteraaret 1728 forstyrrede alle Ting, for en Tid maattet forlade Kjøbenhavn for andensteds at søge sit Ophold ved Undervisning[362]. I alt Fald fik han først 1731 2. Examen. Men allerede 1. April 1732 tog han theologisk Attestats. Skjønt han fremdeles ved at »konditionere« med Møje maatte erhverve sit Underhold og skaffe sig Midler til at kjøbe Bøger, der næsten vare ham uundværligere end Brød, saa kunde han dog nu mere frit hengive sig til Studiet af Fædrelandets Historie og Oldsager, der havde hele hans Kjærlighed. Under Benyttelse af de faa da tilgængelige Hjælpemidler lagde han sig med Flid efter det oldnordiske Sprog, vejledet af en islandsk Student. Senere erhvervede han ogsaa god Færdighed i flere nyere Sprog, som Skolen ikke den Gang gav Vejledning i, særlig i Engelsk og Tysk ligesom ogsaa i Oldengelsk og, hvilke andre Sprog der kunde tjene til Fremme for hans historiske Studier. Den Forbindelse med den bogelskende Etatsraad Fr. Rostgaard[363], som L. tidlig kom i, vistnok gjennem sin trofaste Ungdomsven Oluf Bruun[364] (III, 177), Huslærer hos Rostgaards Datter, Enkefru Conradine Sophie v. d. Maase, som Bruun siden ægtede til hendes Forældres største Harme, blev betydningsfuld for L., i det den blev Middel for ham til baade at udvide sine Kundskaber og til at komme ind i større Forhold end dem, der ellers ere tilgængelige for en fattig ung Mand. Vel benyttede Rostgaard, der boede paa Krogerup ved Helsingør, L. som en Art Kommissionær i Kjøbenhavn til at besørge mangt og meget, der nu synes os mindre passende Hverv for en ung Videnskabsdyrker; men den lærde og ansete Mands Tillid og Fortrolighed lønnede dog L. for hans Møje, og de jævnlige Ophold paa det smukke Krogerup have uden Tvivl været oplivende og lærerige for ham. Særlig maatte Rostgaards store Manuskriptsamling, der siden kom i Universitetsbibliothekets Eje, og over hvilken vi endnu have en af L. forfattet Katalog, være oplysende og tiltrækkende for denne. Naar Rostgaard senere tog L. til Medarbejder ved den store danske Ordbog, han syslede med, da var Pengelønnen, L. nød, vel ikke stor i Forhold til det overordentlig besværlige Arbejde; men det grundige Kjendskab, han derved erhvervede til det danske Sprogs Ordforraad og Former, har dog sikkert bidraget til, at han kom til at skrive Modersmaalet saa rent og smukt som kun faa i hans Samtid.

---

361 M. betyder 'Magister'.

362 Dvs. 'ved at give undervisning'.

363 Se biografisk artikel s. 237.

364 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Af endnu større Betydning for L. var det, at han 1735 kom i nærmere Forhold til den grundlærde Professor, kongl. Bibliothekar og Gehejmearkivar H. Gram[365]. L. havde nemlig forfattet en dansk Oversættelse af »Kristni-Saga«, som han i Haandskrift tilegnede Gram, i det han tillidsfuldt og udførlig fortalte ham om sin tidlig begyndte og stadig fortsatte Syslen med Fædrelandets Minder og Oldsager og om sine litterære Fremtidsplaner. Gram fattede strax Velvilje for den unge Videnskabsdyrker, skaffede ham en Plads som Amanuensis ved det kongl. Bibliothek og optog ham senere (1739) i sit Hus. I Bibliotheket og i Omgangen med Gram, hvis fortrinlige Bogsamling fra nu af stod ham aaben, var der meget at lære for L., der ikke forsømte nogen Lejlighed til at forøge sine Kundskaber, og 1737 aabnede han sin offentlige litterære Virksomhed, da han i Forening med Ludvig Harboe[366] begyndte at udgive »Dänische Bibliothek«, der indeholder historiske Afhandlinger, Aktstykker, Meddelelser om udkomne Skrifter o. l. (s. VII, 84). Men da der, efter at 3 Stykker eller Bind vare udkomne af det nævnte Skrift, indtraadte en Standsning deri (1739), var L. betænkt paa Udgivelsen af en Samling »Monumenta Danica«, der skulde indeholde alle Haande ældre og nyere Bidrag til Fædrelandets almindelige og specielle Historie. Vi have endnu L.s udførlige, latinske Prospectus (af 1740) til dette Samlerværk (Suhms Nye Saml. IV, 2, 62 ff.[367]), som dog aldrig kom for Dagen, men hvori vi se de Planer dæmre, som siden kom til Udførelse i »Danske Magasin« og i »Scripteres rerum Danicarum«. I de følgende Aar var L. stærkt optagen af Arbejdet paa den danske Ordbog; men da det syntes næsten uendeligt og berøvede ham Tiden til andre Studier, medens det materielle Udbytte for ham kun var ringe, maatte han til sidst standse dermed. Hans flittige og omhyggelige Forarbejder fandt dog siden god Anvendelse ved Udgivelsen af Videnskabernes Selskabs danske Ordbog.

Et talende Vidnesbyrd om L.s store Kiærlighed til Arven fra Fædrene var hans Stiftelse af det danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. En Kreds af yngre Mænd forenede sig nemlig efter hans Tilskyndelse og under hans Forsæde (8. Jan. 1745) med det Formaal at samle Bøger, Haandskrifter, Dokumenter, Portrætter, Kort, Mønter og, hvad andet der kunde fremme Kundskaben om Fædrelandets Fortid, og at udgive en Samling af historiske Kilder, særlig saadanne, som vare affattede i Modersmaalet, ledsagede af de fornødne Indledninger og Oplysninger. L. var ikke blot Leder af Foretagendet, men ogsaa den, paa hvem Arbejdet i alt væsentligt kom til at hvile. Men han havde baade Lyst og Evne, og »Danske Magasin«, der blev Navnet paa Selskabets Tidsskrift, er et udmærket Vidnesbyrd om hans historiske Indsigt og Grundighed. Selskabets Virksomhed hilstes med almindeligt Bifald, og det fik i Løbet af faa Aar samlet meget værdifuldt historisk Materiale (s. »Det kongl. danske Selskabs Begyndelse og Tilvæxt i de tre første Aar«, 1748); navnlig viste Gram[368] sig som Selskabets Velynder, ikke mindst ved den frie Adgang, han gav L. til at benytte de rige Kilder, som Gehejmearkivet gjemte. Kort sagt, alt saa lovende ud, og Christian VI tog 7. Jan. 1746 Selskabet under sin Beskyttelse og gav det Tilladelse til i sit Navn at antyde dette. Samtidig trak imidlertid en mørk Sky op over L. og hans Selskab. Han havde nemlig i det 1. Bind af »Danske Mag.« af og til rettet en og anden Fejl i Hofpræst E. Pontoppidans[369] nys udkomne danske Kirkehistorie; særlig havde han etsteds, uden just udtrykkelig at nævne Værket, udtalt en meget stræng Kritik over dets Mangel paa Nøjagtighed i Specialundersøgelserne. Dette tog Pontoppidan sig meget nær og skrev et i O. Bangs »Samling af adskillige nyttige og opbyggelige Materier« trykt, anonymt »Brev angaaende den Dristighed, med hvilken A. Huitfeldt og andre Historieskrivere korrigeres af det Danske Mag. s Forfattere«. Herimod udgav L. paa Selskabets Vegne nogle »Anmærkninger«, der i en temmelig overlegen Tone, men med en knusende Virkning imødegik Pontoppidans Brev. I sin Vaande tog denne nu sin Tilflugt til Kongen ved en Klage, hvori han fremstillede sig som grovelig krænket paa sin Ære og bad om Oprejsning. L. fra sin Side indgav ogsaa et Andragende til Kongen, hvori han til Satisfaktion for sig og Selskabet ansøgte om Plads ved Universitetet som Professor i Fædrelandets Sprog og Historie,

365 Se biografisk artikel s. 199.

366 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

367 Se biografisk artikel s. 248.

368 Se biografisk artikel s. 199.

369 Se biografisk artikel s. 229.

dog uden Forpligtelse til at holde Forelæsninger, mod at han, »foruden »Danske Magasin«, aarlig udgav et eller andet dansk Skrift til Ære for Landets Sprog og Historie«. En saadan Begjæring af L. i samme Øjeblik, der var indkommet en alvorlig Klage over hans Færd, fandt Kongen dog »meget impertinent« af ham og bød, at han skulde indkaldes for Konsistorium og gjøre Pontoppidan Afbigt. Begges Fejdeskrifter skulde undertrykkes. L. maatte bøje sig; men den offentlige Mening gav ham Ret, og da Christian VI altid var mest tilbøjelig til at vise »Naade«, naar han først tilstrækkelig havde tilkjendegivet sin Misfornøjelse, saa fik Sagen ingen ubehagelige Følger for nogen af Parterne. Til begges Ære kan det siges, at de siden bleve vel forligte og viste hinanden alt sømmeligt Hensyn. Som Selskabets Ordfører har L. i Skriftet »Videnskabers Tab i Kong Christian VI's Død« (1746) givet den afdøde Konge et smukt Eftermæle, da det rolige og stille Væsen, som var herskende under ham, efter L.s Mening var særlig gunstigt for Videnskabernes Fremme.

Efter at Frederik V havde besteget Tronen, fik det danske Selskab Prædikat af »kongeligt«, og L. udtalte paa dets Vegne i »Videnskabers Haab under Kong Frederik V« (1747) de bedste Forventninger om Fremtiden. For ham selv, der endnu gik som »Studiosus«, blev da ogsaa særlig de første Aar af denne Konges Regeringstid betydningsfulde. Da Gram[370] nemlig døde 1748, blev L. efter et af Gram tidligere ytret Ønske udnævnt til hans Eftermand som Gehejmearkivar, hvorved han kom paa en Plads, der ret egnede sig for ham, ligesom han snart efter blev Medlem af Videnskabernes Selskab. I en »Jubeltale« i Anledning af den oldenborgske Kongeslægts Jubelfest 1749 har L. som Tolk for det danske Selskab skildret Stamfaderens, Christian I's, Historie. »Danske Magasin« fortsatte han til 1752; i alt foreligger der 6 Bind fra hans Haand, der altid ville beholde deres Værd som en umistelig Kilde til Fædrelandets Historie. Men dermed standsede ogsaa for lange Tider Selskabets Virksomhed, til Dels fordi andre litterære Planer optoge Udgiveren. Gram havde nemlig allerede gjort ikke ubetydelige Samlinger til et dansk-norsk Diplomatarium. Denne Plan tog L. nu op med overordentlig Iver og afskrev eller lod afskrive en stor Mængde Breve og Aktstykker, især fra Middelalderen, og da det var ham klart, at skulde et saadant Værk blive nogenlunde fuldstændigt, maatte Nabolandenes Arkiver og Bibliotheker afsøges, saa opnaaede han, støttet af den ham altid gunstige Kancellipræsident, Grev J. L. Holstein[371], Statsunderstøttelse til en Rejse til Sverige og Østersølandene, hvilken foregik 1753—54.

L., der imidlertid havde faaet Titel af Justitsraad, gjorde en rig Høst paa sin Rejse, ikke at tale om, at han stiftede værdifulde Bekjendtskaber. I Stockholm blev han Medlem af »det kgl. Vetenskaps-Akademix. Som Ledsagere paa Rejsen havde han Arkivtegneren S. Abildgaard[372] (I, 57) og Svenskeren N. R. Brocman, der blev ham særdeles hengiven og baade da og senere ydede ham udmærket Hjælp.

Efter sin Hjemkomst indtraadte L. 18. Maj 1755 i Ægteskab med Helene Marie Pauli (f. 1731 , d. 1766), der bragte ham saa meget, at han kunde kjøbe sig en Gaard til Beboelse. Imidlertid søgte han at ordne og bearbejde det historiske Stof, han var kommen i Besiddelse af. Særlig Pris satte han paa den saakaldte »Kong Valdemars Jordebog«, til hvis Oplysning han fordybede sig i Middelalderens Topografi og med stort Arbejde udkastede Kort over Danmark i Valdemarstiden. Af disse bleve nogle stukne i Kobber; men det lykkedes ham dog ikke at faa Værket udgivet. Saaledes gik det ogsaa med meget andet, han arbejdede paa. Diplomatariet, som havde kostet ham saa uhyre Møje, kom ikke ud, — selv kunde han ikke afholde de store Udgifter, og Statsmidler vare vanskelige at opnaa, skjønt Grev Otto Thott[373], der 1763 var bleven J. L. Holsteins[374] Efterfølger i Kancellipræsidiet, nærede stor Interesse for Foretagendet.

370 Se biografisk artikel s. 199.

371 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

372 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

373 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

374 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Desuden stillede L. saa store Fordringer til Fuldstændighed, at han havde svært ved at afslutte. I Anledning af Mindedagen for Enevældens Indførelse havde han forfattet en Souverænitetshistorie, samlet et stort Apparat af oplysende Bidrag og faaet forfærdiget et tilhørende stort Kobberstik; men sidste Haand blev ikke lagt derpaa. (Souverænitetshistorien er udgivet af J. H. Bang i Programmerne fra Sorø Akademi 1881 ff. En Del af de tilhørende Aktstykker er ad andre Veje kommen for Lyset.) Af L.s Historie om de norske Bjærgværker, hvortil han havde samlet med utrolig Energi, fremkom kun 1. Stykke, der nærmest var Indledning, i Videnskabernes Selskabs Skrifter, men Resten fremkom aldrig. Hans store Samlinger til dansk Mønthistorie kom ikke for Lyset, lige saa lidt som et Sigil- og Monumentværk, hvorpaa han havde ofret meget. Til dette mindre heldige Resultat af en opofrende og anstrængt videnskabelig Stræben bidrog dels nogen Ubestandighed hos L. i Fastholdelsen af en Gang fattede Planer, dels hans store Beredvillighed til at hjælpe andre med Tilsidesættelse af egne Formaal, dels et skrøbeligt Helbred, som L. en stor Del af sin Tid maatte kæmpe med, og endelig Mangel paa de tilstrækkelige Midler. Dertil kom endnu, at et nyt, stort, patriotisk Foretagende i hans senere Aar trængte sig i Forgrunden og optog hans Tanker og Arbejdskraft.

1770 blev L. Etatsraad; den paafølgende Struenseeske Periode var meget nedtrykkende for ham, skjønt den ikke direkte berørte ham selv. Sine Følelser for Fædrelandets Nød og Jubelen over dets Befrielse (17. Jan. 1772) gav han et Udtryk i sine 3 »Skaldedigte«, der dog langt mere ere Bidrag til Tidshistorien end Poesi. En anden Virkning af den nationale Befrielse var, at L. fik Mod til at begynde Udgivelsen af sin store Samling af Kilder til Fædrelandets Historie i Middelalderen, som han Aaret forud havde bebudet i en trykt »Intimatio«. For at fjærne L.s Betænkeligheder ved de store Omkostninger, et Værk som det paatænkte vilde kræve, tilbød P. F. Suhm[375], hvem dets Fremkomst særlig laa paa Hjærte, at afholde Udgifterne derved, et Tilbud, som L. vel modtog, men ikke kom til at gjøre Brug af. 1772 udkom 1. Foliobind af »Scriptores rerum Danicarum medii ævi«, der modtoges med Bifald af alle kyndige. Ved Overrækkelsen til Kongen af Bindet modtog L. Guldmedaillen »pro meritis«, ligesom det gøttingske historiske Institut optog ham som Medlem. Værket skred rask frem (2. Bind udkom 1773, 3. Bind 1774), da L. ved sit nye Ægteskab (24. Febr. 1773) med Marie f. Wulff, Enke efter Klokker ved Frue Kirke Niels Glud, havde faaet rigeligere Midler til sin Raadighed. Alt tegnede Saaledes til, at nu skulde Frugten høstes af et overordentlig flittigt, til den historiske Videnskab indviet Liv. Men saa var Timeglasset udrundet. Efter kort Sygdom døde L. 16. Avg. 1775, 65 Aar gammel. Han var langtfra naaet halvvejs til Ende med Udgivelsen af det meget, han havde haft under Hænder. Men hvad han har udrettet, sikrer ham dog et uudsletteligt Minde i hans Landsmænds taknemmelige Erindring.

L.s litterære Fortjenester ere nemlig ikke udtømte med de Skrifter, der udkom under hans eget Navn. Mange fremmede Arbejder skylde hans velvillige Hjælpsomhed overordentlig meget. Den restituerede Udgave af O. Worms »Epistolæ« (1751) havde næppe set Lyset uden hans Bistand. Han sørgede for, at Christian IV's Historie, som først Slange og siden Gram[376] vare døde fra, endelig udkom (1749). Hofmans »Fundationer« har han givet mangt et Bidrag til, ligeledes til »Danske Atlas«, hvis sidste Dele (fra 4. Bind af) vistnok skylde L. deres bedste Indhold. J. Worms »Lexikon over lærde Mænd« har han gjennemgaaet og forøget betydelig; A. N. Ryges »Peder Oxe« er for en Del hans Værk; Pontoppidans[377] »Kjøbenhavns Beskrivelse« har ham meget at takke for; hvad der i Videnskabernes Selskabs historiske Almanakker nu har Værd, skriver sig saa at sige altsammen fra L., og saaledes gaar det med flere Skrifter, som ikke her kunne nævnes, ikke at tale om, hvad Bistand han har ydet fremmede Historieskrivere som Lagerbring og Gebhardi. — Ved L.s Død fik hans store Samlinger — hvoriblandt utallige Notitser skrevne paa smaa Papirslapper — just ikke den omhyggeligste Medfart. Den største Del, særlig det haandskrevne Diplomatarium, gjemmes i Rigsarkivet; en Del findes i det kongl. Bibliothek; en Del er landet i Christiania. Men der er ogsaa det, som L. vides at have arbejdet paa, der nu synes tabt. L. efterlod en ypperlig Bogsamling, særlig godt forsynet med svensk Litteratur. — 2 Børn af 1. Ægteskab overlevede Faderen og forplantede Slægten.

375 Se biografisk artikel s. 248.

376 Se biografisk artikel s. 199.

377 Se biografisk artikel s. 229.

Grundtrækkene i L.s Karakter vare Retsind og Tjenstvillighed. I hans Breve, der alle ere i en smuk, klar og rolig, om end noget ensformig, Stil, fremtræder hans Personlighed tydelig for Læseren og efterlader Billedet af en varm Fædrelandsven, et elskværdigt, fordringsløst og trofast Menneske. Kan der end i hans yngre Aar, da han maatte kæmpe sig frem under vanskelige Kaar, paavises Træk af en Selvhævdelse, der maaske kan have noget stødende ved sig, saa tabte dette sig dog senere, da han for alle veltænkendes Bevidsthed stod som den uendelig flittige, kundskabsrige og hjælpsomme Videnskabsmand, der ikke misundte nogen, men vilde alle vel, som med ham vilde arbejde paa Formaal, der kunde tjene til Ære for Fædrelandet. Hædersmænd som Hielmstierne[378], Suhm[379], Luxdorph[380] — for ikke at nævne andre — vare hans hengivne Venner. De 2 førstnævnte lode efter hans Død slaa en Skuepenge til hans Ære. Suhm[381] fortsatte Udgaven af »Scriptores rerum Danicarum« ved Hjælp af de af L. efterladte Materialer. I Fortalen til 4. Bind, hvoraf den allerstørste Del var færdigtrykt inden L.s Død, har Suhm med Sympathi og Varme skildret hans Levned; bl. a. har han bevaret det lille Træk, at L., som maatte gjennemlæse saa overordentlig meget, dog daglig tog Tid til Læsning i sin Bibel. For øvrigt er det Suhms Dom om ham, at ingen — end ikke Gram[382] — nogen Sinde har overgaaet ham i Kundskab til vort Fædrelands Fortid. Næppe er der heller nogen, som senere har naaet ham.

378 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

379 Se biografisk artikel s. 248.

380 Se biografisk artikel s. 223.

381 Se biografisk artikel s. 248.

382 Se biografisk artikel s. 199.

Søren Lintrup (1669-1731), rektor, biskop, digter

Af A. Jantzen

Biskop, blev født i Lintrup (ved Ribe), hvor hans Fader, Jacob Sørensen (d. 1678), var Præst; hans Farfader var Bonde i samme Sogn. Drengen lagde tidlig ypperlige Evner for Dagen og blev Student fra Kolding Skole 1686. I Kjøbenhavn kom han snart i Huset hos Hofpræst, Dr. Masius[383], hos hvem der boede en hel Del unge Mennesker, og hvor han baade underviste og lærte selv. Ved de daglige Sammenkomster afhandledes alle Haande litterære Spørgsmaal, og Kostgængerne fik god Lejlighed til at øve sig i forskjellige Sprog, Tysk, Fransk saa vel som Latin. Samtidig med L. boede Fr. Rostgaard[384], J. Trellund[385], H. Ocksen[386] foruden flere unge Adelspersoner hos Dr. Masius. Den førstnævnte undervistes af L., og til ham udarbejdede L. et udførligt, lærd Skrift, »Armilustrium«, der var en Polemik mod den katholske og reformerte Lære. Ved sine grundige og omfattende Kundskaber indtog han ganske vist en fremragende Plads blandt sine samtidige; men »Kundskaben opblæser«. Hans ungdommelige Overmod kunde nær have kommet ham dyrt at staa. Det kom for Konsistoriums Øren, at han havde talt meget uærbødig og nedsættende om de fleste Professorer. Man lod Naade gaa for Ret og dømte ham først til at relegeres paa 3 Aar og fratages alle Stipendier; senere formildedes Straffen til en kort Tids Fængsel (1691); og da denne Straf var overstaaet, bragte hans Dygtighed snart hans Forseelse i Glemmebogen. 1692 udgav han et grundlærd Indlæg i Dr. Masius' Strid med de reformerte (»Vindiciæ hist-theol. pro Dania orthodoxa, fideli et pacifica H. G. Masii«), hvori han i en Alder af knap 23 Aar lagde en aldeles forbavsende kirkehistorisk Lærdom for Dagen. Aaret efter blev han Alumn paa Borchs Kollegium og boede her i 3 Aar.

Mod Slutningen af sit Ophold paa Kollegiet tog han (Maj 1696) Magistergraden og var allerede udset til theologisk Professor, men stod forinden i Begreb med at rejse til Udlandet, da han uventet kaldedes til Rektor i Bergen. Her giftede han sig nu med Biskoppens Datter Marie Randulf (d. 1754 i Roskilde) og var Fyr og Flamme for at bringe Skolen fremad. Disciple strømmede til; latinske Disputereøvelser over dogmatiske Æmner bleve indførte, og Beretninger om disse Skoledisputatser bleve optagne i det i Lybek udkommende litterære Tidsskrift: »Nova litteraria maris Balthici«. Ogsaa Musikøvelser bleve meget fremelskede ved Skolen, og der opførtes af Disciplene dramatiske Koncerter i Domkirken, hvilke i høj Grad vandt Borgernes Yndest. Ludvig Holberg var Discipel i Skolen under L. s Rektorat, men nævner i sin Levnedsbeskrivelse kun hans Navn; L. har sikkert ikke nydt hans Sympathi. 19. Maj 1702 rasede en forfærdelig Ildebrand i Bergen, hvorved omtrent hele Byen blev lagt i Aske. Skolen med alle L.s Bøger og Haandskrifter blev Luernes Rov. Da drog han til Kjøbenhavn for aldrig mere at vende tilbage til Norge. Det havde været ham en Hjærtesorg at se alle sine Samlinger blive ødelagte, og han var selv ikke den, der mindst berømmede den svundne Herlighed; i et særligt Skrift (»Reliqviæ incendii Bergensis«, 1704) gav han Beskrivelse deraf, men maatte mange Gange senere se og høre dette Skrift blive gjort til Skive for Satirens hvasse Pile. Han blev nu Provst ved Kommunitetet og Regensen[387]; unge Mennesker optoges i hans Hus ligesom tidligere hos Dr. Masius[388]. 1705 stiftede han et »Forskersamfund« (»Societas litteraria indagantium«), der samledes Søndag Eftermiddag. Det var en lille Kreds af de flittigste og dygtigste blandt den studerende Ungdom, der under L.s Forsæde kritiserede nys udkomne Skrifter, oplæste og forsvarede Afhandlinger o. dsl.; efter et Aars Forløb sygnede det allerede hen af Mangel paa Deltagelse (Thottske Saml., 40, Nr. 1851).

383 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

384 Se biografisk artikel s. 237.

385 Se biografisk artikel s. 257. Ovenfor er H. Trellund rettet til: J. Trellund.

386 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

387 Kommunitetet var en stiftelse der havde tilknytning til Københavns Universitet. Den vigtigste aktivitet var driften af Regensen, derudover blev der ydet pengestøtte til bespisningen af fattige studerende. se: http://www.regensen.dk/historie/historie.php

388 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

1707 blev L. Professor eloqventiæ; en Kaldelse til Kiel afslog han. 1716 blev han theologisk Professor. Studenterne flokkedes om hans Lærestol, og han var ubetinget Fakultetets største Lys. Med lærde hjemme og ude stod han i levende Brevvexling, og stadig var han litterært virksom. 1715 lykkedes det ham endelig at faa udgivet Ole Borchs latinske Taler; i 12 Aar havde der været arbejdet derpaa. 1719 bleve Dr. Masius'[389] akademiske Afhandlinger færdige fra hans Haand, ledsagede af en Levnedsskildring af Forfatteren, hvem han stadig følte sig knyttet til ved Taknemmelighed og Hengivenhed. Ved Reformationsjubilæet 1717 udgav L. en Tale, han havde holdt 1702; det karakteristiske ved denne er ikke selve Texten, men de alt opslugende Noter, hvorved Forfatteren forstaar at bringe sin struttende Lærdom til Torvs. Hans Breve i disse Aar strømme i øvrigt over af Beklagelse over Tidens Foragt for Videnskab og store Mangel paa litterær Interesse.

1720 blev han, efter sit eget Udsagn »fast uformodentlig«, kaldet til Biskop i Viborg. Men i dette Embede mødte ham mange Fortrædeligheder; hverken kunde han selv finde sig til rette i den nye Gjerning, ej heller vandt han nogen Sinde Paaskjønnelse hos Stiftets Præster. Hvad der mest tog hans Interesse fangen, var Omsorgen for Skolevæsenet; han ivrede for Opførelsen af nye Skolehuse og for Tilvejebringelse af Midler til flere Skoleholderes Ansættelse (Visitatsbog i Ny kongl. Saml, 8°, Nr. 280 b). Da Frederik IV indgik Dobbeltægteskab, var L. vistnok den blandt Theologerne, som var mest tilbøjelig til at godkjende dette Skridt, hvorfor han ogsaa kom i høj Yndest hos den senere Dronning Anna Sophie. Da derfor Stillingen som kongl. Konfessionarius blev ledig i Okt. 1724, sendte bemeldte Dronning et egenhændigt Brev til L. med Tilbud til ham om at overtage dette Embede. Han erklærede sig strax villig, men udbad sig den Gunst, at han samtidig maatte blive beskikket til Professor theologiæ honorarius; dette indrømmedes, og i Febr. 1725 vendte L. tilbage til Hovedstaden efter i en temmelig kølig Skrivelse at have taget Afsked med Gejstligheden i Viborg Stift. Som Prædikant var L. en Umulighed; selv ved Hoffet, hvor man dog satte Pris paa ham, kunde hans Prædikener daarlig døjes. Saa længe Frederik IV levede, forblev han uantastet; han var tilstede i Odense ved Kongens Dødsleje og holdt latinsk Sørgeprædiken i St. Hans Kirke over den afdøde Konge. Men næppe havde Christian VI tiltraadt Regeringen, før L. fik Afsked som Konfessionarius[390], men beholdt sin Stilling ved Universitetet. Denne Fjærnelse fra Hoffet græmmede ham overordentlig og bidrog vistnok væsentlig til at fremskynde hans Død 2 Maaneder efter, 13. Marts 1731. — I de kjøbenhavnske Bibliotheker bevares store Samlinger af hans haandskrevne Efterladenskaber. Om hans store Lærdom kan der kun være én Mening; men noget tiltalende Indtryk faar man i øvrigt ikke ved Betragtningen af hans Personlighed. En Datter af ham var gift med Domprovst Hans Buch (III, 216).

389 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

390 Han blev efterfulgt af Johan Frauen, se s. 160.

Bolle Willum Luxdorph (1716-1788), jurist, embedsmand

Af A. Jantzen

Luxdorph var Gehejmeraad, Sønnesøn af [Bolle Luxdorph] og Søn af Oberst Christian L. (d. 1726) og Susanne Magdalene f. Worm (d. 1735). Han blev født i Bispegaarden i Kjøbenhavn 24. Juli 1716. Han blev opkaldt efter sin Bedstefader paa fædrene og mødrene Side. Biskop Christen Worm, i hvis Bolig han blev født, var hans Morbroder. Hans Fader deltog med Ære i Krigene under Frederik IV, men døde allerede, før Sønnen var fyldt 10 Aar.

Moderen tog som Enke fast Ophold paa Hovedgaarden Mørup (ved Ringsted), som Familien ejede; men Indkomsterne vare kun smaa. 2 Tredjedele heraf anvendte hun paa Sønnens Opdragelse; med den lille Rest bestred hun sine egne Udgifter og betænkte fattige. Der herskede den inderligste Fortrolighed mellem Moder og Søn. 7 Aar gammel fik han til Lærer den senere Provst Holger Rørdam (d. 1783), som underviste ham i 7 Aar, og til hvem han i hele sin Livstid følte sig inderlig knyttet i Taknemmelighed og Hengivenhed. 1733 blev han privat dimitteret til Universitetet og begyndte efter Moderens Ønske at studere Lovkyndighed; men samtidig fordybede han sig i Læsningen af Oldtidens klassiske Digtere, baade de latinske og græske. Allerede det følgende Aar (1734) blev han ansat som Sekretær i danske Kancelli, og som saadan tilfaldt det ham ogsaa efter Omgang at føre Protokollen i Højesteret. 1738 blev han Vicelandsdommer i Sjælland. Begge Stillinger vare ulønnede, og hans Indkomster af Mørup, som han havde overtaget efter Moderens Død, kun smaa. Men her i Barndomshjemmet viede han al sin Fritid til litterære Sysler og studerede sine kjære Oldtidsdigtere. Kun faa Fordringer stillede han til Livet; men en ulykkelig Ildsvaade 1743 lagde hans Gaard i Aske; al den indbjærgede Sæd blev et Rov for Luerne, og truende Fattigdom stod for ham. Imidlertid blev han 1744 Assessor[391] i Højesteret, og Aaret efter (14. Juli 1745[392]) ægtede han Anna Bolette de Junge, Datter af Konferensraad Severin de J. (VIII, 619). Hun bragte ham ikke Midler; men med hende levede han et sjælden lykkeligt, dog barnløst Ægteskab i 36[393] Aar; hendes Død (14. Juni 1781) voldte ham den dybeste Hjærtesorg og knækkede hans Livsmod. Som Dommer vandt L. hurtig Anerkjendelse for sin Skarpsindighed og store Samvittighedsfuldhed, og da Stillingen som Generalprokurør blev ledig 1749, vandt det almindeligt Bifald, at dette ansvarsfulde og vigtige Embede overdroges ham. Mangfoldige Erklæringer, hvorefter Regeringen afgjorde Sagerne, skyldes ham, og de bedste af hin Tids Forordninger har han konciperet. 1753 blev han Maitre des requêtes[394], og en omhyggeligere, retfærdigere Mand til dette møjsomme Arbejde kunde næppe findes. Han varetog Embedet til Maj 1771, men var imidlertid nogle Maaneder i Forvejen bleven Deputeret i danske Kancelli. Dettes 1. danske Departement blev ham underlagt, og 1773 blev han 1. Deputeret i Kancelliet. 1760 var han bleven Etatsraad, 1766 Konferensraad, 1774 hvid Ridder og tog til Devise: »In spe, qviete fortis«; 1777 Gehejmeraad. Saaledes beklædende en af de vigtigste Embedsstillinger i Landet og paaskjønnet med de største Æresbevisninger oplevede han sit 70. Aar. Da tilstødte ham et ulykkeligt Fald, som længe holdt ham til Sygesengen. Heftige Anfald af Kolik foruden Podagra røvede ham yderligere Arbejdskraft. Han havde skrevet sin Begjæring om Dimission; men forinden den afsendtes, udløste Døden ham, 13. Avg. 1788.

Foruden sin egentlige Embedsvirksomhed, i hvilken han under de forskjellige Regeringer til enhver Tid vidste at hævde sin høje Anseelse, var L. Medlem af en betydelig Række særlige Regeringskommissioner; bl. m. a. skal her blot peges paa hans Arbejde i den store Landbokommission, i hvilken hans Betænkning over Forslaget om Stavnsbaandets Ophævelse fik væsentlig Betydning. Han sad ogsaa i Kommissionen, som paadømte Struensees Sag. I

391 Se om assessor'er s. 315.

392 Skal muligvis være: '1748'.

393 Skal muligvis være: '33'.

394 *»Salmonsens Konversations Leksikon«* 2' udgave skriver: »Maitre des requêtes er Betegnelsen for en Del fr. Embedsmænd, der var knyttede til det gl. *conseil du roi* med det Hverv at aflægge Rapport der om private Henvendelser, rettede til Regeringen, og en Del andre Sager. Deres Stilling ordnedes under Ludvig XIV 1674, og de var fra da af i alt 80. Stillingerne var arvelige og købelige og stod højt i Pris«. Luxdorph blev som generalprokurør efterfulgt af Henrik de Stampe, se biografisk artikel s. 242.

flere af Tidens celebre Retstrætter gjorde hans Indlæg, naar Kommissorium var sat, ogsaa Udslaget. Det var saaledes en indgribende og vidtrækkende offentlig Virksomhed, L. udøvede i mere end 30 Aar. Undertiden klagede man vel over hans Langsomhed til at træffe Afgjørelser; dog denne fremgik ikke af Uvirksomhed, men nødvendiggjordes ved hans omhyggelige Drøften af Sagens forskjellige Sider og af hans udprægede Retfærdighedsfølelse.

L.s store Embedsgjerning bevirkede dog ikke, at han derover glemte Muserne. Sin Kjærlighed til Digtekunsten lagde han for Dagen fra tidlig Ungdom. Han søgte at virke for dansk Poesi ved sin »Samling af smukke danske Vers« (1742). I Udgaven 1769 af T. Reenbergs »Poetiske Skrifter« har L. ogsaa stor Del, og han skrev Anmærkningerne dertil. Blandt hans egne poetiske Arbejder har hans berømte Satire »Tossernes Lyksalighed«, indrykket i 2. Stykke af »Forsøg i de skjønne og nyttige Videnskaber« (1764), og som ender med de ofte citerede Ord: »Lyksalig Claus, der har en Hjærne, der er tom!«, vundet mest Udbredelse. I Haandskrift (Ny kongl. Saml., 4°, Nr. 830 c) haves en Samling danske Digte af ham. Ellers benyttede han mest det latinske Sprog til sine Vers. Da det nys stiftede svenske Vitterhedsakademi udsatte en Præmie for det bedste latinske Digt om Carl Gustavs Tog over Bæltet, vandt L. Prisen (1755). Det er i Forbindelse med et Digt om Musikkens Oprindelse (»De origine musices«) og adskillige latinske Oversættelser af Pope, Klopstock o. fl. indrykket i et Bind »Carmina« (1775; 2. forøgede Udg. 1784), som indledes med hans Avtobiografi. Af Holbergs Vittighedsværker var han stor Ynder, og han har væsentlig Andel i Kvartudgaven[395] af »Peder Paars« (1772), hvortil han skrev Forerindringen. Molière, Corneille og Voltaire vare hans Yndlingslæsning, men med Shakspeare [Shakespeare] kunde han ikke forsone sig. Han var en af Stifterne af »Selskabet til de skjønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse« og øvede ogsaa gjennem dette Selskab en betydelig Indflydelse paa sin Tid som Smagsdommer. Dog ikke blot Poesien fængslede ham. Han drev ogsaa historiske, sproglige og retsvidenskabelige Studier. I Videnskabernes Selskabs Skrifter findes flere Afhandlinger af ham om det danske Møntvæsen i ældre Tid og Rettelser og Tillæg til Osterson Weyles »Glossarium«. Han deltog ligeledes i Redaktionen af Selskabets historiske Almanakker. Medlem blev han 1750 og ved Hielmstiernes[396] Død 1780 Selskabets Præsident, hvilken Stilling han beklædte til sin Død; men hans Indflydelse paa Selskabet har i øvrigt næppe været stor. Allerede 1746 var han bleven optaget i Selskabet for Fædrelandets Historie og Sprog.

Med Landets bedste Mænd plejede L. Venskab og fortrolig Omgang. Hielmstierne[397], Suhm[398], Langebek[399] hørte til hans nærmeste Kreds. Strax efter sit Bryllup havde han solgt Mørup og havde til sin Død en tarvelig Familielejlighed i Snaregade i Kjøbenhavn. En stor Del af Aaret opholdt han sig paa en lille Gaard, han havde kjøbt i Nærum, hvor Landvæsen og Havedyrkning fængslede hans Interesse. Her fra gjordes der stadige Besøg til Suhm i Øverød, Hielmstierne paa Kaningaarden og Langebek paa Springforbi; Afstandene vare ikke store. Gudstjenesten om Søndagen forsømte han aldrig, hverken i Byen eller paa Landet, og ved sin Hjemkomst nedskrev han udførlig Dispositionerne i de hørte Prædikener i sine Skrivkalendere. Disse begyndte han at føre 1745 — i Begyndelsen paa Fransk og efter Konferensraad v. Støckens[400] Exempel — og vedblev dermed til et Par Dage før sin Død. De ere endnu bevarede (1745—69 paa det st. kongl. Bibl. med Undtagelse af 3 Aargange paa Universitetsbibl., 1770—88 i Rigsarkivet) og indeholde foruden detaillerede Familienotitser højst interessante Optegnelser om Dagens Begivenheder og Tidens politiske og litterære Forhold. Kalenderne ere vel delvis flittig benyttede af historiske Forfattere, men fortjente at offentliggjøres ved Trykken udtogsvis i Sammenhæng. Ved disse Optegnelser kan man ogsaa forfølge L. s mangeartede Læsning og høre hans Domme over det læste. Han besad en fortrinlig og kostbar Bogsamling,

395 Se om bogformater s. 315.

396 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

397 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

398 Se biografisk artikel s. 248.

399 Se biografisk artikel s. 216.

400 Måske tænkes der på gehejmeråd Christian v. Støcken (1694-1762)?

en af de største og mest udsøgte Privatsamlinger i Kjøbenhavn. I mange af Bøgerne skrev han historiske og litterære Efterretninger, og adskillige af disse ere som »Luxdorphiana eller Bidrag til den danske Litterærhistorie, uddragne af L.s efterladte Samlinger« udgivne af R. Nyerup 1791. Fra hans Bibliothek ere mangfoldige litterære Sjældenheder og righoldige Rækker af Flyveskrifter gaaede over til de offentlige Samlinger.

Af Ydre var L. højst uanselig: lille, noget skjæv, grove Ansigtstræk, overordentlig nærsynet; dertil en haard og ikke behagelig Talestemme. I Klædedragt paafaldende tarvelig. Hans Temperament var tungsindigt-rugende; men ved Samtale frembød han megen tør Humor og kunde være skarp vittig. Fremherskende i hele hans Færd vare oprigtig Gudsfrygt, Trofasthed og et ædelt, varmt Hjærte.

Peder Benzon Mylius (o. 1689-1745), landsdommer, historiker

Af G.L. Wad

Mylius var Landsdommer og historisk Forfatter. Han var Søn af den tyskfødte Apotheker i Slagelse Johan Jacob M. og Sophie v. Støcken (tidligere gift med Rektor Peder Bendtsen), blev døbt 8. Jan. 1689, dimitteredes 1706 fra Slagelse Skole, tog 1710 theologisk Attestats, blev 1723 Sekretær i danske Kancelli, 1724 Assessor[401] i Hofretten, 1728 i Højesteret, 1732 Landsdommer i Sjælland, 1733 Justitsraad, d. i Sorø 18. Marts 1745. Gift 1721 med Magdalene Margrethe Holmann (f. 17. Marts 1692, d. 2. Juni 1778), Datter af Overkonduktør for Landmaalingen Claus H. og Hedevig Vedel. M. var en Mand med litterær Sans og historiske Interesser, hvorom den betydelige Haandskriftsamling, han efterlod sig, vidner. Selv udarbejdede han ogsaa historiske Skrifter, hvoraf dog kun hans Levnedsbeskrivelse af Cort Adeler udkom (1740), efter at først Holberg havde benyttet hans Manuskript i sin Danmarkshistorie. At hans andre Arbejder (Danebrogsordenens Historie, Frederik IV's Historie m. fl.) forbleve utrykte, kan ikke beklages, naar man ser hen til, hvor ukritisk og upaalidelig som Historieskriver han viser sig i sit trykte Arbejde.

- - -

Tilføjelse

P.B. Mylius dimitterede Abraham Lehn[402] til studentereksamen i 1717 og ledsagede ham senere på en et-årig udlandsrejse.

En Johan Jacob Mylius, muligvis en søn af P.B. Mylius, blev optaget på Borch's Kollegium[403] 9.9.1749 - samme år som Holberg efterfulgte Hans Gram[404] som efor. Måske ville Holberg give en håndsrækning til den efterladte familie?[405] Mylius fraflyttede 16.9. 1754, formentlig havde han da taget sin eksamen. Holberg var død i januar samme år. Denne Mylius blev vicelandsdommer og kancelliråd[406].

401 Se om assessor'er s. 315.

402 Se biografisk artikel s. 290.

403 Se: http://www.borchskollegium.dk/alumner.html

404 Se biografisk artikel s. 199.

405 Ligesom han nok har spillet med, da søstersønnen Christian Tostrup [Christian Thostrup], der havde hjulpet ham med købet af Brorupgaard, blev udnævnt til universitetsridefoged?

406 Se nemlig artikel om denne Mylius' søn, Johan Caspar Mylius, i *»Dansk Biografisk Lexicon«* (1. udgave).

Joachim Richard Paulli (-1759), forfatter (bl.a. af skuespil)

Af J. Paludan

J.R. Paulli var Søn af [...] Holger P.[407] Han maa være født o. 1690, da han blev Student 1709. 1717 udnævntes han til Hofretssekretær, 1729 til Toldinspektør i Kjøbenhavn, 1733 til Kammerraad og Aaret efter til Justitssekretær og Brevkammerskriver (dvs: Arkivar) i Rentekammeret. Han var gift med Henrica Cathrine f. Aspach[408] og døde 31. Marts 1759.

Foruden at udgive Registre til Danske og Norske Lov (1738), til Kirkeritualet og Toldrullen (1744—45), lægge Plan til et Lotteri forbundet med Enkeforsørgelse osv. udfoldede P. ogsaa skjønlitterær Virksomhed, der imidlertid tyder paa, at han havde arvet noget af Faderens abnorme Sindstilstand; han skal bl. a. ogsaa have været Alkymist. Samtidig med Holberg optraadte han som Dramatiker i nyere Smag og skrev 1723 en Treakts-Komedie: »Den seendis blinde«, et meget ubehændigt og pedantisk Forsøg i Molières Stil, som dog holdt sig paa Scenen i et halvt Hundrede Aar ved Siden af Holbergs Stykker. S. A. affattede han sin »Julestue og Maskerade« paa Anmodning af de danske Skuespillere, der ønskede at trække Folk til Theatermaskeraderne, af hvilke de for største Delen levede, og befrygtede et Forbud mod disse, som ogsaa kom næste Aar. P.s Stykke blev dog henlagt som mindre svarende til Hensigten, og i Steden skrev Holberg sine 2 Komedier af samme Navn, der forsvare Maskerader som fuldt saa uskyldige som Julestuer og andre gammeldags Forlystelser. P. udgav da sin Komedie, efter Fortalen nærmest for at værge Holberg mod Mistanke for at have plagieret den, og det var vistnok ogsaa i fuldkommen god Tro, at han ligeledes 1724 gav sig til at omarbejde Holbergs »Politiske Kandestøber« og opfordrede Forfatteren til Samarbejde for at ophjælpe Skuepladsen. Omarbejdelsen var imidlertid en ægte »Ballhornisering«[409], og det eneste, der duer, er det, der lige er taget fra Holbergs Stykke. Ømtaalig og hidsig, som denne var, udgav han P.s Henvendelse med en skarp og haanlig Afvisning som »Tvende splinter nye Breve«. Allerede tidligere havde mange tydet hans Tyske Jochum i »Peder Paars« paa P. (andre paa Bogtrykkeren Jochum Wielandt[410]), og det er da intet Under, at den »Korte Undervisning, hvorledes Komedier med Nytte og Skjønsomhed kan ses«, der udkom faa Aar efter og af Werlauff med nogen Sandsynlighed tillægges P., ikke nævner Holbergs Arbejde for at skabe en dansk Skueplads, men roser Skuespillerne, fordi de lægge Vægten paa franske Stykker. Af denne Piece fremgaar ogsaa, hvad det var, P. havde at udsætte paa Holbergs Komedier, og hvor overfladisk hans egen Opfattelse var, i det Hovedsagen for ham er en temmelig raa ydre Effekt, burleske Scener osv.

Efter sine uheldige Forsøg paa at reformere Skuepladsen slog P. sig paa Arkæologi og Kuriositeter, i det han skrev (paa Tysk) om det 1734 fundne Guldhorn og s. A. »En Haandfuld af Kunst-, Natur- og Forstandsmærkværdigheder«. Men især optræder han nu som opbyggelig Forfatter i Følelsen af, at der over for den begyndende Rationalisme krævedes en populær apologetisk Behandling af religiøse Spørgsmaal i Steden for den gamle, lærd orthodoxe. Han stræbte derfor at klæde Diskussionen i Journalistikkens og Morskabslæsningens moderne Former og udgav 1734—37 »Den Christ-opbyggelige Tidsfordriv« som et Slags Tidsskrift i tvangfrie Hæfter. Det er en Andagtsbog eller Postil »i Overensstemmelse med den augsburgske Konfession«, men anlagt i Romanform, i det den gudfrygtige Eusebius opdrager en Discipel gjennem gudelige Betragtninger over alt, hvad der møder dem i det daglige Liv: Værksteder, Samlinger, Kortspil, Værtshusscener med politisk Diskurs osv. Bogen er altsaa en Slags Forløber for Pontoppidans[411] bekjendtere »Menoza« og trods sin ubehjælpsomme Form ikke uden kulturhistorisk Interesse. Nær beslægtet var den »Forblommede Korrespondance«, som P. i nogle Maaneder af Aaret 1746 udgav i Avisform med fingerede og allegoriske

407 Se biografisk artikel s. 294.

408 Muligvis er navnet: 'Anspach'.

409 Se nærmere *»Salmonsens Konversations Leksikon«* (2. udg.). Betydningen er at der er sket »forbedringer« til det værre. En vis tysk bogtrykker, Johann Ballhorn (1531-1599), har lagt navn til udtrykket.

410 Se biografisk artikel s. 269.

411 Se biografisk artikel s. 229.

Nyheder, Anekdoter og Avertissementer, der i et Parallelnummer af Bladet fik deres Forklaring i opbyggelig Aand. Heller ikke denne kuriøse Idé slog an; den vidner som hele P.s Virksomhed om, at han var et forvirret Hoved, der havde Ideer og Fornemmelse af det nye i Tiden, men ganske manglede Evne til at skabe sig en Form.

Erik Pontoppidan (1698-1764), biskop, topograf, forfatter

1. artikel af S.M. Gjellerup

P. var Biskop og Prokansler, theologisk, historisk og sproglig Forfatter, er født 24. Avg. 1698 i Aarhus og Søn af [...] Stiftsprovst Ludv. P. (d. 1706). Efter at Hjemmet var blevet opløst, førte han i sin Opvæxt en mærkelig[412] omflakkende Tilværelse. Sin egentlige Skolegang begyndte han hos en fjærn Slægtning paa Kokkedal ved Limfjorden, men da han blev mishandlet af en ondsindet Huslærer, kom han i Aarhus Latinskole, som han forlod 1709, da Halvbroderen Præsten Henr. P. i Fredericia tog ham til sig og satte ham i Byens Latinskole. Undervisningsforholdene her vare imidlertid slette, og han kom da nogle Aar efter i Huset hos Præsten Ove Guldberg i Barrit, en bekjendt Pædagog, som i sit Hjem forberedte unge Mennesker til Universitetet. Sin Skolegang afsluttede han i Fredericia, hvorfra han blev Student 1716. Han studerede Theologi, uden dog at være dreven af nogen egentlig religiøs Trang. En forbigaaende Vækkelse synes han dog at have modtaget af en Skriverkarl, der boede Dør om Dør med ham og drev sin Morgen- og Aftenandagt med Bøn og Salmesang. Først da han 1718 havde taget sin Embedsexamen og en Tid lang opholdt sig hos sin Morbroder paa en holstensk Herregaard, naaede han under en stærk religiøs Paavirkning til et afgjørende Gjennembrud, der især synes fremkaldt ved Læsningen af en Række bekjendte fransk-reformerte Opbyggelsesskrifter af la Placette[413] [...], Jurien, Saurin o. fl., der i det hele taget fik større Betydning for hans senere Udvikling end Pietisterne i Halle.

1719 kom P. til Norge som Huslærer hos Generallieutenant B. H. Lützow (X, 569) og rejste 1720 udenlands som Hovmester for Claus Huitfeldt, en Søn af Søhelten Ivar H. Rejsen gik over Amsterdam og Leiden til Utrecht, hvor han især søgte Omgang med den bekjendte reformerte Theolog F. A. Lampe. Efter en farefuld Rejse, hvor Rejsefællerne paa en mærkelig[414] Maade undgik Skibbrud paa Schelden, naaede de over Antwerpen til England og opholdt sig i længere Tid i London og Oxford. P. opgav derefter Rejsen i Udlandet og søgte hjem efter, da man havde tilbudt ham et Præstekald. Det var bortgivet, da han kom tilbage, og i Steden for blev han 1721 Informator for Frederik Carl v. Carlstein, den senere Hertug af Pløen (V, 342). 1723 blev han Froprædikenpræst ved Nordborg Slot og Aftensangspræst i Nordborg, og 1726—34 var han Sognepræst i Hagenbjærg ved Nordborg. I sin Embedsvirksomhed mødte han store Vanskeligheder. De første fremkaldte han selv, i det han søgte at gjennemføre en strængere Kirketugt og særlig modarbejdede forskjellige Udskejelser iblandt Hoftjenerne paa Nordborg. Allerede det, at han forsvarede Pietisterne, var tilstrækkeligt til at vække Uvilje imod ham. Af denne Grund blev han ogsaa modarbejdet af Sognepræsten i Nordborg H. C. Brandt, der senere, da han blev Provst og P.s Overordnede, vilde tvinge ham til at anerkjende Konkordieformelen[415] som Lærenorm. Forsøget mislykkedes, men Striden fik først sin Afgjørelse flere Aar efter, da Nordborg kom ind under Fyns Stift.

Under denne Strid begyndte P. sin Forfattervirksomhed, i det han udsendte et lille Skrift kaldet »Dialogus od. Underredung Severi, Sinceri et Simplicis von der Religion u. Reinheit der Lehre«, hvori han søgte at klare Stridens Kjærne, men kun øgede Modstandernes Forbitrelse, fordi man troede, at han stiklede paa bestemte Personer. Derefter udgav han 1727 »Heller

412 Betyder 'bemærkelsesværdigt'.

413 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

414 Betyder 'bemærkelsesværdig'.

415 Se *»Salmonsens Konversations Leksikon«,* 2. udg. Artiklen indledes således: »*Fórmula Concórdiæ* (»Enighedsformelen«) kaldes et Bekendelsesskrift, som blev affattet 1577 af lutherske Teologer og indført i de fleste lutherske Kirker.« Anledningen var en strid mellem dem der stod på Melanchton's standpunkt – der søgte at forene 'nåde' og 'vilje' – mens andre var mere luthersk »fundamentalistiske«. Der var også uenighed om 'retfærdiggørelsen af troen'. Med »*enighedsformlen«* forsøgte man at 'udstøde' romersk-katolske og calvinistiske synspunkter. Se endvidere følgende internetsider:

http://da.wikipedia.org/wiki/Konkordieformel

http://www.lutherdansk.dk/KB-titelside/default.htm

Glaubensspiegel«, et Andagtsskrift, der er vel bredt i sit Anlæg, men vidner om en omfattende Læsning af fransk, engelsk og tysk asketisk Litteratur. Det blev senere oversat paa Dansk (»Troens Spejl«, 1740) og fandt betydelig Udbredelse. Ogsaa dette Skrift indviklede ham i en Polemik, denne Gang med en Rostocker-Professor, der vist var sat ud paa ham af ovennævnte H. C. Brandt. Men mærkeligt[416] er det, at han under alt dette fik Tid til at samle det store Stof, som blev Grundlaget for hans senere bekjendte topografiske og historiske Arbejder. Han gjennemlæste i denne Tid alt, hvad han kunde komme over af topografiske og historiske Skrifter om danske Forhold, og medens han gjorde omfattende Uddrag af disse, søgte han Forbindelser rundt om i Provinserne, især iblandt Præsterne, der sendte ham Oplysninger om Indskrifter i Kirker og Optegnelser i Kirkebøger. Lokale Sagn og ejendommelige Skikke iblandt Almuen løb ogsaa ind med, og selv nyttede han Lejligheden til i sine egne Omgivelser at gjøre Iagttagelser om den sønderjyske Almues Leveskik og Livsopfattelse. Paa dette Grundlag udgav han 1729 »Memoria Hafniæ«, en kort Beskrivelse af Kjøbenhavn, 1730 »Theatrum Daniæ«, en Beskrivelse af Kongeriget og Slesvig, Forløber for »Danske Atlas«, og 1734 »Kurzgefasste Reformations-historie der dänischen Kirche« som en Prøve paa den danske Kirkes Historie, hvis Udgivelse han forberedte. Alle disse Skrifter skrev han paa Tysk, som han selv siger, fordi han havde sat sig til Opgave at retlede Udlændingers Opfattelse af danske Forhold. Allerede fra første Færd af har han altsaa haft sin Arbejdsplan lagt, men det skal dog tilføjes til anden Mands Ære, at Stødet dertil vistnok, efter P.s egen Oplysning, skyldes den bekjendte jyske Præst Chr. L. Tychonius[417]. Men under dette omfattende Arbejde glemte han dog ikke sin Præstegjerning. Han holdt Bibellæsning baade Sommer og Vinter og fik oprettet et Præstekonvent, der dog ophørte, da han, der var dets egentlige Leder, kaldtes til en anden Præstegjerning.

1734 blev han Slotspræst paa Frederiksborg og Sognepræst i Hillerød og Herlev, 1735 dansk Hofpræst i Kjøbenhavn og Meddirektør ved de fattiges Væsen, 1738 extraordinær Professor i Theologi, 1740 Medlem af Missionskollegiet og Meddirektør for Waisenhuset. I Anledning af Reformationsfesten 1736 udgav han »Everriculum fermenti veteris«, en Paavisning af Levninger af hedensk og katholsk Overtro, som endnu fandtes i Danmark og Norge. Stoffet havde han udskilt af de store Samlinger, der senere fremkom i »Danske Atlas«. S. A. blev det ved Kongebrev overdraget ham at udarbejde en Katekismusforklaring og en ny Salmebog. Forklaringen udkom allerede 1737, kaldet »Sandhed til Gudfrygtighed«, og blev 1738 befalet indført overalt i Danmark og Norge. Denne Forklaring havde store Fortrin fremfor de tidligere saa vel med Hensyn til Stoffets Ordning som med Hensyn til Simpelhed og Klarhed i Behandlingen, men hele Fremstillingen var gjennemtrængt af den pietistiske Grundanskuelse. Bisper og Præster af den orthodoxe Skole[418] rejste derfor alvorlig Modstand imod dens Indførelse, og en Præst, som bestemt vægrede sig ved at bruge den, blev afsat, men efter nogle Aars Forløb tabte Misfornøjelsen sig, og Bogen vedblev at være i Brug, indtil den afløstes af Balles Lærebog. Et Udtog af den bruges endnu i Norge. Den nye Salmebog (1740), der til Kingos Salmer føjede Brorsons og nogle Oversættelser fra Tysk, mødte ikke den samme Modstand, vel nærmest fordi der ikke blev givet noget Paabud om dens Indførelse, og Valget altsaa var frit.

P. var Medlem af Videnskabernes Selskab siden dets Stiftelse, og til den første Række af dets Skrifter har han ydet gode Bidrag. De store Samlinger, han sad inde med, fik han yderligere

416 Betyder 'bemærkelsesværdigt'.

417 Se biografisk artikel s. 259.

418 'De ortodokse' så pietisterne som 'sværmere', der satte den personlige Gudsopfattelse over for 'den rette lære'. I modsætning til den ortodokse kirke (som var stærkt hierarkisk) var der – ejendommeligt nok – både et stærkt demokratisk og et stærkt autokratisk element i den pietistiske bevægelse; det var stort set den statsforbundne pietisme der satte sig igennem. Blandt de pietistiske initiativer i Danmark var etableringen af Vajsenhuset, udgivelsen af en salmebog, Brødremenighedens etablering i Christiansfeld, indførelsen af konfirmationen (1736), missionsaktiviteter i Grønland, Vestinden, Trankebar og Afrika. Endelig må nævnes mange aktiviteter på undervisningsområdet. Brorson var fremtrædende som pietistisk salmedigter. Kong Christian 6' understøttede pietismen og sikrede gennemførelsen af teaterforbuddet.

Lejlighed til at forøge, da han paa Grund af sin ansete Stilling uden Vanskelighed fik Adgang til Hovedstadens Bibliotheker og, hvad der var af større Betydning, til Statens forskjellige Arkiver; dog var han ikke altid heldig i Valget af de Mænd, han brugte som Afskrivere og Korrektører. Iblandt de Skrifter, han udgav i denne sin anden Forfatterperiode, skal først nævnes »Marmora Danica« (I—II, 1739—41), indeholdende mærkelige[419] Indskrifter, samlede fra alle danske Landskaber, især af Ligstene og andre kirkelige Monumenter. Meget er her gjengivet, som senere er gaaet tabt. Skjønt Gjengivelsen er i høj Grad upaalidelig, yder han dog her værdifulde Bidrag især til Personalhistorien. Ogsaa maa nævnes hans »Gesta et vestigia Danorum extra Daniam« (I—III, 1740—41), fordi det vidner om stort Kjendskab til Udlandets historiske Kilder, men ellers er det et meget kritikløst Arbejde. Særligt maa derimod fremhæves hans »Annales ecclesiæ Danicæ« (1.—3. Theil, 1741—47), som med alle sine Svagheder er et Værk af blivende Betydning. 1742—43 udgav han »Menoza, en asiatisk Prins, som drog Verden rundt og søgte Kristne« (I—III), et Skrift, der i Form af en Rejsebeskrivelse giver Tidens religiøse Karakteristik saa vel i Udlandet som i Danmark — en Form, der giver Anledning til frimodige Udtalelser om mange Forhold, som ellers ikke let kunde fremsættes i hine Tider. Det blev oversat paa flere fremmede Sprog og i Udlandet fortsat af en anonym med 3 nye Tomer.

1747 blev Bergens Bispestol ledig. Stiftet havde i lange Tider været slet styret[420], og Regeringen søgte en kraftig og praktisk anlagt Personlighed, der kunde gjenoprette den Orden, der i høj Grad tiltrængtes. Den henvendte sig til P., der var villig til at modtage Kaldelsen. Han havde i sin Ungdom faaet stor Interesse for norske Forhold og var desuden træt af Hoftjenesten, men den nærmeste Grund var dog vist den, at han ønskede at komme bort fra Hovedstaden, hvor han af forskjellige Grunde ikke nød den samme Anseelse som tidligere, maaske særlig paa Grund af hans forargelige Strid med J. Langebek[421] (X, 54). Han tiltraadte først sit nye Embede 1748 og blev 1749 Dr. theol. ved Kongehusets Jubelfest. Han greb strax kraftig ind for at gjennemføre en fornuftig Orden i Stiftsstyrelsen, men havde store Vanskeligheder at overvinde baade over for Præster og Lægfolk. Forordningen om Almueskoler (1739) havde ikke taget tilstrækkeligt Hensyn til de norske Bygdeforhold og var derfor ikke bleven gjennemført. Ved en bestemt Optræden fik han dog i forholdsvis kort Tid Skolefundatserne i Orden. Men der manglede Lærere. 1749 fik han Regeringens Tilladelse til at oprette et Skolelærerseminarium. Samtidig dermed udgav han en Anvisning for Skolelærere og anbefalede en Slags indbyrdes Undervisning til Lettelse i Skolegjerningen. Allerede 1751 havde han indsat Lærere i de fleste Præstegjæld i Stiftet. Almueskolevæsenets Ordning i Norge skyldes væsentlig P. Latinskolen i Bergen var, da han kom der til, i fuldstændig Opløsning, men allerede 1749 havde han ført Undervisningsforholdene ind i en god Gænge[422]. Denne Skole var den eneste, der endnu havde en Lector theol. Den sidste døde 1749. P. foreslog da, at Lektoratets store Indtægter med Tillæg af Renterne af Skolens Kapital skulde bruges til Oprettelsen af et Seminarium for 12 Elever, som skulde undervises i Moralfilosofi, Mathematik,

---

419 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

420 De forrige biskopper var – ifølge Holberg's 'Bergens Beskrivelse',

http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesside&bokid=bgbeskriv&sideid=90&innhaldid=12&storleik=

Magister Niels Smeed (biskop 1711-1716), [Clemens Smitt] Clemens Schmidt (biskop 1716-1723), [Detleff Müller] Marcus Müller (biskop 1724-1731) og Oluf Bornemann (biskop 1732-1747); noget længere tilbage var Ludvig Munthe (Holberg's oldefar) biskop.

Efter Pontoppidan fulgte først Ole Tidemand (biskop 1755-1762), derefter Frederik Arentz (biskop 1762-1774), der var gift med en Holberg. Kritikken i artiklen ovenfor er formentlig rettet mod henholdsvis Marcus Müller og Oluf Bornemann. (Biografiske artikler over biskopperne vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.)

Der kan findes en oversigt over norske biskopper på:

http://www.kirken.no/index.cfm?event=downloadFile&nodeid=24207

421 Se biografisk artikel s. 216.

422 Fredrich Christian Holberg Arentz – se biografisk artikel s. 180 - blev rektor for skolen i 1781.

Fysik, Litteraturhistorie samt det tyske og franske Sprog. Han paastod, at Latin og Græsk ikke vare nok til Ungdommens Udvikling, men at der fordredes noget mere, hvorved Synskredsen kunde udvides og Færdigheder erhverves til det praktiske Livs Behov. Kongen billigede Forslaget, og »Seminarium Fridericianum« oprettedes 1750 (ophævet 1808). Ogsaa her viser P. sig som den praktiske Mand, der var langt forud for sin Tid. Stillingen over for Byens Gejstlighed var meget vanskelig. De gjenstridige Præster vare ansatte paa Indstilling af Kirkeinspektionskollegiet, der ikke tog noget Hensyn til hans Klager. Han maatte derfor henvende sig til Kancelliet eller direkte til Kongen, men selv her fandt han ikke den nødvendige Støtte, og Forholdet blev ikke væsentlig forandret i hans Embedstid. P. var en dygtig Visitator, ikke yndet af Præsterne, men vel modtaget af Bønderne, der kaldte ham »en gemejn Mand«[423]. Almuens daglige Syssel og Naturen i dens storartede Udfoldelse fængslede hans Opmærksomhed. Hos Præster, Jægere og Fiskere søgte han Oplysninger om Almuens Sæd og Skik, om Sproget, om Landets Favna, Flora osv. Hvad han havde samlet, gjennemarbejdede han, naar han kom hjem i Bispegaarden, og paa dette Grundlag udgav han 1752—53 »Forsøg til Norges naturlige Historie«, for Norges Vedkommende det første Arbejde i denne Retning, et Værk, der ogsaa fandt fortjent Anerkjendelse i Udlandet. Han er i øvrigt her stærkt paavirket af Svenskeren Linné. Samtidig hermed udgav han 4. Theils i. Bd. af sine »Annales ecclesiæ Danicæ«. Tillige udsendte han aarlig sine Hyrdebreve til Præsteskabet i Bergens Stift, Pastoralanvisninger i kortfattet Begreb, senere sammenarbejdede i hans »Collegium pastorale«.

Ligesom P. i sin Tid havde søgt bort fra Kjøbenhavn, fordi han fandt sin Stilling rokket, saaledes var det ogsaa Vanskeligheder, dog af mere forargelig Karakter, der bevægede ham til at forlade Bergen. 1754 søgte han Rejsetilladelse til Kjøbenhavn. Den egentlige Grund, som dog ikke blev nævnet, var en skammelig Beskyldning af Bergens Viceborgmester Garboe[424] (V, 565), der var bleven Fader til et Barn ved en ugift Datter af Bergens Politimester Mathiesen. For at komme ud over disse Vanskeligheder lod han[425] i en Provsteprotokol i Jylland, hvor Barnet blev døbt, tilføre, at P. delte Beskyldningen for Paterniteten med ham[426]. P. fik dog fuldstændig Oprejsning for denne Tort, men vendte ikke tilbage til Bergen.

Grev J. L. Holstein[427] (VIII, 37), P.s Velynder, der var Universitetskansler, trængte til en praktisk Mand, som kunde støtte ham i hans Bestræbelser for at omordne de mange uheldige Forhold ved Universitetet, der den Gang var i stærkt Forfald. Valget faldt paa P., som udnævntes til Prokansler 1755. Han skulde gaa Kansleren til Haande i alt, hvad der angik Universitetet, og især have Tilsyn med Økonomien og Stipendierne. Hvert Aar skulde han indgive Beretning til Kongen om Universitetets Virksomhed, og dersom Misbrug og Forsømmelser ikke kunde afhjælpes med det gode, skulde han derom gjøre særlig Indstilling. Tillige paahvilede det ham at holde pastoraltheologiske Øvelser med de theologiske studerende. Skjønt han satte stor Kraft ind paa at løse den Opgave, man havde stillet ham, udrettede han dog saa godt som intet. Efter hans Forslag bleve Præstekaldene delte i Klasser, svarende til Hovedkarakterne ved Embedsexamen, og det skyldes vistnok ogsaa ham, at slesvigske Studenter fik Adgang til Kommunitetet[428] og andre Stipendier. Men til Held for Universitetet strandede hans Forsøg paa at faa sat igjennem, at det skulde sælge sit Jordegods, og da han vilde gjennemføre en bedre Ordning af Lærervirksomheden og tvinge Professorerne til at anvende større Flid med Hensyn til Forelæsninger og Disputatser, særlig

423 Omtrent det samme som 'et ganske almindeligt menneske'.

424 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

425 Dvs. 'Garboe'.

426 Betyder formentlig at Garboe hævdede at Pontoppidan også kunne være faderen.

427 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

428 Kommunitetet var en stiftelse der havde tilknytning til Københavns Universitet. Den vigtigste aktivitet var driften af Regensen, derudover blev der ydet pengestøtte til bespisningen af fattige studerende. se: http://www.regensen.dk/historie/historie.php

ved at gjenoptage et for længst opgivet Mulktsystem[429], mødte han en saa bestemt Modstand, at han opgav Ævret. I sin Indberetning til Kongen 1761 beklager han, at hans Bestræbelser for at udrette noget til sand Forbedring af Universitetet ere slaaede fejl. Imidlertid fortsatte han sin Forfattervirksomhed, og foruden en Række mindre Afhandlinger, der kun havde en forsvindende Betydning, udgav han sin Pastoraltheologi: »Collegium pastorale practicum« (1757), et Værk af blivende Værd. 1760 overrakte han Frederik V sin »Origines Hafnienses ell. den kongelige Residensstad Kjøbenhavn i sin oprindelige Tilstand«, og da Kongen opfordrede ham til at fortsætte Værket, saaledes at det kom til at omfatte Landet med alle dets Provinser, passede det saa godt med hans egen Plan, at han strax fortsatte Arbejdet, men han naaede kun at faa udgivet »Den danske Atlas« I—II (1763—64), der senere paa Grundlag af hans Forarbejder fortsattes med 3.—7. Bind af hans Svoger Hans de Hofman, af Langebek[430] og Sandvig — »et Pragtværk i den danske Litteratur, der ligesom hans Kirkehistorie ikke let vil blive fortrængt af noget senere«.

Men efterhaanden som P. forøgede sin store Materialsamling, skød han Planen for sin Forfattervirksomhed videre frem. Han havde udvidet sine Landsmaends Kjendskab til Landets historiske og topografiske Forhold, nu vilde han paa dette Grundlag aabne deres Blik for Landets naturlige Hjælpekilder, for at de kunde blive udnyttede paa rette Maade og Landets Velstand øget. Dette forsøgte han 1759 i »Eutropii Philadelphi Økonomiske Ballance«. Men allerede 1755 var der, vistnok paa hans Forslag, udgaaet en kongelig Indbydelse til alle, uden Hensyn til Rang eller Stand, at indsende almennyttige økonomiske og fysiske Afhandlinger til Grev A. G. Moltke (XI, 380). Naar de fandtes værdige, vilde de med Belønning til Forfatteren blive trykte paa offentlig Bekostning. P. samlede og udgav dem i »Danmarks og Norges økonomiske Magasin« (I—VIII, 1757—64), der indeholder Grundtrækkene af saa godt som alle de senere Reformer i Landbovæsenet. P. og Brødrene F. C.[431] og O. D. Lütken[432] (X, 551 og 554) grundlagde det nationaløkonomiske Studium i Danmark.

P. døde 20. Dec. 1764 og blev begraven i St. Petri Kirkes Urtegaard. Han ægtede 1. (26. Okt. 1723) Francisca Toxwerd, Præstedatter fra Aarhus Stift (d. 30. Dec. 1730); 2. (1731) Helene Danielsen (d. 1. Febr. 1744), Datter af en kongl. Husfoged paa Sønderborg; 3. (16. Febr. 1745) Johanne Maria de Hofman (d. 3. Maj 1809, 87 Aar gammel), Datter af Justitsraad Sør. de H. til Skjærrildgaard.

Den historiske Kritik har rettet skarpe Angreb paa P.s Arbejdsmethode og med rette, og han har selv udfordret den dertil, fordi han i Bevidstheden om sit Arbejdes Betydning har gjort Fordring paa en fremragende Plads inden for Historikernes Kreds. Han var kun en historisk Dilettant, men han var Samler efter en stor Maalestok, og han var ualmindelig praktisk, maaske den mest praktiske iblandt de Mænd, der grebe ind i Udviklingen her hjemme i Midten af det 18. Aarhundrede. Han blev Foregangsmand paa mange Omraader. Dersom han skulde have kritisk sigtet det rige Stof, han sad inde med, havde han aldrig faaet Tid til at føre det frem. Havde han ikke taget over tvært og udgivet Danmarks Kirkehistorie og Topografi, havde Helveg og Trap ikke senere kunnet udføre deres fortjenstfulde Arbejder paa disse Omraader. Det kommer an paa Synspunktet, hvorfra man dømmer Mands Gjerning.

2. artikel af P.K. Thorsen

E. Pontoppidan har berørt og beskrevet *Nationalitets- og Sprogforhold* i Danmark og Norge. Under sit mangeaarige Ophold i Hertugdømmerne fik han grundigt Kjendskab til de nationale og sproglige Tilstande i Sønderjylland, og han fremstillede dem i sine Skrifter, især i sin berømte Afhandling »Det danske Sprogs Skæbne og forrige saa vel som nuværende Tilstand udi Sønderjylland« (Videnskabernes Selskabs Skrifter I, 1745). I denne Afhandling, der

429 Dvs. 'bødesystem'.

430 Se biografisk artikel s. 216.

431 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

432 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

ledsages af en sønderjysk Ordsamling, gjør han Rede saa vel for dansk Folkesprogs som for dansk Skriftsprogs Landomraade, og han giver tillige en livlig Beskrivelse af den Maade, paa hvilken det tyske Sprog trængte sig frem efter Reformationen og blev Kirkesprog i rent dansktalende Egne i Sydslesvig. Det er aldrig blevet oplyst, om P. har haft Førstehaandskilder som Grundlag for denne Skildring. Det er en almindelig Antagelse, at P. har haft Indflydelse paa Udstedelsen af Christian VI's slesvigske Sprogreskript 1736, men noget sikkert er ikke heller blevet oplyst desangaaende. Dialektejendommeligheder uden for Sønderjylland har P. ogsaa berørt. Saa vidt vides, er han den første, der har omtalt Brugen af den foransatte Artikel (æ Mand dvs: Manden) i det sydlige og vestlige Jylland og antydet Grænsen for denne sproglige Ejendommeligheds Landomraade. I Norge fangedes P.s Interesse af de norske Dialekter, og den voxede, da han lærte Christen Jensens norske Ordsamling at kjende. Frugten af hans Studier blev »Glossarium Norvagicum« (1749). Hans Syslen med Folkemaalene bragte ham i Forbindelse med andre Sider af Folkeoverleveringen. En Frugt heraf blev »Everriculum fermenti veteris« (1736), hvor Stoffet fornemmelig er hentet fra Sønderjylland. Han vilde med dette Skrift saa vel som med sit Skrift »Onde Ordsprog« (1739) bekæmpe Overtro og Umoralitet. Skrifterne ere blevne vigtige Kilder til Kundskab om Fortidens Folketro og Folkevaner.

Christian Reitzer (1665-1736), jurist, bogsamler

Af G.L. Wad

Reitzer var Søn af Assessor[433] i Skatkammerkollegiet, tidligere Sekretær i tyske Kancelli, Jørgen R. (d. 1676) og Anna Fabricius, er født i Kjøbenhavn 3. Okt. 1665. Efter at være bleven Student fra Hovedstadens Skole 1683 studerede han ved Universitetet, indtil han 1686, følgende Tidens Skik, søgte videre Uddannelse ved fremmede Universiteter. Hans Rejse gik over Nederlandene, med Studieophold i Leiden, Frankrig, Schweits og Tyskland. Efter sin Hjemkomst 1689 opnaaede han Tilsagn om det juridiske Professorat ved Universitetet, hvorefter han 1690 atter drog til Tyskland for yderligere at gjøre sig skikket til dette Embede. Hans Hovedophold faldt væsentlig i Halle, hvor den berømte Jurist Chr. Thomasius docerede, og her fra kaldtes han 1692 hjem for at overtage Professoratet efter Cosmus Bornemanns Død. Med dette Embede forbandt R. fra 1709 tillige Embedet som Assessor i Højesteret med Justitsraads Titel og fra 1712 som Assessor i Overadmiralitetet; 2 Gange var han Universitetets Rektor, og 1721 blev han Etatsraad. 1723 gik han over i en ganske anden Virksomhed, da han udnævntes til Stiftamtmand over Throndhjems Stift og Amtmand over Throndhjems Amt, en Forandring i Livsstilling, der vistnok stod i Forbindelse med Salget af hans Bibliothek, som ndfr. skal omtales. Under et Besøg, han i Begyndelsen af 1725 gjorde i Kjøbenhavn, fik han Ordre til at indtage den ved Biskop Deichmans Hjemrejse til Norge ledigblevne Plads i den til Undersøgelse af adskillige Embedsmænds Forhold til Forordningen af 23. Okt. 1700 om »Skjænk og Gave« (jvfr. IV, 236) nedsatte Gehejme-Inkvisitionskommission. Som Grund til, at netop han fik dette odiøse[434] Hverv, anførtes, at han fra sit mangeaarige Arbejde i Højesteret maatte have god Kundskab om, hvad der var passeret til Rettens Forvendelse. For Højesterets Vedkommende blev det væsentligste Resultat, at 2 af Assessorerne afskedigedes. Formentlig har hans Virksomhed i denne Sag givet Anledning til, at R. 1726 blev forflyttet til Aalborg som Stiftamtmand samt Amtmand over Aalborghus, Aastrup, Børglum og Sejlstrup Amter, fra hvilke Embeder han dog kort efter Frederik IV s Død 1730 afskedigedes, en Afskedigelse, der vistnok stod i Forbindelse med Christian VI's Uvilje mod den berygtede Kommission og de Mænd, der havde haft Sæde i den. R. flyttede snart efter til Flensborg, hvor han døde 29. Febr. 1736. Kort efter sin Afskedigelse havde han mistet sin Hustru, Marie f. Schou (ell. Rhode) (d. 28. Dec. 1730, 68 Aar gammel), som han havde ægtet i Kjøbenhavn 10. Sept. 1705; hun var Datter af Renteskriver Jens Sørensen.

R. hørte til den Slags grundige lærde, der i den Grad fordybe sig i Studierne, at de sjælden overkomme at gjøre Resultaterne af disse tilgængelige for andre i trykte Værker; i Litteraturen haves derfor fra hans Haand kun nogle juridiske Disputatser og en Universitetstale foruden en Oversættelse af et af Ovids Klagebreve. Ved Siden af hans Hovedfag, det juridiske, var det Historiens Studium, der tiltrak ham. 1701 ansøgte han Kongen om Tilladelse til at benytte saa vel det kongelige Arkiv som Raadstuearkivet for at kunne skrive Kjøbenhavns Historie, og 1705 tillod Kongen ham at faa Underretning af Arkiverne og Kancellierne til Brug ved Udarbejdelsen af en Christian V's Historie; om han virkelig s. A. er bleven udnævnt til kongl. Historiograf, er ikke sikkert. Senere havde han Planer om at omarbejde Niels Krags Christian III's Historie. Hvor meget der kom ud af R.s Studier, kan ikke nu afgjøres, da han selv inden sin Afrejse til Throndhjem tilintetgjorde sine Samlinger, efter at han forud havde skilt sig ved sit Bibliothek. I dette havde han sat baade alt, hvad han havde arvet, og hvad han »ved et stille, enfoldigt Levned« havde erhvervet, i det han i en lang Aarrække fra sin tidligste Ungdom havde kjøbt Bøger saa vel i Indlandet som i Udlandet. Det var derved lykkedes ham at samle et sjælden udmærket Bibliothek paa o. 17.000 Bind, af hvilke over de 2 Tredjedele angik Historien. Med sjælden Uegennyttighed undte han andre lærde Adgang til denne Skat; om Gram[435] hedder det, at hver en Bog i det hele Bibliothek var ham bekjendt, og Holberg[436]

433 Se om assessor'er s. 315.

434 Betyder nok nærmest 'ubehagelige' eller snarere et hverv man ville blive angrfebet for, ikke 'moralsk forkastelige og angribelige'.

435 Se biografisk artikel s. 199.

436 Måske var det Reitzer der opfordrede Holberg til at skrive sin bog om Folke- og Naturretten?

gjorde flittig Brug af de historiske Værker. Men Nedgang i hans økonomiske Vilkaar, dels foranlediget af de slette Tider, dels vel ogsaa af de Ofre, han havde bragt Videnskaben — han bekostede saaledes 1711 Trykningen af Torfæus'[437] norske Historie med en Udgift af 1.500 Rdl. —, nødte ham til at afhænde denne sin kostbare Samling; efter flere Aars vidtløftige Underhandlinger lykkedes det ham endelig 1721, især ved Fr. Rostgaards[438] Mellemkomst, at faa Bibliotheket, som han pro formå havde overdraget til Hans Nobel (XII, 304), solgt til Kongen for 9.000 Rdl. i Kroner, efter at Faren for, at det skulde gaa til England eller Rusland, var afværget. Det kongl. Bibliothek kom ved denne Lejlighed i Besiddelse ikke blot af mange historiske Hovedværker, men ogsaa af værdifulde Haandskrifter, der for en stor Del skreve sig fra den lærde Otto Sperling den yngre[439], der sine sidste Aar havde fundet et Hjem i R.s Hus.

Ogsaa efter Salget af sit Bibliothek vedblev R. at samle Bøger, af hvilke han testamenterede en Del til Aalborg Latinskole, der har solgt dem og aarlig uddeler Renten af Provenuet til Skolens flittigste Dimittend.

437 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Torfæus havde en *vis*, fjern familiemæssig forbindelse til Holberg. Han blev nemlig gift med enken *»Anna Hansdatter, der havde været 2 Gange gift, sidste Gang med en Forvalter over Udstens Klostergods, Iver Nilsen Lem, Broder til Holbergs Morfader«.*

438 Se biografisk artikel s. 237.

439 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Frederik Rostgaard (1671-1745), filolog, statsmand

Af E. Holm

Gehejmearkivar, Oversekretær, videnskabelig Samler og Legatstifter, var født paa Herregaarden Krogerup i Nordsjælland 8. Nov. 1671; hans Forældre vare nedennævnte Hans R. og dennes 2. Hustru. Ved Faderens Død 1684 stod han som en forældreløs Dreng; men Formuesforholdene vare gode, saaledes at han kunde faa en omhyggelig Undervisning og videregaaende Uddannelse. Efter at have været i Huset hos Rektoren ved Kjøbenhavns Skole Peder Foss blev han privat dimitteret af denne 1687; han havde den senere Justitiarius i Højesteret Villum Worm til Formynder og boede som Student flere Aar hos den bekjendte Hofpræst Hector Gotfred Masius[440]. Velstaaende, som han var, drev han forskjellige frie Studier, holdt af at gaa paa Bibliotheker og begyndte som ganske ung Student paa at anlægge Samlinger af Bordings og andre danske Digteres Arbejder, særlig saadanne, der vare paa Latin.

Efter et Par kortere Udflugter, til Skaane og til Nordtyskland, rejste han 1690 til Udlandet, og det for at blive hele 9 Aar borte. Han opholdt sig først i Tyskland, især i Giessen, hvor det var hans Hovedstudium at lægge sig efter Retsvidenskab, men saaledes at han tillige studerede Arabisk. I Foraaret 1692 drog han til Holland, idet han selvfølgelig her gjorde Leiden til sit Hovedopholdssted, og skjønt han ikke lagde Juraen til Side, blev det dog fra nu af Sprogvidenskaben, der tog ham fangen under hans Ophold i Udlandet. Han fandt tillige Lejlighed til her at udgive sine Samlinger af danske Forfatteres latinske Digte (1693) under Titel af »Deliciæ qvorundam poëtarum Danorum«. I Okt. 1693 kom han til England, hvor Oxford blev hans vigtigste Opholdssted, og hvor han foruden at gjøre danske sproglige Studier især kastede sig over Oldtysk, Oldengelsk og Græsk. Paa disse forskjellige Omraader gjorde han betydelige Samlinger, i det han lod tage Afskrifter af vigtige gamle Haandskrifter. Nytaarsdag 1695 kom han til Paris, der bød ham saa meget, at han blev der i 3 Aar. Her som andre Steder føjede han til sine Studier ivrig Omgang med ansete lærde i forskjellige Fag; men for Parises Vedkommende kan endnu tilføjes, at han ogsaa var fængslet ved et Kjærlighedsforhold til en Dame, der fødte ham en Søn og en Datter, som han senere lod komme til Danmark og der tog sig af. Et Skrift, han udgav i Paris om, hvorledes et Bibliothek bedst skulde ordnes, er et Vidnesbyrd om, i hvilken Grad Bogsamlinger interesserede ham, og han indkjøbte da ogsaa Bøger i Mængde til sig selv. 1698 gik Rejsen syd paa til Italien, og han naaede her lige ned til Sicilien med en Udflugt til Malta, fortsættende alle Vegne, hvor det lod sig gjøre, sine Undersøgelser om værdifulde Haandskrifter og Bøger.

Omsider maatte der dog en Ende paa dette omflakkende Liv, under hvilket han med rette kunde sige, at »Studier vare hans højeste Inklination«, og i Nov. 1699 stod han atter i Kjøbenhavn. Hvilke Skatte af Samlinger baade af Haandskrifter og af Bøger bragte han ikke hjem! Hvilket mageløst Fond havde han ikke til at kunne i Hjemmet begynde et virksomt, producerende Liv som Videnskabsmand, især da han havde i det mindste nogen Formue i Ryggen! Men det kom til at gaa anderledes. Hvor flittig han end var, naar det gjaldt om at læse og samle, fattedes det ham helt paa den Hengivelse i visse bestemte Arbejder, paa den Tilsidesættelse af alt andet ikke mindre end paa den Evne til at forme og gruppere, der behøves for at blive virkelig Videnskabsmand. Hertil kom en ikke ringe Forfængelighed, der glædedes ved ydre Glans, og Lyst til at spille en Rolle i den ydre Verden. Nu traf det sig ogsaa saaledes, at han, uvist hvorledes, kom i Forbindelse med Rigets indflydelsesrigeste Personlighed, Storkansleren Conrad Reventlow[441], der besluttede at knytte ham, den kundskabsrige og arbejdsdygtige Mand, til sig. I det Reventlow anbefalede ham til Kongen, fordi han »havde øvet sig i saadanne Videnskaber, som den bør have, som skal sættes over et kongeligt Arkiv«, fik han ham udnævnt til Gehejmearkivar 9. Marts 1700. Det var unægtelig et Embede, der kunde tænkes at passe godt til R. med hans lærde Fordannelse. Men Storkansleren havde imidlertid ogsaa en anden Bestemmelse med ham. 2 Maaneder efter, at

440 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

441 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

R. havde faaet sin Udnævnelse til Gehejmearkivar, blev han forlovet med Reventlows uægte, men for øvrigt af ham anerkjendte og nobiliterede[442] Datter Conradine Revenfeldt (20. Maj 1700). Hun var endnu ikke fuldt 13 Aar gammel — et Bevis paa, at der her ikke var den ringeste Tale om nogen gjensidig Tilbøjelighed —, og der maatte derfor gaa 3 Aar hen, inden Brylluppet kunde staa (1. Marts 1703).

Den unge Fru R. var udmærket smuk — og derved en Modsætning til sin Mand —, men hun var for lidet udviklet til i den første Tid at kunne andet end pynte i hans Hus, senere faar man Indtryk baade af noget koldt og noget forfængeligt ved hende, saaledes at hun mindst af alt var skikket til at være en stille Videnskabsmands Hustru, men derimod langt mere maa tænkes at have ægget de forfængelige Sider af R.s Natur. Intet har aabenbart ligget hende mere paa Sinde end saa vidt muligt at kunne hævde sin Plads ved Siden af sin højfornemme Slægt paa fædrene Side.

Sin Stilling som Gehejmearkivar synes R. at have udfyldt med Iver og Samvittighedsfuldhed, og det gode Navn, han derved vandt, gjorde, at han ikke blot efterhaanden tillige blev brugt i adskillige af de Kommissioner, der i denne Del af Enevældens Tid tidt paakjendte Retssager eller maatte give Kongen Betænkning om forskjellige vigtige Sager; men han kom ogsaa efter 1709 til at dømme som Medlem af Højesteret, og 1. Jan. 1720 blev han endog Justitiarius i denne Ret. Ved Siden deraf var han 12. Sept. 1712 bleven Direktør i det vestindiske og guineiske Kompagni, og 16. Marts 1714 blev han Medlem af Direktionen for Brandvæsenet og Vandværkerne i Kjøbenhavn. Imidlertid havde han ikke lagt sine gamle Interesser paa Hylden, for saa vidt de kunde fremmes uden at lægge for meget Beslag paa hans Tid; han vedblev at samle. Dels var det atter Bordings paa mange Steder spredte Digte, der i saa Henseende optoge ham, dels gav han sig til at samle til en dansk Ordbog, som han mente skulde indeholde en fuldstændig Fortegnelse over det danske Sprogs Ordforraad paa hans egen Tid, og han fattede tillige Tanken om at faa et dansk Adelslexikon i Stand. Det opmuntrede ham sikkert i saa Henseende, at han selv 1702 var bleven optaget i den danske Adel, naturligvis for at passe bedre i sin Hustrus fine Slægt. Det var ikke faa Medarbejdere, som R. brugte for at faa disse Arbejder fremmede, og samtidig med at han stadig forøgede sin Bogsamling, som han meget liberalt tillod andre at bruge, kunde han glæde sig ved at se sine haandskrevne Pakker blive flere og flere; men noget selvstændigt saa man ikke fra hans Haand, og derfor begyndte ogsaa Filologer i Udlandet, der vidste god Besked med, hvor store Samlinger han havde gjort under sin Rejse, særlig paa det oldtyske Omraade og med Hensyn til Libanius, en græsk Rhetor fra det 4. Aarhundrede eft. Chr., at blive utaalmodige over, at disse Skatte laa hen, uden at den lærde Verden fik nogen Gavn af dem. Værre har Efterverdenen her hjemme dog taget ham i Skole, fordi han, der ejede Anholt (foruden Sejrø), i den Grad blev forbitret paa Holberg, da denne i sin »Peder Paars« havde gjort Øen til Skueplads for sin Helts Hændelser, at han klagede til Kongen og krævede saa vel Forfatteren som Bogtrykker og Boghandler alvorlig straffede. Saa lidt formaaede han trods sin æsthetiske Dannelse, og uagtet han selv syslede med Digtekunsten, at hæve sig over sin udannede Samtids taabelige Forvexling af et satirisk Skrift og en Pasquil. Heldigvis saa Konseillet og Kongen forstandigere end han paa Sagen, og hans Klage blev afvist.

Hvis R., saaledes som det er sandsynligt, har ærgret sig over Konseillets Holdning i denne Sag, saa fik han den Tilfredsstillelse, at de Mænd i dette Kollegium, der stode ham fjærnest, Vibe og Sehested, snart efter, nemlig 2. Dec. 1721, bleve afskedigede derfra. Ja, han kom endog selv til at afløse Vibe som Oversekretær i danske Kancelli (samme Dag). Vistnok blev han ikke ved dette Embede, hvad Oversekretæren plejede at være, Chef for sit Kollegium, thi et halvt Aar i Forvejen var Grev U. A. Holstein-Holsteinborg[443] bleven Storkansler og derved sat i Spidsen for begge Kancellierne, og desuden var danske Kancelli i denne Tid stillet i ret stor Afhængighed af Konseillet; men trods dette var Oversekretærembedet afgjort et af de højeste i Staten og udmærket lønnet. Han maatte derfor siges at have gjort paafaldende Lykke, og da Storkansleren som gift med en af Conrad Reventlows ægte Døtre var hans egen Svoger, maatte hans Forhold opad til antages at være behageligt. Overtagelsen af det nye,

442 Dvs. 'adlede'.

443 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

ansvarsfulde Embede gjorde det naturligt, at han frasagde sig Stillingen som Justitiarius i Højesteret.

Virksom og arbejdslysten, som R. var, satte han sig med Iver ind i sit nye Embede, der dog ikke i de Aar, han beklædte det, gav ham Lejlighed til at virke for nogen større Reform. I det denne høje Stilling gjorde det muligt for ham at udøve Indflydelse paa allerhøjeste Steder, brugte han den blandt andet paa en smuk Maade til at støtte det nu begyndende danske Skuespil i Kjøbenhavn. Kjærlighed til dansk Litteratur og til Modersmaalet var stærkt fremtrædende hos ham, og ligesom Holberg saa han, at det nygrundede Theater i Grønnegade her kunde virke noget skjønt, at det kunde tjene »det ædle Sprog, som Kongens Riger tale«. Derfor holdt han sig dels ikke for at være for fornem til at hjælpe Skuespillerne med at affatte flere Prologer for dem, dels virkede han til at stemme Kongen gunstig imod dem. Men uheldigvis var det ikke alle Sider af R.s Virksomhed, der fortjente Anerkjendelse, og han havde Uvenner, der lurede paa ham og vel skulde vide at drage hans svage Sider frem. Iblandt disse Fjender var Biskop B. Deichman[444] (IV, 234) den farligste, og der kan næppe være Tvivl om, at Lyst til at hævne sig paa R., fordi denne havde modarbejdet Planer fra hans Side, virkede betydelig med til, at han, der i høj Grad havde Frederik IV's Øre, fik denne til at lade R. blive trukket med ind i Undersøgelser, som efter Deichmans Forslag i Dec. 1724 bleve anstillede imod saadanne, der havde gjort sig skyldige i at lade sig bestikke. Skjønt R. ikke kunde siges ligefrem at have solgt Retten eller Embeder, havde han dog flere Gange taget imod Pengegaver i Anledning af Tjenester, han i Embeds Medfør havde haft Lejlighed til at vise forskjellige, og han var derfor utvivlsomt hjemfalden til Straf efter den 23. Okt. 1700 udstedte Forordning, rettet imod dem, der toge imod »Skjænk og Gave«. At sligt i hin Tid ikke var ualmindeligt, og at det kunde ske i meget værre Former end den, hvori man ser det hos R., kan paa ingen Maader undskylde ham. Det var en Skandale, at en velstaaende Mand i et udmærket lønnet Embede ikke kunde holde Hænderne rene. Han gjorde Sagen endnu værre ved helt at tabe Ligevægten. Saa snart han mærkede, hvad der truede ham, skrev han ikke blot ynkelige Breve til Kongen, men flygtede endog til Helsingborg. Man har ondt ved at begribe, hvad han vilde opnaa derved, thi saa snart Kongen sendte et Par Lakajer der over for at hente ham, fulgte han strax med tilbage til Kjøbenhavn. Her slap han for den almindelige Rettergang, der fulgtes imod de andre, som vare Gjenstand for samme Anklage, og der blev taget saa meget Hensyn til hans høje Embedsstilling, at der blev holdt Forhør over ham i selve Konseillet, hvor det blev hans egen Svoger Storkansleren, der forhørte ham og derpaa oplæste Kongens Dom for ham. Den lød paa, at han skulde have sine Embeder som Oversekretær og Gehejmearkivar forbrudt, han skulde stille Kavtion for Tilbagebetaling af de Pengebeløb, som han havde modtaget imod Lovens Bydende, og han maatte ikke under den højeste Straf komme for Kongens Ansigt eller til Hove, men skulde flytte fra Kjøbenhavn (23. Jan. 1725).

Skjønt den Straf, der her ramte R., var betydelig mildere end den ved den ovennævnte Forordning fastsatte, der lød paa Tab baade af Embede, Ære og Gods, maatte han føle den som et haardt Slag; den havde styrtet ham fra hans høje Embede, berøvet ham Kongens Naade og sat en Plet paa hans Navn i Folks Omdømme.

Men hvad enten det laa i, at hans Svoger Storkansleren og dennes Hustru, der holdt meget af Halvsøsteren Fru R., arbejdede for ham, eller andre Hensyn have gjort sig gjældende, saa mildnede Kongen efterhaanden hans Lod. Allerede i Marts 1725 fik han Lov til i visse Tilfælde at komme til Kjøbenhavn, i Juni 1727 blev det endog tilladt ham at komme til Hove, hvad der maatte gjælde for en vigtig Rehabilitation, og nogle Maaneder derefter (29. Okt. 1727) udnævntes han til Amtmand i Antvorskov og Korsør Amter. Det er betegnende for hans Hustrus haarde Karakter, at hun nægtede at følge ham til hans Bolig i den nye Embedskreds; hun vilde ikke bort fra det smukke Krogerup, og han var altsaa nødt til at passe sit Embede fjærnt fra sin Familie. Men dette varede dog ikke længere end til Frederik IV's Død. Faa Dage efter den blev han nemlig uden noget derom af ham selv udtalt Ønske flyttet til at overtage en Stilling som Translatør ved Øresundstolden i Helsingør (17. Okt. 1730). At blive Translatør i Steden for at være Amtmand syntes at maatte være en ret anselig Tilbagegang; men det er dog et Spørgsmaal, om det maa opfattes saaledes; i det mindste følte han det som et Gode, at

444 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

han nu var kommen i Nærheden af sin Familie, og Embedet var ikke daarlig lønnet. Selve Forretningerne viste sig imidlertid ikke at ligge for ham, og allerede 19. Febr. 1731 opnaaede han at faa sin Afsked med en aarlig Pension af 600 Rdl. Han trak sig nu tilbage til Krogerup, hvor han levede Resten af sine Levedage som en velstaaende Privatmand. Da han, der allerede 1712 var bleven Etatsraad, 1735 blev gjort til Konferensraad, kunde han ogsaa have Nydelsen af at føle sig som en anselig Rangsperson. Den slemme Historie fra 1725 var nu glemt, eller han gjaldt for den Gang at have været Gjenstand for en uretfærdig Forfølgelse.

Fru R. fødte sin Mand 7 Børn. Af disse døde det eneste, der var en Søn, Dagen efter Fødselen, og af Døtrene bleve kun 3 voxne. Betydeligst af disse var den ældste, Conradine Sophie, der var ypperlig begavet og kundskabsrig. Hun var først gift med en Kammerjunker v. d. Maase, der døde 1728. Siden (1736) ægtede hun en Oluf Bruun[445] (III, 177), der havde været Huslærer for hendes Børn af første Ægteskab, og som hun havde staaet i Kærlighedsforhold til. Hendes Forældre havde god Grund til i flere Henseender at være misfornøjede med den Maade, hvorpaa dette Ægteskab blev sluttet; men de toge Sagen uforstandig og haardt. Uden at bryde sig om, at hendes nye Ægtefælle var en fuldstændig hæderlig og dygtig Mand, brøde de ganske Staven over Datteren, og hun blev gjort arveløs. Havde R. tabt Ligevægten i Ulykkens Dage, gjorde han det ikke mindre i dette Familiedrama. Men sikkert falder en stor Del af Skylden her paa hans Hustru. Hvordan hans eget Forhold til denne i det hele har været, ved man ikke. Derimod er det sikkert, at, hvad der udbredte Tilfredshed over R. s Leveaar i hans Privatliv ude paa Krogerup, det var hans Tilbagevenden til de lærde Sysler fra hans yngre Aar og det venlige Forhold, hvori han kom til en Del Videnskabsmænd som f. Ex. Gram[446] og ganske særlig Langebek[447]; det var fra hans Side betegnet ved en ikke ringe personlig Elskværdighed, ligesom han ogsaa gjærne vilde hjælpe med Penge, for saa vidt hans Midler strakte til.

Da Ulykken ramte R. ved hans Afsættelse, greb han til at sælge sine Haandskriftsamlinger og sit udmærkede Bibliothek; men han beholdt dog ikke saa ganske lidt, og dette forøgede han siden, thi han var af den Slags Mennesker, der ikke kunne leve uden at samle. Der var saaledes Stof nok for ham til lærde Sysler i det sidste, stille Afsnit af hans Liv. Ganske vist fremkom der ikke mere nu end tidligere selvstændige større videnskabelige Værker fra hans Haand; han vedblev stedse i saa Henseende nærmest at være, hvad man maa kalde en lærd Dilettant. Det vigtigste af, hvad han selv skrev, var en Skildring af hans eget videnskabelige og litterære Liv, der i en af ham personlig udarbejdet tysk Oversættelse blev udgivet i »Dänische Bibliothek«, samt paa det digteriske Felt en Oversættelse af tyske Salmer, som han forøgede med nogle af ham selv digtede. Mest holdt han af at give Bidrag fra sine Samlinger til andre lærdes Arbejder. Det var saaledes paa Grundlag af saadanne, at Bordings poetiske Skrifter bleve udgivne 1736[448]. Stærkest var han maaske en Tid optaget af at faa sine danske Ordbogssamlinger bearbejdede til endelig Udgivelse, og han var rede til at bringe pekuniære Ofre, for at dette kunde naas. Arbejdet blev lagt i Langebeks[449] Haand og fortsattes indtil efter R.s Død, men som bekjendt uden at blive ført til Ende.

Det kan ikke nægtes, at da R. døde 25. April 1745, var det ikke store Resultater, hans varme Kiærlighed til Videnskaben havde bragt; men naar man trods hans vitterlige Mangler ikke kan andet end anerkjende denne Kiærlighed, saa maa der endnu som et nyt Vidnesbyrd derom anføres, at han ved testamentariske Bestemmelser lod henlægge en Sum Penge, der ved Oplæg efterhaanden skulde voxe saaledes at der deraf med Tiden kunde oprettes visse Legater til videnskabeligt Brug, blandt andet til at lønne en Professor i den nordiske Historie og de nordiske Oldsager (den nuværende Rostgardianus). Det var en smuk fæderlandsk Følelse, der her ledede ham, nemlig Tanken om at fremdrage gamle nationale Minder af »den tykke

445 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Bruun var en ungdomsven af Jacob Langebek, se biografisk artikel s. 216.

446 Se biografisk artikel s. 199.

447 Se biografisk artikel s. 216.

448 Se biografisk artikel om Hans Gram s. 199.

449 Se biografisk artikel s. 216.

Uvidenheds Mørke« og om »Forsvar imod vore Fjenders og Misunderes daglige og skammelige Bagvaskelse«. Hans Hustru døde først 22. Okt. 1770, 83 Aar gammel.

- - -

Tilføjelse

Se om kobberstikkeren Andreas Reinhardt s. 298.

Henrik de Stampe (1713-1789), jurist, generalprokurør, statsminister

1' artikel af E. Holm

Hans Forældre vare Provst Jens S. (d. 1733), Præst i Hammer, Horsens, Sulsted og Ajstrup Menigheder i Aalborg Stift, og Christine Amalie f. Thestrup, en Datter af Biskop Frants T. S., der var født 28. Jan. 1713, var den ældste af 8 Søskende. Som Dreng gik han i Aalborg Kathedralskole, hvorfra han 1728 dimitteredes til Universitetet. Efter at han havde taget theologisk Embedsexamen i 1731, blev han af sin Morfader beskikket til Konrektor ved Aalborg Skole (1734), og her virkede han som ung Lærer indtil 1737, da han med Tilladelse til at lade sit Embede bestyre ved en Vikar rejste udenlands for at uddanne sig i de Retninger, der laa ham nærmest. Først og fremmest tænkte han her paa at lægge sig efter den Wolfiske Filosofi, der allerede tidligere havde grebet ham. I næsten 2 Aar opholdt han sig da hos Wolf ved Universitetet i Marburg, og foruden i Filosofi uddannede han sig under Opholdet der ogsaa baade i Jura, Fysik og Mathematik. Han synes paa denne Tid at have været noget i Tvivl, om han skulde vælge Jura eller Mathematik til Hovedstudium. Det blev dog Retsvidenskaben, der gik af med Sejeren. Efter Opholdet i Marburg rejste S. til Paris og siden til England; men et Brev fra hans Velynder Grev J. L. Holstein[450] kaldte ham hjem, da der her syntes at aabne sig Lejlighed for ham til videnskabelig Virksomhed.

A. Hojer[451] var nemlig død (1739), og hans Plads skulde besættes ved Konkurrence. Til den meldte da S. sig sammen med ikke færre end 5 andre. Udfaldet af Konkurrencen blev (1740) for S.s Vedkommende, at han vel ikke fik den juridiske Professur, der blev givet til Kofod Ancher[452], men blev udnævnt til Professor i Filosofi. Dette laa ham vistnok ingenlunde fjærnt; men hans Hu stod dog til Juraen, og det var derfor meget heldigt for ham, at Holstein[453], der var Universitetets Patron, ønskede, at han skulde holde private juridiske Forelæsninger. Dette gjorde han i en Aarrække med overordentlig stor Iver og med stort Udbytte baade for sig selv og for sine Tilhørere. Imidlertid var han (1743) bleven baade Medlem af det juridiske Fakultet og af Konsistorium, hvilket sidste stod i Forbindelse med, at han ogsaa blev Universitetets Sekretær. I 1751 forbandt han med disse Stillinger ogsaa at blive Kvæstor ved Universitetet[454]. Omsider udnævntes han 16. Febr. 1753 til juridisk Professor, og det saa nu ud, som om han paa forskjellige Maader var forsvarlig knyttet til Universitetet; men ejendommelig nok, samme Dag, han blev juridisk Professor, udnævntes han til den vigtige Stilling at være Generalprokurør[455] og dermed tillige til at have Sæde i Kancelliet, et Vidnesbyrd om, i hvilken Grad hans gamle Velynder Holstein, der var Kancelliets Præsident, havde sin Opmærksomhed henvendt paa ham.

Naturligvis var det umuligt samtidig at være Generalprokurør og at virke med Kraft som Universitetsprofessor; men Holstein[456] fik det indrettet paa bedste Vis for ham. Medens han nemlig slap for i Fremtiden at holde Forelæsninger imod at betale en mindre Sum til en Vikar, beholdt han for øvrigt Professorembedets ret betydelige Indtægter i Forening med sin Lønning som Generalprokurør. Visse Forretninger vedblev han stedse at røgte ved det juridiske Fakultet, ligesom han stadig var Medlem af Konsistorium indtil Aaret 1785 og tillige bevarede Kvæstorforretningerne indtil Aaret 1784.

---

450 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

451 Se biografisk artikel s. 208.

452 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

453 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

454 Efter Ludvig Holberg og på *hans* forslag, se s. 178.

455 Efter Bolle Willum Luxdorph, se biografisk artikel s. 223.

456 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Hans fortsatte Virksomhed ved Universitetet vedrører os dog ikke her. Det er hans Arbejde som Generalprokurør, der fra Aaret 1753 træder i Forgrunden. Saaledes som denne Embedsmand paa denne Tid var stillet, bestod hans Gjerning væsentlig i at være en Slags Konsulent for de forskjellige Kollegier, især for danske Kancelli, ved at afgive Erklæringer over juridiske Spørgsmaal, der rettedes til ham, samt i at udarbejde Udkast til Love enten efter opgivne Momenter eller uden saadanne. Enhver vil kunne forstaa, at i en fremragende Jurists Haand maatte et sligt Embede kunne faa stor Betydning, og der er da ingen Tvivl om, at S. i Tiden fra 1753—70 har været den vigtigste Mand i Kancelliet. Medens man sædvanlig i hine Tider ved Kollegiernes Historie lider af Vanskeligheden ved at skjelne, hvad der har været de enkelte Kollegiemedlemmers særlige Del i det, der er udrettet enten af godt eller af mindre heldigt, er det anderledes med S. Udbyttet af hans Gjerning ligger tydelig og klart i de efter hans Død i Følge hans egen Beslutning udgivne »Erklæringer«, hvorved han i høj Grad har sat sig selv et monumentum ære perennius[457].

Hvad der udmærker dem, er for det første store formelle Fortrin. De indtage, rent stilistisk set, en høj Plads i den Tids Prosalitteratur her hjemme; i den Grad er Fremstillingen naturlig og klar, samtidig med at Sproget er ualmindelig godt og tit paafaldende livligt, naar man tager de med Nødvendighed jævnlig temmelig tørre Æmner i Betragtning. Hovedsagen er imidlertid naturligvis de fortrinlige juridiske Udviklinger, de indeholde, der bæres af en mærkelig bon sens og af et klart Blik for det praktiske Livs Krav. Det er dog ikke den rent juridiske Side af dem, der i denne Skildring skal fremdrages. De ere nemlig tillige saare vigtige ved det Billede, de give af S.s Opfattelse af vigtige Statsforhold og Samfundsforhold og af hans Virksomhed for deres Udvikling.

S. var saa fuldt som nogen her hjemme en varm Tilhænger af Enevælden og overtydet om det fortræffelige ved Statens Forfatning med dens Kollegiestyrelse. Men han stod derfor ingenlunde uden for adskillige af de Fremskridtstanker, der paa den Tid vare satte i Bevægelse ad statsvidenskabelig eller filosofisk Vej. Man kan saaledes ikke være i Tvivl om, at han paa flere Punkter var paavirket af Wolf, naar denne paa den ene Side betonede det almene Vel som Statssamfundets Opgave og tillige fremhævede Menneskenes naturlige Lighed og Frihed. Der var herved fremdraget meget vigtige Synspunkter til Bedømmelse af adskillige Stats- og Samfundsforhold, og Tanken om det store Hensyn, der skyldtes Folket midt i den enevældige Stat i Modsætning til den tidligere stærke Fremhævelse af Fyrstens dynastiske Interesser, var herved kommen til at ligge ligefor. Under Paavirkning af disse Bevægelser i Datiden var S. ligesom Sneedorff[458], Rothe[459], Fr. Lütken[460] og andre stærkt gjennemtrængt af Tanken om den Ret til borgerlig Frihed, som de enkelte Borgere i et Land havde, og han mente ogsaa, at den dansk-norske Stats Lovgivning sikrede Folket en saadan. Værnet for denne Frihed og den dermed forbundne Sikkerhedsfølelse laa efter hans Opfattelse i den trygge Adgang til Lands Lov og Ret, der kunde sikre Borgerne imod Vilkaarlighed, fra hvilken Side den saa kom. I det han mente, at det særlig var Kancelliets Opgave at vaage over, at Undersaatternes Ret paa dette Omraade blev agtet, kan man sige, at han ogsaa opfattede det som sin personlige Pligt, og den gjennemførte han trofast, hvor der var Lejlighed dertil.

Et Hovedpunkt var her, at der værnedes over Adskillelsen imellem den udøvende og den dømmende Myndighed, en Adskillelse, som ikke længe i Forvejen Montesquieu med stor Kraft havde ført Ordet for i sit berømte Værk om Lovenes Aand. Den ene Gang efter den anden førte S. en levende Kamp imod Embedsmænd omkring i Landet eller imod Regeringskollegier, som

---

457 Sætningen betyder: *Jeg har rejst et mindesmærke, der er mere holdbart end bronze*. Stammer fra Horats' digt til Melpemone (Lyriske digte, bog 3, digt 30).

458 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

459 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Carl Henrik Koch har en artikel om Rothe i sin *»Dansk Oplysningsfilosofi«* (i serien: *»Den Danske Filosofis Historie«*), Gyldendal, København 2003, s. 257 ff.

460 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

han mente gjorde sig skyldige i at gaa uden for deres Omraade ved at blande sig i Domstolenes Gjerning og udvirke Kjendelser ved kongelige Resolutioner i Steden for at lade Afgjørelsen ske ved Domstolene. S. kunde ved slige Lejligheder bruge det skarpeste Sprog. I det han vilde arbejde for, at den ved Lovgivningen fastslaaede Rettergang blev stillet paa den Plads, der tilkom den i Samfundet, værnede han da ogsaa med Iver om Appellationsinstitutionen. Han bekæmpede af al Magt, at en Sag, der var paadømt ved en lavere Domstol, bag efter kunde indankes til endelig Afgjørelse ved en kongelig Resolution, den skulde gaa til den højere Retsinstans. Naturligvis værgede han derfor med stor Styrke om Højesteretsdommenes Uforanderlighed, med Undtagelse af at selvfølgelig Kongen maatte have Benaadningsret. Kun i visse enkelte Tilfælde mente S., at der kunde fældes Domme ved kongelige Resolutioner. Der kan ingen Tvivl være om, at ligesom den Begrundelse, han gav af hele dette Punkt, har sin store Interesse, saaledes har hans varme Kamp for Domstolenes Ret og Ukrænkelighed haft Betydning med Hensyn til vor indre Udviklings Historie. Haand i Haand hermed kan det fremhæves, at han med ikke mindre Styrke vilde have alles Lighed for Loven slaaet fast. Det maatte, udtalte han, gjøres klart, at »Kongen har lige stor Omsorg for alle sine Undersaatter, fra den højeste til den laveste, og forskaffer dem alle lige Sikkerhed for deres Liv og alt, hvad dem tilhører«.

Det Had imod Vilkaarlighed, der gik igjennem alt dette, lod ham blandt andet i flere Henseender være en skarp Kritiker af den Behandling, som Bønderne bleve Gjenstand for fra Herremændenes Side, og han havde et klart Blik for, at deres Tilstand havde udviklet sig paa en for dem saare sørgelig Maade. Hertil kom, at han havde fremskredne Meninger paa det økonomiske Omraade, i det han holdt for, at Frihed langt bedre end Tvang fremkaldte Flid og Opsving. Han var derfor bestemt af den Overbevisning, at Selvejendom burde udvikles saa meget som muligt paa Landet, medens Hoveriet fremkaldte daarligt Arbejde, foruden at det gav Plads for megen Haardhed og Vilkaarlighed. Paa flere Punkter mødtes han altsaa med den Bevægelse for Bondestandens Frigjørelse, der var i fuld Gang her hjemme allerede under Frederik V. Ganske vist var han efter sin hele Natur ikke de dristige Reformers Mand; dertil var han, f. Ex. hvad Landbosagen angik, for ængstelig for at komme til at træde Proprietærernes vel erhvervede Rettigheder for nær; men hans Kritik af de bestaaende Fejl i Ordningen var dog saa stærk, at Regeringen naturlig tog ham med, da Spørgsmaalet om indgribende Reformer blev rejst i Aaret 1767 efter Reverdils Initiativ. En Erklæring, som han da afgav (1. Okt.) om, hvorledes Kongens Hensigt at ville befri Bønderne bedst kunde fremmes, udtalte, hvad der var meget vigtigt, at Stavnsbaandet alene afhang af Proprietærernes Forpligtelse til at stille Rekrutter, thi heraf var Følgen, at naar denne Forpligtelse hævedes, var Kongen i sin gode Ret til at afskaffe Stavnsbaandet. Han udviklede ogsaa, hvorledes Friheden vilde have gode Virkninger, bl. a. ved at fremme Folkeformerelsen; men han tilraadede, at hvis Kongen vilde forbedre Bøndernes Stilling, skulde man blive staaende ved at indskrænke Stavnsbaandet til at omfatte Tiden fra det fyldte 14. Aar til det fyldte 36. Aar. I den følgende Tid havde S. Sæde baade i Landvæsenskommissionen af 27. Okt. 1767 og i Landvæsenskollegiet af 15. April 1768, og han havde stor Del i de Forordninger, som dette Kollegium fik udstedt baade om Hoveriets Bestemmelse, om Forøgelse af Selvejendom og om Fællesskabets Ophævelse. Det vides, at han var et af de ivrigste Medlemmer af Kollegiet, og det maa tillige erindres, at videre end han dristede selv Reverdil sig ikke til at gaa med sit Forslag til Stavnsbaandets Indskrænkning.

Den Sans for Frihedens Betydning for Arbejdet, som bragte S. til at ønske Selvejendom fremmet, gjorde ham ogsaa ilde stemt imod de Skranker, som vidtgaaende Privilegier og Lavsrettigheder kunde sætte for Omsætningen. Det var bl. a. det, der bragte ham til at faa udvirket et Reskript af 10. April 1761, hvorefter der ikke maatte oprettes flere Lav, samtidig med at Optagelsen i de bestaaende Lav lettedes, og Eneret kun maatte gives i visse bestemte Tilfælde og for en vis Tid, ligesom Næringsfriheden i de danske og norske Kiøbstæder betydelig udvidedes.

I det vigtige Afsnit af S.s Liv, som vi her have dvælet ved, havde han med Stillingen som Generalprokurør ogsaa forbundet den at være Højesteretsassessor[461], og foruden at han var bleven udnævnt til Direktør for det kongl. Søassuranceselskab, var der tilfaldet ham

461 Se om assessor'er s. 315.

forskjellige Titler og andre Udmærkelser. Han var 1766 bleven Konferensraad, 1769 Ridder af Danebrog, 1770 gav Dronning Sophie Magdalene ham sin Orden de l'union parfaite, og han var desuden 4. Maj 1759 bleven optaget i den danske Adelstand. Imidlertid havde han tillige giftet sig (30. Nov. 1753) med Christine Elisabeth Kløcker, Datter af Etatsraad H. L. K. (IX, 246); men Døden berøvede ham hende allerede 1761.

Den meget indflydelsesrige Rolle, som S. havde spillet indtil 1770, ophørte, da Struensee i dette Aar greb Magten. Vistnok lod han S. beholde Embedet som Generalprokurør, og han brugte ham ogsaa, bl. a. til at udarbejde en ny Instrux for Højesteret; men stor Indflydelse havde S. dog ikke i denne Tid, og som andre Medlemmer af Kancelliet følte han sig stærkt trykket ved den Myndighed, Struensee udøvede. Et meget godt Arbejde fik han imidlertid dog i denne Tid Lejlighed til at udføre ved Udarbejdelsen af Forordningen af 15. Juni 1771 om Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn, og han holdt da ogsaa bag efter sin Haand med Kraft over denne Domstol, med hvis Indretning han havde sympathiseret. Derimod havde han des værre ingen Ære af, da han havde faaet Sæde imellem Struensees Dommere, saa at være den, der affattede Dommen over Struensee, som vel kjendt et i flere Henseender højst uheldig redigeret Aktstykke. S. var aabenbart under Struensee - Katastrofen som saa mange andre her hjemme kommen rent ud af Ligevægten[462].

I den saakaldte Guldbergske Tid indtog han naturligvis en meget anset ydre Stilling, og foruden at blive Gehejmeraad (1774) fik han Sæde ikke alene i flere Kommissioner, men ogsaa baade i Overskattedirektionen (1777) og i Overbankdirektionen (1782), og i Kancelliet vedblev hans Ord at gjælde meget; men dog var hans Virksomhed i denne Tid mindre, end den havde været før 1770. Det ser ogsaa stærkt ud til, at han i Længden ikke har følt sig tilfreds med den Guldbergske Styrelse, efterhaanden som den ved Kabinetsordrerne fik et Vilkaarlighedens Præg, der i høj Grad stred mod de Grundsætninger, han stedse havde gjort gjældende. Et tydeligt Vidnesbyrd om Uoverensstemmelsen imellem ham og Guldberg var det, da han paa Grund af Opposition imod dennes Indgriben i Bankstyrelsen fik sin Afsked fra Overbankdirektionen (19. Avg. 1783). Det er under saadanne Forhold ikke underligt, at han blev draget ind i de Forhandlinger imellem flere af Guldbergs Modstandere, der førte til Regeringsforandringen af 14. April 1784. Der var ved denne Lejlighed gjort Regning, bl. a. af A. P. Bernstorff, paa, at han skulde træde ind i Konseillet, hvad ogsaa skete. Men uheldigvis var S. den Gang begyndt at blive legemlig svækket som en Følge af apoplektiske Anfald, hvoraf det første havde ramt ham i Dec. 1781. Under Indflydelse af den tiltagende Svækkelse af hans Arbejdskraft, der var en Følge heraf, blev det i Virkeligheden ikke noget energisk Arbejde, han kunde udføre som Statsminister. Han døde 10. Juli 1789.

Under Tidsafsnittet imellem Struensees Fald og 1784 havde han 1776 giftet sig anden Gang, med en Enke efter Konferensraad J. G. Klinggraf, Margrethe Elisabeth f. Grøn, der overlevede ham. Ligesom hans første Hustru bragte hun ham Formue, men fødte ham ingen Børn.

Det Portræt, man har af S., malet af Juel, gjør et overordentlig tiltalende Indtryk, baade klogt og elskværdigt. Dertil svarer helt det Billede, man faar af ham ved at sysle med hans Historie. Man ser i ham ikke alene den udmærkede Embedsmand og Jurist, men ogsaa en Mand med humane og ædle Grundsætninger, og hvad man hører om ham som Privatmand, tyder paa, at han har været en saare elskværdig Personlighed.

2' artikel af H. Munch-Petersen

— Et anseligt Vidnesbyrd om sin *juridiske Virksomhed* har H. Stampe efterladt sig i sine ovennævnte »Erklæringer, Breve og Forestillinger, Generalprokurørembedet vedkommende«, i

462 Se nærmere om sagen mod Struensee og Brandt i Stig Iuul's artikel: *»Kommissionsdommen over Struensee og Brandt« i: »Historisk Tidsskrift«* 1974, København, s. 153-182. Iuul konkluderer at kommissionsdommen i det grundlæggende var juridisk korrekt, hvis man vurderer den ud fra tidens retsgrundlag. De moralske aspekter ønsker han ikke at udtale sig om. Se om Kongeloven i: Bjørn Andersen: *»Kongeloven. Om kongens eventuelt manglende evne til at udøve sin myndighed«,*

http://bjoerna.dk/DanskeLov/Notat-om-Kongens-myndighed.pdf

6 store Kvartbind[463] (1793—1807). Disse have en betydelig Interesse saa vel ved at bringe Bud om vor Retstilstand fra en Tid, hvor den egentlige Retsvidenskab var meget sparsom, som gjennem de rige Bidrag, de give til Bedømmelse af S.s Personlighed, og da særlig som Jurist.

Til Værkets Vurdering maa det erindres, at disse Erklæringer ikke ere tænkte at skulle være videnskabelige Afhandlinger, men kun praktiske Løsninger af Spørgsmaal, der fremlagdes S. til embedsmæssig Afgjørelse. Hermed er dog ikke ment, at hans Betænkninger skulde være uden videnskabeligt Værd. Tvært imod indeholde adskillige af dem en saa omhyggelig Udredning af Sagens theoretiske Sider, at de ogsaa efter en rent videnskabelig Maalestok kunne staa deres Prøve. S. havde jo ikke blot viet sin Ungdomstid til theoretiske Studier, men var ogsaa i Besiddelse af utvivlsomme Evner i denne Retning. Mange nye og originale Synspunkter kan han dog ikke siges at have bragt Videnskaben, og hans egentlige Betydning ligger altsaa ikke paa dette Felt. Den beror derimod paa hans sjældne Evne til i Praxis at anvende og gjennemføre de Tanker, der vare oppe i Tiden, og som han gjennem sine Studier var kommet i frisk og umiddelbar Berøring med. Den ydre Lejlighed hertil gav hans Stilling som Generalprokurør ham, men han maatte ogsaa siges i sjælden Grad at forene de indre Betingelser, der krævedes for at udfylde denne betydningsfulde Post. Til et frit og aabent Blik paa mange af Livets Forhold, hvilket hans Beskæftigelse med theoretiske Spørgsmaal yderligere havde bidraget til at udvide, føjede sig en juridisk Skarpsindighed, en sund praktisk Sans og en Retsindighed, der sjælden lode ham forfejle den rette Afgjørelse.

Blandt Tanker, som saaledes for S.s Tid til en vis Grad vare nye, og som i alt Fald først ved S. ere blevne bragte til fuld praktisk Gyldighed hos os, er den skarpe Adskillelse af Retsplejen fra Forvaltningen, hvilken danner et saa betydningsfuldt Led i Nutidens Retstilstand. S. bliver i sine Betænkninger ikke træt af at gjentage, at Spørgsmaal om private Rettigheder eller om Straf skulle afgjøres, ikke ved administrativ Resolution, men ved Dom, og at en saadan fuldt maa respekteres, indtil den omstødes ved Appel til højere Ret. Paa en Tid, da vor hele Retsorganisation for Alvor skulde grundlægges (den juridiske Examen var jo først indført 1736), var det en stor og ubestridelig Fortjeneste, at den saaledes strax med sikker Haand blev lagt i den rette Plan, og derved en skæbnesvanger Forvirring, der paa Grund af, at de forskjellige Funktioner sædvanlig udøvedes af samme Person, hos os laa særlig nær, lykkelig blev undgaaet. For øvrigt var S. alt for meget de praktiske Opportunitetshensyns Mand, til at han ikke selv, hvor særlige Grunde i høj Grad talte derfor, bestemte sig til at gjøre Brud paa sit Princip.

Hans Iver for at sikre Borgerne fri Adgang til Domstolene stod i Sammenhæng med hans Bestræbelser for i det hele at beskytte dem mod Overgreb fra Statsmagtens Side. Embedsmænd, der viste sig for ivrige til at udsuge Folk med Sportler[464] (som jo i de Tider tilfaldt dem selv), forsømte han ingen Lejlighed til at indskærpe, at de vare til for Publikums Skyld og ikke omvendt. Under den enevældige Konges Beskyttelse skulde Borgerne i videst muligt Omfang nyde Frihed og Lighed for Loven. Foranstaltninger f. Ex. gaaende ud paa at paalægge Bønderne Tarvelighed i Klædedragt modsatte han sig, fordi de kun kunde bidrage til at udvikle en uheldig Følelse af Standsforskjel; snarere skulde de højere Stænder i saa Henseende foregaa de andre med et godt Exempel. I det hele følte han en varm Interesse for at hæve og frigjøre Bondestanden, om end han med den Forsigtighed, som ogsaa til en vis Grad hans Stilling paalagde ham, anbefalede at gaa langsomt til Værks. Ogsaa for Næringsfrihed, imod Lavsvæsen og Kjøbstadsprivilegier træder han i sine Betænkninger ofte i Brechen. Over for Militærmagten er han stadig paa sin Post, naar den forsøger at ville tilrane sig Jurisdiktion over civile Borgere eller begaar andre Overgreb, og det lykkedes ham ogsaa ved bestemt Optræden at faa afværget et Forsøg, der blev gjort paa at faa pensionerede Officerer ansatte i de forskjellige civile Embeder.

Indtog saaledes S. end i mange Retninger et oplyst og frisindet Standpunkt, kan det dog ikke undre, at han i enkelte Henseender kun var et Barn af sin Tid. Dette viste sig saaledes med Hensyn til hans kriminalistiske Opfattelse, i det han sluttede sig til den gamle

463 Se om bogformater s. 315.

464 Dvs. 'pengeafgifter'. Sportler var en anerkendt del af en embedsmands indkomst; undertiden brugte han dem til at aflønne en fuldmægtig.

Afskrækkelsestheori og som Følge deraf var tilbøjelig til ret strænge, ja barbariske Straffe, jvfr. saaledes den af ham forfattede Plakat af 18. Dec. 1767 om Straffen for »melankolske og tungsindige Mennesker«, der alene for selv at blive af med Livet begaa Mord[465]; dog gribe ogsaa her hans menneskelige Følelse og sunde Sans ikke sjælden regulerende ind og lempe Princippets Strænghed. Det er saaledes vel ikke i samme Grad for hele Værkets Vedkommende, at det har bevaret sin direkte Betydning for Nutiden, — allerede paa Grund af Forandringer i Lovgivningen ere jo store Partier traadte ud af Kraft. Men som et smukt Minde om en i mange Maader fremragende Personlighed, der i sjælden Grad forenede fint juridisk Skarpsind med sundt praktisk Judicium og brav, human Tænkemaade, ville S.s Erklæringer blive staaende og kunne tjene Eftertiden til Belæring og Efterfølgelse.

Nogen udpræget Initiativets Mand var S. ikke. Skjønt det ogsaa hørte til hans Embede som Generalprokurør at indgive Forslag til nye Love, er det dog ikke mange af Betydning, der i Følge hans Foranstaltning saa Lyset. Dog kan som Exempler paa saadanne Love nævnes Forordningen af 6. Okt. 1753 om Hasardspil, af 14. Maj 1754 om Aager og Kredit til umyndige og Forordningen af 8. April 1768, der hjemler Arvingerne det saakaldte »beneficium inventarii«. S.s særlige Interesse for Arve- og Skifte-forhold var for øvrigt af gammel Dato, i det hans Disputats ved den juridiske Professorkonkurrence i 1740 handlede om Testamenter.

Den strænge Dom over Struensee, ved hvilken, som oven anført, S. medvirkede, har man vel søgt at retfærdiggjøre fra strængt juridisk Standpunkt, men det er dog næppe lykkedes. Man maa vistnok nøjes med at finde nogen Undskyldning for den i særlige historiske Forhold, der undertiden vise sig stærkere end Retten, og for hvilke i alt Fald S. ubevidst blev et Offer.

465 Et emne som historikeren Tyge Krogh har skrevet om. Se: http://www.sa.dk/ra/forskning/Forskere/tk.htm

Peter Frederik Suhm (1728-1798), historiker og forfatter, bogsamler

1' artikel af H.F. Rørdam

Suhm var Søn af [...] Kommandørkapitajn (senere Admiral) Ulrik Fred. S. (d. 1758). Han blev født i Kjøbenhavn 18. Okt. 1728. I sin Barndom nød han privat Undervisning af forskjellige Lærere, hvoriblandt flere baade dygtige og samvittighedsfulde Mænd, og da han besad et udmærket Nemme og stor Lærelyst, gjorde han hurtig Fremgang. Fra sit 11. til sit 18. Aar havde han Niels Chr. Graae til Lærer, hvem han har givet det Vidnesbyrd: »Han vedligeholdt og opflammede Lysten hos mig til de gamle (Forfattere) og de gamle Sprog, ej ved at drive paa mig, langt mindre ved at knurre, men ved at gjøre al Ting let, ved at fortælle mig forud Indholdet af hvert Stykke og ved at vise mig dets Nytte og Skjønheder. Han var taalmodig, mild og beleven. Hvad jeg ved, maa jeg takke hans Lærdom og Flid for, men særdeles hans lette og milde Undervisningsmaade.« I Jan. 1746 blev S. privat indskreven ved Universitetet. Han var sikkert i mange Retninger et ualmindelig udviklet ungt Menneske; men den Omstændighed, at han næsten hele sin Skoletid havde læst alene og i sin Læsning til Dels havde fulgt sit eget Hoved, bidrog vistnok til, at hans senere, store Forfattervirksomhed bærer Præg af en vis Mangel paa Methode og Stringens. Sandsynligt er det ogsaa, at den stærke Frihedstrang, der senere ytrede sig hos ham, har faaet Næring ved de overordentlig frie Former, under hvilke han i sin Barndom og Ungdom havde tilegnet sig sine Kundskaber.

Endnu efter at S. var bleven Student, havde han Privatlærere i forskjellige Fag, som Mathematik og legemlige Færdigheder. Da han var Adelsmand, faldt det for øvrigt som af sig selv, at hans Forberedelse til Embedsbanen maatte ske gjennem det juridiske Studium, der dog ikke i nogen høj Grad kunde fængsle hans livlige Aand. Inden han endnu havde fyldt 20 Aar, blev han 23. Febr. 1748 udnævnt til Assessor[466] i Hofretten; tillige synes han i nogen Tid at have været Avskultant[467] i Højesteret. Hofjunkertitelen havde han tidlig faaet, og 1749 udnævntes han til Kammerjunker, hvorved han fik Adgang til Hoffet. Men Hoflivet var ellers ikke det, der fængslede denne unge Mand, for hvem Frihed og Uafhængighed gik for alt. Embedsvejen havde heller ikke nogen Tiltrækning for ham, hvorfor han frasagde sig Stillingen som Assessor i Hofretten, ligesom han i en senere Alder afslog Tilbudet om at blive Assessor i Højesteret. Et litterært Otium var hans Ideal. Allerede i sin Skoletid havde han syslet med selvstændige Udarbejdelser. Selv siger han, at det var ved Læsning af Holbergs Skrifter, han først fik Lyst til at betræde Forfatterbanen. Professor H. P. Anchersen[468] (I, 210) fik stor Indflydelse paa den litteraturelskende unge Mand, og efter Anchersens Tilskyndelse udgav han 1749 »De gamles Krigsskole, aabnet ved de gamle Skribenters, Frontini, Polyæni, Æliani og Arriani, Oversættelser«, i Fortalen til hvilket Skrift han omtaler den udmærkede Hjælp, han havde haft af H. Grams[469] »kostbare og udvalgte Bibliothek«, ligesom han med den største Berømmelse omtaler J. Langebeks[470] Tale »Videnskabernes Haab under Kong Frederik V's Regering« som et Mønster i dansk Veltalenhed, han kunde ønske at efterligne. Her er nævnt 2 Mænd, der i Forbindelse med H. P. Anchersen fik stor Indflydelse paa S.s Studieretning, og til hvem han sluttede sig med megen Hengivenhed.

Det var i Selskab med saadanne Mænd, den unge Hof- og Kammerjunker følte sig hjemme, og det var deres Bifald, han søgte at vinde ved sine Skrifter. Det har sikkert derfor været en stor Glæde for ham o. 1749 at blive optagen som Medlem af det ved Langebek[471] stiftede »danske Selskab til den nordiske Histories og Sprogs Forbedring«. Ogsaa til Holberg traadte S. i nærmere Forhold, og det var langt fra, at den unge Mand, der ved Siden af sine Oversættelser af Oldtidens Skribenter ogsaa forsøgte sig som dansk Komedieforfatter, lod sit Mod nedslaa, ved at Holberg, efter at have gjennemlæst et af hans dramatiske Forsøg, gav ham det tilbage

466 Se om assessor'er s. 315.

467 'Avskultant' = 'auskultant', dvs. én der »sidder med«, ikke som dommer, men som én der skal uddanne sig til at være dommer.

468 Se biografisk artikel s. 184.

469 Se biografisk artikel s. 199.

470 Se biografisk artikel s. 216.

471 Se biografisk artikel s. 216.

med den Bemærkning, at det »ikke duede meget«. Saa tog han fat paa Oversættelser af Plautus' Komedier, og da Holberg heller ikke fandt disse »at være med de bedste«, gav S. sig efter sin strænge Censors Forslag til at oversætte franske Theaterstykker. Disse Forsøg maa være lykkedes bedre for ham, da flere af dem bleve opførte paa den danske Skueplads. At Holberg i det hele har sat ikke ringe Pris paa den mærkelige[472] unge Kammerjunker, der saa kjendelig var anlagt for litterær Virksomhed, og som fandt sin bedste Glæde i lærde og dygtige Mænds Selskab, viste han ved at ledsage S.s Oversættelse af »Pythagoræ gyldne Vers, P. Syri Sentenser og Phædri Fabler« (1750) med et meget anbefalende Forord. Og vist er det, at S., inden han endnu var 21 Aar, havde lagt en mærkværdig Forfatterevne for Dagen og vist en litterær Interesserthed, der vel endnu var spredt over et meget stort Felt, men dog tydede paa, at naar han kunde faa Lykke til at samle sine Kræfter om større Opgaver, vilde han kunne udrette noget betydeligt, da hans Arbejdsevne svarede til hans Lyst og Gaver til litterær Virksomhed.

Medens S. brugte sine Ungdomsaar i Kjøbenhavn til flittige Studier og travl Syslen med Pennen, var der gode Venner, som tænkte paa at skaffe ham en mere betrygget Fremtid end den, han kunde opnaa som uformuende Litterat. Thi Embedsvejen, der jo ellers laa ham aaben, havde noget afskrækkende for ham, da han ikke ønskede at binde sig til bestemte Pligter, der kunde betage ham hans Frihed. Noget andet maatte altsaa forsøges. I Throndhjem levede den Gang Generallieutenant Joh. Fred. Frølich[473] (V, 476), hvis Hustru var beslægtet med Familien Suhm. Gjennem dette Ægtepar blev S. gjort opmærksom paa, at der i Throndhjem fandtes en ung og meget rig Arvedatter, og at, hvis han kunde vinde hende, vilde hans Fremtid være sikret. Hendes Navn var Karen Angell[474]. Hun var født 16. Maj 1732 og var eneste gjenlevende Barn af den rige Handelsmand Etatsraad Lorents A., der var død 19. Marts 1751, og hans endnu levende Hustru, Sara f. Collett. Det var Udsigten til Ægteskab med denne unge Pige, der drog S. til Norge, hvilket Land siden i en Række Aar holdt ham fast.

I Juni 1751 begav S., der kort forinden havde faaet Titel af Etatsraad, sig paa Vejen til Throndhjem, ledsaget af 2 lærde Nordmænd, i hvem han havde fundet gode og tro Venner, nemlig Benjamin Dass[475] (IV, 200) og Gerhard Schøning[476] (XV, 451), af hvilke den første hidtil havde været Rektor ved Latinskolen i Throndhjem, og den anden, der var en Discipel af Dass, nu drog op for at overtage Styrelsen af nævnte Skole. Sammen med disse gjennemrejste S. nu Norge og kom en Maaneds Tid efter Afrejsen fra Kiøbenhavn til Throndhjem. Her synes den Sag, for hvilken han var dragen saa højt mod Nord, allerede at have været godt forberedt af ovennævnte General og Frue; thi S. kom, saa og vandt. En Uge efter Ankomsten blev han nemlig forlovet med Karen Angell. Da hun endnu bar Sorg for Faderen, fandt Brylluppet først Sted 19. April 1752. For at faa Bruden havde S. maattet forpligte sig til at blive i Throndhjem, saa længe hans Svigermoder levede, og at lade hende sidde i uskiftet Bo. Dette kunde allerede være noget tyngende. Værre var det, at afdøde Lorents Angells[477] Broder og Deltager i Handelsforretningen, den siden berømte Legatstifter Thomas A.[478] (I, 266), der havde boet i Hus sammen med Broderen og siden med Enken, havde tilegnet sig et saadant Herredømme i Huset og Forretningen, at de unge Folk maatte tage enhver Skilling af hans Haand, noget, der

472 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

473 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

474 Den mandlige del af denne norske Angel-slægt stammer formentlig fra Flensborg-området.

475 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

476 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

477 Brødrene Lorentz og Thomas Angell havde studeret teologi og jura, dels i København, dels i Leipzig og Leiden. Da Thomas Angell døde efterlod han sig ovcer 5.000 bøger, væsentligst faglitteratur.

478 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

let kunde føre til Ubehageligheder og i Tiden da ogsaa gav Anledning til Sammenstød. Dog forbleve S. og hans Hustru boende i Throndhjem — om Sommeren paa Landejendommen Grilstad i Strinden — endnu 9 Aar efter Moderens Død (1756). Af deres Ægteskab fødtes kun ét Barn, Sønnen Ulrik Frederik S. (f. 1761), der blev et meget lovende ungt Menneske, men allerede døde 3. Jan. 1778 til Forældrenes store Sorg, som de gave et ydre Udtryk i den overordentlig skjønne og pragtfulde Marmorsarkofag, der gjemmer hans Støv (i den nuværende Christianskirke paa Christianshavn, hvor Forældrene ogsaa fandt deres Hvilested).

Forsiden af Angell's testamente. Hentet på: http://www.thomasangell.no/?D=6

S.s Ægteskab og Ophold i Throndhjem førte ham mere ind i det selskabelige Liv, end Tilfældet havde været i Kiøbenhavn; men for øvrigt fortsatte han sine flittige Studier med ikke mindre Kraft end tilforn. I Forening med Schøning udgav han 1757 »Forsøg til Forbedringer i den gamle danske og norske Historie«, hvilket Skrift gav Anledning til, at S. efter Grev J. L. Holsteins[479] Forslag 1758 valgtes til Medlem af Videnskabernes Selskab i Kjøbenhavn, blandt hvis Skrifter forskjellige historiske Afhandlinger af ham senere ere optagne, hvoriblandt »Om de danskes og norskes Handel og Sejlads i den hedenske Tid« (1762) og »Tanker om Vanskeligheden ved at skrive den gamle danske og norske Historie« (1763). Da det norske Videnskabernes Selskab i Throndhjem 1760 stiftedes af Biskop J. E. Gunnerus[480], var S. et af dets første Medlemmer og har leveret flere Bidrag til dets Skrifter. Under Psevdonymet »Philalethus« udgav han »Throndhjemske Samlinger« I—V (1761—65), der indeholder Afhandlinger og Meddelelser af meget broget Art, men alt vidnende om S.s overordentlig udstrakte Læsning og hurtige Opfattelsesevne.

Efter at have boet 14 Aar i Throndhjem forlod S. 1765 med sin Familie Byen for at tage Bolig i Kjøbenhavn. Anledningen var nærmest den, at det var kommet til et Brud mellem ham og hans Hustrus Farbroder, Thomas Angell, hvilket førte til, at sidstnævnte testamenterede sin store Formue til velgjørende Øjemed. Sagnet fortæller, at S.s Frue en Aften, da de hayde Selskab, havde glemt at lade den gamle Mand faa sin sædvanlige Aftengrød op i sin Stue, og Følgen blev, at han flyttede ud af den gamle Gaard, som han ellers kun forlod de 2 Gange om Aaret, han gik til Alters, og at hans Broderdatter og hendes Mand mistede Udsigten til at arve ham[481]. For øvrigt havde S.s lærde Venner i Kjøbenhavn længe ønsket, at han skulde være dem nær, hvad hans egne Studier ogsaa gjorde ønskeligt for ham, især da det blev maget saa, at hans tro Studiefælle G. Schøning[482] samtidig kunde ombytte Rektoratet i Throndhjem med et Professorat i Sorø, medens den tidligere nævnte throndhjemske Ven Mag. Benj. Dass[483] allerede i en Del Aar havde boet i Kjøbenhavn, hvorfra han paa en vittig og underholdende Maade havde holdt S. à jour med de litterære Forhold og Personligheder i Hovedstaden.

---

479 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

480 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Gunnerus diskuteres i Carl Henrik Koch: *»Dansk Oplysningsfilosofi«* (i serien: *»Den Danske Filosofis Historie«*), Gyldendal, København 2003, s.78 ff.

481 Thomas Angell testamenterede hele sin del af formuen til velgørende formål, hvilket muligvis hele tiden har været hans hensigt. »Sagnet« kan være være digt – måske med hensyn til *hele* formuen. Noget tyder dog på at der *har* været uenighed mellem Suhm & hans kone og Thomas Angell. Se i øvrigt: http://www.thomasangell.no/?D=7

482 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

483 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Efter at S. selv var kommen til Kjøbenhavn, hvor hans Moder (d. 1767) endnu levede, kjøbte han en anselig Gaard i Pustervig med Rum for hans allerede betydelige og stadig voxende Bogsamling samt tilhørende Have (til Dels den nuværende Hauserplads), hvor han i 2 Pavilloner havde sin Samling af mærkelige[484] Naturgjenstande og andre Rariteter. Senere erhvervede han en Lystgaard i Øverød, hvor han med Familie opholdt sig om Sommeren og ret havde Lejlighed til at tilfredsstille sin Passion for Havevæsen. Baade her og i Hovedstaden førte han et ret selskabeligt Liv, og dog fandt han Tid til Læsning og Excerpering af saa talrige Bøger, at næppe ret mange i den Henseende have overgaaet ham. Hans litterære Interesser strakte sig over et vidt Felt: Historie, Theologi, Filosofi, Økonomi, Politik, Æsthetik, litterær Kritik laa inden for hans Synskreds, og i alle disse Fag og vel endnu flere er han optraadt som Forfatter, om han end ikke stak lige dybt i dem alle. Hans Tænkeevne var levende, og han arbejdede med stor Lethed. Derhos besad han en lykkelig Sindsligevægt, noget, der bidrog til, at han blev afholdt af alle. En ung svensk Videnskabsmand, J. H. Liden, der 1768 besøgte Kjøbenhavn og jævnlig kom til S., skriver om ham: »Han er, som mig synes, et af de faa lykkelige Mennesker: Ejer af alt, hvad man kan ønske sig, har han et tilfreds og stille Sind, er ikke afhængig af nogen, søger sin Glæde hos sig selv og blandt sine Bøger, hvilke han forstaar at benytte, og blandt hvilke han trives bedst«. Statsembeder ønskede han ikke, og ydre Æresbevisninger søgte han ikke, om de end søgte ham, da han 1769 blev Konferensraad, 1774 Kammerherre og 1787 kongl. Historiograf, i hvilken Anledning R. Nyerup som Festskrift udgav »Anders Sørensen Vedel, Om den danske Krønnike at beskrive« med et Tillæg om de »kongl. danske Historieskrivere«. 1785 blev S. Medlem af den Kommission, der skulde gjøre Forslag til Forbedringer ved Universitetet og de lærde Skoler.

I politisk og social Henseende var S. ualmindelig frisindet, og han hilsede Trykkefrihedsforordningen af 14. Sept. 1770 med Glæde, da han haabede, at den vilde bidrage til at udbrede Kundskab, forjage Dorskhed, berige Sproget og bringe Modersmaalet i Ære, som det højlig trængte til, da, som han sagde, mange af de store, selv af dem, der beklædte Statens høje Embeder, kunde være hele deres Livstid her i Landet uden at tale eller forstaa Dansk. De slette Skrifter, som den ubundne Skrivefrihed vilde fremkalde, haabede han vilde synke til Bunds, medens de gode vilde bevare deres Værd. S.s Misfornøjelse med de store Begunstigelser, fremmede nøde, medens Landets Børn tilsidesattes, kommer ogsaa frem i den »Udsigt over Videnskabernes og de smukke Kunsters Tilstand i Danmark og Norge i Aaret 1771«, der udkom anonymt paa Fransk og snart efter oversattes paa Dansk. Heri siger han nemlig bl. a.: »Imedens man pensionerer fremmede lærde, som bo her i Landet, imedens man overøser lærde uden for Landet med Foræringer, lader man de indfødte lærde vansmægte, kjender dem ikke eller ringeagter dem og læser ikke, hvad de skrive. Det, som paa en Maade kan tjene til Undskyldning for de store, er, at de ikke forstaa Landets Sprog.« — I samme Skrift taler S. ogsaa i stærke Ord Norges Sag: »Norge er næsten blottet for alle Midler til Oplysning. Det forekommer mig, at de danske af en lav Misundelse og ugrundet Ængstelighed søge at forevige Uvidenhed der i Riget. Der gives intet Akademi, intet Universitet, ingen offentlig Bogsamling. De Nordmænd, som vil studere, maa rejse ned til Kjøbenhavn.«

I det hele holdt S. af at give sit Bidrag til Besvarelsen af Dagens brændende Spørgsmaal, og han gjorde det ofte med Fynd og Klem. Skulde den offentlige Mening have et prægnant Udtryk, følte S. Kald til at være Ordfører, og mange saa hen til ham som til den, hvis Ord man i bevægede Tider gjærne vilde høre. Det Brev »Til Kongen«, som S. udgav efter Hofrevolutionen 17. Jan. 1772, vakte en Opmærksomhed og et Bifald over hele Riget, ja vel endog i hele Norden, som næppe noget andet Skrift nogen Sinde havde gjort, og vidner om en Oprigtighed og Frimodighed hos dets Forfatter, som i høj Grad maa tiltale, selv om adskillige Udtryk nu maa synes os overspændte og smagløse (s. VIII, 613). Det Udkast til en konstitutionel Statsforfatning, som S. omtrent samtidig overrakte Guldberg[485], vandt derimod ingenlunde denne Statsmands Bifald og forblev ubekjendt for Almenheden, indtil Nyerup efter S.s Død udgav det (i »Submiana«) og derved nær var kommen i en slem Forlegenhed (XII, 344), da det maatte synes at være et Forsøg paa at omstyrte Kongeloven. Anonymt udgav S.

484 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

485 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

»Til mine Landsmænd og Medborgere, de danske, norske og Holstenere« (1772), et fortræffeligt lille Skrift, der fælder en stræng Dom over Struensees Fremfærd i mange Stykker, men dog ogsaa anbefaler Bevarelsen af flere af hans Foranstaltninger, særlig Trykkefriheden, der »befordrer Videnskaberne, gjør, at et Folk føler sig, giver Frihed, Styrke og Rigtighed i Tankerne og lægger Sandheden for Dagen«.

Den ret omfangsrige æsthetiske Produktion, som S. i de følgende Aar udfoldede, vil senere finde Omtale. Her vende vi os til den Forfattervirksomhed, der mere end noget andet vil bevare hans Navn gjennem Tiderne, nemlig hans Historieskrivning. Med Forbigaaelse af mindre vigtige Skrifter og Afhandlinger skal da først fremhæves hans »Danmarks, Norges og Holstens Historie i Udtog, til den studerende Ungdoms Tjeneste« (1776), en for sin Tid fortrinlig Skolebog og den første i sit Slags, der har bidraget overordentlig til Udbredelse af historisk Kundskab og fædrelandsk Aand i Folket (oftere oplagt paa ny[486], sidst 1832 ved Werlauff). Længe havde S., opmuntret af sine Venner, forberedt sig til at levere en udførlig Fremstilling af Danmarks Historie fra de ældste Tider af. En Række, til Dels meget omfangsrige, Skrifter fra hans Haand danner Indledning til dette hans Hovedværk, saasom: »Forsøg til et Udkast af en Historie om Folkenes Oprindelse i Almindelighed« (1769); »Om de nordiske Folks ældste Oprindelse« (1770); »Om Odin og den hedniske Gudelære og Gudstjeneste udi Norden« (1772); »Historie om de fra Norden udvandrede Folk« (2 Bd., 1772—73); »Kritisk Historie af Danmark« (4 Bd., 1774—81) foruden »Genealogiske Tabeller« til samme (1779).

Det var i Sandhed en bred Grundvold (o. 5.000 Kvartsider[487]), S. saaledes havde søgt at lægge for sit Værk. Men med Undtagelse af Skriftet om Odin, der i sin Tid bidrog til at vække Sansen for den nordiske Gudelære og derved virkede inspirerende paa flere af vore Digtere, samt Partier af den »Kritiske Historie« er det meste af disse indledende Undersøgelser nu ret betydningsløst. Anderledes er det derimod med S.s »Historie af Danmark« I—XIV (1782—1828), der er et saare vel forsynet historisk Forraadskammer. I sin Helhed er det el Kæmpeværk, der viser den mest udstrakte Læsning af alle da tilgængelige Kilder, som paa nogen Maade kunde tænkes at ville kaste Lys over Danmarks Historie, taget i videste Betydning, i det meget af Nabolandenes Historie er inddraget i Fremstillingen, naar der var mindste Anledning dertil. — Det er ikke nogen pragmatisk Historie, men nærmest en Aarbog med indstrøede Bemærkninger og Ræsonnementer, der vidne om S.s sunde Sans, hans Retsind og Billighed. Som Bogen er, vil den endnu i lange Tider være uundværlig for enhver, der sysler med vor Middelalders Historie; men ingen vil kunne holde ud at læse den igjennem for sin Fornøjelses Skyld, dertil er Stofmængden for stor og Fremstillingen for bred. Men hvad der nu til Dags kun kunde tænkes udført af flere samarbejdende Historikere, det udførte S. alene, dreven af en levende Kjærlighed til Fædrelandet og dets Historie og støttet af en Arbejdskraft og Arbejdslyst, som sjælden findes. Det er ganske vist ikke vanskeligt at finde Fejl eller Vidnesbyrd om svigtende Kritik i S.s store Værk; men vi maa dog underskrive C. Paludan-Müllers Dom om Værket: »Fordi man ikke kan lukke Øjnene for Manglerne og Svaghederne i S.s Værk, vilde det være ikke alene urigtigt, men taabeligt, om man vilde skyde det til Side som et Foster af en uoplyst Tids forældede og overvundne Anskuelser. Omfanget af hans Værk, Massen af den Kundskab, han meddeler, vil altid gjøre ham og det umisteligt. Hundrede Aar ere hengaaede, siden han udsendte sine første Tomer; men endnu vender enhver, der søger Oplysning om vor ældre Historie, sig først til ham, og saaledes vil det sandsynligvis vedblive ogsaa i Fremtiden; thi det er vel ikke for dristig en Forudsigelse, at Danmark ikke tør vente sig en ny S., der gjør den gamles Gjerning om igjen ved at samle det hele historiske Stof i en saadan Række stærke Kvarter[488].« — En praktisk Ulempe, som føles stærkt ved Brugen af Værkets første Dele, er det, at en Opregning af de benyttede Kilder, uden Henvisninger i det enkelte, sædvanlig er bunket op ved hvert Aars Slutning, hvilket gjør Opregningen saa godt som unyttig. Senere hen er denne uheldige Fremgangsmaade dog forladt. Paaskjønnelse fortjener det, at navnlig de sidste Dele af Værket ere ledsagede af ret rigelige Diplomsamlinger, hvilket dog maaske især er Udgiverens (R. Nyerups) Fortjeneste.

---

486 Dvs. 'genudgivet'.

487 Se om bogformater s. 315.

488 Se om bogformater s. 315.

Det havde været S.s Plan i sin Historie at gaa til Christoffer af Bajerns Død (1448); men i sin Udarbejdelse naaede han kun til 1400. Ved hans Død vare af de 14 Bind endnu kun de 6 første udkomne. Udgivelsen af de sidste 8 Bind besørgedes dels af Abr. Kali, dels (og især) af R. Nyerup. Uden den sidstes store Kjærlighed til den afdøde og uden hans Udholdenhed og nøje Kjendskab til S.s næsten ulæselige Haandskrift var Værket næppe kommet for Lyset, i ethvert Tilfælde ikke i saa god en Skikkelse som den, hvori det nu foreligger.

De gode økonomiske Vilkaar, hvori S. befandt sig, og hans levende Gavnelyst satte ham i Stand til paa forskjellige andre Maader at fremme den historiske Litteratur. Saaledes bragte han ved sit ædelmodige Tilbud om eventuelt at afholde Udgifterne ved Trykningen af »Scripteres rerum Danicarum« Langebek[489] til at vove Udgivelsen af dette betydningsfulde Værk, og efter Langebeks Død (1775) fortsatte S. selv Udgivelsen af samme (Tom. IV—VII). Han bekostede Udgaven af »Abulfedæ Annales Moslemici«, 5 Bind (ved J. G. C. Adler), af en Række islandske Sagaer (ved forskjellige Islændere), ligesom ogsaa af de værdifulde »Samlinger til den danske Historie«, der nu sædvanlig betegnes med hans Navn, hvilke han lod yngre Historikere udgive, især efter Manuskripter i hans egen Bogsamling (1. Række, 1779—84, ved B. C. Sandvig, i 2 store Kvartbind[490]; 2. Række, 1792—95, kaldet »Nye Samlinger«, ved R. Nyerup, i 4 mindre Kvartbind). — En stor og fortjent Berømmelse erhvervede S. desuden ved at aabne sin store og fortrinlige Bogsamling, der til sidst udgjorde henved 100.000 Bind, til offentlig Brug paa en Tid, da det store kongl. Bibliothek og Universitetsbibliotheket endnu ikke, eller kun i meget ringe Grad, vare tilgængelige for den større Almenhed. Intet Under derfor, at S.s Navn blandt Videnskabens Dyrkere baade hjemme og ude var højt agtet og elsket, hvortil hans vennesæle Væsen og store Hjælpsomhed over for enhver, der kom i nærmere Forbindelse med ham, ogsaa i væsentlig Grad bidroge. Humanitet, Kjærlighed til Mennesker og ædelt Frisind vare Grundtræk i hans Karakter. Det var derfor vel fortjent, naar skjønsomme Medborgere 1797 ærede ham ved at lade præge en Medaille med hans Billede. Hans Død, 7. Sept. 1798, vakte stor og almindelig Deltagelse. De mindre fordelagtige Rygter, som i sin Tid havde sneget sig om vedrørende S.s Privatliv, vare og bør helst være glemte.

En stor Del af S.s mindre Skrifter og Afhandlinger udkom i en samlet Udgave 1788—99 i 16 Bind. Deraf indeholder 15. Bd. S.s Levned ved R. Nyerup, som i 16. Bd. ogsaa leverede »Suhmiana«, en Del forhen mest utrykte Smaastykker, der fandtes blandt S. s efterladte Papirer.

S.s tidligere nævnte Hustru, Karen f. Angell, døde 15. Juli 1788. Den Omstændighed, at S. havde taget hende for Pengenes Skyld, undlod ikke at efterlade mindre heldige Spor i deres Samliv. Faa Maaneder efter hendes Død ægtede S. (18. Okt. 1788) Christiane Becker, Hofapotheker J. G. B.s 24aarige, smukke og livlige Datter[491], der blev hans »Alderdoms Trøst og Glæde«. Hun overlevede ham kun i 5 Maaneder og døde 7. Febr. 1799 efter at have født en Datter, gjennem hvem der endnu lever Efterkommere af S., men med Tyskland som Fædreland.

S. havde med sin første Hustrus Bifald bestemt sin store Bogsamling til fremtidig at blive en offentlig Stiftelse og havde tænkt at testamentere sin Formue til Samlingens Vedligeholdelse og Forøgelse. Disse »medicæiske Planer« bleve dog forandrede efter hans nye Giftermaal, og 1796 blev det afgjort, at Samlingen skulde indlemmes i det store kongl. Bibliothek, mod at Staten fremtidig ydede S. og hans Hustru en Livrente. Da de begge døde faa Aar derefter, fik det kongl. Bibliothek paa den Maade den store Bog- og Haandskriftsamling for billigt Kjøb.

489 Se biografisk artikel s. 216.

490 Se om bogformater s. 315.

491 Nok en storesøster til apoteker og professor Gottfried Becker (f. 1767, d. 1845).

2' artikel af E. Rørdam

Som *skjønlitterær Forfatter* er P. F. Suhm langtfra af høj Rang, ihvorvel han af sin Samtid sattes i første Række, og dog have hans »nordiske Fortællinger« haft stor Betydning for Eftertiden som det første i sit Slags; gjennem dem har han skabt en ny Digtform, der blev dyrket og efterlignet, ikke blot af en Digter som Samsøe, men selv af Oehlenschläger og Grundtvig, og som bidrog meget til at vække Interessen for det gamle Norden.

Allerede i hans tidligste Ungdom stod hans Hu til »at opnaa at skrive som Holberg«, og kun 20 Aar gammel udgiver han sit første æsthetiske Forsøg, »Samtale efter Luciani Maade imellem Lyciscum og Aristidem og Thrasybulum« (1748), Aaret efter fortsat i »Samtale imellem Lyciscum, Aristidem og Lampriam«, 2 Smaastykker i græsk Iklædning, der gaa ud paa, at kysk Elskov og Filosofi godt kunne forliges. Senere (1761) fælder S. selv den haarde — men ret træffende — Dom over dem, at »de beskrive en unaturlig og tvungen Kiærlighed i en almindelig Stil . . . Overalt findes her intet andet end romansk og daarlig forliebt Sladder«. Allerede inden disse 2 Arbejder skrev han en Komedie: »Den uformodentlige Lykke«, som han gav Holberg til Bedømmelse og fik tilbage med Besked, at den »ikke duede meget«. Fra hans første Forfatteraar stamme end videre nogle Oversættelser fra Græsk og Latin, som skaffede ham stor Anerkjendelse, og en anden meget tarvelig Komedie: »Den fuldkomne Kjærlighed« (trykt i »Throndhjemske Samlinger« III, 1763). Det er sikkert Læsningen af Holbergs Komedier, der fik S. til at forsøge sig som Komedieskriver, og det er rimeligt, at Holberg gjærne har villet hjælpe ham paa Vej, i det han fik S. til at oversætte 2 franske Komedier for Theatret. I de ovennævnte »Throndhjemske Samlinger« (1761—65) optræder S. ogsaa som Kritiker: han inddeler de recenserede Værker i »gode nye Bøger« og »slette nye Bøger«; Rousseaus »Émile« kommer ind under den sidste Kategori, fordi den foreslaaede Opdragelsesmethode var »ugjørlig«. Den Klopstockske Odedigtning var ham ogsaa imod som »uforstaaelig og opskruet Snak«. Senere indskrænkes hans kritiske Virksomhed til Censurerne i »Selskabet til de skjønne Videnskabers Forfremmelse«, hvoraf han blev Medlem 1772, lige efter at han havde vundet Selskabets Pris for sin nordiske Fortælling »Sigrid eller Kjærlighed Tapperheds Belønning«. At S. var Forfatteren, fik man først senere at vide; i Steden for Navneseddel fandtes kun en Seddel, hvorpaa stod: »Bene vixit, bene qvi latuit«[492]. Dette Værk gjorde almindelig Lykke: »Alle erkjendte, at Titelen: Forfatteren af »Sigrid« . . ., var en Hæderstitel af mere sand Værdi end hvilken som helst Titel, der kunde meddeles af noget Hof« (R. Nyerup). Æmnet er taget fra Saxos bekjendte Fortælling, og S. har behandlet det sødlig og sentimentalt med »Moral« som Topfigur paa Kransekagen, altsaa just i Tidens Smag. Han havde i sine Fortællinger — siges der i en Anmeldelse af den senere Fortælling »Alfsol« — ikke moderniseret sine Helte à la française; dog var han heller ikke bleven Sandheden tro til Ækelhed. Allerede før »Sigrid« udkom, havde S. udgivet »Idyller og Samtaler« (1772), der blev averteret med det Tillæg: »som næppe finder sin Lige i dette Slags«, en Række Skildringer, dels i fuldstændig traditionel Hyrdestil med de velkjendte Hyrdenavne, dels ogsaa med nordiske Navne og Forsøg paa Sagatone i Sproget, men Parykkerne og Fiskebensskjørterne stikke igjennem trods al »Nordiskhed«. Sin nordiske Digtning fortsætter S. i de følgende Aar med Fortællinger som »Gyrithe«, »Frode«, »De 3 Venner eller Hjalmar, Asbjørn og Orvarodd«, »Alfsol« o. a.; ved »De 3 Venner« er der det mærkelige[493], at »den værdige Forfatters Yndlingstanke synes at have været den, at de 3 nordiske Hovedfolk bør anse hverandre for Brødre« (Abrahamson), altsaa en første Spire til litterær Forskandinavisme. — 1774 skrev S. en politisk Fortælling: »Euphron«, som han lod trykke i 2 Udgaver, den ene, bestemt til Uddeling til gode Venner, indeholdende 42 ret mærkelige og frisindede »Regeringsregler«, den anden, uden disse, til almindeligt Salg.

Som Medlem af »Selskabet til de skjønne Videnskabers Forfremmelse« fik S. udsat en Præmie (paa indtil 1.000 Rdl.) for det bedste episke Digt, og han udkastede selv Plan til et saadant om den nordiske Mythologi, et Arbejde, som han imidlertid aldrig kunde have evnet trods al sin Flid. Men ved dette som ved sine nordiske Fortællinger kommer han til at staa som en Vejviser hen imod den Gjenfødelse, som ved Oehlenschlägers Fremtræden skulde bryde frem i hele

492 Dvs. 'den levede bedst, der levede ubemærket'.

493 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

vort Aandsliv: S. er her »Nattens Grubler«, der »flittig grunder«, — men den Skat, han ikke kan hæve, den finder »Naturens muntre Søn«, uden Grublen, »med Lethed ved et Under«.

Christian Thestrup (1689-1750), professor

Af A. Jantzen

Christian Thestrup blev født 14. Nov. 1689 i Nakskov, hvor Faderen, [...] Biskop Frands T., den Gang var Provst. Han dimitteredes 1703 af sin Fader til Universitetet og blev Dekan paa Kommunitetet[494]. 1709 fik han Attestats, og s. A. blev han Hører ved Aalborg Skole, hvor han 1712 avancerede til Konrektor. 1714 tog han Magistergraden. 1718—20 var han udenlands, medens hans Embede bestyredes ved Vikar. 1722 blev han Provst paa Kommunitetet og s. A. Professor i Mathematik; senere blev han Professor i Filosofi. 1731 beskikkedes han til Assessor[495] i Højesteret; fik 1735 Justitsraads Titel; 1739 udnævntes han til extraordinær juridisk Professor og blev 1749 Etatsraad. Han døde 14. Juli 1750 under et Sommerophold i Farum. Et Par filosofiske Lærebøger foruden en Del akademiske Afhandlinger af filosofisk Indhold foreligger fra hans Haand. Ved Siden af Ry for Lærdom havde han Ord for at være paaholdende i Pengesager og var ikke saa lidt pedantisk. Holberg brugte ham ofte som Skive for sine sarkastiske Pile. Hans Hustru, Karen f. Fogh (Præstedatter fra Ejby ved Kjøge), hvem han havde ægtet 1725, og som var 20 Aar yngre end Manden, døde i April 1747. Deres 7 Døtre vare alle gifte med bekjendte Mænd, nemlig C. M. de Falsen (V, 59), Fætteren Frands Thestrup [...], Poul Egede[496] (IV, 431, gift med 2 Søstre[497]), I. A. Gold (IV, 44), J. S. Sneedorff[498] (XVI, 141) og C. J. Berger (II, 101).

494 Kommunitetet var en stiftelse der havde tilknytning til Københavns Universitet. Den vigtigste aktivitet var driften af Regensen, derudover blev der ydet pengestøtte til bespisningen af fattige studerende. se: http://www.regensen.dk/historie/historie.php

495 Se om assessor'er s. 315.

496 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

497 Poul Egede var gift tre gange, først med Elisabeth Marie Frauen (d. 1752) – se s. 160 - derefter med to søstre Thestrup efter tur.

498 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Johannes Trellund (1669-1735), feltprovst i Italien, biskop i Viborg

Af S.M. Gjellerup

Johannes Trellund er født 5. Okt. 1669 i Kjøbenhavn, hvor Faderen, Iver eller Edvard T., af jysk Slægt, var en anset Handelsmand (d. 1677). Moderen, Catharine Mølmann (d. 1714), stammede fra Flensborg. Efter sin Daab kom han i Huset hos Dorothea Moth, Enke efter Hofpræst J. Bremer (III, 53). Hendes Slægtning, den senere Professor H. G. Masius[499] (XI, 179), der den Gang som Student opholdt sig i Kjøbenhavn, tog sig af Drengen og førte ham sammen med 2 jævnaldrende, Ditlev Wibe og Carl Ahlefeldt (I, 124), Sønner af Gehejmeraad Mich. Wibe og Storkansler Fr. Ahlefeldt (I, 136), i hvis Huse de fik deres første Undervisning indtil 1683, da T. kom i Frue Latinskole, hvorfra han blev Student 1686. Han kom derefter i Huset hos Professor Masius, hvor han var Kostgænger tillige med Fr. Rostgaard[500] (XIV, 337), S. Lintrup (X, 336)[501], J. Ocksen[502] (XII, 376) og flere. 1692 tog han theologisk Examen og besøgte derefter 1692—97 tyske, hollandske og engelske Universiteter — i Berlin traadte han i Forbindelse med den bekjendte Pietist Ph. J. Spener, hvilket fik Betydning for ham i hans senere Virksomhed, i det han hørte til det første Hold af theologiske Professorer her hjemme, som uden selv at være Pietister stillede sig mildt dømmende over for denne Livsretning. Masius, som havde planlagt hans Rejser, udvirkede, at han kaldtes tilbage 1697 med Løfte om et Professorat, først i Filosofi og derefter i Theologi, men da der intet Professorat var ledigt, blev han 1699 Lektor i Theologi i Christiania og 1701 Feltprovst ved de danske Lejetropper i Italien. 1704 fik han Orlov og gjennemrejste derefter Italien med et længere Ophold i Rom. 1705 blev han Professor Eloqventiæ, 1707 Stiftsprovst i Christiania og 1711 kaldet tilbage som Professor i Theologi. 1712 blev han Medlem af Missionsbestyrelsen. Da Professor H. Bartholin[503] og Præsten M. C. Wolfburg[504] rettede vægtig Indsigelse imod den ostindiske Missions Arbejdsmethode, tog T. til Gjenmæle herimod, og der blev fra begge Sider vexlet adskillige Stridsskrifter, de fleste dog utrykte, indtil Striden standsedes 1718 ved en kongelig Forordning. 1715 blev det overdraget ham tillige med Professor H. Steenbuch[505] og Stiftsprovst J. Lodberg[506] at gjøre Forslag til en bedre. Ordning af de norske og særlig de nordlandske Kirkeforhold, og 1716 fik han Befaling til at forfatte et Forsvar for Barnedaaben imod den slesvigske Sværmer O. L. Strandiger[507] (XVI, 477). Disse og andre offentlige Hverv hindrede ham dog ikke i at opfylde sine Forpligtelser som Professor. 1712—24 udgav han 19 Disputatser over exegetiske og kirkehistoriske Æmner.

---

499 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

500 Se biografisk artikel s. 237.

501 Se biografisk artikel s. 221.

502 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

503 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Heri står bl.a.: *»i H. B. havde Pietismen en af sine bitreste Modstandere. Da Pietisterne begyndte at arbejde for Missionen, søgte han i nogle Theses, der kun foreligge i Haandskrift (Ny kgl. Saml. 4. 1151), at gjendrive deres store Forventninger om Hedningernes Omvendelse; da de i 1723 fik deres egen Katekisme, anbefalet af Biskop Worm, advarede han mod Bogen som farlig for den rene Lære (Thottske Saml. 4. 1578), og kort før sin Død samlede han alle sine Indvendinger mod Pietismen i et lille, ligeledes kun haandskrevet, Skrift«.*

504 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

505 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

506 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

507 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

1725 blev T. udnævnt til Biskop i Viborg — et Misgreb, som forbitrede ham Resten af hans Liv. Han blev der stillet over for store Vanskeligheder, som han ikke magtede. 1726 brændte en stor Del af Viborg. Domkirken og Bispegaarden gik op i Luer tillige med en stor Del af hans store Bibliothek, hvori mange Afhandlinger i Haandskrift, færdige til Udgivelse. Det lykkedes ham dog at redde Stiftsarkivet. T. visiterede flittig i sit Stift, og Præsternes Pligtforsømmelser paatalte han med stor Strænghed, men han kunde ikke gjøre sig gjældende med tilstrækkelig Vægt, fordi han var i højeste Grad upraktisk og ligefrem uvidende paa mange Omraader. Jyderne paastode, at han kjendte ikke en Ko fra en Hest. Man anerkjendte hans store Lærdom, men Fristelsen laa alt for nær til at have ham til bedste, naar Lejligheden frembød sig. Hans Tyende løb med ham, Præsterne drillede ham paa den smaaligste Maade, og over for Almuen frembød han store Blottelser, især i sine Katekisationer[508]. Ingen forstod den sprænglærde Mands Spørgsmaal. Hertil kom legemlig Svækkelse, som øgedes ved de mange Ærgrelser, han var udsat for. Christian VI, der ønskede at gjøre ham til sin Konfessionarius — maaske for at hjælpe ham ud af hans vanskelige Stilling — kaldte ham 1730 til Kjøbenhavn, men fandt ham for affældig og hædrede ham i Stedet for med Etatsraads Rang. I sine sidste Aar led han i høj Grad af Stensmerter[509], der bandt ham til Sygelejet. Men da hans Aand var usvækket, brugte han Tiden til at oversætte en stor Del af Bibelen og Luthers lille Katekisme metrisk paa Latin. Han døde 12. Juni 1735. 10. Juni 1711 havde han ægtet Catharina Treschow (d. 1727), Datter af Admiralitetsraad Gerh. T.[510] (ndfr. S. 500) i Christiania. — I sit Testamente skjænkede han 20.000 Rdl. til offentlig Brug, deraf 6.000 Rdl. til Universitetsbibliotheket til Anskaffelsen af theologiske og filologiske Værker. Med Legatet fulgte hans Portræt, som endnu findes paa Bibliotheket.

Stiftsprovst Chr. Tychonius[511], der, skjønt han bøjede sig for hans store Lærdom, ofte havde gjort ham til Skive for sit bitre Vid baade privat og paa Prædikestolen, rejste dog sin Biskop et smukt Minde i sin Ligprædiken over ham — maaske en af de længste, der er holdt i Danmark; den varede 3 ½ Time.

508 Dvs. 'undervisning i religiøst-moralske emner'.

509 Han har formentlig lidt af galde- eller nyresten.

510 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

511 Se biografisk artikel s. 259.

Christen Lassen Tychonius (1680-1740), præst, forfatter

Af Vilh. Bang

Præst, Forfatter, blev født 17. Avg. 1680 i Sal Præstegaard ved Holstebro som Søn af den bondefødte Præst Lars Thygesen (d. 1700); Moderen hed Karen f. Nørkjær (d. 1708). Sønnen, der fra sin tidligste Barndom stadig nævnedes med det latiniserede Navn Tychonius, blev undervist af Faderen sammen med sine Brødre og et Par andre Drenge, som vare i Huset. Han viste sig meget begavet; 7 Aar gammel begyndte han at lære Latin, og i 10 Aars Alderen kunde han allerede lave latinske Vers; danske havde han længe i Forvejen skrevet; i sit 11. Aar begyndte han paa Græsk og kunde snart efter skrive græske Vers, saa tog han fat paa Hebraisk, ja endog Syrisk. Men det synes at have været en tom og aandløs Lærdom, han fik i Hjemmet, da det som særligt Tegn paa hans Kundskabsfylde omtales, at han havde lært udenad paa Græsk hele Romerbrevet, og at han ved en Lejlighed reciterede det fra Ende til anden uden at standse deri mere end 2 Gange. 1695 blev T. Student og tog næste Aar med stor Berømmelse 2. Examen, til hvilken han ogsaa var forberedt af sin Fader; allerede i Nov. 1697 tog han, kun lidt over 17 Aar, theologisk Attestats. Han havde nu Plads paa forskjellige Steder, saaledes hos sin Fader og i Efteraaret 1701 maaske endog som Skriverkarl paa Ringkjøbing Amtstue; allerede 29. Okt. s. A. blev han dog udnævnt til Kapellan i Skive og Resen; det blev sagt, at han havde brugt ikke saa ganske fine Midler for at blive valgt. 1. Avg. 1702 ægtede han Cecilie Margrethe Breth (f. 15. Juni 1682), Datter af Sognepræsten i Skive, Provst Laurits B. Da denne allerede i Sept. s. A. døde, var det naturligvis T. meget magtpaaliggende at faa sin Svigerfaders ledige Embede. Han oppebiede ikke engang Begravelsen, men skyndte sig til Kjøbenhavn for at stemme Kongen til Gunst for sig, og han maatte tro, at denne havde ham i venlig Erindring, da han ved Kongens Besøg i Skive samme Sommer havde opvartet med en Kantate i forskjellige Afdelinger, af hvilken blot et enkelt Vers til Exempel:

Kom dintedyppet Rør, som mig for Flinten tjener!
vær proppet med et Ønsk', som Kongen trolig mener!
Lad Hjærtet give Fyr i brændend' Andagts Blus
med Lykke-Ønskninger for Kongen og hans Hus!

Hans Ansøgning var naturligvis paa Vers, og da Kongens Fødselsdag indtraf netop i de Dage, lod han ikke Lejligheden ubenyttet til at møde frem med et Lykønskningsdigt, af hvis Vers det ene lyder:

Træd frem endnu og kys det Støv, som Kongens Fod skal træde,
lad Hjærtet kildres ud af Fryd, lad Øjet ud af Glæde
oppumpe klare Fryds Fontain af Hjærnens Taarer-Væld
ved Majestætens Alders Væxt til begge Rigers Held! osv.

Han fik Embedet 14. Okt.; men at han har faaet andre til at lægge et godt Ord ind for sig, ses af »Et Papirs Diskretion offereret Hans Exe. Hr. Ditlev Wibe for sit store Patrocinium til at erlange Skive Kald«.

Aaret efter brændte hans Præstegaard og med den hans forholdsvis store Bogsamling, der mest var Arvegods efter hans Svigerfader; men han begyndte paa ny at samle, saa da han 1715 atter ramtes af Ildsvaade, var det 3.090 Bind, der gik op i Luer. Desuden stillede Biskop B. Deichmann[512] (IV, 232) i Viborg, der i høj Grad var hans Velynder, sit betydelige Bibliothek til hans Raadighed; og i den halve Snes Aar, Deichmann endnu forblev i Viborg, rejste T., der 1706 tog Magistergraden og 1709 blev Provst, gjærne 10 —12 Gange om Aaret der til for at benytte denne Skat; det stadige Samkvem bidrog til at knytte Baandet mellem disse 2 Mænd fastere. I sin Egenskab af Provst var det da ogsaa, at T. paa Gejstlighedens Vegne 1713 holdt en Afskedstale til Deichmann, da denne skulde drage til Norge for at overtage sit nye Embede

512 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

som Biskop i Christiania, en Tale, for hvilken T. bag efter maatte høre ilde paa Grund af dens overdrevne Smigrerier.

T. har næppe anet, at han skulde tilbringe over et Fjerdedel Aarhundrede i Skive. Formodentlig har Viborg Bispestol staaet som Maalet for hans Ønsker; men 3 Gange i Frederik IV's Tid, 1712, 1720 og 1725 blev den ledig, og hver Gang blev T. forbigaaet. Maaske har det været for at trøste ham over de skuffede Forventninger, at Regeringen 1725 tilbød ham Embedet som Sognepræst ved Frelsers Kirke paa Christianshavn; men i yderste Øjeblik frabad han sig det. Endelig naaede han at komme bort fra Skive, hvor hans Popularitet i Aarenes Løb havde været i stærk Dalen, og at blive befordret til Viborg 1727, ganske vist ikke som Biskop, men som Stiftsprovst og Sognepræst ved Domkirken. Denne havde Aaret i Forvejen lidt betydelig ved Ildebrand, saa han i de første Aar maatte prædike i en af Byens andre Kirker; først 1730 blev den gjenindviet, ved hvilken Lejlighed T. selvfølgelig havde skrevet Kantaten. Han blev strax Modeprædikant i Viborg, saa i Snapstingstiden[513] Kareterne ikke uden største Møje kunde komme forbi hinanden, naar de skulde bringe Tilhørerne til eller fra Kirke, ligesom Byens Vægtere fik Befaling til at patrouillere i Gaderne, naar han prædikede, da Husene saa i Regelen stode tomme. Som Prædikant var han aldeles uberegnelig: som oftest vare hans Prædikener af en saa skruet Beskaffenhed, med saa kunstige Vendinger og en saadan Mangel paa Smag og Takt, at man har ondt ved at forstaa det Ry, der gik af dem; undertiden kunde han prædike rigtig godt og opbyggeligt, nemlig naar han ikke havde haft Tid eller Lyst til at forberede sig alt for grundig. Tit slog han løs paa den pietistiske Retning, som der netop i den Tid var kommen Fart i; »Hykler« kaldte han enhver, som han med eller uden Grund mente hyldede pietistiske Anskuelser; til andre Tider kunde han faa i Sinde at optræde som den strænge Bodsprædikant og tordne mod alskens Laster, der gik i Svang. Men den Yndest, han fra først af havde vundet i Viborg, kunde ikke holde sig; det varede ikke længe, inden Folk fik den Opfattelse, at hans saa højt priste Veltalenhed kun var lydende Malm og klingende Bjælde. Hertil kom, at han som Menneske var langt fra at være yndet og vistnok heller ikke videre agtet; mod sine underordnede, Præsterne og Latinskolens Lærere, viste han stor Myndighed, og med flere af dem laa han i stadige Processer; Menigmand havde faaet den Erkjendelse, at han ikke mente, hvad han sagde; Mand og Mand imellem hviskedes, at han i Hjærtet sikkert var Atheist, og man vidste at berette adskillige ikke saa lidt blasfemiske Udtalelser af ham. Disse have vel nok gjort Lykke hos en Del af de Adelsmænd, der udgjorde hans fortroligste Omgang baade i Viborg, omkring paa Herregaardene og i Kjøbenhavn, hvorhen han ikke sjælden rejste; men denne Selskabelighed har ofte bragt ham i en Stilling, der var mindre passende for ham, ligesom der alt for tit blev betroet ham det tvivlsomme Tillidshverv at være et Slags »maitre de plaisir« for de fornemme.

At T. paa højere Steder har været anset for en dygtig Mand, viser sig af, at der flere Gange blev lagt Beslag paa hans Pen til Erklæringer baade om theologiske og praktiske Spørgsmaal, der stod paa Dagsordenen; og at han virkelig var en lærd Mand — hvilket maaske nok i Tidernes Løb er blevet lovlig meget overset — fremgaar bl. a. af det dygtige Værk »Den augsburgske Bekjendelses Historie«, han udgav 1730 i Anledning af 200 Aars Festen for denne den lutherske Kirkes symbolske Bog, en Fest, der faldt sammen med Indvielsen af den gjenopførte Viborg Domkirke. Maaske har T. ment, at denne Bog kunde være i Stand til at jævne ham Vejen til en theologisk Professorpost ved det Universitet, han allerede i en Aarrække havde stræbt efter at faa oprettet i Viborg, hvad der naturligvis blev meget ilde optaget af Professorerne i Kjøbenhavn, blandt hvilke Holberg tog T. under skarp Behandling i Satiren »Den jyske Fejde« (VII, 525)[514]. Allerede tidligere havde disse 2 Mænd haft et Sammenstød; 1724 opførtes Holbergs »Jakob v. Thybo«, og den deri forekommende Pedant gik fra først af under Navnet »Magister Tychonius«. Da T. fik dette at vide, blev han ærgerlig over saaledes at være bleven stillet i Gabestokken, og Holberg blev nødt til at forandre Navnet, saa Pedanten kom til at hedde »Stygotius«. Maaske har ogsaa Holberg følt sig ilde berørt ved, at T. i manges Øjne gjaldt for en stor Digter, og han har muligvis frygtet for at skulle blive overfløjet af ham. Det lyder i vor Tid underligt: Rivaliseren mellem Holberg og T.! Og dog var der 16 Aar efter den sidstes og 2 Aar efter Holbergs Død en velvillig Kritiker Wille

513 Se s. 315.

514 Se s. 172.

Høyberg[515] (VIII, 252), der udtalte som sin Mening, at det kunde være tvivlsomt, hvem af de to der burde sættes højest, men synes at være mest tilbøjelig til at lade Vægtskaalen synke til Fordel for T.

Ovenfor er anført nogle Prøver paa T.s Vers fra hans Ungdom; de fleste af dem, der skrive sig fra hans senere Aar, ere skaarne over den samme Læst; 1736 forfattede han følgende Gravskrift over en Herremands Frue:

I andre Kister er kun Lig
af Mennesker at finde;
men disse Fjæl har inden sig
en livløs Dydsgudinde.

Det Værk, som T. sikkert har anset som sit bedste, det, hvori han ligesom har koncentreret sig selv, er »Tolv Elims Kilder, aabnede til Husvalelse for Hr. Gehejme- og Etatsraad Chr. Ludv. v. Plessen[516] ved hans uforlignelige Frues dødelige Afgang«. Da Fruen 1729 var død temmelig pludselig, og hendes Mand tog sig Tabet meget nær, sendte T. i hver af Sørgeaarets 12 Maaneder en saadan »Elims Trøstekilde« til den sørgende Excellence, og de synes virkelig at have naaet deres Hensigt. W. Høyberg[517], der 1756 udgav Elims-Kilderne samt en Skildring af T. som Menneske og Forfatter, omtaler dette Værk som i højeste Grad indtagende; i vore Dage vil man langt snarere smile ad eller ærgre sig over T.s mærkværdig smagløse og taktløse Indfald end blive opbygget ved de virkelig smukke og vel udarbejdede Dele, der nok have kunnet være til Trøst for en sørgende Enkemand. »En snurrig Blanding af Bibelsprog, franske Gloser, dansk Klingklang, forunderlige Lignelser og affekteret Svulst; helligt og verdsligt mænges i Hob, og alt det midt i den sørgelige Gjenstand«, skriver N. M. Petersen om Elims-Kilderne.

Til Biskop Deichmanns[518] Efterfølgere var Forholdet ikke saa godt, og da T. var kommen til Viborg, kunde han nok falde paa i sine Prædikener at stikle paa Trellund[519], som et Par Aar i Forvejen var bleven Biskop; men som oftest iagttog han dog de udvortes Høflighedsformer, og da Trellund 1735 var død, holdt T. i Domkirken en sprænglærd Ligtale, der varede 3 ½ Time, men da var han ogsaa saa afkræftet, at han vilde være styrtet om paa Kirkegulvet, hvis ikke Klokkeren havde grebet ham i sine Arme. Havde han tidligere ikke kunnet naa sit Ønske at blive Biskop, maatte han kunne sige sig selv, at han under Christian VI's Regering vilde være en fuldstændig Umulighed som Biskop; da saa A. Wøldike var bleven udnævnt, viste T. sin Uvilje imod ham ved mange Gange, endog ligefrem uopdragent og drengeagtig, at udæske ham baade i sine Prædikener og i Privatlivet. Men T. fik at fornemme, at den ellers sagtmodige Biskop ikke var helt til at spøge med; baade fra Stiftsøvrigheden og fra det i 1737 oprettede General-Kirkeinspektionskollegium, der endnu mindre var til at spøge med, fik T. flere Gange drøje Tilrettevisninger for adskillige Mangler og Misligheder i hans Embedsførelse.

De sidste Aar, T. levede, vare meget sørgelige for ham; et Par Aar før sin Død blev han ramt af et apoplektisk Anfald, og siden den Dag kom han aldrig mere paa Prædikestolen; naar han var saa rask, at han kunde taale at prædike, skete det fra en Stol, paa hvilken han sad i Kordøren. Selv har han haft paa Følelsen, at ikke blot hans legemlige, men ogsaa hans aandelige Kraft var brudt; derfor søgte han at gjøre den store Bogsamling, han efter de 2 Ildebrande i Skive

---

515 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

516 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

517 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

518 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

519 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

havde anskaffet sig, i rede Penge; der var saa mange Bøger, at flere Vognlæs af sjældne Værker kunde sendes til Holland, ligesom en Mængde solgtes til Kjøbenhavn. Til sidst kunde han ikke komme ud, ja end ikke af Sengen, hvor han henlaa ussel og elendig, efter at han ved et nyt Anfald Aaret før sin Død var bleven lammet paa Tungen, saa ingen kunde forstaa ham; endelig udfriedes han ved Døden Juleaften 1740.

Hans første Hustru døde 1. Maj 1731, og kunne vi slutte af det yderst vemodige latinske Digt, han i den Anledning skrev, maa han have taget sig Dødsfaldet saare nær og vel næsten anset sig selv for utrøstelig. Men allerede 4. April 1732 indgik han Ægteskab med Bolette Sophie Amalie Holmer, Datter af Krigsraad H., Borgmester i Randers. Hun ægtede siden (1752) Jacob Hasse, der 1727 var bleven T.s Eftermand i Skive og 1750 blev Stiftsprovst i Viborg.

Bogtrykkere

Ernst Heinrich Berling (1708-1750), bogtrykker

Af P. Stolpe

Bogtrykker og Avisudgiver, Søn af ridende Førster Melchior Christian B. og Catharina Hennings, er født i Meklenborg 22. Marts 1708. Han lærte Bogtrykkerkunsten i Lauenborg, blev Svend 1727 og indkaldtes 1731 til Kjøbenhavn af Bogtrykker Høpffner[520], hvis Stifdatter, Cecilie Cathrine Godiche[521], Datter af Bogtrykker Jørgen Mathiesen G., han Aaret efter ægtede. Fra dem nedstammer den danske Bogtrykkerslægt Berling. 1733 nedsatte han sig som Bogtrykker[522], fik 1747 det eneste danske Skriftstøberi overdraget af Regeringen og udnævntes s. A. til Hofbogtrykker. Udstyrelsen af hans Presses talrige Frembringelser betegner et stort Fremskridt i dansk Bogtryk. 27. Dec. 1748 fik han for sig og Arvinger Privilegium paa at trykke de Aviser — danske, tyske, franske og lærde —, som han havde afkjøbt Bogtrykkerenken Inger Wielandt[523]. Hans »Kjøbenhavnske Danske Post-Tidender«, den nuværende »Berlingske Tidende«, har tilført de politiske Tidender en hidtil ukjendt Fylde af indenlandske Nyheder. B. døde i Okt. 1750, faa Maaneder efter sin Hustru.

520 Se biografisk artikel s. 264.

521 En slægtning (formoder jeg), Andreas Hartvig Godiche overtog Wielandt's stokke m.v. til *»Peder Paars«,* jf. Paul Johansen: *»En samling Holberg bøger«*, Dansk Bibliofil-Klub, København 1984, s. 23. Se også under: J.J. Høpffner, s. 264.

522 Nyttige informationer om forholdet mellem Berling og Holberg kan findes i Paul Johansen: *»En samling Holberg bøger«*, Dansk Bibliofil-Klub, København 1984, s. 13, 42-43, 49, 53-54, 56, 58-60, 63.

523 Se biografisk artikel s. 269.

Johan Jørgen Høpffner (1689-1759), bogtrykker

Af P. Stolpe

[DBL skriver: Høpfner, mange andre steder skrives imidlertid som i overskriften]

Bogtrykker og Avisudgiver, Søn af Brygger Chr. H. og Margrethe Liermanns, er født i Lüneburg 19. Maj 1689. Efter at have gaaet i Bogtrykkerlære i Hamborg (1705—10) og rejst i Tyskland kom han 1715 i Tjeneste hos Jørgen Mathiesen Godiche[524] i Kjøbenhavn, blev ved hans Død 1717 Faktor i Trykkeriet og ægtede 12. Marts 1720 hans velstaaende Enke, Marie Cathrine f. Meyer (d. 3. Juli 1741). I Febr. s. A. var han bleven 2. Universitetsbogtrykker. Ildebranden 1728, der fortærede hans Ejendomme og Trykkeri i Skindergade, synes ikke at have standset ham paa Vejen til at blive Byens rigeste Bogtrykker. 1731 blev han Direktør for det kongl. Bogtrykkeri og 1. Universitetsbogtrykker med Privilegium paa Udgivelse af Forordninger og Aviser. Han udgav Ugeaviserne »Kjøbenhavns Postrytter« og »Dänische Fama«. Artikler i denne om Udlandets politiske Forhold fremkaldte saa alvorlige Klager, især fra Ruslands Side, at Aviserne 1738 sattes under Generalpostamtets Censur. Efter Tidens Lejlighed vare hans Aviser godt redigerede, men stilledes fra 1749 i Skygge af Berlings[525] (II, 131), som til H.s Ærgrelse fik den vigtige Postforsendelsesret. Det indbringende Almanakprivilegium erhvervede han 1750 ved Overenskomst med dets Ejer, Professor Ramus[526]. Som tysk født og oplært Bogtrykker optraadte H. som stræng Hævder af de tyske, her i Landet forbudte Lavsskikke ved Svendeprøverne, hvad der oftere bragte ham i Kollision med Avtoriteterne. Med sej Udholdenhed bragte han sin Forretning op til den største i Kjøbenhavn. 1746 holdt han 14 Svende og 5 Drenge, og 1737 udtalte Konsistorium lejlighedsvis, at han havde den visseste og meste Fortjeneste fremfor alle andre Bogtrykkere i Kongens Riger og Lande[527]. Ved sin Død sidst i Febr. 1759 efterlod han Bestillinger og Privilegier til Sønnen *Nicolai Christian H.* (døbt 17. Febr. 1721 , d. 29. Sept. 1782), hvis Søn *Peter Marquard H.* (døbt 13. Nov. 1751 , d. 26. Okt. 1800) 1795 solgte Trykkeriet til J. F. Schultz for 30.000 Rdl.[528]

524 En slægtning (formoder jeg), Andreas Hartvig Godiche overtog Wielandt's stokke m.v. til *»Peder Paars«,* jf. Paul Johansen: *»En samling Holberg bøger«*, Dansk Bibliofil-Klub, København 1984, s. 23. Se også under: E.H. Berling, s. 263.

525 Se biografisk artikel s. 263.

526 Formentlig matematikeren J.F. Ramus. Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

527 Nyttige informationer om forholdet mellem Høpffner og Holberg kan findes i Paul Johansen: *»En samling Holberg bøger«*, Dansk Bibliofil-Klub, København 1984, s. 12 f., 28, 32-33, 37, 39, 41, 43-44, 46, 49-51, 54, 56.

528 En steddatter blev gift med bogtrykker Berling, se s. 263.

Johannes Laverentzen (o. 1648-1729), bogtrykker

Af P. Stolpe

Historisk og numismatisk Forfatter, Bogtrykker, en Datterdattersøn af Historiografen A. S. Vedel, er født i Ribe. Der vides intet om hans Skæbne, før han 1683 fik Løn som Skriver ved Gehejmearkivet. Vist har han dog alt[529] et Par Aar før gjort Tjeneste saa vel der som ved Rentekammeret og Kunstkammeret. Han kaldes kongl. Haandskriver. Han var en Mand af lærd Dannelse og med videnskabelige Interesser. Ved Kunstkammeret holdt han Repertorier[530] over Rariteterne og Medaillerne, og han var en flittig Medarbejder ved Holg. Jacobæus' beskrivende Katalog derover, »Museum regium« (s. VIII, 377), som han til Dels bekostede Forlaget[531] af. Dette Værk forsynede han senere med et Tillæg og udgav det paa ny 1710 i kostbar Udstyrelse, fuldstændig omarbejdet og betydelig forøget navnlig i historisk og numismatisk Henseende. Møntbeskrivelsen har saaledes udvidet sig til en hel dansk Mønthistorie. Den lærde Samtid roste højt hans Antikvitets- og Møntkundskab. Med Th. Torfæus[532] deltog han halvt i Udgifterne ved Udgivelsen af dennes »Historia Orcadum« (1697) og forestod Korrekturen. Hans historiske Virksomhed kredser om hans berømte Stamfader og dennes Tid. 1693 udgav han »Das preiswürdigste Gedächtniss des Königs Friedrich II«, en populær, stærkt lovprisende Fremstilling af Kongens Liv og Regering, 1705 Vedels efterladte Arbejde om Svend Tveskjægs Bedrifter med Fortalen til hans danske Kongekrønnike. En Omarbejdelse af Oversættelsen af Saxo syslede L. allerede med 1692, men naaede kun 1713 at faa udgivet »Den danske Krønnikes« 1. Bog, forsynet med Anmærkninger og smukt illustreret.

Arkivskriverens Løn var vexlende mellem 100 og 300 Rdl. og vanskelig at faa udbetalt; 1697 tilskjødedes ham Bregninge Kongetiende imod Afkortning paa 4 Aars resterende Løn, 1718 havde han endnu 600 Rdl. til gode. Hans litterære Virksomhed og lange Tjeneste skaffede ham, vistnok ved Chr. Sigfr. Plessens Protektion, 1698 Bestalling som Direktør for Kongens Bogtrykkeri og Titel af Konsistorialassessor[533]. Først et Aar efter blev han Universitetets 1. Bogtrykker, thi Konsistorium, som nødig har set en Mand med den lærde Stands Selvfølelse beklæde en Plads, som hidtil havde været indtaget af en det hørig og lydig Haandværker, lagde ham Hindringer i Vejen, tilkjendte ved Dom af 1700 hans Formand Bockenhoffers Enke, Dor. Cassube, det af hende paastaaede Naadsensaar og vedblev at lade trykke hos hende længe efter, at L. havde faaet sit Bogtrykkeri i Stand. Først 1701 afgjorde en Højesteretsdom Sagen; L. slap med en Erstatning til Enken af 120 Rdl. L. var her kommen ind i en praktisk Virksomhed, som han ikke var voxen. Sløvhed, Sendrægtighed og Mangel paa Virkelyst præge hans Færd. De store og indbringende Privilegier, som fulgte med Bestillingen, eller som han senere erhvervede — Trykning af Forordninger, Skolebøger, Aviser, Salmebøger, Bibler —, søgte han at værge imod virkelige eller formentlige Indgreb dels ved de smaaligste Forfølgelser mod sine Lavsbrødre, dels ved en utrolig Mængde Klager og Ansøgninger til Regeringen, medens han selv udnyttede dem saa lidet som muligt, væsentligst ved høje Priser. Privilegiet paa Trykning af Hus- og Kirkesalmebogen forvaltede han saaledes, at der var almindelig Mangel paa den. 1708 havde han faaet Privilegium paa Udgivelse af en Bibel; først 1716 naaede han at faa den trykt. Følgen var, at han i det 1714 oprettede Missionskollegium fik en virksom Konkurrent i Bibeltrykningen, og at Udgivelse af Salmebøger aabnedes for den almindelige Konkurrence. Hans tarvelige Aviser, vilde han, skulde beskyttes ved Forbud imod

529 Dvs. 'allerede'.

530 Måske er meningen at han vedligeholdt fortegnelserne over samlingerne. *»Salmonsens Konversations Leksikon«* forklarer 'repertorium' som 'fortegnelse'. *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«* er blank. Ordet er muligvis beslægtet med 'repertoire'?

531 Dvs. 'udgivelsen af'.

532 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Torfæus havde en *vis*, fjern familiemæssig forbindelse til Holberg. Han blev nemlig gift med enken *»Anna Hansdatter, der havde været 2 Gange gift, sidste Gang med en Forvalter over Udstens Klostergods, Iver Nilsen Lem, Broder til Holbergs Morfader«.*

533 Se om assessor'er s. 315.

Salg af udenlandske Aviser; her gav man ham 1719 en Konkurrent i den driftige Joach. Wielandt[534].

I det private Liv har L. vist haft tiltrækkende Egenskaber. I hans velhavende Hjem opdroges Slægts og Venners Børn — den berømte Gram[535] var i sin Ungdom deres Præceptor og knyttedes derved til L., saaledes at han vedblev at fungere som Korrektør, tilsaa Værkernes Trykning, ja styrede Trykkeriet ved L.s Bortrejse i Pestens Tid; sammen med den senere Rektor B. Schnabel[536] arbejdede han paa Bibeludgaven. L.s Trykkeri brændte 1728, men han havde paa ny sat det i Drift, da han døde 1729 (begr. 31. Avg.). Han var gift 1. (1. Maj 1709) med Johanne Marie Thomasdatter f. Daabelsten (begr. 25. Avg. 1724), Enke efter Borgmester A. Bartholin; 2. (22. Jan. 1727) med Ellen Marie f. Lemvigh (f. 20. Juni 1688 , d. 30. Nov. 1759), Enke efter Professor Hans Bircherod (II, 289).

534 Se biografisk artikel s. 269.

535 Se biografisk artikel s. 199.

536 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Heri står bla.: *»I Paris disputerede han 1715 i Holbergs Paahør med en katholsk Pater«.* Se *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 116-117 (og tilhørende realoplysninger i bd. III, s. 32). Hos Holberg omtales han som 'en dansk student'. Schnabel's beretning om diskussionen afviger ifølge Kragelund en hel del fra Holberg's.

Poul Johs. Phønixberg (o. 1679-1729), bogtrykker

Af P. Stolpe

Bogtrykker, er sandsynligvis af tysk Herkomst. Han maa have tumlet sig i flere Livsstillinger. En Tid skal han have holdt et berygtet Hus i Hamborg, hvorfor han blev forvist. Holberg[537] kalder ham Øltapper paa Landet og afskediget Bøsseskytte. Fra 1710 optræder han i Kjøbenhavn som frugtbar Visemager, der helst rimer om Tidens Krigsbegivenheder. Omtr. 1720 fik han ved Laan anlagt et Bogtrykkeri, der ikke benyttedes saa lidt. Holberg lod ham trykke de 2 første Tomer af Komedierne, som Ph. saa optrykte 1725 tvært imod »Eder og skrevne Reverser«. Holberg anlagde ikke Sag imod ham, men forevigede ham i 3. Tomes berømte, vittige Dedikation til Ph. og Hustru. Det første danske Vittighedsblad eller rettere Smudsblad, Maanedsbladet »Den forkerte Mercurius«, Jan. 1726—Sept. 1728, skylder ham sin Tilværelse. Paa forblommet Maade i en Avises Form raillerer[538] det med Dagens Begivenheder. Løjerne ere plumpe og raa, ikke altid uvittige, Æmnet mest hentet fra de lavere Klassers Liv. Med Bladet fulgte »Det ny indrettede The- og Kaffehus« af novellistisk, mest slibrigt Indhold. Ph. kæmpede til det sidste med trange Kaar, Bogtrykkeriet forgik ved Branden 1728, han døde Aaret efter (begravet 8. Avg.). Hans Hustru begravedes 16. April 1754, 84 Aar gammel.

537 Fornavnet er undertiden stavet 'Povel'. Nyttige informationer om forholdet mellem Phønixberg og Holberg kan findes i Paul Johansen: *»En samling Holberg bøger«*, Dansk Bibliofil-Klub, København 1984, s. 23, 28-29, 32-33, 36.

538 Dvs. 'gør det grin med'.

Jacob Preuss (-), bogtrykker

Denne artikel er hentet fra *»Illustreret dansk Litteraturhistorie«*[539]

For nogle af sine senere Skrifters Vedkommende traadte Holberg i Forbindelse med det unge og driftige Firma JACOB PREUSS, hvis Forretning var saare betydelig efter den Tids Vilkaar, eftersom Bogladens Indhold og Bogtrykkeriets Inventarium ansloges til over fyrretyvetusind Rigsdalers Værdi. Hos Preuss udkom anden Udgave af Kirkehistorien, og da han fik Nys om, at Holberg havde Manuskriptet til »Niels Klim« liggende i sin Pult, helmede han ikke, før Forfatteren overlod ham det til Udgivelse. Den latinske Original udkom da paa Jacob Preuss' Forlag i »Kiøbenhavn og Leipzig«; han bekostede endvidere en tydsk og en fransk Udgave og stod just i Begreb med at lade Skriftet fremkomme ogsaa paa Dansk, da hans Forretning — for stort anlagt efter vore Forhold — maatte standse og han selv rømme af Landet.

- - -

Tilføjelse

Den danske udgave af »Niels Klim« blev i stedet trykt af Herman Henrich Rottmer, København 1742[540].

539 P. Hansen: *»Illustreret dansk Litteraturhistorie«*, København 1902. Findes i digital udgave på: http://runeberg.org/ildalihi/; citatet er fra:

540 Titelbladet er afbildet i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg i tekst og billeder«*, København 1984 (min udgave er en særudgave fra Soransk Samfund), s. 104, og i *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, ved F.J. Billeskov Jansen, bd. IX, Rosenkilde og Bagger, København 1971, over for s. 121.

Joachim Wielandt (1690-1730), avisudgiver, bogtrykker

Af P. Stolpe

Avisudgiver og Bogtrykker, Forfatter, Søn af islandsk Kjøbmand Peter W. (d. 1702) og Margrethe Thomasdatter Daabelsten (d. 1711), var født i Kjøbenhavn i Marts 1690. 1707 blev han Student fra Sorø Skole. Tidlig syslede han med historiske og arkæologiske Studier. Som Alumnus paa Borchs Kollegium[541] disputerede han 1709 og 1710 »De Thoro, principe veterum septentrionalium idolo« og har senere udgivet og oversat et Par danske Kildeskrifter fra Middelalderen; et heraldisk Værk om det danske Vaaben haves i Haandskrift. I hans »Nye Tidender om lærde Sager« foreligge talrige kirkehistoriske, genealogiske og heraldiske Artikler. Desuden var han Poet, skrev ikke faa Lejlighedsdigte, ja en Tragedie »Achilles og Polixene« (1725).

Det var dog ikke som Forfatter, at han skulde faa Betydning. Den Formue, Faderen havde efterladt sig, gik tabt ved Uheld under hans Moders Bestyrelse af Handelen, og W.s Liv fik en helt praktisk Retning. Han slog ind paa Embedsvejen, blev 1712 Sekretær i Danske Kancelli, 1714 tillige Protokolfører i Højesteret, 1722 Kancelliraad, 1726 Justitssekretær i Højesteret — Stillinger, der bragte ham meget Arbejde og liden Indtægt. 1713 eller 1714 havde han ægtet Inger Windekilde (f. 27. Nov. 1672 , d. 1755), Enke efter 1. islandsk Kjøbmand Jacob Sørensen Graahe og 2. Kommerceraad Thomas Hiørning. Der er ikke Tvivl om, at hendes Formue har sat ham i Stand til at anskaffe et Bogtrykkeri. For sig og Arvinger fik han da 1719 Privilegium paa Bogtrykkeri og Boghandel. Rig paa Ideer kastede han sig med sand Lidenskab og aldrig svigtende Dygtighed ind paa denne Vej. Efter Tidens Forhold maatte han omgærde sin Virksomhed med Privilegier og blev derfor en ivrig og aldrig trættet Supplikant[542]. Hans Bestræbelser gik ud paa Eneret til Trykning af let afsættelige Artikler. Ved Siden af Alterbogen, en Farmakopé[543], Salmebøger og gudelige Traktater var det Avktionskataloger og -plakater, Fragt- og Bodmeribreve[544], Spillekort og endelig et Utal af Folkebøger og Romaner, »thi saadant Kram er det, der skal soutenere[545] en stor Hasard[546] og de store Omkostninger, der falde ved reelle og gode Bøgers Oplag[547]«. Om han ved sin Virksomhed gik andres Ret for nær, dermed tog han det ikke saa nøje; Holberg[548], hvis Peder Paars han eftertrykte, og flere have haft Grund til Klage. Trykkeriet var Udgangspunktet for hans Virksomhed, men Tyngdepunktet, det som laa hans Hjærte nærmest, var hans Avisudgivning. 1719 fik han Privilegium paa Trykning af franske Ugeaviser og 22. Nov. 1720 en Fornyelse af Daniel Paullis[549] Privilegium (XII, 567) paa Udgivelse af danske og tyske »Extraordinære Relationer«. Hans kraftige Personlighed og opfindsomme Aand bragte nyt Liv i den hensygnende Dagspresse. Den danske Avis gjorde han til Hovedbladet og skaffede sine Aviser den for deres Udbredelse nødvendige portofri Forsendelse imod en Afgift til Postvæsenet (1724). Dette opnaaede han først gjennem aarelang, med stor Sejhed og Snildhed ført Kamp imod Postembedsmændene, der havde

541 Holberg boede på Borch's fra 1709 til 1714, Wielandt fra fra 1709 til 1711.

542 Wielandt var utrættelig med at ansøge om at få priveligium (eneret) til at trykke forskellige skrifter (se den efterfølgende oversigt i teksten).

543 Dvs. 'oversigt over lægemidler, deres sammensætning, produktion og brug'.

544 'Bodmeri' er at 'låne (udlåne) penge med sikkerhed i en skibsfragt'. 'Bodmeribrev' er 'den skriftlige aftale herom'. Se fx »Danske Lov« 4-5-1 ff., se nærmere på:

http://bjoerna.dk/DanskeLov/

545 Dvs. 'understøtte'.

546 Dvs. 'stor usikkerhed (med hensyn til salget af andre skrifter').

547 Dvs. 'udgivelse'.

548 Nyttige informationer om forholdet mellem Wielandt og Holberg kan findes i Paul Johansen: *»En samling Holberg bøger«*, Dansk Bibliofil-Klub, København 1984, s. 22 f., bl.a. at de to herrer kendte hinanden fra Borchs Kollegium; Wielandt boede der fra 1709 til 1711, Holberg fra 1709 til 1714, jf. også tidstavlen i Billeskov Jansen's 12 bindsudgave (bd. 1, s. 8-10).

549 Daniel Paulli (1640-1684), avisudgiver og boghandler. Se: *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/

tiltaget sig Eneret til at forsende Aviser, som de saa afhændede til meget høj Pris. Alt, hvad der hører til periodiske Udgivelser, gjorde W. det til sin Opgave at skaffe Indgang. I Forbindelse med v. d. Osten (XII, 460) søgte han at puste Liv i Adressekontoret, projekterede Udgivelsen af en Statskalender og en storartet Udvidelse[550] af Kontorets Virksomhed. Planen strandede paa Kommercekollegiets Modstand, og W. nøjedes da med at udgive en Adresseavis (1722), der senere knyttedes som Tillæg til den danske Ugeavis og endnu lever i »Berlingske Tidendes« Morgenavis. Hans Forsøg paa at skaffe de moralsk-satiriske Ugeblade Indgang mislykkedes, og til et paatænkt belletristisk-historisk[551] Tidsskrift meldte sig ingen Bidragydere; i Stedet for udkom i 14 Bind 1725—28 hans »Samling af smukke og udvalde danske Vers og Miscellanea«. Bedre Held havde han med at skabe et kritisk Tidsskrift. Den politisk-litterære Maanedsavis »Extrait des Nouvelles« (1720—22) og »Nova literaria« (1721) redigeredes for W. af Andreas Hoyer [Hojer[552]] (VII, 510), men allerede fra Januar 1720 havde W. begyndt det første danske kritiske Ugeblad »Nye Tidender om lærde Sager«, der har haft en saadan Livskraft, at det bestod til 1836.

Efter W.s Udsagn skulle hans Foretagender ikke have bragt ham Fordel, han klager stedse over sine smaa Kaar, vist dog med urette, thi han førte et stort Hus; men da Ildebranden 1728 havde fortæret hans Trykkeri og Indbo, var han økonomisk ruineret. Nu benyttede han rigelig Lejligheden til at sollicitere[553], fik ogsaa et Aars Eftergivelse af Afgiften til Postkassen, men Laan kunde han ikke opnaa, da de 3.000 Rdl., som Aviserne havde indbragt Postkassen, bedst viste, hvor indbringende de vare. Et længe næret, tidt udtalt Ønske fik han opfyldt, da han ved Laverentzens[554] Død i Avg. 1729 (X, 150) blev Direktør over det kongl. og Universitetsbogtrykkeriet. Denne rigt doterede[555] Stilling skulde snart have bragt en Mand med W.s Evner paa Fode. Da døde han pludselig 18. Dec. 1730 uden at have faaet sit Tab oprettet; hans Bo var insolvent[556]. Med rette synes han at have klaget over sit ved Overanstrængelse svækkede Helbred. Hans Enke fortsatte Avisudgivningen, indtil hun 1748 afhændede sin Ret til Berling[557] (II, 131). Man kan finde et komisk Anstrøg i W.s idelige Fremhæven af, at hans Foretagender kun sigte til »det almindelige bedste«, »Nationens Gloire og Lustre«[558], og man kan stødes ved hans Hensynsløshed som Forretningsmand, men man kan ikke miskjende den overlegne Dygtighed, Styrke og Udholdenhed, hvormed han har tjent og fremmet den danske Dagspresses Sag.

550 Dvs. 'storstilet udvidelse'.

551 'Belletristisk' kommer af det franske 'belles lettres' = 'de skønne videnskaber'; her er 'belletristisk' = 'skønlitterært'.

552 Se biografisk artikel s. 208.

553 Dvs. 'søge om embede, søge om hjælp'.

554 Se biografisk artikel s. 265.

555 Dvs. 'betalte'.

556 'Insolvens' = 'manglende betalingsevne'. Boet kunne ikke dække de fordringer der var på det.

557 Se biografisk artikel s. 263.

558 Dvs. 'ære og berømmelse', jf. 'illustre'.

Teaterfolk

Holberg's Tordenbrev (1753)

Saasom[559] jeg staaer ferdig til at rejse paa Landet, og jeg merker, at nogle faa stridige Personer af Trouppen, som efter Sædvane pleje at giøre Bevægelser, naar en ny Acteur eller Actrice skal antages, nu opponere sig imod Mad: Rosenkilde[560]: saa vil jeg forestille dem, huad deraf vil flyde, helst saasom bemeldte Rosenkilde saa vel af Geheime-Raaden[561], som af mig er approbered. Ved Maternes[562] Bortgang behøvedes udi hast en Actrice. Hvor vanskeligt det er at faae en, som er bequem dertil, have nogle Aars forgæves Arbejde viset. Om Rosenkildes Bequemhed tvivler ingen. De maae derfor betiene sig af anden Prætext[563], og søge at sværte hende med den hæsligste Farve; da de dog ikke kan sige hende andet paa, end at hun har været dømt til at have forbrudt Ægteskab med hendes Mand, hvilket er skeet med mange anseelige[564] Personer, som siden leve udi agt og Ære. Motiven er derfor gandske anden end den som foregives, og den forbigangne Tid har saadant viset. Saaledes, da Mr Reersløw blev antagen, søgte Rose at opvikle[565] de andre mod ham, ligesom Mad: Lund nu giør mod denne Rosenkilde, og ligesom hun tilforn har giort saa vel i henseende til Jeronomij, som den lille Bødtker[566], hvilken sidste nu ogsaa paadigtes hæslige og ubeviislige Historier, da deres Brøde dog ikke har været andet, end at de have været approberede af Tilskuerne.

Aarsagen, hvi jeg har taget mig Mad^{me} Rosenkilde an, er af en puur fornødenhed. Jeg og andre have ogsaa haft Medynk med hende, endeel, efterdi hun uden Brøde engang blev forkastet, alene fordi hun førde Ordet for de andre, som siden opofrede hende, eendeel ogsaa, saasom hun siden har levet udi en usel Tilstand, og fortæret de 200^{rdr}, som hun arvede, hvilket viser, at hun efter mange andres Exempel ikke har søgt at nære sig ved ublue[567] Midler. Mad^{me} Lund veed selv, hvorledes jeg tog hendes Partie, da andre talede om hende det, som hun nu taler om Mad^{me} Rosenkilde. Hun bør ikke giøre mod andre, uden hvad hun vil, at andre skal giøre mod hende, og derfor ikke afmale en, der eengang er falden, som et æreløs Menneske, for hvilken Expression[568] de kunde for Retten tiltales paa deres egen Ære. En anden Aarsag er, at eftersom jeg har forferdiget de fleeste Stykker, som spilles, og endnu har i Beredskab henved 8, som jeg enten selv, eller ved andre har ladet giøre uden Comoedien til Bekostning, som forhen er skeet, saa kan jeg ikke see[569], at de blive ved Actionen fordervede.

---

559 Brevet kendes fra en afskrift; originalen gik tabt ved Christiansborg's brand i 1794. Se Holberg's epistel 179 om holdning til komedier og skuespillere, s. 313.

560 Inger Cathrine Rosenkilde (født Ferslew) havde spillet hos C.A. Thielo (se biografisk artikel s. 284).

561 Gehejmeråd, general Frederik Otto Rappe. Rappe var Overpræsident for København 1750 til 1754 og i samme periode overdirektør for Den Danske Skueplads.

562 Skuespillerinden Anna Cathrina Materna havde forladt teatret tidligere i 1753. Se biografisk artikel s. 278. Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 191 ff.

563 Dvs. 'påskud'.

564 Dvs. 'ansete'.

565 Dvs. 'opvigle' = 'sætte de andre op imod'.

566 Senere gift med Christopher Pauli Rose, se biografisk artikel om Elisabeth Rose s. 283.

567 Dvs. 'skamløse', 'frække'.

568 Dvs. 'udtalelse'.

569 Dvs. 'acceptere' ('ikke tåle at se').

Suiten[570] af denne Opsætsighed er, at Comoedien aldrig kand komme i Stand, hvis man skal dependere[571] af to eller tre Personers Capricer[572], som hverken vil have beqvemme[573] Personer, eller som kan dømme om deres Bequemhed.

Dette beder jeg, at maae blive oplæset for trouppen, og en Copie mig derfore gives, som jeg kan fremlegge paa højere Stæder, for at vise, hvorfore Comoedien trues med Decadence[574]; og hvi ingen hverken vil eller kan paatage sig dens Direction.

Jeg seer ellers af nogles Betænkninger, at ingen er haardere end Roses. Intet er forargeligere end at høre en Person, hvis Levnet er en Kiede af Uordentligheder, at catechisere[575]. Alt hvad han har skrevet om Mad^{me}: Rosenkilde, undtagen det, som hun selv tilstaaer, er ublue[576] og usandfærdigt, saavel om hendes Opførsel, som Helbrede, hvilket ansees af tvende brave Chirurgers Wederkamps og Hendrichsens Attester, saa at han har fortient saavel for denne hans grove Calumnie[577], som for anden Opførsel at removeres; men denne gang kan slippe med Mulct[578], og Løfte om Levnets Forbedring.

Det kan ellers være mig ligemeget, om der bliver Comoedie eller ej; thi jeg kommer der kun gandske sielden. Jeg seer dog ikke gierne, at den skulde falde, efterdi jeg er første Stifter deraf, og efterdi jeg har lovet at igiennemsee Stykker, og at dømme om deres Capacitet, som antages til at agere.

Kiøbenhavn d. 17 Maj 1753.

L. Holberg.

Skuespillerne accepterede (tilsyneladende) at Mad^{me} Rosenkilde kom på scenen (6.6.1753), men hun blev pebet ud af nogle af tilskuerne, formentlig nogle der sympatiserede med skuespillerne. Derefter lukkede direktionen teatret og genåbnede det først i august.

Mad^{me} Rosenkilde fik arbejde i garderoben og kom ikke på scenen igen. Skuespillerne fik *noget* af lønnen for sommerperioden udbetalt. Holberg selv måtte på grund af sygdom opgive at gøre mere ved sagen.[579]

570 Dvs. 'følgen'.

571 Dvs. 'være afhængig af'.

572 Dvs. 'luner' eller 'nykker'.

573 Dvs. 'egnede'.

574 Dvs. 'tilbagegang' eller 'forfald', her måske nærmest = 'undergang'.

575 Dvs. 'undervise i moralske emner'.

576 Dvs. 'skamløse', 'frække'.

577 Dvs. 'falsk(e) anklage(r)', af latin: 'calumnia'.

578 Dvs. 'bøde'.

579 Oplysningerne stammer i det væsentlige fra *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 191 ff..

Etienne Capion (-1722-), teaterentreprenør

Af Edgar Collin

—1722—, Theaterprivilegie-Ejer. Om C. haves kun faa Oplysninger[580]. Han menes at være indforskreven til Danmark fra Frankrig i Slutningen af det 17. Aarhundrede som Maskinist og Theatermaler ved en fransk Troup, fik 1703 Tilladelse til at vinde Borgerskab i Kjøbenhavn som Vinhandler, gjorde under Frederik IV Felttoget mod Sverige med som »Hof- og Stabs-Traiteur« (Marketender) og fik 17. Maj 1720 Privilegium paa at anlægge et Komediehus i Kjøbenhavn. Af General Arnoldt[581] (s. I, 341) laante han 7000 Rdl. til Opførelse af Theatret paa en Parcel mellem lille Grønnegade og Gothersgade, mod at han satte Privilegiet i Pant for Laanet. Han fik Privilegiet yderligere udvidet og stadfæstet 12. Maj 1721 og begyndte endelig 20. Jan. 1722 Forestillingerne paa Grønnegades Scene. Samme Aar traadte han i en Art Interessentskab med René Montaigu[582], der havde faaet Bevilling paa at opføre Skuespil i det danske Sprog, men allerede i Juli 1723 maatte C. flygte for Vexelgjæld, kom tilbage, blev sat i Gjældsarrest, og hans Theater udlejedes til Montaigu. I 1724 søgte han forgjæves om Tilladelse til »at agere danske Komedier i Norge«, og nu vides intet om ham, indtil han i 1738 ligeledes forgjæves ansøger om at maatte nedsætte sig som Gjæstgiver i Odense. C., der synes at have levet endnu ved Udgangen af 1747, var gift med Susanne le Creux (rimeligvis: la Croix), med hvem han havde flere Børn, og var efter al Sandsynlighed besvogret med Montaigu.

580 Om Montaigu, von Quoten og flere andre og om Holberg's Pariserrejser kan man læse meget i Anne E. Jensen's disputats: *»Studier over Europæisk Drama i Danmark 1722-1770«*, Akademisk Forlag, København 1968.

581 Se biografisk artikel s. 289.

582 Se biografisk artikel s. 279.

Niels Hjersing Clementin (1721-1776), skuespiller

Af Edgar Collin

Clementin[583] er født 1. Dec. 1721 i Hvorslev i Jylland, hvor Faderen, Søren Jacobsen C. (d. 1729), var Præst. Han blev holdt til Bogen, studerede Theologi, men fik næppe Examen, om han end efter Fr. Schwarz' Udsagn ofte har prædiket. Vist er det, at han i sit 27. Aar lagde Theologien paa Hylden for at blive Aktør. Han meldte sig i 1747 hos Thielo[584], gjorde Prøve, men blev befunden ubekvem for Skuepladsen og fik saa en Ansættelse i v. Qvotens Selskab[585]. Saaledes fortæller Schwarz, men dette forholder sig næppe Saaledes. C. maa snarere antages strax at have meldt sig hos den tyske Theaterentreprenør, men hvilken Rolle han har spillet paa Theatret i Store Kongensgade, lader sig ikke afgjøre. Adskilligt taler for, at han allerede der — f. Ex. i »Den Stundesløse« — kan have haft Lejlighed til at vise sit store Talent, som skaffede ham Hortulans[586] og Utilia van Manders[587] Venskab og fik den sidstnævnte til at anbefale ham til de danske Aktører, da hun selv fik Engagement hos dem. Det er vanskeligt at afgjøre, om C. har medvirket ved den første Forestilling paa det kgl. Theater 18. Dec. 1748 eller ej. Rimeligst er det, at han den Aften har spillet Skrædderen i »Dobleren« og muligvis ogsaa Philidor i »De tre Rivaler«, for hvilke Roller han staar opført i de ældre Regiebøger, om dette end kolliderer noget med Overskous Udsagn om, at C.'s Talent i Begyndelsen ikke var rigtig kjendt, fordi han maatte spille Officerer og Spradebasser, der slet ikke laa for ham. Der var overhovedet paa hin Tid saa faatalligt et Personale, at C. vistnok har været medvirkende paa Aabningsaftenen. Der gik som sagt Tid, før man fik Øjet op for C.'s Betydning. Nødvendigheden har rimeligvis bevirket, at man tildelte ham Gammelmands- eller de saakaldte »Kaabe-Roller«, og han gik langsomt, men sikkert frem, arbejdede ihærdig, forsømte aldrig sin Tjeneste, var ikke som sine Kolleger Stamgjæst paa Vinkjælderen, men derimod et Mønster til Efterlevelse. »Saa lidet som hans Anlæg i Begyndelsen var til at blive Skuespiller,« — skriver Schwarz i sin korte Nekrolog over ham — »saa meget mere tog han siden til i Fuldkommenhed, saa at han omsider blandt fremmede blev agtet for den største Skuespiller i sit Fag, som nogen Skueplads har kunnet fremvise i de første hundrede Aar.« Og til denne Ros slutter Rosenstand-Goiske[588] sig. Ikke en, men flere Gange kalder han i sin »Dramatiske Journal« C. »vor første Aktør« og bliver ikke træt af at sige om ham, at han er »uforbederlig«, hvilket i Journalens Sprog vil sige det samme som, at han ikke kan blive bedre. C. spillede første Gang 21. Jan. 1750 Vielgeschrey i »Den Stundesløse«, og en Anekdote vil vide, at Holberg havde givet ham Anvisning paa at se en Renteskriver, der var et Pragtexemplar af et stundesløst Menneske. Denne Rolle blev C.'s mest berømte, og efter den kom Mester Herman i »Den politiske Kandestøber«, hvilken han første Gang spillede 13. Febr. 1750. Rosenstand-Goiske roste ham stadig, men kunde dog i »Journalen« af og til give ham et Vink, og det tjener til C.'s Ære, at han lagde sig sligt paa Sinde. Blandt C.'s Roller, der i Antal ikke vare saa mange, kunne særlig fremhæves Jeronimus i »Maskeraden« og i »Den honnette Ambition«, Polidor i »Det arabiske Pulver«, Titelrollen i »Ulysses von Ithacia«, Harpagon i »Gnieren«, Argan i »Den indbildte syge« og Argante i »Scapins Skalkestykker«. Med rette hed det derfor: »Med ham døde Molières Harpagon og Holbergs Vielgeschrey«. Han hørte til de højstlønnede Skuespillere med 6 Rdl. om Ugen og maatte for den Gage tillige være en Art Theaterinspicient[589]. Endnu i sit 70. Aar glødede Schwarz af Begejstring ved at mindes ham og

583 Holberg har været privatpræceptor for flere med efternavnet 'Clementin', men ikke for denne, der vist nok havde professor Thestrup, som Holberg flere gange var efter. Se listen i C. Behrend: *»Holberg som privatpræceptor«* i: *»Holberg Aarbog«* 1922, s. 158 ff. Listen går fra 1718 til 1742. En privatpræceptor var nærmest en tutor, en personlig vejleder i den første tid på universitetet.

584 Se biografisk artikel s. 284.

585 Se biografiske artikler s. 280.

586 Se biografisk artikel s. 276.

587 Se biografisk artikel s. 277.

588 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Slå op under 'Goiske'.

589 Måske 'daglig praktisk-teknisk leder', jf. det hollandske 'Inspeciënt'.

udbrød: »Hvad jeg har været i mine gamle Mænd, takker jeg C. for, han var mit Mønster, han var en stor Mand!« I Begyndelsen af Sæsonen 1775—76 udførte C., der Aaret i Forvejen havde skrantet stærkt, flere af sine ypperste Roller, men havde selv en Fornemmelse af, at det lakkede mod Enden, og da han 4. Dec. 1775 skulde spille Geronte i »Det gavmilde Testament«, ytrede han før Forestillingen til sin Hustru, at det vist blev hans sidste Rolle. Maanedsdagen derefter, 4. Jan. 1776, drog han sit sidste Suk. — 13. Sept. 1753 havde han ægtet Sophie Magdalene Schrøder, der døde 1796, 61 Aar gammel.

Marcus Ulsøe Hortulan (1732-1783), skuespiller

Af Arthur Aumont[590]

Hortulan, der af Fødsel var Jyde — maaske havde hans Vugge staaet i Randers[591] - som hans Arv i »Maskeraden« nævnte som sin Fødeby —, dimitteredes fra Viborg Skole, 23 Aar gammel, 1746; videre end til Student naaede H. ikke paa den akademiske Bane, som han forlod for at spille Komedie. Det var sagtens ham, der udførte Jeppe ved v. Qvotens[592] Opførelse af »Jeppe paa Bjærget« 28. Nov. 1747 paa Theatret i Store Kongensgade, i det mindste hørte han til dennes Bande, og da den i Maj 1748 opløstes, indtraadte han ligesom andre af v. Qvotens Troup blandt de danske Aktører; ved Aabningsforestillingen af Theatret paa Kongens Nytorv 18. Dec. 1748 optraadte han sandsynligvis som Geronte i »Dobleren«. Snart efter sin Indtrædelse i den danske Troup ægtede H. 26. Marts 1749 Lisbet Cathrine de Rous eller Rauch, som fødte ham en talrig Række Børn. Naar H. sidste Gang spillede paa Theatret, lader sig ikke sige, men 27. Febr. 1779 gav det nydannede dramatiske Selskab en Forestilling for ham, der var dets Æresmedlem, og denne Aften viste H. sig »paaklædt en père noble« paa Scenen for at tage en tavs Afsked med Publikum. Med Udgangen af Theateraaret 1778—79 afgik han med Pension og døde 11. Juli 1783; hans Enke døde, 78 Aar gammel, 4. Dec. 1803. — H.s Roller vare mangeartede; hans oprindelige Fag var Bonderoller, hvortil hans i Begyndelsen stærkt fremtrædende jyske Dialekt gjorde ham selvskreven, hans Spil roses for dets rolige Naturlighed; denne Ro søgte han at omsætte dels — men uden rigtigt Held — til Pedanternes naragtige Stivhed og dels — med lykkeligt Udfald — til de værdige Fædres alvorlige Myndighed; hans Ansigt skal efter Rosenstand-Goiske[593] i disse Roller have set »baade ærværdigt og fornemt« ud. H. rensede ved ihærdigt Arbejde sin Stemme for dens jyske Tonefald, saa den kunde klinge baade ædel og mandig, og han omtales som den bedste Versefremsiger ved Theatret, derimod dadles han for skjødesløs Memorering af Rollen, mærkeligt nok, da han var den afmaalte Clementins[594] kjæreste medspillende; maaske havde denne Fejl i 1771, da Rosenstand-Goiske nævner den, sin Grund i den ulægelige Sygdom — det vides ikke hvilken —, der faa Aar efter tvang den kun 55aarige Mand til at forlade Scenen.

590 Billede af Hortulan kan ses i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg i tekst og billeder«*, København 1984 (min udgave er en særudgave fra Soransk Samfund), s. 96.

591 Måske var han født i Vester Hassing, lige nord for Limfjorden, hvor hans far – Søren Hortulan – var præst?

592 Se biografiske artikler s. 280.

593 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Slå op under 'Goiske'.

594 Se biografisk artikel s. 274.

Utilia Lenkiewitz – Utilia van Mander (1711-1770), skuespiller

Af Arthur Aumont[595]

Mad. L. nedstammede paa fædrene Side fra den berømte Kunstnerslægt van Mander, og hendes Fader var sandsynligvis den i Kiøbenhavn bosiddende Instrumentmager Carl van Mander. For øvrigt vides intet om hendes Slægt eller hendes Liv, forinden hun 1747 optraadte, rimeligvis i ældre komiske Roller, paa den yngre v. Qvotens[596] Theater i Store Kongensgade; her lærte hun at kjende Polakken Adam Lenkiewitz, der senere blev hendes Mand, han ernærede sig som Skuespiller og forsøgte sig tillige som Forfatter; v. Qvotens Aabningsstykke »Phistophile od. die träumende Liebe« skyldtes saaledes hans Pen. Da v. Qvoten havde maattet lukke sit Theater, optoges Mad. L., eller maaske hun endnu da bar sit Pigenavn, thi det vides ikke, naar Brylluppet stod, i de danske Aktørers Trup, og hendes Mand blev Kontrollør ved det nye Komediehus. — Mad. L. havde efter Traditionen, der gjennem Schwarz, som i sin tidlige Ungdom havde set hende paa Scenen, naaede Overskou, til Valgsprog: »Det er Naturen, som skal komme Folk til at le«, og der tilføjes, at hun aldrig svigtede dette, hvor yppig hun end lod sit Lune spille. Hun ansaas for en fuldendt Fremstillerinde af »alle gamle Fruentimre, fra virkelig fornemme Standsdamer ned til Sladderkællinger og Bønderkoner«. Det siges, at hun forstod at variere selv temmelig ensartede Roller, og at hun med Fasthed gjennemførte den anslaaede Karakter. Hendes Standsfæller beundrede »den Virkelighed, hvormed hun holdt sig i sin Rolle fra det Øjeblik, hun betraadte Scenen, og indtil hun var kommen langt ind i Kulissen«. Paa det opbevarede Portræt af Mad. L. er hun afbildet med en spids Anstand, der minder noget om en Høne, der bryster sig; den maa have passet omtrent lige vel til den forlystelsessyge Magdelone i »Maskeraden« som til den anestolte Donna Olympia i »Don Ranudo«; Mundens bestemte, skarpe Linjer maa have gjort hende skikket til at fremstille de Koner, der selv ere hjemme, hendes Skikkelse er ungdommelig og fristende nok til leflende Koketter som Béline i »Den indbildt syge«, og de store, kloge Øjne sige, at hun var en bevidst Kunstnerinde. — Mad. L. døde 23. Sept. 1770 »af tærende Syge«.

595 Se også biografisk artikel på:
http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/1806/origin/170/query/Lenkiewitz/

596 Se biografiske artikler s. 280.

Materna = Anna Catharina von Passow (1731-1757), skuespiller og forfatter

Af Arthur Aumont [597]

Jomfru Materna var Skuespillerinde og Forfatterinde. Forældrene, Premierlieutenant Fred. Siegfr. Joh. Hans v. d. Lühe (f. o. 1705, d. 4. Sept. 1750) og Mechtilde Siegfriede f. Jullern, sade i trange Kaar, da Datteren A. C., der var født 25. Jan. 1731, i 1747 under Navnet Jfr. Materna indtraadte i de danske Aktørers Troup. Hun besad en medfødt Anstand, der kom hende til gode saa vel i Komediens elegante Elskerinderoller som i Tragediens højtstemte Heltinderoller; hun synes derimod ikke at have kunnet krænge Vrangsiden over i Parodien, i det mindste fremkaldte hendes Deklamation som Philocyne i »Melampe« Taarer og ikke Latter. 19. Marts 1753 optraadte hun sidste Gang som Phenice i »Cato« og ægtede 26. Dec. s. A. Lieutenant Chr. Albrecht v. P. (døbt 24. Maj 1732 i Grue i Norge, død som Etatsraad). Ved Opførelsen af det første danske Syngespil, N. K. Bredals »Gram og Signe«, i Bryggergaarden 21. Febr. 1757 medvirkede Fru P., hvis Mand da var i Trankebar, og senere paa Aaret udgav hun ikke mindre end 3 dramatiske Arbejder, af hvilke »Den uventede Forlibelse eller Cupido Filosof« som det første danske Stykke benyttede nordiske Gudenavne. Femakts-Lystspillet »Mariane eller det frie Valg«, i hvilket Fru P. uden Held havde forsøgt at tegne en ubeslutsom Kvindekarakter, blev den første danske Komedie uden for det Holbergske Repertoire, Theatret bragte til Opførelse (26. Okt. 1757). 7—8 Uger i Forvejen var Forfatterinden død, 3. Sept. Af hendes litterære Efterladenskaber, blandt hvilke fandtes en næsten fuldendt Oversættelse af »Don Quixote«[598], udgaves en Oversættelse af Prevosts[599] »Clevelands Historie« I (1759); hendes 3 Stykker oversattes baade paa Tysk (Frankf. o. Leipz. 1759) og paa Fransk (i 4. Del af de Sauvignys »Parnasse des dames«, Paris 1777).

597 Se også biografisk artikel på:

http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/915/origin/170/query/Passow/

598 Den jævnaldrende Charlotta Dorothea Biehl udgav en oversættelse af dette værk i 1776-1777, se biografisk artikel s. 188. Måske har Biehl overtaget og bearbejdet Materna's manuskript, jeg ved det ikke, men Biehl kendte i det mindste Materna's 'efterfølger' skuespillerinden Elisabeth Rose, se biografisk artikel s. 283. Se også tilføjelse s. 159.

599 Antoine-François Prévost d'Exiles. I dag mest kendt for *»Manon Lescaut«,* se:

http://en.wikipedia.org/wiki/Manon_Lescaut

René Magnon de Montaigu (1661-1737), teaterdirektør

Af Arthur Aumont

Skuespildirektør [600]. M., der tilhørte en fornem fransk Familie, var efter sin egen Angivelse født 6. Dec. 1661, sandsynligvis i Frankrig. Allerede 1685 er han i den danske Konges Tjeneste som Hofkomediant, og fra 1701 er han Hoftruppens Leder. Det turde være uden for al Tvivl, at M. ikke fulgte sine Kammerater af Landet, da Pesten i 1710 forjog dem, i det mindste fungerede han 1714 som en Slags Sekretær hos Løvenørn, ligesom han 2. Febr. s. A. ansattes som Lærer i Fransk ved Landkadetkompagniet. Aaret efter findes M. atter iblandt og som Leder af de franske Hofkomedianter, og da disse i Sept. 1721 afskedigedes, blev M. bosiddende i Kjøbenhavn; han var nogle Maaneder forud afgaaet fra sin Lærerpost, som han altsaa i flere Aar havde passet jævnsides sin Theatervirksomhed, og 1722 tilstod Kongen ham »for hans lange Tjeneste« en aarlig Pension af 200 Rdl. Skjønt M. paa denne Tid var over 60 Aar, gik han snart efter i Gang med et nyt Foretagende: 1. Juli 1722 indgav han Ansøgning om Privilegium paa at give danske Skuespil i Kjøbenhavn, og 14. Avg. s. A. bevilgedes dette ham paa den Betingelse, at han ikke traadte det Etienne Capion[601] (III, 353) 2 Aar forud givne Privilegium for nær. M. gik i Kompagni med Capion, og 23. Sept. 1722 gaves den første danske Forestilling paa Capions Theater i Lille Grønnegade; i de følgende 6 Aar styrede M. — efter Capions Fallit i Sept. 1723 som Eneleder — den danske Skueplads med vexlende eller maaske rettere nedadgaaende Held, altid ivrig og opfindsom, utrættet og raadsnar; selv ikke Hovedstadens store Ildsvaade 1728 og den derefter fremtrængende Devotion[602] knækkede hans livfulde Foretagsomhed: i Begyndelsen af 1731 fik han sit Privilegium fornyet, og s. A. ansøgte han i Fællesskab med den af General Arnoldt[603] (I, 341) engagerede Direktør Landé Grev Christian Rantzau[604] om Understøttelse til Forestillingernes Gjenoptagelse med afvexlende dansk og fransk Scenesprog. Denne Plan kom ikke til Udførelse, og M., der i April 1731 havde faaet sin Pension nedsat til 100 Rdl., levede sine sidste Aar i trange Kaar; 1736 forhøjedes vel hans Pension atter til 200 Rdl., men Aaret efter, 14. Febr., døde han. Holberg kalder M. »en gammel anselig[605] fransk Aktør, der i Grund havde udstuderet Theatret, og som var i Stand til at danne gode Aktører«.

M.s 2. Hustru, *Marie Magdalene* f. de la Croix, der var dansk af Fødsel og sandsynligvis beslægtet med Capions og Pilloys Hustruer, indtraadte i Nov. 1716 i den franske Hoftrup; paa den danske Skueplads blev hun en anset Skuespillerinde, særlig i Pernilleroller, ligesom hun glimrede i nogle Karakterroller, f. Ex. Holbergs »Den vægelsindede«. Den Jomfru Frederikke Sophie M., der 1728 nævnes blandt det danske Skuespilpersonale, var vistnok en Datter af Montaigu's 1. Hustru[606].

---

600 Om Montaigu, von Quoten og flere andre og om Holberg's Pariserrejser kan man læse meget i Anne E. Jensen's disputats: *»Studier over Europæisk Drama i Danmark 1722-1770«*, Akademisk Forlag, København 1968.

601 Se biografisk artikel s. 273.

602 Dvs. 'gudfrygtighed'.

603 Se biografisk artikel s. 289.

604 Se biografisk artikel s. 295.

605 Dvs. 'anset'.

606 Måske snarere en datter af Montaigu og hans 2. hustru?

Salomon Poulsen von Qvoten, (-1720-), teaterentreprenør

Af Arthur Aumont

Salomon Poulsen von Qvoten træffes, efter 8 Aars Tjeneste i Fodgarden, 1711 i Aarhus som »Okulist[607], Sten- og Broksnider«, 4 Aar senere havde han forlagt sin Virksomhed til Kjøbenhavn, hvor han i adskillige Aar stræbte at faa Theaterprivilegium; 1718 skal han dog have faaet Bevilling til at give tyske Komedier, gik Aaret efter i Kompagni med Capion (III, 353)[608], gav ogsaa 1720 nogle Forestillinger i det lille Gjethus[609] paa Kongens Nytorv, men Fællesskabet hævedes snart, og da han 1722 ene søgte om Tilladelse til at give tyske Komedier uden for Staden, nægtedes denne ham. Derefter synes v. Q. i en Del Aar at have ladet sig nøje med sin »Tandbrækker«-Virksomhed, men strax efter Christian VI's Død var han atter paa Færde med Theaterplaner: i de første Dage af 1747 søgte han (med sin [...] Søn Julius v. Q.) om Privilegium paa at give tyske Komedier, men fik Afslag og døde vistnok snart efter. v. Q. var gift med Agnete f. Meitman (d. 3. Dec. 1748).

Julius Henrik von Qvoten, (-1748-), teaterentreprenør

Af Arthur Aumont

Julius Henrik var Søn af [...] Salomon P. v. Q. [se nedenfor]. Han fik 17. Jan. 1747 Tilladelse til »at agere saa vel tyske som danske Komedier«, traadte senere paa Aaret i Forbindelse med General Arnoldt[610] (I, 341) og opførte i St. Kongensgade et Theater, hvor han 20. Nov. 1747 med en tysk Forestilling aabnede »den kongl. privilegerede tyske og danske Skueplads«. I Begyndelsen gaves 2 ugentlige Forestillinger paa Tysk og 2 paa Dansk, men efterhaanden fik det danske Sprog Overtaget, og fra 23. Jan. 1748 var »Hovedkomedien« altid paa Dansk. v. Q. lagde ikke ringe Dygtighed for Dagen som Theaterleder; hans Personale som hans Repertoire kunde fuldt ud maale sig med »de danske Aktørers«, men alligevel vandt disse den største Folkeyndest, og 17. Maj 1748 gav v. Q. sin sidste Forestilling. Efter flere forgjæves Forsøg paa at faa Tilladelse til at give — tyske og danske — Theaterforestillinger i de danske og norske Kjøbstæder træffes han 1749—51 som Tandlæge, han solgte desuden Brokbaand og udlejede Maskeradedragter; derefter forsvinder han.

---

607 Dvs. 'én der tog sig af øjensygdomme' (uden at have en lægefaglig uddannelse).

608 Se biografisk artikel s. 273.

609 Dvs. 'kanonstøberi'. Gjethuset lå ved det nuværende Charlottenborg. På det pågældende tidspunkt blev der ikke støbt. Kanonstøbningerne blev genoptaget nogle år senere, indtil de – i 1757 - blev flyttet til Frederiksværk. Saly's rytterstatue af Frederik V – til Amalienborg Slotsplads – blev støbt i huset i 1768. Huset blev senere brugt til uddannelse af artilleri- og andre officerer; huset blev i den forbindelse udvidet. Senere blev huset nedrevet; det sidste i begyndelsen af 1870'erne, da man byggede Det Kongelige Teater.

610 Se biografisk artikel s. 289.

Christopher Pauli Rose (1723-1784), skuespiller

Af Arthur Aumont[611] [612]

Rose fødtes 10. Okt. 1723 i Kjøbenhavn, hvor hans Forældre levede i jævne Borgerkaar; de holdt ham til Bogen, og 1744 blev han Student, snart efter (8. Avg. 1746) giftede han sig med Gertrud Lemvig — en Ungdomsforbindelse, der ikke blev ham til Lykke —, og maaske var det lige saa meget Pengetrang som Kunstnerkald, der drev ham til som en af de første at melde sig hos Thielo[613], da denne 1747 forberedte Skuepladsens Gjenaabning. Det være med Anledningen, som det være vil, R. viste hurtig, at han besad Gnisten, og da de danske Aktører indviede deres nye Hjem paa Kongens Nytorv, stod han i øverste Gageklasse; maaske var det ogsaa ham, der 18. Dec. 1748 fremsagde Prologen, i hvert Fald spillede han med i Aabningsstykkerne: i »Dobleren« Valerius og i »De tre Rivaler« Marquis Lisimon.

R. begyndte, som disse Roller vise, sin Theaterbane som Elsker, først i Komedien, senere i det rørende Skuespil, og gled gjennem den heroiske Tragedie lidt efter lidt over til de værdige Fædre og Anstandsrollerne. Som Lystspilelsker stod han Fuldkommenheden nær: hans Ansigt var ikke blot smukt af Form og Træk, men dets Udtryk var, takket være hans fyrige Øjne og elskværdige Smil, ungt og lyst, hans Gang var naturlig og let, hans Holdning fri og kjæk, og hans Stemmes bløde Mandighed gav Ordene Varme og Paalidelighed. Temmelig tidlig vendte R. sig dog fra de Holbergske Leandre og andre Komedieelskere til det rørende Skuespil, hvor han i Roller som Titelrollen i »Beverley« og Tellheim i »Minna v. Barnhelm« fejrede store Triumfer ved den lykkelige Forening af Mandighed og Følsomhed, af Inderlighed og Værdighed, han besad, og han stræbte gjennem mange, det virkelige Liv aflurede Smaatræk i Minespil og Stemmeovergange at give sin Udførelse af disse Figurer en skarpere Karakteristik. Trods sin Anstand var R. udpræget borgerlig i sin Fremtræden som i sit Temperament; derfor lykkedes de egentlige Helteroller ham ikke, skjønt han havde ikke faa Betingelser for dem: han deklamerede vel hyppig smukt og klangfuldt, men lige saa hyppig stivt og monotont eller svulstig og affekteret, hans Holdning blev let, især da hans Legeme med Aarene tiltog i Fyldighed, opblæst i Steden for imponerende, og hans Ansigt magtede ikke, eftersom dets Fedme udviskede dets smaa Træk, at afspejle stærke Sindsbevægelser, og dog, trods alle sine Mangler, kunde R., naar han kom i Aande — men det skete ikke hver Aften —, illudere[614] selv saa kritisk en Tilskuer som Rosenstand-Goiske[615]. I den sidste Del af sit Theaterliv fandt R. i en Række myndige Fædre og kloge Verdensmænd den sanddru og naturlige Samtaletone.

R. var ikke lykkelig i sit Liv uden for Scenen, hans Hustru gjorde ham Hjemmet lidet tillokkende, og han søgte sig derfor alle Haande Erstatning uden for det — hans Levned var, efter Holbergs Ord, »en Kjæde af Uordentligheder«[616] —, men da Prøvelsens Stund ved hans Datters Bortførelse [1765][617] var inde, bestod han den som en ærekjær Mand, og Rahbek[618] kunde derfor med god Grund sætte R.s Portræt foran sine »Breve fra en gammel Skuespiller«, der sigtede til at hæve Skuespillerstanden i saa vel social som kunstnerisk Henseende.

Efter sin første Hustrus Død (Okt. 1775) ægtede R. 1779 Elisabeth Cathrine Amalie Bøttger, der hyppig havde været hans Elskerinde paa Scenen, og til hvem han allerede i nogle Aar havde staaet i Forhold (om hende s. ndfr.)[619]. R., der siden 1778 havde været Instruktør mere af Navn end af Gavn, optraadte sidste Gang 23. Sept. 1784 som Melac Fader i »De to Venner«

---

611 Billede af Rose kan ses i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg i tekst og billeder«*, København 1984 (min udgave er en særudgave fra Soransk Samfund), s. 68.

612 Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 191 ff..

613 Se biografisk artikel s. 284.

614 Her nærmest = 'overbevise'.

615 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Slå op under 'Goiske'.

616 I 'Tordenbrevet', se s. 272.

617 Hun blev bortført på foranledning af greve C.C. Danneskjold-Laurvigen og blev frigivet efter nogle dage. Greven blev dømt at betale hende og hendes far en årlig understøttelse.

618 Se biografisk artikel s. 301.

og døde 30. Okt. s. A.; 6. Dec. s. A. gav det kongl. Theater efter Skuespillernes Initiativ en Mindefest for ham.

619 Se biografisk artikel s. 283. Holberg omtaler hende (som 'den lille Bødtker') i 'Tordenbrevet', se s. 271.

Elisabeth Cathrine Amalie Rose (1738-1793), skuespiller

Af Arthur Aumont[620]

Caroline Rose fødtes 1738 (døbt 25. Sept.) i Kjøbenhavn som Datter af Guldsmed Matthias Bøttger og Else f. Lindegaard. Jfr. Bøttger, som hun hed den største Del af sin Levetid, fik, endnu ikke fyldt 14 Aar, 28. Juni 1752 sin første Fremtræden paa Scenen som Leonora i [Holberg's] »Kilderejsen«; Publikum fandt ikke stærkt Behag hverken i hendes Person eller i hendes Spillemaade, men ved Holbergs Bevaagenhed fik hun Roller — Jfr. Materna (XII, 560)[621] havde netop da trukket sig tilbage —, og da Jfr. Thielo[622] snart efter (5. Febr. 1754) døde, blev Jfr. B. mere ved Begivenhedernes Sammentræf end ved sit Talent Skuepladsens Primadonna, og hun forstod, maaske ikke altid paa den elskværdigste Maade, at haandhæve denne Stilling i mange Aar: endnu saa sent som i Slutningen af 1780'erne var hun den næsthøjst gagerede Skuespillerinde, kun Eickstedts[623] Favoritinde, Jfr. Møller (dvs.: Mad. Frydendahl), stod i saa Henseende højere. Jfr. B.s Repertoire omfattede Komedien som Tragedien, Idyllen som Parodien, hun spillede Elskerinder og Koketter, Ingenuer[624] og Heltinder, paa Vers og paa Prosa; hun maatte have været noget nær et Geni, om hun havde kunnet magte hele dette Repertoire, og i Virkeligheden var hun kun en Brugbarhed, som Tidens Fattigdom paa Skuespillerinder gav Roller og Vanens Magt Anseelse blandt Publikum. Hun repræsenterer paa den danske Scene Fiskebensskjørt-Tragedien: hendes Anstand var kunstlet indtil Stivhed, hendes Deklamation mekanisk ved den bestandige Svingen mellem opstyltet Svulst og graadkvalt Føleri; overført til det borgerlige Skuespil og Komedien blev denne Spillemaade til Unatur, og Maniereretheden frøs Følelsen paa Skuespillerindens Læber. Medens hun Saaledes ikke traf den naturlige Tone hos Elskerinden, fandt hun derimod — endnu oppe i Aarene — slaaende Udtryk for den pur unge Piges Nyfigenhed, ligesom hun med kraftige Træk tegnede den erfarne Kvindes Koketteren. I sine sidste Aar gled hun, der 28. Juli 1779 ægtede ovfr. nævnte C. P. R., ikke uden Held over i det ældre Konefag; 1. Nov. 1792 optraadte hun sidste Gang som Marquisen i »Den virkelige vise« og døde 23. Febr. 1793. I sine unge Dage havde hun, der var Veninde med Jfr. Biehl[625], forsøgt sig som dramatisk Forfatterinde med Femakts-Komedien »Clarice eller den forrejste Frøken«, men deri viste sig i scenisk som litterær Henseende lige blottet for Talent og Smag og forsvandt efter kun 3 Forestillinger (Febr. 1772).

---

620 Se også biografisk artikel om E.C.A. Rose på:
http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/1715/origin/170/

621 Se biografisk artikel s. 278. Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 191 ff.

622 Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 191 ff.

623 Hans Henrik von Eickstedt. Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

624 Dvs. 'en uskyldig ung pige'.

625 Se biografisk artikel s. 188.

Carl August Thielo (1702-1763), musiker, teaterdirektør, forfatter

1' artikel af A. Jantzen

Musiker, Theaterdirektør, Forfatter, var født i Sachsen og kom 1726 som Student paa 24 Aar til Kjøbenhavn, hvor han begyndte at give Undervisning i Musik; men det var kun et kummerligt Livsophold, han derved kunde fortjene. Meget bedre blev det ikke, da han i Slutningen af Trediverne blev Organist ved Kastelskirken og i 5 Aar besørgede denne Tjeneste for en aarlig Løn af 46 Rdl. »Hunger og Kummer ligesom kiger en ud af Øjnene« — skriver han selv, i det han beskriver sin og sin Families ynkelige Forfatning[626]. Men da Christian VI var død, og Theaterlysten paa ny vaagnede, rettede T. al sin Iver paa at kunne opnaa Stillingen som Theaterleder. Holberg hørte om hans Planer, og han raadede ham til at begrænse disse til kun at omfatte Opførelsen af danske Skuespil. T. opnaaede da ogsaa et Theaterprivilegium (30. Dec. 1746), hvorved han fik Ret til, saa snart Kongesorgen var forbi, at arrangere danske Skuespil i Kjøbenhavn »efter den Plan, som forhen af os elskelige Ludv. Holberg er bleven lagt«. Efter betydelige Vanskeligheder fik han samlet et Skuespillerselskab, og Forestillingerne toge deres Begyndelse i et lejet Lokale i Læderstræde i Foraaret 1747 med en Række Holbergske Komedier. Men snart kom T. i Strid med Skuespillerne, bl. a. foranlediget ved, at han selv begyndte at skrive »Nach-Komedier for den danske Skueplads« (»Spøgelset med Klokken«, »Den nyeste Mode» o. fl.), som de skulde tvinges til at opføre. De gjorde derfor Strike og forlangte Part i Ledelsen af Theatret. T. nødsagedes til at indrømme Forlangendet, og snart trængtes han fuldstændig tilbage. Da det nye Skuespilhus paa Kongens Nytorv skulde grundlægges, hed det i Privilegierne af 29. Dec. 1747 for »de danske Aktørers Komediehus«, at da T. ikke kunde antages at raade over tilstrækkelige Pengemidler til Husets Indretning, overdroges Privilegierne til Skuespillernes samlede Troup. Dermed endte hans Direktørvirksomhed; men indtil sin Død oppebar han dog en Pension af 6 Rdl. ugentlig af Theaterkassen. Han vedblev imidlertid at oversætte Stykker til Theatrets Brug og skrev adskillige Romaner (deriblandt »Charlotte ell. forunderlige Tildragelser med Frk. v. Weisensøe«, 3 Dele, 1756—58, der blev oversat paa Svensk og Tysk); men disse ere forlængst sunkne i fuldstændig Glemsel. Musikkens Dyrkning var og blev ham dog det vigtigste, og efter hans eget Skjøn kunde han nok for sine Studier fortjene Titel af Professor. Da han 1757 indgav Ansøgning om saadan Benaadning, sendtes Andragendet til Universitetets Erklæring; men Konsistorium fraraadede enstemmig at bevilge det. Han døde 3. Dec. 1763.

2' artikel af V.C. Ravn

— Skjønt C. A. Thielo ikke var nogen betydelig *Musiker,* fortjener han dog at mindes ogsaa i denne Egenskab, fordi han ved sin mangeartede musikalske Virksomhed som Klaverlærer, Forfatter og Komponist, Musikhandler og Udgiver af forskjellige Samlinger Sange og Klaverstykker bidrog til at udbrede Sansen for Musik i Hjemmene og i flere Retninger var den, som begyndte paa noget nyt her hjemme. Hans Samlinger af »De Oder, som paa den danske Skueplads udi Kjøbenhavn ere blevne opførte«, der begyndte at udkomme i 1751, bleve saa stærkt efterspurgte, at 1. Samling maatte optrykkes allerede det følgende Aar; i 1755 udkom alle 3 Samlinger i en ny Udgave med Titel »Musikaliske Komediestykker«. Ikke faa af disse Sange vare komponerede af T. selv, deriblandt nogle, som forekomme i Komedier af Holberg (»Plutus«, »Sganarels Rejse til det filosofiske Land«, »Den forvandlede Brudgom«)[627]. En 4. Samling »Komediestykker« tilføjedes i 1761. Desuden udgav T. tyske Oder, et Par Hæfter Menuetter og en Samling »Musikaliske Galanteristykker« af forskjellige Komponister, indeholdende dels Sange, dels Brudstykker af Symfonier arrangerede for Klaver m. m. Af hans musikpædagogiske Skrifter maa nævnes »Tanker og Regler fra Grunden af om Musikken«, som han i 1746 udgav efter Opfordring af det et Par Aar i Forvejen stiftede »Musikalske

626 C.A. Thielo var far til skuespillerinden Jomfru Thielo, se 286.

627 Der findes interessante informationer på: http://www.musikbibliotek.dk/7829. Foto af én af kompositionerne kan ses i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg i tekst og billeder«*, København 1984 (min udgave er en særudgave fra Soransk Samfund), s. 99.

Societet«, og som er den første paa Dansk affattede Bog om Musikken, der er udkommen i Kjøbenhavn.

Caroline Amalie Thielo (1735-1754), skuespiller

Af Arthur Aumont[628] [629]

Caroline Thielo var datter af C. A. T. [C.A. Thielo][630], fødtes 1. Marts 1735 i Kjøbenhavn, og lige fyldt 14 Aar begyndte hun sin Theaterbane som Medlem af den Troup, hvormed hendes Fader fra 1747 gav danske Komedieforestillinger i Kjøbenhavn. Hun, der allerede Aaret efter, da det nye Theater paa Kongens Nytorv aabnedes, var fuldkommen udvoxet, blev hurtig Publikums erklærede Yndling lige saa meget ved sin pikante Livfuldhed som ved sin legemlige Dejlighed; selv den kritiske Franskmand la Beaumelle[631] maatte indrømme, at »i Paris vilde man finde Jfr. T. særdeles lækker«. Hun skildres som rank af Figur, yppig, efter som hun blev ældre, snarere svulmende af Former, med et smukt, aabent Ansigt, der fik Liv og Lys af et Par store, talende Øjne. Fra først af spillede hun de skjælmske Ungpiger og de muntre Elskerinder, saaledes Holbergs Leonoraer til hans fulde Tilfredshed; efterhaanden udvidede hun sit Repertoire til de lunefulde Koketter og aandfulde Verdensdamer, og fra det borgerlige Lystspil hævede hun, der som Lucilia i »Melampe« viste en ikke almindelig Evne til Versfremsigelse, sig til Tragediens Pathos som Portia i Deschamps' »Cato«. Alt syntes at love et rigt og langt Kunstnerliv — Jfr. T. havde endog med Held oversat St. Foix' »Deucalion og Pyrrha« —, da Døden pludselig 5. Febr. 1754 ramte hende. Hendes Bysbørn, der ganske nylig havde set hende dejlig og livssprudlende paa Theatret — 30. Jan. havde hun henrevet som Sophronia i »Livet er en Drøm« — og paa Gaden, fæstede almindelig Tiltro til det Rygte, der fortalte, at hendes erklærede[632] Elsker, den russiske Minister Baron Korff, i Vrede over, at hun havde ikke alene fralokket ham nogle Frimurerhemmeligheder, men endogsaa fortalt dem videre til en Veninde, havde ladet sin Kammertjener aarelade hende, saa hun døde af Blodtabet.

---

628 Billede af Jomfru Thielo kan ses i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg i tekst og billeder«*, København 1984 (min udgave er en særudgave fra Soransk Samfund), s. 98. Se også biografisk artikel på:

http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/936/origin/170/query/Thielo/

629 Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 191 ff.

630 Se biografisk artikel s. 284.

631 Se biografisk artikel s. 187.

632 Betyder måske at deres forhold var 'officielt', evt. at de var 'forlovet'.

Henrich Wegner (-1743), skuespiller, siden postmester og embedsmand

Af Arthur Aumont

Det kan ikke med Vished siges, hverken naar eller hvor W. er født, ja ikke engang, hvem der er hans Forældre; ganske vist fremtræder han senere i Livet som Søn af Postmester i Aarhus Henrich Weigner (d. 1731) og dennes Hustru Marie, men der er adskilligt, der taler for (Illustr. Tid. XXXII Nr. 33), at han i Virkeligheden ikke var disses ægtefødte Barn, men kun et Barn, de havde antaget som deres eget paa Grund af den Forsørgelsespligt, de ved at staa Fadder til det havde paataget sig; hvis denne Gisning stemmer med de virkelige Forhold, er W. en Søn af Skrædder Christen Pedersen i Tanum (Viborg Amt) og Hustru Maria Rasmusdatter og end videre 15. Juli 1703 døbt i Bjerregrav Kirke, ikke langt fra Randers. Sikkert er det, at han 20. Juli 1720, privat dimitteret af Th. Bartholin, indskreves som Student ved Universitetet — dets Matrikkel angiver i Modstrid med ovenfor fremsatte Gisning hans Alder til 19 Aar — at han begyndte at studere Theologi, og at han 2 Aar senere opgav dette Studium for at slutte sig til de »privilegerede danske Komedianter«, der 23. Sept. 1722 aabnede deres Theater i Grønnegade. Lige saa sikkert er det, at W. her har spillet Tjenerrollerne, selv de største og vanskeligste, hos Molière og Holberg; af hans Repertoire kan med Sikkerhed nævnes: Henrik i »Den politiske Kandestøber«, Torben (Henrik) i »Den vægelsindede«, Pierre i »Jean de France», Troels i »Barselstuen«, Henrik i »Det arabiske Pulver«, Skolemesteren i »Julestuen« og Henrik i »Maskeraden«, og ganske utvivlsomt er det, at han har været en stor, man kan vist vove at sige usædvanlig stor scenisk Begavelse, selv om den Overskouske Overlevering, at de holbergske Tjenere opkaldtes efter hans Fornavn, ikke kan bestaa for Historiens Kritik. W. blev den første danske Skueplads tro, indtil Kjøbenhavns store Ildsvaade 20. Okt. 1728 lige saa brat som uafvendelig afbrød Skuespillene. Hvor hurtig han har vendt Hovedstaden Ryggen, lader sig ikke afgjøre, men i Febr. 1730 ansøgte han fra Aarhus om Bestalling som Viceborgmester der og om at faa Løfte paa Postmesterembedet sammesteds efter Faderen, Maaneden efter tilstades begge Dele W. »af besynderlig[633] Naade«; Aaret efter døde Faderen, og W. fik 11. Maj s. A. Bestalling som Postmester i Aarhus, halvtredje Aar efter udnævntes han, 11. Nov. 1733, til Arkivar i Krigskancelliet, hvilken Stilling han 6. Okt. 1741 ombyttede med en Kancellists sammesteds. W. døde ugift 1. Marts 1743 i Kjøbenhavn og begravedes paa Holmens Kirkegaard uden for Porten[634].

---

633 Dvs. 'særlig'.

634 'Uden for Porten': Holmens Kirkegård har i tidens løb ligget forskellige steder. Da Wegner skulle begraves lå den hvor den ligger nu, dvs. uden for Østerport. Først troede jeg der mentes noget andet med udtrykket, men Aumont har formentlig blot villet erindre læseren om hvordan tingene var déngang. Tak til museumsinspektør Jakob Seerup, Orlogsmuseet, for bidrag til opklaringen.

Udtrykket er – ved en ren tilfældighed - fundet i søofficeren Peter Schiønning's dagbog for perioden 1732-1812, dvs. bl.a. for de sidste godt 20 år af Holbergtiden. De følgende notater er fra perioden 10. juli - 19. september 1793: *»Geheimeraad Holmskiold var i disse dage kommen kørende herud liggende i sengeklæder for at dø paa sin gaard »Aldershvile«, som han elskede saa meget. [...] Den 15. september 1793. Fik at vide om morgenen, at gehejmeraad Holmskiold var død i nat, 61 aar. Han havde længe været syg af farlige hæmorogiske tilfælde uden haab. Den 19. september 1793. Om morgenen tidlig blev Holmskiold indkørt i en rustvogn for at begraves paa en af kirkegaardene uden for porten efter hans egen villie. Da kusk og tjenere, som var alene med vognen, ikke havde spist frokost, holdt de uden for kroen med liget omtrent ½ time for at drikke og spise. De kørte derefter til Løgten med liget, hvor de følgende forsamlede sig, og hvorfra han blev begravet«*. Dagbogen kan findes på:

http://www.orlogsmuseet.dk/sidestart.htm.

Johan Theodor Holm (1731-1793) - der blev adlet under navnet Holmskjold - var uddannet som læge, men er mest kendt som fremstående botaniker med speciale i svampe; nogle få år frem til 1765 var han professor ved Sorø Akademi. Herefter arbejdede han med administrative opgaver, blev postdirektør og var sidst hofchef hos Dronning Juliane Marie. Han byggede Sophieholm og Aldershvile på hver sin side af Bagsværd Sø. 'Løgten' (Lygten) er en

---

københavnsk lokalitet ved Nørrebro Station, nemlig området langs Lygteåen. Åen var afløb fra Lersøen. 'Løgh(æ)' betød i gamle dage 'vand' eller 'sump'. Holmskjold blev begravet på Assistens Kirkegård.

Andre

Hans Jacob Arnoldt (1669-1758), general, husejer

Af H.J. Huitfeldt-Kaas

Officer. Han fødtes paa Gaarden Haugen i Spydebergs Sogn 21. April 1669 og var en Søn af [...] Generalmajor Johan A. af dennes første Ægteskab. Allerede 1687 blev han Fændrik ved Faderens (vesterlenske) Regiment, hvorved han 1690 avancerede til Lieutenant, og hvor han opføres som saadan lige til 1699, uagtet han samtidig angives at være bleven Premierlieutenant i Livgarden (til Fods) 1693 senere i samme Aar Kapitajn og 1696 ansat ved Dronningens Livregiment. I disse Aar deltog han med de danske Auxiliærtropper[635] i Kampene i Irland, Italien, Ungarn og Nederlandene. 28. Febr. 1702 blev han Major i Livgarden og var i dette Aar igjen hjemme i Norge, da han 30. Nov. i Gjerpens Kirke blev viet til sin Faders Stifdatter, Karen Tonsberg (d. 1737). 1710 deltog han i det uheldige Slag ved Helsingborg og blev kort efter Oberst, først for riberske nationale Infanteriregiment, men overflyttedes strax efter til det danske Infanteriregiment. 1711—15 fulgte han de danske Tropper i Krigen i Nordtyskland, blev 1716 Kommandør for Grenadérkorpset i Kjøbenhavn, Generalmajor og Ridder af Danebrog 1722, 1722—24 anvendt i en Sendelse til det svenske Hof, Kommandant i Rensborg 1728, Generallieutenant samt Inspektør og højstkommanderende over Fodfolket i Hertugdømmerne 1733. Ved General P. Rømelings Død i Aaret 1736 udnævntes han til kommanderende General i Norge og Overinspektør over Fæstningerne sammesteds. 1739 blev han General af Infanteriet, fik 1746 Rang foran alle Gehejmekonferensraader, blev 1747 ved Frederik V's Kroning Ridder af Elefanten og 1749 Feltmarskal ved Kongens Ankomst til Laurvig, hvor han modtoges af A., ligesom ogsaa Kongen ved sit andet Besøg i Christiania s. A. tog Ophold i hans Gaard (Finansdepartementets nuværende Lokale paa Hjørnet af Prinsens og Dronningens Gade). 1752 fik han Rang med Gehejmeraader i Konseillet. A. bevarede en usvækket Helbred til sin høje Alder og beklædte sin militære Stilling lige til sin Død, der indtraf 24. Dec. 1758 i Christiania, da han var nær 90 Aar gammel. I de 22 Aar, han stod i Spidsen for den norske Armé, udviklede han stor Iver og Dygtighed for dens Organisation og Forsyning, hvorom navnlig Skiløberkorpset og Landeværnet bare Vidnesbyrd. Den mathematiske Skole i Christiania (Krigsskolen) for værende eller vordende Officerer, der oprettedes 1750, skyldtes væsentlig hans Initiativ, i det han fik Kongens Løfte paa Oprettelsen under dennes Ophold i Christiania 1749. Paa Grund af sin Alder, Erfaring og Omsorg for sine undergivne betragtedes han af den norske Armé næsten som en Fader, og de Æresbevisninger, der bleve ham til Del fra Regeringens Side, og som ellers kun sjælden faldt i Nordmænds Lod, ansaas af Armeen, ja af Nordmændene overhovedet, som noget, der var af national Betydning. Medens A. var ansat i Kjøbenhavn, kom han i Forbindelse med Theaterentreprenøren Etienne Capion[636], hvem han forstrakte med 7.000 Rdl. til Opførelse af Komediehuset i Grønnegade, der tillige med Privilegiet snart blev A.s Ejendom, og som han beholdt til 1733, da Huset solgtes. Privilegiet beholdt han imidlertid fremdeles og fik det i 1747 endog fornyet paa 15 Aar, uden at dette dog i det hele taget synes at have været ham selv til nogen Fordel eller Kunsten til noget Gavn. — Ingen af A.s 3 Sønner bleve gifte, og Familien uddøde i Norden 1785 med den sidste af disse, Gehejmekonferensraad Johan Frederik A.; kun gjennem hans ene Datter Catharina Elisabeth A. (d. 1736), der var gift med Grev Christian Wedell af Wedellsborg (d. 1759 som Gehejmeraad, Amtmand i Segeberg m. m.), leve endnu Descendenter af ham i Danmark.

635 Dvs. 'hjælpetropper'.

636 Se biografisk artikel s. 273.

Abraham Lehn (1701-1757), godsejer

Af G.L. Wad

Lehn var født i Kjøbenhavn 10. Maj 1701; hans Fader var den ovennævnte Vinhandler af samme Navn. Tillige med sine Brødre blev han opdragen i deres Svogers Kjøbmand Chr. Schupps Hus, og 1717 dimitterede P. B. Mylius[637] ham til Universitetet. Efter at han 1719 havde faaet Raadighed under Kurator over sin Formue (over 200.000 Rdl.), begav han sig 1720 med Mylius som Mentor paa en etaarig Udenlandsrejse, paa hvilken han bl. a. besøgte Hamborg, Dresden, Wien og Paris. L.s Fader havde ønsket, at Sønnen vilde følge sine Forfædres Levevej som Handelsmand; men dertil følte han ingen Lyst, og han valgte da som andre Rigmænd at anbringe sin Formue i Jordegods. 1725 kjøbte han af Kronen Højbygaard og Gods paa Laaland og Aaret efter Fuglsang og Prierskov med Gods, hvortil han endelig 1729 føjede Berritsgaard[638] og Gods, i alt 331 Tdr. frit og 2.145 Tdr. ufrit Hartkorn foruden 362 Tdr. matr. Tiendehartkorn; sin Bolig havde han om Sommeren mest paa sidstnævnte Gaard, om Vinteren i Kjøbenhavn, hvor han ejede flere Gaarde. Tillige med sin Broder, der ogsaa havde kjøbt flere Godser, lod han sig 1731 optage i Adelstanden. Med stor Interesse og Dygtighed tog L. sig af sine Ejendommes Bestyrelse, og mange endnu bevarede Breve fra hans Haand vidne om, at han ogsaa under sine Ophold i Kjøbenhavn stod i levende Korrespondance med sine Forvaltere; baade Jordernes Drift og Godsstyrelsen fulgte han i Detaillerne. Et fremtrædende Træk hos L. var en Alvor, som mentes at hidrøre fra den Begivenhed paa hans Udenlandsrejse, hvor han, rigtignok fuldkommen uskyldig, gav Anledning til den Duel, der kostede Tordenskjold[639] Livet; at denne skulde have haft Opsigt med L. paa hans Rejse, maa anses for en ganske uhjemlet Overlevering, saa meget mere som det er godtgjort, at de aldeles ikke fulgtes ad paa Rejsen, men kun tilfældig traf sammen.

Under sin Virksomhed som Godsejer glemte L. dog ikke de Interesser, som fra Ungdommen havde optaget ham. Allerede paa sin Rejse indkjøbte han mange Bøger, Mønter og Naturalier, og sine Samlinger af disse Ting vedblev han til sin Død at forøge, saa han kunde efterlade sig bl. a. en værdifuld Bogsamling paa 4—5.000 Bind, væsentlig af theologisk og historisk Indhold, og en Del Manuskripter. Medens de fleste af hans Mønter m. m. i Tidens Løb ere forsvundne, ere hans Bøger og en smuk Samling af Malerier, Kobbere og Raderinger, indeholdende mange gode, især hollandske, Billeder, bevarede til Nutiden. L., der døde paa Berritsgaard 31. Juli 1757, havde 25. Juni 1727 ægtet Sophie Amalie Edinger (f. 21. Marts 1700 , d. 28. Jan. 1768), Datter af Kjøbmand i Kjøbenhavn Vilhelm E. og Else Margrethe Wigand.

- - -

Tilføjelse

F.J. Billeskov Jansen skrev følgende i en billedtekst i *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, bd. 9, Rosenkilde og Bagger, København 1971, over for s. 336.

> »I det her gengivne [Bidermann] Eksemplar, trykt 1649, der har været i Danmark siden det 18. Aarh., findes forskellige Annotationer og Afmærkninger, der har foranlediget at Eksemplarets Ejer [E. Langager] anser det for netop det Eksemplar, der har tilhørt Holberg, og som denne har benyttet. Denne Anskuelse er udfra palæografiske[640] Undersøgelser tiltraadt af fhv. Overarkivar i Rigsarkivet Dr. phil. Erik Kroman. Nogle, deriblandt F.J. Billeskov Jansen, deler ikke denne Opfattelse«.

637 Se biografisk artikel s. 226.

638 NNØ for Sakskøbing.

639 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

640 Dvs. 'skrifttekniske' eller 'skriftvidenskabelige' (i modsætning til det mere 'uvidenskabelige' begreb: 'grafologiske').

Paul Johansen, dr.polit. og Holberg-samler, skrev flere år senere en artikel i »Politiken«[641]. Heri står:

> »Abraham Lehn mistede som ganske ung begge sine forældre og han arvede en stor formue. Han fik privat skoleundervisning og blev i december 1717 indstillet til studentereksamen ved Københavns Universitet og bestod eksamen knap 17 år gammel. Hans private lærer var magister P.B. Mygind, der senere blev landsdommer. Mygind kendte den seks år ældre Holberg, som i årene inden han blev professor tjente lidt penge ved privatundervisning. Hvem Holberg iøvrigt har undervist ved man ikke noget om[642], men her har Mygind øjensynligt[643] skaffet ham en lille ekstraindtægt ved at give den velstillede unge mand en afpudsning af latinen: hvis undervisningen har fundet sted lige før Lehn gik op til eksamen, har han nok været Holbergs sidste privatelev, for lige derefter begyndte denne at oppebære gage som professor i Metafysik«.

Måske er det sådan, skriver Paul Johansen, at de to eksemplarer, som Det Kongelige Bibliotek ejer af Jacob Bidermann's *»Utopia«,* har tilhørt henholdsvis Ludvig Holberg og Abraham Lehn (det ene eksemplar stammer med stor sikkerhed fra *hans* bibliotek).

Om dét er tilfældet, ved jeg ikke; det er en mulighed, skønt jeg tvivler meget. Derimod har jeg opdaget at 'P.B. Mygind' må være en skrivefejl for 'P.B. Mylius'; de angivne oplysninger passer fint på hvad der står om *ham* i *»Dansk Biografisk Lexicon«*[644]*.* For en sikkerheds skyld har jeg dog spurgt Cai Mygind, der har skrevet flere bøger om sin slægt, om han kender til en P.B. Mygind på Holberg-tiden; det gør han ikke.

Opsummering

1/ Ludvig Holberg og – og den 4-5 år yngre - P.B. Mylius har kendt hinanden, muligvis allerede fra de yngre år. Hvordan de lærte hinanden at kende – og hvordan deres bekendtskab udviklede sig – vides mig bekendt ikke. Det fremgår af ovennævnte DBL-artikel om Mylius at Holberg – formentlig med accept – har lånt noget historisk skriveri af ham og anvendt det i ét af sine egne værker.

2/ Holberg har formentlig også kendt til Lehn, for denne har - ifølge Paul Johansen – på et *senere* tidspunkt optaget lån fra Universitetet – og det er muligvis, måske endda *sandsynligvis*, sket ved Holberg's mellemkomst. Om Holberg også kendte Lehn på et tidligt tidspunkt – *evt.* via Mylius - er en mulighed, men dét vides der intet om fra andre kilder.

3/ Mylius førte Lehn til studentereksamen i 1717 (dvs. dimitterede ham til Københavns Universitet). Muligvis har Lehn derefter påbegyndt studier på universitetet – i så fald formentlig i teologi som så mange andre.

4/ Johansen's formodning er at P.B. Mygind [dvs. P.B. Mylius] deromkring, i givet fald mest sandsynligt lige før eksamen i 1717, har bedt Holberg om at tage sig af Lehn's latinundervisning. Holberg kan tidligst have gjort dette fra engang i 1716, nemlig efter sin hjemkomst fra den lange rejse til Paris og Rom. Men eftersom Mylius både havde gået på latinskole og taget teologisk attestats (i 1710), må det formodes at han sagtens *selv* kunne have varetaget latinundervisningen; han havde samme baggrund som Holberg for at kunne gøre det, og latinundervisningen udgjorde givetvis en væsentlig del af dét Mylius fik sine penge for.

---

641 14.1.1996 (sektionen *Inter*POL).

642 Derimod ved man noget om hvilke studenter der havde Holberg som privatpræceptor, her figurerer Abraham Lehn ikke (hvad han heller ikke burde hvis han ikke påbegyndte et studium på Københavns Universitet; men *havde* han været på listen, havde det styrket Paul Johansen's teori noget). Se listen i C. Behrend: *»Holberg som privatpræceptor«* i: *»Holberg Aarbog«* 1922, s. 158 ff. Listen går fra 1718 til 1742. En privatpræceptor var nærmest en tutor, en personlig vejleder i den første tid på universitetet.

643 'Øjensynligt' er nok et noget 'frisk' ord.

644 Se biografisk artikel s. 226.

Det skal dog tages med at Holberg var velbevandret i netop *»Utopia«* - det fremgår fx af *»Peder Paars«* (1719-1720) og af *»Jeppe på Bjerget«* (1722). Om Mylius var dét er særdeles tænkeligt, men det vides ikke fra anden side.

5/ Noterne i de to eksemplarer af *»Utopia«* ('Langager' og 'Lehn'[645], hvoraf det sidstnævnte stammer fra Lehn's gods) er næsten ens, siger Johansen – og muligvis skrevet med samme hånd. Johansen mener at det i begge tilfælde er Holberg's håndskrift[646].

6/ Der findes nogle noter der kun findes i det ene eksemplar, og dem mener Johansen (af grunde jeg ikke er klar over) er fra december 1717, vel nok noget sent i forhold til eksamen?

7/ En formodning kunne være at de to eksemplarer nok »hører sammen« (noter med samme indhold og muligvis skrevet med samme hånd), men at de har været brugt af henholdsvis P.B. Mylius og Abraham Lehn, ikke af Holberg og sidstnævnte.

8/ Lehn og Mylius rejste til udlandet i ét år fra 1720 (ifølge ovenstående biografiske artikel om Lehn).

9/ P.B. Mylius døde i 1745. En Johan Jacob Mylius, muligvis en søn af P.B. Mylius, blev optaget på Borch's Kollegium[647] 9.9.1749 - samme år som Holberg efterfulgte Hans Gram[648] som efor. Måske ville Holberg give en håndsrækning til den efterladte familie?[649] Mylius fraflyttede 16.9. 1754, formentlig havde han da taget sin eksamen. Holberg var død i januar samme år. Den unge Mylius blev vicelandsdommer og kancelliråd[650].

Konklusion

Vi er formentlig kommet *en lille smule* tættere på med hensyn til en afklaring af hvem 'det andet eksemplar' af *»Utopia«* har tilhørt (det ene har givetvis været Lehn's[651]), det andet så formentlig Mylius. Der foreligger dog ikke tilstrækkelige beviser, kun indicier.

Paradoksalt nok har fremkomsten af Lehn's eksemplar - og Johansen's bemærkninger om Mygind (dvs. Mylius) - ikke styrket idéen om at Det Kongelige Bibliotek *havde* Holberg's eksemplar af Bidermann, men snarere svækket den. Der var nemlig ingen grund til at *Holberg* skulle overtage en væsentlig del af dén opgave Mylius var lønnet til at løse, at føre Lehn til studentereksamen.

---

645 L blev for et ret lille beløb købt af Paul Johansen og - noget senere - videresolgt til Det Kongelige Bibliotek for et *meget* større beløb.

646 Holberg's håndskrift er bevaret, men kun ret få steder. En hel side er gengivet på plancherne mellem s. 104 og 105 i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, bd. 12, Rosenkilde og Bagger, København 1971. Nogle få linier kan ses på s. 293.

647 Se: http://www.borchskollegium.dk/alumner.html

648 Se biografisk artikel s. 199.

649 Ligesom han nok har spillet med, da søstersønnen Christian Tostrup [Christian Thostrup], der havde hjulpet ham med købet af Brorupgaard, blev ansat som universitetsridefoged?

650 Se nemlig artikel om hans søn, Johan Caspar Mylius, i *»Dansk Biografisk Lexicon«* (1. udgave).

651 Skal man holde sig til dét man ved, er det at eksemplar L har tilhørt Lehn, men man ved – mig bekendt – ikke hvornår det er anskaffet af ham og hvad det har været brugt til.

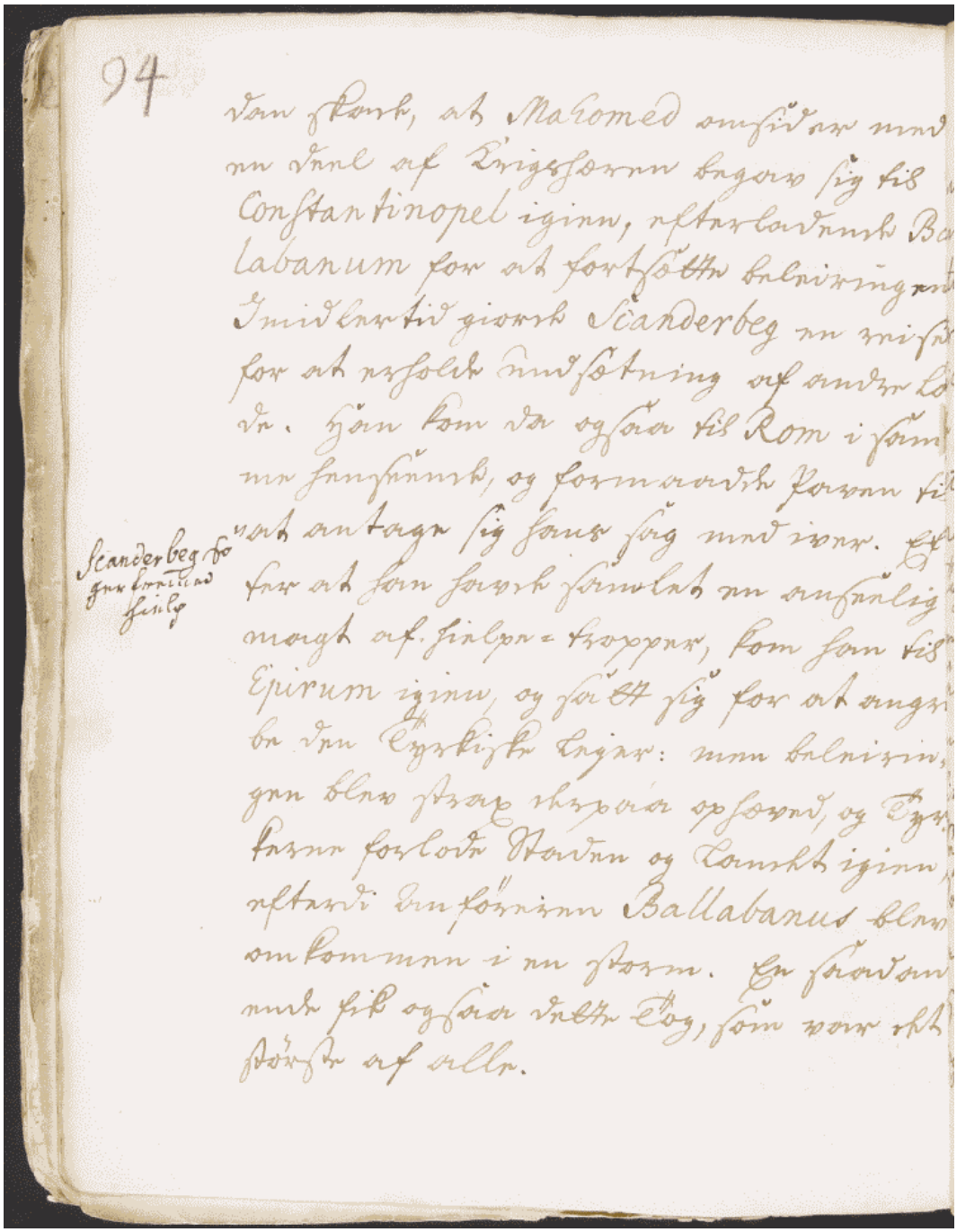

94

den stærk, at Mahomed omsidder med
en del af Trigeherren begaw sig til
Constantinopel igien, efterladende Ba
labanum for at fortsætte belejringen.
I midlertid giorde Scanderbeg en reise
for at erholde understøtning af andre lan
de. Han kom da ogsaa til Rom i sam
men henseende, og formaadde Paven til
at antage sig hans sag med iver. Et
for at han havde samlet en anselig
mangt af hielpe-troppen, kom han til
Epirum igien, og satte sig for at angri
be den Tyrkiske Leyer: men beleiring
gen blev strax ophævet, og Tyr
kerne forlode Staden og Landet igien,
efterdi den förrige Ballabanus blev
omkommen i en storm. En saadan
mand fik ogsaa dette Tog, som var ret
det største af alle.

Scanderbeg bo
gen kommer
hiælp

Manuskriptside til historien om Skanderbeg. Teksten er renskrevet af én af Holberg's skrivere. Noten i marginen tv. antages at være Holberg's. På grund af indbindingen er de yderste millimeter til højre forsvundet. Jeg har - for gode ord og betaling - fået sendt denne smukke fotografiske gengivelse af siden fra Nasjonalbiblioteket i Oslo.

Holger Paulli (1644-1714), religiøs fantast

Af A Jantzen

Holger Paulli [...] blev født i Kjøbenhavn. Han immatrikuleredes ved Kjøbenhavns Universitet 1671 fra Odense Gymnasium. Om hans Ungdom vides i øvrigt intet. Han har rimeligvis studeret Theologi og været udenlands. En dansk Salme af ham (»Solen udi mørke Klæder viser os til Christus hen«) er optagen i en af hans Broder udgiven Salmebog, og sammen med denne Broder traf han vidtløftige Forberedelser til Udgivelsen af en stor og kostbar Billedbibel, men Broderens Død 1684 afbrød Foretagendet. Fra o. 1680 træffes han som Bogholder ved Vestindisk-guineisk Kompagni. Senere blev han selvstændig Kjøbmand, der handlede paa Guinea og Vestindien og samlede sig Velstand, i det ogsaa han tog Del i den hæslige Slavehandel. Han boede i sin Faders Gaard i Læderstræde og var gift med Elisabeth v. Geldern (d. 1727). Men betagen af religiøse Griller forlod han pludselig Hustru og 6 Børn, drog først til Frankrig, hvor han opholdt sig 1694, og kom der fra til Amsterdam, hvor han fra 1697 begyndte at udgive en Masse Flyveskrifter (paa Hollandsk eller Tysk), der havde til Formaal at vække Israels Folk af dets aandelige Søvn og bringe en Forening til Veje mellem det og Kristenheden. Til saadan Opgave følte han sig særlig kaldet, i det hans Oldefader, en Borgmester i Rostock, efter hans Paastand skulde have været en døbt Jøde af Davids kongelige Æt. Han vilde ogsaa stifte et Rige i Palæstina, hvorom han tilskrev flere Herskere i Evropa. Han forsikrede, at Jerusalems Tempel vilde blive gjenopbygget 1720 og Jesus Christus strax derpaa stige ned der som Ypperstepræst. Kongen af Frankrig kunde frasige sig Tronen og Dauphin træde i Forbindelse med Kong Vilhelm af England, for at de under hans Ledelse kunde begynde at tvinge dem, der ikke vilde omvende sig. Paa Grund af disse vilde og fanatiske Sværmerier blev han 1701 indespærret i Tugthuset i Amsterdam. Hans Svoger og en af hans Brødre søgte det følgende Aar med gunstigt Udfald at faa ham løsladt under Paaberaabelse af hans Sindssygdom og mod Løfte om, at han ikke mere skulde komme til Holland. Rimeligvis førtes han til Tyskland, og fra 1704 begynder han atter i Udlandet at udgive Skrifter om Oprettelsen af det 5. Monarki og med vanvittige Skriftfortolkninger. 1706 er han hjemme igjen i Kjøbenhavn. Da Jøderne samledes i hans Hus og opmuntrede ham til fortsat Virksomhed til Gunst for dem, udgik der Kongebreve til Politimesteren og Biskoppen for at forhindre dette Samkvem og faa P. til at forholde sig rolig. Han holdt sig dog ikke Paalægget efterrettelig og fortsatte ogsaa efter den Tid sine Skriverier paa vanlig Vis. Fornyede Tilhold i endnu strængere Form bragte dog Familien til at tage fornødne Forholdsregler for at gjøre ham uskadelig. Han døde i Kjøbenhavn i Begyndelsen af Avg. 1714.

Christian greve Rantzau (1683-1771), vicestatholder, stiftamtmand

Af G.L. Wad

Christian Rantzau var Søn af [...] Otto Greve R. til Asdal (d. 1719), fødtes i Kjøbenhavn 23. Jan. 1683 og fik utvivlsomt en meget omhyggelig Uddannelse. 1702 immatrikuleredes han ved Ridderakademiet i Kjøbenhavn og tilbragte siden vistnok flere Aar i Udlandet. Efter sin Hjemkomst blev han i en ung Alder Kammerherre og traadte snart i Statens Tjeneste; en Rejse, han gjorde 1709 til England, synes han at have foretaget i Kongens Ærende, og o. 1711 blev han Deputeret i Søetatens Generalkommissariat, hvor han virkede i 10 Aar; allerede 1714 fik han det hvide Baand. Men den forunderlige Uvilje, som Frederik IV nærede mod den gamle Adel, gik ogsaa ud over R., der 1721 blev afskediget fra sit Embede, ikke uden Medvirkning af Admiral C. C. Gabel[652] (V, 508), mente Samtiden. Ikke desto mindre fik han Sæde i den Kommission, som Kongen 1726 nedsatte til Undersøgelse af Forholdene ved Marinen under Gabels Styrelse, og at det ikke, efter at Kommissionens indholdsrige Betænkning forelaa, gik ud over Gabel, antog man, skyldtes R., der ved at holde sin Haand over ham, gjengjældte ondt med godt. Uagtet han ellers var uden offentlig Bestilling i Frederik IV's sidste Aar, hædredes R. 1729 med Gehejmeraads Titel. I disse Aar vare R.s private Forhold undergaaede væsentlige Forandringer. 30. Nov. 1716 havde han ægtet Oberst Manderup Dues (IV, 361) Enke, Charlotte Amalie f. Gjøe (f. 11. Febr. 1689), der bragte ham Brahesborg og Barløsegaard samt de Dueske Godser Krastrup og Gundersted i Jylland, hvilke sidste R. solgte 1756. Efter sin Hustrus Død paa Brahesborg 31. Juli 1724 giftede R. sig 10. Maj 1726 med Eleonore Hedevig v. Plessen (f. 15. Dec. 1708, Dame de l'union parfaite 1750), Datter af Gehejmeraad Chr. Ludv. v. P.[653] (ovfr. S. 148), der 1740 overdrog ham Odden og Stensbæk Godser i Jylland, hvilke han dog 1743 igjen afhændede. Endelig arvede R. efter sin Fader og sin ugifte ældre Broder Generalmajor Frederik R. (d. 1726) de jyske Godser Rosenvold, Asdal, det halve Hammelmose og Voldbjærg, og ved Broderens Død tilfaldt Familiens Grevetitel R., der hidtil kun havde været Baron. I Løbet af 10 Aar var R. bleven en af Landets største Jordegodsejere; det kan her tilføjes, at han lejlighedsvis forøgede sit Gods med bekvemt liggende Gaarde; 1756 kjøbte han saaledes Skovgaarde og 1770 Krængerup (nu Frederikslund), begge i Fyn.

Næppe var Christian VI kommen paa Tronen, før R. paa ny kaldtes til Statens Tjeneste, i det han 1730 udnævntes til Præses[654] i Land- og Søetatens Generalkommissariat med Titel af Gehejmekonferensraad; allerede Aaret efter fik han Elefantordenen. Men knap et Aar havde han ledet denne vigtige Gren af Administrationen, før Kongen betroede ham det høje Embede som Vicestatholder i Norge. I denne Stilling forstod han at vinde Popularitet hos Nordmændene, i det han gav enhver, hvad ham tilkom, og holdt »et artigt[655] Hus og aabent Taffel«; men man fandt, at hans Virksomhed sporedes for lidt, og det Faktum, at han jævnlig og længe opholdt sig paa Brahesborg i Steden for paa sin smukke Gaard i Christiania, tyder unægtelig ikke paa stor Energi hos ham i Opfyldelsen af sine Embedspligter. Under Kongens Rejse i Norge 1733 spillede R. i Medfør af sin Stilling en stor Rolle; han ledsagede Hoffet paa Rejsen landværts til Throndhjem og søværts tilbage paa sit eget Skib; Kongen spiste hos ham og forærede Grevinden, om hvem Nordmændene fortalte, at hun satte Pris paa at lade sig kalde Vice-Reine de Norvège, en Tabatière med en Guldring i. Men Kongen yndede ikke R., og i sine private Breve lader han efterhaanden sin Uvilje mod ham tydeligere fremskinne; allerede 1735 udtaler han som sin Hensigt at skille sig af med R., og 1739 gjorde han Alvor af det, i det han ophævede Statholderposten og dimitterede[656] R. med en stor Pension. »De Tjenester, han hidtil har ydet os, have været meget slette, ja han hindrer vor Tjeneste mere, end han befordrer den«, skriver Kongen i den Anledning til Schulin[657]**.** Grunden til Kongens Misstemning

652 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

653 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

654 Dvs. 'præsident' eller 'foresiddende'.

655 Dvs. 'smukt' eller 'nydeligt'.

656 Dvs. 'afskedigede'.

maa vistnok nærmest søges i, at han mente R. for nøje forbunden med Brødrene Plessen[658] — den ene var jo hans Svigerfader —, hvilke han stedse opfattede som sine Modstandere. Det kan vel ogsaa være, at R.s alt andet end pietistiske Tænkemaade har stødt Kongen. Men Publikum havde det Indtryk, at R. paa en fornærmende Maade var bleven fjærnet fra sit Embede.

Imidlertid var R. ikke længe ledig; efter 1 1/2 Aars Forløb fulgte[659] han 1740 C. Sehestedt som Stiftamtmand i Fyn og Amtmand over Odense m. fl. Amter. I 20 Aar styrede han sine Amter, vistnok med jævn Dygtighed; Orden og Akkuratesse i Forretningerne, Retfærdighed mod alle og Strænghed mod efterladende Embedsmænd kjendetegne hans Administration. I Odense boede han paa St. Knuds Kloster, som han kjøbte 1744, og her modtog han 2 Gange Frederik V's Besøg; det ene (1747) skaffede ham Rang med Gehejmeraaderne i Konseillet. I det hele faldt han mere i denne Konges Smag end i hans Forgængers, og 1749 var han i den kongelige Suite paa Norgesrejsen. For øvrigt tiltrak Brahesborg R. mest, og her opholdt han sig saa hyppig, det lod sig gjøre. Da han 1760 som 76aarig Olding tog sin Afsked fra Stiftamtmandsembedet, tog han fast Bopæl paa dette skjønne Sted, som han elskede fremfor alle sine andre Ejendomme og derfor ofrede meget paa; Jørgen Brahes gamle, massive Hovedbygning moderniserede han efter Tidens Smag, bl. a. ved at nedbryde dens 3 kobbertækte Taarne. Af Rosenvold, Asdal og det halve Hammelmose havde han 1756 oprettet det saakaldte Rantzaus grevelige Præcipuum[660] med o. 1.300 Tdr. Hartkorn. Den halve Snes Aar, R. endnu levede, var i mere end en Henseende tung for ham; af sine 4 Sønner havde han tidligere mistet en, nu bortkaldtes de 2 ældste, af hvilke den ene efterlod sig en 2aarig Søn; 31. Maj 1770 døde hans Hustru. Dertil kom, at R. i sin høje Alderdom henfaldt i et Slags Vanvid, der forledte ham til saadanne Ting som at tilintetgjøre en Mængde historiske Dokumenter, han tidligere med Omhu havde samlet, og deriblandt nogle Klosterarkiver, han havde ført med sig fra Norge. At det under disse Forhold gik ud over hans Godser, er forstaaeligt, og nogle Aar senere omtales det, hvor yderlig brøstfældig og slet alle de grevelige Stamgodsers, Bygningers, Kirkers, Broers og Møllers Tilstand var ved hans Død, 16. April 1771[661].

Naar R. s Navn endnu er omgivet af en egen Glans, skyldes det hverken hans Byrd, hans Rigdom eller hans Embeder; en ringere begavet Person end han vilde, udrustet med de samme ydre Fordele, have kunnet naaet det selv samme. Det, der vil bevare hans Navn i Historien, er hans aandelige Egenskaber. R. var besjælet af en levende videnskabelig Interesse og havde

---

657 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

658 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

659 Dvs. 'efterfulgte'.

660 'Præcipuum' kan oversættes direkte til 'Forlods'. Begrebet er også brugt i forbindelse med familien Scheel-Plessen. Meningen er at en særlig del af godset skal holdes samlet, og at denne del skal arves efter bestemte regler. Se evt.: *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«* under: 'Forlods' og under 'Fideikommis'.

Holberg brugte begrebet i 'Natur- og Folkeretten' under omtalen af arveforhold for stamhuse m.v. Han skrev: *»Det er ellers at merke ved Arv, at blant mange Arvinger en bekommer Ret at tage noget vist forud, som den Afdøde har nævnet, hvilket kaldes Forlodd, paa Latin Præceptio, og Tingen, som han bekommer saaledes, kaldes Præcipuum.«* (Se i: http://bjoerna.dk/Holberg/Et-aabent-sind-Tekster.pdf). Se evt. *»Holberg Ordbog«* under 'Forladd'.

Et tilsvarende engelsk-amerikansk begreb drejer sig om forlods aflønning for et særligt stykke arbejde. Betydningen adskiller sig meget fra det romersk-engelske 'praecipe' (jf. bl.a. *»Magna Carta«*), se fx:

http://en.wikipedia.org/wiki/Praecipe

661 Jf. diskussionen mellem Holberg og præsten Gynther om en bro nær Brorupgaard, se: http://bjoerna.net/havrebjerg/

selv tilegnet sig ualmindelige Kundskaber eller, hvad man i gamle Dage kaldte Erudition[662]; han var saa stor en Elsker af Videnskaberne, at han efter en samtidigs Fortælling endog paa Jagten beskæftigede sig med dem. Med Mænd som Gram[663] og Falster[664] stod han i levende Brevvexling; i Omgangen med saadanne Mænd, der glimrede ved Intelligens, Kundskaber og Dannelse, søgte han sin Glæde, og af den Anseelse, han nød i disses Kreds, har man, men næppe med tilstrækkelig Grund, sluttet, at han kunde være den »vir perillustris«, til hvem Holberg har skrevet sine avtobiografiske Breve. Med denne sin jævnaldrende har R. ret tidlig staaet i nogen Forbindelse, om hvis nærmere Beskaffenhed dog nu intet vides. Sikkert er det, at R. forstod at vurdere Holbergs Værker; han kunde nyde »Peder Paars« og var med sit livlige Temperament selv oplagt baade til Munterhed og Kritik. At han var en Ven af den danske Skueplads, have vi det bedste Bevis paa deri, at han var den, til hvem Skuespillerne i 1731 henvendte sig om Bistand i deres ved Ildebranden 1728 og Tronskiftet 1730 foranledigede fortvivlede Situation. Ogsaa Ambrosius Stub har utvivlsomt haft en Velynder i R., der baade forstod at glæde sig ved hans Digte og belønne Digteren for hans Vers.

R. ejede et stort Bibliothek, og af sin Rigdom betænkte han saa vel Kathedralskolen i Christiania som Gymnasiet i Odense med Boggaver. Men den største Gave lod han tilflyde Universitetsbibliotheket, da han inden sin Afrejse til Norge 1731 skjænkede det en kostelig Samling af vigtige haandskrevne Kilder til Danmarks Middelalders Historie, hvoriblandt »Calendarium Nestvediense«, »Exordium Caræ Insulæ« og »Codex Esromensis«, en Skat, der med en vis Sandsynlighed for største Delen kan føres tilbage til Arild Huitfeldt, hvis Søstersøn Christopher Ulfelds Sønnesøns Enke og Arving, Sophie Amalie Krag, i sit 2. Ægteskab var Moder til R.

662 Betyder nærmest 'stor indsigt'.

663 Se biografisk artikel s. 199.

664 Se biografisk artikel s. 194.

Andreas Reinhardt (-1709-), kobberstikker

Af Ph. Weilbach

Reiunhardt siges at være født i Nürnberg og at have arbejdet i Giessen. Da et Stik af ham, Portræt af Jørgen Skeel, malet af Riboldt, er betegnet med Aarstallet 1699, har han rimeligvis været i Danmark paa den Tid, og et 1704 i Hamborg udført Portræt kan være blevet til under et kortere Ophold der. Efter at have udført flere danske Portrætter stak han 1708—9 de af Claus Møinichen tegnede Ornamenter til Kongeloven, medens selve Skriften blev udført af Medailløren Mikkel Røg[665]. Vistnok fra 1711 var han kongl. Kobberstikker, men i 1717 tog han til Augsburg, hvorfra han i 1725 vendte tilbage til Danmark. Dog blev han kun et Aar i Kjøbenhavn, rejste derpaa atter til Tyskland, og fra nu af forsvinder hans Spor. En i Kjøbenhavn 1715 født Søn, den yngre Andreas R., tog han allerede 1717 med sig til Tyskland, men denne, der ogsaa blev Kobberstikker, vedkommer ikke Danmarks Kunst. Et af R.s bekjendteste Blade er et Krucifix, udført for Rostgaards[666] Regning til Erindring om Pesten i 1711. Til Hofpræst H. G. Masius'[667] Ligprædiken over Christian Gyldenløve stak R. en Række Plader, forestillende Ligfærden. Tegningerne dertil af Gotfred Fuchs ere saa vel fra Udførelsens som fra Indholdets Side uden kunstnerisk Interesse, men R. viser sig heri som en i teknisk Henseende dygtig Kobberstikker, hvis Arbejde, hvor Æmnet giver ham Lejlighed dertil, har virkeligt Kunstværd.

665 Se biografisk artikel s. 300.

666 Se biografisk artikel s. 237.

667 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Henrik VI greve af Reuss (1707-1783), amtmand, overhofmester Sorø Akademi

Af Louis Bobé

Grev Reuss var en Søn af Henrik XXIV Greve af R. (yngre Linje) til Plauen og Køstritz og Marie Eleonore Emilie f. Grevinde Promnitz og fødtes 1. Juli 1707. Udgaaet fra et udpræget pietistisk Hjem sendtes han 1732 til Danmark, udnævntes 1739 til Kammerherre og blev Aaret efter hvid Ridder. 1742 udnævntes han til Stiftamtmand over Christianssands Stift og Amtmand over Nedenæs Amt, 1746 til Amtmand over Sorø Amt og Aaret efter tillige til Overhofmester ved det nydannede Sorø Akademi og Stiftamtmand over Sorø Kjøbstad. Under sit Ophold her i Landet havde Grev R. tilegnet sig det danske Sprog saa godt, at han ved Indvielsen af Akademiet 1747 holdt Aabningstalen paa Dansk, et Tilfælde, der vistnok er enestaaende blandt de mange Tyskere, Bernstorfferne iberegnede, der i det 18. Aarhundrede indkaldtes her til. Büsching betegner Greven som en Herre ikke uden lærde Kundskaber, ogsaa gudfrygtig og en Menneskeven, men alt for afhængig af sin rige Gemalinde. 1748—54 var han Amtmand over Ringsted Amt og udnævntes 1754 til Amtmand over Sønderborg Amt. 1747 blev han Gehejmeraad og fik 1779 Elefantordenen. 1765 forlod han Danmark og traadte i preussisk Tjeneste som Statsminister. Han døde 17. Maj 1783. — Han ægtede 16. Dec. 1746 Anna Françoise Henriette Suzanne Casada Marguerite Marquise de Monteleone (f. 2. Maj 1725 , d. 6. Jan. 1761), Datter af Don Antonio Casado Marquis de Monteleone og Marguerite f. Huguetan, Komtesse af Gyldensten (VI, 364)[668].

- - -

Tilføjelse

Reuss og Holberg har nogle gange været i forbindelse med hinanden, således i efteråret 1746, hvor Reuss fik Holberg interesseret i at testamentere sin formue til Sorø Akademi - mod at Holberg's godser blev gjort til et baroni; derved blev skattebyrden i øvrigt lettet en del[669].

I juli-august 1749 var der nye underhandlinger hvor Reuss overtalte Holberg til at fremrykke noget af donationen, fordi Akademiet manglede penge. Til gengæld skulle Kongen love Holberg at han ville blive gravsat i Sorø Kirke[670].

668 Biografisk artikel om Jean Henri Huguetan Greve af Gyldensten vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

669 Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 116 ff.

670 Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 145 ff.

Michael Augustus Røg [Mikkel Røg] (-1709-), medaljør, stempelskærer

Af Ph. Weilbach

[Mikkel Røg] var Søn af Præst i Nordlandene Augustinus Gabrielsen R. (d. 1708) og Margrethe Mikkelsdatter Andersen (d. 1706) og var født i Kvædfjord Præstegjæld. Han blev sat i Bergens lærde Skole, hvor han var Holbergs Skolefælle. Student blev han 1699, men opgav Studeringerne for at lægge sig efter Medaillør- og Kobberstikkerkunsten. Han har stukket Skriften til den første officielle Udgave af Kongeloven[671] (1709), men synes ikke at have været anset nok til at faa den kunstneriske Del overdraget, hvilken udførtes af Reinhardt[672] (XIII, 605). Det vides ikke, om han allerede i 1709, efter at have søgt forskjellige borgerlige Stillinger i Norge og Danmark, eller mulig først 1713 er rejst til Paris, hvor han nævnes 1715, da Holberg mødtes med ham der og rejste til Italien paa hans Pas. Efter Udførelsen af en Medaille s. A., forestillende Hertuginden af Orleans, fik han »en raisonable Pension« og forblev nu i Paris som kongl. fransk Medaillør. I denne Stilling var han den senere saa ansete Medaillør P. Winsløvs Lærer, mulig ved Tiden 1728—30, men derefter tabes hans Spor, og hans Dødsaar er ubekjendt. I Danmark eller for dansk Regning har han, saa vidt vides, kun udført 3 Medailler, til Frederik IV s Fødselsdag (1706), i Anledning af Prins Jørgens Død (1708) og Reversen til en Medaille i Anledning af Grev Stenbocks Tilfangetagelse (1713).

671 Kongeloven, se: http://bjoerna.dk/DanskeLov/Kongeloven.htm

672 Se biografisk artikel s. 300.

Rahbek-generationen

Knud Lyne Rahbek (1760-1830), forfatter, udgiver

Af Nicolai Bøgh

R.s Fader, Bondesønnen Jacob R. (f. 17. Sept. 1728 , d. 19. Nov. 1795), havde taget Navn efter sin Fødeby Rabæk i Ringkjøbing Amt og arbejdet sig op til at blive Toldinspektør i Kjøbenhavn; han var gift med Johanne f. Riis (f. 2. Dec. 1731 , d. 12. Nov. 1761). 18. Dec. 1760 fødtes Sønnen Knud i Kjøbenhavn. Inden han havde fyldt 1 Aar, var han moderløs; først tog hans trofaste og hyggelige Farmoder sig af ham, senere hans 2 kjærlige og gode Stifmødre. Hans ædle, dygtige Fader opdrog ham strængt og lod ham tidlig undervises; han vilde aabenbart drive Slægten opad. I det for en Dreng noget kjedelige Hjem kom der betydeligere Personer, som virkede dannende og udviklende paa R. I sit 12. Aar (1772) kom han til Herlufsholm, hvor den kundskabsrige og uegennyttige Rektor Bernth fik en heldig Indflydelse paa ham, ligesom Sønderjyden Adzer tidligere havde haft. Under sit 3aarige Ophold her følte han sig lykkelig ved Naturen, Komediespil og godt Kammeratskab; thi alt, da han var Dreng, faldt intet Offer ham for stort, naar Venskab fordrede det. Samsøe hørte til de jævnaldrende, han her lærte at kjende. I sin Fortælling »Melneks Barndom og Ungdom« har han skildret sin Ungdomstid, bl. a. Skolelivet paa Herlufsholm. — Ikke 15 Aar gammel blev han Student med Udmærkelse (1775), og, vejledet af Abr. Kali, tog han sammen med P. A. Heiberg den da lige oprettede Storphilologicum (Febr. 1777). Nu var Skoleembedsvejen ham aaben; men han ønskede ikke at gaa ad den. Først hed det sig, han studerede Theologi, saa Jura, men i Virkeligheden ingen af Delene. I sit Rusaar havde han gjort Bekjendtskab med Michael Rosing, der var gaaet til Theatret, hvilket da ogsaa blev R.s Maal, skjønt hans Skikkelse og pibende Fistelstemme saa godt som umuliggjorde denne Plan. Foreløbig skaffede han sig Adgang til det 1774 stiftede dramatiske Selskab, hvor han viste sig selvraadig og oppositionel mod selve Theatret, hvis Direktion indgav Ansøgning om, at Selskabet maatte blive opløst, hvilket Andragende Kongen approberede, og R. havde saaledes væsentlig Skyld i, at en for Skuespillerstanden nyttig Institution gik til Grunde. Andre Steder maatte han nu øve og udvikle sig, saaledes i »den filologiske Forening«, hvis Øjemed var Øvelser i latinske Disputatser, og i »Skindergadens Selskab«, hvortil han skrev flere uheldige Komedier. I 1780 stiftede han sammen med Th. Thaarup o. fl. »Borups Selskab«, hvor han med Lidenskab deltog i Komediespil, men ofte mere til Latter end Beundring; hans Vilje var her omtrent eneraadende, og han sværmede for Tidens borgerlige Skuespil, der viste Dydens Kamp og Sejer gjennem Livets daglige Konflikter. Et Arbejde som Ifflands »Jægere» var hans Ideal. Sit Studium af Klassikerne lagde han til Side og kastede sig over tyske, engelske og svenske Romaner, næsten alle af den følsomme Art. Rousseaus »Heloïse« var han meget indtagen i, Boileau og Racine efterlignede og oversatte han, Goethes »Werther« elskede han og gik altid med den i Lommen; den havde »en ubeskrivelig Indflydelse« paa ham.

Theatret var ham det bedste af alt; men Billetterne dertil kostede Penge, og disse skaffede han sig ved Kortspil hele Dagen igjennem i et Kaffehus. Han kunde nemt være bleven en Spiller og være kommen ind i anden Daarskab, hvis ikke Rosings Hus havde reddet ham. 1778 havde Rosing ægtet den udmærkede Skuespillerinde Jfr. Olsen, og i dette unge Ægtepars Hjem kom nu R. hver Aften, naar de ikke spillede Komedie, og forelæste her tyske og franske Dramer. Han var Werthersk forelsket i den unge Frue, og den i »Musæum« 1895 offentliggjorte Brevvexling imellem dem — den strækker sig fra 1778—85 — giver et klart Indblik i dette Forhold, men maa synes en Læser i vor Tid opstyltet og afskrækkende. Denne R.s Kjærlighed var saa »platonisk og super-petrarkisk«, at den ikke kunde forurolige nogen, mindst Rosing, der var inderlig elsket af sin Hustru.

1778 begyndte R. paa en Tragedie, »Axel og Valborg«, som han efter 3 Aars Arbejde lagde hen i Følelsen af, at det pathetiske ikke laa for ham. Et af hans ældste udgivne Arbejder er »Portræt af de danske Skuespillere« (»Alm. dansk Bibliothek« 1778); men dette Forsøg faldt ikke heldig ud, hvilket saa drev ham til at ville skrive noget bedre, og hans Aaret efter med stræng Anonymitet sammesteds offentliggjorte »Breve fra en gammel Skuespiller til hans Søn« (udg. særskilt 1782) vakte stort Bifald, men ogsaa ivrig Modstand, navnlig hos Datidens

dygtigste Dramaturg hos os, Rosenstand-Goiske[673]. I denne Bog forfægtede R., at Dyd bør være Skuespillerens første Betingelse og Theatret en Institution til Forkyndelse af Moral. I hans Øjne vare Kunstneren og Mennesket uadskillelige. Han kæmpede for fuld Sandhed paa Scenen og fordrede, at Skuespilkunst skal være en naturlig Gjengivelse af Livet. Liden Pris satte han paa Dekorationer og Dragter, der droge Opmærksomheden bort fra det væsentlige. Bogen var sindig skreven og røbede større Modenhed, Erfaring og Belæsthed, end man efter hans Alder skulde have ventet; men uheldigt var det, at han — for at synes uhildet — fingerede, at det var tyske Theatertilstande, han skildrede, saa at det blev vanskeligt med Sikkerhed at overføre alt paa de danske Forhold, han i Virkeligheden sigtede til. I sin senere Forfattervirksomhed hævdede han gjentagne Gange, at Regeringen ikke bør støtte den danske Skueplads, hvis denne ikke gjør moralsk Nytte.

Omtrent samtidig hermed skrev R. »Den unge Darby, et alvorligt Skuespil i 5 Akter«, der i April 1780, da han var o. 19 Aar gammel, blev opført paa det kongl. Theater, men paa Grund af sin Kjedsomhed kun opnaaede 4 Forestillinger. Kort efter forfattede han »Sophie Braunek, et Skuespil i 3 Akter« og forskjellige Romaner og Digte.

Paa mange Maader og særlig gjennem de »Iversenske Nytaarsgaver«, som han i 1782 i Forening med Pram begyndte at udgive, var R. traadt i Forhold til omtrent alle danske og norske Forfattere, og dette forøgede hans i Forvejen store selskabelige Omgang i høj Grad. Selv havde han Lyst til at løsrive sig fra hele sin Kreds og tænkte endog paa at blive militær i Amerika. For at bringe en Vending i Sagerne paatvang Faderen ham en Rejse syd paa, hvortil O. Høegh-Guldberg[674] lovede ham offentligt Stipendium. I Juli 1782 rejste han til Kiel, hvor han levede med sin Ven Samsøe, der — paa nogle Afbrydelser nær — fulgte ham paa hele Turen. Et Aars Tid studerede han her Filosofi under J. N. Tetens og drog saa til Leipzig. I denne By studerede den Gang Frederik Christian af Augustenborg, og R.s Bekjendtskab med denne Mand fik en ikke ringe Betydning for hans Fremtid. Ogsaa her nede var Theatret ham det vigtigste af alt, og hans Venskab med forskjellige tyske Skuespildigtere og Skuespillere var ham til stor Glæde. Efter en lille Afstikker til Berlin tog han til Prag og begyndte her Enaktsskuespillet »Den fortrolige«, der fra til Mannheim, hvor han fik dette Arbejde opført. Hans Rejse fortsattes til Paris, som aldeles ikke tiltalte ham uden ved sine Theaterforestillinger; ingen anden Art Kunst havde han paa hele sin Rejse Sans for, og han gjorde alt, for at intet skulde fortrænge hans Indtryk fra Scenen. I Okt. 1784 vendte han tilbage til Kjøbenhavn. Guldberg var nu fjærnet fra Regeringen, og den Støtte, R. havde ventet sig i ham, maatte opgives; han fik heller aldrig udbetalt det ham lovede Rejsestipendium, og den Gjæld, han havde gjort paa denne Konto, tyngede ham. Hans Fader vilde have ham anbragt ved Toldfaget; men det vilde Sønnen aldeles ikke indlade sig paa. Han vedblev med at digte og spille Komedie i alle mulige Selskaber. »Den fortrolige» blev opført paa det kongl. Theater, men opnaaede kun 2 Forestillinger.

Paa denne Tid blev R. optagen i »Dreiers Klub«, et Samlingssted for gode Hoveder og frisindede Mænd, og efter R.s egne Ord havde Livet her en uberegnelig Indflydelse paa ham: Tidens Sans for »Almenvellet« og »Borgerdyden« betog ham her og gjorde ham til populær Folkeskribent. — 1785 udgav han 1. Bind af sine »Prosaiske Forsøg« (1.—8. Saml., 1785—1806), hvis smukke nye Sprogform og gode Menneskeskildring skaffede ham mange Venner, medens de ogsaa bidroge til at nære den Sentimentalitet, som stammede fra Iffland, Kotzebue og Lafontaine. Sammen med Pram grundlagde han Maanedsskriftet »Minerva« 1785 (s. ovfr. S. 267 f). Redaktionen søgte »at holde det fri for alt, der kunde gjøre det uværdigt til alle Hædersmænds Understøttelse, men vilde paa den anden Side undgaa Menneskefrygt og fej Personsanseelse«. Alle de bedste Forfattere skreve deri, og man optog gjærne Artikler af saadanne unge, som vakte Forhaabninger. Pram gjorde det største Arbejde, men R.s Stil var mere flydende, veltalende og almeninteressant end Prams. Publikum sluttede sig varmt til dette Foretagende og slugte hvert Ord i Tidsskriftet, som saaledes fik stor Indflydelse paa Samtiden. Med Udgangen af 1789 fratraadte R. Redaktionen, men overtog den atter ved Nytaar 1794, og da paa egen Haand; med Undtagelse af 1798—99, da Peter Collett var hans

673 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Slå op under 'Goiske'.

674 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Medredaktør, vedblev han med dette Arbejde til Slutningen af 1808; under Titelen »Dansk Minerva« fortsatte han det derpaa fra 1815—19 og gav det fra 1819—23 Navnet »Hesperus«; i 1828 optog han samme Idé i »Tritogenia«, som han fortsatte til sin Død; men i alle de senere Aar røgtede han denne Redaktionsvirksomhed mindre og mindre kraftig og karakterfuldt. Fra 1811—14 redigerede han det politiske Blad »Dagen«.

Hans Sans for »Borgervellet« bragte ham 1786 til at være meget virksom ved Stiftelsen af »Selskabet til Efterslægtens Fremme«. Allerede fra 1780 havde han i enkelte Sommermaaneder boet paa Bakkehuset ved Søndermarken; i 1787 tog han fast Ophold der, men var forresten mere i Klubber og paa »Skydebanen« end i sit Hjem. Det litterære Hovedværk, han paa denne Tid gav sig af med, var »Dramaturgiske Samlinger« I—III (1788—91); Fortsættelsen deraf, »Dramatisk og litterarisk Tillæg« I—II, udkom 1792—93. Da Prinsen af Augustenborg i 1788 blev Universitetets Patron, gav han R. Tilladelse til der at holde æsthetiske Forelæsninger, de første af den Art i Danmark. Skjønt hans Udtalelser fra Kathedret til Dels kun vare en Gjenklang af det, der lød fra tyske Lærestole, og vare uden synderlig videnskabelig Stringens og System, gjorde disse stærkt besøgte Forelæsninger stor Lykke.

Paa denne Tid var han indviklet i litterære Fejder med P. A. Heiberg, Tode, Riegels, Baggesen o. fl., og han forsømte mere og mere »Minerva«. Hans Formuesomstændigheder vare ynkelige, og skjønt han havde skrevet en Afhandling for Magistergraden og gjort sig bemærket paa Universitetet, lykkedes det ham ikke at blive fast ansat der. Han var misfornøjet med alt her hjemme, han tænkte paa at blive Præst og under Striden med Sverige paa at blive Kriger. Imidlertid døde hans moderlige Veninde, Tante Lyne, efter hvis Mand han var opkaldt, og han arvede nu 12.000 Rdl.; han kunde betale sin Gjæld og gjøre en Rejse til Tyskland (1789), hvor han — trods det »Danersind«, han førte i Munden — havde Lyst til at nedsætte sig. Han paabegyndte et originalt Sørgespil i 5 Akter, »Forføreren«; først 25 Aar efter (1814) blev det opført paa det kongl. Theater, men gjorde, trods flere rosværdige Egenskaber, ringe Lykke. Sammen med Iffland og Schrøder vilde han ofre sig for den tyske Scene, hvorfor han fratraadte Redaktionen af »Minerva«; men da det upatriotiske i hans Planer bebrejdedes ham stærkt, opgav han dem, saa meget mere som Hertugen af Augustenborg tilbød ham Pladsen som extraordinær Professor i Æsthetik ved vort Universitet, hvortil han udnævntes 14. Maj 1790, rigtignok kun med 200 Rdl. i aarlig Gage, hvilken dog 3 Aar efter fordobledes. Som Universitetslærer hørte han ikke til de særlig kaldede; men Steffens siger dog, at der gjennem R. dannede sig et virksomt og oplivende Princip ved Siden af det forstenede Universitet og de gamle, mest jammerlige Professorer. Hans Foredrag vare behagelige; men i en meget højere Grad var hans Omgang oplivende for Studenterne; han var altid deres fortrolige Ven, hvem de med Resultat kunde betro alt, hvad der laa dem paa Hjærtet. Han var aldrig doktrinær, aldrig stiv og abstrakt i sin Form. I sin æsthetiske Theori blev han omtrent staaende ved Lessing, Eberhard, Engel og Eschenburg, i sin Filosofi ved Mendelssohn. Med Kant, som lidt efter lidt kom paa Mode her hjemme, var han kun lidet kjendt, som han overhovedet kun lidet var anlagt for filosofisk Granskning.

I den Periode, R. kalder »sit Livs Krisis« (1790—97), traadte han i Forbindelse med »det norske Selskab«. Her fandt han Ungdommelighed og Ligegladhed[675] i Modsætning til »Dreiers Klubs« »Mandsinteresse for Borgeranliggender«. Her fremmedes meget hans Lyst til Visedigtning, som egentlig var hans Hovedbegavelse. Hans alle Vegne anvendte Drikkesange gjorde ham meget populær; der var Godmodighed, Friskhed og Munterhed i dem, og i sjælden Grad forstod han at variere sine Themaer, at anvende Billeder og med versifikatorisk Lethed forme det altsammen. I sine Viser priste han Nydelsen af Øjeblikket og Tilsidesættelsen af unyttige Bekymringer.

At R.s Formuesforhold stadig vare uheldige — hvilket han for Resten selv ikke tog sig videre nær —, laa til en vis Grad i hans Godgjørenhed over for Venner og saa i hans for en Skribent ikke praktiske Princip, at man egentlig ingen anden Belønning end den moralske skulde søge ved litterære Arbejder. Han følte paa dette Tidspunkt, at der maatte raades Bod paa hans Fattigdom, og besluttede sig til at udgive »Den danske Tilskuer«, efter engelsk Forbillede.

675 Dvs. 'ubekymrethed'.

Dette Tidsskrift udkom uafbrudt fra 1791—1808 med et halvt Oktavark[676] hver Mandag og Torsdag. Som dets Fortsættelse udgav han »Sandsigeren« (1811), »Tilskueren« (1815—22) og »Tilskuerne« (1823). De 10—12 første Aargange heraf have — ligesom »Minerva« — gjort Epoke i vor Litteratur. Det havde en æsthetisk-moralsk Tendens. Alle mulige Æmner bleve deri behandlede livlig og interessant; uden at nævne Personer revsede det godmodig og vittig[677], baade med Satire og Hjærtelighed, men uden det egentlig dybt aandige i sit Præg. R. viste sig her som en kyndig Folkeleder og Opdrager og udøvede noget af Lystspildigterens Indflydelse, dog altid under en fredsommelig Form; thi nødig vilde han lægge sig ud med nogen, fast eller konsekvent i sine Anskuelser var han ikke, og han manglede Dristighed. Hans Venner gave ham gode Ideer, selv opsøgte han saadanne i udenlandske Tidsskrifter, han vidste, hvad der faldt i Publikums Smag, og han lokaliserede med Lethed. Hans sjældne Hukommelse gavnede ham meget, og naar han ikke selv skrev, hjalp hans talrige dygtige Medarbejdere ham. Næsten altid var han dog selv oplagt til at skrive, og hans Stil prægedes i hans gode Tid af noget epigrammatisk[678], der mindede om Lessing; men den Fabriksproduktion, han drev, skæmmede lidt efter lidt hans Sprog, der blev snakkesaligt, knudret og svulstigt. Hans mange litterære Venskabsforbindelser gjorde ham ufri som Kritiker, hans Domme bleve mere og mere ensidige, han var uudtømmelig i Lovtaler over sine Venner og i at anbefale daarlige Arbejder, han spurgte ikke om *hvad,* men om *hvem,* derved fordærvede han Tidens Smag og skadede saa vel Litteraturen som sit eget Tidsskrift.

Ligesom R. var en stor Børneven, saaledes havde han den største Ærbødighed og Begejstring for ædle Kvinder. Endelig faldt han til Ro i det erotiske, i det han 31. Avg. 1798 ægtede sin Kamma [...][679], med hvem han havde været forlovet fra Jan. 1796. Deres Hjem var til det sidste Bakkehuset, som de kjøbte 1802. Omtrent et halvt Aar efter sit Bryllup tog R. uventet Afsked som Universitetsprofessor. I sin historiske Oversigt i »Minerva« havde han i April 1798 klaget over nogle »Uborgere«, dvs: nogle Skibskapitajner, der brugte engelske Navne og indrettede deres Skibsdokumenter saaledes, at Skib og Ladning kunde gaa for nevtrale[680]. I den Anledning blev han i en Kancelliskrivelse haardelig irettesat og benyttede saa dette som et Paaskud; selv følte han aabenbart, at han ikke ret kunde fyldestgjøre de Fordringer, Videnskaben stillede til ham. Sin Afsked fik han 12. April 1799, men vedblev dog til 1805 med at være Sekretær i Universitetskommissionen, hvilken Stilling han havde beklædt fra 1794, ligesom han fra 1793 havde været Privatsekretær hos Hertugen af Augustenborg. Han tænkte nu paa at oprette et Institut i Smag med det, Hofpræst Christiani i 1795 havde grundlagt (III, 558); der skulde lægges særlig Vægt paa de naturvidenskabelige Fag og de levende Sprog. Da Christiani erfarede R. s Plan, foreslog han ham, at de skulde forene sig. Fra 1799—1805 var R. Historielærer hos Christiani og tillige Bestyrer af den lærde Undervisning der; hans historiske Kundskaber vare gode, han forstod at knytte Eleverne til sig, og han regnede disse Aar for nogle af de lykkeligste i sit Liv.

Den nationale Begejstring, som Englændernes Overfald 1801 fremkaldte, greb ogsaa R., der blev ansat som Lieutenant à la suite[681] i Studenterkorpset, hvor han lige meget udmærkede sig ved Iver og Kejtethed. Under Bombardementet 1807 blev han Kapitajn og holdt i denne Egenskab Vagt paa Universitetsbibliotheket, hvor han bidrog til at redde litterære Skatte fra Undergang. Længe efter at andre havde aflagt Uniformen, gik han stadig i sin. Til sin store

676 Dvs. '4 blade, 8 tryksider'. Se om bogformater s. 315.

677 Dvs. 'med vid'.

678 Dvs. at teksterne var korte og skarpe, at de mindede om 'epigrammer'. Om Holberg's epigrammer se fx udvalget i:

http://bjoerna.dk/Holberg/Et-aabent-sind-Tekster.pdf

679 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

680 Se den biografiske artikel om naturetsteoretikeren Martin Hübner s. 213.

681 'à la suite' betyder på denne tid nærmest at den pågældende havde en vis fastere tilknytning til en bestemt militære enhed, selv om den pågældende ikke var i tjeneste; næsten som senere tiders reserveofficerer?

Sorg afskedigedes han i 1828, men optoges 3 Maaneder senere atter i Korpset; da han snart efter blev Etatsraad, vilde han meget hellere have været Major.

Fra 1805—16 var han Lærer i den efter hans ihærdige Opfordring oprettede dramatiske Skole, som Rosing bestyrede; her havde han en gavnlig Indflydelse paa Elevernes Recitation af Vers og naturlige Behandling af Prosareplikken, men gjorde i det hele ikke Fyldest som Instruktør. De Forelæsninger, han her holdt, udgav han 1809 under Titelen »Om Skuespilkunsten«, ligesom han til Brug for Eleverne ved deres Forestillinger paa Hoftheatret skrev »Samlede Skuespil« (1809—13), der først vare særskilt udgivne[682]; de udmærke sig ved rent Sprog, god Karaktertegning og velordnet, fængslende Stof. 1807 blev han Inspektør i »det pædagogiske Seminariums« danske Klasse og fra 1809 til sin Død Medlem af den kongl. Theaterdirektion. Hans personlige Venskab med næsten alle de spillende gjorde ham med hans bløde Sind umulig som overordnet. Han manglede ganske Sans for Opera og Ballet, han var i det hele ensidig, hans særlige Smag for det borgerlig rørende og hans Mangel paa god Kritik bevirkede, at denne hans Virksomhed blev til liden Glæde for ham selv og til ringe Gavn for Theatret. Ved dettes Hundredaarsjubilæum udgav han »Bidrag til den danske Skuepladses Historie i dens første Aarhundrede« (1822).

1811 udnævntes han til Æresdoktor i Filosofi ved Kiels Universitet, og 21. Dec. 1816 indtraadte han med sin forrige Anciennitet i sin gamle Plads som Universitetsprofessor, især i dansk Sprog og Litteratur; 1817 blev han ordentlig[683] Professor og 1820 Assessor[684] (og Sekretær til 1822) i Konsistoriet. S. A. optoges han som Medlem af det kongl. danske Videnskabernes Selskab, blev 1821 Medlem af dette Selskabs Ordbogskommission og deltog i Udgivelsen af Bogstaverne M til R. 1826—27 var han Universitetets Rektor. Desuden var han Medlem af forskjellige litterære Selskaber. Da Studenterforeningen blev dannet i 1820, og Matadorerne[685] ved Universitetet saa meget skjævt til den, var R. den første af dets Professorer, der meldte sig ind i den, og den første, der blev dens Æresmedlem. Han deltog virksomt i dens Liv.

Foruden de alt nævnte Arbejder af R. skulle endnu fremhæves »Poetiske Forsøg« I—II (1794—1802); et Udvalg af den danske Litteratur: »Dansk Læsebog og Exempelsamling til de forandrede lærde Skolers Brug« I—II (1799—1804); »Om den danske Stil« (1802; 4. Opl. 1833); »Haandbog i den evropæiske Statshistorie« (1803; 2. forbedr. Opl. 1805); »Saml. Fortællinger)) I—IV (1804—14) og »Om Ludvig Holberg som Lystspildigter og om hans Lystspil« I—III (1815 —17). Til dette sidste Arbejde havde han faaet mundtlige Efterretninger fra Mennesker, som havde kjendt Holberg personlig, og fra den Skuespillerskole[686], han havde efterladt sig; det er et Hovedværk i Litteraturen om Holberg. Længe havde han syslet med en Plan om en ny Udgave af Holbergs Skrifter og for længe siden faaet forskjellig Understøttelse dertil; først da andre vilde udføre dette Arbejde, tog han fat og fik disses Subskribenter; men hans »Holbergs udvalgte Skrifter« I—XXI (1804—14)[687] er et ukritisk Arbejde, som ikke gjør ham Ære. Senere udgav han fra 1824 —27 en rettet Text af Komedierne, hvortil hans Ven A. E. Boye var ham behjælpelig. Sammen med R. Nyerup udgav han »Bidrag til den danske Digtekunsts Historie« I—IV (1800—8), »Udsigt over den danske Digtekunst under Frederik V« (1819) og »Bidrag til en Udsigt over dansk Digtekunst under Christian VII« I (1828). Her have vi det første Forsøg paa en samlet Fremstilling af den danske Poesis Historie; Nyerup forfattede den mere litterærhistoriske Side af den, R. den æsthetiske Undersøgelse af Digterværkerne. Trods sine betydelige Mangler er det et for sin Tid meget fortjenstfuldt Værk, i det væsentlige et Uddrag af hans Forelæsninger paa Universitetet. I Forening med Abrahamson og Nyerup udgav R. »Udvalgte danske Viser fra Middelalderen« I—V (1811—14),

682 Dvs. 'udgivet hver for sig'.

683 Dvs. 'ordinær' eller 'fast' i modsætning til 'ekstraordinær' (eller måske 'titulær').

684 Se om assessor'er s. 315.

685 Dvs. 'de toneangivende professorer'.

686 Nærmest lig den 'spilletradition, han havde efterladt sig'.

687 Heri kan man finde Rahbek's gengivelse af 'bondehistorien' fra Bidermann's fiktive rejseroman *»Utopia«* (bd. VI, s. 153 ff.). Se om Gunnar Sivertsen's disputats på: http://bjoerna.dk/Holberg/Gunnar-Sivertsen-061206.pdf [foreløbig henvisning, se note på s. 12].

nærmest grundlagt paa Vedels og Syvs trykte Udgaver og enkelte haandskrevne Samlinger, dog med en Mængde ikke heldige Omskrivninger. Paa sine ældre Dage gav han sig til at lære Islandsk, og i sine »Nordiske Fortællinger« I—II (1819—21) har han meddelt fortjenstfulde Oversættelser af islandske Sagaer i Brudstykker. Fra 1824—29 udgav han »Erindringer af mit Liv«, hvori Meddelelserne kun gaa til 1801, dog med Undtagelse af den Skildring, han i 5. Bind giver af Kammas Død. Dette Værk paa over 2.000 Sider er meget bredt affattet, men tillige ærligt og frimodigt; det er Synd at sige, han deri smigrer sig selv. Hans Frygt for at drage private Personer frem bevirker, at man undertiden ikke véd, hvem det er, han taler om, hvilket er lidet heldigt i et biografisk Arbejde; men man har alligevel her et Øjevidnes værdifulde Optegnelser om mærkelige[688] Perioder i vor Historie. R. har end videre leveret en ubeskrivelig Masse Theateranmeldelser, Biografier, Nytaarsgaver, Taler og Oversættelser fra de mange Sprog, i hvilke han var saa vel bevandret; dog maa det bemærkes, at ikke faa af de Oversættelser, som bære hans Navn, har han aldrig haft noget at gjøre med. Man har beregnet, at hans samlede Værker vilde udgjøre henved 60 Bind. Desuden har han udgivet talrige af de med ham samtidige Digteres Værker, saaledes Samsøes, Tullins, Wessels, Brødrene Trojels, Ribers, P. A. Heibergs (samlede Skuespil), Th. Thaarups, Prams, H. C. Sneedorffs og fleres; men disse Udgaver ere skjødesløse og ukritiske.

Tiden voxede lidt efter lidt fra den saa stærkt konservative R.; han følte, at man undertiden overlever sine Fortjenester. En besynderlig mørk Stemning bemægtigede sig ham mere og mere, og da han havde mistet sin Kamma, forsvandt hans Haab og Livslyst; nu levede han — som han selv sagde — kun for at afbetale sin Gjæld. 5 Fjerdingaar efter hendes Død dræbte en heftig Forkølelse ham 22. April 1830. Et Mindesmærke for ham og hans Hustru rejstes ved Indgangen til Bakkehusets gamle Have. — R.s Bo var fallit, og hans litterære Efterladenskaber tog den frederiksbergske Skifteret i Besiddelse; nu ere de dog komne til det store kongl. Bibliothek, hvor de imidlertid foreløbig henstaa forseglede.

R.s Tidsalder var gunstig for hans Evner; Danmark trængte den Gang til en Skribent som ham. Han var en Frihedsven og fuldblods Demokrat. Der var en vis Inderlighed i hans Person, han var god, blød, hurtig forsonlig og bar aldrig Nag; han havde et let fængende Hjærte, en uskyldig, barnlig Glæde tindrede ofte ud af hans blaa Øjne, og denne hans Glæde var smitsom. Han yndede den fortrolige Tone og var ikke Ven af mange Komplimenter. Intolerance skyede han, men var saa tillige karakterløs; han forandrede let sine Meninger og viste ikke stor logisk Styrke i at forsvare dem; mundtlig Disput og Debat yndede han ikke, men trak sig tilbage med et vittigt Indfald. Hans Evne til at fortælle med Lune og Liv var betydelig. Store Modsætninger kunde han slutte sig til; han kunde saaledes være Ven baade med Wessel og Ewald, men havde jo ogsaa noget af begges Natur i sig. I Striden mellem Baggesen og Oehlenschläger sluttede han sig ikke til nogen af dem. Han forstod kun lidet det nye i Oehlenschlägers og J. L. Heibergs Produktioner og var paa mange Maader til Hinder for dem. Mangesidigheden i hans Venskab forhindrede Dybden i det, ligesom i det hele den lidenskabelige, stærke Følelse ikke laa saa meget for ham som den eftergivende og godmodige. De mange Jærn, han havde i Ilden, gjorde ham overfladisk og bevirkede, at han ikke naaede til en højere Anskuelse af Livet; men umaadelig arbejdsdygtig var han, meget kundskabsrig og begejstret for Litteratur, helst naar den behandlede et jævnt, muntert Stof med en kjærnefuld Moral eller malede det rørende Genrebillede. Ofte viste han psykologisk Sans og Iagttagelsesevne. Dyden var hans Ideal. Egentlig religiøs var han ikke; han blev staaende paa det Standpunkt, som Lessing havde betegnet i »Wolfenbüttler-Fragmente« og »Nathan der Weise«. I sine Manerer var han en Diogenes, i sit Ydre en Cyniker. Han var af Middelhøjde og gik noget kroget; hans Haar var brændende rødt; hans brede Ansigt, der var meget fregnet og rødligt, udmærkede sig ikke ved paafaldende Træk. Meget nærsynet var han.

Ingen dansk Forfatter havde siden Holberg haft den Navnkundighed i Almenheden som R.; han var den første, der opdyrkede Æsthetikken i nogen Fuldstændighed, og han var en udmærket Samler. Han satte frie Ideer i Omløb og var helt igjennem national. I væsentlig Grad har han bidraget til at vække aandelig Sans i sin Samtid.

688 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

Brandes-generationen (alfabetisk)

Georg Brandes (1842-1927) litteraturkritiker, forfatter

Af Cl. Wilkens[689]

G. B. er født i Kjøbenhavn 4. Febr. 1842 i en begavet jødisk Kjøbmandsfamilie [Broder til Ernst og Edvard Brandes] og blev Student 1859. Tidlig litterært bevæget, særlig ved Læsning af Heiberg og Kierkegaard, kastede han sig, efter en kort Tid at have studeret Jura, over æsthetiske og filosofiske Studier (Spinoza, Hegel, Feuerbach), besvarede Universitetets æsthetiske Prisspørgsmaal om den historiske Roman 1862, hvorfor der tilkjendtes ham et meget hæderligt Accessit[690], og om Skæbnebegrebet i den antike Tragedie 1863, for hvilken Afhandling han fik Guldmedaillen, og tog 1864 Magisterkonferens i Æsthetik med Udmærkelse.

Stærkt bevæget af filosofiske og religiøse Problemer gjennemlevede han nu en frugtbar og smertelig Gjæringstid, i hvilken Grundlinjerne til en Livsanskuelse, der maatte føre bort fra den æsthetisk-metafysiske Aandsretning til en mere positivitisk Verdensanskuelse, udformede sig hos ham. Da han, samtidig med at han i talrige Bladartikler og ved den polemiske Piece »Dualismen i vor nyeste Filosofi« (1866) tog ivrig Del i Bekæmpelsen af den Nielsenske Filosofis Principper og optraadte som litterær Kritiker (Anmeldelser i »Fædrelandet« og »Dagbladet«, Theaterkritikker i »Illustr. Tidende«[691]), begyndte at studere fransk Kritik og engelsk Filosofi, fik denne Verdensanskuelse stærkere Rod og fastere Form. I »Kritikker og Portrætter» (1870), i hvilken han samlede sine fine og aandfulde Kritikker fra Slutningen af Treserne, og i hans Doktordisputats: »Den franske Æsthetik i vore Dage; en Afhandling om H. Taine« (1870), finde vi en stigende Sans for, at Litteraturen skal staa i Forhold til Virkeligheden og Livet, og efterhaanden en varm Tilslutning til den psykologisk-kulturhistoriske Litteraturbetragtning. Paa en større Udenlandsrejse fra Foraaret 1870 til Efteraaret 1871 (Paris, Rom) ligesom ogsaa ved personligt Bekjendtskab med fremragende Repræsentanter for det moderne realistiske Aandsliv (Mill, Taine, Renan) fik han en levende og daadslysten Følelse af at befinde sig i Opposition mod det hele i Danmark herskende Idéliv. Vi forekom ham som udespærrede fra Evropas frie Aandsliv, som siddende fast i den Reaktion mod det 18. Aarhundredes Aand, af hvilken man andensteds for længst havde arbejdet sig ud. Der trængtes til nyt Liv, til en ny Virkelighedens Digtning, til en Kreds af Forfattere, der havde Mod til fuldt og helt at sætte Individualiteten ind, til nye Ideer og en ny Sprogform. Men vi sade lunt og tilfredse inden Døre, og Døren var lukket. »At aabne Døren indenfra«, at vise Vejen til den frie Tanke og Humanitetens frie Udfoldelse, at give Stødet til en ny Virkelighedens Litteratur, der var vor og ikke blot vore Fædres, — det var den Opgave, B. følte som sin. »Hovedopgaven vil blive gjennem en Mangfoldighed af Kanaler at lede de nye Strømninger, der have deres Udspring i Revolutionen og Fremskridtsidéerne, her ind og standse Reaktionen paa de Punkter, hvor dens Opgave historisk er endt.« B. lagde Planen til sit Hovedværk: »Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur«, og Nov. 1871 begyndte han under stor Tilstrømning sine Forelæsninger over 1. Del: Emigrantlitteraturen, og gjorde Rede for sit Formaal og sine Ideer. Angrebene paa Hjemmets Litteratur, den stolte Hævden af den frie Tanke, den varme Tilslutning til forskjellige Emancipationsideer[692], den dybe Skepsis lige over for Avtoriteten og B.s radikale[693] Individualisme, den afvisende Holdning over for Kristendommen, der betragtedes som en for længst afdød, med »den moderne Videnskab«

689 Se evt. ADL's opslag om Brandes på:

http://adl.dk/adl_pub/forfatter/e_forfatter/e_forfatter.xsql?ff_id=2&nnoc=adl_pub

690 En prisafhandling kunne – hvis den var flot nok - tildeles en guldmedalje (13 efter den langt senere 13-skala) eller det noget lavere 'accessit' ('han er kommet nær'), dvs. 'en rosende omtale'. En prisafhandling blev altid skrevet over et opgivet emne.

691 »Illustreret Tidende« kan findes på:

http://illustrerettidende.dk/iti_pub/cv/main/Forside.xsql?nnoc=iti_pub

692 GB talte for 'en åndelig frigørelse', men også for kvindens selvstændiggørelse, et tema der også tages op i Holberg-bogen, se fx s. 100.

693 Nærmest: 'provokerende'.

uforenelig Livsanskuelse, de mange æggende radikale Udtalelser af social, politisk, religiøs og litterær Natur, det paa en Gang fængslende og uvante i den aandfulde kulturhistoriske Litteraturbetragtning, den kjække, paa en Gang berusende og tirrende Veltalenhed vakte paa den ene Side begejstret Tilslutning og vandt B. en Kreds af Ildtilbedere, paa den anden Side stærk Modsigelse (i hvilken ogsaa D. G. Monrad deltog) og fremkaldte efterhaanden en bitter Polemik, under hvilken det fortræffelige ved det nye psykologisk-kulturhistoriske Syn glemtes over Udenværkerne. I én Forstand naaede B. dog, hvad han vilde: at blive en Vækker og Strømbryder, den tændende Gnist, der betegner Litteraturens Omslag med den nyere unge Litteratur i Halvfjerdsindstyverne. Medens vi i Naturvidenskab, sammenlignende Sprogvidenskab og Filosofi ingenlunde vare udespærrede fra nyere Ideer, nyere Methoder og fri Forskning, var Litteraturen ganske vist formel, mat, hensygnende. De store gamle vare døde eller trætte, de yngres Stemme paa faa Undtagelser nær Efterklang[694]. B. blev Høvding for det unge Danmark, en Fanebærer, der vakte Jubel og Forbitrelse, og i uafbrudt Produktionstrang fuldførte han de 4 første Dele af »Hovedstrømningerne«: 1872 udkom »Emigrantliteraturen«, 1873 »Den romantiske Skole i Tyskland«, 1874 »Reaktionen i Frankrig«, 1875 »Naturalismen i England«. 1874 stiftede B. i Forening med Broderen Edvard B. Maanedsskriftet »Det 19 Aarhundrede«, der samlede de unge Forfattere, som sluttede sig til hans litterære Skole. Den i Længden trættende Kampstilling i Forbindelse med den Omstændighed, at B. til Dels af socialpolitiske og religiøse Grunde ikke blev Hauchs Efterfølger paa den æsthetiske Lærestol, der vedblivende holdtes ubesat[695], gjorde ham Opholdet her ubehageligt. I Efteraaret 1877 forlod han Danmark og drog til Berlin, hilsende sit Fædreland med den ensidige, men tankevækkende Monografi »Søren Kierkegaard« og den fine og kjærlig forstaaende Bog »Danske Digtere« og hilset ved en Adresse fra 45 bekjendte[696] Mænd med en Tak for hans omfattende Virksomhed, hans Mod, Fasthed og pletfrie Uegennyttighed. Fra Berlin, hvor han var en skattet Medarbejder af de store Tidsskrifter, udgav han de fortræffelige Karakterbilleder »Esaias Tegner« 1878, »Benjamin Disraeli« 1881 og »Lassalle« s. A. (tidligere i »Det 19. Aarhundrede«) og udarbejdede det 5. Bind af »Hovedstrømningerne«: »Den romantiske Skole i Frankrig« 1882. En Kreds af Venner sikrede imidlertid B. en Slags privat Professorgage for en Række af Aar, og 1883 kom han tilbage til Kjøbenhavn. 1883 udgav han »Mennesker og Værker i nyere evropæisk Litteratur« og »Det moderne Gjennembruds Mænd«. 1884—85 udkom »Berlin som tysk Rigshovedstad, Erindringer fra et 5aarigt Ophold«, 1884 det udmærkede Festskrift »Ludvig Holberg« og 1888 »Indtryk fra Polen« og »Indtryk fra Rusland«. 1876 havde B. ægtet en tysk Dame, Henriette Strodtmann, f. Steinhof.

B.s Betydning for nordisk Aandsliv er flersidig: 1. I »Hovedstrømningernes oprullede han et stort anlagt Billede af Ideernes og Følelsernes Bevægelse i dette Aarhundredes Litteratur og aabnede Øjet for nye Syner og nye Ideer; 2. i sin frugtbare Forfattervirksomhed, ved sine Forelæsninger og ved sin store Evne som personlig Vækker har han været en indflydelsesrig og aandfuld Talsmand for Realismens almindelige litterære Princip: Fordringen paa Naturiagttagelse og den fulde Indsættelse af den kunstneriske Individualitet i Værket; og 3. i Litteraturbehandlingen har han indført en ny Methode: den psykologisk-kritiske. Men for at forstaa B.s Stilling og det Røre, han vakte, maa det mærkes[697], at denne rige Livsgjerning udførtes under Brydningen af to forskjellige Strømme i hans lidenskabelige og stærkt stemningsbevægede Personlighed: den centrale — en stor Kritiker med sjælden Evne til at se, et fint psykologisk Blik og en overordentlig bøjelig, vid og indtrængende Sympathi[698], og den periferiske — en lidenskabelig polemisk agitatorisk Fritænker med stadig opdukkende Lyst til at gaa ud over det æsthetisk-litterære Omraade og ud fra dette virke som radikal Samfundsreformator med Krav paa den mest ubetingede Frihed for Aand og Individ. Denne Dobbelthed gaar mer eller mindre igjennem hele hans Produktion og forklarer den højst ulige Bedømmelse, der er bleven ham til Del.

---

694 Dvs. 'epigoneri' eller 'eftersnakkeri'.

695 Stillingen blev besat med ...

696 Nærmest = 'fremtrædende mænd der fremstod ved navn'.

697 Dvs. 'bemærkes'.

698 Dvs. 'medleven' eller 'indfølingsevne'.

Imod en formel og hensygnende Idealisme hævdede B. Realismens Aand og gjorde sig til Talsmand for den levende Model, for Betydningen af Virkelighedsstudiet og Iagttagelsen, den dristige og energiske Gjengivelse i digterisk Sammentrængen af det sete og oplevede, tilspidset i den Sætning, at en Digter egentlig kun kan give sin Samtid og sig selv som den Virkelighed, han alene fuldt kjender. Derfor maa Digteren mættes af sin Tid, føle dens Lykke og Lidelse og kraftig bevæges af dens Strømninger, i det en Litteratur *nu* kun ret viser sin Livskraft ved at »sætte Problemer under Debat«. Men medens *Polemikeren* for at bryde Strømmen ofte optraadte stærkt imod vor ældre Litteratur og navnlig ikke ret var i Stand til at dele Lys og Skygge lige mellem sin Skole og andre uden for Skolen (»Det moderne Gjennembruds Mænd«), viste *Kritikeren* i en Række fortrinlig karakteriserende Monografier, at han netop havde en sjælden Evne til med fin og dybt forstaaende Sympathi at værdsætte vor ældre Litteratur. I den Gruppe af B.s Skrifter, der dannes af hans Karakteristikker af danske og nordiske Forfattere, ere de, der tegne vore ældre Forfattere: Henrik Hertz og Aarestrup (i »Æsthetiske Studier»), Rahbek[699], H. C. Andersen, Goldschmidt (i »Kritikker og Portrætter«), Hauch, Bødtcher, Chr. Winther og Paludan-Müller (i »Danske Digtere«) og Schack Staffeldt (i »Mennesker og Værker«, hvori ogsaa den fortræffelige Skildring Goethe og Danmark), netop de, der ved skarpsindig Analyse, fin og kjærlig Forstaaelse og aandfulde Sammenligninger altid ville staa som noget af det værdifuldeste, dansk Litteraturkritik ejer, ligesom de ogsaa ere mere objektive end de tilsvarende Fremstillinger af de unge: J. P. Jacobsen, Drachmann, E. Brandes, Schandorph, Skram (i »Det moderne Gjennembruds Mænd«).

Størst Betydning har B. imidlertid ved i Norden at have indført en *ny litterær-kritisk Methode.* Medens J. L. Heiberg havde været et Mønster paa den æsthetisk-formelt-tekniske Kritik, der, efter begrebsmæssig at have deduceret Digtarterne ud af Poesiens Idé, bedømmer Kunstværket efter, om det svarer til sin Kunstarts Begreb eller ikke, indførte B. den psykologisk-kritiske Methode, der gjennem Værket søger tilbage til Forstaaelsen af den kunstneriske Individualitet. B. var med Hensyn til denne Methode paavirket af Taine og Ste. Beuve[700], men han har omformet den ejendommelig og selvstændig. Medens Taine i sin historisk-psykologiske Litteraturbehandling søger tilbage til Samfundstilstande, Folk og Race, og Ste. Beuve saa ensidig opsøger Frembringeren, at hans Kritik opløses i Psykologi, ser B. ligelig paa Værket og Frembringeren for æsthetisk-psykologisk at forstaa begge og Forholdet mellem dern. Hans herskende Evne er Blikket for det individuelt-psykologiske, men han søger ikke blot psykologisk at forstaa Forfatteren som Menneske, men ogsaa æsthetisk som Kunstner. I det han for at forstaa Værket søger tilbage til den frembringende Personlighed, belyser han ogsaa denne ved dens Sammenhæng med Tidens Aand, herskende Følelser, Livsanskuelser, Interesser og Ideer, opsøger det typiske i Forfatteren og i hans Karakterer og benytter overalt til Belysning den sammenlignende Methode. Med smidig og omfattende Sympathi, med skarpt Blik for Sammenhængen mellem Personligheden og Værket opklarer han den ejendommelige Brydning mellem Forfatteren og hans Stof, som den viser sig i Valg af Æmne, i Typer og Typiseren, i Indholdets Udprægning i Form, Stil osv. Denne Kritik er dels Videnskab, thi hvor meget en saadan Kritik efter sin Natur end maa løbe Fare for at blive subjektiv, er her dog noget, der lader sig konstatere og kontrollere, dels Kunst, thi ingen Videnskab alene finder Vejen til en sammensat menneskelig Aand, — det er psykologisk-æsthetisk Videnskab, der for at haandteres med Frihed og Sikkerhed kræver en lykkelig Forening af en Psykolog, en Kritiker og noget af en Digter.

B. fandt dog først efterhaanden sig selv. Medens det centrale i hans Personlighed havde aabenbaret sig i kraftigt Anlæg i »Kritikker og Portrætter«, traadte det periferiske stærkt frem i de første Dele af »Hovedstrømningerne«. Det var forstaaeligt, at Angriberne holdt sig til det periferiske, og de havde let nok ved at paavise den Tendens, B. aldrig havde lagt Skjul paa. Den store psykologiske Kritiker havde ret boltret sig i det polemisk-negative og derved skadet Kritikken. Ikke blot var Anlægget af »Hovedstrømningerne«, der opfattedes som en Kamp mellem Reaktionens og Fremskridtets Aand, polemisk tilspidset og delvis fortegnet, men Bedømmelsen var væsentlig bestemt ved polemiske Hensyn. B. vilde give en sammenlignende psykologisk Litteraturbetragtning med det Formaal at fremstille de Følelser og Ideer, der

699 Se biografisk artikel s. 301.

700 Sainte Beuve.

gjennem de i Hovedværkerne givne Typer give Tiden dens Præg og afsløre dens Psykologi, og hans omfattende og prompte Viden gjorde ham det muligt at finde og fremstille den genetiske[701] Sammenhæng mellem det beslægtede og belyse Typerne ved Sammenstillinger og Sammenligninger, der naa ind til fine Nuancer. Men i de første Bind traadte Hensynet til den kunstneriske Frembringer tilbage for Følelsernes og Ideernes almindelige Bevægelse, og Vurderingen med dens Fordeling af Lys og Skygge bestemtes ud fra det radikale Syn paa Frihed og Fremskridt, Samfundsliv, Religion og Politik, B. selv hyldede, og det gjaldt for ham om gjennem Fremstillingen af de fremmede Forfattere at ramme vore hjemlige Forhold. »Opfattelsen af Poesi og Kunst var«, som B. aabent indrømmer, »betinget ved Tendensen[702].« Først da B. fra Værkets Typer førtes til Forfatterens Type, og det blev hans Opgave psykologisk at forstaa, hvorledes Forfatterens Produktion fremgik af hans Liv, fandt han fuldt ud sig selv. Dette nye æsthetisk-psykologiske Synspunkt traadte allerede tydelig frem i Fremstillingen af Byron (»Naturalismen i England«), viste sig slaaende i »Søren Kierkegaard«, til Dels i de fortrinlige psykologiske Analyser i »Danske Digtere«, i den fra svensk Side stærkt kritiserede »Esaias Tegner« og i »Den romantiske Skole i Frankrig«. Nye Udgaver af de første Bind af »Hovedstrømninger« bleve reviderede fra dette nye Standpunkt, der ogsaa indvirkede paa B.s Opfattelse af Poesien overhovedet. Det er dette nye Synspunkt, der giver B.s Karakterbilleder deres fængslende Tiltrækning og stiller »Hovedstrømningerne« som et Hovedværk i dansk Litteratur, ligesom det ogsaa ved talrige Oversættelser har vundet sig en Hædersplads i andre Litteraturer. Der kan selvfølgelig strides om Livsanskuelsen, der kan gjøres Indvendinger mod Planen, mod Tendensen i de tidligere Udgaver, mod det af og til subjektive og polemiske, der kan ankes over ufuldstændig Kildeangivelse og en stundum noget souveræn Brug af andres Aandrigheder — hvilket sidste dog ikke har saa stort at sige over for Anvendelsen af den nye psykologiske Methode, der giver Værket dets Værd og gjør alt nyt -, som »Hovedstrømningerne« foreligger, er det et Værk af Aand: ved det psykologiske Blik for Sammenhængen mellem Personligheden, Tiden og Omgivelserne, ved de klare og vækkende Billeder, ved den Frihed, som det fuldstændige Herredømme over Stoffet giver, ved de fine Sammenligninger mellem de forskjellige Litteraturer, Karakterer og Typer, ved den genetiske Forstaaelse af en litterær Idés Kilde og Forgreninger. Og Indholdet er baaret frem i en paa én Gang bestemt, pointeret, klar og livlig og tillige fin, bøjelig og farverig Fremstillingsmaade, som det er lykkedes, oprindelig maaske naaet af B. ved ihærdig Øvelse efter fremmede Mønstre, men ogsaa noget støttet af hans Races Ejendommeligheder[703], smidig at bøje sig om Individualiteten, naa ind til de fineste Træk og finde Ordet for dem. B.s Mangler, en vis Ulyst til eller bristende Evne for det systematiske, belærende, bestemte Oversigter og afsluttende Resultater, det subjektives Overvægt over det objektive osv., skyldes til Dels selve de Evner, der ere hans Rigdom og Styrke, baade som Kritiker og som personlig Vækker, som Mæevtiker[704]: det digteriske i ham og Blikket for det individuelt-psykologiske. Naar man ikke mere almindelig har forstaaet at skatte disse Egenskaber, uden hvilke det bedste ikke naas, saa skyldes det dog ikke blot, at han som Frembærer af noget her nyt maatte blive et Stridens Mærke, men ogsaa den anden, periferiske Side af hans Væsen: det lidenskabelig-polemiske, agitatoriske, iltre og stemningsbevægede. Medens B. i Virkeligheden har arbejdet sig frem til en fyldig, overskuende, mere systematisk og videnskabelig Holdning, i hvilken det, vi have fundet som hans Styrke, er traadt renere og renere frem, har han samtidig i tilspidsede Forord, i Dagbladsartikler osv. givet sig hen til hint polemiske, ensidige, æggende og tirrende; det gode som det slette har faaet Næring fra Stemningsmennesket i ham, og Modstanderne

701 Formentlig omtrent 'den historisk-psykologisk-tematiske lighed'. Dén parallellitet GB så mellem forskellige æstetiske værker kunne måske forklares historisk-tematisk-inspirationsmæssigt? Ordet 'genetisk' har en noget anden betydning nu om stunder. Det findes ikke i *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«* (der dækker det lidt ældre sprog). *»Salmonsens Konversations Leksikon«* er særdeles kortfattet: *»genetisk, hvad der angaar Oprindelsen. At forklare en ting genetisk er at forklare den i dens Tilblivelse«.*

702 'Tendens' omtrent lig 'Holdning'. Spørgsmålet var hvad værket *'ville'* (som kunne være noget andet end dét kunsteren *sagde* han eller hun ville).

703 Der var mange der på dén tid mente at den 'jødiske race' havde betydning for Brandes' adfærd, åbenbart også Wilkens?

704 Dvs. 'maieutiker', 'fødselshjælper'.

kunne stadig finde nye Angrebspunkter i dette periferiske i hans Personlighed og i Sindets Hede overse det centrale og værdifulde. Og nægtes kan det ikke, at denne Ubillighed har faaet noget Skin af Ret ved mange af hans Tilhængeres Holdning, i det disse netop ogsaa særlig have hyldet det periferiske i ham, fordi det satte Følelser og Lidenskaber stærkere i Bevægelse.

Julius Paludan (1843-1926), litteraturhistoriker

Af Axel Olrik

P. er født 11. Avg. 1843 i Allinge paa Bornholm, hvor hans Fader, Kancelliraad Hans Jacob P., var By- og Herredsskriver; efter sin Faders Forflyttelse til Vejle kom han i Horsens Latinskole 1859 og dimitteredes her fra 1862, læste til theologisk Examen og gjennemførte dette Studium (Embedsexamen 1868) trods Lysten til hellere at tage en Magisterkonferens. Strax i 1868 drog han da til Paris og studerede her fransk Sprog og Litteratur i et Halvaar paa egen Bekostning. Disse Studier, hvor mere og mere Litteraturen blev Hovedsagen, fortsattes i den følgende Tid, medens P. ernærede sig som Lærer ved kjøbenhavnske Latinskoler. 1874 udgav han en populær »Udsigt over den franske Nationallitteraturs Historie«; 1878 fremkom den mere omfattende Doktorgradsafhandling: »Om Holbergs Niels Klim, med særligt Hensyn til fremmede Satirer i Form af opdigtede og vidunderlige Rejser«. Den indleder en Periode, hvor P. anvender sin Fortrolighed med Udlandets Litteratur til Paavisning af de fremmede Aandsstrømningers Indvirkning i Danmark, dels i mindre Afhandlinger (til Skuespillets Historie m. m.), dels i hans Hovedværk: »Renæssancebevægelsen i Danmarks Litteratur, især i det 17. Aarhundrede« (1887). Samtidig skrev han den lærde Skoles Historie, især for det 19. Aarhundrede: »Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverige, en sammenlignende historisk Fremstilling« (1885). Siden sin Doktorgrad havde P. holdt Forelæsninger som Privatdocent, og 1884 efter Svend Grundtvigs Død blev han ansat som midlertidig Docent i nordisk Litteratur sammen med C. Rosenberg. Senere (1892) blev han udnævnt til Professor i Æsthetik, særlig i almindelig og sammenlignende Litteraturhistorie, med Pligt til at holde Forelæsninger og Prøver i dansk Litteratur[705]. Hans samvittighedsfulde Lærergjerning i dette Fag har bl. *a.* sat Frugt i en »Danmarks Litteratur i Middelalderen, med Henblik til det øvrige Nordens«, og et lignende Skrift om Litteraturen »mellem Reformationen og Holberg, med Henblik til den svenske», begge udgivne 1896 »som Grundlag for Universitetsundervisning«. En pædagogisk Virksomhed af anden Art har han siden 1888 udfoldet som Medlem af Undervisningsinspektionen for det højere Skolevæsen[706]. Tillige har han paa forskjellig Maade optraadt i det almindelige Aandsliv. I en Aarrække var han Senior i Studenterforeningen og deltog længe efter med Iver i Foreningens indre Bevægelser. For en større Offentlighed optraadte han som Modstander af Dr. Georg Brandes[707], saaledes i en Række Artikler: »Den revolutionære Historieskrivning« og »Emigrantlitteraturen» (i »Nær og fjærn« 1877); han udgav 1897 »Emile Zola og Naturalismen«.

P.s Personlighed er præget af et Retsind og en Hensynsfuldhed, der gjøre ham vel egnet til Lærer og ikke mindre til Tilsynsmand ved Lærergjerningen. Hans fagvidenskabelige Arbejder staa som Værker af Grundighed og Indsigt paa Omraader, hvor man indtil da kun havde meget ufuldstændig og overfladisk Viden; han samler med Forkjærlighed og Omhu alle Enkeltfænomener og ordner dem i Grupper og Afsnit, medens hans Forskning har mindre af Fordybelsen i de enkelte betydningsfulde Værker. — Han ægtede 12. Juli 1884 Gerda Puggaard (f. 7. April 1859), Datter af Dr. phil., Godsejer Christopher P. til Hjuleberg i Halland.

705 Adskillige håbede på at Georg Brandes ville have fået professoratet, men dette blev forhindret af Regeringen. Se biografisk artikel om Brandes s. 307.

706 Han spillede en rolle i det statslige tilsyn med gymnasieundervisningen.

707 Se biografisk artikel s. 307.

5. HOLBERG'S EPISTEL 179

I »Epistler« Tomus II der udkom i 1748[708] indgik[709]

Epistola CLXXIX.

Til * *

Jeg haver ofte udi mine Skrifter tilkiendegivet, at jeg holder uskyldig Lyst lige saa fornøden, for Sindet, som Mad og Drikke er for Legemet. De fornuftigste Lovgivere have været af saadanne Tanker; og ere de besynderligen at berømme, som have seet til, at det som kaldes *dulce* er mænged med *utile*[710]*:* Det er, at Lystighederne ere ikke alle ene uskyldige, men end og saadanne, at en Stad eller et *Societet* derved kand zires og undervises. Blant saadanne Lystigheder regner jeg tvende, som for kort Tiid siden ere stiftede udi denne Hoved-Stad, nemlig det *Musical*ske *Societet*[711] og de Danske Skuespill. Hvad det første angaaer da bestaaer det af adskillige Liebhabere[712] og af alle Slags Stands-Personer, henved 40 udi Tallet, naar de alle ere samlede. De samme have udi en kort Tiid saaledes tiltaget udi *Musiken,* at mange af dem kand *passere* for Mestere. Og, saasom dette *Societet* tiener til Konstens Forfremmelse, og tillige med er en Zirath for Staden, ønske alle dets Vedligeholdelse[713], helst, saasom det kand skee ved en gandske maadelig Bekostning. Hvad *Comoedierne* angaaer, da ere derom *differente* Meeninger. *Fanatici*[714] have stedse regnet Skuespill blant syndige Lyster, og adskillige andre have prædiket derimod, men ere kraftigen igiendrevne af de strængeste og fornuftigste *Moralister.* De *Argumenter* som bruges *pro* og *contra,* vil jeg her ikke anføre, saasom de ere alle bekiendte: Jeg vil ikkun alleene sige dette, at vore Danske Skuespill have omstøbt disse Rigers Almue ligesom udi en anden *Form,* og lært dem at *raisonnere* om Dyder og Lyder, hvorom mange tilforn havde kun liden *Idée,* Hvis ikke andet var at sige til vore Skuespills Forsvar, kunde man frit sige, at derved gives Middel til det Danske Sprogs Forfremmelse, ja at Sproget, som uforskyldt lidet eller intet tales udi store Huuse, med Tiden derved kand blive Hof-Sproget. Jeg siger at Sproget uforskyldt er kommen af Brug paa store Steder, efterdi det sig selv haver alle de Behageligheder, som noget Sprog kand bryste sig af. Thi det er letflydende,

708 Den Danske Skueplads genåbnede tidligt dét år efter den pietistiske »tørke«.

709 Tak til Niels D. som mindede om netop *denne* epistel.

710 Holberg taler om at forene det behagelige med det nyttige.

711 F.J. Billeskov Jansen oplyser nærmere om Holberg's forhold til musikken og om det omtalte musikalske selskab i sine kommentarer til Epistel 373, se hans episteludgave, bd. VII, s. 261 ff.

712 Her nærmest 'personer der var engageret i at spille god musik'.

713 Dvs. 'dets fortsættelse'.

714 Bemærkningen har adresse til præsterne Bluhme og Pontoppidan (se biografisk artikel s. 229), men også mod Frederik V's forgænger, Christian VI.

naturligt, og uden Vanskelighed og ringeste *Contorsion*[715] kand udtales: Og have Erfarenhed viset, at det er ligesaa beqvemt for *Tragoedie* og *Heroiske* Vers, som for *Comoedier* og *Musik;* hvilket ikke kand siges om mange andre Sprog. Naar jeg taler til Forsvar af Skue-Spill, forstaaer jeg alleene *moralske* og uskyldige Stykker; thi man maa tilstaae, at af *Comoedien* ofte er giort Misbrug. Til Beviis herpaa kand anføres de vanskabte og ublue[716] smaa Skuespill, som for nogen Tiid komme for lyset[717]: Thi de samme vare saaledes forfattede, at alle fornuftige Folk væmmedes derved, og forargede sig derover. Men, naar *Comoedier* ere *moral*ske og opbyggelige, kand jeg ikke see, med hvad Føye man kand kaste Foragt paa *Acteurs,* som forestille[718] dem. *Comoedianter* ere vel udi de Roman-Catholske Lande *excommunicerede*[719]: men, saasom paa mange saadanne Steder Skiøger offentligen tillades, lærer man intet andet deraf, end at den *Canon* er giort hen i Taaget, eller forfattet af *Hypocriter*[720], hvilke ere de eeneste lastværdige *Comoedianter*[721]; Thi en Øyenskalk spiller de hæsligste *Comoedier.* Den Forskiel imellem ham og en anden *Acteur* er denne, at skiønt begge *agere* forstilte Personer, saa forstiller den første sig, for at bedrage Verden, og den sidste, for at legge Bedragerie og falske Dyder for Lyset. Pave *Sixtus Qvintus*[722] og *Molière* have begge været store *Acteurs*, men man kunde ikke tage i Betænkning at *excommunicere* den første, og at sætte den sidste udi *Classe* med de største *Philosophis.* Jeg forbliver &c.

---

715 Dvs. 'forvridning'.

716 Dvs. 'skamløse', 'frække'.

717 Holberg kritiserer givetvis C.A. Thielo, som han havde samarbejdet med, men nu opgivet. Se biografisk artikel s. 284.

718 Dvs. 'spiller dem'.

719 Dvs. 'ekskluderet af den katolske kirke'.

720 Dvs. 'hyklere' eller 'skinhellige'.

721 Holberg kritiserede et par år senere nogle af sine komedianter for uordentlighed, se Tordenbrevet s. 271.

722 Pave Sixtus 5' (pave 1585-1590) spillede svag ... lige til han var kåret som Pave, skriver F.J. Billeskov Jansen i sin kommentar til Ep. 179.

6. FORKLARINGER OG NOTER

I almindelighed gives der forklaringer i fodnoter på den pågældende side. Hér placeres enkelte længere forklaringer, når der refereres til dem flere gange.

Nogle fodnoter – fx med flg. indhold: 'Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.' - kan findes to eller flere gange på samme side (også selv om det er samme person der henvises til). Grunden er at de er anbragt automatisk ud fra devisen: *Hellere én gang for meget end én for lidt, »prisen« er den samme* – og derved bliver det også lidt nemmere at springe frem og tilbage i bogen (når man skal *tilbage*, kan man med fordel bruge Adobe Reader's 'tilbage-til-det-forrige-sted-funktion').

Assessor

Assessor = dommer; evt. medlem af Konsistorium på Københavns Universitet; evt. titel for medlemmerne af visse særlige regeringsorganer. Konsistorium pådømte på Holberg's tid sager der skulle for tamperretten[723] på Sjælland, dvs. sager vedrørende ægteskabsbrud.

Betegnelsen 'assessor' var ude af brug i mange år, men blev genindført i midten af 1960'erne i sammensætningerne 'politiassessor' og 'retsassessor', der skulle betegne seniore politifuldmægtige og retsfuldmægtige.

Bogformater

Et papirark i A0 kan foldes 1, 2, 3, 4, 5 gange til henholdsvis A1, A2, A3, A4, A5. Nogle, men langt fra alle, bøger produceres i disse formater.

I ældre tid gik man ud fra trykark i varierende format og foldede 1, 2, 3 gange til henholdsvis **folioformat** (2 blade, 4 sider ofte over 35 cm i højden), **kvartformat** (4 blade, 8 sider måske 20 cm i højden) eller **oktavformat** (8 blade, 16 tryksider måske 15-17 cm i højden). Et populært format var det endnu mindre **duodez** (12 blade, 24 sider).

Holberg leger med formaterne i *»Barselstuen«*, II.6.

Snapsting, omslag

Snapsting (gammeldansk[724]: 'snabsthing') er især brugt om landstinget i Viborg[725]. Men det er også, men formentlig først senere, brugt om andre jyske ting[726]. Snapsting blev gerne holdt kort efter Helligtrekonger, og der blev ofte samtidig holdt marked eller '**omslag**'; det sidste er et udtryk der også kendes fra 'Kieler Omslag'.

Ordets oprindelse er gammel og uvis, og der kendes ikke gamle kilder der antyder en forklaring. Når man leder efter oprindelsen til et ord som 'snapsting' kunne man lede efter noget der havde at gøre med **lokaliteten** (fx 'Viborg landsting'), med **tidspunktet** (fx 'Helligtrekongersting') eller evt. med den **konge** eller meget fremstående adelsmand der havde kaldt til tinge. 'Viborg landsting' kendes, 'Helligtrekongersting' kendes (mig bekendt) ikke, ej heller et navn som fx 'Kong Valdemar's ting'.

---

723 Se s. 318.

724 Gammeldansk taltes fra ca. 1100 frem til omkring Reformationen.

725 Se evt. om Viborg's historie: http://www.viborghistorie.dk/post.asp?m=6&id=128

726 Der kendes fx – ifølge Otto Kalkar - et Hanherred Snapsting i slutningen af 1500-tallet, dvs. over 100 år senere end den første forekomst i forbindelse med Viborg.

Udtrykket 'snapstinget' eller 'Viborg snapsting' er brugt allerede i den sene Middelalder, men tilsyneladende kun om det *første* ting i året[727]; tilsvarende kendes et udtryk som 'snapsmandag'. Tidligste forekomst er fra omkring midten af 1400-tallet[728]:

»aar efter Guds byrd 1442 dend søndag næst efter 12 dag iuul som kaldes snapsthing«

En tilsvarende, lidt senere kilde skriver ordet med 'b', altså: 'snabsthing'.

Snapsetinget omtales flere gange i dokumenter og domme fra slutningen af 1500-tallet[729].

Måske kommer udtrykket 'snapsting' – som nogle mener - af **'Snabeshøj'** eller **'Snabesbanker'**, nogle lokaliteter uden for Viborg, nær Hald, men der kan være tale om det rene gætteri, for hvorfor er det (tilsyneladende) kun det første ting i året der bærer navnet? Der er dog én forfatter der mener at Landstinget i ældre tid *blev* holdt på Snabeshøj, men om denne formodning er begrundet ud fra ordet 'Snapsting' (og derfor er en slags cirkelslutning) eller ud fra arkæologiske eller andre undersøgelser ved jeg ikke pt.

Aage Houken skriver om **'snabe'**, at ordet oprindelig har betydet 'kile, fremspring', 'spids af ager', osv.[730] Desuden giver han forskellige eksempler på lokaliteter, fx 'Horsnap', der kan betyde 'fremspringende højdedrag'. *»Trap Danmark«* omtaler tilsvarende adskillige lokaliteter hvor 'snabe' eller 'snap' indgår.

Mig forekommer det ikke overbevisende at man engang skulle have fundet på at kalde netop dette ting i Viborg, det første i året, 'snapsting' *fordi* tinget fandt sted på Snabeshøj eller tilsvarende, og jeg kan ikke umiddelbart komme på en tilsvarende navngivning af en begivenhed eller en 'institution' fra dén periode.

Bynavnet 'Viborg' er i øvrigt meget gammelt; det kendes muligvis fra mønter i 1000-årene, men i hvert fald findes det på latin hos Saxo ('Wibergum') og på dansk i 1231 som 'Vvibiærgh'[731].

---

727 Tidspunktet for snapstinget i Viborg er flyttet flere gange, i 1600-tallet til marts, i 1778 juni af hensyn til salg og køb af stude. På Holberg's tid (frem til 1751) lå snapstinget efter Påske og varede én uge. Fra 1751 varede snapstinget ca. 2 uger, fra 1778 ca. 2 1/2.

'Snapsting' er ikke omtalt hverken i *»Jyske Lov«* (1241), se:

http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/41/

eller i *»Danske Lov«*, se:

http://bjoerna.dk/DanskeLov/

Derimod står i 3-1-6 - men tidspunktet er 1683, dvs. meget sent ift 1400-tallet: *»Alle Landsting skulle holdis om Onsdagen, eller, om da hellig Dag indfalder, paa næste Søgnedag derefter, een gang hver maanet i det mindste, med mindre Fornødenhed det udkræver, da een gang hver fiortende Dag. De skulle settis om Sommeren ved syv Slet, og om Vinteren ved otte Slet.«*

728 Kilden er yngre end det nævnte '1442'. Hvornår udtrykket er opstået vides ikke, det kan være en del tidligere, men senest omkring 1462. Jf. Kalkar's *»Ordbog til det Ældre Danske Sprog«*, der kan findes på:

http://www.hist.uib.no/kalkar/

729 Se fx i Ditlev Tamm (red.): *»Kongens Retterting 1537-1660 BIND II Rettertings-dommene«*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 2003. Bd. II (dommene) findes både i en trykt udgave og som gratis og søgbar PDF-fil, se:

http://www.djoef-forlag.dk/images/pdf/8757401624/ps0162_bd2.pdf

Snapstinget omtales under # 1797 (sag fra 1590), # 1852 (sag fra 1591) og # 2091 (sag fra 1590, 1598)

730 Aage Houken: *»Håndbog i Danske Stednavne«*, Rosenkilde og Bagger, København 1956, s. 153.

731 Ifølge Bent Jørgensen: *»Stednavneordbog«* 2. udgave, Gyldendal, København 1994. Tilsvarende på latin på et bysegl fra 1200-tallet, se *»Middelalderbyen Viborg«*, Forlaget Centrum, 1987, s. 90b.

Måske er forklaringen på 'snapsting' derfor af en ganske anden art?

Der kendes en sådan anden fortolkning af 'snap' = **'sessio novi anni prima'** = 'det første ting i det nye år', men denne *latinske* fortolkning forekommer mig at være en sen 'konstruktion' der er anvendt på et meget ældre og oprindeligt dansk navn (som endda *muligvis* var skrevet med finalt -b, dvs.: 'snab' i stedet for 'snap').

En tilsvarende fortolkning – men uden brug af latinsk »konstruktion« - gives af Hans Krongaard Kristensen[732]: *»Årets første tingmøde kaldtes snapstinget. Flere forskere har villet aflede dette navn af stednavnet Snabe i Almind sogn ca. 8 km syd for Viborg og har ment, at landstinget oprindelig blev afholdt her. Nu brugtes ordet snapsting også om det første tingmøde ved forskellige lokale ting i Jylland, så der er næppe hold i den ovennævnte antagelse, og det forekommer rimeligere at sætte ordet snap i forbindelse med årets eller kalenderstavens begyndelse.«*

Den sidste forklaring synes at snerpe, men heller ikke mere, og der er ikke bevaret andre ord hvor 'snap(s)' har tilsvarende funktion.

I betragtning af at ordet **'snaps'** *formentlig* først er kommet ind i dansk fra tysk i slutningen af 1700-tallet[733] - evt. lidt tidligere i købstæderne som havde forbindelse til Tyskland - er det ikke sandsynligt at forklaringen er af alkoholisk art, selv om der givetvis *blev* drukket en hel del i forbindelse med tinget, ligesom der formentlig altid blev drukket lidkøb i forbindelse med salg og køb af kvæg - på det tilstødende marked - og også med køb og salg af ejendom som formentlig blev bekræftet på tinge (især måske på herredstingene). Viggo Sørensen fra *»Jysk Ordbog«*[734] minder desuden om at man i Jylland brugte ordet 'dram' for nutidens 'snaps'.

Opsummering: Hvis forklaringen ikke skal søges i en bestemt lokalitet eller i noget alkoholisk eller i en latinsk 'konstruktion', er den *måske* den temmelig simple – som svarer en hel del til Krongaard Kristensen's - at 'snapsting' var dén af tingsamlingerne der fulgte **'snap' (eller 'snabbt') efter jul, umiddelbart efter Helligtrekonger?** Men Viggo Sørensen indvender – givetvis med rette – at 's'-et mellem 'snap' og 'ting' ikke passer særlig godt med den almindelige orddannelse og lydudvikling.

Men så kunne forklaringen *måske* i stedet være at **snapstinget – oprindelig - var en tingsamling af kortere varighed end samlingerne senere på året?** For denne sidste tolkning kunne tale at tingsamlingerne – oprindelig - foregik udendørs, og at der ofte var temmelig koldt ved Helligtrekonger, hvad der nok kunne begrænse lysten til langvarige drøftelser.

Holberg brugte – men det er oppe i 1700-tallet - ordet 'snapsting' et par gange, således i *»Jean de France«*, IV,7, i øvrigt i en replik hvor også 'Kieler Omslag' nævnes[735].

Ordet har **nu om stunder** fået en anden og mere humoristisk og alkoholisk betydning end den formentligt oprindelige, nemlig som navn på Folketingets restaurant; så er det ikke i alkohol at ordet *'snapsting'* har sin oprindelse, så er det tilsyneladende i dén at det har sin finale.

Fra **Flensborg**-området kendes betegnelsen **'allemandsting'** ('up allmannsdinge') om årets første ting. En senere betegnelse - 'almænnings thing' – kendes også.

Forskellige steder i Jylland, muligvis især i den sydlige og den sydvestlige del, har man ret tidligt brugt betegnelsen **'drikting'** eller **'drikketing'**; der kendes fx en gammeldansk udgave heraf: 'dregtingh' fra omkring 1480[736]. Otto Kalkar skriver at ordet **'drikketing'** formentlig havde sin oprindelse i dét drikkeri, tingsamlingen gav anledning til. Eftersom ordet 'snapsting'

732 Hans Krongaard Kristensen: *»Middelalderbyen Viborg«*, Forlaget Centrum, 1987, s. 89.

733 Det er hvad man antager i *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«.*

734 Tak til Viggo Sørensen for meget nyttige oplysninger. Se i øvrigt *»Jysk Ordbog«*: http://www.jyskordbog.dk/hjemmesider/index.html

735 Jf. Aage Hansen (red.): *»Holberg-Ordbog«* bd. IV, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1986, sp. 1423 f. I bd. I kan man fx finde 'Drikke-Broder', 'Drikke-Laug' og 'Drikke-Penge', men ikke 'Drikke-Ting'. I bd. III kan man finde 'Lands-Ting' og herunder Viborg Landsting og Siællandsfars Landsting.

næppe har alkoholisk forklaring, så er ordet 'drikketing' ikke opstået pr. inspiration fra Viborg, men det modsatte gælder også; 'drikketing' har ikke inspireret folkene på Viborg landsting til at finde på deres eget udtryk.

At betegnelsen 'drikketing' findes allerede i 1400-tallet viser – når man følger Kalkar's meget sandsynlige tydning - at 'snapsting' sagtens kunne have haft en alkoholisk betydning, hvis ikke det havde været fordi det ikke synes at passe med den sproglige udvikling.

Tamperretten

Tamperretten[737] tog sig (på Holberg's tid) af sager vedrørende ægteskabsbrud. Retten blev sat 4 gange årligt, nemlig på *tamperdagene* (af latin: 'quatuor tempora'), oprindelig katolske fastedage, der var henlagt til onsdag efter Askeonsdag, efter Pinsedag, efter Korsets Ophøjelse og på Sankt Lucia Dag.

Ordet *tamperretten* har intet af gøre med 'tamp' (som nærmest betyder 'tovende') eller med udtrykket 'trampen brænder'.

Tamperretterne blev etableret ved de såkaldte Ribe-artikler fra 1542 *»efterdi der findes stor Uskikkelighed i Ægteskabs- og Horsager«.* Oprindelig bestod retten af Stiftslensmanden (senere Stiftamtmanden) og en række præster eller gejstligt uddannede. På Sjælland var retten først nedsat ved Roskilde Domkirke, men i 1681 overførtes opgaverne til Konsistorium på Københavns Universitet. Holberg var derfor en tid medlem af tamperretten for Sjælland.

I 1771 overførtes sagerne til Hof- og Stadsretten og i 1797 afskaffedes tamperretterne, hvorefter sagerne overførtes til de sædvanlige domstole.

736 Se dels Kalkar's *»Ordbog til det Ældre Danske Sprog«* (bd. 1, s. 383), dels *»Jysk Ordbog«:* http://www.jyskordbog.dk/ordbog/, dels *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«.*

737 Kilde: *»Salmonsens Konversations Leksikon«*, 2. udgave. Se i øvrigt *»Danske Lov«* (se: http://bjoerna.dk/DanskeLov/) 1-3-8: *»I Egteskabs Sager dømmis paa de fire Tamperdage om Aaret.«* Se endvidere 2-9-4 om tamperdage.

7. INTERNETHENVISNINGER

Holberg

Internetsider *om* Ludvig Holberg: http://bjoerna.dk/Holberg/ABRACADABRA.htm

Holberg's *egne* skrifter: http://bjoerna.dk/Holberg/paa-nettet.htm#Register

Internetmagasinet **holberg.nu**: http://holberg.nu/

Brandes

ADL: http://adl.dk/adl_pub/forfatter/e_forfatter/e_forfatter.xsql?ff_id=2&nnoc=adl_pub

Runeberg: http://runeberg.org/authors/brandesg.html

Ordbøger på internettet

»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«: http://ordnet.dk/ods/index_html

Otto Kalkar: *»Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700)«:*
http://www.hist.uib.no/kalkar/

Jysk Ordbog: http://www.jyskordbog.dk/hjemmesider/index.html

Bokmålsordboka og *Nynorskordboka:* http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html

Svenska Akademiens Ordbok (SAOB): http://g3.spraakdata.gu.se/saob/index.html

8. OM DENNE DIGITALE UDGAVE

Udgaven må anvendes frit til undervisning og privat brug

Udgaven kan bruges frit til undervisningsbrug og til privat brug, når blot der henvises til: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«.* Udvidet digital udgave ved Bjørn Andersen, http://bjoerna.dk (2007). Man må ikke rette i selve PDF-filen. Hvis et bibliotek eller en uddannelsesinstitution ønsker det, må man lægge en »spejludgave« på sin egen internetside, men i så fald skal man sende besked til mig på e-mail-adressen på sidste side og tilføje følgende på sin egen side:

Denne udgave er en kopi der er hentet fra:

http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-1884.pdf

Om udprintning

Der er valgt en fontstørrelse (Verdana, størrelse 12) der gør det tåleligt at printe bogen ud i A5 i portræt-format; har man en duplex-printer, kan man evt. printe ud som 'hæfte' [booklet].

Benyttet udgave m.v.

Benyttet udgave: *»Samlede Skrifter«*, bd. 1, 1899 sammenholdt med Uglebogsudgaven (Gyldendal, 1969; uglebogsudgaven er trykt efter *»Samlede Skrifter«*, 2. udgave, 1919). Afvigelser mellem de to udgaver er bemærket hvis de er opdaget; jeg har af tidsmæssige grunde ikke foretaget en ord-for-ord sammenligning.

Jeg har fulgt Brandes' bogstavering og tegnsætning; der er forskellige karakteristiske forskelle på hans bogstaveringer og nutidens. Fx er der flere steder hvor han ikke bruger dobbeltkonsonant ('literatur' i stedet for 'litteratur'), og steder hvor han ikke bruger 'd' ('stanser' og 'Stansning' i stedet for 'standser' og 'standsning'[738]; i dag betyder dé to skrivemåder i øvrigt noget forskelligt).

Brandes' bog er omtalt i Jørgen Knudsen: *»Georg Brandes. Symbolet og manden 1883-1895«,* Gyldendal, København 1994, bd. 1.

Denne digitale udgave er produceret med et tegngenkendelsesprogram, et såkaldt OCR-program[739]. Trods korrekturlæsning er der givetvis stadig »fortolkningsfejl« tilbage. Oplysninger om fejl bedes sendt til e-mail-adressen på sidste side.

Signaturer; rettelser

Bemærkninger i afrundede eller kantede parenteser stammer fra den benyttede udgave.

Fodnoter markeret med asterisk (*) stammer ligeledes fra den benyttede udgave.

---

738 Der er ét sted hvor der bruges 'd', formentlig fordi der er tale om et citat.

739 OCR = Optical Character Recognition. Jeg har brugt Abbyy Fine Reader.

Sideoverskrifter fra 1899-udgaven er anført forrest i hvert kapitel.

Mine anmærkninger er anført i nummererede fodnoter.

Et par tilfælde (i 1899-udgaven) af 'eg' er rettet til 'og', tilsvarende er 'en' rettet til 'end' i: »mindre en 24 Tilfælde«.

ISBN-nummeret for denne udgivelse vil blive »aktiveret« 27.06.2007.

Følger i en senere udgave

Flere forklarende noter og biografiske artikler. Forslag til begge dele modtages gerne. Send dem til:

post@bjoerna.dk